
Tesis doctoral

Félix Sardà i Salvany, “influencer” integrista, en temps del Sexenni i la Restauració

Santi Vila i Vicente

Aquesta tesi doctoral està subjecta a la licència [Reconeixement-NoComercial-SenseObraDerivada 4.0 Internacional \(CC BY-NC-ND 4.0\)](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

Esta tesis doctoral está sujeta a la licencia [Reconocimiento-NoComercial-SinObraDerivada 4.0 Internacional \(CC BY-NC-ND 4.0\)](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

This doctoral thesis is licensed under the [Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International \(CC BY-NC-ND 4.0\)](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

UNIVERSITAT INTERNACIONAL DE CATALUNYA (UIC)

Facultat d'Humanitats

FÉLIX SARDÀ I SALVANY, “INFLUENCER” INTEGRISTA, EN TEMPS DEL SEXENNI I
LA RESTAURACIÓ

Tesi Doctoral

Maig de 2017

Autor:

Santi VILA I VICENTE

Director:

Dr. Xavier BARÓ I QUERALT

“Si hom escruta atentament la vida i les regles de Benet, de Francesc, d’Agustí, s’adonarà que no tenien cap altre projecte que el de viure en la llibertat de l’esperit segons la doctrina evangèlica amb alguns amics espontanis, i que calgué forçar-los perquè fessin prescripcions sobre els vestits, els aliments i altres coses exteriors: certament, temien que, com sol ocórrer, hom donés més importància a les construccions humanes dels homes que a l’Evangeli”

Erasme de Rotterdam, *Manual del cavaller cristià*, 1504.

“Lo que se anatemiza y aborrece tanto hoy día por el liberalismo y sus afines con el feo nombre de intransigencia, es nada menos que la aplicación práctica y concreta del espíritu de fe y del odio a la herejía [...] ¿qué es intransigencia? ¿Qué es ser intransigente? Aunque parezca perogrullada, podemos decir que ser intransigente significa no transigir. Ahora bien. No transigir es querer para la verdad todo el derecho suyo, y no admitir ningún derecho ni sombra de él para el error”

Félix Sardà i Salvany, “La propaganda católica”, 15 de juny de 1882¹

---

¹ *Revista Popular*, núm. 601, 15.06.1882, vol. 22, p. 369.

DEDICATÒRIA

Als qui dubten i als heterodoxos.

Als qui han patit els que no dubten mai.

DECLARACIÓ D'AUTORIA

Amb aquest escrit declaro que sóc l'autor original d'aquesta tesi i que no he emprat per a la seva elaboració cap altra font, a part de les indicades. En el treball he assenyalat com a tals totes les citacions, tant literals com de contingut, que procedeixen d'altres obres.

Signat

Data

AGRAÏMENTS

Aquesta tesi doctoral no hauria estat possible sense l'acompanyament i estímul intel·lectual i personal continu del Dr. Xavier Baró. En una fase de la meua vida on la recerca històrica havia quedat molt lluny de les meves preocupacions ordinàries la seva determinació m'ha resultat especialment motivadora i inspiradora, del tot imprescindible per a la culminació d'aquest treball. En l'origen de la recerca, ara fa més de vint anys, van resultar decisius els aprenentatges i consells dels Drs. Anna Maria Garcia, Àngel Duarte, Joaquim Maria Puigvert i Joaquim Albareda, dels qui en conservo admiració intel·lectual i amistat. Encara més, el mestratge del Dr. Jordi Canal i Morell, a qui dec la descoberta de Félix Sardà i Salvany, la passió per la història política de les dretes i la introducció als nous plantejaments de la historiografia política francesa. A Jordi Figuerola dec la primera aproximació rigorosa a l'estudi de la història de l'Església Catalana contemporània i el coneixement de persones i institucions claus per a aquesta recerca com Casimir Martí, l'arxiu de Mossèn Bonet i Baltà, al Seminari de Barcelona, o la Casa Borja, dels Pares Jesuïtes, a Sant Cugat. En el seu temps, també em va resultar imprescindible l'ajut del Dr. Joan Busquets, expert en el període de la Reforma de Luter i de qui en vaig incorporar, per sempre més, una visió erasmista de la religió i, de fet, de la vida: sempre crític però finalment fidel. Encara que m'ha resultat de gran utilitat la seva recerca, no he tingut ocasió de conèixer els professors Antoni Moliner ni Solange Hibbs-Lissorgues. Intel·lectualment aquesta recerca n'ha resultat beneficiada en molts moments. Com ho ha estat, també, de la investigació sobre la correspondència de Sardà i Salvany, analitzada per Miquel Coll i Moscardó, que vaig conèixer casualment gràcies al professor Andreu Mayayo.

En el terreny estrictament personal, quedo en deute amb en Carles Ribera, Carles Arbolí, Jesús Martinell i Pau Villòria, la coneixença profunda dels quals dec sobretot a la meua activitat política i dels qui crec poder presumir de comptar ja entre els meus millors amics. A ells només els podré agrair eternament la paciència amb què han escoltat i discutit les meves hipòtesis i especulacions sobre el liberalisme, la religió i el catalanisme, així com el seu optimisme vital, que fa creure que tot ens és possible. Encara, uns mots de gratitud infinita cap a la Dolors Vilarrodona, diligent, discreta i

eficaç col·laboradora, veritable àngel de la guarda i amb qui amb els anys també he forjat una sòlida complicitat professional i personal. Gràcies també a les converses, consells i orientació rebuda de l'Andreu Mas-Colell, del Vicenç Villatoro i del Salvador Cardús, homes savis i generosos que estic segur que m'han estalviat errors en aquest treball i en la meva activitat política. Gràcies finalment, al Javi, la meva parella, per la paciència, generositat i comprensió amb què ha contemplat com bona part de les poques hores lliures que em deixa la meva activitat política i institucional les dedicava no a ell sinó a un altra persona: Fèlix Sardà i Salvany.

UNIVERSITAT INTERNACIONAL DE CATALUNYA (UIC)

FACULTAT D'HUMANITATS

Resum

SARDÀ I SALVANY: INFLUENCER INTEGRISTA EN TEMPS DEL SEXENNI I LA RESTAURACIÓ

per SANTI VILA I VICENTE

Estudi de la vida i la trajectòria intel·lectual i política de Fèlix Sardà i Salvany (1841-1916), capellà i propagandista catòlic sabadellenc, autor d'una ingent obra periodística, catequètica i d'apostolat catòlic, impulsor entre moltes altres de la *Revista Popular*, famós per la publicació de *El Liberalismo es pecado* (1884), un llibre que el convertí en un dels màxims referents de l'integrisme catòlic a Catalunya i a Europa durant el darrer terç del segle XIX i fins els nostres dies. De l'experiència traumàtica dels anys del Sexenni Revolucionari (1868-1874) Sardà en sortiria convençut que el Liberalisme, una forma moderna d'heretgia, no es podia combatre només des de la Trona sinó que calia incorporar les pròpies armes de propaganda i mobilització política liberals: la utilització de la premsa, la propaganda, l'articulació de nous espais de sociabilitat i mobilització polítiques. Poc original en el terreny doctrinal, Sardà destacarà en canvi per la seva capacitat de modernitzar el propagandisme catòlic i de defensar "Lo viejo, a lo moderno!" Políticament, la seva incapacitat de superar els enfrontaments primer entre catòlics, després entre carlins i alfonsins el convertiren en un dels principals responsables de la impossibilitat de la unitat política dels catòlics.

UNIVERSITAT INTERNACIONAL DE CATALUNYA (UIC)

FACULTAT D'HUMANITATS

Resumen

SARDÀ SALVANY: INFLUENCER INTEGRISTA EN TIEMPOS DEL SEXENIO Y LA RESTAURACIÓN

por SANTI VILA VICENTE

Estudio de la vida y la trayectoria intelectual y política de Fèlix Sardà y Salvany (1841-1916), cura y propagandista católico oriundo de Sabadell, autor de una ingente obra periodística, catequética y de apostolado católico, impulsor entre otras muchas de la *Revista Popular*, famoso por la publicación de *El Liberalismo es pecado* (1884), un libro que lo convirtió en uno de los máximos referentes del integrismo católico en Cataluña y en Europa durante el último tercio del siglo XIX y hasta nuestros días. De la experiencia traumática de los años del Sexenio Revolucionario (1868-1874) Sardà saldría convencido que el Liberalismo, una forma moderna de herejía, no se podía combatir sólo desde el Púlpito sino que había que incorporar las propias armas de propaganda y movilización política liberales: la utilización de la prensa, la propaganda, la articulación de nuevos espacios de sociabilidad y movilización políticas. Poco original en el terreno doctrinal, Sardà destacará en cambio por su capacidad de modernizar el propagandismo católico y de defender “Lo viejo, a lo moderno!” políticamente, su incapacidad de superar los enfrentamientos primero entre católicos, después entre carlistas y alfonsinos lo convirtieron en uno de los principales responsables de la imposibilidad de la unidad política de los católicos.

UNIVERSITAT INTERNACIONAL DE CATALUNYA (UIC)

FACULTAT D'HUMANITATS

Abstract

SARDÀ SALVANY: FUNDAMENTALIST INFLUENCER IN TIMES OF THE SIX-YEAR TERM

AND THE RESTORATION PERIOD

by SANTI VILA VICENTE

Fèlix Sardà Salvany (1841-1916), a Catholic priest and propagandist from Sabadell, author of an enormous journalistic, catechetical and catholic apostolate, impeller among many others of *Revista Popular*, famous for the publication of *El Liberalismo es pecado* (1884), a book that made him one of the most important references of Catholic integristism in Catalonia and in Europe during the last third of the nineteenth century and to the present day. From the traumatic experience of the years of the Revolutionary Six-year term (1868-1874), Sardà would be convinced that Liberalism, a modern form of heresy, could not be fought only from the pulpit but had to incorporate the weapons of liberal publicity and political mobilization: use of press, publicity, articulation of new spaces of sociability and political mobilization. Not very original in a doctrinal ground, Sardà will emphasize his ability to modernize the catholic publicity and defend "Lo viejo, a lo moderno!" politically, his inability to overcome the clashes between catholics first, then between carlistas and alfonsinos made him one of the main responsible for the impossibility of the political unity of catholics.

ÍNDEX

Dedicatòria.....	5
Agraïments.....	9
Resum.....	11
Resumen	13
Abstract.....	15
Abreviatures, principals acrònims i pseudònims.	23
1. INTRODUCCIÓ	25
1.1. Les dues tradicions.....	29
1.2. La memòria de Sardà i Salvany: de pare de l'integrisme a referent Catalanista.....	35
1.3. El record de Sardà durant els anys 20.....	49
1.4. Sardà i Salvany, de nou, antiliberal.....	55
2. OBJECTIUS I METODOLOGIA	65
3. SARDÀ I SALVANY I "L'ECLIPSI DEL SENY CRISTIÀ". APUNTS BIOGRÀFICS DELS ANYS DE JOVENTUT.....	73
3.1. Els anys d'infantesa i d'adolescència: dels escolapis al Seminari	76
3.2. A la recerca de la vocació.....	99
4. SARDÀ I SALVANY, PROPAGANDISTA	109
4.1. Les primeres passes com a propagandista	121
4.1.1. L'apostolat de la premsa	131
4.2. Els orígens de la Revista Popular	137
4.2.1. El contingut de la Revista Popular	144
4.2.2. La secció "Bibliogràfica" i d'"Anuncios" a la Revista Popular: plataformes de difusió de la reflexió i del pensament polític tradicionalista	150
4.2.3. La Subscripción popular española en favor del Romano Pontífice Pobre	161

4.2.4.	La subscripció popular, plataforma de propaganda i mobilització polí­tico-religiosa.....	164
4.2.5.	La difusió de la Revista Popular	171
4.2.6.	Caracterització dels lectors de la Revista Popular	179
4.3.	Sardà i Salvany i els esforços per a enquadrar el laicat catòlic	192
4.3.1	La Juventud Católica de Sabadell.....	202
4.3.2	Caracterització dels socis de la Juventud Católica de Sabadell.....	214
4.3.3	L'exhibició de la condició de catòlics.....	215
4.3.4.	Una ullada a la situació barcelonina	224
5.	EL DISCURS DE SARDÀ I SALVANY	237
5.1.	Sardà i Salvany, antiliberal	240
5.1.1.	L'antiliberalisme doctrinal.....	240
5.1.2.	L'antiliberalisme: una qüestió teològica.....	241
5.1.3.	L'abast internacional de la lluita	244
5.1.4.	Maniqueisme	249
5.1.5.	Una visió fatalista de la Història.....	252
5.1.6.	La concreció de l'antiliberalisme en la política del moment	256
5.2.	Sardà i Salvany davant de la "qüestió social"	309
5.3.	El nacionalisme de Sardà i Salvany.	325
5.4.	L'antimaçonisme de Sardà.	343
5.4.1	L'interès clerical per la Maçoneria.....	345
5.4.2	La Humanum Genus a través de Sardà i Salvany i Torras i Bages	349
5.4.3.	Els eixos de la coincidència entre Sardà i Salvany i Torras i Bages	355
5.4.4	L'estratègia antimacònica fa aflorar les diferències	362
6.	CONCLUSIONS.....	365
7.	FONTS I BIBLIOGRAFIA.....	377
7.1.	Publicacions periòdiques	377
	Premsa.....	377
	Altres publicacions.....	377

7.2. Arxius i biblioteques	378
Arxius	378
Biblioteques i hemeroteques	378
7.3. Bibliografia	379
8. APÈNDIXS.....	415
Apèndix I.....	415
Apèndix II.....	435
Apèndix III.....	469
Apèndix IV	473
Apèndix V	485
Apèndix VI	499
Apèndix VII	513
Apèndix VIII	534

ÍNDEX DE QUADRES

Quadre 1

Opuscles publicats per Sardà i Salvany a la *Biblioteca Popular*

Quadre 2

Socis de la *Juventud Católica de Sabadell*

Quadre 3

Associacions que mantenen algun tipus de contacte amb la *Juventud Católica de Sabadell*

Quadre 4

Professions dels socis de l'*Asociación de Católicos de Barcelona*

Quadre 5

Polèmica de la Mercè de 1872. Fullets i manifestos posats en circulació

ABREVIATURES, PRINCIPALS ACRÒNIMS I PSEUDÒNIMS.

- A.B. y C: pseudònim de Fèlix Sardà i Salvany
- A.B.E.V: Arxiu i Biblioteca episcopal de Vic
- ACS: Associació Catòlica de Sabadell
- AHCB: Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. Hemeroteca
- AHS: Arxiu Històric de Sabadell
- AMH: Arxiu Municipal Històric de Sabadell.
- ANC: Arxiu Nacional de Catalunya
- ABPEC: Arxiu i Biblioteca Provincial dels PP. Escolapis a Catalunya.
- BACS: Biblioteca de l'Acadèmia Catòlica de Sabadell
- BC: Biblioteca de Catalunya.
- BCB: Biblioteca "Casa Borja" (Sant Cugat).
- BCES: Biblioteca Caixa d'Estalvis de Sabadell.
- BL: Biblioteca Lìgera
- B.O.E.O.B. : Boletín Oficial Eclesiástico del Obispado de Barcelona
- BPESB: Biblioteca Pública Episcopal del Seminari de Barcelona
- BSBG: Biblioteca Seminari Bisbat de Girona
- BS: Biblioteca Sabadellenca
- El obscurantista de buena fe: pseudònim de Fèlix Sardà i Salvany.
- ERP: Esteve Renom i Pulit. (Fons particular).
- F.S. y.S: acrònim de Fèlix Sardà i Salvany.
- GF: Biblioteca Gremi Fabricants de Sabadell.
- K: pseudònim de Salvador Casañas
- NL: No localitzat.
- U.D de M. : "Un devoto de María", acrònim i sinònim de Sardà.

1. INTRODUCCIÓ

Escric aquestes ratlles introductòries la nit que l'Europa liberal respira per la victòria d'Emmanuel Macron davant el populisme de Marine Le Pen, a França. Com en els temps de Luter i d'Erasme, de Montaigne i de les guerres de religió entre catòlics i protestants; com en els d'André Gide, Emmanuel Mounier, Robert Aron, Thierry Maulnier i tants *non-conformistes* en els anys d'ensulsiada liberal i d'ascens dels totalitarismes, tornem a viure temps convulsos, de grans crisis socials i econòmiques, de transformacions en les mentalitats, en els costums i en les formes de vida. D'una banda, la revolució tecnològica i científica acompanyada dels canvis econòmics, socials i demogràfics que es deriven de la globalització han certificat la fi del "segle de les seguretats" sorgit l'endemà de la II Guerra Mundial i l'aparició d'una nova societat que ha estat descrita com a líquida, postmoderna, buida.² De l'altra, la cada vegada més notòria pèrdua d'eficàcia de les institucions liberal democràtiques a l'hora de preservar el benestar i les expectatives de progrés individual i social n'han erosionat la credibilitat i la confiança als ulls de bona part de la ciutadania. A Occident, en aquestes circumstàncies, la incapacitat de seguir vinculant creixement econòmic i progrés individual i social ha fet possible el ressorgiment d'expressions polítiques populistes, versió actual de la sempiterna demagògia, que des dels temps de la Grècia clàssica suposen el signe més evident –i perillós- del deteriorament de la democràcia. Derrotats els totalitarismes del segle XX, Tvetan Todorov s'ha referit a les pulsions messiàniques de determinats líders polítics, a l'imperi de l'economia per damunt de la política -amb el subsegüent poder dels mitjans de comunicació i el desmantellament de la societat del benestar-, així com a l'auge del populisme i la xenofòbia com als enemics íntims de la democràcia. Aquests, uns enemics molt més nocius que el propi islamisme integrista, assenyalat tòpicament com a nou gran mal a batre, especialment a partir de l'endemà dels atemptats de l'11 de setembre de 2001 contra els EUA.³

---

² Sobre aquesta qüestió, d'entre l'àmplia bibliografia existent vegi's Zygmund Bauman, *Modernidad líquida*, Fondo de Cultura Económica, México DF, 2004; Lyotard, J. F., *La condició postmoderna. Informe sobre el saber*, Cátedra, Madrid, 1987. La primera edició va aparèixer a França el 1979 i Lipovetsky, Gilles, *L'ère du vide. Éssais sur l'individuisme contemporain*. Gallimard, Paris, 1983. N'existeix traducció al castellà, publicada per Anagrama, el 1986.

³ Todorov, T., *Los enemigos íntimos de la democracia*, Galaxia Gutenberg, Barcelona, 2012.

En aquestes circumstàncies, com ha assenyalat Victòria Camps, en el terreny de l'acció política però també en molts altres àmbits de la vida proliferen els extremismes, les confrontacions i les interpretacions maniquees de la realitat, que semblaven definitivament superades pels valors liberals humanistes.⁴ Sembla com si, castigats pel triomf de la Il·lustració, això és, davant l'obligació d'haver de ser finalment lliures, els homes i les dones d'Occident hagin experimentat l'angoixa pròpia de qui ha perdut els vincles amb la tradició i ha quedat sense referents, sense ídols ni tabús. Abocats al vertigen que es deriva de la contínua necessitat d'haver de perseguir la novetat i els canvis, els homes i les dones occidentals haurien intentant combatre aquesta ansietat buscant novament recer en l'adhesió a les fonts de seguretats que ha donat sempre la pertinença al grup, ja sigui la nació, una confessió religiosa, una fe partidista o una irrefrenable fal·lera per un equip de futbol, per determinades pràctiques d'oci o vestimenta. Amb la mateixa intensitat amb què els vents de cua acceleren la velocitat dels velers, l'aparició i popularització de les xarxes socials digitals ha aprofitat la destrucció dels grans sistemes discursius propis del segle XX per esperonar la proliferació d'un allau de petites moralitats comunitàries, cadascuna amb la seva pròpia veritat o relat autoreferencial. És l'imperi de la "postveritat", del soroll irracional i del pensament maniqueu: ets de dretes o d'esquerres, independentista o unionista, dels meus o dels altres, bo o dolent.⁵

En aquesta lògica tan marcadament bàrbara i contrària als valors liberals propis de la Il·lustració i de la millor tradició humanista, l'ètica del dubte és erradicada, per innecessària, incòmoda i irritant. Com va escriure John Stuart Mill al seu insuperable *Sobre la llibertat*, aviat farà cent seixanta anys, "qui es creu posseïdor de la veritat no necessita dels arguments ni dubtes dels altres", oblidant però, que en la consagració de la Veritat com a bé absolut i inqüestionable hi ha el principi del dogmatisme, el fanatisme, l'esclerosi intel·lectual i ètica i, finalment, la llavor de l'error que tan es diu voler perseguir.⁶ Molts anys més tard que Stuart Mill, un altre escèptic, André Gide, a

---

⁴ Camps, V., *Elogio de la duda*, Arpa y Alfil editores, Barcelona, 2016.

⁵ *Ibíd.*

⁶ Stuart Mill, J., *Sobre la llibertat*, Edicions de la ela geminada, Girona, 2012. Publicat per primera vegada el 1859.

qui també tocà viure en temps convulsos, de fanatismes i revolucions ho advertiria en format literari: “creu en aquells que busquen la veritat i dubta dels qui l’han trobada”.⁷

El treball que es presenta a continuació estudia la vida i la trajectòria intel·lectual i política de Fèlix Sardà i Salvany, un home convençut de ser posseïdor de la Veritat, i que conseqüent amb aquest convenciment dedicà la seva vida a combatre el que considerava l’error: el liberalisme, finalment una forma moderna d’heretgia. Fèlix Sardà i Salvany va ser capellà i propagandista catòlic, autor d’una ingent obra periodística, catequètica i d’apostolat catòlic, famós per la publicació de *El Liberalismo es pecado* (1884), un llibre que el convertí en un dels màxims referents de l’integrisme catòlic a Catalunya i a Europa durant el darrer terç del segle XIX i fins els nostres dies. Per a Sardà i Salvany i per al conjunt del corrent tradicionalista del catolicisme espanyol de la segona meitat del segle XIX, la transacció entre l’Església catòlica i el liberalisme no era admissible ni doctrinalment ni en els fets: “En el orden de las doctrinas el Liberalismo es la herejía universal y radical, porque las comprende todas; en el orden de los hechos es la infracción radical y universal, porque todas las autoriza y sanciona” escriuria a *El liberalismo es pecado*. Posat a detallar el moll de l’os de la inviabilitat de la conciliació entre catolicisme i liberalisme, Sardà qualificaria el liberalisme d’heretgia, en la mesura que “supone la independencia absoluta de la razón individual en el individuo, y de la razón social o criterio público en la Sociedad [...] Niega la jurisdicción absoluta de Cristo Dios sobre los individuos y las sociedades, y en consecuencia la jurisdicción delegada que sobre todos y cada uno de los fieles, de cualquier condición y dignidad que sean, recibió de Dios la Cabeza visible de la Iglesia. Niega la necesidad de la divina revelación, y la obligación que tiene el hombre de admitirla, si quiere alcanzar su último fin”.⁸

Com es descriurà en aquest treball, la lògica intel·lectual i l’acció política i propagandística de Sardà i Salvany ens resultaran profundament properes en el fons discursiu (demagògia, maniqueisme, visió fatalista i teleològica de la Història...) però

---

⁷ La defensa de la llibertat individual i de pensament fou una constant de tota la trajectòria literària i biogràfica d’André Gide. A tall d’exemple, poden veure’s *Retorn de l’URSS* o *L’Immoralista*. La citació a Escamilla, D., *Elogi de la veritat*, Pagès Editors, Lleida, 2011, p. 85.

⁸ Sardà i Salvany, F., *El Liberalismo es pecado. Cuestiones candentes*, Librería y Tipografía Católica, Barcelona, 1887, p. 16.

encara més en les formes. I és que és justament en el terreny dels instruments i estratègies propagandístics on la figura de Sardà i Salvany resultarà més interessant, pel que comportà de modernització de les velles pràctiques de la publicística catòlica i de la mobilització religiosa i política dels fidels. “Lo viejo, a lo moderno!” defensarà Sardà des de la *Revista Popular*.⁹ De costat als sermons i la predicació convencional, la incorporació activa a les noves formes de politització i mobilització socials. Des de les pàgines dels seus principals vehicles de comunicació – *La Revista Popular*, sobretot, però també amb tota una bateria d’opuscles i publicacions de propaganda catòlica- i de la constitució de nous espais de sociabilitat – les acadèmies i Joventuts Catòliques esteses arreu-, Sardà i Salvany esdevindrà el que avui en diríem tot un *influencer*, no només sobre els estaments catòlics del seu temps, sinó sobre el conjunt de la societat de l’època, amb la única diferència que mentre que ell actuaria des de les pàgines de paper i els espais de sociabilitat articulats a través dels Cercles i les Joventuts catòliques, els propagandistes dels nostres temps moderns ho fan des del twitter i les xarxes socials digitals. Tan implacable amb el que ell considerava l’error del liberalisme com ho són els tweetaires d’avui amb els que no professen la seva religió nacionalista o ideològica, la missió de Sardà consistiria a contribuir a la victòria de la seva fe, la Veritat (catòlica) per sobre de l’error o heretgia moderna, el Liberalisme, combatent-lo amb les seves pròpies armes: el periodisme, la mobilització ciutadana i l’articulació d’espais de sociabilitat militants, compromesos i comprometedors.

Veure com els processos de modernització política, econòmica i social viscuts a Catalunya i al conjunt d’Occident durant el segle XIX, amb prou feines culminats des de fa poques dècades, no van estar exempts de dificultats ni de fervorosos atacs dels combatents més reaccionaris penso que pot prevenir-nos de prejudicis eurocèntrics i vacunar-nos dels gèrmens de la intransigència, la xenofòbia i el nacionalisme occidental.¹⁰ Així, el fet que en el llenguatge periodístic i fins i tot acadèmic el

---

⁹ *Revista Popular*, 2.3.1872.

¹⁰ Recordi’s en aquest sentit la tesis defensada en cercles acadèmics nordamericans argumentant la incapacitat cultural de determinades civilitzacions de comprendre i assumir la modernitat Occidental. Vegi’s Huntington, S., *El choque de civilizaciones y la reconfiguración del orden mundial*, Paidós, Buenos Aires- Barcelona- México, 1997. Títol original *the clash of civilizations and the remaking of world order*, Simon Shuster, New York, 1996.

qualificatiu “integrista” hagi quedat progressivament associat a l’islamisme o directament a l’Islam no ens hauria de fer oblidar que, fins fa ben poc, aquesta era també una etiqueta no només acusatòria sinó assumida i defensada amb orgull per amplis sectors del catolicisme espanyol.¹¹ En tot cas, confio que aquest treball sobre Fèlix Sardà i Salvany ens resulti estimulants intel·lectualment però també èticament i que, en conseqüència, sigui una vacuna més contra el perill de caure en noves temptacions totalitàries que desplaçessin l’Home com a principi i final de totes les coses. Perquè com va escriure Enric Prat de la Riba a propòsit dels tràgics successos de 1909 “Canvien les causes, però els fanàtics són sempre els mateixos i raonen de la mateixa manera.”¹²

1.1. Les dues tradicions

És un lloc comú la constatació del pes del fet religiós a la major part de les diverses cultures polítiques contemporànies de Catalunya i especialment en les files del catalanisme polític.¹³ També ho és la identificació específica d’aquesta tradició política amb l’anomenada “bona tradició Catòlica”, una expressió forjada pel canonge Carles Cardó en el seu llegendari assaig *Les dues tradicions. Història espiritual de les Espanyes*, escrit i publicat des de l’exili al finalitzar la segona guerra mundial i traduït al català immediatament després de la mort de Franco.¹⁴ És mostra del que diem, per exemple, la Carta Pastoral “Arrels Cristianes de Catalunya”, signada conjuntament per tots els bisbes catalans el 27 de desembre de 1985, ara fa just trenta-dos anys, i dirigida “als cristians de les nostres diòcesis, en primer lloc, com a punt d’orientació, i a tot el nostre

---

¹¹ En dates tan properes com el 2004, encara podem trobar advertiments sobre el perill d’una nova deriva integrista en el sí de l’Església catòlica catalana. Vegi’s entrevista al bisbe Carrera a *L’Avui*, 13.12.2004.

¹² Sobre aquesta qüestió pot veure’s el “Manifest dels senadors i diputats regionalistes amb motiu dels successos de juliol” a *La Veu de Catalunya*, núm. 3694, 18.VIII.1909

¹³ Costa, J., *Del moviment d’Església a la militància política*, Mediterrània, Barcelona, 1977. Vegi’s, també, Boix Fuster, E., “Forja” 1945-1966, *Un portaveu del catalanisme catòlic sota el franquisme* a *Revista de Catalunya*, núm. 203, febrer 2005, ps. 95-111.

¹⁴ Cardó, C., *Les dues tradicions. Història espiritual de les Espanyes*, Editorial Claret, Barcelona, 1997.

poble com a contribució, del nostre ministeri episcopal, al bé comú del país.¹⁵ El text, malgrat la seva brevetat és de gran interès perquè com admetia explícitament, instava als cristians catalans d'avui a la recuperació “d’aquella ininterrompuda tradició de fidelitat a Catalunya [en] que ens reconeixem i ens refermem”. Disposats a demostrar la inseparable i fructífera trajectòria en el seu servei i amor a Catalunya no és estrany que entre els religiosos citats pels bisbes catalans com avals d’aquesta tradició catalanista de la que es reclamaven continuadors hi figuressin, i de forma destacada, Josep Torras i Bages i Carles Cardó (esmentats cada un d’ells en tres ocasions en el transcurs del text). Tampoc no hi faltaven ni el bisbe Josep Morgades ni Jacint Verdaguer, ni la llarga llista del que segons havia descrit Cardó es podia reconèixer com “la bona tradició” de l’Església catalana.¹⁶

Interès de la religió per la política però també, com a revers de la mateixa moneda, passió des d’amplis sectors de la política catalana per la religió. Aquest és el cas, per exemple, de Jordi Pujol i Soley, President de la Generalitat de Catalunya entre 1980 i 2003, que en el transcurs d’un dels seus discursos de més gran significació política, pronunciat al Senat l’11 de març de 1997 a propòsit del debat sobre l’estat de les autonomies va considerar necessari tenir unes paraules de record per al canonge Cardó en tres ocasions. En aquell discurs, Pujol va recordar de Cardó el seu llibre *Història espiritual de les Espanyes* i va emfatitzar en el seu significat com representant “dels sectors més democràtics i catalanistes de l’Església Catalana.”¹⁷ De fet, no era ni la primera ni tampoc seria l’última ocasió en què Jordi Pujol faria referència com a

---

¹⁵ *Els bisbes de Catalunya, Arrels Cristianes de Catalunya*; documents de Magisteri 25, Editorial Claret, Barcelona, 1994, p. 6.

¹⁶ Després de referir-se a l’Abat Oliba, Pau Claris, Baldiri Reixach, Josep Pau Ballot i al Camí dret del P. Claret, els bisbes catalans arriben a considerar-se artífexs de la “tradició gloriosa” “arriben a Jacint Verdaguer, geni de la llengua renaixent, a Morgades, restaurador de Ripoll i defensor del catecisme en català, a Torres i Bages que aporta a la Renaixença una reflexió cristiana, a partir dels pensadors més decisius de la nostra història en tot l’àmbit de la llengua catalana. I cristians –seglars i clergues tan actius en el procés de recuperació de la cultura del país com els Llimona i Gaudí, en el camp de l’art, Maragall, Ruyra, López Picó i Carles Riba en la literatura, Cardó, Manya, d’Esplugues, Clascar i Ubach en el pensament i la teologia; a Vidal i Barraques, Carreras, Carbonell, el pare Valet i l’obra dels Exercicis, Albert Bonet i la Federació de joves cristians, Batlle i l’escoltisme, Bofill i Matas i Carrasco i Formiguera en la política” *Arrels Cristianes...*, p. 18.

¹⁷ Pujol, J., *Paraules del President de la Generalitat de Catalunya*. Generalitat de Catalunya. Departament de la Presidència, Barcelona, 1998. *El discurso y la réplica*, ps. 134-152.

President del Govern de Catalunya i com a cristià, a la bona tradició eclesiàstica reivindicada pels bisbes catalans. Durant la seva llarga trajectòria com a President, Jordi Pujol no passaria per alt ni la commemoració del centenari de la restauració del monestir de Santa Maria de Ripoll, bressol simbòlic de la Catalunya cristiana, que se celebrà el 21 de març de 1986; ni el vint-i-cinc aniversari de la mort de l'abat Escarré, el primer jerarca eclesiàstic que des de les pàgines de *Le Monde* va tenir la valentia de desemmascarar la veritable naturalesa del franquisme, que es va commemorar el 29 d'octubre de 1993; com tampoc no va deixar de retre homenatge, el 29 de desembre d'aquell mateix any, a la figura del Cardenal Francesc Vidal i Barraquer, o de participar a Vic, el 15 de setembre de 1996, en els actes del cent cinquanta aniversari del naixement del bisbe Torras i del canonge Collell.¹⁸ Encara que aparentment llunyà d'aquests referents doctrinals, també el seu successor a la presidència de la Generalitat, Pasqual Maragall se sentiria en molts moments confortable continuador d'aquesta tradició. Més enllà de la seva coincidència amb Pujol, als inicis dels anys cinquanta, a la confraria de la Mare de Déu de Montserrat, una agrupació catequètica dirigida pel sacerdot Pere Llumà i vinculada a l'Abadia de Montserrat i a l'escola cristiana i catalanista Virtèlia, en els seus escrits i discursos Maragall esmentaria en nombroses ocasions com a referents espirituals i polítics a Jacint Verdaguer i al seu avi, el poeta i escriptor Joan Maragall, a qui citaria explícitament en el seu discurs de presa de possessió com a President de la Generalitat.¹⁹ I és que com explicaria Narcís Serra, “encara que ara sembli ridícul, [a Maragall] li podria haver agafat la dèria de fer-se capellà.”²⁰ Fins i tot el govern presidit per José Montilla reconeixeria les arrels cristianes de Catalunya i veuria en l'oficialitat de la llengua catalana recollida als estatus de la Facultat de Teologia de Catalunya “una expressió més del que significà l'Església Catalana en aquelles èpoques difícils”. El 2008

---

¹⁸ Extractes dels discursos de Jordi Pujol en totes aquestes commemoracions a Alay, A., (ed) *Antologia Política de Jordi Pujol*, Pòrtic, Barcelona, 2003, vegi's també Pujol, J., “150 aniversari del naixement del bisbe Torras i Bages i del canonge Collell” *Paraules del President de la Generalitat de Catalunya*, Generalitat de Catalunya. Departament de la Presidència, Barcelona, 1997, ps. 256-275.

¹⁹ Sobre l'ideari i la figura de Pasqual Maragall poden veure's Maragall, Pasqual; *Oda inacabada. Memòries*. La Magrana RBA, Barcelona, 2008; Tusquets, Ester i Vilanova, M., *Pasqual Maragall. L'home i el polític*. Ediciones B, Barcelona, 2008; Mauri, L., i Uria, Ll., , *La gota malaya, la obstinación y el poder, Bestselia*, Barcelona, 1999 i Claret, Jaume, *Pasqual Maragall. Pensament i acció*, RBA-La Magrana, Barcelona, 2017.

²⁰ Tusquets, E., i Vilanova, M., *Pasqual Maragall. L'home...* p. 79.

en la línia de les commemoracions religioso-patriòtiques dels governs anteriors, Montilla commemoraria institucionalment els 1000 anys de l'elecció de l'abat Oliba com abat de sant Miquel de Cuixà i de Ripoll.²¹

Els bisbes i els Presidents de la Generalitat s'han reivindicat continuadors d'una "bona" tradició eclesiàstica que, com es pot observar, s'autorepresenta com innegablement arrelada al foment de la cultura, la llengua i la identitat catalanes, però que es caracteritzà també, -segons explicaven els bisbes- per haver intuït precoçment la irreversibilitat de la separació entre el poder civil i el religiós i la conveniència, d'adequar, sense traumes l'Església a les exigències del món modern.²²

Amb aquestes premisses sobre la taula, i d'altra banda, segurs que sempre, els homes i les dones, com les institucions, giren la mirada al passat condicionats per la pròpia experiència del present i d'una forma especial, pels propis projectes i expectatives de futur, especialment en una institució de tan llarga trajectòria com l'Església, segurament pot resultar interessant preguntar-se per la historicitat i la transcendència real d'aquestes preteses genuïnes tradicions eclesiàstiques.²³

D'altra banda, reconeguda per tots la influència del catolicisme en la cultura política del catalanisme majoritari, fins a quin punt malgrat això, aquest catalanisme polític confessional és hereu, només de la tradició catòlica liberal, o com han senyalat alguns, beu molt més del que li agradaria reconèixer, també de fonts integristes?²⁴

---

²¹ Montilla, J., Intervenció del Molt Honorable President José Montilla a l'acte del 40è aniversari de la Facultat de Teologia de Catalunya, Barcelona, 25 febrer de 2008.

²² El episcopat català justificava la seva afirmació recolzant-se en la Carta Pastoral de Josep Torras i Bages "L'elevació del poble", de 10 de desembre de 1905. Cfr. Torras i Bages, J., *Obres Completes*, Barcelona, Ed. Selecta, 1948.

²³ Sobre la transcendència de la memòria i la seva instrumentalització des del present, vegi's Vila, S., *Elogi de la Memòria*, Edicions 3 i 4, València, 2005.

²⁴ Carulla, J.B., ha assenyalat, per exemple, la influència decisiva de Raimon Galí en la formació de Jordi Pujol i Soley destacant que "L'arrel galiana, sens dubte és integrista". També ha estat assenyalada la influència en el Pujol de joventut del Pare Pere Llumà i Viladrich, segons Joan Leita "un exemple destacat de nacionalcatolicisme, per bé que en la vessant catalana" Cf. Culla i Clara, J.F., *El pal de paller. Convergència Democràtica de Catalunya (1974-2000)*, Pòrtic, Barcelona, 2000; Riera, I., Pujol, J., *Llum i ombres*. Angle Editorial, Cornellà del Llobregat, 2001.

En primer lloc, per aclarir-ho, tant important com conèixer la nòmina dels inscrits en “la bona tradició”, per a continuar amb la nomenclatura posada en voga per Cardó, pot resultar interessant fixar l’atenció també en aquells que progressivament han anat quedant-ne al marge. La lectura, a més, de la molt suggestiva entrevista apareguda en *Serra d’Or*, al 1970, entre Mn. Joan Bonet i Baltà i Albert Manent, confirma que rere la simple divisió entre la “bona” i la “mala” tradició dins l’església, subjau, més o menys submergit, un panorama eclesial finisecular bastant més complex.²⁵

Així la “sorpresa” apareix en comprovar que algun dels oblidats a “Arrels cristianes de Catalunya” o en els discursos dels expresidents de la Generalitat van ser, a la seva època, tant o més importants que els de Torras i Bages i companyia, o si més no tant a més valorats institucionalment, socialment i políticament que els noms avui recordats i venerats.

Aquest és el cas, sens dubte, de Dr. Félix Sardà i Salvany, màxim referent de l’integrisme catòlic a Catalunya, fundador, impulsor i renovador d’innombrables empreses periodístiques i editorials de propaganda catòlica i un dels màxims agents i models del procés de “restauració”- “reconquesta” hauria dit ell- religiosa que va conèixer Espanya, després del fracàs de la I República i l’adveniment de la Restauració canovista. Fundador, director i ànima fins al dia de la seva mort del famós setmanari catòlic *Revista Popular* (1871-1928), segons Mn. Joan Bonet, “durant molts anys la revista catòlica amb més subscripcions de tot Espanya”, publicada a Barcelona sense interrupció fins pràcticament la guerra Civil i que comptaria amb il·lustres subscripcions de la talla del Cardenal Vives i de bona part de l’episcopat espanyol, Sardà va ser també l’autor del que seria el seu llibre més famós, *El liberalismo es pecado* (1884), un llibre que va donar la volta al món, i que es va convertir, ràpidament, en el principal referent espanyol de l’antiliberalisme finisecular.²⁶

---

²⁵ Cfr. “Un segle i mig d’Església Catalana. Jesuïtes il·lustrats, bisbes, integristes [...] Una conversa amb mossèn Bonet i Baltà” Bonet i Baltà, Joan., *L’Església catalana, de la il·lustració a la Renaixença*, Publicacions l’Abadia de Montserrat, Barcelona, 1984, pg. 7-29.

²⁶ Amb tirades de deu mil exemplars, l’obra va conèixer vuit edicions el mateix any de la seva publicació i ha estat reeditat fins als nostres dies. La seva primera versió estrangera va ser la

Sardà va dedicar gran part de la seva vida a la lluita religiosa/política en favor de les idees teocèntriques, i després de protagonitzar duríssims enfrontaments amb els catòlics laics i religiosos, al seu parer liberals, moriria com simple beneficiari d'una petita parròquia a Sabadell, el 2 de gener de 1916, després d'haver renunciat a dignitats episcopals i a reconeixements públics, però consagrat com a punt de referència, estimat i valorat per la majoria dels sectors eclesiàstics catalans i espanyols, així com reivindicat per tota la dreta política, carlista, catalanista i conservadora.

La seva figura, malgrat que en el moment de la seva mort va ser plorada massivament i fins i tot pel Papa; malgrat que va ser mantinguda en el record durant els anys vint i trenta; malgrat, o justament pel fet d'haver estat obertament reivindicada i assumida com referent "nacional" durant el primer franquisme, paulatinament aniria quedant relegada a l'oblit. En aquest sentit, no deixa de ser significatiu que, més enllà del ja força expressiu oblit del seu nom per part de l'episcopat actual, en les notes biogràfiques enciclopèdiques dedicades a dos dels seus principals deixebles, amics i col·laboradors, Joan Costa i Déu i Dr. Lluís Carreras i Mas -que com tindrem ocasió de veure, i pel que a ells concernia mai cessaren de reivindicar-ne la memòria- aquests vincles intel·lectuals i afectius no han estat recollits en cap moment.²⁷ Com ho és, també, el distint tracte que ha tingut aquest 2016 la commemoració de la seva mort i la del seu amic bisbe, Josep

---

francesa, seguida de la italiana, el 1887. Tot seguit arribarien traduccions al portuguès, alemany, hongarès i anglès, així com una versió separada per a Amèrica llatina, el 1885. També es traduí al català, el 1885, i al basc, el 1888. Com ha assenyalat Hibbs Lissorges la popularitat que va assolir al País Basc va ser tan gran que fins i tot es va editar amb un seguit d'oracions en euskera per tal de poder ser utilitzat com a devocionari durant les misses. L'any 1891, gràcies a la campanya de subscripcions populars organitzada per l'Acadèmia Catòlica de Barcelona en homenatge a Sardà i Salvany es va publicar una versió il·lustrada i poliglota en vuit idiomes (francès, alemany, català, castellà, basc, portuguès, italià i llatí), que actualment pot consultar-se a la Biblioteca de l'Abadia de Montserrat o a la Biblioteca de Catalunya, entre d'altres. El darrer estudi sobre el l'aparició, controvèrsies a l'entorn de la seva publicació i continguts d'*El Liberalismo es pecado* pot veure's a Solange Hibbs-Lissorgues (ed.), *Félix Sardá y Salvany, El liberalismo es pecado*, Pagès editors, Lleida, 2009, amb estudi preliminar de l'autora i àmplia bibliografia. Vegi's especialment ps.7-167. L'estudi pormenoritzat de les grans controvèrsies a l'entorn de la seva publicació a Joan Bonet i Casimir Martí, *L'integrisme a Catalunya. Les grans polèmiques: 1881-1888*, Editorial Vives, Barcelona, 1990.

²⁷ No ho fa *Enciclopèdia Catalana* en la seva entrada dedicada a Joan Costa i Déu, ni ho fa tampoc a *Diccionari d'Història de Catalunya*, Edicions 62, al l'entrada signada Joan Cortada Corredor, referida a Lluís Carrera. Cap de les dues entrades s'oblida, tot i això, de reivindicar per als dos personatges la seva trajectòria catalanista.

Torras i Bages tots dos morts amb poques setmanes de diferència, a principis de 1916. Si l'any de la seva mort foren molts els centre catòlics i entitats que commemoren simultàniament el seu traspàs; si igualment foren moltes també les entitats que, en ple franquisme, recordaren de forma conjunta el cinquantenari del decés d'ambdós personatges; en el cas del centenari, en canvi, els actes commemoratius ja només han mostrat interès en la memòria de Torras i Bages, considerat venerable i "patriarca de Catalunya" qui, en paraules de Mons. Romà Casanova, va saber "maldar perquè les arrels cristianes d'aquest país no es perdin."²⁸

L'anàlisi de la gestió de la memòria de Sardà i Salvany, des del moment de la seva mort fins els nostres dies, pot resultar un bon fil conductor, d'una banda, en un primer moment, del procés d'assimilació per part del catalanisme polític modern dels sectors polítics i clericals més antiliberals, de l'altra, la gestió de la seva memòria recorre la progressiva reinvençió d'una tradició lliberal i catalanista, a partir de la progressiva dissolució, oblit i marginalització del vell pòsit integrista assimilat a finals dels segle XIX.

1.2. La memòria de Sardà i Salvany: de pare de l'integrisme a referent Catalanista

El 2 de gener de 1916, a dos quarts de dotze de la nit, amb setanta-quatre anys d'edat, al seu llit de la Casa Asil de les germanes de la Caritat, moria el Dr. Félix Sardà i Salvany, incansable periodista i polemista catòlic, beneficiat a la parròquia de Sant Fèlix de Sabadell. Feia pocs mesos, el 15 de juny de 1915, havia celebrat discretament les seves noces d'or sacerdotals envoltat de les mostres d'afecte d'un gran nombre de sabadellencs que per glossar-ne la trajectòria destacarien que:

"és el gran educador del poble, per al qual han estat sempre a punt la seva ploma i sa caritat: intrèpid admirable del seny i del cor popular, tal volta cap altre escriptor no hi hagi en els nostres temps que hagi sabut dir-li paraules tan entenedores i amb tant d'amor hagi sabut péixer-lo amb consell i llum de les

---

²⁸ DDAA, Torras i Bages, *L'home de l'eternitat 1846-1916*, Bisbat de Vic, Vic, 2016, p. 6.

millors veritats: més encara home de fets, que guiador de doctrines, per al poble ha estat el vaitot de sa vida –la seva casa i els seus cabals , els records de família i les comoditats de l’abundós- trasmudant-ho la seva caritat en estatge de la vellesa abandonada, l’exemple altíssim d’un amor, que mai no morirà.”²⁹

En general, la premsa catalana va rebre amb dolor la notícia de la seva mort, malgrat la inevitable incomoditat d’alguns davant d’una trajectòria que, feia trenta anys, havia estat a punt de provocar el cisma dins de l’Església catalana i del conjunt d’Espanya.³⁰

Confortable sempre Sardà en la tradició política tradicionalista, encara que distanciat d’aquesta des de l’escissió entre integristes i carlins a partir de finals dels vuitanta, no és estrany que la premsa d’aquesta orientació abordés la notícia de la seva mort amb interès i sentit dolor. Així, en el primer número posterior a la mort de Sardà, *La Hormiga de Oro* va publicar un ampli reportatge amb fotografies en la portada i a l’interior:

“... la noche del Domingo [Sardà] entregó su alma al Creador: aquella alma templada en el yunque de la revolución del 68, y por sus desmanes impíos, dinamizada, para recoger el mayor número de las ovejas que vagaban perdidas y errantes después de la dispersión operada por el nervio sectario de la Septembrina”³¹

Després de senyalar la transcendència del seu “activo y amoroso apostolado” – destacant especialment la fundació en companyia de P. Sanmartí, Casals i Guillen, el 1871 de la *Revista Popular*, el setmanari tradicionalista el ratificà com referent per als seus lectors:

---

²⁹ Ugas, J., *El doctor Sardà i Salvany. Memòries i records*. Pòrtic de Mn. Lluís Carreras, Sabadell, 1927, p. 216.

³⁰ Els enfrontaments entre catòlics integristes i mestissos han estat estudiats abastament per Bonet, J., i Martí, C., *L’integrisme a Catalunya. Les grans polèmiques. 1881/1888*, Vicens Vives, Barcelona, 1990.

³¹ *La Hormiga de Oro*, 8.1.1916, p. 18.

“Fue el hombre adecuado a las circunstancias que Dios nos envió entre tan pavorosos trastornos, para guía del pueblo de Israel. Más adelante las circunstancias cambiaron, mas él, sin embargo no soltó su armamento ni se dio el descanso, sino que estuvo siempre vigilante, para descubrir y denunciar al enemigo a través de todos los disfraces, y parar sus golpes, más o menos fieros, pérfidos o solapados, y resistir victoriosamente sus acometidas [...] Descanse en paz el virtuoso sacerdote, Gloria de Cataluña: el teólogo insigne, el celoso apóstol; el doctor benemérito; el soldado valeroso; el héroe de las grandes batallas y sea, para nosotros, su recuerdo, modelo sugestivo, ejemplo perdurable, acicate persistente, como lo fué su vida para librarnos de vacilaciones y adormecimientos en la carrera de nuestra existencia...”³²

Encara que amb retard, també va tractar àmpliament la notícia *El Correo Catalán*. A diferència del camí que seguirien el *Brusi* o la premsa regionalista conservadora, *El Correo Catalán* no va dubtar en retre homenatge a la memòria del prevere de Sabadell al·ludint als moments més polèmics de la seva trajectòria com apòlogista i publicista catòlic. Després d’aclarir que “estaba con nosotros, los tradicionalistas, el gran apòstol. Era nuestro, completamente nuestro”, el diari tradicionalista en va destacar el seu paper com martell dels catòlics liberals, “los comodones.”³³

Quant a aquests, els catòlics liberals, que certament havien topat en no poques ocasions amb la intransigència doctrinal de Sardà , el cert és que en el moment d’haver d’informar als seus lectors de la mort del vell integrista sabadellenc van complir amb rigor i aparentment sense ressentiment. En l’edició de la tarda del dilluns 3 de gener, *Diario de Barcelona* va informar puntualment del succés:

---

³² *Ibíd.*

³³ *El Correo Catalán* tractà àmpliament la notícia en el seu núm. 13.464, corresponent al dimecres 5 de gener. Fins el moment s’havia limitat a facilitar petites notes necrològiques sobre “El justo, el sabio, publicista catalán” i a informar al costat de l’esquela mortuòria que, en català, encapçalava el Bisbe de Barcelona, sobre els diferents actes funeraris previstos. Les citacions a *El Correo Catalán*, núm. 13.464, 5.1.1916, p. 1-2.

“Ha fallecido el ilustre escritor católico. Dr. D. Félix Sardá y Salvany, director de la Revista Popular; apóstol incansable que desde dicha publicación y otras muchas en que colaboró ha dejado una labor intensísima.

Algunas de sus obras han sido objeto de especial atención por parte de los hombres pensadores, habiendo algunas sido traducidas a distintos idiomas.
DEP”³⁴

Al dia següent, en l'edició matinal el *Brusi* va dedicar més d'una pàgina a la glosa de la memòria de Sardà, certament de forma bastant asèptica. Com més endavant li retreuria la premsa republicana catalanista, *Diario de Barcelona* va optar per deixar enterrades en l'oblit les velles polèmiques i recordar només el rostre i l'actuació més amables de Sardà. Així, l'article que li dedicaren, titulat simplement “ El Dr. Sardà y Salvany” començava significativament, “Uno de los sacerdotes que han pasado la vida haciendo el bien ha bajado a la tumba.”³⁵ Seguidament i en un to moderadament laudatori, el diari va passar revista als aspectes considerats més importants de la seva trajectòria, l'apostolat popular, la seva incansable activitat pastoral a Sabadell i doctrinalment, el seu catalanisme (sic):

“[...] Como buen catalán tenía puesta su esperanza en la Virgen de Montserrat, y éste, su espíritu, floreció en la nueva colectividad, y restauró las antiguas romerías al santuario de la Reina de las montañas”.³⁶

Si el tractament informatiu de la mort de Sardà s'ha de reconèixer que va ser abordat escrupolosament des de les pàgines del *Diario de Barcelona*, aquest interès per la notícia es va mantenir també durant els funerals i l'enterrament. El *Brusi* destacaria reiteradament les abundants mostres de dolor i condol, així com la presència de les més altes dignitats eclesiàstiques, polítiques i civils.³⁷ No deixa de ser força sorprenent i al mateix temps significatiu, malgrat això, que en cap de les pàgines dedicades al succés es

---

³⁴ *Diario de Barcelona*, edición de Tarde, 3.1.1916, p. 106.

³⁵ *Diario de Barcelona*, edición de la Mañana, 4.1.1916, p. 123-4.

³⁶ *Ibíd.*

³⁷ *Vegi's Diario de Barcelona*, 5.1.1916, p. 123-4.

fes al·lusió, ni de forma incidental, a la que sens dubte va ser l'obra més famosa de Sardà i Salvany, *El Liberalismo es pecado*.

Destacant, doncs, la devoció amb què la premsa carlista tractà la notícia de la mort de Sardà, així com, també, malgrat els lapsus importants, el rigor i fins i tot considerable afecte amb que el *Diari de Barcelona* va tractar el tema, de fet, el diari que més àmpliament va tractar el succés fou el regionalista *La Veu de Catalunya*.

A l'edició matinal del 3 de gener, sota l'acrònim de J.C.D., Joan Costa i Déu va dedicar un sentit article a la mort del seu vell amic i compatriota sabadellenc. Amb més o menys intensitat, i a diferència de la resta de diaris catalans, *La Veu de Catalunya* es referiria a Sardà i Salvany durant tota la setmana. Així, en l'article del dilluns 3, en portada, Costa i Déu informà de la mort de Sardà "després d'una llarga i cristiana vida dedicada, per complet a la caritat i a la propaganda catòlica".³⁸ Tot seguit, Costa i Déu es desfeia en elogis envers l'egregi sacerdot:

"...Una de les figures de més relleu de la clerecia catalana. Home de gran talent i d'altíssimes virtuts, escriptor brillantíssim, propagandista incansable i apòstol decidit i abnegat de tota empresa noble".³⁹

Costa i Déu en va destacar les seves principals realitzacions com a periodista i propagandista catòlic, així com l'important paper dut a terme per la Llibreria Catòlica, de la plaça del Pi, a Barcelona, fundada entre d'altres pel propi Sardà, i que va destacar com defensora de la publicística catòlica en general i molt especialment de l'obra del prevere sabadellenc.

A diferència del *Diario de Barcelona*, des de les pàgines de *La Veu de Catalunya* Costa i Déu no va voler passar per alt la referència a l'obra que havia dut a Sardà a la fama internacional, *El liberalismo es pecado*, recordant, a més, que el llibre havia estat traduït

---

³⁸ *La Veu de Catalunya*, núm. 5989, 3.1.1916. p. 1.

³⁹ *Ibidem*.

“a tots els idiomes” i que havia conegut nombroses edicions. Quant a les polèmiques que l’aparició d’aquesta obra havia suscitat, Costa i Déu es limità a apuntar que:

“...varen contribuir d’una manera poderosa a augmentar els prestigis del docte sacerdot, que veia les idees exposades en aquell llibre seguides per grans estols representatius de la vida catòlica d’Espanya, i reconeguda per tothom la seva integritat i fermesa de conviccions, son zel incansable i la intrepidesa del seu apostolat noble i sincer”.⁴⁰

A continuació destacaria que “Ell ha estat per més de mig segle el propagandista popular per excel·lència, El Balmes popular tal com se’l ha anomenat tantes vegades”⁴¹. Posat a destacar l’inventari de les seves principals actuacions i reconeixements, no s’oblidaria de ressaltar l’afecte amb què l’havien distingit tots els Papes, des de Pius IX fins a Benet XV, passant per Lleó XIII.⁴²

Si la referència a la renúncia de Sardà a dignitats episcopals fou una constant en les notes biogràfiques que li dedicaren tots els seu hagiògrafs posteriors, durant tota la dècada dels vint –a diferència del que hem vist farien posteriorment els bisbes catalans dels nostres temps-, la dimensió catalanista de Sardà va ser també reivindicada. En aquest sentit, Costa i Déu finalitzà el seu article necrològic destacant de Sardà, justament, “el seu esperit catalanesc”:

“Abans d’acabar aquestes ratlles volem deixar consignat el seu esperit catalanesc. Ell va imprimir-lo d’una manera ben eloqüent fa més de quinze anys, en la seva obra “Religió i regionalisme.” Des d’aleshores quasi tota la seva correspondència va redactar-la en català. Els seus discursos a l’*Academia Católica de Sabadell*, tots són

---

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ Sobre la figura de Jaume Balmes poden veure’s Casanovas, I., *Balmes: la seva vida, el seu temps, les seves obres*, 3 vol. Barcelona. Biblioteca Balmes, 1932. Batllori, M., *Obra completa, vol. XVI. Del vuit-cents al nou-cents: Balmes, Ehrle, Costa i Llobera, Casanovas*, Tres i Quatre, València, 2002, ps. 3-126 i Fradera, J.M., *Jaume Balmes. Els fonaments racionals d’una política catòlica*. Eumo. Vic. 1996

⁴² Casas, S., *León XIII, un papado entre modernidad y tradición*, Eunsa-Universidad de Navarra, 2014.

catalans; les seves famoses conferències quaresmals, tots els anys han estat catalanes. Al seu despatx de treball hi tenia tots els llibres de nostres grans poetes i publicistes. Era subscriptor, des del primer número de *La Veu de Catalunya*, i fou per indicació seva que s'hi va subscriure també a l'*Academia Católica*, havia contribuït a la formació de la *Biblioteca de la Lliga Regionalista* d'aquella ciutat, havia obert premis en els seus certàmens, havia pres part a alguna de les seves festes i havia col·laborat en el seu periòdic [...] DEP el virtuós sacerdot i eminent publicista, la mort del qual produirà segurament un general condol entre tots els catòlics de nostra terra i de tot Espanya.”- J.C.D.⁴³

Compartint espai amb un anunci d'un opuscle de Francesc Cambó, “Actuació Catalanista”, el dimarts 4 de gener aparegué per segon cop a *La Veu* l'esquela commemorativa de la mort de Sardà i Salvany. De fet, durant tota la setmana el diari catalanista aniria donant a conèixer dades sobre Sardà, així com, especialment, sobre totes aquelles qüestions relacionades amb les mostres de dolor i consideració que anaven arribant a la redacció del diari i a la localitat vallesana, ja fos a través de l'*Academia catòlica* o de la comunitat arxiprestal. En totes les informacions aparegudes destaca, sobre tot, l'esforç per emfatitzar l'enorme estimació de que gaudia Sardà entre la jerarquia eclesiàstica, així com el seu inequívoc tarannà catalanista.

Si *La Veu de Catalunya* va ser, sense cap mena de dubte el diari català que més i millor va tractar la notícia de la mort del prevere sabadellenc, òbviament també el vell setmanari fundat pel propi Sardà, la *Revista Popular*, va tractar detalladament la mort del que havia estat el seu director durant més de quaranta anys.⁴⁴

El primer número de 1916 fou dedicat íntegrament al tema. L'espai que quasi sense interrupció havia ocupat la ploma de Sardà corresponent a l'article de fons que encapçalava la *Revista* va ser ocupat en aquella ocasió per l'article “In memoriam” del prevere Lluís Carreras, amic i col·laborador de Sardà, i des d'aquell moment, nou

---

⁴³ Ibídem.

⁴⁴ No cal dir que els diaris locals *Revista de Sabadell*, *Gazeta del Vallés* i *Diari de Sabadell*, durant els tres primers dies d'aquella setmana van omplir les seves pàgines de notícies i informacions relacionades amb la mort de Sardà.

director del setmanari.⁴⁵ En el seu article, a diferència de les lloances estereotipades que li havien dedicat gran part dels setmanaris i publicacions d'orientació catòlica de tot l'Estat, Carreras subratllà el paper que Sardà havia desenvolupat com innovador de l'activitat periodística i publicista a Espanya:

“Tan honda influencia ha ejercido, que bien puede afirmarse que algo debe a ésta su cátedra de periodismo cuantos en la mitad del pasado siglo se dedicaron a la labor de la propaganda católica en la prensa española.

En los momentos trágicos de postración y ruina, en que sumió la Revolución a la Iglesia de España, fue el primero en comprender que una nueva era iba a surgir, en que la potencia renovadora de las vidas cristianas dependía en parte principal de su difusión por el pueblo, y que sólo de su intensa socialización podría venir el levantamiento y restauración de las antiguas Instituciones, amenazadas de muerte por la furia demoledora de las nuevas ideas. Así se lanzó a la conquista del pueblo [...] manejo de las armas propias del momento, el periodismo, que difunde y educa, y la asociación, fuerza aglutinante, que organiza y conserva”.⁴⁶

Carreras, que a partir dels anys vint i durant els primers anys de la II República es mostraria, com veurem, profundament incòmode amb la tradició intransigent exhibida i defensada pe seu mestre, malgrat això, en aquells dies de gener de 1916, senzillament la va justificar per raons històriques i del context en el qual li havia tocat viure.

Dels funerals, capella ardent i enterrament en destaca l'interès i la coincidència de tota la premsa en dos aspectes: el caràcter massiu i generalitzat del dolor exhibit i, en segon lloc, les nombroses mostres de dolor i adhesió rebudes des dels llocs més alts de responsabilitat política, social i eclesiàstica de tot l'Estat.

El trasllat del fèretre al cementiri es va dur a terme el dimarts 4, sota la presidència del Bisbe de Barcelona, Dr. Reig acompanyat de l'Abat de Montserrat, P. Antoni M. Marcet i

---

⁴⁵ Sobre Lluís Carreras, vegi's Viñas i Camps, D., *El Dr. Lluís Carreras i Mas*, Barcelona, 1985 i Miquel i Macaya, J., *El Dr. Lluís Carreras, Prevere de Santa memòria*, Vic, 1955.

⁴⁶ Carreras, Ll., “In memoriam” en *Revista Popular* núm. 2351, 8.1.1916, ps. 1-2.

dels canonges Baranera, Pla y Deniel, Jaume Cararach i Gaietà Barraquer , en representació del Capítol barcelonès. En la comitiva mortuòria, a més del Bisbe Reig, de l'Abat Marcet altres dignitats eclesiàstiques desfilaren “el Sr. Alcalde de Sabadell D. Andrés Camps; el diputado provincial D. Ricardo Sampere en representació del Sr. Presidente de la Mancomunidad D. Enrique Prat de la Riba; [...] el diputado a Cortes D. Enrique Turull, el Sr. Juez y el Sr. Capitán de la Guardia Civil D. Manuel Tejido” etcètera. Quant a les institucions, destaca la participació de tot el teixit associatiu empresarial i de la burgesia professional de Sabadell, així com, en l'àmbit polític, de catalanistes, conservadors i carlistes: “ Gremio de Fabricantes, Cámara de Comercio, Unión Industrial, Fomento Mercantil Industrial y Agrícola, La Gremial, Banco de Sabadell, Caja de Ahorros, Círculo Sabadellés, Centro Industrial Lliga Regionalista, Centro Català, Orfeo de Sabadell, Centre Autonomista de Dependents , Círculo Tradicionalista, Sociedad Coral Colón, Ateneo de Sabadell, Academia de Bellas Artes, Escuela Industrial de Artes y Oficios, Agrupación Médico -quirúrgica, Colegio de Abogados, Escuela Pía, Hermanos Maristas, Padres del Inmaculado Corazón de María, Centre de Cultura Popular, Federació d'Oficis varis, Sociedad de Invalidez, Centre Excursionista del Vallès, Congregació Mariana de Lluisos, la V. Orden Tercera de San Francisco, Conferencias de San Vicente de Paúl., M.I. Juntas de obra de las cuatro parroquias, Junta Constructora del nuevo Templo de Sant Félix, Apostolado de la Oración, Revista de Sabadell, Gazeta del Vallés, Diari de Sabadell y Associació de la Prensa.”⁴⁷

Significativament, tant la *Revista Popular*, *La Veu de Catalunya*, com *Diari de Barcelona*, en la línia de la que serà una constant de pràcticament tots els futurs biògrafs de Sardà, posaren l'accent en les mostres de dolor i adhesió mostrades pel bisbe de Vic. Aquesta insistència dels biògrafs de Sardà a subratllar els vincles d'amistat que l'unien amb el bisbe Torras i Bages, no cal dir que no va ser corresposta per part dels que , a la inversa, en el futur s'ocuparien de recuperar la memòria de Torras i Bages. Com a “Arrels cristianes de Catalunya”, l'experiència del present i les expectatives del futur, farien segurament de la memòria de molts un calaix marcadament selectiu.⁴⁸

---

⁴⁷ “Sabadell a su ilustre hijo...”, *Revista Popular* núm. 2351, 8.1.1916, p. 4.

⁴⁸ Que la tradició integrista se sentia còmoda reivindicant els vincles d'amistat entre Sardà i Torras i Bages ho confirma la notable assiduitat amb que aquesta relació fou subratllada. Per

Com es pot imaginar, els actes necrològics en memòria de Sardà i Salvany es prolongaren durant les setmanes següents. El 18 de gener se celebraren, a Sabadell, els funerals. En aquesta ocasió, el canonge amic i col·laborador de la *Revista Popular*, Jaume Collell i Bancells, va ser l'encarregat de pronunciar l'oració fúnebre.⁴⁹ El 3 de febrer, per iniciativa de diverses associacions catòliques i revistes religioses de Barcelona, se celebrà a la Catedral de la ciutat una solemne ofici funeral. Enric Pla i Deniel, en aquells moments canonge de la Catedral de Barcelona, n'estava al front.⁵⁰ A part de la composició ja de per sí prou significativa de la comissió organitzadora de l'acte destaquen Lluís de Dalmases, Duc de Solferino, Miquel Junyent o el Baró d'Albí, tots ells membres senyalats de les millors famílies carlistes de Barcelona.⁵¹ No hi varen faltar tampoc els vells amics de Sardà, Primitiu Sanmartí, Gervasio Puiggròs ni el Pare Celestí Matas. El 24 de febrer va ser el torn de l'homenatge a càrrec dels Jesuïtes. En el marc del Col·legi del Sagrat Cor de Barcelona, i en presència de les més distingides

---

això, vegi's, per exemple, Ramón M. De Bolós, S. J. "El Dr. Torras y Bages y el Dr. Sardà y Salvany" en *Revista Popular*, núm. 2357, 17.11.1916, p. 97-99, o els articles que a propòsit del *Boletín de homenaje a Sardà* promogut per l'Academia Católica de Sabadell, enviaren al Dr. Gabriel Clausellas, catedràtic en el seminari de Barcelona o Domingo Pagés, rector de Sant Vicenç de Jonqueres. Els articles a DDAA, *A la venerada memòria del seu fundador i consiliari el doctor Fèlix Sardà i Salvany dedica aquest número extraordinari del seu butlletí V. Academia Católica de Sabadell*, 30 d'abril de 1916, p. 27 i 5 respectivament. Que l'assumpció de Sardà i Salvany com a referent indiscutible no es veia en cap moment contradictòria amb l'assimilació també com propi de Torras i Bages ho confirma, per exemple, la celebració el 12 de març de 1916, a Figueres d'una vetllada necrològica per a honrar conjuntament la memòria de Sardà i de Torras. L'acte organitzat per "Lliga d'Acció social" va comptar amb discursos de D. Pere Llosas i Badia, destacat carlista, diputat en Corts per Olot en diverses ocasions, que glossà la figura de Torras i Bages, i del Reverend José Mre de Macià, que es va ocupar de Sardà. Cfr. *Revista Popular*, núm. 2361, 16.11.1916, p. 172-173.

⁴⁹ *Revista Popular*, núm. 2352, 20.1.1916.

⁵⁰ La comissió organitzadora dels funerals estava formada per Enrique Pla i Deniel, President de l'Asociación de Eclesiásticos para el Apostolado Popular, José Ildefonso Gatell, Presidente del Colegio de Párrocos, Ramón Casáis, por la *Revista Popular*; Mariano Clavell, S. J., director de la Congregación de la Inmaculada de San Luís de Gonzaga, José Sitja, presidente de la *Juventud Católica*; Gervasio Puiggròs, por *La Hormiga de Oro*, Fr. Olegario de Barcelona, por la Venerable Orden Teresa de San Francisco, Luis de Dalmases, presidente del Centro de Defensa Social, Eduardo Serra, Pbro. Por *Lo missatger del Sagrat Cor de Jesús*; Romualdo Simón, por la *Revista Montserratina* y Cayetano pareja, por *La Gazeta de Catalunya*. *Revista Popular*, núm. 2355, 25 de febrer de 1916, p. 68.

⁵¹ Informació sobre l'activitat d'algunes d'aquestes sagues carlistes a Canal, J., *El Carlisme Català dins l'Espanya de la Restauració. Un assaig de modernització política (1888-1900)*. Eumo, Vic, 1998. Vegi's també McDonogh, G.W., *Las buenas familias de Barcelona. Historia social del poder en la era industrial*. Ediciones Omega, Barcelona, 1989. Sobre Junyent, M., vegi's Saura, V., *Carlins, capellans, cotoner i convergents. Història d'El Correo Catalán (1876-1985)*, Col·legi de Periodistes de Catalunya i Diputació de Barcelona, Barcelona, 1998.

autoritats es va celebrar una jornada literario-musical en record del prevere sabadellenc.⁵² El diumenge següent, va ser el Centro de Defensa Social de Barcelona qui li va dedicar una sessió necrològica, presidida pel Bisbe.⁵³ Quinze dies més tard, el 12 de març, ho duria a terme la *Lliga d'Acció social de Figueres*. Encara el 6 de juliol, el municipi de Sabadell, reunit en Ple i per unanimitat decidí la col·locació d'una placa commemorativa de Sardà a l'Ajuntament.

Amb tot el que hem dit fins ara i tenint en compte, a més a més, els números extraordinaris que durant tot el 1916 li dedicaren tant *l'Academia Católica de Sabadell* com la *Revista Popular*, podem arribar a establir alguns trets definitoris de la significació que els coetanis donaren a la trajectòria de Sardà, en el moment de la seva mort.

En primer lloc, quant a la política, destaca la total i absoluta coincidència entre tots els sectors catòlics i conservadors, sense distincions, des del maurisme fins el carlisme i l'integrisme, passant pel catalanisme de la Lliga, en la transcendència i la reivindicació, com a pròpia, de la figura i de l'obra de Sardà i Salvany. Total i absoluta assumpció i identificació que es compartida, també, per la majoria del clergat i del episcopat català i espanyol.

En segon lloc, quant a la seva obra, al voltant de 1916 trobem una assumpció, en general més que notable, dels continguts doctrinals de l'obra de Sardà. Articles com els dels pares jesuïtes Julio Alarcón, Juan Abadal, Ramón Maria de Bolós o com el del prevere i col·laborador de *El Siglo Futuro* Jaume Cararach, confirmen com en el marc de la *Revista Popular* però també en el de *l'Academia Católica de Sabadell*, la dimensió de Sardà i Salvany com "martell de l'error" és plenament assumida i obertament reivindicada. El Pare Alarcón escriuria, sense eufemismes i amb eufòria:

"... Sardà no ha muerto; y es gran consuelo pensar que aunque en el corto espacio de nuestra vida, nuestro homenaje de admiración y aún de imitación ha de tener un término; después de nosotros, ha de venir la

---

⁵² Cfr. *Revista Popular*, núm. 2359, 2.3.1916, p. 140.

⁵³ *Ibidem*.

posteridad, han de venir las generaciones de lo porvenir, otros apasionados del ideal cristiano y del reinado social de Nuestro Señor Jesucristo”.⁵⁴

Però no només van ser les veus del jesuïtes les que van exhibir posicions clarament teocèntriques i integristes. Pere Pascual i Salichs, president de la *Lliga Regionalista* a Sabadell, en el seu article laudatori de Sardà va destacar sense embuts que:

“A la gegantina obra que projectava el Dr. Sardà, hi trobava consell l’amic, caritat el pobre, consol el desesperat, humilitat l’orgullós i la sana doctrina un valent defensor sempre atent i mai desprevingut enfront del vici i dels errors moderns, en sos aspectes de doctrinaris i pràctics”⁵⁵

La plena assumpció per part del president de la Lliga Regionalista local del vocabulari de la “veritat” i “l’error” a l’hora de judicar els costums moderns ens situa de ple en el tercer dels aspectes importants a destacar: l’esforç del catalanisme per a reivindicar com pròpia la figura de Sardà i Salvany. En aquest sentit resulta aclaridora la presència en el número d’ homenatge a Sardà de l’*Academia Católica* de signatures d’ adhesió, com, a més a més de la ja citada de Pascual i Salichs, de significats intel·lectuals i polítics del catalanisme com ho foren el folklorista amic i biògraf de Jacint Verdager, Valeri Serra; de Manuel Folguera i Duran, destacat polític catalanista, un dels prohoms impulsors de la Mancomunitat de Catalunya; de l’escriptor i líder del catalanisme sabadellenc Manuel Ribot i Serra o com no, de Joan Costa i Déu.⁵⁶

És en aquest mateix sentit que hem de situar els articles d’Antoni M. Marcet, O.S.B. Abat de Montserrat, tant a la *Revista Popular* com en el butlletí de l’*Academia Católica* destinats a reivindicar el “extraordinario cariño e indescriptible entusiasmo [que] sentia

---

⁵⁴ Alarcón y Menéndez, J., “Lo que debemos a Sardá y Salvany” en *Filial Homenaje*, p. 13.

⁵⁵ A la venerada memòria del seu fundador... p. 26.

⁵⁶ Valeri Serra va mantenir una estreta relació amb el prevere sabadellenc, col·laborant assíduament a *Revista Popular*, des de novembre de 1899, quan de la mà de Joan Costa i Déu es van conèixer.

hacia Montserrat nuestro queridísimo amigo el Dr. Sardà”.⁵⁷ En ells, Marcet s’esforçaria a ressenyar la tenacitat i els esforços de Sardà en la promoció de romeries, pelegrinatges i devocions al santuari català, igualment com ho havia fet el bisbe Morgades.⁵⁸ En la mateixa direcció, ja s’ha assenyalat l’interès per vincular la memòria de Sardà a la figura de Torras i Bages. Presentats sempre com amics i estrets col·laboradors, els articles que els relacionaren els presenten com a dos enviats de Déu, complementaris, un per a ser la veu dirigida al poble i l’altre per dirigir-se a la gent més il·lustrada:

“Ell [Sardà] com l’apòstol Sant Pau als corintis, feia assequibles a tothom les veritats de nostra santa religió peixen-les al poble en la dolça lletança, completant-se així mútuament amb un sant bisbe, amic seu i pujat fa foca a la glòria, que sembla rebé la missió de donar i subministrar aquestes mateixes veritats als aristòcrates del pensament”.⁵⁹

Com va apuntar ja fa alguns anys Vicent Cacho, i com confirma l’apropiació més o menys indeguda per part del nou catalanisme polític de principis del segle XX de la figura de Sardà, segurament, el catalanisme va jugar un transcendent paper frontissa en la conversió dels tradicionalistes (integristes i carlistes) a les formes de mobilització política modernes, així com en la superació per part del clergat català dels discursos més decididament antisistema.⁶⁰ En aquest sentit, no deixa de ser clarificador que Sardà i Salvany morís essent subscriptor de *La Veu de Catalunya* on ja hi escrivien figures com Josep Carner, el pare del qual havia escrit i militat, com Sardà i Salvany, a les pàgines carlistes de *La Hormiga de oro*.

---

⁵⁷ Marcet, A.Mª., “Les romeries a Montserrat”, pàgines de la vida del Dr. Sardà en *Filial homenaje...* op. cit. P. IX.

⁵⁸ Figuerola, J., *El Bisbe Morgadas i la formació de l’Església Catalana contemporània*, Publicaciones de l’Abadia de Montserrat, Barcelona, 1994.

⁵⁹ Clauselles, G., *A la venerada memoria...* p. 27.

⁶⁰ Cacho, V., *Catalanismo y catolicismo en el ambiente intelectual finisecular* en Adrés, M., Cacho Viu; V., Cuenca; J. M., Domínguez Ortíz; A., Folgado Florez; S., García Escudero; J.M. Longares; J., Martí; C., Revuelta; M., Tusell.

Per si quedaven dubtes de l'integrisme catòlic i de la implacable intransigència doctrinal i moral practicades per Sardà, al llarg de la seva vida, un altre sabadellenc, Gabriel Alomar s'ocuparia també d'escriure la seva particular glossa necrològica. Així, tres setmanes més tard del decés, el 22 de gener, i en aquest cas des de les pàgines de *La Campana de Gràcia*, Alomar publicava un dur article decidit a recordar qui havia estat realment Sardà, tot explicant l'impacte que la lectura de *El Liberalismo es pecado* havia tingut en ell mateix quan, de jove, ensopegà amb el llibre en una llibreria catòlica i en feu la lectura atenta. Per a Alomar, Sardà i Salvany era "un home representatiu, com cap altra figura del Catolicisme espanyol d'avui."⁶¹ Dotat d'una freda lògica del tot ignorant de les pietats i conciliacions, en ell "covaven en potència totes les crudeletats històriques del Catolicisme." Després d'haver-li'n llegit *El Liberalismo es pecado*, reconeixia Alomar, una cosa quedava clara: "És veritat, el Lliberalisme i l'Església eren incompatibles." Perquè, més enllà de les qüestions doctrinals, per a Gabriel Alomar l'aportació més incisiva d'homes com Sardà tenia a veure amb la moral i amb la seva despietada agressivitat sense escrúpols amb els enemics. Per demostrar-ho en citava un dels fragments més feridors de *El Liberalismo es pecado*:

"Si tiren contra vosaltres amb un arc o un fusell, no tiraran contra l'arma, sinó contra l'arquer, contra el fuseller. Així, contra el lliberal, totes les ofenses són permeses. Ridiculitzeu els seus defectes, treieu a la llum les vergonyes de la seva vida privada, infameu el seu nom i la seva casta! Procureu isolar-lo de la societat o reduir-lo per fam. Aneu contra el pecador, i no ja contra el pecat! Res de compassió! Una llarga tradició eclesiàstica abona aqueixa conducta. Els SS.PP. de l'Església i els seus il·lustres polemistes no usaven altres termes en la lluita contra els heretges."⁶²

Tot reconeixent, a més, haver-los patit a les pròpies carns, ja que "els homes de les noves integritats, hem sentit, mil vegades, en els talons, el rosec d'aqueixa llopada." Era justament per aquesta raó, que Alomar lamentava encara més, si cap, que "la premsa falsament liberal" hagués contemporitzat amb homes com Sardà i que el Lliberalisme

---

⁶¹ Alomar, G., "Sardà i Salvany", *La Campana de Gràcia*, 22. I.1916, p. 3.

⁶² *Ibidem*.

en general hagués procurar acomodar al seu sí el Catolicisme “abandonant a l’Església l’educació i la formació del poble” buscant “la conversió dels súbdits en ovelles, sumisses a tota autoritat.”⁶³

Finalment, dolgut amb l’Ajuntament de Sabadell per haver acordat el dol per la mort de Sardà, Alomar acabava el seu article fent una crida solemne als seus conciutadans: “Vull cridar als ciutadans que passin davant la tomba d’en Sardà i Salvany: caminant, desvía la vista, aquesta és la tomba d’un infame!”⁶⁴

1.3. El record de Sardà durant els anys 20.

“Les gestes de qualques homes eminents que han estat un fort aglutinant de llur època, marquen tanta transcendència dins la història de la Humanitat, que moltes vegades son la història mateixa”.

Mn. Joan Ugas, referit a Sardà i Salvany, 1927⁶⁵

Des de la historiografia cristiana progressista, molt sovint s’ha especulat sobre com i de quina forma hagués pogut evolucionar l’Església catalana si no s’hagués produït la ruptura de 1936.

Certament, noms com el de Joan Maragall, Carles Cardó o el Pare Miquel d’Esplugues han permès constatar l’existència, malgrat el relatiu retard respecte de la veïna França i no sense dificultats, d’una nova sensibilitat davant les noves corrents culturals europees, caracteritzades per una clara i decidida assumpció del regionalisme i per la cada vegada més incòmoda acceptació de la confusió / identificació entre Església i Estat. Des d’aquest plantejament, el catalanisme hauria jugat un paper rellevant en el

---

⁶³ *Ibidem*.

⁶⁴ *Ibidem*.

⁶⁵ El Doctor Sardà i Salvany. *Memòries i Records*. Biblioteca Sabadellenca, núm. 13 Tallers de Joan Sallent, Sabadell, 1927, p. 10.

procés d'alliberament de la mentalitat antiliberal que havia caracteritzat a la majoria del clergat i hauria temperat, sens dubte, el seu marcat ultramuntanisme.⁶⁶

Dit això, no és menys cert que al costat d'aquest corrent "conciliar" –avant la lettre- no es pot oblidar que serien dos catalans, el llavors bisbe de Salamanca Enric Pla i Deniel, barcelonès, i l'arquebisbe de Toledo i cardenal Isidre Gomà, natural de la Riba (Alt Camp), dos dels primers i més fervorosos eclesiàstics disposats a avalar l'aixecament militar del general Franco.⁶⁷

Amb aquest dos pols, sensibilitats o "tradicions" eclesials, convivint, més que no rellevant-se a Catalunya, resulta inevitable que en apropar-nos a la realitat històrica el comportament dels seus protagonistes no se'ns mostri tant nítid i coherent com potser voldríem⁶⁸. En aquest sentit, no deixa de ser significatiu que, a banda dels reconeixements populars i en el nomenclàtor local sabadellenc que se succeïren durant tota la dècada cap a la figura de Sardà i Salvany, també en el terreny intel·lectual de la ma de Joan Costa i Déu, de Mn. Joan Ugas o del propi Artur Masriera, tots ells ja adscrits als corrents del catolicisme catalanista liberal, la memòria de Sardà i Salvany, lluny de quedar relegada a l'oblit fos reivindicada, això sí, degudament "actualitzada" segons les preocupacions i nova sensibilitat del moment i, de fet, accentuant-ne un aspecte nou, el que fa referència a la modernitat del seu propagandisme.⁶⁹

Així, per exemple, Joan Costa i Déu, essent director i impulsor de la *Biblioteca Sabadellenca* va projectar i va aconseguir treure a la llum tres volums dedicats al record

---

⁶⁶ Piñol, J.M., *El Nacionalcatolicisme a Catalunya...*, p. 27-46.

⁶⁷ Vegi's les cartes Pastorals *Las dos ciudades*, 30.9.1936 i *El caso de España* de 23.11.1936, vegi's també *La carta colectiva del episcopado español*, escrita pel propi Gomà, en favor de Franco. Sobre aquesta qüestió, a més de la ja citada obra de Josep Mª Piñol, resulta interessant Álvarez Bolado, A., *La Iglesia Católica y la Guerra Civil Española. Cincuenta años después*. Madrid, 1990; també Bada, J., *Guerra Civil i Església Catalana*, Facultat de Teologia de Catalunya, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1987.

⁶⁸ Sobre aquesta idea vegi's Guy Hermet, *Los Católicos en la España franquista. Los actores del juego político* CIS/ Siglo XXI, Madrid, 1995, especialment el pròleg i la primera part.

⁶⁹ Artur Masriera va iniciar, el 14 d'agost de 1927, des de les pàgines de la pròpia *Revista Popular*, la sèrie d'articles titulats "Recuerdos del Dr. Sardá y Salvany."

de Sardà.⁷⁰ Encara que projectat, va quedar pendent la publicació de l'epistolari entre el Dr. Sardà i Jaume Collell.⁷¹ De la lectura atenta dels materials publicats en aquests volums se'n desprèn la constatació que la dimensió de Sardà i Salvany com a intel·lectual els resultava suficientment incòmoda com per a no subratllar-la especialment. En dóna mostra el fet prou significatiu que en tots aquells anys en cap moment es va plantejar la possibilitat d'impulsar cap nova reedició de *El liberalismo es pecado* i que en el conjunt de les 14 aportacions que conformaren el volum Sardà i Salvany, *Memòries i Records* en comptadíssimes ocasions es va al·ludir ni directament ni indirecta a l'aportació doctrinal de Sardà. Quan ho feren, a més, les referències serien en un to clarament disculpatòri. Les citacions d'*El liberalismo es pecado* simplement foren aprofitades per a reclamar i recordar l'ortodòxia i aprovació que aconseguí precisament de Lleó XIII, i segurament del seu germà, el Cardenal Pecci, així com de la congregació de l'Índex. A més a més, es recordaria en tot moment la simpatia que va despertar el llibre entre els jesuïtes.⁷² En aquells volums, no obstant, el que realment interessava als promotors de l'homenatge era recuperar la dimensió humana de Sardà, el seu catalanisme i, finalment, les seves actuacions "pràctiques".⁷³

---

⁷⁰ Ugas y Grau, J., *Ideari del Dr. Sardà i Salvany*. Vol I. Pòrtic del Dr. Lluís Carreras i Mas, Pvre. "Biblioteca Sabadellenca" (BS) Vol. XI, Sabadell, 1927; DDAA *El Dr. Sardà i Salvany, Memòries i records*. Op. Cit. Ugas i Grau, J., *Ideari del Dr. Sardà i Salvany*, Vol. II, Pòrtic del Dr. Manuel de Montolius (BS) vol. XXIII, Sabadell, 1930.

⁷¹ Un epistolari que tal i com va explicar Joan Bonet i Baltà en una conferència inèdita sobre Fèlix Sardà i Salvany pronunciada a Sabadell, el 1966, a propòsit del cinquantenari de la seva mort, a les portes de la guerra Civil, poc abans que fos en gran part cremat, ja hagués permès l'edició de tres volums (constava de més de 1.200 cartes), dada que sens dubte confirma la intensa relació que va unir al prevere de Sabadell amb Collell. Com és sabut, amb l'esclat de la guerra Civil gran part d'aquesta documentació fou cremada, i només es van salvar unes 300 cartes. Bonet explicava, a més, com durant els anys trenta, *La Veu de Catalunya* i *El Correo Catalan* van promoure conjuntament una campanya de recopilació de l'epistolari de Sardà. L'esbós de la conferència es conserva entre els seus papers personals a la Biblioteca del Seminari del Bisbat de Barcelona, sense classificar, dins d'una carpeta titulada "Papers de la Rambla".

⁷² Bonet, J., i Martí, C., *L'integritat a Catalunya. Les grans polèmiques 1881-1888* Fundació Caixa de Barcelona, Editorial Vicens Vives, Barcelona, 1990.

⁷³ Quant al catalanisme, no s'ha d'oblidar que, al voltant de 1928, les sensibilitats sobre aquesta qüestió estaven especialment confrontades. Al novembre de 1928 van començar a arribar de Roma els tan citats decrets anticatalans. En aquest ambient, doncs, no sembla estrany que, de forma més o menys justificada, s'insistís en la dimensió catalanista de Sardà. Sobre la tenacitat de les pressions de l'ambaixador de Primo de Rivera davant la Santa Seu, Antonio Magaz i el assumpte dels decrets en general, vegi's Joan Bonet, *L'Església catalana...*, especialment els capítols V i VI. Vegi's també Corts i Blay, Ramon, *Regests de la documentació del segle XX sobre*

A diferència del que fou reivindicat de Sardà després de la Guerra Civil, per als col·laboradors de Joan Costa i Déu, el menys interessant de Sardà eren, probablement, els seus escrits. Incòmodes amb els seus textos, els anys vint foren una anys ocupats en reivindicar les seves accions. Així, Godayol, ressenyà la participació de Sardà en l'obra de construcció del nou temple de San Fèlix. Salvador Sabater repassà en el seu article el paper de Sardà com a catequista.⁷⁴ El P. Lluís Berenguer recordà els treballs de Sardà com a impulsor de la Casa-Misión de Sabadell.⁷⁵ Amelia Vivé de Negra es referí a les ajudes rebudes per a impulsar la construcció d'una ermita dedicada al Sagrat Cor al Tibidabo.⁷⁶ Tots els col·laboradors aprofitaren els seus articles, en resum, per destacar les qualitats morals i humanes de Sardà, en un to marcadament laudatori. Fins i tot el seu vell amic i col·laborador Primitiu Sanmartí, que inventarià les obres del prevere sabadellenc com propagandista, com la resta de col·laboradors, no obstant, evità parlar-se a estudiar-ne el contingut.⁷⁷

De la majoria dels articles d'aquest volum dels anys vint en ressaltava, finalment, a més a més de l'interès per a la dimensió "humana" i "activista" de Sardà, la pretensió de vincular la figura del Dr. Feliu al catalanisme i, més concretament, al regionalisme, una dimensió que a part de ser discutible, com és de suposar durant el franquisme seria absolutament revisada i reescrita.⁷⁸

Catalunya i la Santa Seu conservada a l'Arxiu secret Vaticà I. Fons de la nunciatura de Madrid (1899-1921), Facultat de Teologia de Catalunya, Barcelona, 1992 i Corts i Blay, Ramon, *Regests de la documentació del segle XX sobre Catalunya i la Santa Seu conservada a l'Arxiu secret Vaticà. II. Secretaria d'Estat (1899-1921)*, Facultat de Teologia de Catalunya, Barcelona, 2003.

⁷⁴ Salvador Sabater, "El Dr. Sardà, catequista sabadellenc", dins *El Doctor Sardà i Salvany ...* ps. 77-116.

⁷⁵ Berenguer, Ll., "La casa-Misión de Sabadell i el Dr. Sardà" dins *Doctor Sardà i Salvany...* pg. 157-184.

⁷⁶ Vivé de Negra, A., "L'últim pomell", dins *Doctor Sardà i Salvany...*, ps. 199-211.

⁷⁷ Sanmartí, P., "La propaganda catòlica i el Dr. Sardà" dins *El Doctor Sardà i Salvany...*, ps. 141-156.

⁷⁸ Certament, en els anys pròspers del moviment regionalista, Sardà i Salvany va mostrar interès per la qüestió del catalanisme. Sobre la seva postura, vegi's, per exemple, la conferència pronunciada a l'*Academia Católica de Sabadell* el 9 de maig de 1892, titulada *Religión y Regionalismo*, compilada en Sardà y Salvany, F., *Propaganda Católica*, Libreria y Tipografia Católica, carrer del Pi, 5, Barcelona 1910, vol XI, pg. 155-186. Aquesta qüestió és analitzada en el capítol cinquè d'aquest treball.

Finalment, els dos volums apareguts entre 1927 i 1930 sota l'impuls de Mn. Joan Ugas, abordaren la difícil qüestió de l'ideari del Dr. Sardà i Salvany. Traduïts al català, Ugas oferí als lectors una selecció d'articles i altres textos considerats especialment rellevants. Significativament, en el pòrtic del primer volum, el deixeble de Sardà, Lluís Carreras, es referí a Sardà en un to clarament justificatiu:

“Molts tenen del Dr. Sardà una visió llegendària, que estafà l'home i obscureix la brillantor pura de la seva obra. Es recorden principalment del polemista que agità tot Espanya en les hores roents de *Liberalismo es pecado*; i oblidant el que fou altíssim en aquella controvèrsia, paren esment en allò que en fou més anecdòtic i moridor. I precisament no són aquelles deu anyades de febre generosa i de tragèdia espiritual el que més plaïa al Dr. Sardà en la seva vellesa patriarcal i benigna”⁷⁹

Carreras, recordava, a continuació, que d'entre tota la monumental obra escrita, el llibre més apreciat pel propi Sardà al final de la seva trajectòria no era el famós *El liberalismo es pecado*, sinó el menys famós però segurament molt més pietós *Año Sacro*.⁸⁰ A parer de Carreras, Sardà no seria recordat per la seva aportació doctrinal o per la seva dimensió com a polemista sinó per “la seva parleria clara i viva, en la suggestió de la seva manera personal d'escriure, frescor i encís de la seva apologètica popular.”⁸¹ El mèrit de Sardà hauria consistit, en definitiva, en haver estat un dels primers catòlics decidit a encarar el combat amb el món modern, amb els enemics de l'Església i de la religió, amb les seves pròpies armes:

“Les veritats transcendents de la Religió havien d'esfullar-se dels grossos volums de la ciència catòlica i ésser llescades al poble en fulls primis i mengívols, penetradors sense encaparrament”.⁸²

---

⁷⁹ Carreras, Ll., *L'apologista popular*, Pòrtico, vol. I de Mn. Ugas *Ideari...*ps. 12-13.

⁸⁰ Sardà i Salvany, F., *Año Sacro*, Librería y Tipografía Católica, Barcelona, 1881.

⁸¹ *Ibíd.*

⁸² Carreras, Ll., *L'apologista popular*, p. 15.

Carreras ressaltà de nou, lúcidament, l'aportació realment revolucionària i transcendent de Sardà a la pastoral cristiana:

“ [Sardà] Comprenqué que no bastava per a guiatge del poble l'adoctrinament del temple i ell, que blasmava al periodisme i el tenia per una xerrameca erigida en institució social, es passa la vida fent de periodista i acabada per ésser a Espanya el veritable fundador i mestre del periodisme cristià [...] [Sardà] veu la fretura de fomentar l'esperit de l'associació i la manifestació pública de la confessió social de la Fe, i es posà a organitzar i remoure les multituds”.⁸³

Aquesta innovació en els mitjans d'apologètica i no l'antiliberalisme eren, en opinió de Carreras, el que farien de l'obra de Sardà una aportació perenne. De fet, per a Carreras, els desplegament doctrinal de Sardà havia resultat un clar fracàs. El Carreras dels anys vint i trenta, l'home que sens dubte havia admirat tota la seva vida a Sardà es mostrava ara, en aquest punt, inflexible.

“Aquell moviment potser només veié els drets de la veritat, i es desesmà dels deures de l'amor evangèlic, qui no apaga el ble fumejant. També llavors [referint-se a l'època en que aparegué *El liberalismo es pecado*] s'acomplí el que després diria Pius X: Espanya és un país de molta fe i poca caritat.”⁸⁴

Com recollia Carreras, el mateix Sardà havia reconegut en no poques ocasions que, “si havia de comentar la seva obra en els nostres dies, estava segur de no escriure més de tres quartes parts dels seus treballs polèmics”.⁸⁵

---

⁸³ *Ibíd.*

⁸⁴ *Ibíd.*

⁸⁵ Carreras, Ll., *L'apologista popular*, p. 13.

1.4.Sardà i Salvany, de nou, antiliberal

El 14 d'abril de 1931, proclamada la República, la placa commemorativa de la memòria de Sardà i Salvany instal·lada a l'Ajuntament de Sabadell durant la dècada anterior, fou simbòlicament retirada. Malgrat els esforços de Rafael Llobet i Sabater, durant el bienni conservador, per a reposar-la, caldria esperar a la victòria franquista per a que, al menys institucionalment, la memòria de l'il·lustre sacerdot fos novament reivindicada.

Al mateix temps, el 1936, a les portes de la Guerra Civil, ara sí, una nova edició de *El liberalismo es pecado*, la novena, sortia a la llum.⁸⁶ Era l'avantguarda d'una restauració que no es faria esperar. Al maig de 1941, la commemoració del centenari del natalici de Sardà i del vint-i-cinc aniversari de la seva mort, serviren de pretext al municipi de Sabadell, presidit per Josep M. Marcet i Coll, per a impulsar una sèrie d'actes d'homenatge a la figura de l'egregi sacerdot. Durant els dies 17, 18,19 i 23 d'aquell mes, les restes mortals de Sardà reberen amb la instal·lació d'una capella ardent, el seu trasllat a la parròquia arxiprestal de Sant Fèlix i la celebració de diversos oficis funeraris, noves mostres d'afecte. El divendres 23, l'ajuntament es va reunir en sessió extraordinària amb un únic punt en l'ordre del dia: la reposició de la làpida commemorativa de Sardà i Salvany en el saló de sessions del municipi. Els actes, que comptaren amb l'assistència, entre d'altres, del capità general de la IV regió militar, D. Luis Orgaz Yoldi; del governador civil, d. Antonio F. de Correa Veglison i del governador apostòlic de la diòcesis Miquel de los Santos Díaz de Gomara- qui havia estat el responsable d'oficiar els funerals-, foren una clara reivindicació de la tradició nacional-catòlica i antiliberal de Sardà. El propi general Franco s'hi adherí explícitament, via telegrama.

Com relatà *El Boletín de información local de FET y de les JONS* era volutad expressa de Franco "dar carácter nacional al expresado homenaje y enviar una representación directa del gobierno a los actos a celebrar, ya que se trata (propies manifestacions del Caudillo) de honrar la memoria de una honra nacional y del precursor de la tragedia

---

⁸⁶ Sardà i Salvany, F., *El liberalismo es pecado*, E.P.C.S.A., Madrid, 1936, p. 192.

vivida, y además como reconocimiento a la valentía que representó, en aquellos tiempos de liberalismos y democracias, la defensa pública de la Religión y la Patria [...]”⁸⁷ Decidits a abanderar la bandera restauradora de l’ordre i l’espanyolitat catòlica:

“Hasta ahora [la comisión organizadora de los actos conmemorativos] no ha hecho nada nuevo, sólo ha retrocedido unos años, ha intentado reponer las cosas como estaban en el año 31 y por esto ha aparecido la lápida dando el nombre del Dr. Sardà y Salvany a la Antigua calle de la Rosa y se ha procedido al traslado definitivo de los restos a la Iglesia Parroquial [...] y ahora, en este momento, vamos a descubrir la lápida que dió nombre y hace constancia a la figura del Dr. Sardà en el salón principal de este Ayuntamiento “[...]”⁸⁸

De fet, a diferència del que la premsa de Barcelona *Diario de Barcelona* i *La Vanguardia* havien intentat projectar, de les paraules de Llonch es desprenia que els actes commemoratius no havien resultat tant concorreguts com era d’esperar. En el seu parlament Llonch ho denuncià sense miraments:

“... parece mentira que [la personalidad de Sardà] fuera nuestra honra [y] haya sido olvidada. Tenemos que aprovechar este medio año que nos queda del Dr. Sardá. Han pasado veinticinco años y el Dr. Sardá ha sido olvidado. Los tiempos han sido difíciles. Se han hecho actos solemnes y no nos hemos acordado del Dr. Sardá. Tuvimos una pena, es verdad, debemos confesarlo, pues en el acto de traslado de sus restos tuvimos que anotar muchas ausencias. Sabadell no acudió a rendir homenaje al Dr. Sardá. Los obreros pobrecitos, por ignorancia. No saben que él era su padre, su amigo y que les dio su casa; estos no tienen la culpa, tenemos que conquistarlos.”⁸⁹

Els que no tenien dispensa, en canvi, eren els industrials i la burgesia local. Lluch va concloure el seu discurs destacant l’actualitat de l’obra de Sardà i anunciant la reedició

---

⁸⁷ *Boletín...* núm. 55, 27.11.1941, suplement , s/n.

⁸⁸ Arxiu Històric Municipal de Sabadell. Llibre d’Actes de l’Ajuntament, 23.V.1941 AHM 1717/2 p. 39.

⁸⁹ *Ibíd.*

de *La Chimenea y el Campanario*, una vella obra de Sardà, que “parece sencilla y vulgar pero es un verdadero tratado de sociología cristiana.”⁹⁰ Finalitzà la seva intervenció citant els mateixos versos de Sardà i Salvany que, en el seu dia, feia vint-i-cinc anys, havien servit a Jaume Collell per glossar-ne la memòria i que resaven “del pueblo español noble y leal, el grito siempre será, ruja el infierno, brame Satán, la fe de España no morirá.” Per la seva part, *La Vanguardia i Diario de Barcelona* ressenyaren àmpliament els actes celebrats a l’ajuntament sabadellenc sense més valoracions.⁹¹ De la crònica d’ambdós diaris en destaca el discurs pronunciat per Correa Veglison en el moment de descobrir la placa commemorativa a l’edifici consistorial. En paraules del governador, quedava clar que el record de Sardà es justificava, sobretot, pel seu implacable i profètic antiliberalisme. *La Vanguardia* ho resumí de la següent manera:

“Lo más destacado de la figura de Sardà –dijo- era la valentía del gesto adoptado por él frente a las ideas liberales en pleno siglo XIX, cuando estaban en su apogeo.

Es muy fácil –añadió- hablar del liberalismo cuando todo el mundo se ha dado cuenta de su fracaso, pero lo difícil era decirlo entonces y esto lo hizo un modesto sacerdote, que no tenía contacto con las Universidades extranjeras. Refiriéndose a las ideas liberales, dijo que para España fuera algo que podríamos llamar el catalizador de los defectos que pudiese tener el pueblo español y que aprovechaban la desunión y las luchas intestinas que inutilizaban al pueblo más noble de Europa.”

Durant el transcurs de 1941, al costat dels actes promoguts per l’ajuntament, Sabadell viuria altres activitats de signe commemoratiu sobre Sardà. Així, el *Boletín de*

---

⁹⁰ *Ibíd.*

⁹¹ *La Vanguardia*, núm. 23.298, 24.5.1941, p. 3; *Diario de Barcelona*, núm. 123, 24.5.1941, p. 4. Qui no es va referir en cap moment a l’aniversari fou *Destino*. Tot el contrari, el setmanari barcelonès publicar el número més pròxim a l’efemèride (*Destino*, núm. 201, 24.V.1941, p. 10), un article prou amable de Josep Pla sobre “Sanz del Río y la fortuna del Krausismo en España” justament una de les tradicions intel·lectuals i pedagògiques més combatudes per Sardà. Que *Destino* no participaria en cap moment de l’esperit de “1941 any del Dr. Sardà” ho confirma el fet de que en el seu número 203, de 7 de juny de 1941, va publicar un documentat article de S. Torres-García, “Historia de una Ciudad laboriosa” retraient justament l’homenatge i reivindicant les facetes més desconegudes de Sabadell, sense referir-se ni el més mínim a Sardà.

Información Local de FET y las JONS l'únic òrgan periodístic autoritzat, dedicà contínuament articles i columnes al seu record.⁹² Per la seva part, el cicle de conferències que, per exemple, va promoure la *Sección de estudios del Centro Parroquial de San Félix* en record del pensament i obra del Dr. Feliu en la seva presentació deixà clara la pretensió que l'homenatge servís per completar la victòria militar del Caudillo sobre el liberalisme, derrotant-lo moralment i doctrinalment de la mà dels textos de Sardà.⁹³ Del prevere sabadellenc, a banda del seu decidit antiliberalisme, en aquells anys, n'interessaria també la seva dimensió com a moralista.⁹⁴

Resum i corol·lari de la intencionalitat nacionalcatòlica de les commemoracions d'aquells anys foren la conferència que pronuncià Ramón Rucabado, el 3 de gener de 1942, a la Caja de Ahorros de Sabadell, sota el títol "Sardà i Salvany apóstol social", així com el reconeixement explícit de la figura de Sardà, per part del General Franco, en la seva primera visita a Sabadell, el 27 de gener de 1942, que va dur a terme a propòsit del tercer aniversari de l'entrada de les tropes franquistes a la ciutat.⁹⁵ Preparada minuciosament per Josep Maria Marcet i Coll, alcalde accidental de Sabadell des de 1940, així com per Antonio F. De Correa Veglison, Governador civil de Barcelona, la visita del dictador a Sabadell fou un veritable bany de masses per al general – el dia 27 fou declarat festa laboral pagada, es pressionà a tots els veïns perquè engalanessin els balcons amb banderes espanyoles i perquè assistissin a rebre el *Caudillo* pels carrers i places de la ciutat- i l'ocasió perfecta per retre homenatge a Sardà i Salvany. Desplaçat des de l'Ajuntament fins a la parròquia de Sant Fèlix sota pali, el bisbe Miguel de los Santos Díaz Gomara fou l'encarregat d'entonar un *Tedéum* i una homilia d'homenatge a Sardà i Salvany. Un entusiasta Mossèn Ernest Mateu fixaria la memòria d'aquell dia en el seu llibre *Franco en Sabadell*.⁹⁶

---

⁹² Boletín de Información local de F.E.T y de las J.O.N.S., 13 de març de 1941, suplement núm. 53, P. 18.

⁹³ *Boletín...*, núm. 62, p. 4.

⁹⁴ Sardà y Salvany, F., *Propaganda Católica*, vol. II Librería y Tipografía Católica, 1924 p. 551-630.

⁹⁵ La conferència fou editada per la Caja de Ahorros de Sabadell, 1944.

⁹⁶ Sobre la visita de Franco a Sabadell, a més de la premsa de l'època pot veure's Mateu Vidal, E., *Franco en Sabadell*, Archivo Histórico de Sabadell, 1943. Vegi's també, Marcet i Coll, José M.,

A diferència del que havia caracteritzat als homenatges a la memòria del Sardà d'abans de la guerra, còmodes sobretot en la seva dimensió apologètica i catequística, en els anys quaranta, en canvi, el seu record passaria sempre per la insistència en la seva aportació doctrinal com intel·lectual orgànic –pòstum- del nou règim integrista.

Passats els anys de les commemoracions polítiques interessades, serien sobretot els pares jesuïtes els encarregats de preservar la memòria del Dr. Sardà. El P. Jorge Loring, per exemple, en la vint-i-vuitena edició del seu best-seller *Para Salvarte*, apareguda a Santander, en 1962, encara encapçalaria el llibre que havia aconseguit una impressió de dos-cents vuitanta mil exemplars amb unes paraules de Sardà i Salvany.⁹⁷

Tot i això, el record de Sardà no seria tan sols cosa de jesuïtes. El propi Josep Miquel i Macaya –un home format a París, bon coneixedor de l'obra de Maritain...- en un assaig escrit l'any 1955, a propòsit d'un homenatge a la figura de Lluís Carreras, situà a la persona de Sardà i Salvany entre la nòmina dels “integradors” que havien fet possible el renaixement religiós de Catalunya. Fent referència a tots ells escrigué:

“ Ho són, tanmateix, per tal com integren de bell nou a la vida col·lectiva de l'Amor, i la projecten enllà un futur en que reviuran les glòries immortals. D'homes així n'hem tingut, grat sia Déu, molts, i cadascú en llur estament anava integrant l'aportació necessària per a una florida. Penseu, per exemple, en l'obra de mossèn Clascar, penseu en Verdaguer, penseu en el bisbe Torras , penseu en el Mossèn Collell, penseu en Sardà i Salvany, penseu en el P. Miquel d'Esplugues, penseu en Ruyra, el P. Casanovas, Cambó, Llimona, Maragall, etc. Són homes que duen una amor tan forta al bell fons, que tant sols de fer-vos-hi trobadissos us l'encomanen”.⁹⁸

Mi ciudad y yo. Veinte años en una alcaldía. 1940-1960, Duplex, Barcelona, 1963 i Castells, Andreu, Sabadell. *Informe de l'oposició. El franquisme i l'oposició sabadellenca 1939-1976*, Edicions Riutort, Sabadell, 1989

⁹⁷ Loring, J., *Para salvarte. Compendio de las verdades fundamentales de nuestra santa religión y normas para vivirlas*. Editorial Sal Terrae, Santander, 1960. La cita a la p. 4.

⁹⁸ Miquel Macaya, J., *El Dr. Lluís Carreras, pvre. De Santa memoria*, Vic, 1955, p. 9, El llibre de difícil localització, pot consultar-se a la Biblioteca del Seminari de Girona.

En la nòmina de Miquel i Macaya, i a diferència del que pensaria només deu anys més tard, la distinció entre els noms de Sardà i els de Collell, Verdaguer, Torras i Bages o fins i tot dels de Miquel d'Esplugues i del pare Casanovas, encara resultava gratuïta. L'única distinció que feia entre Sardà i Carreras, es circumscribia a la distinta opció lingüística de l'un i de l'altre:

“A través de Sardà i Salvany hom descobreix el doctor Carreras. I després, en tractar-lo i ara en rellegir-lo, ens hem dit que qui escrivia així era un fill autèntic de l'insigne escriptor sabadellenc. Les notes fonamentals de Sardà i Salvany, l'abast apologètic...: l'esperit combatiu i àdhuc el to literari; de puresa literària, ell en castellà i el Dr. Lluís en català, tenen un contacte tan exacte, que l'un sembla talment continuació de l'altre.”⁹⁹

Fixem-nos, finalment, com des de la perspectiva de Miquel i Macaya no existia cap tipus de contradicció entre la caracterització patriòtica de Carreras i la devoció pel seu mestre Sardà, al qual, a més a més, no cessaria d'identificar amb Torras i Bages:

“Quan el doctor Lluís parlava del doctor Torres o de Sardà i Salvany, era perquè sentia com ells i s'agermanava com ells.”¹⁰⁰

En els anys de la immediata postguerra, de fet tampoc s'havien oblidat de Sardà els sectors catòlics pròpiament catalanistes, menys vinculats a la rigidesa que representava *l'Acción Católica* i decidits a mantenir una identitat, també eclesial, distinta de la uniformitat marcada pel nou règim. Així, encara a l'octubre de 1946 la revista *Forja*, portaveu de la Confraria de Nostra senyora de Montserrat de Virtèlia, vinculada a l'escola Virtèlia de Barcelona, va fer servir un article del Dr. Sardà i Salvany per a defensar la importància nuclear de la família en la vida social.¹⁰¹ En aquells anys, destaca com a fervent catòlic i precisament articulista de *Forja* un adolescent anomenat Jordi Pujol i Soley. També Pasqual Maragall va ser alumne de l'escola Virtèlia. En tot cas,

---

⁹⁹ Miquel, J., *El Dr. Lluís Carreras...*, p. 14.

¹⁰⁰ Miquel, J., *El Dr. Lluís Carreras...*, p. 109.

¹⁰¹ Sardà y Salvany, F., “El Santo Rosario en familia” *Forja*, núm. 48, abril de 1953, ps. 465-467.

i pel que aquí ens interessa, no sembla que en aquells anys quaranta i principis del cinquanta, els noms de Verdaguer, Torras , Claret i Sardà resultessin encara discriminables segons cap bona o mala tradició. En aquest sentit, en un article de 1953, dedicat exclusivament a Mossèn Cinto Verdaguer, escrit encara en castellà, no dubtaren destacar l'amistat i cooperació amb Verdaguer i a subratllar com Collell i Sardà i Salvany havien participat en l'organització del Mil·lenari de la Verge de Montserrat.¹⁰²

Dit això, certament a mesura que passaren els anys, la memòria de Sardà progressivament es va anar desdibuixant, quedant cada vegada més restringida únicament a la cultura política dels cercles més conservadors i reaccionaris. *Perseverancia*, la revista suplement del *Boletín Oficial Eclesiástico del Obispado de Barcelona*, malgrat que , al 1966 no es va oblidar de la commemoració del cinquanta aniversari de la mort de Sardà, de fet, la va recordar sense gaire entusiasme i associada al record de la mort de Torras i Bages, amb un petit article sense signar.¹⁰³ I això que un dels seus impulsors, el P. José Ricart Torrens, es va entossudir durant molt de temps a evitar que Sardà i Salvany fos definitivament enviat a la paperera de la història.

Fou el P. Ricard qui precisament el 1966 va fer públic el llibre *Así era el Dr. Sardà i Salvany*. L'edició va venir de la mà de Publicaciones Cristiandad, una editorial vinculada als sectors més reaccionaris de Barcelona, impulsora durant molts anys de la publicació *La Cristiandad* i que el 1960 havia arribat a publicar, fins i tot, una nova edició de *El liberalismo es pecado*. La reedició del llibre feia explícita, en tot cas, de nou, la devoció jesuïta pel prevere de Sabadell.¹⁰⁴

Lluny del sentit que, com s'ha pogut comprovar, s'havia donat a la figura de Sardà durant els anys vint i trenta, per als pares Josep Ricart i Joan Roig Gironella – que va

---

¹⁰² Llongueres, J., Verdaguer y Montserrat, *Forja*, núm. 48, abril de 1953, ps. 465-467.

¹⁰³ "Cincuentenario de la muerte de dos grandes sacerdotes en Cataluña. El Dr. Torras i Bages Y el Sr. Sardà y Salvany" en *Perseverancia*. Suplemento B.O.E.O. de Barcelona, núm. 296, juliol de 1966, Barcelona, ps. 22-23.

¹⁰⁴ Sardà y Salvany, F., *El liberalismo es pecado*. Publicaciones Cristiandad Barcelona, 1960, Ricart Torres, J., *Así era el Dr. Sardà y Salvany*. Publicaciones Cristiandad, Barcelona, 1966. D'aleshores ençà, el llibre de Sardà ha conegut noves reedicions, la primera, el 1999, una edició facsímil de l'edició de 1887, a cura de l'Editorial Alta Fulla, en el marc de la col·lecció "pequeña biblioteca Tinta Fina de libros raros y curiosos" i la darrera a cura de Pagès Editors, el 2009.

prologar l'obra- la memòria de Sardà es convertia en aquesta ocasió en un cant i una reafirmació del antiliberalisme més intransigent. No sense exhibir una certa incomoditat davant el procés de reflexió i *aggiornamento* que vivia l'Església en aquells anys, en el seu escrit el P. Roig destacà sense embuts i com a principal mèrit de Sardà, la rectitud de la seva doctrina i el valor de defensar-la en uns temps difícils:

“El ilustre sacerdote sabadellense Félix Sardà y Salvany, merece, pues, con todo derecho se le haga justicia, y más en nuestros días en que por desgracia tantos hablan sin haber estudiado, ni leído, aquello de que tienen prejuicios y hasta condenan. ¡Esta es la paradoja de los tiempos del diálogo!

Pero no solo para dar un tributo de justicia a la rectitud de su doctrina, sino también por el mérito que supone haberla expuesto y defendido, en tiempos tan confusos como eran aquellos de 1868 en que subía la marejada del liberalismo”.¹⁰⁵

Del treball del P. Josep Ricart destacarem únicament l'esforç per a oferir un llibre documentat que fos útil per a reivindicar, malgrat l'impacte del Concili, l'actualitat de les tesis doctrinals mantingudes per Sardà.¹⁰⁶ En un to sempre laudatori, Ricart –seguint en gran mesura les informacions incloses en el número extraordinari que la *Revista Popular* havia publicat al juny de 1916 sobre Sardà-, reivindicaria la seva figura, a banda de com autor de *El liberalismo es pecado*, com a catequista, sociòleg, escriptor, periodista, conferenciant i predicador. L'anàlisi que feia Ricart de l'impacte que el polèmic opuscle antiliberal va causar a la societat de la seva època, deixava clar el sentit de tot el llibre. Així, per a Ricart, *El liberalismo es pecado* havia estat motiu de “éxito ruidoso, de parte de los católicos sin manchas y sin duda y de indignación y protesta de

---

¹⁰⁵ J.Ricart, *Así era...*, p. 11.

¹⁰⁶ El llibre formava part de tota una controvèrsia a la dinàmica i ambient post-conciliars creats a Catalunya i a la resta d'Espanya. Així, per exemple, el mateix 1966 Martirià Bruso publicà *España en el diálogo o el antiintegrismo, crimen de lesa patria, signo y azote de nuestro tiempo*, editorial Vicente Ferrer, Barcelona, 1966. El llibre, que citava en reiterades ocasions les tesis de Sardà, concedia pocs espais als matisos: “El caso de España” “La cerrazón de España” frases que amb altres d'aquests estil estem cansats de sentir, abans, durant i després de les sessions conciliars. I molt sovint les veiem barrejades amb la paraula *diálogo*. “Así España entra en un diálogo irresponsable, y se la bandea como a un pelele” p. 7.

los heterodoxos y católicos acomodaticios y farisaicos.”¹⁰⁷ Decididament incòmode amb el procés de reconciliació i diàleg, en què semblava traduir-se a Catalunya i a Espanya l’esperit conciliar, Ricart avisava del risc de transigir amb el liberalisme:

“Creemos firmemente que la obra de Sardá y Salvany conservó y justificó las posturas doctrinales y políticas de la gran mayoría batalladora y popular del catolicismo militante de su tiempo. Aún después de su muerte, las razones profundas de El liberalismo es pecado, han permitido reaccionar ante las últimas consecuencias que denunció Sardá.

Y la actitud de Sardá, desde sus principios, nos da la clave para entender otras aventuras y peripecias de nuestro presente. Y para evitar nuevas páginas de sangre y catástrofes previsibles.”¹⁰⁸

De fet, al marge d’aquets últims espasmes antiliberals, l’arribada de *Clergyman* semblà deixar enrere, a més de les sotanes, el record de Sardà i Salvany. Certament, no tots canviaren la sotana per un nou vestit. Per a alguns, probablement la mutació no va suposar res més que un canvi d’hàbit, per a d’altres, amb tot, el *Clergyman* comportaria la necessitat de recuperar/reinventar la “bona tradició”. Ironies del destí, el 2 de gener de 1966, coincidint amb el cinquanta aniversari de la mort de Sardà i Salvany *La Vanguardia* no tan sols oblidà l’efemèride sinó que va obrir el número del dia publicant, en portada, una gran fotografia de Pau VI, el Papa del Concili que justament intentaria superar definitivament la doctrina del Dr. Feliu.¹⁰⁹ Els temps havien canviat.

Des d’aleshores, políticament parlant la memòria de Sardà quedà definitivament arraconada en els cercles de caràcter tradicionalista més contraris al procés modernitzador i d’obertura del règim de Franco. Així, Blas Piñar López, fundador, al 1966 de *Fuerza Nueva* i màxim exponent dels sectors més reaccionaris i antiliberals de l’època, encara al 1973 tindria paraules de record per a Sardà, referint-se a la seva obra

---

¹⁰⁷ Ricart, J., *Así era...*, p. 36.

¹⁰⁸ Ricart, J., *Así era...*, p. 19.

¹⁰⁹ *La Vanguardia*, núm. 30.972, 2.1.1966., tampoc el *Diario de Barcelona* va fer referència en cap moment a l’efemèride. Per entendre el context dels primers mesos de 1966, recordis que el 8 de desembre de 1965, havia finalitzat la quarta i última etapa del Concili Ecumènic Vaticà II.

com referent doctrinal, al costat de la de Donoso Cortés i la resta de tradicionalistes del segle XIX.¹¹⁰ En canvi, dins de l'òrbita intel·lectual "resistent" reunida ara al voltant de *Serra d'Or* de la memòria de Sardà no en quedaria ni rastre. Tampoc revistes com *Àncora* o *Forja* es referirien ja mai més al personatge.¹¹¹

Quant a *El Liberalismo es pecado*, no deixa de sorprendre que l'interès pel llibre arribi fins als nostres dies. Així, encara l'any 1999, això sí, sota el segell de "Pequeña Biblioteca Tinta Fina de Libros Raros y Curiosos", l'editorial barcelonina Alta fulla n'impulsaria una nova edició, en aquest cas facsímil de la de 1887. Deu anys més tard, el 2009, ja des d'una mirada estrictament acadèmica, Pagès editors, l'editaria novament, amb estudi preliminar de Solange Hibbs-Lissorgues. Quant a les petges físiques de la memòria de Sardà arribades fins al nostres dies, en destaca una escultura al centre de Sabadell, a la façana de l'Església de l'Immaculat cor de Maria, situada a la plaça del Dr. Robert i, des del 30 d'octubre de 1985, el nom d'una plaça, sorgida arran de la reforma de l'eix Macià. També ha arribat fins als nostres dies la residència d'ancians fundada pel propi Sardà, que ha conservat el seu nom, al carrer de Sant Joan, 9.¹¹²

---

¹¹⁰ Blas Piñar, *Combate por España*, Madrid, 1973.

¹¹¹ En referència al paper de *Serra d'Or* en el segon franquisme vegeu Ferré, C., *Serra d'Or 1959-1977*, Galerada, Cabrera de Mar, 2000.

¹¹² Dec aquestes referències a l'amabilitat de Montserrat Manyosa, de l'Arxiu Històric de Sabadell.

2. OBJECTIUS I METODOLOGIA

L'origen d'aquesta tesi doctoral és la tesina de doctorat que amb el títol: "Félix Sardà i Salvany: els anys de joventut i l'experiència del Sexenni" vaig presentar a la Universitat de Girona, sota la direcció del professor Jordi Canal i Morell, l'any 1999. Aquesta tesi, doncs, no s'ha de prendre com una aportació novíssima, sinó que respon a l'afany de completar la recerca començada fa més de 15 anys. D'aleshores ençà, han estat diverses les noves aproximacions tan a la figura de Fèlix Sardà i Salvany com en el camp de l'anàlisi del tradicionalisme en general.

El propòsit del present estudi, a banda de l'actualització i ampliació d'aquella recerca primigènia a partir de les noves investigacions historiogràfiques aparegudes sobre el personatge i sobre la seva època és aprofundir en el coneixement de la figura i obra de Sardà i Salvany i, molt especialment, analitzar la importància de l'experiència del Sexenni revolucionari en la configuració del pensament polític i religiós d'aquella generació, activa durant els anys de la Restauració, la influència dels quals arribarà, de fet, fins als nostres dies. D'ençà de la presentació del meu primer estudi sobre Sardà i Salvany, destaquen l'aparició dels treballs dels professors Antonio Moliner Prada i Solange Hibbs-Lissorgues sobre el propi prevere sabadellenc i sobre l'integrisme durant la Restauració així com els de Joaquim Maria Puigvert sobre Església i catalanisme en aquest mateix període.¹¹³ També resulten rellevants les noves aportacions dels professors Miquel Bordas i Xavier Baró sobre la figura de Josep Torras i Bages.¹¹⁴ Els treballs ja clàssics i definitius de Josep Bonet i Casimir Martí sobre l'integrisme a Catalunya, així com de Jordi Canal i Lluís F. Toledano sobre el Carlisme en temps de la

---

¹¹³ Moliner Prada, A., *Félix Sardà i Salvany y el integrismo en la Restauración*. Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra, 2000. Sardà y Salvany, F., *El liberalismo es pecado*. Estudio preliminar y edición de Solange Hibbs-Lissorgues, Universitat de Lleida. Pagès editors, Lleida, 2009, pp. 7-155; Puigbert, J.M., *Les visites pastorals. Dels orígens medievals a l'època contemporània*. CGC Edicions. Universitat de Girona, Girona, 2003.

¹¹⁴ DDAA., Torras i Bages, *L'home de l'eternitat 1846-1916*, Bisbat de Vic, Vic, 2016. Vegi's també Borda, M., *El pensamiento político de Josep Torras y Bages*. Tesi doctoral. Universidad Complutense de Madrid. Madrid, 2016.

Restauració completen l'anàlisi i interpretació doctrinal i d'acció d'aquest espai polític i de sociabilitat.¹¹⁵

Conceptualment és important precisar que en aquest treball quan utilitzarem el mot integrista ens estarem referint a l'assepció referida als partidaris de l'absolutització de la doctrina revelada, amb la pretensió que aquesta fonamentés tots els aspectes de la vida personal, social i política. En alguns casos, però, també ens hi referirem per al·ludir a l'adscripció partidista articulada a l'entorn de Ramon Nocedal que, a partir de 1888 es configurarà com a partit escindit de l'espai tradicionalista, decidit a participar en el joc electoral. Fins aleshores, però, integristes i carlistes hauran compartit adscripció en la mateixa *Comunió Tradionalista*, distingint-se només pel grau de radicalització i violència en la defensa de les posicions ultracatóliques. Com demostren les seves publicacions i també l'accés a la seva correspondència personal, Sardà i Salvany esdevindrà el seu principal referent doctrinal fins a finals dels norantes quan, desenganyat i exhaust de polèmiques i enfrontaments publicarà a la *Revista Popular* "¡Alto el fuego!", es distanciarà de Nocedal i atenuarà definitivament el seu activisme integrista.¹¹⁶

A partir de l'estudi exhaustiu de l'activitat periodística i apologètica de Sardà i Salvany durant els seus anys de joventut i també, encara que d'una forma més selectiva, durant els anys de la Restauració i fins a la seva mort em proposo demostrar la transcendència que l'experiència del Sexenni va representar per la reconeguda com a *generació del 1868*, i que suposaria la impossibilitat per a molts anys dels intents de conciliació del catolicisme amb les institucions liberals i, com ha estudiat Josep Maria Fradera, l'abandó definitiu dels intents dins l'Església catòlica d'aproximar-se a la realitat des de paràmetres positius.¹¹⁷ D'alguna manera, amb el triomf de Sardà i Salvany especialment a partir dels anys de la Restauració morien per a molt de temps els intents conciliadors

---

¹¹⁵ Toledano, Ll. F. *Antiliberalisme i guerra civil a Catalunya. El moviment carlí català davant de la revolució democràtica i la tercera guerra carlina, 1868-1875*. Tesi doctoral. Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra, 1999. Canal i Morell, J., *El carlisme català dins l'Espanya de la Restauració. Un Assaig de modernització política (1888-1900)*. Eumo, Vic, 1998.

¹¹⁶ "¡Alto el fuego!", *Revista Popular*, núm. 1331, 11.VI.1896, p. 370

¹¹⁷ Fradera, J.M., *Jaume Balmes. Els fonaments racionals d'una política catòlica*. Eumo. Vic. 1996.

de Jaume Balmes. Dit en paraules de l'època, Sardà i Salvany, el "El Balmes popular", enterraria el Jaume Balmes, moderat i erudit.

Alhora, l'experiència de la revolució Gloriosa de 1868 i la subsegüent proclamació de la República de 1873 marcaran una generació que des d'aleshores aprendrà que per a la defensa de la fe catòlica ja no era suficient la prèdica des del tro de la parròquia sinó que calia combatre l'avenç del liberalisme amb les seves pròpies armes: el periodisme i l'estímul de nous espais de sociabilitat i activisme militants. Paradoxalment, aquesta nova i decidida mobilització política es faria sota la divisa de Sardà "Nada, ni un pensamiento para la política. Todo, hasta el último aliento para la religión."¹¹⁸ I certament, l'hegemonia ideològica d'aquestes posicions integristes invalidaria per molt de temps qualsevol intent d'articulació d'un gran partit catòlic, lleial a l'ordenament constitucional de 1876.

Com va intuir Vicente Cacho, però, el factor modernitzador que va suposar el nacionalisme català a totes les esferes de la política i la societat catalanes també va incidir en el Catolicisme. Així, especialment a partir dels anys noranta del segle XIX, i no sense tensions, el nou catalanisme esdevindrà el vehicle a través del qual els vells catòlics integristes i els conciliadors podran retrobar-se.¹¹⁹ Lamentablement, la desaparició de la correspondència entre Sardà i Salvany i Jaume Collell en etapes importants d'aquest període –ni una sola carta durant l'any de la proclamació de la República, així com tampoc entre els anys 1884-1888, 1889-1890 i 1892-1895– constitueixen una gens petita llacuna per a l'estudi d'aquesta relació entre integristes i conciliadors, a través del catalanisme.¹²⁰ Malgrat les evidents diferències i els implacables atacs de *el Correo Catalán* al canonge osonec, sempre sospitós de conciliador amb els liberals, com es veurà en el transcurs d'aquest treball Sardà i Salvany i Jaume Collell no interrompien mai la seva relació, com acrediten el centenar de cartes conservades, la participació a les publicacions de Sardà i els elogis, encara que

---

¹¹⁸ "Prospecto", a *Revista Popular*, 1.1.1871, p. 1.

¹¹⁹ Cacho Viu, V., *El nacionalismo catalán como factor de modernización*, Quaderns Crema, Barcelona, 1998.

¹²⁰ Bona part de les més de mil dues centes cartes conservades entre Collell i Sardà van ser cremades a les portes de la Guerra civil. Vegi's nota 71.

sempre continguts no poc explícits de la *Revista Popular* cap a *La Veu del Montserrat* i *La Veu de Catalunya*; i a la inversa, de Collell cap a les activitats de l'Acadèmia Catòlica.

Per a resseguir aquest i altres processos evolutius en la doctrina i acció apologètica de Sardà s'han analitzat els seus escrits periodístics apareguts sobretot a *Revista Popular* i *La Convicció*, durant el Sexenni i a *Diario de Catalunya* (1888), reconvertit en *Diario Catalán* a partir de 1893. També s'han estudiat exhaustivament la resta de les seves publicacions aparegudes en forma d'opuscles, conferències, llibres..., tots ells compilats en els 12 volums de la monumental *Propaganda Católica*. D'aquí se n'obté una descripció prou exhaustiva de qüestions com l'antiliberalisme i el maniqueisme doctrinal de Sardà; l'evolució de la doctrina social de l'Església, el seu decidit antimacaronisme o el rol del catalanisme en la transició d'un ideari i cosmovisió tradicionalista cap al liberalisme. Finalment, tractant-se d'una aproximació en bona mesura biogràfica a la figura de Sardà i Salvany, el treball també ha analitzat la fins fa ben pocs anys inaccessible correspondència privada de Sardà, així com la petjada de la seva memòria, resseguida a través de les hemeroteques, de les semblances biogràfiques i del nomenklàtor sabadellenc, des del dia de la seva mort fins als nostres dies.

A diferència de l'any 1999, moment en què vaig presentar el meu primer estudi sobre Sardà i Salvany, l'actual treball pot incorporar ja la informació continguda en l'epistolari del prevere i publicista sabadellenc, una documentació conservada majoritàriament a l'Arxiu Històric de la Província Tarraconense de la Companyia de Jesús, a Barcelona, que ha estat estudiada per Miquel Coll i Moscardó, després que aquest fons fos inventariat, a partir de l'any 2000. És tracta d'una documentació que aplega 9310 cartes, amb 1799 corresponents diferents i que abarca el període comprès entre 1858, data de la primera carta conservada i 1915, data de la darrera. En la nòmina dels remitents hi trobarem corresponents i col·laboradors de Sardà a la *Revista Popular*; correspondència amb les principals autoritats episcopals i de l'Abadia de Montserrat de l'època; un nombre important de cartes amb pares jesuïtes, d'entre els que destaca Celestí Matas, el seu amic íntim des dels anys al seminari i Fermí Costa, rector del Seminari de Barcelona, en els anys juvenívols de Sardà i un dels seus màxims referents d'autoritat moral. Encara

que més marginalment també hi trobarem correspondència familiar –cartes amb els seus oncles José Sardà i Tecla López- i amb alguns polítics, bàsicament de l'espai tradicionalista integrista – Ramon Necedal, Joaquim Coll i Astrell i Jacint de Macià...- i, cap al final de la seva vida, amb figures de la Lliga Regionalista de Sabadell, concretament Josep Manau, Timoteu Bustillo i Leoncio Soler. També s'hi conserven rebuts d'impremta, tramesos pels germans Miquel i Ramon Casals, juntament amb Primitiu Martí, socis de Sardà a la "Tipografia Catòlica", empresa editora de la *Revista Popular*. D'aleshores ençà també ha esdevingut consultable la correspondència que es conservava al fons Bonet i Baltà, de la Biblioteca del Seminari de Barcelona, d'interès menor però que ha preservat una desena de cartes entre Sardà i el Pare Ignacio Torre, entre d'altres.¹²¹

Aproximar-se a l'estudi dels temps passats, intentar entendre millor les arrels de conflictes i trajectòries posteriors a través d'una biografia planteja, evidentment, no pocs inconvenients. Al sempre inevitable subjectivisme del que escriu s'hi ajunta, en aquest cas, a més, el perill de l'aproximació a la realitat amb els ulls de l'investigador. És la coneguda síndrome d'Estocolm aplicada al gènere biogràfic, que aconsegueix que biògraf i biografiat estableixin una relació de simpatia i complicitat empàtica, que duu a l'historiador a traspassar les fronteres de l'anàlisi i la interpretació dels fets per endinsar-se en el terreny de les justificacions.

Sincerament, no crec que en aquesta ocasió els possibles problemes d'aquest estudi vinguin d'una major o menor grau de complicitat o de compenetració amb el discurs del biografiat. L'exhibició del seu tarannà intransigent i de la seva absoluta manca de sensibilitat respecte dels qui no pensaven com ell en molts moments de la recerca m'ha predisposat, sens dubte, a mirar-me amb irritada incomoditat la seva aportació i trajectòria. De fet, segurament també es podria dir el mateix dels seus antagonistes ideològics més fanatitzats d'entre les files liberals, socialistes i republicanes,

---

¹²¹ Sobre l'epistolari de Sardà i Salvany vegi's Coll i Moscardó, M., *Epistolario de Félix Sardà y Salvany. Un estudio crítico (1858-1915)*. Treball de suficiència investigadora, Universitat de Barcelona, 2005.

l'anticlericalisme decimonònic dels quals en molts casos també arriba fins els nostres dies.

Tanmateix, dit això, el cert és que m'he esforçat a no caure en l'error de contribuir a fer de la història una tribuna des d'on jutjar, indefensos i descontextualitzats, els protagonistes d'un temps, que ni és el nostre ni responia als nostres problemes i inquietuds. Abordar la qüestió des de la perspectiva biogràfica, intentant conèixer el discurs i l'obra, però també, la persona, la seva experiència de vida, els seus amics i enemics, els seus moments de joia i d'angoixa, crec que poden ajudar a aconseguir-ho. En paraules de Miquel Batllori, fer història per entendre, no per jutjar.

El text que presento ha estat organitzat en cinc capítols, a més d'un apartat de conclusions i un de fonts i bibliografia. Al final, en forma d'apèndix també s'han recollit la relació d'articles i opuscles publicats i/o traduïts per Sardà i Salvany durant el Sexenni; la relació del conjunt de la seva obra publicada, així com una selecció dels seus articles més destacats, a més d'un apèndix documental. Després d'aquesta primera part introductòria i de presentació dels objectius i metodologia (capítols I i II), el tercer capítol aborda la caracterització biogràfica de Sardà. Passant revista als seus anys d'infantesa i primera joventut s'estudia el marc social, polític i cultural en que Sardà rep les primeres lletres i ingressa al Seminari. Són uns anys cabdals perquè és en aquest període quan Sardà establirà alguns dels lligams intel·lectuals, institucionals i fins i tot afectius, que ja mai més no l'abandonaran. Són a més, com ja s'ha dit, els anys en que, a l'escalf de la "revolució de setembre" Sardà i molts altres joves zelosos catòlics faran les seves primeres passes com a propagandistes i descobriran la seva vocació periodística. La tesi doctoral amb prou feines fa referència, en canvi, als escàndols i polèmiques entre catòlics que se succeïren a partir de 1881 i que van acabar forçant la intervenció del Papa Lleó XIII a través de l'Encíclica *Cum Multa* (1882). Aquesta és una qüestió sobradament estudiada pels diversos treballs de Casimir Martí, Joan Bonet i Baltà, Antoni Moliner o Solange Hibbs i que en aquestes pàgines només ha estat al·ludida per raons de contextualització. Per aquestes mateixes raons tampoc no s'ha insistit en l'origen, la publicació i les controvèrsies a l'entorn de l'aparició de *el Liberalismo es*

pecado, perfectament descrites per Bonet i Martí en la seva obra sobre l'integrisme a Catalunya.

El capítol quart tracta justament aquest procés de presa de consciència i mobilització dels catòlics que detonà l'esclat del Sexenni. Analitza el difícil procés d'acomodació de l'Església al nou marc Revolucionari i estudia les primeres passes de Sardà i Salvany com a propagandista.

El capítol cinquè analitza l'aportació doctrinal de Sardà i Salvany a través dels seus escrits a les pàgines de la *Revista Popular*, de *La Convicció* o en el munt d'opuscles, conferències i llibres que va publicar. En primer lloc s'estudiarà la seva aportació genuïnament antiliberal, que en la política del moment es concretarà en una militància activa en favor de la Comunió *catòlico-monàrquica* i en un atac despietat als catòlics partidaris de la conciliació amb l'ordenament liberal. En un segon moment, s'analitza l'aportació de Sardà a la reflexió de l'Església a l'entorn de l'anomenada qüestió Social. En aquest apartat, després de ressaltar la seva absoluta coincidència amb les posicions socials del tradicionalisme, es detecten, això no obstant, alguns indicis que denoten un marcat interès i fins i tot una declarada simpatia de Sardà per la reflexió més avançada en matèria social produïda dins l'Església. Al tercer apartat s'ha analitzat l'evolució de la seva idea de nació a partir del sorgiment del catalanisme polític. Finalment, aquest capítol també s'ocupa de l'interès de Sardà pel tema de la maçoneria, especialment a partir de la crida del Papa Lleó XII, el 20 d'abril de 1884, a combatre-la.

En aquest estudi biogràfic, més que com van ser les coses, ens ha interessat conèixer com les va viure Sardà. Més que els esdeveniments, ens ha interessat els seus efectes i la seva significació posterior. Que ningú no busqui en aquestes pàgines, per tant, ni una història de l'Església durant el Sexenni, ni menys encara, una història de la "Revolució". Això no obstant, amb la nostra aproximació a l'experiència viscuda per Sardà i Salvany sí que creiem haver contribuït a explicar com van viure molts catòlics aquells anys de fervor revolucionari i com aquells esdeveniments van passar a formar part de la seva

“memòria” fins a condicionar decisivament el seu comportament polític durant els anys de la Restauració.

3. SARDÀ I SALVANY I “L’ECLIPSI DEL SENY CRISTIÀ”. APUNTS BIOGRÀFICS DELS ANYS DE JOVENTUT¹²²

Fa més de cinquanta anys, a *El laberinto español*, Gerald Brenan començava el capítol dedicat als liberals i l’Església amb la citació d’unes paraules de José Castillejo: “Los anarquistas han destruído muchas iglesias, pero el clero había destruído antes la Iglesia.”¹²³ Gairebé per les mateixes dates en què ho feia Brenan, i també des de fora de la península, el canonge Carles Cardó proposava a *Les dues tradicions. Història espiritual de les Espanyes*, una espècie de crònica retrospectiva del que podia haver estat i no va ser la història d’Espanya.¹²⁴ Revisant el que havia suposat el segle XIX, Cardó recordava com, des de la Guerra del Francès, la història de les Espanyes va quedar marcada per un “doble malentès”: a la dreta, per l’error d’haver identificat religió amb absolutisme, a l’esquerra, per l’abús interessat d’aquesta assimilació de la religió per part de la dreta. Començava així una “doble mala tradició” que dins l’Església es concretaria en un esforç per nedar contra “l’alè del segle” –que hauria dit Balmes-, o el que era el mateix, contra l’imparable camí de les societats modernes cap al nou ordre liberal.

Més recentment, l’historiador Josep Mª Fradera ha parlat de “temps perdut” en referència a un món catòlic que fins després dels fets de la Setmana Tràgica no (re)descobriria les claus d’un programa balmesià, que havia estat escrit feia setanta anys.¹²⁵ Fer la història de l’oblit i menysteniment del pensament de Balmes és fer-la, en part, de la vida i l’obra de Fèlix Sardà i Salvany i dels homes de la seva generació.¹²⁶

Sardà tenia just 7 anys quan, el 9 de juliol de 1848, la mort trucà a la porta d’un Balmes que arribava al final dels seus dies malalt de tuberculosi, aïllat políticament i

---

¹²² Manllevo l’expressió al canonge Carles Cardó.

¹²³ Brenan, G., *El laberinto español. Antecedentes sociales y políticos de la guerra civil*. Edicions Ruedo Ibérico, París, 1962, p.31 La primera edició del llibre, en anglès, data de 1943.

¹²⁴ Cardó, C., *Les dues tradicions. Història espiritual de les Espanyes*. Editorial Claret, Barcelona, 1977. El llibre va aparèixer al públic per primera vegada, en francès, el 1947.

¹²⁵ Balmes, J., *Escrits sobre Catalunya. Jaume Balmes*. Pròleg de Josep Mª Fradera, IUHJV, Eumo Editorial, Vic, 1998. La citació a la p. 7, nota 8.

¹²⁶ Casanovas, I., *Balmes la seva vida, el seu temps, les seves obres*. Vol. Biblioteca Balmes, Barcelona, 1932.

intel·lectualment –especialment des de la publicació, just feia un any, del seu opuscle *Pío IX*.¹²⁷ Si Jaume Collell, retrospectivament, quan ja tenia més de setanta anys, recordaria amb orgull que “la mare em contava que quan passa l’enterro del príncep dels apologistes moderns per lo Call Nou, ella es sos braços me portà a veurel” i que, essent encara un adolescent, havia devorat tots els seus llibres, Sardà, en canvi, també en l’ocàs de la seva vida, romandria convençut del desencert de la proposta balmesiana:

“No puedo ocultarte (li confessava a l’amic i deixeble Lluís Carreras) que a mí me ha parecido siempre una equivocación de Balmes el haber escrito el folleto acerca de Pío IX, por haber abierto en demasía la esperanza de los católicos a la conciliación de la Iglesia con las tendencias modernas. Y aún más te diré, que, a pesar de la sincera devoción que a tan grande apologista y filósofo llevo, jamás me he sentido atraído a leer su colección de Escritos Políticos, cuya orientación me pareció siempre poco a propósito para conservar y actuar de nuevo las tradicionales reservas de vida católica que alientan en el fondo de la sociedad católica.”¹²⁸

De fet, la mort i fracàs de Balmes suposarien molt més que la frustració d’una actitud encaminada a acomodar l’Església en el món modern. Com ha explicat Fradera, el seu fracàs era la fi, també, dels esforços dins l’Església per aproximar-se a la realitat, per entendre-la i per interpretar-la, des de paràmetres positius. Enfront de la capacitat crítica i l’anàlisi rigorosa de la societat, dels seus problemes i de de les seves innovacions, la nova recepta per acomodar-s’hi que es posà en boga, la retraten mots com els que va escriure Josep Domènech Costa i Borràs, bisbe de Barcelona, el 1851, en

---

¹²⁷ Batllori, M., *Obra completa, vol. XVI Del vuit-cents al nou-cents: Balmes i Costa i Llovera, Casanovas, Tres i Quatre*, València, 2002. P. 3-126.

¹²⁸ Carreras i Mas, Ll., “El Apologista popular” a *Filial homenatge de la Revista Popular a su director y maestro Félix Sardà y Salvany*, *Revista Popular*, Tipografía Católica Pontificia, Barcelona, 1916, p. LX. Les paraules del canonge Collell, a *Del meu fadrinatge*, “Biblioteca d’Autors Vigatans”, núm. XV, *Gazeta de Vic*, 1920, p. 65.

carta al ministre de Gràcia i Justícia: Davant la creixent conflictivitat social, “no veo más remedio (li suggeria el bisbe) que Religión y represión.”¹²⁹

Sardà i Salvany explicitaria, com pocs, el triomf al sí de l'Església, d'aquesta sensibilitat que s'imposà als anys cinquanta i seixanta. Una “nova” sensibilitat marcada per la seva impermeabilitat als canvis sociològics i, conseqüentment, per la seva esclerosi/involució doctrinals. Dit en paraules de Fradera:

“Els anys cinquanta i seixanta veurien l'esgotament definitiu dels corrents d'eclesiàstics filoliberals o disposats, com a mínim, a un diàleg en termes d'una certa igualtat amb les expressions culturals i intel·lectuals del liberalisme. L'Església entrà a Catalunya i a Espanya en una etapa d'opacitat ideològica i de petrificació cultural, en què mentre s'adaptava políticament i institucional al règim liberal confessional [...] mantenia una relació de confrontació i de desaprovació radical amb la cultura liberal.”¹³⁰

És doncs en aquest context on hem de situar aquesta primera etapa, de formació, de Sardà i Salvany.

---

¹²⁹ Citat per Martí C., a “La religiositat a Barcelona a mitjans segle XIX”, dins Manent, A. (dir), *Contribució a la història de l'Església catalana. Homenatge a mossèn Joan Bonet i Baltà*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Montserrat, 1993, p. 122.

¹³⁰ Fradera, J.M^a., *Cultura nacional en una societat dividida*, Curial, Barcelona, 1992, p. 287-288. En aquesta mateixa direcció vegeu el treball de C. Martí “La religiositat a Barcelona...” ps. 121-177. De fet, Fradera potser carrega massa les tintes quan parla d'esgotament definitiu dels corrents d'eclesiàstics filoliberals”. En aquest sentit, pocs exercicis com l'estudi de la trajectòria de Sardà mostren amb tanta nitidesa, -especialment si l'agafem com a punt de referència- l'àmplia gamma de matisos i distàncies existents, dins el camp eclesiàstic, respecte del liberalisme.

3.1. Els anys d'infantesa i d'adolescència: dels escolapis al Seminari

Nascut a Sabadell el 23 de maig de 1841, Sardà fou batejat, l'endemà, amb els noms de Felio Raimundo Joaquín, a la parròquia de Sant Fèlix, en presència dels seus pares Llorenç Sardà i Gabaldà i Maria Salvany i Cuyàs, i dels seus avis paterns i matern.¹³¹

Del pare en sabem poca cosa. Fill de Josep Sardà i Pujol, fabricant i ex-alcalde de Sabadell, i de Maria Gabaldà, a la fe de baptisme de Fèlix hi consta com a “fabricante de paños”.¹³² Sembla ser, però, que “un xic dissortat en el negoci, acabà ocupant un càrrec a l'estació del nord de Sabadell.”¹³³ Hereu d'una nissaga de sis, un dels seus germans fou en Josep Sardà i Gabaldà, advocat, “home molt docte i honorable, president de les Conferències de Sant Vicenç de Paül i un dels autors de la molt celebrada a l'època *Guía histórica, Estadística y geográfica de Sabadell*.”¹³⁴ Aquest parentiu deu ser el motiu pel qual el nom de Fèlix i el del seu pare, consten entre la llista de subscriptors que van contribuir a finançar-ne l'edició.¹³⁵

---

¹³¹ A l'entrada biogràfica que sobre Sardà i Salvany publiquen J. Bonet i Baltà a la *Gran Enciclopèdia Catalana*, C. Martí al *Diccionari d'Història de Catalunya*, d'Edicions 62 i J. Vives al *Diccionario de historia eclesiástica de España*, publicat pel C.S.I.C, el 1975, hi consta erròniament, el 21 de maig de 1844 com a la data del seu naixement. Segons consta a la partida de naixement, en canvi, Fèlix Sardà i Salvany va néixer el 21 de maig de 1841. La transcripció íntegra de la partida i les dades sobre els pares qui hi consten van ser publicades per J. Cardona a “L'antiga casa Salvany de Sabadell i el doctor Sardà”, dins *El Doctor Sardà i Salvany. Memòries i records*. “Biblioteca Sabadellenca”, Sabadell, 1927, p. 22. La data de 1841 és, a més, la que Sardà faria constar sempre en les seves instàncies des del seminari per sol·licitar l'accés als diversos graus, menor i majors, de la jerarquia eclesiàstica, així com en els seus diversos testaments, etcètera.

¹³² També consta com a “fabricante” al Padró de veïns de 1850. No hi consta ja, en canvi, al de 1857, on apareix com a “Empleado de ferrocarril”. Malgrat que desconeixem els motius del canvi de professió del pare de Sardà, en tot cas, aquest no degueren venir produïts per cap desastre econòmic greu ja que Fèlix Sardà i Salvany heretaria del seu pare, fins i tot incrementat, el patrimoni immoble que, al seu torn, Llorenç havia heretat de l'avi, Josep Sardà, i que consistia en una peça de terra al mig de la vila i set cases distribuïdes entre els carrers de Sant Joan, Sant Josep i Burriana. Cf. AHS. Municipal. Població. Padró de veïns, 1850 i Cens de Població 1857. AHS. Municipal. Hisenda. Llibres de l'amillament anys 1853 i 1862

¹³³ Cardona, J., *L'antiga casa...*, p. 23.

¹³⁴ *Ibidem*.

¹³⁵ Editada per Torner, a Sabadell, el 1867, entre els cent particulars que la fiançaren hi trobem el més granat de la burgesia industrial sabadellenca. També hi constaven com a subscriptors l'Ajuntament, Josep Regàs, el rector de Sant Fèlix, l'Institut Industrial i el Círculo Sabadellés.

La mare, Maria, era filla “d’una de les cases de més relleu de Sabadell en els segles passats”. L’antiga casa Salvany lluïa amb orgull l’escut d’armes que certificava que el rebesavi de Fèlix, Antoni Salvany i Font, s’havia casat amb Maria Antònia Oller i Puigrubí, filla d’una de les nissagues nobiliàries més antigues del Principat. L’avi matern de Fèlix fou el prestigiós lletrat i erudit sabadellenc, Josep Salvany i Oller, qui es casà amb l’àvia de Fèlix, en segones núpcies. Del seu primer matrimoni en sortirien els futurs hereus de la casa Salvany, una dels quals, Antònia Salvany, va constituir, durant molts anys, especialment des de la mort dels seus oncles, la poca família que Fèlix tindria al món.¹³⁶ L’avi matern de Fèlix Sardà, a més de com a eminent patrici local, seria recordat com a heroi de la Guerra del Francès, com a ex-alcalde i com a un dels màxims responsables i impulsors de la instauració, a Sabadell, dels pares escolapis.¹³⁷

Els anys d’infància Sardà els passà a Sabadell, vila on, a l’escalf de la seva àvia materna, la senyora Josepa Cuyàs i Modolell –als seus ulls l’àvia Pona- i dels pares escolapis va rebre les primeres lliçons de llatinitat i d’humanitats, així com els sòlids principis de l’educació cristiana. Mentrestant, al seu voltant es bastia el primer gran edifici industrial de Sabadell -el “vapor de Can Pissit.”¹³⁸

L’infància i primera educació de Sardà van transcórrer, doncs, en una vila en ple procés de transformació i expansió industrials, i a cura d’una institució, la dels pares escolapis,

---

¹³⁶ Ibídem. Sardà i Salvany dedicà la tesi teològica que presentà al Seminari Central de València per a obtenir la llicenciatura “a la Sra. Antonia y Joan Margenat” [el fill d’Antònia, cosí de Sardà], els mateixos que li feren de padrins de missa nova, el 10 de juny de 1865.

¹³⁷ Així ho recordava Pere Puig i Sardà en la nota biogràfica que li dedicà el 1888 i que serví de pròleg a la segona edició d’una de les seves obres. Dr. José Salvany y Oller, *Reflexiones críticas sobre la antigüedad de la parroquia de Sabadell...* Imprenta de Mariano Torner, Sabadell, 1888.

¹³⁸ El 1838 Miquel Planas havia instal·lat el primer vapor a Sabadell. L’any en què va néixer Sardà i Salvany, Josep Duran i Cia. havien construït el primer gran edifici industrial de Sabadell. Sobre el procés d’industrialització a Sabadell, vegeu Benaül, Josep M^a “Industrialització i moviment obrer a Sabadell, 1840-1868” a *Miscel·lània commemorativa del desè aniversari del Col·legi Universitari de Girona*. Girona, 1981, ps. 187-197; íd., “Notes sobre la industrialització a Sabadell (1780-1898)”, a *Arraona, Publicació del Museu d’Història de Sabadell*, II època, núm. 12, Sabadell, Tardor 1981, ps. 55-78. i, íd., “La llana” dins J. Nadal (dir) *Història econòmica de la Catalunya Contemporània*. Enciclopèdia Catalana, Vol III, Barcelona, 1991, ps. 87-158.

que, com tantes altres, als anys quaranta endegaven la restauració de la seva posició social, després del “diluvi” de la revolució.¹³⁹

L’educació rebuda per Sardà de la mà dels escolapis seria, com arreu, dura, estricta i rigorosament catòlica.¹⁴⁰ Per dues cartes que el P. Jacint Feliu, provincial escolapi, adreçà al P. Rector del col·legi de Sabadell, el 23 i 30 de setembre de 1846, sabem quins eren els llibres usats per a l’ensenyança dels minyons.¹⁴¹

En primer lloc, el catecisme del Dr. Francisco Mateu y Smandia, que servia per introduir als educands en els principis de la religió i la moral. L’aprenentatge de la lectura i l’escriptura es feien, sobretot, a partir del Catón,¹⁴² de Regles de vida, de “lecciones

---

¹³⁹ De fet, Sabadell fou una de les cinc úniques ciutats de la Província de Catalunya, on els escolapis aconseguiren romandre en activitat després de 1835. En tot el període revolucionari (1835-45), a més, l’Ajuntament no va interrompre en cap moment la seva contribució econòmica al sosteniment de la institució, que va rebre una aportació que rondà sempre el 30% dels ingressos ordinaris de la comunitat. Sobre la restauració de l’Escola Pia a la Província de Catalunya, vegeu Florensa, J., “Restauración de la provincia de Cataluña” a *Analecta Calasanciana*, segona època, vol. XXX, núm. 59, Salamanca, 1988, gener-juny, ps. 231-262.

¹⁴⁰ En el seu preàmbul el “plan general de Estudios”, conegut com a “pla Pidal” aprovat el 17 de setembre de 1845, deixava clar que... “sin la religión, sin que se labren desde la niñez sus sanas doctrinas en el corazón del hombre, perdidos serán cuantos esfuerzos se hagan para cultivar su entendimiento” citat a, García, C., *Génesis del sistema educativo liberal en España. Del “Informe” Quintana a la “ley Moyano” (1813-1857)*. Universidad de Oviedo, Servicio de Publicaciones, Oviedo, 1994, p. 58.

¹⁴¹ Florensa, J., *Restauración de la provincia...* ps. 253-255.

¹⁴² *Catón cristiano para uso de los niños en el que se da también una breve noticia de los ejercicios que son propios de las Escuelas Pías para las que concurren a ellas*, Puicerdà, Joaquín Abadal, s/d. El *Catón* era un petit llibret d’un centenar de pàgines, escrit amb lletra gran i clara, dividit en tres parts: la 1ª ressenyava la doctrina cristiana “según su mismo texto”, que volia dir, la presentació per a ser apresada memorísticament, del Pare Nostre, l’Ave Maria, el Credo, el Salve Regina, els Manaments de la Llei de Déu, de la Santa Mare Església, els pecats capitals, etcètera. La 2ª es fixava en la doctrina cristiana segons el seu esperit. Contenia capítols prou significatius com el que parlava “Del Santo temor de Dios” i que, entre d’altres coses explicava “...que no hay cosa más eficaz para retraer a los hombres del pecado y de todo lo que pueda ofender la majestad divina, como el santo temor de Dios” o “una de las cosas, que te ayudarán, hijo mío, a alcanzar este don celestial (el temor de Déu), es el considerar a menudo, que en todo lugar y tiempo te está mirando el mismo Dios, a quien algún día has de dar cuenta de todas tus acciones[...] ps. 36-37. Finalment, la 3ª part es dedicava a “De la doctrina cristiana según su práctica”, on es fixava la llarga llista “de los ejercicios de piedad que deben observar los discípulos de las Escuelas Pías”, d’entre els que destacaven els que potenciaven la devoció a la Verge: “Después de Dios nuestro señor Padre, Hijo y Espíritu santo, tu mayor y principal devoción ha de ser a su gloriosa madre la soberana virgen María, 2, p. 69. Una devoció que, com veurem, mai abandonaria el cor de Sardà.

escogidas” i de cal·ligrafies diverses.¹⁴³ L’aritmètica, a través del “Compendio de aritmética para uso...” i la gramàtica a través de la de l’Academia de la Lengua, o d’algun altre compendi.¹⁴⁴ L’esperit i la pedagogia emprats, així com els objectius educatius perseguits, queden clars en un dels manuals per a professors:

“La buena educación de la juventud es el más importante y principal negocio público [ja que en ella radicava] el origen del reposo, no solo de las familias, sino de los estados e imperios.”¹⁴⁵

Més endavant precisava, amb claredat, quina havia de ser, en la seva opinió, la finalitat última de l’escola:

“El gobierno público es un resultado de los gobiernos domésticos, y jamás será buen súbdito el que no fue buen hijo, ni buen superior el que no es buen padre de familia. Apoyados en estas máximas que dicta la experiencia y la sana razón, se deja conocer claramente cuan necesaria es a un buen maestro la inteligencia en los misterios de nuestra santa fe, el don de claridad para explicarlos a sus discípulos, y la posesión y ejercicio de las virtudes para que los sirva de ejemplo. Las escuelas, pues, no tanto deben servir para aprender a leer, escribir y contar, cuanto para enseñar en ellas la religión, humanidad, política, honradez, amor a la patria, y en fin, el temor a Dios, que, como dice la Escritura, es el principio de la sabiduría.”¹⁴⁶

---

¹⁴³ *Nuevas lecciones escogidas para los niños de lectura redactadas por profesores escolapios del Real Colegio de San Antonio Abad de Madrid*, Barcelona, Juan Gaspar, 1852. *Resumen de caligrafía o arte de escribir para uso de los discípulos de las escuelas Pías de Catalunya*, Mallorca, 1813. Dec. El coneixement i la possibilitat d’haver tingut tots aquests llibres a les meves mans a l’amabilitat del P. Joan Florensa, responsable de l’Arxiu i Biblioteca del PP. Escolapis a la Província de Catalunya.

¹⁴⁴ *Compendio de aritmética para uso de los discípulos de la Segunda clase de las Escuelas Pías...* Juan Abadal, Mataró, 1807.

¹⁴⁵ *Arte de escribir por reglas y con muestras según la doctrina de los mejores autores antiguos y modernos, extranjeros y nacionales, acompañado de unos principios de aritmética, Gramática y Ortografía castellana, Urbanidad y varios sistemas para la formación y enseñanza de los principales caracteres que se usan en Europa compuesto por D. Torcuato Torío de la Riva*. Madrid, Imprenta de la viuda de Don Joaquin Ibarra, 1802, 2ª edició, ps. 2 i 7.

¹⁴⁶ *Arte de escribir...* ps. 157-158.

Quant als mètodes per reeixir en la consecució d'aquests objectius, la seva posició era també expressada amb nitidesa:

“Las escuelas deben ser lo mismo que las repúblicas bien ordenadas donde se castiga al malo y se premia al bueno; porque con lo primero se corrige el vicio, y con lo segundo se estimula a la virtud. Lo contrario sería reducirlas a una especie de anarquía fatal.”¹⁴⁷

De fet, en aquells anys, l'educació rebuda per Sardà tenia ben poc d'excepcional. En aquest sentit, no li anaven pas millor les coses, a Vic, al seu futur amic Jaume Collell, el qual, en el transcurs de la seva vida, no deixaria de recordar la carretada de bufetades que havia rebut i vist rebre, durant la seva infància:

“ La primera escola on vaig anar [explicava en una entrevista a *La Veu de Catalunya*, ja de gran] en deien “La Galera”. Era un gran edifici que, segons tinc entès, havia servit de quarter de cavalleria. El primer dia ja vaig tornar a casa amb la cara sagnant. Després l'escola es traslladà de domicili; però el sistema pedagògic continuà [sent] el mateix¹⁴⁸.”

Tampoc no variaven gaire els mètodes emprats a les escoles dels liberals. El futur entranyable terrisser anarquista local, Marià Burguès, per exemple, que va rebre les primeres –i úniques- lletres també a Sabadell, però de la mà del Sr. Jaume –que a les nits feia de mestre al Casino liberal esparterista- recordava a les seves memòries, les singularitats de la pedagogia antiga:

“El mètode d'ensenyança d'aquell temps era molt senzill i el senyor Jaume l'adoptava admirablement. Per qualsevol cosa -enraonar amb el del costat, moure's massa o fer el gargot- arrodillado al medio. Si estava de malhumor, llavors una estirada d'orelles, que quedaven roges per tot el dia, o bé parar els

---

¹⁴⁷ *Arte de escribir...*p. 163.

¹⁴⁸ Navarro Costavella, J., “Una altra conversa amb el canonge Collell”, dins DDAA, *Jaume Collell. Miscel·lània d'homenatge 1866-1926*, Editorial Altés, Barcelona, 1927, p. 168.

dits i un cop de puntero que en feia ballar una estona, o si no, un cop de fusta al mig de l'esquena, que anàvem geperuts totes les hores de classe"[...]”¹⁴⁹

Instrucció a base d'estirades d'orelles, memorística i en castellà:

“Aquells verbos [recordava Burguès] tant enrevessats ens costaven més estirades d'orelles i cops de puntero que no valen, el que tenia la sort de tenir bona memòria feia el lloro sense entendre ni un mot del que cantava.

Plus-cuam-perfecto. Aquest mot ens imposava un respecte tan gran que sols era comparable amb el Nabucodomosor de Fleury [...] I el gerundio? Teníem una idea d'un Jeroni. I un *adverbio y un sujeto o atributo*. El cap ens voltava.”¹⁵⁰

Certament Sardà i Burguès aprenien les primeres lletres des de paràmetres pedagògics similars. Els mètodes eren els mateixos però els valors en els que s'instruïen l'un i l'altre, distaven prou de ser-ho. Mentre Sardà, fill de bona i adinerada família, aprenia a les aules dels escolapis a estimar i respectar els valors de la religió, Burguès, en canvi, es formava aprenent que “el hombre honrado no debe descender a la vileza del espionaje, esto se deja para los jesuitas.”¹⁵¹

A l'edat de quinze anys, i després d'obtenir el grau de batxiller a l'Institut de Figueres, Sardà entrava al Seminari conciliar de Barcelona.¹⁵² Era el curs 1855-56. Just per

---

¹⁴⁹ Burguès, M., *Sabadell del meu record. Cinquanta anys d'història anecdòtica local*. Ajuntament de Sabadell, 1992. (1era edició de 1929), p.27. Marià Burguès, que va néixer el 1851, va anar a escola entre 1855 i 1859.

¹⁵⁰ *Ibidem*.

¹⁵¹ Burguès, M., *Sabadell del meu record...*; p. 168. La citació correspon les paraules amb què el mestre va renyar un dels alumnes per haver delatat un company.

¹⁵² Des de l'aprovació a Espanya del Pla Pidal (1845), els alumnes que cursaven els estudis de secundària en escoles privades havien d'inscriure's i pagar la corresponent matrícula en un Institut de l'Estat. Així, el nom de Sardà i Salvany, malgrat que cursà tots els seus estudis a Sabadell, consta als arxius de l'Institut de Figueres. També hem trobat la referència a l'Institut de Figueres entre els papers del seu expedient acadèmic universitari que es conserven a la Universitat de Barcelona –dos certificats de qualificacions, en general més que notables. Cf. I.E.S. Ramon Muntaner, secció 2, “Expedients acadèmics” sèrie 1, “Llibres-Índex d'expedients d'alumnes, 1849-1989” sign. Topogràfica. 19 v. El seu nom consta a l'“índice general de los alumnos que han verificado estudios en este instituto desde su creación”, on hi consta que obtingué el grau de batxiller i al llistat d'“expedientes de incorporación de estudios.”

aquelles mateixes dates, amb encara no deu anys, Jaume Collell es matriculava al primer curs de llatí al Seminari de Vic.¹⁵³

El context general en què cal inscriure els anys de Sardà i Salvany al Seminari constitueix un factor important a l'hora d'entendre la seva posterior trajectòria. Fou justament a partir de l'experiència del Bienni progressista (1854-56), quan l'Església es va convèncer que havia arribat l'hora, no només de recuperar-se i defensar-se de les investides secularitzadores del liberalisme, sinó, també, de plantar-li cara. El 2 de febrer de 1854, el bisbe d'Àvila havia escrit a *La Cruz*:

“Hoy [...] no nos es posible guardar silencio sabedores que somos de los esfuerzos desesperados que los apóstoles de la impiedad hacen para extender por todas partes obras perjudiciales.”¹⁵⁴

Malgrat l'innegable marc favorable que els garantiria l'Estat, especialment des de 1856, i que els permetria, a més de refer-se institucionalment, impulsar amb força la seva missió evangelitzadora –agressives campanyes missioneres, publicació de milers de catecismes- i, fins i tot, augmentar notablement la seva influència en els nivells més elevats de la política, el cert és que, especialment des de 1865 –quan Espanya reconeix el Regne d'Itàlia- l'Església entraria en una dinàmica d'agressivitat i susceptibilitat que ja no abandonaria fins passada l'experiència del Sexenni.¹⁵⁵

---

¹⁵³ “Tenia nou anys que em matricularen per al primer any de llatí al Seminari. Els primers dies no hi cabíem. Em penso que passàvem de 140 matriculats; però ben aviat es feu l'esporgada. El catedràtic era un home de procediments expeditius. La primera bufetada la va rebre, al segon o tercer dia de classe, un minyó refet, de galtes de poma camosina. La segona fou adjudicada a un company que es va treure a l'aula un ganivet de molles. Aquest foren els primers assaigs de declinació de la mà del catedràtic, i almenys una trentena de xicots ja no varen comparèixer la primera setmana.”, Navarro Costavell, J., “una altra conversa...” ps. 168-169.

¹⁵⁴ Callahan, W.J., *Iglesias, poder y sociedad en España, 1750-1874*, Nerea, Madrid, 1989, p.198.

¹⁵⁵ Des de 1857, Antoni M. Claret era el Confessor Reial d'Isabel II, entre 1860 i 1863 l'Estat va perseguir els protestants peninsular com no ho hauria fet la Inquisició. No obstant això, el 1863 l'Estat autoritza, malgrat l'absoluta oposició episcopal, la publicació a Espanya de *Los Miserables*, de V. Hugo. El 1864, amb l'oposició del govern, l'episcopat publicà la condemna del liberalisme feta per Pius IX (El Syllabus).

Begoña Urigüen, en el seu excel·lent llibre sobre el neocatolicisme, recollia el testimoni perplex del diari demòcrata *La discusión*, davant la desproporcionada reacció dels neocatòlics en tot allò que feia referència a la qüestió italiana:

“La prensa neo-católica arma tal ruido, tal escándalo con el poder temporal del Papa, que no parece sino que se va a venir a tierra la máquina celeste. Como si la caída del poder temporal estuviese en nuestra mano y dependiese de nuestra voluntad, nos increpan, nos insultan. Tal manera de proceder nos parece semejante a la de aquellos salvajes, que insultan al sol y le disparan flechas. No somos nosotros los que matamos el poder temporal se cae, y de ello no tenemos nosotros la culpa. Acusen esos colegas a los que han separado el poder temporal de la libertad, a los que lo han divorciado de Italia. Acusen sobre todo el movimiento del siglo, acusen la Providencia.”¹⁵⁶

Si en el terreny de la política, la notable restauració religiosa que s'estava produint no duia aparellada una definitiva acomodació de l'Església a les institucions liberals, de fet, en el terreny estrictament religiós, la Barcelona dels anys cinquanta ofería també un panorama prou complex.¹⁵⁷ En tot cas, sembla innegable que, entre els creients, la concreció de la vivència religiosa, i la imatge prototípica del que havia de ser un cristià ideal que se'n derivava, s'allunyaven prou dels paràmetres valorats en els nostres dies.¹⁵⁸ Casimir Martí, que ho ha estudiat a partir de l'anàlisi de les principals manifestacions col·lectives i públiques de la pietat dels barcelonins d'aquells anys, així com del model de cristià ideal que oferien els devocionaris de l'època —el més difós, evidentment, el *Camí dret* del P. Claret— ha parlat d'una religiositat que cridava al sentiment, que tendia a la idealització i instrumentalització del passat i d'una Església que, progressivament reclosa sobre sí mateixa, s'esforçava a compensar la seva pèrdua

---

¹⁵⁶ *La Discusión*, 15.2.1862, citat a Urigüen, B., *Orígenes y evolución de la Derecha Española: el neocatolicismo*, C.S.I.C., Madrid, 1986, p. 228.

¹⁵⁷ Per a la contextualització del món religiós barceloní als anys cinquanta vegeu Martí, C., *L'Església a Barcelona (1850-1857)*, Curial-Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1984, 2vs.

¹⁵⁸ Cf. Carreras i Plan, J., *La canya escardada*, Editorial Mediterrània, Barcelona, 1993. El llibre és un recull d'articles publicats pel bisbe auxiliar de Barcelona, majoritàriament a *Catalunya Cristiana*. Vegeu també, la línia editorial de revistes com *Pastoral Misionera*, d'aparició trimestral, publicada a València i dirigida per C. Martí.

d'influència social amb l'accentuació i intensificació de la pietat externa dels seus fidels. El model de cristià que es considerava ideal, segons Martí, s'ajustava a:

“[...] un creient disciplinat, protegit, compensat i mal·leable. Disciplinat en la moral i en les pràctiques religioses. Protegit per un entorn sociocultural que tendia a aïllar-lo de tot allò que, en el camp de les idees o dels costums, no responia a uns patrons de pensament o de comportament sostrets a la confrontació lleial i franca amb altres criteris en vigor dins una societat incipientment cosmopolita i pluralista. Compensat amb les emocions que s'havien de derivar de les incitacions dirigides al sentiment religiós, i amb la promesa d'un premi etern, que es presentava revestit d'elements imaginaris, [...] I, finalment, mal·leable en mans dels responsables jeràrquics, poc preparats per a admetre matisos, en la convicció que tenien de ser dipositaris de poders divins sobre la societat i sobre les persones.”¹⁵⁹

Noti's també que, tant Sardà com Collell, -l'un com a seminarista i l'altre com a estudiant de Retòrica-, van viure des de les parets del Seminari l'eufòria patriòtica que despertà la pomposament anomenada “guerra d'Àfrica”. Del record d'aquell episodi, Collell va escriure:

“ Nosaltres passàrem de la infantesa a la joventut, quasi tot d'un salt, en un moment de forta exaltació del patriotisme. Sentírem a dir per l'octubre de l'any 1859 que la Espanya havia declarat la guerra al moro; i amb les nocions elementals que teníem d'història, allò ens semblà una continuació de la epopeia de la Reconquesta. Fins aleshores, per mi, no havia passat res de nou a la ciutat de Vich i la sotregada fou tremenda pels vells i pels joves, pels rics i per als pobres d'allà. No es parlava de res més “[...]”¹⁶⁰

---

¹⁵⁹ Martí, C., *La religiositat...*p. 177.

¹⁶⁰ Collell, J., *Del meu fadrinatge*, , núm. XV, Gazeta de Vich, Vic, 1920, p. 7.

Pel que ens deixà escrit el Brusi, l'eufòria patriòtica viscuda al Seminari barceloní fou similar sinó superior, a la relatada per Collell referint-se a la capital d'Osona.¹⁶¹

És en aquest context, doncs, políticament antiliberal, fervorosament patriòtic i religiosament marcat per contínues processons pels carrers, pel culte als Sants, a la Verge, pels sermons i pels rosaris, on hem de situar els anys de formació de Sardà com a sacerdot. Uns anys que Sardà passaria entre els murs del Seminari –on residiria en règim d'internat- a l'hivern i els estius a Sabadell. Les cartes que va dirigir al seu inseparable amic i company d'estudis Celestí Mates, ens mostren un Fèlix malaltís, avesat a la lectura i més aviat introvertit. Els informes que des de la parròquia de Sabadell es trametrien al bisbat – tal i com era preceptiu-, cada vegada que Sardà demanaria poder accedir als diversos graus del ministeri eclesiàstic (ordes menors, subdiaconat, diaconat, presbiterat) ens parlen d'ell com a un jove inclinat des de ben petit a la vocació eclesiàstica, “de buena vida y cristianas costumbres; vive apartado de los negocios del siglo y se le conoce vocación al estado eclesiástico: ha frecuentado los Santos Sacramentos; le han visto frecuentar las funciones de culto, reputándole un carácter dócil, modesto, humildemente afable, bien educado, y hablado.”¹⁶² Els valors, en definitiva, exigibles al bon creient de l'època.

L'ingrés de Sardà al Seminari coincideix amb els anys en què el seu rector, Tomàs Sivilla i el bisbe Costa i Borràs, intentarien posar fi a la crònica falta de talent i la indisciplina que havien caracteritzat els seminaristes dels darrers anys.¹⁶³ En aquest sentit, Sardà es formaria en un clima i disciplina “rigorosament conventuals”:

“Les cinc del matí, era l'hora de llevar-se. Meditació, missa, estudi, esmorzar a les vuit i classes fins a l'hora de dinar, a un quart d'una. Dinar, recreació, descans i estudi fins a les set de la tarda. Rosari, sopar, recreació i descans fins

---

¹⁶¹ Vegeu *Diario de Barcelona*, núm. 40, 9.2.1860, ps. 1319 i 1341 i núm. 41, 10.2.1860, p. 1350.

¹⁶² Arxiu diocesà de Barcelona, R. Odiatorum 1864/I, c. 140.

¹⁶³ El 31 de desembre de 1854 Costa i Borràs havia escrit a Sivilla: “Estoy convencido de que nos viene lo más inútil de cada casa. Todavía me hago cruces al considerar el talento y demás disposiciones naturales de los catalanes en general para varias cosas, y compararlo con la nulidad de muchos estudiantes o aspirantes al clero” Citat per Martí, C., *L'Església de Barcelona...*, p. 35.

a dos quarts de deu del vespre, en què tots els seminaristes es recollien a les habitacions respectives.”¹⁶⁴

A les deu del vespre havien d'estar tots al llit i apagades totes les llums.

Si la norma general eren el silenci i la severitat, els moments de relació entre els seminaristes havien de continuar presidits pel respecte mutu, pel tracte sempre de vostè i en castellà o llatí. Especialment en els actes públics i de comunitat, l'ús del català estava totalment prohibit.¹⁶⁵ La correspondència, les lectures i les estones de recreació, quedaven també, suspectes a l'absoluta vigilància del rector.

Malgrat la severitat d'aquell ambient, Sardà es trobaria a gust entre els murs del Seminari. Fou justament entre aquelles parets, a més, on va fer coneixença del que seria un dels seus màxims amics i protectors: Salvador Casañas i Pagès, aleshores un jove de poc més de vint anys, des del curs 1958/9 professor de llatinitat.¹⁶⁶ Còmode a

---

¹⁶⁴ Martí, C., *L'Església de Barcelona...*, p. 40.

¹⁶⁵ L'article 72 dels *Estatutos del Seminario Conciliar de la ciudad de Barcelona bajo la advocación de Nuestra Señora de Montealegre*, impulsats pel bisbe Palau el 1858, disposava: "Los seminaristas se darán siempre recíprocamente el tratamiento de usted; hablaran siempre el idioma español, a fin de familiarizarse con esta lengua; pero especialmente en los actos públicos y de comunidad se prohíbe absolutamente usar otro idioma que el latín o el español." Citat per Martí, C., *L'Església de Barcelona...*, p. 41.

¹⁶⁶ Orfe des de ben petit, Salvador Casañas i Mas havia nascut a Barcelona, el 5 de setembre de 1834. Fou educat a la *Casa de infantes huérfanos* de la ciutat fins que passà a les Escoles Pies de San Anton, on cursà els seus primers estudis literaris. Format seguidament al Seminari, des del curs 1858/9 s'incorporà com a Catedràtic de llatinitat. El desembre de 1858 fou ordenat prevere. L'any següent fou escollit catedràtic de filosofia i, poc més tard, de Teologia dogmàtica i moral. En el moment d'esclatar el Sexenni era secretari d'estudis i vice-rector. Dades biogràfiques a *Boletín Oficial Eclesiástico Obispado de Barcelona (BOEOB)*, núm. 1274, 30.IX.1901, ps. 317-327. Vegeu també, Anzizu, Eularia M., Sor, *Notes hagiogràfiques del Eminentíssim senyor Dr. D. Salvador Casañas i Pagés*, Impremta de Francisco Altés i Alabart, Barcelona, 1909; Centro Moral de San Francisco de Paul, *Al eminentísimo y reverendísimo Señor Cardenal Casañas obispo de Barcelona en sus bodas de plata*. Litografía artística, Barcelona, 1904 Mas y Oliver, Francisco de Paula, Pvre., *Elogio fúnebre del Emmo. Y Rdm. Señor Cardenal Dr. Don Salvador Casañas y Pagés, obispo de Barcelona, predicado en la iglesia de Nuestra Sra. De Belén de dicha ciudad con motivo de los píos sufragios que la Asociación de Católicos dedicó a Su Eminencia el día 9 de noviembre de 1908 por...*, Establecimiento Tipográfico La Hormiga de Oro, Barcelona, 1909 i, *El Patio Pontifical. Para perpetuar la memoria de la imposición del... con que el Augusto vicario de Jesucristo, nuestro santísimo Padre el Papa Pío IX se ha dignado distinguir al Excmo. y Revdmo. Sr. Cardenal Casañas y a todos sus sucesores en el Obispado de*

Barcelona entre companys i professors, els estius a Sabadell aviat li suposarien a Sardà un verdader desterrament.¹⁶⁷ L'onze de juliol de 1861, així li ho escrivia a Matas:

“Recuerdo con dulce tristeza aquellas horas de expansión y desahogo que (en el Seminario) tan frecuentemente nos proporcionaba la amistad, las horas de recreo tan dignamente empleadas, las de paseo tan divertidas, a pesar del terrible sol de junio, y al comparar todo esto con mi actual soledad y aislamiento no puedo menos de preguntarme, si acaso no es verdad que para muchos son las vacaciones un verdadero destierro.”¹⁶⁸

Si entre les aules dels pares escolapis i a la falda de l'àvia Pona Sardà havia après a estimar la Mare de Déu, fou dins els murs del Seminari on, a més de preparar-se per a sortir “amb armes ben esmolades per a lluitar per la glòria de Déu” , va interioritzar dos dels sentiments que mai més no l'abandonarien: la devoció pel Sagrat Cor i l'afecte pels pares jesuïtes.¹⁶⁹

Pel que fa al primer d'aquests dos sentiments, la devoció pel Sagrat Cor, sens dubte hi degué jugar un paper molt destacat la influència de Josep Morgades -segons Figuerola,

---

Barcelona hecha en su santa Catedral Basílica el día 12 de febrero de 1905, Imprenta Horta, Mataró, 1905.

¹⁶⁷ I més si tenim present que, en poc més d'un any, Sardà va patir la mort de la seva mare(25.6.1858) i de la seva àvia Pona (19.9.1859). Cf. Cardona, J., “L'antiga casa Salvany...” ps. 24 i 25.

¹⁶⁸ Aquesta i tota la correspondència de Sardà a Matas que aquí utilitzem prové del llibre mecanografiat, inèdit, que es conserva al fons Bonet dipositat a la Biblioteca Pública Episcopal del Seminari de Barcelona. El llibre, que segons s'explicava a la pròpia portada, havia d'aparèixer a propòsit de la commemoració del centenari del naixement de Sardà, del vint-i-cinquè aniversari de la seva mort i del seixantè de la composició de *El Liberalismo es pecado*, duia per títol *Un gran apóstol de la pluma. Autorretrato del Dr. D. Félix Sardà y Salvany. Modelo de propagandistas y periodistas católicos. Rasgos con que el mismo refiere su doble empresa hasta su más señalado triunfo en 1887*. Es conserva al fons Bonet, carpeta 36, “Sardà i Salvany”, sense classificar. La citació a la p.31. Del coneixement i la possibilitat de consultar tota la documentació que sobre Sardà i Salvany es conserva al fons Bonet a l'amabilitat de Casimir Martí.

¹⁶⁹ El seminari de Barcelona era regit, des de 1859, pels pares Jesuïtes. Fou aquí, doncs, on Sardà feu coneixença i amistat amb els P. Medina o, sobretot, amb el P. Fermí Costa, un dels seus més fidels consellers en el transcurs de la seva vida. Cf. Masriera, A., “El Dr. D. Feliu Sardà i Salvany i la Companyia de Jesús”, *El Dr. Sardà i Salvany...* ps. 69-76. Vegeu també, Martí, C., Bonet, J., *L'integrisme a Catalunya. Les grans polèmiques 1881-1888*, Editorial Vicens Vives, Barcelona, 1990, ps .9-60. La citació a Masriera, A., “El Dr. D. Feliu...”ps. 70-71.

l'instructor d'aquesta devoció a Espanya-, el seu futur gran enemic, en aquells anys, però molt vinculat al Seminari.¹⁷⁰

El segon, la devoció pels pares jesuïtes, s'explica per diversos motius. D'entrada, per la consideració que en la cultura catòlica de l'època, mereixia una orde endèmicament perseguit per la "revolució".¹⁷¹ El propi Sardà ho expressaria, uns anys més tard, des de *La Convicció*:

"En el orden religioso y social los dos acontecimientos más culminantes de la historia moderna son indudablemente la aparición del Protestantismo y la fundación de la Compañía de Jesús. La empresa de San Ignacio y la de Lutero son correlativas; el grito del héroe español responde providencialmente al grito del apóstata alemán. Dijérase que en presencia de la tremenda crisis por la cual iba a atravesar la Europa, el cielo y el infierno lanzaban a la vez al palenque sus dos más aguerridos campeones."¹⁷²

En aquest sentit, i especialment durant els anys del Sexenni, l'adhesió i simpatia pels jesuïtes esdevenia, sobretot, un acte de compromís i reafirmació catòlics:

"Puesto que lo que le duele hoy a la Revolución es lo que se llama con más o menos fundamento el *jesuitismo*, jesuitas hemos de ser todos los católicos,

---

¹⁷⁰ Tonsurat de mans del bisbe Pedro Martínez de Sanmartín, el 15 de juny de 1848, des de 1850 Morgades es vinculà estretament a la formació impartida al Seminari. Durant el curs 1852-53 Morgades fou nomenat professor de Cànon. En el moment d'entrar Sardà al Seminari, Morgades acabava de ser nomenat catedràtic pel bisbe Costa i Borràs. Cf. Figuerola, J. *El bisbe Morgades i la formació de l'Església catalana contemporània*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1994. Vegeu especialment el primer capítol.

Sobre la història dels Caputxins: Serra de Manresa, Valentí., *La predicació dels framenors caputxins des de l'arribada a Catalunya al Concili Vaticà II (1578-1965)* Barcelona, Facultat de Teologia de Catalunya, p. 217-233; sobre la història dels Jesuïtes, vegi's Baró, Xavier, "La inmensa obra d'un autor prolífic: Josep Torras i Bages (1846-1916) dins *Torras i Bages. L'home de l'eternitat (1846-1916)*, Bisbat de Vic, Vic, 2016, ps. 130-131.

¹⁷¹ Sobre la història dels jesuïtes a Catalunya vegeu, Benítez i Riera, Josep M^a, *Jesuïtes i Catalunya: fets i figures*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1996, llibre on recull i selecciona els seus principals treballs sobre aquesta qüestió.

¹⁷² El Oscurantista de buena fe, "La revolución y los jesuitas" *La Convicció*, núm. 341, 20.11.1870, ps. 4713-15.

hasta donde pueda cada cual. Sea nuestro modelo en todo la esclarecida Compañía. En la completa sumisión a la Cabeza de la Iglesia, en la organización compacta de sus individuos, en la ortodoxia intachable de la doctrina; en la austeridad rigurosa de las costumbres; en el apartamiento de todo espíritu mundanal; en la cultura de la inteligencia para el mejor servicio de la verdad; en todo esto tendremos admirables maestros en los Padres Jesuitas.”¹⁷³

Abans i després d’haver accedit al presbiterat, Sardà mostraria sempre gran interès per l’estudi i lectura de les obres de plomes jesuïtes. Essent seminarista llegí, amb devoció, *l’Ejercicio de perfección y virtudes cristianas*, del P. Alonso Rodríguez;¹⁷⁴ vivint ja com a beneficiat a Sabadell, mataria sovint l’avorriment meditant Avancini i rellegint Rodríguez.

A més, però, de la lectura i admiració, en general, pels PP. Jesuïtes, el jove seminarista sabadellenc establiria molts lligams de tipus personal-afectiu amb els continuadors de Sant Ignasi. Des de 1859 fins a 1868 –quan Sardà marxa a Sabadell i els jesuïtes són novament expulsats de Barcelona– Sardà havia conviscut al Seminari amb Pares Jesuïtes. El P. Medina i el P. Fermí Costa li havien fet de rectors.¹⁷⁵ Els PP. Jaume, Marimón, Cordaro, Forn, Fondà i algun altre, de professors i guies espirituals. El 5 d’octubre de 1868, recent consumada la “revolució de setembre”, Sardà escrivia al seu amic Matas:

“La expulsión de los Padres me entristeció sobremanera... Daré gracias toda mi vida a Dios por haberme puesto a su lado durante nueve años.”¹⁷⁶

---

¹⁷³ Sardà i Salvany, F. “El bu de jesuitismo”, *Revista Popular*, núm. 194, 1874, p. 163. L’article formava part d’una sèrie de tres que Sardà publicà sota aquest mateix títol a la *Revista Popular*. En els articles de Sardà a la *Revista Popular* i a *La Convicció*, les referències laudatòries als jesuïtes serien una constant. Vegeu, per exemple, a la *Revista Popular*, “El Sagrado Corazón de Jesús”, núm. 129, 14.6.1873, o “La revolución y los jesuitas”, núm. 159, 10.1.1874. A *La Convicció*, “El Oscurantismo”, núm. 158, 10.7.1870 o “la revolución y los jesuitas”, núm. 341, 20.9.1870.

¹⁷⁴ Escriptor i místic jesuïta del segle XVI. El 1825 fou beatificat i el 1888, canonitzat.

¹⁷⁵ Sobre la figura del P. Fermí Costa (Flassà, 1806- Tortosa, 1894) i la seva intensa relació amb Sardà, vegeu Bonet, J., Martí, C., especialment la p. 8 nota 7.

¹⁷⁶ *Un gran apóstol de la pluma...*, p. 90-91.

El degoteig d'amics i de companys de Seminari cap a la disciplina de Sant Ignasi serien, també, una de les constants d'aquells anys. Sardà hauria d'escriure més d'una "enhorabuena con todo el afecto de mi corazón y aún me atrevo a decir con algo de envidia" a molts dels seus antics companys: Martorell, Ribas, Maresma, Vergés, Fiter, Homs, Raventós, Xercavins, etcètera.¹⁷⁷ Seria, però, l'ingrés a la Companyia, el juny de 1870 del seu vell i estimat professor Joaquim Carles i, especialment, la incorporació al noviciat d'Andorra, dels fins aleshores inseparable amic Celestí Matas (juliol de 1871) el que consagrarien definitivament els lligams entre Sardà i la companyia de Jesús.¹⁷⁸

És en aquests anys com a seminarista i, sobretot, sota el guiatge del P. Fermí Costa, quan Sardà i Salvany va descobrir la seva fruïció per la lectura i per l'escriptura. Així, ja durant el rectorat del P. Costa (1859-63), sembla que Sardà hauria estat l'impulsor d'un petit assaig de revista que "sin fecha fija, corría manuscrita entre los seminaristas, a título de ejercicios literarios, hechos y comunicados con aprobación de los respectivos profesores, o al menos del Rector, gran promotor de semejantes aficiones y útiles iniciativas."¹⁷⁹ Quant a la lectura, aquesta esdevingué, com ja s'ha dit, la seva inseparable companya estival. Alguna cosa de poesia, de religió i, sobretot, els clàssics de l'edat d'or espanyola i la literatura romàntica en boga, foren les seves màximes preferències. Per una carta de Sardà a Matas, datada al juliol de 1861, sabem quines eres les seves inquietuds literàries:

"Cervantes es como siempre mi particular amigo. Trueba me regala con sus cantares, llenos de gracia y sentimiento. Otros amigos tengo también algo más sesudos, si no tan divertidos: Charmes me recuerda la predestinación y la

---

¹⁷⁷ Lluís Ignasi Fiter i Cava (La Seu d'Urgell, 1852- Barcelona 1902), abans d'entrar a la Companyia de Jesús el 6 de maig de 1873, col·laborà al costat del Salvador Casañas i Sardà i Salvany, a la *Revista Popular* i a *La Convicción*. Com recorda Josep Mª Benítez i Riera, de la seva estada al noviciat d'Andorra, en quedaria la primera història del santuari de Meritxell: *història i novena de Nostra Senyora de Meritxell, Patrona general de les Valls d'Andorra*, Barcelona, 1874. Cf. Benítez, J.M^a., *Jesuïtes i Catalunya...* p. 202.

¹⁷⁸ Vegeu també, encara que conté diversos errors en la datació dels fets, Masriera, A., "El Dr. Feliu Sardà i Salvany...", p. 70.

¹⁷⁹ *Un gran apóstol de la pluma...*, p. 47.

Trinidad, Amad y Abrog me dan lecciones de Historia Eclesiástica; y el piano ameniza los intermedios.”¹⁸⁰

L'estiu següent, les afeccions de Sardà no havien canviat gaire. A principis d'agost escrivia a Matas:

“Empecé por el libro de los Cantares [de Trueba] como tengo costumbre, y por el mismo pienso cerrar la temporada. Siguió el libro de los Cuentos del mismo autor, y la Genoveva de Lamartine. Ahora tengo entre manos el *Quijote y la Jerusalén*. Acabo de leer un poemito de Lord Byron, y aguardo otro de otro autor muy cristianos los dos”¹⁸¹

Malgrat que faltava encara més d'un any per a l'aparició del Syllabus de Pius IX (8 desembre 1864) condemnant el liberalisme, el jove Sardà i Salvany ja exhibia una declarada aversió als esforços per conciliar catolicisme i liberalisme. L'estiu de 1863, i no sense cert remordiment per haver claudicat a la temptació de llegir Fígaro (Larra) “por tener el tal autor ideas muy avanzadas en cuestiones políticas”, amb tot, Sardà es mostrava absolutament implacable a l'hora d'evitar el contacte amb segons quin tipus de lectures:

“En Barcelona no puede resistir a la tentación de comprar las obras de Fígaro, que son dos tomos [...] Están aún sin coser; pero el malaventurado editor tuvo la singular idea de completar la colección con la *Palabras de un creyente* por Lammenais, traducidas por el mismo Fígaro. Preciso será quitar de en medio esa obra, cuya funesta celebridad y mérito literario serían una tentación continua a nuestra curiosidad y un peligro para las almas.”¹⁸²

---

¹⁸⁰ *Un gran apóstol de la pluma...*, P. 16. El pensament de Fèlix Amat de Palou i Pont (Sabadell 1750-Barcelona 1824), malgrat la seva orientació regalista i jansenitzant, fou molt influent en la cultura catòlica de Sabadell. Moltes de les seves obres es troben, en l'actualitat, a les biblioteques de moltes de les principals institucions i particulars de la vila (a la Biblioteca de la Fundació Bosch i Cardellach, a la biblioteca de la Caixa d'Estalvis de Sabadell, a la col·lecció particular d'Esteve Renom i Pulit, ex-president de l'Acadèmia Catòlica de Sabadell, etcètera).

¹⁸¹ *Ibíd.*

¹⁸² *Ibíd.*

Un Sardà escrupolosament preocupat per no caure en l'heterodòxia no podia llegir res dels pensaments d'un home com Lamennais, condemnat per Gregori XVI amb l'encíclica *Mirari Vos*, el 1832. Noti's, però que, mentre alguns catòlics –Sardà el primer– entenien la lleialtat a l'ortodòxia autocensurant-se determinades lectures, d'altres, en canvi –Eduard Maria Vilarrassa, o el propi Joan Mañé–, creien servir-la millor viatjant a Malines, cartejant-se amb Montalembert i treballant, en definitiva per a la conciliació entre catolicisme i liberalisme.¹⁸³

A l'escalf i de costat a les novel·les de Manzoni –que va conèixer per recomanació de Milà– i dels llibres de Trueba, Sardà avançava en la seva formació eclesiàstica i perfilava, definitivament, la llista dels autors que tan influïrien en l'estil del seu posterior periodisme:

“A solas, sin testigo, como el buen Luís (de León), me entrego todo el día a mis lecturas favoritas, que puesto que sean siempre las mismas, todavía no me han venido deseos de cambiarlas. Cervantes, León, Piferrer, Fígaro, Mesonero, Trueba y Fernán [Caballero] son los que única y exclusivamente leo y pienso leer por mucho tiempo. Me olvidaba de [Fray Luís] de Granada y el *Teatro Crítico* de Feijoo. Esto por lo que toca a la prosa. En cuanto al verso no soy ya tan escrupuloso, como quiera que considero su lectura más como recreo y honesto pasatiempo, que objeto de estudio y utilidad. Así es que me sirve maravillosamente para distraerme un rato del cansancio de la prosa, y me ayuda a gozar de ciertas horas muy bellas del día pero que lo son mucho más cuando se tiene a mano un buen poeta.”¹⁸⁴

Lectura dels clàssics espanyols i, sobretot, (sobre) dosi de romanticisme, heus ací les preferències literàries del Sardà que es disposava, entre 1863 i 1864, a accedir

---

¹⁸³ Vegeu Bonet J., Martí, C., *L'integrisme a Catalunya...*, ps. 9-60 Com tindrem ocasió de comprovar en el transcurs d'aquell treball, figures com Joan Mañé i Flaquer, com Eduard Maria Vilarrassa o com Josep Ildelfons Gatell, mantindran en plena vigència fins i tot durant els anys del Sexenni la tradició balmesiana entossudida a conciliar catolicisme i liberalisme.

¹⁸⁴ Carta de Sardà a Matas (juliol de 1864) *Un gran apóstol...*, ps. 19-20.

definitivament a la condició eclesiàstica.¹⁸⁵ El 24 de febrer de 1864 llegia la tesi de Llicenciatura al Seminari Central de València.¹⁸⁶ Finalment, el 10 de juny de 1865, festa del Sagrat Cor, Sardà era ordenat prevere de la mà del bisbe Pantaleó Montserrat i Navarro.¹⁸⁷

Aquell 1865 fou per Sardà i Salvany un any d'intenses emocions. A l'abril, l'inseparable Matas havia cantat la seva primera missa; dos mesos més tard seria ell l'encarregat de fer-ho, a Montserrat.¹⁸⁸ Aquell mateix estiu, Sardà va rebre de mans del bisbe llicències per a confessar i es va estrenar com a predicador.¹⁸⁹ Alhora, interinament, rebia, l'ofertament d'una plaça de professor al Seminari de Barcelona. No tot, però, van ser bones notícies. Aquell mateix mes de juny la mort se li enduia novament una persona estimada: en aquesta ocasió, el seu germà Josep.¹⁹⁰ Sardà no amagaria a Matas l'estat d'abatiment en què es trobava. Tot plegat "junto con la soledad de mi familia, me tienen en un estado difícil de describir, y tan nuevo para mí, que pocas o ninguna vez me había sentido tan atribulado."¹⁹¹

---

¹⁸⁵ L'agost de 1863 Sardà sol·licità rebre els ordes menors (ostiari, lectorat, exorcista i acolitat) El novembre següent, amb vint-i-dos anys, "cursante del quinto de sagrada teología" demanava accedir al subdiaconat. El 6 d'abril de 1864 sol·licitava ser promogut al diaconat. Arxiu diocesà de Barcelona, R. Ordinatum 1863/I, c. 136; R. Ordinatum 1862/63, c. 137 i R. Ordinatum 1864/I, c. 140. Sobre els vincles entre romanticisme i cristianisme vegeu el molt interessant treball col·lectiu a cura de Joan Requesens (ed), *Romanticisme, cultura i religió a Catalunya*, Editorial Cruïlla, Barcelona 1997, amb aportacions del propi Requesens, d'Hilari Ragner, Salvador Carrasco, Casimir Martí, Mireia Freixa, Montserrat Albert i Josep Paré.

¹⁸⁶ Cardona, J., "L'antiga casa Salvany...", p. 27.

¹⁸⁷ Arxiu Diocesà de Barcelona. R. Ordinatum 1865/2, c.143 *Boletín Oficial eclesiástico Obispado de Barcelona (BOEOB)*, núm. 392, 13.6.1865., p. 249.

¹⁸⁸ Cardona, J., "L'antiga casa Salvany...", p. 28.

¹⁸⁹ Sardà pronuncià el seu primer sermó, a les festes majors d'Arboç, localitat on residia un seu cosí i que solia visitar cada any. L'any anterior, per exemple, Sardà hi havia estat uns dies en companyia del Drs. Dou, Carles i Morgades. Del seu record d'aquella estada Sardà li'n ressaltaria a Matas el sentit de l'humor de Morgades i la cordialitat del Dr. Carles: "deponiendo su habitual gravedad, momentos hubo en que parecíamos haberse él olvidado de que era catedrático, y yo de que era su discípulo, según anduvimos de risueños y juguetones." Carta de Sardà a Matas (25.8.1864), *Un gran apóstol de pluma...*, p. 32.

¹⁹⁰ *Ibid.* Per les subscripcions que el propi Sardà va incloure en memòria dels seus familiars difunts a les columnes de la *Revista Popular*, sabem que Sardà, a més de Josep, va tenir altres dos germans, l'Assumpta i en Joanet. Aquests dos darrers degueren morir just al néixer ja que no consten ni al Cens de Població de 1857 ni al Padró de 1850. En el moment de morir, Josep Sardà i Salvany tenia vint-i-un anys.

¹⁹¹ Carta de Sardà a Matas (30.6.1865) *Un gran apóstol de la pluma...*, p. 36.

Mentre a Vic Jaume Collell s'estrenava com a periodista publicant el seu primer article al setmanari *Eco de la Montaña* i, per mediació de l'amic Cinto Verdagner, establia els seus primers contactes amb Marià Aguiló, un jove i solitari Sardà i Salvany maldava per trobar definitivament el seu destí al món¹⁹². El 12 de juliol de 1866 escrivia:

“ Hasta hoy de nadie he podido conseguir ni una palabra que me permita ver claro en la cuestión de mi destino... De todos modos siempre quedo con mi Vicariato del Seminario donde pasaré, si Dios quiere, un año más, y vamos andando. Sigo, como todos los años, disfrutando de las fastidiosas vacaciones, hartándome de leer y cavilar, que a otra cosa no convida la soledad de mi casa y el voluntario aislamiento en que vivo en esta población. Un poeta, que V. conoce, pedía para su felicidad un libro y un amigo. El primero nunca me ha faltado, gracias a Dios; no así el segundo en las actuales circunstancias; pues aunque no faltan aquí muchos y amables seminaristas, harto conoce V. la diferencia que va del compañerismo a la verdadera amistad.”¹⁹³

El setembre de 1867, ja de retorn a Barcelona, com cada any, després d'haver passat l'estiu a Sabadell, Sardà i Salvany sol·licitava l'accés a la facultat de dret de la Universitat de Barcelona.¹⁹⁴ Fou justament en una classe de Milà i Fontanals on les vides de Sardà i de Matas es creuaren, per primera vegada, amb la del jove Jaume Collell, qui, després de conèixer Aguiló, havia decidit abandonar el Seminari de Vic i instal·lar-se a Barcelona, per cursar Filosofia i Lletres¹⁹⁵. Malauradament, l'esclat del Sexenni impedí a

---

¹⁹² Les dades sobre Collell i Verdagner a Melcior Font “Mossèn Jaume Collell” *Revista de Catalunya*, núm. 34, abril de 1927, p. 366.

¹⁹³ Carta de Sardà a Matas (12.7.1866), *Un gran apóstol de la pluma...*, p. 38.

¹⁹⁴ Sardà i Salvany es matricula de les assignatures de Dret romà, Economia i Estadística i Literatura general. El 14 de novembre de 1868 es matriculà al segon curs de Dret romà, d'Economia i Estadística, a més de Historia y elementos de derecho político español y derecho civil. Malgrat que sovint s'ha parlat de Sardà i Salvany com a llicenciat en Dret al seu expedient acadèmic conservat a la Universitat de Barcelona no consta que acabés els seus estudis en aquesta disciplina.

¹⁹⁵ La coneixença de Collell i Sardà a la Universitat seria recordada pel propi Collell, a les seves memòries dels anys d'adolescència: “al curs del 1867-68, regnant encara Isabel II, l'Universitat funcionava normalment y els estudiants en general mostraven afició a saber. La classe d'en Milà era molt concorreguda y allí vaig tenir de condeixebles a dos seminaristes de Barcelona, que ja anaven vestits de capellans, en Feliu Sardà y Salvany i en Celestí Matas” Collell, J., *Del meu fadrinatge*, “Biblioteca d'Autors Vigatans”, núm. XV, Gazeta de Vich, 1920, p. 122.

Sardà continuar els seus estudis. De l'ambient que es respirava a la Universitat, en parlà Collell a *Del meu fadrinatge*:

“De trágul polítich fou lo curs següent de 1868-69. Decretada la llibertat d'ensenyança, els vents de *fronda* se deixaren sentir en les aules universitàries; los professors se mostravan contrariats y la indisciplina cundía. En el pati on se feya'l quart de *quanquam* ans d'entrar a classe, hi espetegaven les discussions polítiques, y allí's destriaren ja les opinions y tendencies de dreta i esquerra. Els esquerrans volian que les conquestes de la democracia promulgades per la *Setembrina*, fossen ben assegurades amb la forma republicana, y'ls altres, els qui anavam a missa, al veure'l camí que anava fent la Revolució, la nota dominant d'impietat en la gestió governamental, y sentint les estridents blasfèmies d'en Sunyer i Capdevila y d'altres demòcrates en les Corts Constituyents y en la premsa, ens ampararem baix la senyera del *Credo* y per natural evolució y lilegítima conseqüencia, afirmarem la necessitat d'una contrarrevolució amb la restauració de la Monarquia.”¹⁹⁶

Tot seguit Collell justificava la seva aproximació al carlisme:

“ y com no hi podia haver esperança, ni era convenient el retorn de la destronada Isabel, y son fill Alfons era un noy petit a qui enviaren a un col.legi d'Inglaterra, hómens de recta intenció y de cor sa, com l'Aparisi y Guijarro, que no havian pas militat may en el partit carlista que's considerava caducat i mort, lo feren reviure amb sa eloqüencia en lo Parlament y sobre tot amb la recluta de la jovenalla intel·lectual que volia, ans que tot, salvar lo sagrat patrimoni de la hertada Fe de Crist y de les pátries tradicions.”¹⁹⁷

Collell i el propi Sardà serien bons exponents d'aquesta “jovenalla intel·lectual que volia, ans que tot salvar la religió i la pàtria.

---

¹⁹⁶ Collell, J., *Del meu fadrinatge...*, P.122.

¹⁹⁷ *Ibíd.*

En aquestes circumstàncies, i malgrat que com ja s'ha dit, Sabadell li era una vertadera presó, Sardà es decidí a deixar Barcelona. El 5 d'octubre, pocs dies després de la "revolució", i ja des de Sabadell, Sardà escrivia a Matas:

"¿Quién piensa ya en estudios? [...] Aunque se abran los cursos ¿Podremos seguirlos sin desdoro de nuestra clase y sin peligro de nuestra tranquilidad?"¹⁹⁸

De fet, com tindria ocasió de comprovar, la seva vila natal tampoc no era cap bassa d'oli. Com arreu, la politització de la ciutadania (en el sentit de presa de consciència política) era una realitat. Marià Burguès ho ressenyaria amb la seva habitual lucidesa:

"[A Sabadell] la política anava fent via, les fulles clandestines passaven de mà en mà fent conciència democràtica. Els apòstols de la nova política – Pi Y Margall, J.M. Orense, Sixte Càmara, Fernando Garrido, etcètera- donaven aquelles idees que el nostre poble recollia amb avidesa [...] Un eixam d'italians envaí els nostres carrers i places duent arpes i cantant les gestes de Garibaldi per la llibertat; anaven a parelles o a grups, tocaven i cantaven, menjaven el que podien i dormien on s'esqueia [...] deien que eren patriotes que havien tingut de fugir d'Itàlia, i així ho cantaven."¹⁹⁹

Si en la política durant els darrers anys les posicions havien tendit a la polarització, pel que fa a les pràctiques religioses dels sabadellencs, la situació tampoc no degué convidar al nouvingut precisament a l'optimisme. Marià Burguès recordava que una de les activitats que, sent un adolescent, més el divertien, era la d'anar a escridassar als joves novicis escolapis que cada dijous a la tarda sortien al passeig.²⁰⁰ Per aquelles mateixes dates, les pàgines de *El Sabadellès* no es cansarien de denunciar " la falta de decoro y compostura que se observa con demasiada frecuencia en nuestro templo

---

¹⁹⁸ Cartas de Sardà a Matas (5.10.1868), *Un gran apóstol de la pluma...*, P. 24.

¹⁹⁹ Burguès, M., *Sabadell del meu record...*, p. 123.

²⁰⁰ Burguès, M., *Sabadell del meu record...*, p. 95.

parroquial²⁰¹” Com recordava Burguès, a més, “en aquells temps de poc diner, encara que les misses fossin a bon preu [...] els encàrrecs anaven escassos²⁰².” El propi Ajuntament, presidit des del 16 d’abril de 1868 per Joan Fontanet Pont, un dels principals propietaris de la vila, fou durament criticat per *El Sabadellés*, durant les festes de San Fèlix, per la poca participació del consistori en l’Ofici i processó majors.²⁰³ No sense cert to d’advertència premonitòria, el setmanari recordaria a les autoritats locals la temeritat del seu distanciament del Temple, perquè “quién a Dios no obedece, no puede a los hombres obedecer.”²⁰⁴ Evidentment, amb el triomf de la revolució, aquestes actituds s’accentuaren. El 10 de gener de 1869, *El Sabadellés* denunciava novament l’absència consistorial a les funcions religioses:

“Asombro singular fue el que en el dia de Reyes experimentó esta villa, viendo no asistir, a los divinos oficios a nuestro Ilustre Municipio. [...] Ha causado profunda sensación la interrupción de tan piadosa costumbre.”²⁰⁵

Dues setmanes més tard, el nom del rector de Sant Fèlix, fins aleshores vice-president de la *Junta Municipal de Beneficencia*, era suprimit de la junta.²⁰⁶ A Sabadell, com arreu, la “revolució” semblava concretar-se, sobretot, en mesures secularitzadores i anticlericals.²⁰⁷

Davant l’esclat del Sexenni, certament, a Sabadell – probablement escarments pel fracàs de la temptativa revolucionària de l’any anterior- l’eufòria i la participació del triomf d’Alcolea, s’havien fet esperar força.²⁰⁸ No fou fins a la nit del 29 de setembre,

---

²⁰¹ *El Sabadellés*, núm. 2., 12.7.1868, p. 8. Les denúncies, que serien contínues, feien referència a enrenous causats per mainada, o al comportament de molts homes, que no paraven de xerrar durant tota la Missa, o que no hi anaven vestits prou decorosament.

²⁰² Burguès, M., *Sabadell del meu record...*, 123.

²⁰³ *El Sabadellés* va denunciar l’assistència de només dos dels vint regidors a l’Ofici, així com que “por economías” no s’hagués il·luminat suficientment el temple. *El Sabadellés*, núm. 5, 9.VIII.1868, p. 22.

²⁰⁴ *El Sabadellés*, núm. 5, 9.7.1868, p. 21.

²⁰⁵ *El Sabadellés*, núm. 28, 10.1.1869, p. 112.

²⁰⁶ *El Sabadellés*, núm. 30, 24.1.1869, p. 120.

²⁰⁷ Tema tractat al següent capítol.

²⁰⁸ Marín, M., “La revolució de setembre de 1868 a Sabadell i la instauració del sufragi Universal” a *Arraona*, 13 Sabadell, Tardor de 1993, ps. 79-87.

gairebé dues setmanes més tard del Pronunciamiento de Cadis, que s'escenificà la nova situació. Aquella nit:

“El retrat de la reina, els estris d'amidar els quintos, els llibres, sillons i tot el que vingué a mà saltaren pel balcó [de la casa de la Vila] , calant-hi foc, cridant fins a quedar roncs: ¡Viva la libertad! ¡Abajo los borbones! ¡Fuera quintas! I tot un repertori de frases de reglament que duïen les fulles que circulaven per tot on hi havia grups. Prim, Serrano i Topete eren els herois de la revolució.”²⁰⁹

Malgrat que la constitució, sense demora, d'una junta provisional revolucionària permeté reconduir sense massa dificultat la situació, amb tot, es passaren alguns moments de tensió. En una vila en ple procés de desenvolupament industrial, i que en aquells anys afrontava justament la mecanització d'un dels seus sectors més importants, el del tissatge, lògicament les tensions i confrontacions polítiques aviat es traslladaren al terreny de la conflictivitat social. Així, en els primers dies del Sexenni, segons explica Burguès, sembla que “els prohoms de la nostra vila temeren per llurs propietats, puix els teixidors de mà odiaven els telers mecànics fins a l'extrem que reunits a la placeta de la font [...] anaren a Cal Taral.la a cercar malls per anar a rompre els telers mecànics i les selfactines, no arribant a fer tal disbarat degut a no sé què...”²¹⁰ L'interès amb què *El Sabadellés* s'enforçaria a desarmar el sentiment antimacquinista dels obrers, confirma la importància i els temors que aquesta qüestió despertà entre la burgesia industrial local.²¹¹

En aquest ambient, en definitiva, orfe de pares i amb tots els germans difunts, un jove i desarrelat Sardà decidia instal·lar-se a Sabadell i prendre possessió d'un benifet que la seva família tenia, des de finals dels segles XVIII, a la parròquia de Sant Fèlix.²¹² Instal·lat

---

²⁰⁹ Burguès, M., *Sabadell del meu record...*, P. 142.

²¹⁰ Burguès, M., *Sabadell del meu record...*, p. 142.

²¹¹ Marx, K., Engels, F., *La revolución en España Artículos* Moscú, Ed. Progreso, 1978.

²¹² Dades sobre la fundació del benifet a Cardona, J., *La casa Salvany...*, p. 28.

a la vella casa pairal, al carrer de Sant Joan, núm. 23, 2on, la seva aclimatació a la nova vida, com es pot suposar, no seria fàcil.²¹³

3.2. A la recerca de la vocació

“Tout ce qui est intéressant se passe dans l’ombre. On ne sait rien de la véritable histoire des hommes.”

Céline,²¹⁴

Si restringísim la nostra aproximació biogràfica a la figura de Sardà posant només en consideració la seva activitat com a novell propagandista catòlic, sens dubte, ens faríem una visió incompleta de la seva experiència de vida durant els anys del sexenni.

En aquest sentit, i abans d’entrar justament a fixar-nos en la seva activitat pública, una ullada a la correspondència amb el seu millor amic, Celestí Matas, confirma com, darrere l’aparent passió de Sardà per la marxa dels esdeveniments polítics i socials que sacsejaven tot el país, en el fons, en contra del que es podria pensar, la veu principal de les seves angoixes no era la “revolució” ni els seus “crims atroços” sinó la definitiva concreció del seu lloc al món.

Enterrat a Sabadell entre llibres, amb una salut pulmonar molt feble, i lluny de la gent que estimava, Sardà es plantejaria, durant tots aquells anys del Sexenni, la possibilitat de seguir les passes del seu amic i ingressar a l’ordre de Sant Ignasi.

Sardà duia a Sabadell una vida tranquil·la. El P. Juan Abadal, en el número d’homenatge que la *Revista Popular* dedicà al “Dr. Feliu”, el 1916, recordava com transcorria un dia ordinari per aquell beneficiat:

---

²¹³ Pocs mesos abans de l’esclat del Sexenni, el 9 de juny de 1868, el pare de Sardà i Salvany havia mort, a l’edat de seixanta anys. Cf. Cardona, J., *La casa Salvany...*, p. 24.

²¹⁴ Citat per Ginzburg, C., *El queso y los gusanos. El cosmos según un molinero del siglo XVI*, Muchnik Editores, Barcelona, 1991.

“No solamente templaba a menudo su alma con los Ejercicios de San Ignacio, sino que todos los días tenía su meditación larga y solitaria en las primeras horas de la mañana; y allí en la comunicación íntima con el Señor, era donde se fortalecía y tomaba bríos por los combates venideros [...] Además, iba todas las tardes de los días festivos y cuaresmales el Dr. Sardá a la Iglesia parroquial de Sabadell, y en la recogida capilla del Sacramento leía por sí mismo los puntos de la meditación a los escasísimos oyentes que acudían a participar de este alimento del alma.”²¹⁵

Malgrat els temps de dificultat que per a l'Església suposaren aquells anys de revolució, l'activitat de Sardà durant el Sexenni no degué variar massa de la que relatava Abadal referint-se als anys de Restauració.²¹⁶ A més de complir escrupolosament amb les obligacions que li deportava el seu benifet parroquial, Sardà participava, també, des del primer dia, en la dinamització i pràctica pastorals de la seva parròquia. Una dinamització que, en aquell context, feia de les processons una de les pràctiques religioses més valorades. A més de pel seu caràcter pietós i popular, les processons responien a una clara voluntat de projectar-se sobre la societat civil (representaven la possibilitat de realitzar una vertadera manifestació de força), d'apropiar-se de l'espai públic i de demostrar, per tant, que, fins i tot en un ambient advers, els catòlics no eren els menys, sinó els més.

La primera festa de corpus celebrada sota la revolució fou un bon moment per posar en pràctica aquesta voluntat d'afirmació de la militància catòlica a Sabadell. Era, alhora, una excel·lent ocasió per treure's l'espina que havia deixat el ressò de les paraules “blasfemes” proclamades feia just un mes, al Congrés, a propòsit de la discussió sobre el

---

²¹⁵ Abadal, J., “El Dr. Sardá modelo de sacerdotes” dins *Filial homenaje de la Revista Popular a su director y maestro Félix Sardá y Salvany Revista Popular*, Tipografía Católica Pontificia, Pino, 5, 15 junio 1916, ps. XXVII-XXVIII.

²¹⁶ A diferència del que passava a Barcelona, a Sabadell, Sardà i tota la resta d'eclesiàstics van poder passejar sempre lliurement, vestits amb sotana, pels carrers de la vila. Només a l'estiu de 1873, quan provisionalment foren clausurades les esglésies, es passaren algunes setmanes de tensió.

nou text constitucional.²¹⁷ Sardà fou l'encarregat de pronunciar el sermó de la funció.²¹⁸ *El Sabadellés* -un setmanari que amb el pas dels mesos havia anat accentuant els seus continguts reaccionaris i en el que el propi Sardà havia publicat algun articlet sota pseudònim- li dedicà una apassionada columna laudatòria. Malgrat que deia haver promès no ferir la modèstia de Sardà i deixar en el silenci la ressenya d'aquell sermó, el setmanari escrivia:

“[...] un amigo a quien amamos nos rogó con modestia suma, que no nos ocupáramos del Sermón, que no dijéramos, que discurrió admirablemente entre los tres atributos que aplicó oportunamente a Jesús Sacramentado; que nada dijéramos, si nos fue imposible seguir los raudales de elocuencia que aquella boca vertía; nada de su expresión, ora tierna, ora fervorosa; nada de las figuras tan bellamente colocadas; [...] nada, del lenguaje castizo y puramente español; nada, en fin: de si comprometió el hálito de sus oyentes, que pendientes de la divina palabra, seguían en pos del joven orador, las propias faces que tan melifluamente pintaba[...].”²¹⁹

Aquella diada, recordada per *El Sabadellés* com a memorable, comptà, fins i tot, amb la presència de l'alcalde de la vila, Josep Camps, qui portà el pendó principal a la processó de la tarda. De fet, dues setmanes abans, la processó “de la comunió pascual para los pobres enfermos impedidos” ja havia comptat amb l'assistència de l'alcalde i de bona part del consistori. Per fi s'havia comprès –escrivia *el Sabadellés*- que “debe estar la

---

²¹⁷ Ens referim als discursos pronunciats el 26 d'abril pels diputats García Ruiz, Suñer i Capdevila. Com en tantes altres ciutats, també a Sabadell s'organitzà el corresponent tridu de desgreu. Que la processó va prendre un clar sentit d'exhibició de força, ho confirmen les paraules d'una de les columnes que li dedicà *El Sabadellés*. Simulant conversar amb un incrèdul, “un pobre católico” preguntava: ¿Viste como todo el mundo, chicos y grandes, jóvenes y ancianos, el menestral y la señorita, todas las clases, todos los sexos, todas las edades, estaban representadas en aquella apiñada multitud que hermo seababa con sus variados colores nuestros balcones, nuestras ventanas, nuestras tiendas, nuestras aceras? ¿Viste nada más grande, nada más popular, nada más espontáneo? Pues bien: esa es nuestra religión, ese es nuestro culto, esa es nuestra fe. Desafiamos al rey más popular a que obtenga jamás de sus vasallos mejor homenaje que el que obtuvo de nosotros nuestro Dios. [...] Ese es el Dios que han proclamado no existía, esa es la religión que han llamado una monserga [...] “*El Sabadellés*, núm. 48, 30.5.1869, p. 190.

²¹⁸ Ho anuncià pomposament *El Sabadellés*, núm. 47, 23.5.1869; p. 188.

²¹⁹ *El Sabadellés*, núm. 43, 25.IV.1869, p. 190.

política á un lado y la religión á otro”²²⁰ Encara no sis mesos després de la “Gloriosa”, a Sabadell, les coses tornaven al seu lloc.²²¹

Amb tot, ni les lloances de la premsa, ni l’ordenada marxa que la “revolució” havia anat prenent a Sabadell, ni les petites escapades a Castellar o a prendre aigües medicinals a Torelló, no semblaven ajudar a Sardà a trobar el seu lloc a Sabadell. El 9 de juliol de 1869, li ho explicava a Matas:

“Tiempo y lugar era el de nuestra vida en el Seminario de más poesía que los presentes. No puedo menos de admirarme de que entonces fuese tan joven, y de que ahora sea tan viejo.”²²²

El 5 d’agost de 1871, vuit mesos més tard de la fundació de la seva estimada *Revista Popular*, i quan encara podia baixar, de tant en tant, a Barcelona, Sardà descrivia a Matas el seu estat melangiós:

“Querido e inolvidable amigo: No sé cómo empezar la contestación a la tuya con los preciosos comentarios de nuestro querido maestro el P. Carles. La recibí hace tres horas, y la he leído no sé cuantas veces. Te escribo a altas horas de la noche. No me ha hecho ningún efecto tu poética descripción. La razón es muy sencilla: yo la concibo mejor, real o idealizada, de lo que tú me la pintas.”²²³

---

²²⁰ *El Sabadellés*, núm. 42, 18.IV.1869, p. 163. La presència de l’alcalde i de bona part del consistori a la processó del Corpus resulta interessant perquè confirma els “límits” i la pura retòrica de les disposicions “revolucionàries” que tan havien escandalitzat als sectors conservadors, feia pocs mesos.

²²¹ Com veurem, no era aquest, evidentment, l’ambient que es respirava a Barcelona, on després d’un incident a una de les processons, l’Ajuntament decidí prohibir que aquestes sortissin dels recintes de les esglésies a fi d’evitar majors mals. Cf. *Diario de Barcelona*, núm. 156, 5.6.1869, ps. 5771 i 2.

²²² Carta de Sardà a Matas (9.7.1869), *Un gran apóstol de la pluma...*, P. 24.

²²³ Carta de Sardà a Matas (5.VIII.1871), *Un gran apóstol de la pluma...*, p. 95-96.

Feia dotze dies que Matas havia marxat cap al noviciat d'Andorra i Sardà se sentia temptat a seguir-lo. Només els prejudicis que li comportaven l'ètica del sacrifici i la mortificació en els que s'havia format, semblaven barrar-li el pas:

“Estoy convencido de que sería felicísimo entre los tuyos. Si esta sola razón bastase para acreditar de verdadera una vocación, me daba por vencido desde ahora. En menos palabras; para que veas si voy franco: planteada la cuestión en el terreno de la conveniencia humana y natural, por el sosiego del corazón, por el cultivo de la inteligencia, por la mayor elevación del sentimientos, etc., etc., debería resolver que debo ser jesuíta sin dilación. Lo del mundo apenas me ofrece ya ilusión alguna. Tres años atrás hubiera dado la mitad de la vida por ser el último entre los catedráticos del Seminario. Hoy me retiro (casi de cierto) renunciando a la clase de Teología, que con grandes probabilidades se me ofrece. De ahí el que para seguirte deba dejar ya muy poco, y en cambio esperar mucho. ¿Basta empero esto para dejar asegurada una vocación? ¿No hay en el fondo de todo esto un refinado egoísmo [...]?”²²⁴

Poques ratlles més avall, i després d'insistir en la tristesa en què havia passat el dia del seu Sant, Sardà explicava fins a quin punt se sentia proper a la Companyia:

“Estoy con vosotros en todas vuestras oraciones. El día de San Ignacio celebré ante el altar del Santo á vuestra intención. Confío en que nuestras intenciones se cruzaron aquel día. Medito con un libro de la Compañía, y me dedico a la lectura de su interesante historia. Pertenezco al alma de vuestra Sociedad [...] ¿Qué falta para que pertenezca el cuerpo visible?”²²⁵

Els mesos transcorreren amb un continu intercanvi epistolar a la recerca de la vertadera vocació. Sens dubte, la por de Sardà a que el seu possible ingrés als jesuïtes respongués més al desig d'abandonar una vida que l'avorria, que no pas a una vertadera crida transcendent, l'impedien de decidir-se:

---

²²⁴ *Ibíd.*

²²⁵ *Ibíd.*

“Bajo el punto de vista de la conveniencia propia, saldría mañana para Manresa en el primer tren. Nada me liga aquí. La libertad me embaraza, y desde que no obedezco a nadie, encuentro a faltar la mitad de mi ser. Todo lo que me rodea me es antipático, y estoy verdaderamente como pez fuera del agua.”²²⁶

Amb tot, en aquesta mateixa carta, Sardà ja apuntava la passió i la crida cap a una altra possible vocació: la de l’apostolat a través de la premsa. Certament, Sardà se sentia atret cap als jesuïtes...

“No obstante, creo que Dios me quiere aquí [...] Detestaba la vida de Sabadell, y dios me ha puesto en ella obligándome por medio de la salud. Todo mi amor propio se cifraba en llegar a ser catedrático del Seminario, y estoy de reemplazo. Nunca pretendí ser periodista, y sin sentirlo me hallo metido en este oficio. Estoy trabajando mucho y sin sosiego; y sin embargo a todo esto no me he dirigido yo; Dios me ha llevado. ¿Puedo dejarlo? [Primitiu] Santmartí y yo, que no nos conocíamos, hemos venido a formar uno solo, Dios nos ha criado el uno para el otro; ¿podemos separarnos? Si Dios lo quiere él hablará claro; y te prometo lealmente que le obedeceré [...]”²²⁷

Els dubtes i les contradiccions es perllongarien durant tot el Sexenni:

“yo [escrivia l’octubre de 1872], como la pobre España, no he salido aún del período constituyente, ni sé aún si he de parar en república o monarquía. Estoy en anarquía mansa [...]”²²⁸

L’anticlericalisme creixent que esquitxà en algun moment fins i tot a Sabadell —en una carta de finals d’any Sardà explica a Matas que havia estat insultat pel carrer- i el seu

---

²²⁶ Carta de Sardà a Matas (desembre 1871) *Un gran apóstol de la pluma...*, p. 100.

²²⁷ *Ibidem*.

²²⁸ *Un gran apóstol de la pluma...*, p. 106.

cada cop més precari estat de salut, li impedié treure's del cap la possibilitat d'abandonar Sabadell:

“Mi salud influye no poco en mis vacilaciones. Estoy delicado como una sensitiva; y voy raras veces a Barcelona, porque cada viaje me cuesta una recaída. Una conversación continuada me deja rendido; predicar, me parece obra de romanos; y poco a poco he ido desprendiéndome del confesionario, en el cual apenas gasto tres horas cada ocho días. Lo único que no me cansa es el escribir [...]”²²⁹

Els mesos viscuts per Sardà sota la República foren, ultra per les consideracions de tipus polític i social, uns moments personalment molt difícils:

“(Por mi estado de salud) no me permito sentarme en el confesionario dos días seguidos. Predicar, no por pienso: está tan delicado mi pulmón, que si he de dar algún rato de conversación a algún huésped, llego a la noche sin poder respirar [...]”²³⁰

El 6 de desembre de 1873, en presència dels mossens Ramon Valls i Casals i de Joan Llobet, Sardà se sentia cridat a dictar testament.²³¹ Amb els pares i tots els germans difunts, Sardà creia trobar-se, també a les portes de la mort. En tot cas, era justament aquesta precarietat en el seu estat de salut el que, als seus ulls, indicava la voluntat divina que li marcava el seu futur passava per romandre a Sabadell. Amb trenta dos anys a l'esquena, Sardà escrivia:

---

²²⁹ *Ibíd.*

²³⁰ Sardà a Matas (setembre de 1873) , *Un gran apóstol de la pluma...*, p. 111.

²³¹ En el seu testament, Sardà nomenà com a marmessors als seus oncles José Sardà i Antoni Roca. A més de disposar tot el necessari per tal que el seu enterrament i funerals poguessin ser celebrats com era costum a la seva família, Sardà deixa tots els seus béns immobles a la seva tia Tecla López, esposa de José Sardà. Quant als seus béns mobles, llibres, i demás “alhajas” Sardà disposa que, després que els seus oncles Josep i Tecla haguessin triat tot el que els hagués semblat oportú, aquests fossin repartits entre els seus nebots i, en el cas dels llibres, a la comunitat dels pares escolapis. Aquest testament romandria vigent fins a 1881 quan Sardà en modificaria alguns aspectes. AHS. Notarial. Protocols de Joaquim de Marimon. 1873, núm. 121.

“Por desgracia, he debido convencerme de que [esdevenir jesuïta] no es más que hermosa ilusión, a no ser que Dios cambie bastante los términos del problema. ¡Oh! ¡A cuántas ilusiones hermosísimas he debido renunciar! La de predicar, la del profesorado, la de confesar en grande escala, hasta la de enseñar la doctrina, pues ni eso puedo. Sólo conservo ahora vivísima la de escribir: la tengo por voluntad de Dios, más que por ilusión mía [...]”²³²

Passada la tempesta republicana, i malgrat que a Barcelona “aún no se viste de largo” – escribia Sardà el gener de 1875- el degoteig de jesuïtes que retornaven a la ciutat comtal no s’havia fet esperar. D’entre els immigrants hi havia l’antic i estimat professor de Sardà, l’ara P. Carles, que s’havia instal·lat “en uno de los dos pisos en que privadamente vivían los ocho padres que en Barcelona trabajaban en diferentes ministerios, sin llamar mucho la atención”²³³[...]”

La presència a Barcelona del P. Carles i la millora del seu estat de salut, farien aviat recuperar a Sardà les idees sobre el seu possible ingrés als jesuïtes. Finalment, pel març de 1875, Sardà va sortir definitivament de dubtes.

Amb l’excusa de presentar la *Revista Popular* al nou bisbe, Sardà viatjà a Barcelona amb la intenció de passar-hi uns dies. Després de fer missa a la “capilla queridísima del Seminario”; després de llargues passejades amb el P. Carles, discutint i rediscutint sempre a l’entorn de la mateixa qüestió, i després de conviure amb els PP. Goberna, Vigoran, Gassó i Orlandis fins a l’extrem de “hacerme la ilusión de que era una familia”, Sardà es decidí, finalment, a demanar al P. Provincial, si l’acceptava com a jesuïta.²³⁴ La resposta d’Orlandis fou contundent:

---

²³² *Ibíd.*

²³³ *Un gran apóstol de la pluma...*, p. 117. El progressiu retorn dels p. Jesuïtes a Barcelona era un fet, des de 1874. Cf. Benítez y Riera, J.M^a., *Jesuïtes i Catalunya...*, p. 124.

²³⁴ Marià Orlandis (Palma de Mallorca, 1833-1877) Ingressà a la Companyia de Jesús el 1851. Des de 1871 era provincial d’Aragó. Cf. Benítez y Riera, J.M^a., *Jesuïtes i Catalunya...*, ps. 214-215.

“El no más redondo que oí jamás de labios humanos vino a sacarme del estupor en que estaba yo después de mi rasgo de atrevida franqueza.”²³⁵

Tot seguit, és clar, el P. Marià Orlandis precisaria el sentit de les seves paraules. Sardà li ho relatava així a Matas:

“[Orlandis] díjome en substancia: que en la Compañía casi nada podría hacer de lo que hago ahora fuera de ella, y que nadie al presente hace sino yo; que los ministerios ordinarios de la compañía, hay ya quien los haga; y que yo, por hacerlos, no debía dejar los míos, a que Dios daba muestras de hallarse bien servido. Que, por otra parte, mi poca salud me impedía confesar, enseñar y predicar, que es lo único a que podía allí dedicarme. Amplió esto con mil consideraciones, que yo no puedo referirte aquí por largas [...]”²³⁶

Amb tot, Orlandis havia deixat clar que si Sardà insistia en voler entrar a la Companyia “indudablemente será V. admitido”, reiterant, però, que “si pide consejo sobre si conviene a la mayor gloria de Dios, aténgase V. al no ya dicho, y prosiga en sus trabajos”.²³⁷

Així és com Sardà, que sortí d'aquella casa saltant de tres en tres els esglaons, donà per tancada la seva crisi vocacional i es llançà, definitivament i convençut, a servir a Déu de la manera que creia que millor ho podia fer: a través de l'apostolat de la premsa. De fet, des de l'esclat del Sexenni és el que havia estat fent!

---

²³⁵ Carta de Sardà a Matas (I.IV.1875), *Un gran apóstol de la pluma...* , p. 121.

²³⁶ *Ibíd.*

²³⁷ Les citacions a *Ibíd.*

4. SARDÀ I SALVANY, PROPAGANDISTA

“¿Quién duda que haya sido la prensa la que más ha contribuido al extravío de tantas inteligencia, poco antes lozanas y vivificadas por la luz de la fe y de la piedad? ¿Quién no ha visto el empeño del protestantismo y de las sectas de la impiedad para introducir en todas las clases de la sociedad, sobre todo en las más modestas, en los talleres, escuelas y grandes centros, el virus del error por medio de la baratura de publicaciones, y la fácil publicación de folletos, periódicos y novelas?”

Apostolado de la Prensa. Junta diocesana de Tortosa. 1872

El dia 21 de setembre de 1868 el *Diario de Barcelona* es feia ressò, per primera vegada, de la notícia del *Pronunciamiento* de Topete a Cadis. A Barcelona, com a la majoria de la resta de ciutats catalanes, l’anunci de l’esclat revolucionari fou rebut més aviat amb indiferència. Escaldats i decebuts pels resultats del darrer intent de *pronunciamiento* preparat l’estiu de 1867, demòcrates i republicans rebrien passivament si no amb cert escepticisme l’arribada de la caiguda d’Isabel II. En aquest sentit és significatiu que, com ha explicat Josep Fontana, els barcelonins no dubtessin a *celebrar*, tal i com estaven prevists, les festes de la Mercè: funcions de tarda i nit al vuit teatres, dos balls, desfilada general de les societats “aucelleres”, etcètera. Si certament, doncs, en aquesta ocasió, l’empenta “*revolucionaria*” dels catalans costà un xic d’arrençar, finalment, el 29 de setembre, i prèvia garantia que l’exèrcit no els ho impediria, els barcelonins enfilaven la “*Revolució*”²³⁸ En la seva *Historia de la Revolución*, Ildefons Gatell i Eduard Maria Vilarrasa recordarien aquells moments inicials del Sexenni amb romanticisme:

“La plaza Nueva, la plaza Real, la de la Constitución, el llano de la Boquería, no hubo punto céntrico algo importante que no tuviera su fogata. Y allí llovían

---

²³⁸ Fontana, J., “ La Fi de l’Antic Règim i la industrialització”, dins de P. Vilar (dir) *Història de Catalunya*, vol. V, Edicions 62, Barcelona 1993.

cuadros, papeles, y para que el fuego tuviera mayores proporciones, se echaban además sillones, doseles, todo cuanto pudiera oler a monarquía.”²³⁹

Cremaren retrats dels Borbó, s’atacaren els burots i s’incendià, davant la mirada atenta i embadalida de tota la població, el vaixell-presó ancorat al port:

“Era de ver el espectáculo que ofrecía aquel grande incendio, que se reflejaba en las aguas del mar. La muralla, los terrados de las casas de Barcelona y hasta de las poblaciones del llano estaban atestados de gentes que contemplaban aquel cuadro siniestramente fantástico en que la grande hoguera flotaba sobre las olas, que aun en su aparente tranquilidad ocultan el misterio de futuras tempestades. Los hombres que piensan veían en aquella llama que enrojecía el cielo el símbolo de la roja luz de la Revolución, que alumbraba entonces en la superficie de un mar tranquilo, pero que escondía también el secreto de futuras tormentas.”²⁴⁰

Unes turmentes que, certament, no tardarien en desfermar-se i concretar-se en accions i mesures clarament anticlericals. Des dels primers moments de la Septembrina, probablement com a conseqüència del fatídic matrimoni dels darrers anys entre l’Església i el sector més reaccionari de l’arc parlamentari, i també, per justificar o dissimular els límits reals del procés revolucionari que s’inaugurava, la retòrica furibundament anticlerical fou una de les característiques comunes de totes les proclames, crides i manifestacions.²⁴¹ La Junta Provisional Revolucionària constituïda a Barcelona, en el seu primer manifest publicat al Boletín *Boletín oficial revolucionario de la provincia de Barcelona*, l’1 d’octubre de 1868, apuntava ja com a principals obstacles i enemics de la nova situació política als jesuïtes:

---

²³⁹ Gatell, J., i Vilarrasa, E., M., *Historia de la Revolución de Setiembre*, vol. I, Imprenta y Librería Religiosa y Científica del heredero de Pablo Riera, Barcelona, 1875, P. 336.

²⁴⁰ *Ibíd.*

²⁴¹ Aquesta és l’opinió d’homes com Gatell i Vilarrasa, els quals interpretaren els primers excessos anticlericals com una maniobra de distracció clarament interessada: “las sociedades secretas aplaudían el carácter antireligioso de ciertas medidas gubernamentales, sin dejar de comprender que los destrozos del altar que les arrojaba el gobierno, no era sino una estratagema para tener distraída la atención popular”. Gatell, Josep Ildefons, i Vilarrasa Eduard M., *Historia de la Revolución...*, p. 371

“¡Alerta, catalanes, alerta! Hemos dado el primer paso en la obra sacrosanta de nuestra regeneración; paso glorioso, como todo aquel que da principio a la vida de la libertad y del derecho, a la vida del hombre. Europa entera nos contempla hoy [...] Pero no debemos cegarnos, catalanes, no debemos adormecernos en este principio de nuestra grandiosa espera. Nuestros enemigos velan; velemos también nosotros; nuestros enemigos maquinan en la oscuridad cobardes e infames planes; procuremos, pues, no ser víctimas de ellos. ¿Y sabéis quienes son nuestros enemigos? [...] Nuestros enemigos los ha señalado la Junta Provincial. Los de la Compañía de Jesús, que son y han sido los irreconciliables enemigos de la humanidad, son nuestros adversarios, terribles, sí, porque son hipócritas [...]”²⁴²

La lectura atenta dels números de les primeres setmanes del *Boletín Oficial Revolucionario* confirma fins i a quin punt en la cultura política de progressistes, demòcrates i republicans, els avenços de la revolució i el progrés de la societat s’associaven, interessadament o no, a l’atac de l’Església. D’entre la dotzena d’iniciatives que la Junta Provisional Revolucionària va poder dur a terme en els poc més de quinze dies en què va funcionar, sis d’aquestes accions van tenir una relació més o menys directa amb qüestions religioses o, per ser més precisos, amb temes vinculats a l’Església.²⁴³ Concretament, la Junta Provisional va expulsar “la tenebrosa Compañía de Jesús”; va suprimir comunitats religioses “rémora de todo progreso, escuela reaccionaria de nuestras madres, de nuestras esposas y de nuestras hijas, fragua donde se han forjado y remachado constantemente las cadenas que ahogaban al pueblo”; va derogar “la bastarda ley de instrucción pública”; suprimí el Seminari conciliar; va projectar l’enderroc de l’Església de Sant Miquel i dels convents de Jerusalem i Junqueras i va promoure -insistia amb orgull- “la realización práctica de la libertad de cultos.”²⁴⁴

---

²⁴² *Boletín Oficial Revolucionario de la provincia de Barcelona*, núm. 1.X.1868, p.1. Com és sabut, el 7 d’octubre es concretaria l’expulsió dels jesuïtes que encara quedaven a la província. La informació de la notícia a *Boletín Oficial...*; núm. 11.8.X.1868

²⁴³ En general, en aquest text, quan usem el mot Església ens referrem a aquesta, no com a “poble de Déu” sinó en tant que institució.

²⁴⁴ *Boletín Oficial Revolucionario de la provincia de Barcelona*, núm. 24, 21.X.1868, p. 1.

La bateria de decrets que en el transcurs del mes d'octubre van treure a la llum pública els ministres Romero Ortiz i Ruiz Zorrilla i el clima marcadament anticlerical que es respirava als carrers de la majoria de ciutats de l'Estat, sens dubte posaren a l'Església en una posició especialment difícil.

L'experiència viscuda a Barcelona pel bisbe Montserrat mostra la delicada situació en què, en aquest ambient, la jerarquia eclesiàstica hagué de jugar les seves cartes. Atrapat per la demagògia de la premsa anticlerical i per l'acció d'un govern gens disposat a romandre instal·lat en el marc concordat en 1851, no ho estava menys davant la pressió d'un baix clergat poc disposat a transigir amb els avenços de la "Revolución".

Certament, quant a la doctrina, Pantaleó Montserrat era, com tots el bisbes del seu temps, un home poc donat a les conciliacions amb el que considerava inequívocament fruit i conseqüència de l'error.²⁴⁵ Per a la nació espanyola – creia Montserrat- si la religió catòlica resultava una evidència irrefutable de la veritat, permetre el culte a una falsa religió, necessàriament havia de resultar un mal moral i social d'imprevisibles conseqüències. En aquesta direcció, doncs, a les seves cartes pastorals, els atacs a l'error, a la secta protestant, als valors de la il·lustració i als projectes de secularització de la societat serien contundents. La referència a pensadors com Bossuet tampoc no resultaria infreqüent.²⁴⁶ Encara que no es cansaria de reiterar la seva convicció que a la ciutat dels homes calia donar al Cèsar el que era del Cèsar però a Déu el que era de Déu, per a Montserrat no resultava menys evident que tota potestat civil només era lícita si actuava d'acord amb els dictats de la veritat. Conseqüent amb aquest raonament, no resulta estrany que el transcurs de les nou ocasions en què s'adreça als fidels durant l'any en què restà a Barcelona sota la "Revolución", Montserrat no dubtés a

---

²⁴⁵ El 8 de desembre de 1868, vistes les declaracions, primer d'algunes juntes revolucionàries i, tot seguit, del govern provisional, el bisbe de Barcelona, es va creure en l'obligació de reeditar les paraules que ell mateix havia escrit, el 1854, a propòsit de les pretensions d'establir la llibertat de cultes a Espanya. Montserrat. P., *Consideraciones filosófico-cristiana y políticas sobre la tolerancia religiosa*, Imprenta y Librería del heredero de Pablo Riera, Barcelona, 1868.

²⁴⁶ P. Montserrat el cità en dues ocasions en el transcurs de les 9 cartes Pastorals que va escriure entre el novembre de 1868 i la seva sortida cap a Roma un any després. Dada significativa si tenim present que fou l'únic autor citat al marge de les Sagrades Escripures.

reiterar i prevenir contra els perills de l'error que difonien per la diòcesi els "apòstols estrangers" fills dels protestants del segle XVI i que només volien precipitar la societat a l'abisme.

Dit això, no és menys cert que l'arribada del Sexenni, Pantaleó Montserrat l'havia assumit amb estoica diplomàcia. Malgrat els excessos anticlericals viscuts i escoltats als carrers i a la premsa, quan, el 5 de novembre de 1868 es decidí a parlar públicament als seus fidels, per primera vegada des de l'esclat de la revolució, el primer que s'esforçà a deixar clar fou el seu respecte al nou govern. Partidari d'anar reconduint amb la negociació i el diàleg l'allau de decrets que havien plogut sobre la seva diòcesi, Montserrat s'esforçaria, sobretot, a recordar, especialment als seus capellans, les armes amb què l'Església havia de combatre l'error:

"Mil vientos de contradicciones podrán combatir lo que el tiempo y la paciencia permitan reedificar; pero no separándose del sitio donde la Iglesia le ha colocado, siempre estará dispuesto para reparar con la ayuda de Dios lo que el hombre destruye: su posición será como la de los israelitas del tiempo de Nehemías, que con una mano edificaban el templo y con la otra se defendían de los que los molestaban. Mas no necesitará como aquellos empuñar la espada: en el arsenal de la doctrina evangélica hallará el sacerdote católico armas templadas para defender la verdad, y preservar a los fieles del error y la seducción: No necesita echar mano de teorías de otra índole y de origen humano para sostener los principios colocados en el palenque que hoy abren a toda especie de contenedores la libertad de enseñanza y de imprenta."²⁴⁷

Recordar als sacerdots que no havien d'abandonar les seves parròquies, que no havien de prendre l'espasa i que no havien de buscar en teories d'origen humà el guiatge per a orientar la seva conducta, sens dubte, en aquelles circumstàncies, tenia ben poc de metafòric.

---

²⁴⁷ P. Montserrat, Exhortación Pastoral, *Boletín Oficial Eclesiástico del Obispado de Barcelona (B.O.E.OB)*, núm. 567, 5.XI.1868, p. 381.

En el transcurso de 1869, el bisbe Montserrat reiteraría aquesta actitud impecablemente íntegra desde del punto de vista doctrinal, però no menys escrupolosa a l'hora de combatre les possibles temptacions del seu clergat de participar en les lluites polítiques del moment. Així, el 13 de maig de 1869, en plena discussió constitucional, Pantaleó Montserrat va haver de sortir en defensa dels seus capellans, acusats per les autoritats governatives de “verter desde el púlpito palabra altamente ofensivas para el gobierno supremo de la Nación y altamente contrarias a las máximas sagradas del Evangelio, tomando por pretexto un incidente parlamentario ocurrido en la Asamblea constituyente.”²⁴⁸ La resposta donada pel bisbe, encara que decididament solidària amb els seus sacerdots, de fet, duia implícit el recordatori de la inconveniència que el clergat actués amb imprudències i extremismes:

“Jamás hemos temido [diu Montserrat] que los Párrocos de nuestras diócesis, ni sacerdote alguno, de los que residen en los pueblos de la provincia de Tarragona [que eren justament els principals acusats pel govern] pudiesen abusar del ministerio de la palabra que hemos confiado: mucho menos en las circunstancias actuales, en que es bien conocida a todos la necesidad de conducirse el clero con la prudencia y templanza más exquisitas...”²⁴⁹

Aquesta actitud es repetiria setmanes més tard quan, aprovada ja la nova Constitució, i amb les primeres partides carlistes novament alçades, el govern va tornar a denunciar la complicitat de molts eclesiàstics amb aquests moviments insurreccionals. En un decret duríssim signat pel propi Regent Francisco Serrano i pel Ministre de Gràcia i Justícia, Manuel Ruiz Zorrilla, el govern acusava al clergat de promoure i haver contribuït a la insurrecció armada “no solo con sus consejos y excitaciones, sino con recursos propios, a la realización del empréstito abierto con el fin de allegar medios para facilitar el triunfo de la causa carlista”. En conseqüència, la Regència instava a arquebisbes i bisbes a informar al govern amb exactitud sobre la situació “de todos aquellos eclesiásticos de sus respectivas diócesis que hayan abandonado las iglesias á que estuvieron adscritos, para lanzarse á combatir la situación política creada por las

---

²⁴⁸ *B.O.E.O.B.* núm. 891, 13.V.1869, p. 146.

²⁴⁹ *Ibídem*

cortes Constituyentes” i a recollir les llicències de confessar i predicar a “aquellos sacerdotes notoriamente desafectos”.²⁵⁰

Un cop més, certament, la resposta tramesa al govern pel bisbe Montserrat exhibí dignitat i contundència:

“[...] Ni una sola amonestación verbal me he visto obligado a dirigir á individuo alguno, no habiéndome dado noticia de la más ligera aberración de la senda que, como Prelado, les tengo marcada directamente en Pastorales y en circulares por medio de los Arciprestes del distrito.”²⁵¹

Un cop més, el bisbe Montserrat es mostrava radicalment i sense matisos, al costat del seu clergat diocesà. Amb tot, no deixa de ser significatiu que, pocs dies després, el 6 de setembre, el propi Ruiz Zorrilla li trametés una carta agraint-li la lleialtat mostrada:

“Ministerio de Gracia y Justicia. –Excelentísimo señor: S.A. el Regente del reino se ha servido mandar por decreto de esta fecha que se manifieste á V.E. con cuánto agrado y complacencia se ha enterado del apostólico celo con que V.E., cumpliendo lo dispuesto en el decreto de 5 del último mes, ha contribuido sofocar en su origen el fuego de la última perturbación del orden público, que amenazaba sumir á nuestra nación en los horrores de una segunda guerra civil. [...] Al prestar V.E. servicio tan importante á su patria, no lo ha prestado de menor valía á la causa de la Religión santa de que V.E. es muy digno sacerdote [...]”²⁵²

---

²⁵⁰ Decreto del Gobierno circulado a los prelados, y contestación del diocesano. *B.O.E.O.B.*, núm. 606, 26.VII.1869, p.269 a275. Conté els Decrets signats a Madrid , el 4 d’agost de 1869, pel Ministre de Gràcia i Justícia Manuel Ruiz Zorrilla i el signat el 5 d’agost , pel Regent Francisco Serrano i també pel Ministre Ruiz Zorrilla. Inclou, finalment, la resposta tramesa pel Bisbe P. Montserrat amb data 12 d’agost de 1869.

²⁵¹ *B.O.E.O.B.*, núm. 606, 26.VIII.1869, p. 274.

²⁵² “Comunicación dirigida por el señor Ministro de Gracia y Justicia al excelentísimo é ilustrísimo señor Obispo de esta Diócesis”, *B.O.E.O.B.*, núm. 610, 23.IX.1869, p. 301.

Ruiz Zorrilla, després d'una petita dissertació sobre la “nobilísima misión” que en la nova societat civil hauria de jugar l'Església com a ordenadora moral, i sobre el nou marc de llibertat i respectes mutus sobre els que caldria construir les noves relacions entre Església i Estat, reiterava al bisbe el seu agraïment pels serveis prestats:

“[V.E.] ha contribuído en la última crisis con su predicación y con sus disposiciones á separar al clero de sus diócesis de lo que no constituye su misión, y á infundir en la conciencia de los fieles el deber de la obediencia á las leyes, marcando así los verdaderos límites de la esfera en que la Religión y sus ministros han de desenvolver su acción fecunda y salvadora.”²⁵³

Malgrat que, òbviament, la felicitació explícita de Ruiz Zorrilla incomodà força al bisbe Montserrat, aquest, en la seva resposta a la comunicació precedent, reconeixeria haver-se esforçat a trobar “en una alocución de paz dirigida a mis diocesanos el medio de calmarlos, sabiendo por experiencia que mi voz es benigneamente escuchada.”²⁵⁴

En aquestes circumstàncies, on era Sardà i Salvany? El jove Dr. Fèlix Sardà i Salvany, en el moment d'esclatar el Sexenni es trobava, com hem vist, justament a Barcelona. Professor al Seminari, quan la notícia del *pronunciamiento* arribà a la ciutat, Sardà es disposava a començar el seu segon any d'estudis de dret a la Universitat. El 5 d'octubre de 1868, ja des de Sabadell, Sardà escrivia al seu amic Matas el que havia vist:

“Estuve en el Seminario el día memorable del pronunciamiento, aunque no dormí en él, sino en casa Clapés, por creerla más segura. Asistí a la comunión de Ejercicios y pude ver el rostro asustado del P. Costa, que debió ya adivinar lo que podía esperarse de semejantes novedades. Presencí la dispersión de colegiales, el derribo de la corona real que estaba sobre nuestra puerta, colocada allí por la real mano de Carlos III sobre el antiguo escudo de la Compañía de Jesús. ¡Qué serias reflexiones me asaltaron en aquellos momentos! [...] Salí de la alborotada ciudad...; en Sabadell nos tuvieron con el

---

²⁵³ *Ibíd.*

²⁵⁴ *B.O.E.O.B.*, núm. 610, 23.IX.1869, p. 303.

alma en un hilo los horrorosos saqueos de Tarrasa, en vano desmentidos primero, y luego ridículamente atribuidos a los jesuitas... ¿Quién piensa ya en estudios? Aunque se abran los cursos ¿podremos seguirlos sin desdoro de nuestra clase y sin peligro de nuestra tranquilidad? Me entristeció sobremanera. No veo quien pueda llenar el vacío que dejan en Barcelona. Daré gracias a Dios toda mi vida por haberme puesto con ellos durante nueve años”²⁵⁵

Mentre el bisbe Montserrat entrava en la dinàmica de la negociació amb el govern per tal d'intentar reconduir la intensitat dels decrets promulgats durant el més d'octubre, Sardà i Salvany, en canvi, com tants d'altres zelosos catòlics, es disposava a plantar cara a la nova situació en un altre terreny: el de l'apostolat a través de la premsa. Per a Sardà, l'actitud que havien de tenir els catòlics estava clara:

“ No basta quejarse, no; no se remedian con lamentos los grandes males de la patria. Tómese parte en esta lucha gigantesca en que anda hoy dividido el mundo y cuyo palenque principal es la prensa.”²⁵⁶

La pàgina impresa era, als ulls de Sardà, el nou camp de batalla on calia convocar tots els catòlics:

“Cada día que pasa va convenciéndome más y más de la necesidad de que se empleen para la defensa de la verdad y del bien los formidables recursos que pone en juego la impiedad para extirparlos del mundo. Y es innegable que uno de los principales es la imprenta. Este es el principal campo de batalla del día de hoy. Acudamos a él todos los buenos.”²⁵⁷

De fet, poc abans de morir, el juliol de 1870, el bisbe Montserrat escriuria des de Roma a Primitiu Sanmartí convidant-lo a propagar les bones idees a través de l'edició de llibres

---

²⁵⁵ *Un gran apóstol de la pluma...*, ps. 23 i 24.

²⁵⁶ Sardà y Salvany, F., *Manual del apostolado de la prensa ó sea guía práctica del individuo en esta sociedad*, 2ª edició, Tipografía Católica, Barcelona, 1873, p. 84.

²⁵⁷ Sardà y Salvany, F., *Manual...* p. 6.

i premsa en general, donat que, en el segle que els tocava viure -reconeixia Montserrat-, i especialment entre els que sabien llegir, la prèdica havia perdut la seva secular influència.²⁵⁸

Convençuts, doncs, de la transcendència de la premsa a l'hora de conformar i influir sobre l'opinió pública, Sardà i Salvany, Primitiu Sanmartí i molts altres joves i decidits catòlics en llançaren, des dels primers dies de l'esclat del Sexenni, a impulsar una vertadera croada en favor de la seva causa. Calia fer de la premsa, que fins aleshores havia estat la millor aliada del dimoni, el nou bastió del catolicisme.

De fet, impulsar alguna activitat de (contra) propaganda no era una empresa massa difícil. Del seu record, Mossèn Martí Camprubí explicava com, essent encara un jovenet, havia participat amb un parell més d'amics de la Universitat en accions de propaganda catòlica durant els primers mesos del Sexenni. Enfrontaments dialèctics amb els impius damunt d'un carruatge convertit en improvisada tribuna a la plaça Catalunya, actes de "sabotatge" a reunions propagandístiques dels considerats adversaris i l'impuls d'un petit periòdic anomenat *La Verdad*, foren algunes de les principals activitats dutes a terme.²⁵⁹ Evidentment, com recordava Camprubí, aquell activisme aviat es retroalimentava i generava més i més desig de polemitzar amb l'adversari. Així, per exemple, a propòsit d'una discussió a la plaça de Sant Sebastià amb un tal Cosme, "un pastor protestante [que] a la postre, como todos los de su calaña, resultaba un librepensador, ó más bien un ateo de baja estofa", que acabà dissolta per una càrrega de guàrdia a cavall, un dels membres de la colla, estudiant, però dotat d'una bona fortuna, es decidí a invertir majors esforços i diners en l'activitat propagandística:

"Reclutó a varios mozuelos que, retribuídos por él con largueza, iban tras los carros revolucionarios con el único fin de recoger de éstos cuántos libelos

---

²⁵⁸ Fragment de la carta del P. Montserrat a P. Sanmartí citat a Sardà y Salvany, F., *Manual...*, p. 7.

²⁵⁹ Camprubí, M., "Recuerdos viejos" dins Centro Moral de San Francisco de Paula. *Al eminentísimo y Reverendísimo Señor Cardenal Casañas obispo de Barcelona en sus bodas de plata*, Litografía artística, Barcelona, 1904, ps. 57-65. Del periòdic *La Verdad*, no n'hem pogut localitzar cap exemplar.

impíos y hojas obscenas pudieren; cuales hojas y libelos, traídos después a nosotros, eran arrojados, entre risas y jolgorio, á una hoguera preparada convenientemente en el patio de la casa de mi amigo.

Adquirió éste una imprenta, la instaló en secretos sótanos de su casa, y publicó un periódico titulado *La Verdad*, denodado defensor de los derechos justos y santos, del que dos condiscípulos más y yo éramos redactores [...]"²⁶⁰

A les nits, a més, aquest joves zelosos i romàntics catòlics sortien a empastifar els carrers de Barcelona de cartells amb “ ¡Viva la Religión!”, “ ¡Viva el Papa-Rey!” , “¿Abajo el protestantismo!” i altres pamflets, considerats “antídoto á los carteles blasfemos”²⁶¹

Certament, pels carrers de Barcelona la propaganda anticlerical i la seva contrarèplica religiosa inundaren aviat tots els racons. Crits de “¡Guerra a Dios!” i profanacions simbòliques i reals d’espais considerats sagrats als ulls dels catòlics, polaritzaren en poques setmanes les posicions.²⁶²

Fins i tot un home de talant moderat i políticament liberal com Ildefons Gatell es mostrava, això no obstant, profundament ofès per com s’havien desenvolupat els primers carnestoltes sota l’empara de la Revolució:

“En una población culta como Barcelona, el carnaval del año 1869 fue un insulto el más soez contra los católicos, que constituyen la gran mayoría de la capital de Cataluña; fue una befa la más indigna contra las augustas creencias y las prácticas religiosas del pueblo barcelonés. Por las calles y plazas no se veían más que repugnantes mascarones con el traje de los frailes, de las monjas, de los sacerdotes, de los obispos; el padre Claret i sor Patrocinio habían de figurar en todas las comitivas de aquella clase; y no se respetaba siquiera la persona

---

²⁶⁰ Camprubí, Martí, *Recuerdos viejos*, p. 64.

²⁶¹ *Ibíd.*

²⁶² El crit de “¡Guerra a Dios!” servi justament de títol a un opuscle de Francesc Suñer i Capdevila, un dels nous quadres polítics de la revolució. Als ulls d’Ildefons Gatell, fou justament la seva condició d’ateu, l’únic mèrit que es tingué en consideració a l’hora de promocionar-lo políticament.

más querida de los católicos, que es el bondadoso y santo Pio IX [...] No hubiera sucedido una cosa igual en un país idólatra, mahometano o protestante.”²⁶³

En aquest clima de creixent crispació, no és difícil que les provocacions desemboquessin, sovint, en enfrontaments. És el que va estar apunt de passar, per exemple, amb una de les processons que, a propòsit de la celebració del corpus, s’organitzà el 31 de maig de 1869 pels carrers de Barcelona. La recent conclusió, al Congrés, de la redacció de la nova Constitució que, entre d’altres aspectes polèmics, havia sancionat la llibertat de cultes propicià un ambient intensament enrarit. En aquest context, un petit incident entre un capellà i un espectador acabarien decidint al govern municipal a prohibir noves processons a la ciutat.²⁶⁴ El *Diario de Barcelona* informà del succés assumint com a pròpia la versió de *La Razón*:

“Parece ser que uno de los sacerdotes que en la misma [processó] iban, exigió a cierto sugeto que se descubriera, y como éste no le obedeció, intentó quitarle la gorra con la vara o mazo á lo que se resistió el interpelado quitándole la acción con la mano. Pero cierto soldado, creyendo sin duda que iba á trabarse una lucha, amenazó al paisano con la bayoneta, lo cual indignó sobremanera á la muchedumbre; sentimos en el alma tener que lamentar escesos de esta naturaleza, y si comprendemos perfectamente que la educación y la costumbre exigían del paisano que se descubriese, no podemos comprender con qué derecho el cura y el soldado pretendieron atropellar á un ciudadano que estaba en su derecho.”²⁶⁵

Per al *Diario de Barcelona*, tot plegat no feia més que confirmar l’error del govern d’haver intentat polititzar la qüestió religiosa, un tema que, de fet, als ulls del Brusi, ningú no demanava:

---

²⁶³ Gatell, I., Vilarrasa, E., M., *Historia de la revolución...*, p. 705.

²⁶⁴ Les explicacions de l’alcalde justificant la decisió en nom de la seva responsabilitat de preservar l’ordre, poden llegir-se a *Diario de Barcelona*, núm. 156, 5.VI.1869, ps. 5771-2.

²⁶⁵ *Diario de Barcelona*, núm. 152, 1.VI.1869, p. 5607

“Recordarán nuestros lectores que, al combatir la libertad de cultos, previmos estos conflictos, fáciles de prever dado el espíritu de agresión al catolicismo de muchos de los que pedían aquella libertad y dada también la falta de cultura de nuestro pueblo hasta en clases que han recibido alguna instrucción. Entonces se nos negaba que esto pudiera suceder; pero desgraciadamente los hechos han venido pronto a darnos la razón, y tememos nos la han de dar, aún más en lo sucesivo. Se ha querido crear la cuestión religiosa y no hay sino sufrir las consecuencias de esta paso impensado.”²⁶⁶

En la mateixa línia que sostindria durant pràcticament tot el Sexenni, el Brusi es posava en la pell dels catòlics que se sentien ofesos, “es muy difícil [explicava] para los creyentes conservar la calma y la cordura ante un acto de ofensa voluntaria y premeditada á lo que los católicos estimamos en más que nuestra propia libertad”, però, tot seguit, recordava la imprescindible “prudencia” i “cordura” que calia que tothom professés.

De fet, els primers mesos de “revolució” no havien vingut marcats, precisament, per la prudència ni pel sentit comú. Les veus dels qui l’havien reclamat aviat quedarien ofegades pels extremistes d’un i altre costat.

4.1. Les primeres passes com a propagandista

“No falta tanto quien hable y escriba en defensa de la Religión, como quien hable y escriba de ella al alcance de nuestro pueblo.”

Fèlix Sardà i Salvany, “El Peor de nuestros males”

Malgrat que, com ja s’havia vist, amb l’esclat del Sexenni i la immediata posterior clausura del Seminari, Sardà decidí traslladar-se a Sabadell, de fet, tan aviat com les circumstàncies li ho permeteren va restablir les seves classes de llatí a Barcelona. El seu

---

²⁶⁶ *Ibíd.*

amic i ex-professor Salvador Casañas, que en esclatar la Revolució ocupava el càrrec de secretari d'estudis i vice-rector, treballà amb tenacitat per restablir la normalitat acadèmica. Amb el Seminari oficialment clausurat, Casañas fou l'encarregat d'organitzar "en diversos puntos de la ciudad diversas clases para suplir la falta de edificio, toda vez que las autoridades revolucionarias se habían apoderado del propio, instalando en él el instituto de Segunda Enseñanza."²⁶⁷ A Sardà li tocava reunir als seus alumnes a la parròquia de Nostra Senyora dels Àngels.

Aquella parròquia va esdevenir, aviat, a més d'un improvisat centre docent, un focus de propaganda catòlica. Primitiu Sanmartí, que era membre de la secció de propaganda de *l'Asociación Católica de Amigos del Pueblo* –nom rimbombant darrere el qual hi trobem una colla de joves que es reunia a casa del duc de Solferino- proposà a Sardà col·laborar en la publicació d'unes fulles de quatre pàgines, destinades a expandir, especialment entre el poble, les ensenyances del catolicisme.²⁶⁸ Era el mateix oferiment que havia fet, també, per les mateixes dates, a Jaume Collell.²⁶⁹ Sardà aprofitaria els seus viatges a Barcelona per fer arribar els seus articles –sempre sota pseudònim- a Primitiu Sanmartí, qui els anava a recollir a la mateixa parròquia. Alhora,

---

²⁶⁷ Mas y Oliver, F., Pvre., *Elogio fúnebre del Emmo. Y Rdmó Señor Cardenal. Dr. Don Salvador Casañas y Pagés, obispo de Barcelona, predicando en la iglesia de Nuestra Sra. De belén de dicha ciudad con motivo de los píos sufragios que la Asociación de Católicos dedicó a Su Eminencia el día 9 de noviembre de 1908 por...* Establecimiento Tipográfico La Hormiga de Oro, Barcelona, 1909, p. 8.

²⁶⁸ Sanmartí i Busquets, Primitiu (Barcelona, 1840-1933). Escriptor, professor de llatí i impulsor de nombroses iniciatives de propaganda catòlica. A més de la creació dels opuscles de la "Biblioteca Popular", va ser fundador juntament amb Guillem Guillén i Sardà i Salvany de la *Revista Popular*. Durant els primers anys del Sexenni fou membre de diverses associacions catòliques (Asociación catòlica de Amigos del Pueblo, Juventud Católica, Apostolado de la prensa, etcétera). Amb la proclamació de la República, decidí abandonar la península i emprendre un llarg viatge. Establert a Perú durant molts anys, el seu retorn impulsà la recuperació de la memòria de Sardà amb l'edició, a la "Biblioteca Sabadellenca", del llibre *Memòries i records*, en homenatge al prevere Sabadellenc.

²⁶⁹ A *Del meu fadrinatge*, Collell recordaria la seva col·laboració, a instàncies de Sanmartí, en la redacció de versos polítics i altres fulles de propaganda, que eren venudes per la Rambla, a dos quartos. Els primers que llança foren *Una estirada d'orelles a en Prim* i d'altres contra Laureà Figuerola. Cf. Collell, J., *Del meu fadrinatge*, "Biblioteca d'Autors Vigatans", núm. 15, Gazeta de Vich, 1920, p.122 i ss.

els joves i motivats estudiants repartien per places i carrers, a les portes de casinos i teatres, els fulls de propaganda que Sanmartí els facilitava ja impresos.²⁷⁰

Aquests fulls, coneguts com a “hojas de Propaganda Católica”, que començaren a circular pels carrers de Barcelona el 15 d’octubre de 1869, foren la primera iniciativa periodística en la que participà Sardà.²⁷¹ La idea havia nascut sota l’impuls de la secció de propaganda de *l’Asociación Católica de Amigos del Pueblo*, formada, entre d’altres, a més de per Sanmartí, pel seu amic i col·laborador Guillem Guillén.²⁷² El projecte perseguia, senzillament, la “publicación de hojas sueltas que se reparten gratis al pueblo, y para cuyo objeto se admiten donativos desde dos reales mensuales. Salen a la luz los días 10, 20 y 30 de cada mes...”²⁷³ Oficialment l’entitat tindria la seu social al domicili del duc de Solferino, a la Baixada de Sant Miquel.²⁷⁴ 16 de les 48 fulles que veieren la llum sortiren de la ploma de Sardà.²⁷⁵

En aquest ambient, i mentre Sardà combinava la seva activitat com a propagandista a Barcelona, amb les obligacions que li comportava el benefici a la parròquia de Sant Fèlix de Sabadell, on residia; el jove estudiant de Filosofia i Lletres i no menys vehement propagandista, Jaume Collell, instal·lat a Barcelona i en contínua relació amb la gent dels Jocs florals, composava l’oda que li faria guanyar la seva primer englantina: “ a la

---

²⁷⁰ Sanmartí, P., “La propaganda catòlica i el Dr. Sardà”, dins *El Dr. Sardà i Salvany. Memòries i Records*, “Biblioteca Sabadellenca”, núm. XIII, Tallers de Joan Sallent, Sabadell, 1927, p. 144.

²⁷¹ Sanmartí, P., *La propaganda catòlica i el Dr. Sardà...*, ps. 141-156.

²⁷² Guillem Guillén: Barcelona, 1845-1918. Enginyer industrial, membre de l’Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona, Guillem Guillén fou també, fins que decidí abandonar el negoci i marxar al front a lluitar per Don Carlos, un dels fundadors i propietaris de la *Revista Popular*. Mentre va romandre a Barcelona formava part de la Junta directiva de la Juventud Católica de Barcelona. Cf. *La Convicción*, núm. 255, 22.IX.1872, p. 1579. Vegeu també, Sanmartí, P., “El Dr. Sardà...”

²⁷³ *Revista Popular*, núm. 3, 14.I.1871

²⁷⁴ Recordi’s en aquest sentit que el duc de Solferino, Manuel Llanza i Pignatelli, en aquells moments un adolescent, durant la Restauració seria un dels més eminents reorganitzadors del Carlisme Català. El seu pare, Benet de Llanza i d’Esquivel, mort el 1863, és conegut per la seva llarga i significativa correspondència amb destacats polítics del seu temps com Francesc Pi i Margall o Joan Mañé i Flaquer. Sobre el primer, vegi’s Jordi Canal i Morell, *El Carlisme català dins l’Espanya de la Restauració. Un assaig de modernització política*. Eumo, Vic, 1998.

²⁷⁵ També formaven part de *l’Asociación Católica de Amigos del Pueblo*, a més de Primitivo Sanmartí i Guillén, el Dr. Jordi Anguera, que n’era el president i Llorenç Alier, Joan García i Ramon Jornet. La primera fulla de propaganda, a càrrec de Sardà, tractava sobre “Lecciones de teología popular contra el protestantismo”.

gent de l'any vuit". Sardà i Collell, malgrat compartir el mateix zel en la defensa del catolicisme i, fins i tot, arribar a coincidir en diverses iniciatives de propaganda catòlica, afrontaven els anys del Sexenni, l'un com a laic i l'altre com a eclesiàstic, posant-se en relació i establint amistats amb persones i institucions de tradicions polítiques ben diferents.²⁷⁶

Pocs mesos després, l'abril de 1870, i vistos els èxits que assolien amb aquell tipus de propaganda catòlica, Sanmartí impulsava la "Biblioteca Popular", una col·lecció destinada a oferir a preus ben assequibles –una pesseta trimestral a canvi de dos o tres lliuraments al mes– les obres dels principals autors catòlics clàssics i del moment: Pere Nanot, Manuel Gaya, Víctor Gebhardt, Joaquim Rubió i Ors, Josep Coll i Vehí, Joaquim Roca i Cornet, Jaume Collell, així com, entre d'altres, clàssics de l'alçada de Balmes, Chateaubriand, De Maistre i, especialment, Ségur, qui autoritzà per escrit a Sanmartí la traducció i edició de tot el que sortís de la seva ploma.²⁷⁷

---

²⁷⁶ Noti's, en aquest sentit, que malgrat la coincidència de Sardà i Collell en determinats espais i/o activitats de propaganda catòlica, el jove osonenc es mouria i es relacionaria, ja en aquests anys, de forma molt intensa i encara com a laic, amb personatges com Marià Aguiló, o amb els inseparables amics Verdaguer o Serra i Campdelacreu, tots ells uns apassionats lletraferits de l'activitat jocfloral. No deixa de ser significativa l'absència de Sardà en tots aquests espais de sociabilitat (els Jocs florals, el cafè Suís) que, a més de definir-se per l'amor al conreu literari de la llengua catalana, posaven en relació gent de molt diversa procedència política. Cf. Collell, J., *Del meu fadrinatge...*, p. 116 i ss.

²⁷⁷ En aquells moments, Ségur era, sens dubte, l'autor més traduït per la Tipografia Catòlica. En el transcurs dels primers tres anys de funcionament n'havien publicat: *Clero y Nobleza*, "folleto del mayor interés y actualidad en que se desenmascara a los que fingen ser amigos del pueblo para explotarle, y se retratan al vivo las aristócratas costumbres y desmedido orgullo de los pretendidos demócratas"; *La Sagrada Comunión*; *La confesión y la comunión al alcance de los niños*, un llibre considerat per molts el llibre de text per a preparar la primera comunió, i que comptava, com no, amb una edició de luxe per a ser regalada; *Consuelos a los que sufren*; *Contestaciones a las objeciones más extendidas contra la Religión*; *Conversaciones sobre el protestantismo actual*, *El dinero de San Pedro*; *la fe ante la ciencia moderna*, opuscle que, segons el catàleg de la *Biblioteca Popular*, "... el autor ofrece como preservativo a la juventud..."; *¿Hay un Dios que se ocupe de nosotros?*; *La Iglesia*, obra que a França havia venut ja més de 100.000 exemplars; *La Misa*; *El niño Jesús*, *Objeciones contra la encíclica*, on Ségur "Refuta clara y sencillamente los principales errores que los impíos han propalado contra las doctrinas defendidas por Pío IX en su célebre Encíclica de 1864 [Quanta Cura] "*La Pasión de Nuestro Señor Jesucristo*; *La religión al alcance de los niños*; *Al soldado en tiempo de guerra*; *Veladas religiosas o instrucciones familiares sobre todas las verdades de la Religión* i *¡Viva el Rey!*" *Folleto que mereció la expresa aprobación de Pío IX. El autor demuestra con su claridad y sabiduría fundada en la experiencia, que humanamente hablando no hay otro camino de salvación que la vuelta a la monarquía legítima y cristiana*"

En aquesta primera iniciativa, la presència de noms com els de P. Segundo Franco, del P. Javier Pailloux, del P. Matignon, del P. Francisco García, del P. Ribadeneyra; de traduccions d'obres del P. Nicolás Zucchi, del P. Scheffmacher o la publicació d'opuscles com "Retrato de los jesuitas" del jove Manuel Gaya i Tomàs -acadèmic de la *Joventud Catòlica de Barcelona*- o de "Flores de Junio dedicades al Sagrado Corazón de Jesús", probablement pel mateix Sanmartí, exemplifiquen, una vegada més, la implicació i sintonia que uniria per molts anys aquests joves i decidits publicistes amb la Companyia de Jesús.

Cal remarcar, també, la tendra edat de la majoria d'aquests joves empresaris i apologistes. Seguidors i admiradors dels que fins aleshores havien estat en més d'una ocasió els seus mestres –Josep Colli Vehí, Joaquim Rubió i Ors, Milà i Fontanals, el P. Fermí Costa-, configuraven prou nítidament un grup amb inquietuds polítiques i intel·lectuals similars, els lligams entre els quals, en la majoria dels casos, no es desfarien ja durant la resta de la seva vida.²⁷⁸ Ben joves eren el mateix Primitiu Sanmartí, o Guillen, o Salvador Casañas, o Sardà i Salvany, com ho eren també Manuel Gaya, Jaume Collell, Pere Nanot, Celestí Matas, Fidel Fita –ambdós íntims amics de Sardà- o el duc de Solferino, durant el Sexenni, encara un marrec.²⁷⁹ Homes joves, amb similar formació, amb unes comunes inquietuds intel·lectuals –que certament, en el terreny de la política no sempre es concretarien en la mateixa direcció- marcats, amb major o menor intensitat, per l'experiència de la "revolució" i que, en conseqüència, ben bé podrien respondre a la qualificació de "generació del Sexenni"²⁸⁰ Com tindrem

---

²⁷⁸ Com tindrem ocasió de comprovar, els lligams afectius i intel·lectuals encetats a l'escalf del Sexenni entre molts d'aquest joves eclesiàstics i polítics –és el cas de Sardà, Celestí Matas, Torras i Bages, Verdaguer, Collell o Casañas, per citar només eclesiàstics- perdurarien fins a la fi dels seus dies. Recordí's, a més, que en el cas de la relació entre Torras i Bages i Sardà, fins i tot la mort els arribà el mateix any, el 1916, amb poques setmanes de diferència.

²⁷⁹ El 1868 Sanmartí té vint-i-vuit anys, Guillén, vint-i-tres; Manuel Gaya, disset; Jaume Collell, vint-i-dos; Pere Nanot, vint; Sardà, vint-i-set. Dels que hem anomenat, només Fidel Fita i Salvador Casañas superen els trenta. El primer en té trenta-dos i el segon trenta-quatre.

²⁸⁰ Etiqueta que trobarem en molta de la documentació i premsa de l'època i, especialment, en la futura historiografia sobre el tema. Cf. Pérez Gutiérrez, F., *El problema religioso en la generación de 1868*, Madrid, 1975. J.L. Millán-Chivite, *Revolucionarios, reformistas y reaccionarios (aproximación a un estudio de la generación de 1868)*, Sevilla, 1979; Robles, C., a *Insurrección o legalidad*, C.S.I.C., Madrid, 1988, parla de "generación del 68" i també, seguint J. Vicens de "generació de la Restauració", en referència al seguit de nous joves polítics que desenganyats de l'experiència democràtica del Sexenni, entren i seran sensibles a la dinàmica

ocasió de comprovar, Sardà explicitarà perfectament, al llarg de tota la seva trajectòria, la transcendència de l'experiència del Sexenni en la seva mentalitat i cultura política.

En aquest punt, és interessant la reflexió que Ildefons Gatell i Eduard Maria Vilarrasa proposaren a les pàgines de la seva *Historia de la revolución* a l'hora d'intentar explicar-se el desbordant sorgiment d'iniciatives de propaganda i mobilització catòliques. Als seus ulls, el detonant de tot aquell procés havia estat la proclamació de la llibertat de cultes:

“El establecimiento de la libertad de cultos fue la voz de alerta dada a los católicos españoles. Revelóse inmediatamente una actividad extraordinaria. Los que en un principio, llevados de su optimismo, creyeron que aquella fiebre sería pasajera, pudieron persuadirse que las crisis por que pasa un pueblo se dilatan á veces por largos años; y entonces se organizó en grande escala la propaganda católica, colocándose a la sombra del derecho común los que en un principio repugnaban ampararse en unas leyes que aun con el pretesto de conceder igual libertad para todos, veíase sin embargo, en ellas un abierto espíritu de hostilidad contra los católicos. Fundáronse multitud de periódicos religiosos, establecióronse sociedades de católicos en todas partes, abriéronse escuelas para todos los hijos del pueblo, para las clases obreras, inauguróse un período de acción que no dejó de producir notables resultados.”²⁸¹

El més important, però, el que resultaria el vertader llegat del Sexenni per a la futura Restauració, fou que la ventada de la revolució serví per encendre, de nou, la passió i la militància catòliques:

“Por todas partes surgían asociaciones católicas, planteábanse escuelas dirigidas por maestros de reconocida religiosidad y celo, establecíanse bibliotecas populares. No recordamos un período de mayor actividad.

---

política de la conciliació. Sobre la noció de generació, és interessant l'article de Jean-François Sirinelli, “Génération et histoire politique” a *Vingtième Siècle*, núm. 22, avril-juin, 1989, ps. 67-80.

²⁸¹ Gatell, I., Vilarrasa, E., *Historia de la Revolución...*, P. 521-22.

Entonces se observaba el gran consejo de San Agustín: *In necessariis unitas, in dabiis libertas*. Aquellos hombres, que por otra parte podían ser carlistas, isabelinos o republicanos, entonces no eran más que católicos, los había unido perfectamente el peligro común de la fe que todos profesaban, y si en el terreno libre de la política podían pensar de distinta manera y resolver las cuestiones con diferente criterio, en el terreno necesario de la religión había allí la más admirable unidad [...] Inicióse entonces una regeneración religiosa tal, que hombres de grande fe hasta bendecían el advenimiento de la Revolución, porque ella servía para deslindar los campos; porque ella despertaba a muchos del sueño de la indiferencia, porque el viento de la Revolución servía para aventar las cenizas que ocultaban el fuego de la piedad católica en muchos corazones.”²⁸²

Evidentment, les paraules de Gatell i Vilarrasa tenien ben poc de neutres. Escrites a les portes de la Restauració canovista, aquelles frases intentaven contribuir, sens dubte, a la construcció d'un record idealitzat de la unió dels catòlics que permetés superar uns enfrontaments, de partit, que com és sabut, als anys vuitanta acabarien duent als catòlics gairebé al cisma. Durant el Sexenni, la convicció i coincidència de tots els catòlics en la idea que calia sortir en defensa de la religió resulta innegable. Era més discutible, en canvi, que fins i tot en aquell període d'investides revolucionàries, els enfrontaments de partit entre catòlics liberals -republicans o partidaris de la restauració- i carlistes, s'haguessin arribat mai a superar. Els implacables atacs al Brusi i al seu director, Mañé i Flaquer, corroboren el que diem.²⁸³

L'objectiu de la “Biblioteca Popular” impulsada per Sanmartí, tal i com resava la portada d'un dels seus catàlegs distribuïts entre la clientela, era ofegar el mal amb l'abundància del bé:

---

²⁸² Gatell, I., Vilarrasa, E., *Historia de la Revolución...*, p. 718.

²⁸³ Com es veurà en els següents capítols, evidentment, les paraules d'homes com Gatell o Vilarrasa, obertament alfonsins, difícilment podrien agradar massa a personatges com Sardà, o com Casañas, radicals convençuts de l'opinió carlista i, per tant, situats en el bàndol dels vençuts a la guerra civil.

“¡Se ha popularizado el mal y la mentira! ¡Popularicemos el bien y la verdad!”²⁸⁴

Com ratificaven orgullosos poques ratlles més avall, en forma d’editorial, l’existència de la “Biblioteca Popular” es justificava per la seva declarada vocació de combat:

“Apenas ha habido en este agitado período error alguno al cual no hayamos salido al encuentro con publicaciones oportunas, económicas y de fácil inteligencia.”²⁸⁵

L’empresa de Sanmartí era, clarament, un acte de compromís amb la causa de la religió. Un acte de fe, a l’èxit del qual, tots els creients, en major o menor grau, estaven literalment obligats a contribuir:

“A nadie servirá de excusa su pequeñez e insignificancia, si a pretexto de ella ha dejado de tomar parte en esta cristiana campaña. Quien pueda escribir, escriba y mande a la prensa; quien no pueda escribir, compre y distribuya; quien para eso no tenga facultades materiales, reciba a lo menos y lea, y propague de viva voz entre sus hermanos necesitados el pan de la verdad católica. Para todos hay deberes, así como para todos habrá responsabilidad.”²⁸⁶

Apart de la “subtil” amenaça llançada contra els qui eludissin la seva responsabilitat en aquella lluita, cal destacar, sobretot, la modernitat dels valors estimats en el projecte editorial: oportunitat, preu econòmic i capacitat de “divulgació”, que en diríem avui. Uns valors, a més, que anaven acompanyats d’una vertadera política comercial d’ofertes en la forma de pagament, de subscripció a la col·lecció, descomptes, etcètera.

---

²⁸⁴ *Catálogo de la Biblioteca Popular inaugurada en Abril de 1870, bajo la protección del glorioso Patriarca San José*, Tipografía Católica, Pino, 5, Barcelona, 1872.

²⁸⁵ *Catálogo...*, P. 3.

²⁸⁶ *Ibíd.*

Publicats els set primers llibrets, Sanmartí va proposar a Sardà editar també les seves “Hoja de propaganda Católica” en forma de fascicles de la “Biblioteca”. En poc temps, Sardà esdevindria un dels pilars de la iniciativa.²⁸⁷

Pel que aquí ens interessa, però, és important constatar com vist l'èxit de la iniciativa de la “Biblioteca Popular”, els aleshores ja inseparables Sardà i Sanmartí donaven forma a un dels projectes propagandístics més importants que s'endegarien dins l'esfera catòlica durant aquells anys de “revolució”. Ens referim a la creació i foment de l'Apostolat de la premsa.

Quadre 1. Obres i opuscles de Sardà i Salvany a la “Biblioteca Popular”(1870-1872)

Titul	Extracte de l'editor
<i>Apostolado de la Oración</i>	“...breve pero terminnatemente, se explica en qué consiste, y lo que deben hacer sus asociados”
<i>Ayunos y abstinencias . La Bula</i>	“... com él les será facil (als fidels) confundir a tantos necios como zahieren las prácticas piadosas, y comprenderán las razones de elevada filosofía...”
<i>La Biblia y el pueblo. El Pueblo y el sacerdote</i>	“En la primera parte señálese los peligros del falso principio protestante de la lectura de la Biblia sola [...] En la segunda se desvanecen las calumnias que contra los sacerdotes acumulan los libertinos, y demuéstrese ante la razon y la historia ser esta clase la más virtuosa e ilustrada.”

²⁸⁷ El contingut dels opuscles i articles d'aquests anys, explicitarien, com pocs, l'agre tarannà doctrinal i teològic d'una Església que, en aquell conjuntura, oblidà totalment la vella espiritualitat i tradició erasmistes i es refugià en una predicació i pràctica de la vivència religiosa superficial i merament litúrgica quan no obertament d'esquenes als veritables valors de l'Evangeli. Sobre la pervivència a l'Estat espanyol, fins a dates ben recents, d'una experiència religiosa superficial, en no poques ocasions carregada de supersticions i preocupada eminentment per qüestions externes i/o litúrgiques, vegi's Guy Hermet, *Los católicos en la España Franquista. I. Los actores del juego político*, CIS/Siglo XXI, Madrid, 1985, especialment la primera part.

---

*El concilio . La Iglesia La
infallibilidad*

El culto de Maria

“...Corto en páginas, pero abundante en suavidad y dulzura”

El culto de San José

“Verdadera lección de teología popular [...] con inimitable claridad y maestría se ponen al alcance de todos [...] Trázanse en él además a grandes rasgos las principales glorias del esclarecido Patriarca, y dáse una relacion de las iglesias que poseen alguna de sus reliquias”

El culto e inovación de los santos

La Chimenea y el Campanario

“...destinado a ejercer la propaganda religiosa en los grandes centros industriales...”

Que hay sobre el espiritismo

“...demuestra como los hechos espirituales son obra del demonio...”

Imitación de María (I)

Los Malos periódicos

“... se pone de manifiesto la malicia de los periódicos impíos , pero muy especialmente la de los periódicos hipócritas, que fingen tener algo de catolicismo. De estos últimos, dice el autor, nos hemos de guardar como del mismísimo diablo...”

El Matrimonio Civil.

[recomanat] “ a los padres de familia y jóvenes católicos que deseen una norma de conducta ajustada a las disposiciones de la Iglesia”

El protestantismo . de dónde viene y a dónde va

“...después de examinar la constitución del protestantismo y hallarla a todas luces absurda, y de demostrar lo inmundo y asqueroso de su origen...”

El Purgatorio y los sufragios

“...además de ser divinamente revelados, son soberamente lógicos, y dulces, y consoladores para los que peregrinamos en este valle de lágrimas...”

Ricos y Pobres.

“...precioso folleto, cuyo objeto es poner a los

pobres al abrigo de la seducción y de las falaces promesas de mentirosos regeneradores, y dar al mismo tiempo a los ricos un grito de alerta que les haga conocer la verdadera causa del peligro que les amenaza...”

Font: elaboració pròpia a partir de les dades que aporta el Catálogo...i la secció Bibliogràfica de la *Revista Popular* (I) Sardà i Salvany n'és el traductor. Signa sota les inicials U.D.M. "Un Devoto de María"

4.1.1. *L'apostolat de la premsa*

El 1872 sortia a la llum el *Manual del Apostolado de la Prensa*, un petit opuscle d'encara no cent pàgines i de dimensions de butxaca destinat a fixar els paràmetres per a la constitució d'una àmplia xarxa institucional de foment de la premsa i les lectures catòliques.²⁸⁸

Escrit amb la claredat i contundència característiques de totes les obres de Sardà i Salvany, l'opuscle del prevere sabadellenc fixava i resumia els objectius de la iniciativa en:

“proporcionar sanas lecturas a todo el mundo e impedir la circulación de todas las perniciosas”²⁸⁹

Per aconseguir-ho, Sardà proposava organitzar l'associació de forma ben laxa. Tenint tots els “apòstols” com a referent el Papa, a la diòcesi el bisbe i a la parròquia el rector, calia treballar, de de cada punt, coordinats però amb independència:

---

²⁸⁸ El projecte partia del poc més d'un anys d'experiència d'apostolat realitzada a través de la *Revista Popular*.

²⁸⁹ Sardà y Salvany. F., *Manual...*, p. 18.

“Nuestra táctica debe ser la de un gran ejército disperso en guerrillas. Mutua comunicación que á la vez nos aliente y nos obligue, pero la única indispensable para entendernos con una palabra [...]”

Quant a les activitats, la llista suggerida era llarga: propaganda de bons impresos, distribució gratuïta de propaganda entre el poble; creació de biblioteques parroquials, préstec de llibres, etcètera. Per deixar clara la seva proposta Sardà posava un exemple:

“ Un opúsculo notable se da á la luz en un ángulo de España. Circule la noticia por toda ella con la rapidez de un rayo, y multiplíquense las ediciones, y derrámense como lluvia hasta las más escondidas aldeas [...]”²⁹⁰

Es tractava, literalment, d’ofegar el mal amb abundància de bé. Explicats els objectius, Sardà i Salvany oferia dins el propi manual un Reglament de funcionament i un seguit d’instruccions per a la bona pràctica d’aquella iniciativa.

El Reglament resolía totes les qüestions organitzatives, fixava els drets i deures dels socis, així com el seguit d’activitats que cada junta local o diocesana havien d’impulsar. En aquest sentit, s’iniciava la conveniència d’activar una Biblioteca i , per a les juntes diocesanes, de promoure periòdicament dos tipus de certàmens: uns per a la premiar autors que haguessin exposat brillantment temes de doctrina i unes altres per a premiar el zel dels qui treballessin en pro de la destrucció d’obres impies o protestants.²⁹¹

---

²⁹⁰ Sardà y Salvany, F., *Manual...*, p. 11.

²⁹¹ El març de 1871, l’administració de la *Revista Popular* ja havia promogut gràcies a “la subvenció de una persona generosa” l’organització d’una campanya de recollida de llibres protestants que es canviaven per d’altres de la “Biblioteca Popular”. La Campanya es decidí que duraria fins el dia de l’Anunciació, moment en què , en un Certamen, es premiaria aquell que hagués cremat major nombre de llibres protestants. El I Certamen antiprotestant va tenir lloc l’abril de 1871; fou premiat Fernando Verdura, De la Barceloneta, qui , tot sol, va aconseguir cremar 1500 llibres antiprotestants. Li donà el premi , Joan de Palau i Soler, Vicari capítular de la diòcesi. *Revista Popular*, núm. 10, 4.III.1871. i *Revista Popular*, núm. 14, 1.IV.1871. El 12 d’agost de 1871, la *Revista Popular* convocà al II Certamen Antiprotestant, els premis dels qual s’entregarien l’1 d’abril de 1872.

La coordinació de totes aquestes activitats es realitzaria a través d'un *Butlletí*, que seria tramès gratuïtament a tots els socis i que reflectiria totes les iniciatives que produís l'Apostolat de la Premsa.

La segona i la tercera part del *Manual*, Sardà les dedicava a oferir un seguit d'orientacions pràctiques, per tal de facilitar l'èxit de la iniciativa. Segons la seva proposta, el soci que acceptava formar part de l'apostolat de la premsa s'havia de caracteritzar, sobretot, pel seu zel:

“Dedicados á la defensa de la verdad por medio de la prensa no perderíamos ocasión de recomendar un buen libro, de hacer circular un buen periódico, de recoger una hoja inmunda, de mandar reimprimir a costa nuestra un artículo importante, etc., etc. Pondríamos a contribución nuestra relaciones y amistades para que nos sirviesen en tan laudable deseo; ejecutaríamoslo en nuestras visitas, en nuestro taller, en nuestro despacho, y hasta en medio de la frivolidad de nuestras diversiones [...]”²⁹²

Explicat en què havia de consistir el zel de l'apòstol, Sardà esmolava al màxim el seu enginy i proposava les seves tàctiques “subtils” per a actuar amb el segon dels requisits necessaris, l'habilitat:

“Huya [l'apòstol] del bombo y del aparato, ame la oscuridad de las acciones modestas, procure que se vea crecer lozano el fruto, aunque nadie, fuera de Dios, conozca la mano bienhechora que puso la semilla [...] ¡Con qué habilidad se puede desacreditar en el concepto de un amigo un periódico perverso que le tiene seducido! ¡Cuán fácilmente se puede dejar, al descuido con cuidado, una obra de severa moral católica en el tocador de una dama distraída, o en el pupitre de un joven disoluto! ¡Con cuánta destreza puede arrancarse de manos de un estudiante la novela inmoral, tal vez sin decirle que lo sea, quitándosela como cosa de mal gusto, indigna de su talento, etc., etc.”²⁹³

---

²⁹² Sardà y Salvany, F., *Manual...*, p. 33.

²⁹³ Sardà y Salvany, F., *Manual...*, ps. 33, 35 i 36.

I és que l'activitat de propagandista o apòstol de la premsa no tenia horaris ni distingia entre edats ni professions:

“¿Tenéis fábrica o comercio? sin para que nada se vea vuestra mano, sois dueño de hacer circular entre vuestros trabajadores o dependientes una porción de obritas ú hojas provechosas sobre temas de actualidad [...]”

“¿Sois Párroco ó encargado de una iglesia o simplemente de una función? En los días en que ha acudido á vuestro templo gran concurrencia atraída por la fama de un buen predicador o de una excelente pieza de música, o por otro motivo cualquiera, ¿por qué no hacéis que termine el acto con un buen reparto de hoja ú obritas de propaganda, de poco coste, de mucha claridad, de asuntos del día? [...]”²⁹⁴

Deixant de banda la divertida i no petita dosi, d'ingenuïtat exhibida per Sardà, destaca amb tot, un cop més, la precisió i l'encert dels atributs que considera fonamentals per a l'èxit de la propaganda catòlica: cost reduït, claredat i actualitat!

Menys ingenu es mostrava , a més, a l'hora de proposar una activitat que, certament, ha arribat fins als nostres dies. Ens referim a la instrumentalització dels nens i les nenes com a vectors transmissors de la doctrina:

“¡Los niños! ¡Oh! Los niños son excelentes propagandistas. Si tenéis escuela dominical, ó si intervenís en alguna, o si la visitáis, o si conocéis al que cuida de ella, si deseáis hacer a la escuela una buena limosna, enviad a ella libritos o impresos. El niño los recibirá con júbilo, aunque no los entienda, y los llevará a su casa, dónde si él no los lee, los leerá un padre o un tío, o unos hermanos imbuidos en falsas máximas del Club o de los malos periódicos. La buena doctrina [...] entrarán en aquella casa por conducto del niño [...]”²⁹⁵

---

²⁹⁴ Ibídem.

²⁹⁵ Ibídem.

Com seria norma en tots els escrits de Sardà, el prevere sabadellenc acabava el *Manual* insistint en què tothom, rics i pobres, tenien el seu lloc i el seu paper dins l'associació. Els uns finançant projectes i els altres, executant-los i, sobretot, actuant com a "quinta columna" davant dels companys irreligiosos.

L'únic que Sardà exigia dels socis era que fessin de la seva vida "un buen libro" és a dir, que prediquessin amb l'exemple:

"Que no salga de vuestros labios una palabra descompuesta, que no se os noten viles condescendencias con la impiedad, que no se os vea honrar espectáculos indignos de un católico, que no se os halle suscrito a un periódico enemigo de la iglesia. Sed el primero en los actos del culto y en la participación de los santos sacramentos; santificad el día del Señor con el descanso absoluto de vuestros trabajadores; celebrad las grandes solemnidades de la Religión contribuyendo al esplendor de sus pompas con vuestro dinero y vuestra presencia. Nunca neguéis vuestro rostro a la verdad cuando os pide que la saquéis por ella [...]"²⁹⁶

Un cop més, militar en la fe cristiana es reduïa, sobretot, a fer-ne ostentació pública.

Vist el contingut del projecte sobre el paper, només calia posar-lo en pràctica. Amb l'objectiu de servir de model a la resta de diòcesis de l'Estat, aviat es posà en funcionament l'Apostolat a les parròquies barcelonines i es trameteren circulars informatives arreu. En el primer número del *Boletín Oficial del Apostolado de la prensa*, aparegut l'1 de gener de 1872, Sardà i Salvany apareixia com el vice-president de la junta diocesana de Barcelona; els seus inseparables Guillem T. Guillén i Primitiu Sanmartí completaven la junta com a tresorer i secretari respectivament. Com a president nat de l'associació constava Juan de Palau i Soler, vicari capitular de la diòcesi.²⁹⁷

---

²⁹⁶ Sardà y Salvany, F., *Manual...*, p. 47.

²⁹⁷ *Boletín Oficial del Apostolado de la prensa*, núm. 1, gener de 1872, p. 9.

L'èxit de la iniciativa no es féu esperar. A Barcelona, bressol de l'apostolat, tretze —d'un total de catorze— parròquies s'implicaren des del primer moment en la iniciativa.²⁹⁸ Per millorar l'eficiència del projecte, a més, projectaren actuar combinades i prendre, cadascuna, una especialització concreta: la Junta de Parròquia de Santa Anna invertiria els seus diners i esforços, sobretot, "procurando que se inserten máximas católicas en objetos de comercio" Les de Santa Maria del Mar i de Sant Francesc de Paula s'especialitzarien en el préstec de llibres. La de Santa Maria del Pí, presidida per Salvador Casañas, en el canvi de llibres protestant o impius per d'altres de bona doctrina. La de Sant Miquel —la Mercè— s'especialitzaria en la publicació de fulles volants dels escrits més notables. La de Sant Just i Pastor procuraria promoure una botiga ambulat per poder anar pels pobles. La de Sant Jaume, difondre la idea de l'Apostolat. La de Sant Pau, "cuantos fondos reúna esta junta se destinarán al reparto gratuito de folletos a domicilio de la clase jornalera en Barcelona" A la parròquia de Sant Agustí es treballaria en la publicació i expedició de romanços i altres lectures popular. La de Betlem, en la venda de llibres els dies de mercat. La de Sant Josep, en "la expedición de hojas volantes y opúsculos que combaten la inmoralidad". A la del Carme, "las limosnas de esta junta se destinarán para distribuir gratis la Revista Popular ". Finalment a Santa Madrona els diners "se invertirán en introducir folletos y hojas católicas en los talleres y grandes centros de fabricación".²⁹⁹

Fora de Barcelona, la iniciativa causà també bona i immediata impressió. Informades totes les diòcesis del projecte, algunes s'hi sumaren ràpidament. És el cas de Las Palma, Tenerife, Ceuta, Granada, Oriola, Osma, Oviedo, Santiago, Tarazona, Valladolid i Vitòria. A Catalunya, Girona, Tarragona, Tortosa i Vic. Burgos i Cadis, Calahorra, Còria, Jaén i Lleida mostraren interès per la iniciativa i anunciaren que s'hi posarien a treballar.

Com assenyalava la Junta diocesana de Tortosa, des de l'inici del Sexenni, s'havien bastit, arreu, incompatibles associacions i iniciatives per al foment de les bones lectures

---

²⁹⁸ El 16 de desembre de 1871 la *Revista Popular* informà de la constitució de 13 juntes d'Apostolat de la Premsa. Setmanes abans, el 21 d'octubre de 1871, ja havia anunciat la convocatòria d'un Certamen per a l'1 de gener de 1872.

²⁹⁹ *Boletín Oficial del Apostolado...*, p. 10.

i l'extermini de les impies. L'avenç qualitatiu del nou apostolat, però, consistiria justament en la superació de l'isolament:

“[...] se han levantado, de tres años a esta parte, en nuestra España, un sinnúmero de asociaciones destinadas a la propaganda de buenas lecturas. No todas, sin embargo, han logrado el éxito que fuera de desear. Tal vez la falta de organización para la fácil circulación, y por otra parte los costosos sacrificios que ocasionaba a los que, animados de un buen celo, tenían que atender aisladamente á las suscripciones de algunas de estas publicaciones, dificultaban la realización de los buenos deseos de tales empresas. El *Apostolado de la prensa* viene, pues, a salvar estos *inconvenientes*.”³⁰⁰

Com tindrem ocasió de comprovar, la xarxa institucional bastida per Sardà i Salvany de de l'*Apostolat de la Premsa* li resultaria de gran utilitat, a més, a l'hora de projectar arreu de la península, amb força, la seva *Revista Popular*.

4.2. Els orígens de la *Revista Popular*

Per entendre la significació que per aquells joves catòlics tenia la seva participació en el món de la propaganda catòlica a través del periodisme, resulta interessant comprovar la memòria que els quedaria de l'experiència d'aquells anys de revolució. El P. Abadal, per exemple, gairebé mig segle més tard, en un article d'homenatge a Sardà i Salvany recordaria el context en què la *Revista Popular* va sortir a la llum:

“Cuando vió la luz la *Revista Popular* rugía en España la revolución con una furia de que no se había visto ejemplo: las calles y las plazas se convertían en cátedras de blasfemia, se vieron los templos profanados escandalosamente. Los religiosos proscritos. Los sacerdotes en muchas partes perseguidos como fieras. Y fuera de España acababa de realizarse la consumación de la obra tan

---

³⁰⁰ *Boletín Oficial del Apostolado...*, p. 13.

suspirada por la revolución satánica, la ocupación de roma por las fuerzas enemigas del Papado, con la supresión del poder temporal de la Santa Sede, y la relegación del Papa a un Palacio que le sirviera de habitación y de cárcel. Y en Francia ardían las llamas siniestras de la *Comunne* y eran fusilados el Arzobispo de París y otros varios sacerdotes del clero secular y del regular, únicamente por ser ministros de Jesucristo. Y poco después se desataba en Suiza y en Alemania aquella persecución hábil y sañuda, tenaz y violenta, que se conoce con el nombre de *Kulturkampf*, de la cual esperaba un político tan despierto como Bismark el aniquilamiento del catolicismo. En ésta época aciaga, en medio de una tempestad tan deshecha entró a bogar como simple remero en la nave de la iglesia nuestro Dr. Sardà.”³⁰¹

Enmig d’aquella tempesta, a finals de 1870, Sanmartí, Guillén i Sardà i Salvany havien decidit llançar-se a la creació d’un periòdic de contingut polític. Un Sardà engrescat amb la idea, li ho escrivia ràpidament al seu inesperable amic Celestí Matas:

“Celebro te haya hablado Bofarull de la futura *Revista Popular*. Quiérote, no para suscriptor, sino para colaborador, y de esta no te escapas. Es caso de conciencia. Decíame yo: lo que llevo escrito en *La Propaganda* y en el *Oscurantista*, dicho cada sábado en un papel de ocho páginas en cuarto, con más algunas correspondencias que fabricaría yo mismo, o me darían mis amigos, con tal o cual variedad religiosa de buen gusto, en prosa o verso, en catalán o en castellano ¿no formarían todo junto una mediana revista para el pueblo trabajador, para los artesanos, tejedores y aún para las niñas devotas? Y si todo esto pudiese darse a seis cuartos al mes ¿no tendría mucha suscripción? Parecióles bien la idea a Guillén y a Sanmartí, dos seglares como dos alhajas. Pues bien, ellos se encargarán de la administración y de todo lo material y responderán de la salida del número. Yo cuidaré con algún otro de llenarlo. Ensayaremos el sistema de hacer grandes cosas con medios

---

³⁰¹ Abadal, J., “El Dr. Sardá modelo de sacerdotes”, *dins Filial homenaje de la Revista Popular a su director y maestro Félix Sardá y Salvany Revista Popular*, Tipografía Católica Pontificia, Pino, 5, 15 junio 1916, ps. 23-4.

pequeños; charlaremos por los codos; hablaremos de todo; combatiremos con el lucero del alba; y ni una palabra de política: bastante campo hay que correr en la religión. En cuanto nos reunamos en Barcelona, manos a la obra, y tú manos a la pluma [...]”³⁰²

De la carta, ultra la senzillesa i modèstia amb què queda clar que s’arrencà el projecte, en ressalta l’argumentació de Sardà per convèncer a Matas de participar en el setmanari; “es caso de conciencia”. Destaca , també, la indiferència de Sardà davant la llengua en què caldria redactar la *Revista*.

En tot cas, el fet és que l’1 de gener de 1871, molt modestament, naixia la *Revista Popular*. En un principi es preveia que Sardà actués únicament com a col·laborador i coma a director de la part literària. Sanmartí i Guillén, com deixa clara la carta recent citada, n’assumirien, a mitges, les despeses. La direcció i administració de la *Revista* es fixà, de moment , al carrer Petritxol 11, 2^a, domicili de Sanmartí. Com explica el propi Sanmartí, del seu record, al menjador d’aquesta casa i amb l’ajut dels veïns es plegarien, empaquetarien i s’organitzaria la distribució dels primers números de la *Revista*, elements tots ells que ens mostren, prou clarament, fins a quin punt l’impuls d’un projecte periodístic d’aquelles característiques, lluny de respondre a un mòbil merament empresarial, que també, obeïa sobretot a un context de reacció i militància incondicional, en favor de les pròpies idees. Pel que fa als beneficis –que en un principi es presumia que serien més aviat escassos- es disposà que si n’hi havien, un cop reemborsades les despeses inicial, es distribuïrien entre els tres socis; de fet, Sardà sempre hi va renunciar.

Com es pot veure, els orígens de la que acabaria sent la revista degana del periodisme catòlic no podien ser més modestos. I certament, durant el primer any, els resultats no foren espectaculars. A finals de 1871 Sardà explicava a Matas la fugida cap endavant que tenien pensada:

---

³⁰² Carta de F. Sardà a Celestí Matas. 30.XI.1870. *Un gran apóstol...*, ps. 66 i 67.

“Nuestra querida *Revista* va a entrar en nueva vida al empezar el año 1872. Tendrá doble número de páginas y costará lo mismo. Hemos perdido mucho este año, y el ingenio de Sanmartín ha hallado el secreto de que usando más papel nos salgan bien las cuentas. El secreto está en cuatro páginas de anuncios que tendrá la *Revista*...No obstante habrá doce magníficas páginas que llenaremos yo y los amigos del mejor modo que sepamos. Saldrán las biografías populares. Coll i Vehí se hace el perezoso; Milá es el escogido traductor de las parábolas alemanas de Krummacher. En suma, la *Revista*, saldrá tan mejorada, que sea la honra de sus padres. La quiero como puede querer un padre a su hija. ¿Sabes que enviamos de ella muchos ejemplares a Filipinas y a Puerto Rico [...]”³⁰³

Pel que escriuria pocs mesos més tard, el març de 1872, l'ampliació va aconseguir els seus propòsits:

“Mejores noticias (que las de mi endeble salud) puedo darte de nuestras empresas de propaganda. Sanmartí es hombre que lo entiende. La *Revista* marcha viento en popa; con poco lastre de cuartos, es verdad, pero con pompa i bríos, a toda vela, sin miedo de nadie. Cerca de 5.000 ejemplares tiramos ya. Al llegar a este número completo, quedará asegurada su vida... La mejor página es la última. Llevamos anotados allí tantos y tantos nombres y donativos para Pío IX, que la suscripción en estos dos o tres meses sobrepuja ya de mucho la suma de todo el año pasado [...]”³⁰⁴

Malgrat aquestes ben senzilles primeres passes de la *Revista*, el cert és que des del principi Sanmartí i Sardà aconseguiren importants col·laboracions originals d'eminents i prestigiosos personatges del món de la cultura i el periodisme catòlics.

---

³⁰³ *Un gran apóstol...*, p. 76-77.

³⁰⁴ *Un gran apóstol...*, p. 80.

En primer lloc, i sobretot, de Manuel Milà i Fontanals, ex-professor de Sardà d'Estètica general i Literatura espanyola, qui signaria a la *Revista* com a "Dn. M"³⁰⁵ També, des del segon semestre de 1872, comptarien "...cada vez con cuatro grabados , de Padró nada menos".³⁰⁶ Sobretot, però Sardà comptaria amb la participació d'alguns dels amics i joves escriptors que l'acompanyarien, de forma més o menys intermitent, en el transcurs de tota la seva vida: era el cas de Jaume Collell, de Salvador Casañas, de Ll. Fiter –qui s'ocupava de la *Revista de París* i de la de Madrid–, de Ribas i Servet o de Celestí Matas.³⁰⁷ Encara que no amb la intensitat amb què ho faria posteriorment, Collell ja va participar durant els anys del Sexenni en la *Revista* de Sardà.³⁰⁸ Hi participaven, també, joves com Francisco Martín, Melgar o, a partir de 1873, el propi Josep Coll i Vehí, catedràtic a l'Institut de Barcelona (fins a l'esclat del Sexenni) i bon amic de Mañé i Flaquer i de Duran i Bas, que signaria sota les inicials de "C. i V." De fet, convèncer-lo no havia estat fàcil. Encara el 19 de desembre de 1872, Sardà escrivia a Matas:

"Sanmartí y yo hemos llegado a fundirnos en uno, y creo que mutuamente nos completamos... Coll y Vehí ha tomado la *Revista* con cariño extraordinario, y espero alcanzar de él que nos envíe algún artículo el próximo año. Milá sigue con sus eternas parábolas. Los grabados no salen mal; la subscripción por el Papa es magnífica. Voy a reproducir los artículos que pueda del *Oscurantista*

---

³⁰⁵ Sardà i Salvany participaria, agraït, a l'homenatge dedicat a M. Milà a propòsit de cinquantenari dels Jocs Florals de Barcelona. En l'article que li dedicà a la *Revista Popular*, Sardà recordaria, amb orgull, la col·laboració i mostres d'afecte de Milà en els orígens del setmanari. F. Sardà "También nosotros", *Revista Popular*, núm. 1951, 30.4.1908, p. 275-276.

³⁰⁶ Sardà es referia, és clar, a Tomàs Padró i Servet, dibuixant i pintor, un dels millors artistes gràfics que tingué Catalunya al Segle XIX. La cita a *Un gran apòstol...*, p. 81.

³⁰⁷ Celestí Matas (Mataró 1843-Barcelona 1819) ingressaria a l'orde de la Companyia de Jesús el 1872. En el transcurs del primer any de funcionament de la *Revista Popular*, havia col·laborat amb les seves cartes "Al obrero católico" de clar contingut moralitzant. Matas i Sardà s'havien conegut i fet grans amics al Seminari. Sobre la seva íntima relació vegeu, Joan Bonet i Casimir Martí, *L'integrisme a Catalunya...* Vegeu també el primer capítol d'aquest treball.

³⁰⁸ Dins els números corresponents a aquest anys del Sexenni nosaltres hem pogut localitzar tres col·laboracions seves: "Antítesi, la petrolera i la Hermana de la Caridad", *Revista Popular*, núm. 86, 17.VIII.1872; " A la memoria de Aparisi" *Revista Popular*, núm. 100, 23.11.1872 i "Recuerdos de Roma" *Revista Popular*, núm. 173 i 175, 18.4.1874 i 2.v. 1874.

con mi firma... Repasando la colección (de *La Convicción*) veo que entonces lo hacía mejor que ahora, con más fuego sobretodo.”³⁰⁹

La radicalització i polarització de les posicions polítiques, sens dubte , degueren ajudar a Sardà a incorporar als fins aleshores indecisos. El gener de 1875, revisant el que havien estat els darrers dos anys, Sardà explicava a Matas:

“ Con motivo de los cambios ocurridos, la *Revista* ha debido fijar más claramente su posición, y lo ha hecho insertando los *breves* en que Pío IX ha condenado el catolicismo liberal. Los unos patean la rabia, los nuestros aplauden hasta rabiar. Por de pronto, un nuestro me manda cien duros, en obsequio al Papa que ha condenado el catolicismo liberal .Es lo que se llama no tirar con perdigones.

El de las cartas semifilosóficas es Coll i Vehí, corto anduviste si no le adivinaste en su fraseología empedrada de modismos de pura raza castellana. Dr. Franco es Ribas y Servet. Lo demás lo arreglamos Roque y yo...”³¹⁰

Assaborits ràpidament l'èxit i els primers beneficis de la publicació de tots els projectes editorials endegats per Sanmartí en el transcurs d'aquells mesos –el 15 de novembre de 1871 havia impulsat, per exemple, la publicació de 8.000 exemplars d'un *Almanaque de los Amigos del Papa*, que aviat es veurien reforçats amb una nova edició-, Sanmartí, de costat als jesuïtes , endegà la creació de la pròpia impremta, la *Tipografía Católica*, en un local al carrer del Pi, propietat del Baró de Maldà. Des d'aquells establiment, a partir de gener de 1872, s'imprimiren la *Revista Popular*, la “Biblioteca Popular” i la resta d'iniciatives propagandístiques del grup.

L'empresa de Sanmartí havia esdevingut un negoci pròsper, un acte de valerosa i fins i tot en algun moment arriscada militància catòlica i, alhora –com recordaria orgullós al final de la seva vida- un projecte empresarial model de pietat i d'harmonia entre patrons i treballadors. Així, per exemple, els treballadors de la *Tipografía Católica*,

---

³⁰⁹ *Un gran apóstol...*, p. 82.

³¹⁰ *Un gran apóstol...*, p. 87.

rebrien cada dissabte, com a “suplement “al salari fixat, la prèdica del propi Sardà, del P. Goberna o, del futur bisbe d’Urgell i Cardenal, Salvador Casañas.³¹¹

A l’alçada de 1873, la *Tipografía Católica* imprimia, a més de la “Biblioteca Popular” i de la *Revista Popular*, un bon nombre de les publicacions, butlletins i altre tipus de documentació que generaven i demandaven les diverses associacions i col·lectius catòlics. Publicava l’Apostolado de la premsa, “eco oficial de la asociación de este nombre”; el butlletí mensual de la *Juventud Católica de Barcelona*; revistes quinzenals i mensuals de l’estil de *La ciencia al alcance de todos*, *Misiones católicas*, *Santa Teresa de Jesús o Zuavo del Papa*. Alhora editaven Almanacs; tones d’estampes, “...muy a propósito para servir de premios de aplicación en los colegios de enseñanza de niños de uno y otro sexo”;³¹² fotografies de Sants, del Papa, oracions, llibres “homologats” de rebuts, d’actes... En definitiva, tot un acte de militància catòlica i alhora, un lucratiu negoci.

Amb l’arribada de la República, el febrer de 1873, la situació va esdevenir especialment crítica per als interessos catòlics. Sanmartí, en aquells moments president de la *Juventud Católica de Barcelona*, veient la seva vida en perill, a Barcelona, decidí sortir de Catalunya i emprendre un llarg viatge a Roma, París i Sudamèrica. Guillén, per la seva banda, abandonà el negoci i decidí anar a l’encontre de l’exèrcit carlí. Sardà i Salvany, finalment, instal·lat a Sabadell i malalt, mantindria, com podria, la *Revista Popular* en funcionament. El 22 d’octubre de 1875, confessava a Matas:

“De la Revista debo decirte que no prospera; sólo se aguanta; que no es poco en tales tiempos”.

Quant al seu amic Sanmartí, sabuda la notícia que s’acabava de casar amb una rica pubilla americana, Sardà el considerava ja “hombre perdido para Europa”.³¹³

---

³¹¹ Sanmartí, P., *La propaganda catòlica...*, p. 154.

³¹² “Sección de Anuncios”, *Revista Popular*, núm. 57, 27.I.1872.

³¹³ *Un gran apóstol...*, p. 88.

4.2.1. *El contingut de la Revista Popular*

“¡ Señor y Redentor mío, inspírale! ¡Envía a su corazón una chispa de tu gracia!
¡Que crea y se salve, aunque yo le pierda; y si el peso de sus errores ha de
vencerle, que no me falten fuerzas para llevar con resignación la cruz de mi
desventura!”

Águeda, des de Valdecines, un poblet de la *Montaña*, en ple segle XIX. José M^a
de Pereda, *De tal palo, tal astilla*.

Un Galdós amarat d'una nova sensibilitat religiosa i cansat d'un món malalt de fanatismes publicava, el 1877, *Gloria*, la història de dues famílies, els Lantigua i els Morton, igualment pietoses, igualment cultes i educades, igualment poderoses, però incapaces d'evitar odiar-se pel fet de no compartir la mateixa “veritat” religiosa. Tres anys després, José Mª de Pereda, no menys amic de l'autor d'*Electra* que del seu compatriota Don Marcelino Menéndez Pelayo, publicava la seva coneguda obra de tesi, *De tal Palo tal astilla*. Una vegada més, la “veritat” i “l'error” s'enfrontaven en un combat sense pietat, on, aparentment, no era permès a cap dels bàndols bel·ligerants transigir amb l'adversari.

Sens dubte, *Águeda*, la jove protagonista de la novel·la de Pereda amb qui hem començat aquestes ratlles, ben bé podria haver estat una fidel lectora de la *Revista Popular*. Es tractava d'una bonica jove, de família distingida, formada en el si d'una comunitat rural de “la Muntanya” asturiana, màxima expressió de l'arcàdia feliç allunyada del món urbà. La seva creu, haver-se enamorat de Fernando Peñarrubia, el fill del dimoni als ulls del veïnat, metge i fill de metge, o el que era el mateix per a Pereda, metge fill i reflex del segle del racionalisme i del naturalisme. La seva sort, comptar amb una fe dura com una roca. Una fe que li hauria donat la força per , fins i tot, resistir als impulsos que li dictava el cor i rebutjar l'amor que li oferia el jove don Fernando, format en la impietat, en l'error i incapaç, per tant , d'abraçar la fe.

Independentment de l'existència o no, en la ciutat dels homes, fora de les pàgines i de la imaginació literàries, fins i tot a la segona meitat del segle passat, d'algú amb la

fermesa moral d'Àgueda, el cert és que la línia de l'Encíclica *Quanta Cura* i del seu annex o "*Syllabus*" col·lecció dels error moderns, publicats per Pius IX, el 8 de desembre de 1864, en el pensament de Sardà i Salvany, el de Pereda i en el de tants d'altres, els mals dels segle venien, sobretot, de la transigència dels bons envers els dolents, o el que era el mateix, de la "Veritat" envers "l'Error".

Aquest serà, sens dubte, l'eix vertebrador del discurs esgrimit des de les pàgines de la *Revista Popular*.³¹⁴ Com veurem en el capítol dedicat a l'aportació doctrinal de Sardà, per aquest, la intransigència i l'exclusivisme religiós eren les pedres sobre les que calia bastir els fonaments de la societat. Lluny de la presumpta intenció dels liberals del Sexenni de separar les potestats civils i religiosa, i en la línia de Syllabus, Sardà i Salvany defensaria fervorosament la conveniència, fins i tot com antídoto a la dissolució social, que la religió presidís tots els espais de la vida política i social –a més de la privada, òbviament.

Convençuts de posseir la veritat, sota cap circumstància transigir amb el que era vist com a fals podia resultar positiu per a l'ordre social i moral. Seria justament aquesta convicció dels intransigents, la que va posar als catòlics partidaris de l'acomodació dins l'ordre liberal en el punt de mira de tots el atacs. En la perspectiva de la *Revista Popular*, l'actitud d'aquests conciliadors era pitjor, fins i tot, que la dels obertament liberals o anticlericals.³¹⁵

Una intransigència doctrinal i exclusivisme religiós que trobarien, a més, en el romanisme i l'ultramuntanisme el seu màxim punt de referència.³¹⁶ Sardà i l'integrisme en general, es mostrarien convençuts de la universalitat del seu raonament. A més, però, la indissolubilitat del matrimoni entre la potestat civil i religiosa esdevenia

---

³¹⁴ Una bona síntesis del discurs esgrimit a la *Revista Popular* pot trobar-se a Solange Hibbs-Lissorgues, *Iglesia, prensa y sociedad en España (1868-1904)*, Instituto de Cultura "Juan Gil Albert" i Diputación de Alicante, Alacant 1995, ps. 89-114.

³¹⁵ El combat contra els catòlics partidaris de la conciliació amb el liberalisme esdevindrà, sens dubte, l'eix vertebrador de tot el discurs de la *Revista Popular*. Durant els anys del Sexenni, hem pogut localitzar trenta vuit articles de fons, tots de Sardà, dedicats expressament a aquesta qüestió.

³¹⁶ En la *Revista Popular*, les referències a Roma i a Pius IX són contínues; a més, Sardà i Salvany dedicaria vint-i-tres articles a parlar específicament del Papat.

especialment justificada –creien- en el cas de la nació espanyola, un país definit justament per la seva idiosincràsia essencialment catòlica.³¹⁷

Sardà i Salvany, un home nascut i crescut a l'escalf d'una vila en transformació, en ple procés d'industrialització i de conflictivitat social, no podia, finalment, desembarcar a la tribuna de l'opinió pública d'esquenes a la "qüestió social". En aquest sentit, des de l'inici de la seva activitat com a publicista, el 1869, l'esforç per captar el públic treballador va ser una de les constants més definitòries de la seva obra. Al poble va dirigir la Revista i per ell va sospirar, com veurem, en tota la seva activitat com a propagandista.³¹⁸ A la primera pàgina del primer número de la *Revista Popular* escriuria:

“Nuestra Revista se escribirá únicamente para el pueblo, es decir , para esa inmensa muchedumbre que apenas lee, porque apenas hay quien para ellas escriba, para el artesano, para el labrador, para el obrero de nuestras fábricas, para las mujeres, para los niños.

Hoy más que nunca es indispensable trabajar en favor de esta clase, tan incauta y desprevenida como traidoramente halagada y lisonjeada por falsos enemigos.”³¹⁹

Ultra l'innegable to alligador i paternalista que Sardà i Salvany emprarà gairebé sempre, no resultarà menys evident l'incansable esforç per editar una *Revista* realment

---

³¹⁷ En el període 1871-74 hem localitzat divuit articles de fons centrats en aquesta qüestió. Òbviament , la commemoració de la Immaculada serà un dels moments més a propòsit per reivindicar l'essència nacionalcatòlica d'Espanya. Vegeu, per exemple, en núm. 50, 8.XII.1871; 102, 7.XII.1872; 154, 6.XII.1873 i 206, 10.XII.1874.

³¹⁸ La preocupació per la "qüestió social", per la sort del "poble" –diria Sardà-, juntament amb l'antiliberalisme, serà el tema més important en el discurs de Sardà. Això ho corrobora el fet que dedicués en aquest tres anys quaranta quatre articles a aquest tema. D'entre els més famosos destaquen "Los amigos del Pueblo", núm. 2, 7.I.1871; "La Religión y el Pueblo", sèrie inaugurada al núm. 3, 14.I.1871, "La chimenea y el campanario", apareguda els mesos de juliol, agost i setembre de 1871; "Ricos y Pobres", entre novembre i desembre de 1871 i entre gener i febrer de 1872 i "La Restauración obrera", començada a publicar a partir del núm. 109, del 25 de gener de 1873.

³¹⁹ Sardà i Salvany, F., "Prospecto" *Revista Popular*, núm. 1, I.I.1871, P. 1-2.

molt econòmica, amb un format directe i senzill i per aconseguir que arribés gratuïtament als tallers i les fàbriques d'arreu.³²⁰

En un món amb veritats absolutes nítidament fixades i amb error no menys ben definits, al costat dels bons hom hi havia de trobar, també, els dolents. Francmaçons i, sobretot, protestants, serien la concreció dels dolents per al jove Sardà del Sexenni.³²¹

L'esperit i la lletra de tot el que hem dit fins ara queden resumits en el prospecte que Sardà va redactar el 8 de desembre de 1870 com a carta de presentació de la nova *Revista Popular*.³²² D'entrada, malgrat que la dimensió política del setmanari no oferiria cap mena de dubte a P. Sanmartí –així ho explicaria al parlar retrospectivament sobre els orígens de la *Revista Popular*–, el setmanari s'esforçà a explicitar justament tot el contrari.³²³ Des del primer número i durant tots els anys de la seva publicació, la *Revista Popular* vindria encapçalada per una màxima:

“Nada, ni un pensamiento, para la política. Todo, hasta el último aliento, para la religión.”

De fet, però, en el seu article “La política y la Religión” Sardà i Salvany fixava amb claredat què entenia ell per no dedicar ni un pensament a la política i tot, fins l'últim

---

³²⁰ Durant el primer franquisme, els nous intel·lectuals orgànics del règim ressaltarien justament de Sardà la virtut d'haver sabut connectar amb el poble: “la horma con que se presentó al público, o mejor dicho, al pueblo, la *Revista Popular* durante el primer año, nos parece la más oportuna para introducirse disimuladamente en los centros obreros, en sus casas y donde quiera que ellos estuviesen, aún en las calles. Parecía a primera vista una hoja de propaganda callejera, aunque de doble o cuádruple número de páginas, 8 en total; y casi regaladas...” La citació a, *Un gran apóstol...*, p. 74.

³²¹ En el discurs de Sardà el tema de la francmaçoneria resultaria, en aquests anys del Sexenni, força marginal. Hi faria referència de forma més o menys tangencial en encara no mitja dotzena d'ocasions i sempre usant el mot amb imprecisió, som a sinònim de liberal. Sí que li preocuparia molt, en canvi, la presència de protestants. Durant aquests període hem pogut localitzar nou articles o notes de redacció sota el títol de “importante” dedicades expressament al combat del protestantisme.

³²² Sardà i Salvany, F., “Prospecto”.

³²³ Les paraules de P. Sanmartí a “La Propaganda Católica i el Dr. Sardà”, P. 145-146. Amb el seu aparent apoliticisme, Sardà intentava sortejar (al mateix temps que reforçava) el creixent desinterès de la classe obrera per la política, un desinterès i desengany que es feren especialment explícits des de la celebració, el juny de 1870, del Congrés Obrer de Barcelona.

alè, a la religió. En primer lloc, Sardà precisava que no inmiscuïr-se en qüestions polítiques s'havia d'entendre en el sentit de no participar en cap política de "partit". Convençut de l'accidentalitat de les formes polítiques, la única militància que es reconeixia vàlida era la catòlica:

"Si a fines políticos nos dirigiésemos lo diríamos con franqueza [...] Con dejar entonces sencillamente consignado el color de nuestra bandera política, con decir: Mira, pueblo español, somos republicanos, carlistas o aostinos, habríamos cumplido nuestro deber, y nos creería el público bajo nuestra palabra de hombres honrados. Pues bien. Del mismo modo debe creernos cuando le decimos que nada somos de todo eso, que no llevamos bandera alguna política, que no somos, en una palabra, como periodistas, más que católicos, apostólicos y romanos. Eso sí, en este punto intolerantes como la verdad é intransigentes como el deber."³²⁴

Altra cosa seria, però, si la política envaís el terreny de la religió:

"Las cuestiones religiosas preséntanse muchas veces enlazadas con arduas cuestiones políticas. La Religión no invade jamás el terreno de la política: la política, sí, es quien invade muy a menudo el campo de la Religión. Cuando tal sucediere, defenderemos nuestro puesto hasta donde sea posible á nuestras fuerzas la defensa; sostendremos con brío el ataque [...] Nuestro criterio [insistia Sardà] no será el del partido político alguno; nuestro criterio será el único autorizado en materias de Religión; el de la Iglesia y de su augusta cabeza el Papa infalible."³²⁵

Reiterada la seva presumpta indiferència respecte la forma política que prengués l'Estat, de fet, Sardà i Salvany no podia evitar clicar l'ullet als carlins i als seus òrgans

---

³²⁴ Sardà i Salvany, F., "La Religión y la Política ", *Revista Popular*, núm. I I.I.1871, P. 2,3 i 4.

³²⁵ *Ibíd.*

d'expressió, amb els quals, de fet, col·laborava des de feia temps, sota el pseudònim de "El Oscurantista de la buena fe".³²⁶ Sardà en aquest sentit, escrivia:

"Nada con las pasajeras divisiones que turban hoy a los hijos de nuestra patria. Mande Rey o mande Roque; entronícese, si quiere, la república unitaria o federal; que en lo que no moleste a nuestros derechos de católicos, o no mortifique nuestras creencias, se lo prometemos a fuer de hornados, no le haremos la oposición [...] sin embargo, líbrenos Dios de intentar la más leve censura contra los periódicos sanos que, defendiendo la misma sagrada causa que nosotros, aspiran a la realización de un ideal político tal vez más favorable a la suerte del atribulado Catolicismo en nuestra patria y en Europa. Sabe Dios cuánto los amamos y cuánto los admiramos, y cuánto los aplaudimos... Sus trabajos abarcan a una el orden político y el religioso, tan íntimamente relacionados; los nuestros, sólo el religioso [...]"³²⁷

Les seccions de la *Revista Popular* s'ajustarien, doncs a tots aquest principis esgrimits fins ara: a la portada gairebé sempre, un article "de fons" signat per Sardà amb les seves inicials (F.S.Y S.). Tot seguit, invariablement, una "Sección piadosa" que passava revista al santoral i/o a l'evangeli de la setmana i donava les claus per a la seva correcta interpretació. Tancava el setmanari, la secció dedicada a la "Subscripción popular española en favor del romano pontífice". Entremig, diverses seccions que anaren canviant de nom, s'ocupaven a través de "correspondencias", "d'informar" sobre la persecució religiosa que patia el cristianisme a la resta del món –posant sempre especial interès en seguir l'evolució de la "qüestió romana"–, així como d'oferir en forma de "Variedades" notícies, poemes, cançons, contes i il·lustracions, totes elles amb una clara intencionalitat mobilitzadora, alligadora i moralitzant.³²⁸ No cal dir que

---

³²⁶ Sardà i Salvany col·laborava setmanalment, des dels seus inicis, el març 1870, al diari carlí impulsat per Ll. Mª de Llauder, *La Convicción*.

³²⁷ *Ibíd.*

³²⁸ Seguint normalment les informacions publicades per l'Univers de L. Veuillot, la *Revista Popular* informaria als seus lectors de vertaderes excentricitats: intents d'atemptar contra el Papa posant una bomba dins d'un ciri, intents de la francmaçoneria de substituir Pius IX per un fals –Papa, etcètera. Alhora, mostraria una especial proclivitat a la ridiculització de la figura de Víctor Manuel, presentant-lo com a un home poruc i sense criteri, temorós de passar una nit al

aquestes seccions centrals del setmanari, esdevenien sovint, vertaderes tribunes del disbarat, on s'intentava apropar a la gent a la fe a través de la potenciació d'imatges fantàstiques i de supersticions (notícies de gent que havien caigut fulminats per un llamp, o que havien fet descarrilar un tren en pronunciar una paraula blasfema; rumors que posaven en relació directa el pas d'un polític liberal per una ciutat amb tempestes, inundacions i tot tipus de desgràcies).³²⁹ De forma cada vegada més regular, a més, la *Revista* comptaria, també, amb una "Sección bibliográfica" i, intermitentment amb una d'anuncis, sens dubte, dues de les seccions més interessants del setmanari.

4.2.2. *La secció "Bibliogràfica" i d'"Anuncios" a la Revista Popular: plataformes de difusió de la reflexió i del pensament polític tradicionalista*

Les seccions d'"Anuncios" i "Bibliografia" de la *Revista Popular* constitueixen dues de les seccions més interessants del setmanari impulsat per Sardà i Salvany. És des d'aquests apartats des d'on projectaria i difondria –tal i com havia proposat que es fes al seu *Manual del Apostolado...*- tota la bibliografia catòlica de doctrina i de combat que es produïa arreu. És , alhora, el marc des d'on Sardà discriminaria entre el que, segons el seu propi criteri, s'ajustava o no a l'ortodòxia i resultava d'utilitat o no per als estudiosos de la religió i de la teologia o, senzillament, per la gent desitjosa de viure plenament d'acord amb els principis de la fe. Ambdues seccions serien, a més, un dels espais des d'on més nítidament trobarem reflectides les simpaties de Sardà pel carlisme i per l'aposta d'aquest per la lluita armada. El contingut i les recomanacions publicades en aquestes seccions testimonien, també, el context d'amalgama que es produiria durant el sexenni dins les files catòliques. Finalment, en els límits i dificultats de

---

Quirinal i totalment en mans de la francmaçoneria. Alguns exemples, a la "Sección Piadosa" dels núm. 29, 31 o al 167.

³²⁹ Marià Burguès justificaria el seu anticlericalisme per la disposició del clergat a no combatre les supersticions popular. Així, per exemple, davant la por a les turmentes d'estiu, atribuïdes pel poble a les bruixes, el clergat sabadellenc no dubtava a sumar-se a la superstició i beneir les perdigonades que es tiraven en contra dels núvols més negres. Un Burguès dolgut, i probablement sobreestimat en excés la pròpia capacitat intel·lectual del clergat de l'època, retreia que "Qui tenia autoritat per fer-los entendre la veritat callava". Burguès, M., *Del meu record...*, p. 30.

creixement de la secció d'anuncis del setmanari hi trobarem reflectits els llasts que hipotecarien durant molts anys el desenvolupament de la publicística catòlica.

Quant al primer dels objectius que han assenyalat, el de projectar i difondre les obres, autors i idees de marcada significació catòlica i tradicionalista, òbviament, la major part dels anuncis publicats a les columnes de la *Revista* en el transcurs de 1871 i 1872 responien a l'esforç per promocionar les pròpies iniciatives editorials.

L'11 de novembre de 1871, per exemple, Sardà i Salvany convidava a comprar, per primera vegada, *l'Almanaque de los amigos de Pío IX*, que editava la "Biblioteca Popular". És realment molt gràfica la significació que Sardà donava a l'adquisició d'aquell calendari, que

"tiene por objeto popularizar y fomentar en la familia española el amor a nuestro oprimido pontífice y la adhesión a la causa sacrosanta que su nombre simboliza. El nombre de Pio IX es el que sirve hoy de punto de ataque y de defensa respectivamente a los malos y a los buenos. La cuestión del pontificado es hoy el campo de batalla donde se han dado cita los ejércitos de Dios y los del infierno en guerra ya desde el principio del mundo [...].El Almanaque indicado es, pues, obra de propaganda y de lucha, y cualquier católico que lo sea de veras ha de ostentarlo en su tienda, taller o escritorio [...]"

Com deixava clar Sardà, l'adquisició de l'Almanac servia, alhora que per explicitar l'adhesió a la persona del Papa i a la religió, per fer-ne ostentació davant de l'enemic i, consegüentment, per delimitar amb claredat les "dues ribes" enfrontades. Alhora, el fet de ser un objecte quotidià de la vida domèstica permetria sortejar els prejudicis impius que impermeabilitzaven l'esperit de molts als efectes de la propaganda catòlica:

"De ningún modo mejor y más a propósito podrán valerse los padres para inculcar en el corazón de sus hijos el amor a Pío IX y al Pontificado que de la lectura de este almanaque. Una obrita escrita expresamente con un fin

religioso muchos dejan de leerla por prevención o por fanatismo de impiedad, que también hay fanáticos y muchos, entre los impíos. Pero un calendario colgado por el padre o la madre de familia en un lugar visible de la casa, se toma cien veces al año por necesidad, tómallo la hija tal vez corrompido, la muchacha distraída, el vecino a quien los periódicos revolucionarios trastornaron el juicio, el dependiente que asiste al club [...]"³³⁰

A més de la difusió de les novetats publicades a "La Biblioteca Popular " o dels fulls de la "Propaganda Católica" o dels anuals i exitosos *Almanagues de los amigos de Pío IX*, ressalta l'impuls d'algunes interessants col·leccions com les de "La Familia Cristiana" presentada com una "Biblioteca de novelas morales, dedicadas a la juventud..." editada per Antonio Pérez Dubrull, a Madrid, d'aparició setmanal i on trobarem noms d'autors com els J. Selg's, Fernan Caballero, o Manuel Polo y Peyrolón, destacat dirigent carlí durant la Restauració.³³¹ És important, també, l'atenció prestada a les obres publicades a Pamplona per Vicente Manterola, canonge magistral a la Catedral de Vitoria, de clara adscripció tradicionalista i un dels quatre eclesiàstics elegits diputats a les eleccions a Corts Constituents, el gener de 1869.³³² Resalta , també, l'anunci de la llibreria Subirana de la sortida al carrer de la "Biblioteca escogida de la Juventud" col·lecció dirigida per J. Rubió i Ors i revisada per Josep Morgades i el R.P. Joaquim Forns, d'entre la que destaquen títols com *Historia de la conquista de Granada*, *Compendio de la historia de las Cruzadas* o *Historia de la Conquista del Perú y de Pizarro*.³³³

---

³³⁰ *Revista Popular*, núm. 46, 11.XI.1871. La citació és interessant, també, perquè explicita com en aquells anys de revolució, novament, el conflicte clerical/anticlerical s'havia estès fins als racons més amagats de la llar familiar. Tots els espanyols, de nou, anaven darrere l'Església: els uns amb ciris i els altres amb rocs.

³³¹ Recordi's que D. A.P. Dubrull fou l'editor del catàleg amb les dades completes dels firmants de la *Petició dirigida a las Cortes Constituyentes en defensa de la Unidad Católica de España*, la campanya promoguda per l'*Asociación de Católicos* a principis de 1869 i que aconseguí més de 300.000 de signatures.

³³² Sobre el paper de Vicente de Manterola a les Corts constituents de 1869, vegi's Santiago Petschen, *Iglesia-Estado, un cambio político. Las constituyentes de 1869*, Taurus, Madrid, 1975 i Vicente Cárcel Ortí, *Iglesia y revolución en España (1868/1874)* Ediciones Universidad de Navarra, Pamplona, 1979. Vegi's també, Vicente Garmendia, *Vicente Manterola. Canónigo, diputado y conspirador carlista*, Caja de Ahorros Municipal de la Ciudad de Vitoria, s/d.

³³³ L'anunci a *Revista Popular*, núm. 64, 16.III.1872, p. 154.

Els llibres d'història també van interessar a Sardà. Deixant de banda els continguts marcadament a històrics –quan no obertament antihistòrics- que contenien la majoria d'articles, opuscles i discursos dels publicistes catòlics d'aquells anys i centrant-nos només en les propostes que Sardà va fer de llibres estrictament d'història general, cal destacar la presència d'alguns noms certament esperats, però, també, la d'altres, l'anunci dels quals resulta més sorprenent.

A les columnes de la *Revista Popular*, Subirana anunciarà, en reiterades ocasions, la venda dels set volums de la *Historia General de España y de sus Indias, desde los tiempos más remotos hasta nuestros días*, de Víctor Gebhardt.³³⁴ També hi publicaria l'anunci d'una nova edició de la *Historia general de España*, de Juan de Mariana.³³⁵ De costat, però, a l'obra monumental de Gebhardt i de Mariana, també hi sortirien anunciades la *Historia General de España desde los tiempos más remotos hasta nuestros días*, de Lafuente i una *Historia Universal*, de Cesare Cantú.³³⁶ Deixava per al Brusi, en canvi, l'anunci de l'aparició, en rústica i en edició luxosa, de les obres completes de Balmes.³³⁷

En segon lloc, les seccions d'anuncis i bibliogràfica de la *Revista* són interessants perquè de l'anàlisi de la nòmina d'autors i títols recomanats i/o simplement anunciats en elles es desprèn, clarament, la idea de certa amalgama que hauria presidit les relacions entre els catòlics durant els anys del Sexenni. Amb independència de la trajectòria i

---

³³⁴ Víctor Gebhardt i Coll havia nascut a Barcelona, el 1830. Llicenciat en dret, la seva aportació com a historiador constituí l'alternativa tradicionalista a la visió interpretativa del moderantisme (Modesto Lafuente). Com a escriptor, el 1868 havia estat premiat als Jocs Florals pe seu treball *Lo siti de Girona* en l'any 1809. Durant el Sexenni, formaria part de l'Asociación de católicos de Barcelona.

³³⁵ Edició que confirma l'endarreriment relatiu de la historiografia espanyola respecte de les altres historiografies europees, llançades ja, a la nacionalització del seu passat. Cf. Paloma Ciurana Marín. Teresa Elorriaga Planes, Juan Sisinio Pérez Garzón, *Historiografía y nacionalismo español 1834-1868*, CSIC, Madrid, 1985.

³³⁶ Mentre que Sardà, coneixia, sens dubte, l'obra i probablement fins i tot la persona de V. Gebhardt, no estic convençut, en canvi, que hagués fullejat mai la de Lafuente i menys encara, la d'un home com Cesare Cantú, vell revolucionari als anys trenta i quaranta, catòlic però liberal.

³³⁷ De venda a la pròpia administració del *Diario de Barcelona*, carrer Llibreteria, 22, Mañé anunciaria reiteradament la publicació de les obres de Balmes, ressaltant la inclusió dels seus "Escritos políticos". Al respecte vegeu, per exemple, les seccions d'anuncis del Brusi en el transcurs de 1873.

posicionament polític posterior davant temes prou espinosos com l'acomodació al nou règim de la Restauració o a l'incipient moviment regionalista, en aquests anys, trobarem, de costat i en oberta i declarada simpatia, homes que pocs anys més tard –i fins i tot en aquells mateixos moments. Es reclamaven fills de tradicions prou diverses.³³⁸

Així, com ja s'ha assenyalat en parlar dels col·laboradors de la *Revista Popular*, a la seva secció d'anuncis i bibliogràfica hi trobarem noms com els de Louis Veuillot "...uno de los hombres más grandes del siglo XIX, uno de los campeones más incansables y decididos que tiene hoy el catolicismo en el seno de europa"³³⁹; o com els de Ségur o de Vicente Manterola; hi trobarem referències a clàssics com el Padre Alvarado, Bergier, Juan Donoso Cortés, tots ells, com és sabut, la flor i la nata del present i del passat tradicionalista i reaccionari. No hi faltaran, però, tampoc, els anuncis d'obres com les de Tomàs Sivilla;³⁴⁰ o d'iniciatives com les de Josep Morgades i la seva traducció d'*El Mensajero del Sagrado Corazón de Jesús* del P. Ramière;³⁴¹ de llibres com *El Novísim Fra Anselm o La Revolució i les Antigüalles* del jove Jaume Collell o de lloances a les *cançons religioses* de Jacint Verdaguer, les quals, en paraules de Sardà "recomendamos eficazmente".³⁴²

---

³³⁸ Així per exemple, el fet que trobem efusivament valorada per la *Revista Popular* la col·laboració de Rubió i Ors, de Coll i Vehí o de Roca i Cornet, no ens ha de fer oblidar que aquests feien compatible la seva participació en el setmanari de Sardà amb la col·laboració en d'altres com *La Unidad Católica. Órgano de las Asociaciones de Católicos de las Baleares bajo la dirección de José M^o Quadrado*, com és sabut hereu de la tradició política balmesiana i gens partidari de la implicació de la religió en política partidista. De fet, Sardà i Salvany publicaria fins i tot, en els primers moments de la *Revista*, diversos poemes, es castellà, del mateix Quadrado. Òbviament no es referiria mai a cap dels seus articles polític-religiosos, partidaris de la conciliació entre el tradicionalisme i el liberalisme.

³³⁹ *Revista Popular*, núm. 5, 25.I, 1871, p. 39.

³⁴⁰ Tomàs Sivilla i Gener era rector del Seminari de Barcelona el moment en què hi ingressà Sardà. El 1877, amb seixanta anys, va ser nomenat bisbe de Girona.

³⁴¹ El futur bisbe de Barcelona, Josep Morgades és un dels autors més recomanats des de les columnes de la *Revista Popular*. Trobem amplis anuncis de la seva adaptació de *El Mensajero del Sagrado Corazón de Jesús. Boletín mensual del apostolado de la oración bajo la dirección del P. Ramière, de la Cia. De Jesús*, als núms. 58 i 71. En els núms. 66, 69, 73, 74 i 75 trobem anunciats diversos llibres, la majoria del P.P. J.J. tots ells traduïts per Josep Morgades i f. de dou. Als núms. 64 i 65, la *Revista Popular* ressaltava Josep Morgades com a l'autor de la revisió de les col·leccions per a joves i per a infants que impulsava Rubió i d'Ors.

³⁴² El diumenge 15 de gener de 1871 Sardà i Salvany dedicà un article sencer a *La Convicció* a la ressenya de l'obra de Collell *Nou Fra Anselm*, la qual titllà de "Constitución doméstica de la

De costat als anuncis de noms com els de Rubió i Ors, Coll i Vehí o Roca i Cornet, hi trobarem els d'escriptors clarament evolucionats cap al tradicionalisme, com és el cas, per exemple, d'Antonio Aparisi Guijarro, personatge de qui Sardà i Salvany i Collell no es cansarien de reclamar-se admiradors.³⁴³ En opinió de Sardà, les obres d'aquest il·lustre tradicionalista havien de presidir les biblioteques de "todo buen español".³⁴⁴

Hi trobem noms de catòlics i escriptors famosos i consagrats, però també, noms de joves i incansables pamfletistes: Lesmes Sánchez de Castro, "joven médico cirujano de León, presidente de la Juventud Católica"; o d'apassionats preveres, com "nuestro amigo" Fidel Fita –amb trenta dos anys quan, esclatada "la revolución", hagué d'abandonar la península- o com Pau Parassols, Josep Gras i Granollers, Miguel Sánchez, Lino Freixa, Joaquin Carrion, J.Mª León y Domínguez, -col·laborador habitual de la

---

familia". Vegeu El Oscurantista de Buena Fe," Nou Fra Anselm", *La Convicción*, núm. 21, 15.I.1871, p. 299-301. A la *Revista Popular*, en els núms. 55, 57, 69 i 70 Sardà anuncià la publicació de diverses obres de Collell. En el marc de la sèrie d'articles publicada sota el títol de "El Clero y el pueblo" apareguts a la *Revista Popular* entre els mesos d'agost i setembre de 1873, Sardà arribà a posar a Collell, sense citar-lo, com a exemple de la sòlida formació intel·lectual del clergat. Vegi's Sardà i Salvany, F., "El Clero y el Pueblo" dins *Propaganda Católica*, vol. IV, Librería y Tipografía Católica, Barcelona, 1903, p. 515. Referència a les *Cançons religioses de Verdguer* a la *Revista Popular*, núm. 102, 7.XII.1872.

³⁴³ Traspassat el 5 de novembre de 1872, la *Revista Popular* ressenyaria àmpliament la seva biografia. El primer article que li dedicà va córrer a càrrec, precisament, de Jaume Collell. En l'article, el jove Collell lamentaria que Déu se l'hagués endut, justament quan més dura era la batalla. *Revista Popular*, núm. 100,23.XI.1872. Poques setmanes més tard, el 4 de gener de 1873, era José Segàs qui publicava "A la muerte de Aparisi" En aquest mateix núm107, el setmanari dedicava més d'una columna a glossar la seva memòria i a anunciar la intenció de la "Biblioteca Popular" de publicar les seves obres principals. En el núm.133, la *Revista Popular* anunciaria, per fi, l'aparició del primer dels cinc volums recopilatoris de l'obra d'Aparisi. El volum, a càrrec de León Galindo y de la Vera inclouïa una introducció de Gabino Tejado. En diversos números, a la secció de variedades, Sardà i Salvany publicaria diversos articles pòstums d'Aparisi. Vegeu, per exemple "A la Virgen del Carmen", *Revista Popular*, núm. 133, 12.VII.1873 o "El domingo", *Revista Popular*, núms. 171 i 172, apareguts entre el 4 i l'11 d'abril de 1874. De fet, fins a l'esclat del Sexenni, Aparisi era del catòlics que s'havien mostrat més aviat indiferents davant la qüestió dinàstica. Amb tot, el 1869, havia publicat l'opuscle *La cuestión dinástica*, on assumia que "... mi conciencia me dice que la corona de España debe ceñir la frente de don Carlos. Y esto por dos razones: la primera, porque él es el verdadero representante de la monarquía cristiana, única que puede dar a España días de paz y de justicia; segunda, porque él es el llamado por la ley fundamental vigente a la muerte de Fernando VII, para ocupar el trono de Felipe V. [Conscient que no sempre havia dit el mateix, afegia] Esto lo afirmo hoy, y ayer no lo decía porque, ingenuamente hablando, lo ignoraba". A. Aparisi Guijarro, *La cuestión dinástica*, citat per Urigüen, B., *Orígenes y evolución...*, p. 296, nota 544.

³⁴⁴ *Revista Popular*, núm. 202, 1874, p. 294. (els núms. Apareguts durant el segon semestre de 1874 no indicarien el dia ni el mes d'aparició).

Revista, a Cadis.³⁴⁵ No hi manquen tampoc, les “joves promeses” de l’estil de Francisco Martín Melgar, en aquells anys col·laborador de la *Revista Popular* i que, des de 1880, i per vint anys, seria el secretari personal de Don Carlos.³⁴⁶

La presència de noms com els de Pere Nanot; de projectes editorials com la tercera sèrie impulsada dins la “Biblioteca Popular” amb el nom de *Biblioteca Popular Catalana* -que s’inauguraria amb els treballs de Jaume Collell, *Les antigualles i la civilització moderna* i la *Conversa entre un pagès i lo senyor rector sobre indulgències y butlles*;³⁴⁷ o la fervorosa recomanació des de les columnes de la *Revista* de l’ensenyament als nens i nenes de la doctrina en català, ens mostra, amb claredat, fins a quin punt, en aquells anys, l’incipient catalanisme no tenia, als ulls de Sardà, cap mena de connotació política, i com, per tant, en el cas que la comencés a tenir, -com així sembla constatar-ho Margarida Tomàs en el seu estudi sobre la *Jove Catalunya*- dins els àmbits eclesiàstics i concretament, en Sardà i Salvany, o bé encara no s’havia arribat a copsar, o tal vegada no era considerat una dissidència transcendent. Noms com els de Joan Sardà, “redactor del acreditado periódico La Renaixença”, o com els de Nanot, ambdós socis de La Jove, compartirien, sense dificultats, afectuosos comentaris a la *Revista Popular*, al costat

---

³⁴⁵ A més de com a sacerdot i publicista, Pau Parrassols i Pi destaca com a autor de nombrosos estudis i monografies sobre qüestions històriques i del folklore. Mancades en no poques ocasions d’aparell crític, les seves obres foren l’origen d’algunes confusions històriques. Ressalta, per exemple, la seva obra *San Juan de la Abadesas y su mayor gloria al Santísimo Misteri (1859)*, un treball en el que intentà desautoritzar amb dades presumptament històriques la llegenda de l’Arnau i, en especial, alguns dels seus més impius escàndols difosos per la ploma de Víctor Balaguer. Sobre aquest tema, vegeu, per exemple, Romeu i Figueras, Josep, *El mito de “el conte Arnau” en la canción popular, la tradición legendaria y la literatura*, CSIC, Barcelona, 1948. Josep Gras i Granollers, que havia nascut a l’Urgell, set anys abans que Sardà, ja havia estat empresonat per les seves idees político-religioses el 186. Instal·lat a Granada, on acabà obtenint una canongia, als anys vuitanta fundà diverses entitats religioses,, sempre sota el nom de “Cristo Rey”. Sota el franquisme, als anys, cinquanta, s’inicià el seu procés de beatificació.

³⁴⁶ Francisco Martí Melgar col·laboraria en la *Revista Popular* amb la publicació de diversos poemes: “A Maria”, *Revista Popular*, núm. 29, 15.VIII.1871; “A Pío IX”, *Revista Popular*, núm. 35, 26.VIII.1871; “La aurora y la tarde”, *Revista Popular*, núm. 62, 2.III.1872 i “La monja” *Revista Popular*, núm. 67, 6.IV.1872. A més, la *Revista Popular* anunciaria i oferiria els seus punts de venda per a la subscripció a la *Revista Catòlica* que Melgar impulsaria a Madrid a mitjan de 1871. Vegeu, *Revista Popular*, núm. 29, 15.VII.1871.

³⁴⁷ Anunciats per primera vegada a la *Revista Popular*, a finals de gener de 1872.

d'altres no menys sinceres consideracions respecte d'obres d'innegable significació nacionalcatòlica espanyola.³⁴⁸

Així, per exemple, el 19 d'octubre de 1872, la *Revista Popular* recamava fervorosament el *Compendi de la doctrina catalana* a cura de Mn. Mateu i Smandia, rector de Bigues, amb textos afegits de Pantaleón Montserrat (+1870) i de Josep Caixal, bisbes de Barcelona i d'Urgell, respectivament:

“ por estas circunstancias y por las de haberse publicado esta nueva edición en el idioma catalán en que lo escribió su autor, lo recomendamos de un modo especial á los reverendos curas párrocos y directores de escuelas para la clase obrera, como preferible a los catecismos escritos en lengua castellana; pues como hemos tenido ocasión de oír de los labios de un prelado respetabilísimo, una de las principales causas de la ignorancia del pueblo en materias de religión proviene de que, no aprendiendo el catecismo en lengua materna, solamente comprende la materialidad de las palabras sin que alcance a comprender su significación [...]”³⁴⁹

Que un home com Fèlix Sardà i Salvany, d'impecable i radical adscripció tradicionalista i nacionalcatòlica espanyola es posicionés radicalment a favor de l'ensenyament de la doctrina en català, confirma fins a quin punt per a l'Església catòlica d'aquells anys era nítida la distinció entre la lleialtat deguda a la nació i la promesa a l'acció pastoral. Hom tenia clara la pertanyença –i en Sarda fins i tot la devoció- a la nació espanyola, però alhora, fidels al sagrament a què havien compromès la pròpia vida, no tenien menys clara la necessària eficàcia deguda al seu apostolat.³⁵⁰

---

³⁴⁸ Tomàs, M., *La Jove Catalunya. Antologia*, Edicions La Magrana/Diputació de Barcelona, Barcelona, 1992.

³⁴⁹ “Sección Bibliográfica” *Revista Popular*, núm. 95, 19.X.1872.

³⁵⁰ És també en aquest sentit, em sembla, que cal interpretar el posicionament, trenta anys més tard, de Morgades davant aquesta mateixa qüestió. Mots com els de Sardà confirmen precisament fins a quin punt foren injustes les acusacions de “separatista” infringides per la premsa madrilenya i des de la tribuna del Senat al bisbe de Barcelona, a propòsit de la pastoral més famosa del seu Pontificat. El contingut de la Pastoral sobre la predicació en català de Josep Morgades, així com una proposta interpretativa un tant divergent de la que aquí hem proposat pot llegir-se a Jordi Figuerola, *El bisbe Morgadas i la formació de l'Església Catalana*

En la mateixa direcció del que apuntàvem fa un moment (la nul·la existència en el raonament de Sardà de cap mena de connotació política en la recuperació de l'estimació per la cultura i la llengua catalanes), el setembre de 1874, Sardà i Salvany celebrava l'aparició de l'obra de Francesc Maspons i Labrós, *Jochs de la Infancia*, en paraules del propi Sardà, "uno de los muchos estudios que sobre la literatura catalana popular se vienen publicando en nuestros días por los que con celo digno de todo aplauso han emprendido la restauración de nuestras letras".³⁵¹

La nòmina de títols i autors promocionats des de les columnes de la *Revista* confirma, també, com ja hem vist anteriorment, la sintonia de Sardà amb l'orde jesuïta, d'altra banda, la congregació en aquells anys més activa pel que fa al combat en favor de la religió a través de la ploma. A més de la referència contínua a articles de la *Civiltà Cattolica*, la presència d'anuncis de traduccions d'obres de pares jesuïtes d'arreu d'Europa van ser una constant. A elles es deuria, en gran mesura, l'arribada a Catalunya de moltes de les preocupacions que assolaven el món catòlic d'aquells anys (Pius IX i la qüestió romana; el concili i la qüestió de la infal·libilitat pontifícia; el combat a l'espiritisme, al protestantisme, a la francmaçoneria) en gran part, com mostra el cas de la francmaçoneria, fins aleshores pràcticament desconegudes a la península.³⁵²

En tercer lloc, les seccions bibliogràfica i d'anuncis de la *Revista Popular* resulten interessants perquè expliciten la decidida vocació de la *Revista Popular*, i en concret de Sardà i Salvany, per autoerigir-se en una espècie de tribuna eclesiàstica, extraoficial, des d'on dictaminar la licitud i moralitat o no, de les diverses publicacions posades en circulació, aspecte aquest que, com és sabut, en l'etapa de Restauració ocasionaria no poques tensions amb -i fins i tot entre- l'episcopat.³⁵³

---

contemporània Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1994, especialment les ps. 539-706.

³⁵¹ *Revista Popular*, núm. 195 s/d.

³⁵² "La historia de la masoneria española se puede decir que empieza a raíz de la revolucion del 68" explica Ferrer Benimeli, J.A., a *La Masonería Española*, Itsmo, Madrid, 1996, p. 93.

³⁵³ Se nos suplica alguna vez que digamos algo llamando la atención contra tal o cual obra mala que se ha anunciado al público, así como recomendamos muy frecuentemente otras que creemos de sana y provechosa doctrina. Lo haremos siempre que se nos envíe un ejemplar de la obra de que se trata [...]. En este supuesto emitiremos siempre nuestro dictamen sobre lo que se nos envíe. Y conste que no andaremos solos, gracias á Dios, sino muy acompañados por

També perquè ens mostren com, progressivament, la *Revista Popular* s'esforçaria a esdevenir un punt de referència imprescindible per al seguit de catequistes, professors de Seminari i altres ensenyants catòlics, als quals oferiria i comentaria, des de tractats actualitzats de catequesi, fins a tota mena de recursos didàctics. En algun moment arribaria, fins i tot, a suggerir determinats títols com a manuals per a determinades assignatures dels Seminaris. A més del seguit d'opuscles i fulls publicats expressament per Sardà i Salvany –per exemple les *lecciones de Teología popular*, publicades per la “Biblioteca Popular”- i de la vocació apostòlica inherent a tota l'acció de propaganda catòlica, la pròpia *Revista Popular* mostraria un interès especial en facilitar, críticament, una àmplia oferta de bibliografia de qüestions educatives.³⁵⁴

En el terreny de la política, hem de dir que poques seccions com aquestes mostren de forma tant explícita, sobretot a partir de finals de 1872, el decidit posicionament de la *Revista* en favor de la causa de la Comunió catòlico-monàrquica.³⁵⁵

En aquest sentit, no fou casual que, el març de 1872, just quan acabaven de començar les hostilitats militars provocades per l'aixecament carlí, la *Revista Popular* anunciés l'aparició de *¡Viva el Rey!*, de Ségur, editada per la “Biblioteca Popular”. En l'anunci, després de recordar uns mots de Pius IX on es resava que “no son las sectas impías las únicas que conspiran contra la Iglesia y contra la sociedad: son también todos estos hombres que, aunque se supongan de ellos las más rectas intenciones y la mejor buena fe, acarician las doctrinas liberales...”, es conclouïa afirmant que el llibre de Ségur deixava clar que:

“[...] No tiene Francia (y lo mismo podemos decir de España) otro camino de salvación que la vuelta a la monarquía legítima y cristiana.”³⁵⁶

---

quien puede y debe servirnos en todo de guía y consejero”. Sardà devia referir-se segurament al seu amic i antic professor al Seminari, Salvador Casañas. *Revista Popular*, núm. 208, p. 399.

³⁵⁴ Vegeu quadre als annexes.

³⁵⁵ Recordi's que Sardà i Salvany participaria setmanalment, com a articulista i sota el pseudònim de “El Oscurantista de Buena Fe”, des de la seva aparició, el 15 de març de 1870 i fins el seu tancament, el 1873, en el diari decididament carlí *La Convicción*. Al seu costat hi participaria també Salvador Casañas, el futur bisbe d'Urgell, qui sota el Pseudònim de “K” protagonitzaria importants polèmiques amb el *Diario de Barcelona*. Vegeu al respecte, Bonet, J., i Martí, C., *L'integrisme a Catalunya...*, ps. 13 i 14.

Poques setmanes més tard, l'abril de 1872, apareixia l'anunci de la traducció del llibre del P. Bresciani, *Olderico o el Zuavo pontificio*, una novel·la històrica on "el lector no puede menos que leer con avidez los rasgos sublimes de los héroes de Castelfidardo que supieron hermanar la virtud más edificante con el valor militar y el generoso desprendimiento de sus vidas"³⁵⁷ A principis de maig, era el propi Sardà i Salvany qui prologava una nova traducció de Ségur, en aquesta ocasió, *Al soldado en tiempo de guerra*.³⁵⁸

Finalment, la secció d'anuncis de la *Revista Popular* és interessant perquè exemplifica perfectament els límits de la premsa catòlica catalana i espanyola en aquest període. Hem pogut veure com, a finals de 1871, després d'un any de funcionament, Sardà i Salvany explicava al seu amic Matas la decisió que havien pres juntament amb Sanmartí d'intentar superar les dificultats econòmiques de la *Revista* incloent-hi una secció d'anuncis. Aquesta ampliació havia de permetre fins i tot, l'augment del nombre de pàgines del setmanari. Malgrat que l'ampliació del setmanari es realitzà i tot i que la *Revista* augmentà la seva expansió en el transcurs de 1872, de fet, l'esperada incorporació d'anuncis de particulars mai no s'arribaria a concretar. La *Revista*, com de fet totes les altres publicacions d'orientació catòlica impulsades més o menys directament per algun eclesiàstic i/o catòlit lletraferit –*La propaganda Católica a Palència (1869)*, *La defensa de la Sociedad (1872)*– explicitaria en aquest terreny la seva dificultat per aconseguir publicitat –i per tant, públic lector- al marge dels circuits i tramats institucionals confessionals. Setmanaris massa polititzats, de caràcter alligonador i moralitzant, amb una abrumadora manca de professionalització, dispersió i manca de mitjans aconseguirien en comptades ocasions –si no era a base de polèmiques furibundes amb els adversaris polítics- oferir un producte entretingut capaç de competir amb la premsa liberal.³⁵⁹ No caure en aquest parany seria justament el repte de la *Revista Popular*. Amb tot, en aquest sentit, no deixa de ser significatiu la dificultat d'alliberar la *Revista* d'aquesta imatge de publicació avorrida i de sagristia, el fet que, en

---

³⁵⁶ *Revista Popular*, núm. 63, 9.III.1872.

³⁵⁷ *Revista Popular*, núm. 67, 6.IV.1872.

³⁵⁸ *Revista Popular*, núm. 71, 4.V.1872.

³⁵⁹ Aquest tema és tractat abastament i amb la perspectiva de tot el darrer terç del segle, per S. Hibbs Lissorgues, *Iglesia, prensa y sociedad...*, ps. 353-431.

contrast amb els que es donava, per exemple, a les pàgines de *Diario Barcelona* en aquelles mateixes dates, a les columnes de la *Revista Popular* la secció d'anuncis arribés a desaparèixer com a tal, des dels primers exemplars de 1873. Mentre havia existit, s'omplí de pocs anuncis, sempre de productes editats per la pròpia *Tipografia Católica* o objectes més o menys relacionats amb el culte, o comercialitzats per algun zelós catòlic que, probablement, contractava la publicació d'anuncis més com a testimoni d'adhesió personal a la causa catòlica que defensava la *Revista* que no pas perquè n'esperés cap gran benefici econòmic. És el cas de la farmàcia d'Escrivà o de les "Tintas" d'Antonio Vidal i Franquet, els anuncis dels quals, no sortiren més que esporàdicament.

4.2.3. *La Subscripción popular española en favor del Romano Pontífice Pobre*

Des de la proclamació, el 1681, a Torí del regne d'Itàlia a França, a la mateixa Itàlia i també, com no, a Espanya, proliferen l'organització de campanyes destinades a mostrar adhesió i suport incondicional a la persona del Papa. D'entre elles, ressalten, sens dubte, les destinades a l'obtenció de diners per a la millora de la situació de Pius IX, el Papa-Rei esdevingut, víctima del liberalisme, "Papa-pidolaire". A més de l'interès estrictament econòmic d'aquestes campanyes, des d'un primer moment, l'organització de subscripcions més o menys popular en favor del romà pontífex van esdevenir un instrument ideal de mobilització catòlica, de propaganda i d'ostentació de la condició militant en la fe.³⁶⁰

Des de l'esclat de la *Gloriosa*, a més, una Església commocionada pel curs que seguien els esdeveniments trobaria en l'explicació de la devoció pel Papa del Syllabus la manera de mostrar la seva frontal oposició envers els avenços que propugnava el liberalisme revolucionari.

---

³⁶⁰ Sobre tota aquesta qüestió, resulta de gran interès Solange Hibbs-Lissorgues, *Iglesia, prensa y Sociedad...*, especialment el capítol quart de la primera part que duu per títol "Militantismo de la prensa católica durante el Sexenio", ps. 71-114.

És en aquest sentit que, des de l'inici de la publicació de la *Revista Popular*, l'1 de gener de 1871, Sardà i Salvany, es va plantejar la conveniència de posar també el seu setmanari al servei d'aquesta noble causa. Just dues setmanes després de l'arrencada de la *Revista*, Sardà i Salvany llançava la iniciativa d'obrir una *Subscripción popular española en favor del romano Pontífic pobre*. Convençut que en els temps que corrien es feia imprescindible que els catòlics s'apliquessin allò de "a Dios rogando y con el mazo dando" (un refrany, d'altra banda, que el prevere sabadellenc, a fi d'evitar mals entesos amb les autoritats governatives i segurament amb més d'un dels seus exaltats seguidors, s'afanyaria a deixar clar que tenia només caràcter metafòric) , Sardà i Salvany instava als seus lectors a participar en aquella empresa a la que, setmanalment, la *Revista* dedicaria una columna:

"Manos, pues, a la obra. Nuestra subscripción popular en favor del romano Pontífice pobre no admitirá donativo que exceda de cincuenta céntimos por cada suscriptor. Deseamos que nadie se avergüence de contribuir aquí con su pieza de a dos cuartos. Deseamos que esto sea popular, como todo lo nuestro. El que por más rico desee ofrecer mayor cantidad, podrá verificarlo repitiendo más a menudo el donativo, u ofreciendo varios a nombres de personas difuntas que le sean queridas [...]"³⁶¹

En la línia del que serà una constant a la *Revista Popular*, i, de fet, a tota l'obra apologètica i d'apostolat de Sardà i Salvany, també la subscripció endegada es reivindicava i pretenia, per damunt de tot, com a una empresa eminentment popular. I certament, com tindrem ocasió de comprovar, l'autoatribució era prou justificada. Amb tot, com ja queda indicat en la cita precedent, els promotors de la subscripció, si certament resoldrien i explicitarien reiteradament i insistentment el seu desig de donar un contingut popular a la iniciativa, no s'esforçarien menys a mostrar les diverses possibilitats des de les quals, les famílies més opulents, a més de poder respondre amb la generositat que la seva major riquesa els permetia, podrien exhibir la seva condició i militància catòliques, amb donatius a l'alçada de la seva condició social.

---

³⁶¹ *Revista Popular*, núm. 3, 14.I.1871, p. 19.

Fixades les normes per participar en la subscripció Sardà i Salvany convidaria als seus lectors a acompanyar els seus petits donatius amb alguna intenció, rogativa o mostra d'estimació envers algun familiar difunt. Aquest apartat de la secció esdevindria, en poques setmanes, una excel·lent plataforma des d'on llançar les més exaltades i desaforades arengues teocèntriques i antiliberals, quan no obertament filocarlistes.

En general, en el transcurs de les subscripcions que aquí hem resseguit, les dels anys 1871,1872,1873 i 1874, s'observa clarament l'esforç per apropiat-se i instrumentalitzar partidistament la figura del Papa, així com per utilitzar la subscripció com a element de mobilització de la militància catòlica i d'exhibició de força davant els considerats adversaris de la religió. Sardà i Salvany, a principis de 1874, en un article destinat a presentar la nova subscripció anual escrivia:

“otra vez por conducto nuestro tiene el Papa a sus hijos la mano desvalida”

Afegint poques ratlles més avall:

“Una vez más daremos a nuestros contrarios una muestra de lo que somos y de lo que valemos los hijos de la fe...”³⁶²

Pel que aquí ens interessa, finalment, cal destacar que des de febrer de 1872, la *Revista Popular*, afegeix, al costat del nom dels subscriptors, de la quantitat i de la intenció que proposen, el seu lloc d'origen, informació que ens ha resultat de gran utilitat per fixar, amb precisió, l'abast geogràfic de la difusió de la *Revista Popular* en aquests anys de “Revolució”. Des de l'inici de la campanya, a més, en alguns casos els subscriptors indicaven, al costat de la seva frase o rogativa pietosa, la seva professió, estat civil i fins i tot, en algunes ocasions, l'edat. Tot plegat ens ajudarà, sens dubte, a aproximar-nos a la caracterització sociològica dels lectors de la *Revista Popular*.

---

³⁶² *Revista Popular*, núm. 154, 3.I.1874, ps. 3-4.

4.2.4. *La subscripció popular, plataforma de propaganda i mobilització político-religiosa*

“¡Si pudiésemos trasladar a las columnas del periódico todo lo que nos escribe ese benditísimo pueblo acompañando sus limosnas, con su misma candorosa ingenuidad, con su ruda franqueza, con su propia ortografía, signo inequívoco de su legítima procedencia popular!”

Sardà i Salvany, 1873.³⁶³

Per a ser un catòlic íntegre, sense “peròs”, tant important com la pràctica de la fe, ho era l'exhibició i ostentació pública d'aquesta condició.³⁶⁴ D'aquí l'interès de Sardà i Salvany, però també de moltes altres subscripcions impulsades de d'altres publicacions tradicionalistes en aquells anys, per fer constar, a més de les quantitats rebudes, el nom dels qui les enviaven. L'aparició del cognom familiar a les columnes d'una subscripció en favor de la causa del Papa esdevenia el perfecte certificat de militància en l'ortodòxia catòlica. Sardà i Salvany ho explicava sense embuts en la presentació de la seva col·lecta:

“En vista de la miseria del Papa abrimos desde hoy en la última página de nuestra *Revista* una suscripción popular, a la cual confiamos que nadie faltará de cuantos se precien de llamarse católicos.”³⁶⁵

Des de ban aviat, a més, Sardà i Salvany proposaria als seus lectors aprofitar la trames de les respectives subscripcions per enviar alguna petita intenció i/o pregària que

---

³⁶³ “ Artículo único” a *Revista Popular*, núm. 122, 20.IV.1873, p. 198.

³⁶⁴ Sardà i Salvany, però també homes com Jaume Collell, gens suspecte de ser recordat en els nostres dies com a integrista, es referirien en més d'una ocasió als catòlics del “però”, referint-se amb aquest mot a aquells qui trobaven sempre raons per a justificar el seu comportament contemporitzador. Vegi's al respecte per exemple l'article de Sardà i Salvany “Los Malos Periódicos” aparegut a la *Revista Popular*, núm. 27 I.VII.1871, p. 209-210, o el capítol sisè de *La Revolución i les antigüalles* de Collell que duia per títol “Castes de revolucionaris”. Per a la lectura d'aquest darrer nosaltres hem fet servir l'edició que sota el títol de *Escrits Polítics. Jaume Collell*, va ser publicada a cura de Joan Requesens per Eumo Editorial i l'Institut Universitari d'Història Jaume Vicens Vives, el passat 1997. L'opuscle a les ps. 68-98.

³⁶⁵ “Obras son amores”, *Revista Popular*, núm. 3. 14.I.1871, p. 19.

homenatgés la memòria d'algun familiar i/o amic recentment difunt o especialment estimat. Aviat arribarien a la redacció de la *Revista* intencions de mares per fills reclamats per l'exèrcit a Cuba, o de marits pregant pel cunyat o fins i tot per la salut de la sogra! En poques setmanes, però, de costat a aquestes més o menys sinceres rogatives, les columnes dedicades a recollir aquestes intencions esdevindrien la plataforma idònia des d'on llançar dures crítiques als esforços per secularitzar la política i la vida civil, quan no el pretext ideal per mostrar més o menys explícitament clares simpaties per la causa carlista.

Així, per exemple, el 8 de novembre de 1873, en plena guerra civil, un tal C.B demanava “por el triunfo de la legitimidad y del derecho en todo el mundo.”³⁶⁶ Encara no mig any abans, un de Vilafranca del Penedès s'havia presentat com a un “amante de Dios, de la patria y del Rey.”³⁶⁷ Alguns aprofitaven la possibilitat de contraure més d'una subscripció per enviar tota una declaració de principis:

“¡Viva Pío IX! 1,00 -¡Viva el Papa Rey! 1,00. - ¡Viva la Inmaculada Concepción! 1,00. - ¡Viva Roma, capital del Orbe católico! 1,00. -¡Viva el Syllabus!1,00. - ¡Viva el Concilio ecuménico! 1,00. -¡Viva el poder temporal de la Iglesia! 1,00. - ¡Viva la infalibilidad pontificia!1,00 [...]”³⁶⁸

D'altres, per exemple Gaietà Barraquer –el prevere amb qui el futur bisbe Torras i Bages, fugint de la República, compartí estança durant alguns mesos, a Vinçà, a la falda del Canigó- aprofitarien per arremetre contra els considerats per Sardà i Salvany i els seus seguidors com a pitjors enemics del catolicisme, els catòlics mestissos:

“Cayetano Barraquer, presbítero, para que el señor se digne confundir y destruir el liberalismo desde su escuela atea hasta la perniciosísima llamada liberal-católica, 4,00.”³⁶⁹

---

³⁶⁶ *Revista Popular*, núm. 150, 8.XI.1873, p. 228.

³⁶⁷ *Revista Popular*, núm. 94, 12.X.1872, p. 182.

³⁶⁸ *Revista Popular*, núm. 154, 6.XII.1873, p. 276.

³⁶⁹ *Revista Popular*, núm. 207, 1874, p. 384. Notícia de l'estada de Josep Torras i Bages, a Vinçà, amb Gaietà Barraquer a Collell, J., *Dulcis Amicilia. Correspondencia del Doctor Torras y Bages*

Com es pot veure, la figura de Pius IX esdevé l'emblema de la reacció contra l'avenç del liberalisme, o si es vol, de la modernitat. Les referències a la sort del Papa, sobretot des de la fatídica data del 20 de setembre de 1870 –quan les tropes de Víctor Manuel entren a Roma- es comptaran per centenar. Pràcticament tots els subscriptors de la *Revista Popular* sentirien la necessitat d'exhibir la seva adhesió i amor per aquella causa. Algun ho farien aprofitant l'ocasió per mostrar les seves més que discutibles dots poètiques amb frases com “Es católico deber, al Pontífice socorrer”³⁷⁰ D'altres, més atinats, farien de la bandera pontifícia l'estandart de la causa antiliberal:

“D.V.P. Pbro., en unión de varios fieles que están orando sin intermisión a fin de que Dios conceda al Santo Padre ver humillados y abatidos hasta el polvo de la tierra a los enemigos de la santa Iglesia católica, apostólica y romana, 50.00”³⁷¹

És que com assenyalà Sardà i Salvany a l'*Almanaque de los amigos de Pío IX*, revista mensual també dirigida per ell, apareguda el 1872, res com l'adhesió al Papa exemplificava, tan nítidament, la condició de catòlic sense matisos:

“La virtud del católico en nuestros días ha de ser la devoción al Papa. En otros tiempos podían no exigirse demostraciones públicas de adhesión a este punto, al cual nadie combatía. Hoy esta debe ser la piedra de tope para conocer al verdadero católico y distinguirlo de tanto revolucionario ambiguo. La tibieza en amar al Papa, en defenderle, en socorrerle, en rogar por él arguye necesariamente un catolicismo averiado.”³⁷²

La fervorosa devoció pel Papa era un sentiment que, sens dubte, en aquells anys d'oberta persecució a l'Església era compartit per tota la comunió catòlica. Primitiu

---

amb Mossen Jaume Collell... “Biblioteca d'autors vigatans” vol. XX Gazeta de Vic, Tipografia Balmesiana, Riera, 5. Vic, 1926, p.36. Gaietà Barraquer i Roviralta havia nascut a Barcelona, el 1839. Després d'estudiar dret i llicenciar-se en teologia fou ordenat prevere el 1869. Algunes dades biogràfiques a cura d'Albert Manent a *Diccionari d'Història eclesiàstica de Catalunya*, Generalitat de Catalunya, Editorial Claret, Barcelona, 1998.

³⁷⁰ *Revista Popular*, núm. 127, 31.V.1873, p. 271. Signa la intenció A.P. prevere de Gràcia

³⁷¹ *Revista Popular*, núm. 175, 2.V.1874, p. 288.

³⁷² “O con el Papa o contra el Papa” article compilat dins *l'Almanaque de los amigos de Pio IX*, enero de 1873, p. 11, citat per Hibbs-Lissorgues, Iglésia, prensa..., p. 81.

Sanmartí, l'administrador de la subscripció, n'havia donat mostres quan, la primavera de 1873, acompanyat de Josep Vilarrasa –tresorer de la *Juventud Católica* de Barcelona–, va viatjar a Roma amb la pretensió de ser rebut per Pius IX. La ressenya que envià a Sardà, des de Roma, just després d'haver gaudit d'onze minuts d'Audiència amb el Sant Pare, donen mostra de l'apassionada devoció i idealització sentida per Sanmartí per l'ancià pontífex:

“Apreciadísimo amigo [escriu a Sardà i Salvany]: por fin, y gracias a Dios, he hablado con la gran figura de nuestro siglo, con nuestro santísimo y amabilísimo Pío IX. Crea V., amigo mío, que me faltan palabras para explicarle mi viva satisfacción [...] Duró esta [l'audiència amb el Papa] once minutos, preciosos momentos que recordaré toda mi vida [...] Al acercarse el momento suspirado, estaba yo temblando no sé de qué, pero temblaba de veras [...]”³⁷³

Si la joia per haver estat rebut fou gran, va ser-ho encara més quan Pius IX es dignà beneir la tasca que feien des de la *Revista Popular*, i els dedicà, fins i tot, unes petites ratlles d'estímul, que resaven: “Batallad las batallas del Señor, y Él os dé gracia y fortaleza para defender sus derecho y los de la Iglesia”, paraules que foren ràpidament interpretades per Sardà com la inequívoca confirmació de l'encert i la bona direcció de la seva sana intransigència amb l'error:

“Él las ha escrito; nuestra divisa serán y nuestro blasón mientras Dios otorgare vida y salud a estas pobres páginas que tal honra nos han conquistado. Desde hoy lo sabemos con mayor seguridad [...] nuestra senda está bien marcada, batallar y soldados, en efecto, nos habíamos creído siempre. Ahora empero acaba de armarnos tales con mayor solemnidad nuestro Rey...”³⁷⁴

Més d'un patiria a les pròpies carns, amb la Restauració, el zel amb què Sardà i Salvany es disposaria a complir aquest “encàrrec” Papal!

---

³⁷³ “Felicísima sorpresa” a *Revista Popular*, núm. 125, 17.V.1873, ps. 234-236.

³⁷⁴ *Ibidem*.

De fet, però, la passió i la devoció pel Sant Pare no eren només cosa del catòlics més intransigents. Les pàgines del *Diario de Barcelona* coincidirien en no poques ocasions en l'estimació per Pius IX i en la denúncia de la seva situació de "Papa presoner". Com recull Hibbs-Lissorgues, el propi Eduardo Llanas –el pare escolapi que als anys vuitanta no dubtaria a plantar cara a Llauder i als que es creien amb el monopoli de la veritat catòlica- justificaria entrada ja la Restauració, el comportament romanista i ultramuntà dels catòlics durant els anys del Sexenni. En un context de clara persecució i desordre social, els catòlics s'aferraven a l'únic que continuava infonent-los seguretat. Els esdeveniments del Sexenni es mostrarien, en aquesta mateixa direcció, com a inequívoc element de cohesió entre ells. Llanas justificava així la seva vella militància ultramuntana:

“Nosotros fuimos integristas durante el Pontificado de Pío IX, entonces que el integrista era esencialmente antirrevolucionario y más católico que ahora [...] Entonces [...] seguíamos la dirección que desde el Vaticano se daba a las fuerzas católicas [...]”³⁷⁵

En la mateixa direcció de la trajectòria justificada retrospectivament per Llanas, podríem situar el romanisme i ultramontanisme del jove prevere osonenc, Jaume Collell. Acompanyat del seu bon amic Josep Torres i Bages, Collell fou l'encarregat, a principis de 1874, de viatjar personalment a Roma i fer entrega al pontífex dels diners de la subscripció corresponents a 1873, així com d'una bella enquadernació dels números de la *Revista Popular* d'aquell mateix any. Sens dubte, la pròpia ressenya de l'experiència exemplifica també perfectament aquesta fervorosa devoció per l'ancià pontífex.

El 27 de febrer, data de l'Audiència concedida pel Papa a Collell, era recordat per aquest com “uno de los [dies] más felices de mi vida”, només comparable al de la seva primera

---

³⁷⁵ *El criterio Católico*, 3.XII.1887, p. 12, citat per Hibbs- Lissorgues, *Iglesia, prensa...*, p. 105. Nota 7. Sobre l'enfrontament entre el pare Llanas , *El Correo Catalán*, de Llauder i les posicions integristes en general, Vegi's Joan Bonet i Casimir Martí, *L'integrista a Catalunya...*, especialment les ps. 297-330 i 345-6.

comunió o al de l'ordenació.³⁷⁶ El relat que Collell envià als amics de la *Revista Popular* era similar al que l'any anterior havia tramès Sanmartí. Per Collell, tal i com ho hauria estat pera qualsevol eclesiàstic integrista de la Restauració, el Papa estimat era "...el Pontífice de la definición del dogma de la Inmaculada y del dogma de la infalibilidad, el Pontífice de la Encíclica Quanta Cura y del Syllabus...", el pontífex octogenari víctima d'un "triste cautiverio"

En resum, doncs, i per cloure aquest apartat, hem de destacar com en aquests anys del Sexenni es consolida amb força i com a vertader antecedent del que serà habitual durant els primers anys de la Restauració, l'impuls per part de la premsa catòlica "íntegra" de múltiples pràctiques de mobilització i propaganda catòlica, basades en la majoria dels casos en la instrumentalització i apropiació, en benefici propi, de la figura del Papa i en la politització dels actes de fe, convertits en vertaderes mostres de suport a l'antiliberalisme. Com denunciaria Llanas i recull Hibbs-Lissorgues, a l'alçada dels anys vuitanta:

"Nuestros católicos íntegros [...] se han acostumbrado a unas apelaciones al pueblo que es lo que puede darse de más radicalmente revolucionario dentro de la constitución de la Iglesia; y estas apelaciones al pueblo se hacen den forma de suscripciones; y un día son largas listas de firmas, otro días son letanías de insultos, otro día donativos para regalos... Estas listas de firmas, estas suscripciones fueron juntamente prohibidas por el representante de su Santidad en España. Y sin embargo el que quiere ser tenido y tratado como católico puro, íntegro, no tiene hoy más remedio que dar siquiera sus 25 céntimos y continuar su nombre en tales listas. De no hacerlo se le tildará de católico-liberal o sospechoso."³⁷⁷

No vull cloure aquest apartat sobre el contingut de les intencions pietoses trameses pels subscriptors a la *Revista*, sense fer una breu referència a la llengua usada. En la

---

³⁷⁶ Collell ressenyà l'Audiència amb el Sant Pare a través de la correspondència "Recuerdos de Roma" que la *Revista Popular* publicà en dos articles al núm. 173 i 175, apareguts, respectivament, el 18 d'abril i el 2 de maig de 1874, ps. 242-245 i 273-276.

³⁷⁷ *El criterio Católico*, 14.V.1887, p. 655. Citat per Hibbs-Lissorgues, *Iglesia, premsa...*, p. 82.

majoria dels casos, com a canal habitual a l'època en les expressions públiques i literàries, el castellà era la llengua utilitzada.³⁷⁸ Ja hem vist, a més, amb quins criteris havia estat educat Sardà al Seminari. Amb tot, encara que rarament, a les columnes de la subscripció també hi trobarem alguna intenció expressada en català. El desembre de 1872, Josep Neto, ciutadà de la Barceloneta, escrivia en el que ell degué considerar una excentricitat poètica: “Lo dia que el Papa logri - sortirne de l'opressió,- los habitants de aquest barri –ne farem festa majo”.³⁷⁹ Pocs mesos abans Sardà i Salvany havia rebut la subscripció de “Un catalá aymador de S.S. Pio nové, 50. –Un soci de la Jove Catalunya, 50. –Per a que Déu benehesca'ls fruyts de la Revista i Biblioteca Popular, 50. Per a que la Verge de las Mercés, redemptora de captius, redemesca al Sant Presoner del Vaticá, 50. –Per a que Catalunya rebe'ls belefactors influjos de la Santa religió católica, apostòlica y romana [...]”³⁸⁰ Entremig d'ambdues subscripcions, i sense que resultés en cap moment contradictòria amb aquestes, un sarrianenc escrivia “ Un español que en materia de la religión piensa como el tiempo de Felipe II, 50”.³⁸¹ El que L. Veuillot hauria escrit en francès, Sardà i Salvany en castellà , d'altres , fins i tot socis de la Jove Catalunya , començaven a escriure-ho en català. La llengua els separava però la cosmovisió continuava transcendint les fronteres lingüístiques i actuant en ells com a substrat compartit.³⁸²

---

³⁷⁸ Cf. Anguera, P., *El català al segle XIX. De llengua del poble a llengua nacional*, Empúries, Barcelona 1997.

³⁷⁹ *Revista Popular*, núm. 103, 14.XII.1872, p. 289.

³⁸⁰ *Revista Popular*, núm. 92, 28.IX.1872, p. 158. Probablement ,darrer l'anonimat s'amaguin els noms de Josep Palau i Huguet, soci de la *Jove*, declarat carlí impulsor en aquestes dates de la col·lecció “Biblioteca Catalana”, que inaugurà Jaume Collell; o els de Pere Nanot Renart; Isidre Reventós, Felip de Saleta o Josep Serra i Campdelacreu, tots ells socis de la *Jove Catalunya*, bons amics de Collell i fervorosos militants catòlics. Recordi's en aquest sentit que, el nom de Pere Nanot, per exemple, ja l'havien trobat entre els escollits per a ser editat per la “Biblioteca Popular” impulsada per Primitiu Sanmartí, des de l'abril de 1870.

³⁸¹ *Revista Popular*, núm. 103, 14.XII.1872, p. 290.

³⁸² Sobre la ideologia i els orígens de la *Jove Catalunya*, vegi's *La Jove Catalunya. Antologia*, a cura de Margalida Tomàs, op.cit.

4.2.5. La difusió de la *Revista Popular*

Per copsar la importància o no de les publicacions i periòdics de qualsevol signe i en especial de les catòliques, sovint la historiografia s'ha fixat en la quantitat d'exemplars que cadascuna deia treure a la llum. En aquest sentit, com ens recorda Hibbs-Lissorgues, *la Revista Popular*, malgrat les presteses "tirades fabuloses" que els ulls amables d'algun dels hagiògrafs de Sardà creien recordar, hauria tingut una difusió més aviat modesta, sobretot, si la comparem amb la que tenia per exemple *La Croix* a França –amb prop de 300.000 lectors- o *El Imparcial* o *el Diluvio a Espanya*, que rondaven els 100.000. Hibbs-Lissorgues, com abans ho havia fet Cárcel Ortí, han parlar per a la *Revista de Sardà*, d'una tirada d'uns 8.000 exemplars. Bonet i Martí, l'havien fixat en uns 5.800.³⁸³ En tot cas, i per aquest primers anys del Sexenni, ja hem vist que en paraules del propi Sardà, rondava els 5.000.

De fet, però, en la nostra opinió, l'anàlisi quantitativa resulta clarament insuficient per copsar la importància real de la difusió del discurs de la *Revista Popular*.

En primer lloc, perquè, com no es cansaria de repetir el propi Sardà i Salvany, la lectura i difusió de la *Revista Popular* no s'acabava a les mans del seu primer comprador. L'adquisició de la *Revista Popular* o d'altres de les seves mateixes característiques no era el fruit de cap inquietud intel·lectual sinó un acte més de militància al servei de la fe. La *Revista* es posava al servei del mossèn solitari que trobava en les columnes de *La Sección Piadosa* fins i tot una proposta de comentari –en clau integrista, òbviament- de l'evangeli de la setmana; es posava al servei dels fabricants, als qui oferia un instrument útil per difondre entre els seus treballadors el degut respecte i estimació a més de cap a la fe, cap a la seva pròpia figura paternal. Es posava també, finalment, al servei de les dones, mares i esposes, de qui s'esperava sabrien transmetre els principis de la religió al

---

³⁸³ Hibbs Lissorgues, *Iglesia, prensa...*, p. 417. Bonet, J., i Martí, C., *L'integrisme a Catalunya...*, p. 19. Cárcel Ortí, V., *León XIII y los católicos españoles*, Ediciones Universidad de Navarra, (E.U.N.S.A.), Pamplona, 1988, ps. 757-58. La citació correspon a l'article d'Artur Masriera, "El Dr. Sardà..." qui va escriure "Després de la publicació i aprovació d'El Liberalismo es pecado, la *Revista Popular* del Dr. Sardà i Salvany cresque com l'escuma i arribà a tenir un tiratge fabulós." p. 75.

cor dels respectius fills i esposos. En aquest sentit, per exemple, ens torna a la memòria el record d'Àgueda, aquell personatge de ficció de Pereda, arquetípic amb tot, de tot un món rural tradicionalista, i que, havent begut només de la instrucció servida per la seva pietosa mare, s'havia convertit, no obstant això, sense haver llegit directament res del que havia passat per les mans de la seva mare, en una abanderada implacable de la fe, més, fins i tot, que no ho havia estat probablement la seva instructora.

No hem d'oblidar tampoc que, com mostra el cas sabadellenc, en l'agenda d'activitats d'entitats com les Acadèmies Catòliques o com les dedicades estrictament a la joventut –en clara expansió arreu de l'Estat- era freqüent destinar uns minuts de la reunió setmanal al repàs i lectura de les diverses publicacions a les que l'associació estava subscripta o, més freqüentment, a la del periòdic que duia algun soci, i que servia per il·lustrar a la resta. A Sabadell, per exemple, com veurem, a les reunions de la *Juventud Católica* dirigida per Sardà, no hi faltaria mai, de costat a la lectura de la *Revista Popular*, el comentari d'algun dels suggestius articles apareguts a *El Pensamiento Español*, periòdic al que estava subscript u dels socis. Un únic subscriptor servia de corretja de transmissió de les idees del periòdic tradicionalista a les orelles de la trentena d'adolescents i joves que assistien a la reunió dominical.

En el marc , a més, de comunitats rurals com Valdecines, en plena Montaña asturiana, deixades de la mà de l'Estat però no de la de Déu, "...que nadie se acordaba de él sino para sacarles las contribuciones y los quintos; por lo que en el punto a médico, botica y escuela, atrasaba dos siglos muy cumplidos en el reloj de los tiempos..." el fet que l'únic subscriptor de la *Revista Popular* fos el mossèn -com veurem que certament passava a molts poblets-, no volia dir que les seves notícies i molt menys les seves idees morissin a la llar de la rectoria. Si com ens recordava José Polo Benito, sacerdot i periodista, en els anys de la Restauració, fins i tot a les càtedres dels Seminaris sovint les columnes de *El Siglo Futuro* servien de guió per a les classes magistrals, com no havia de servir la *Revista Popular*, de referent i reafirmador de la cosmovisió tradicionalista pels mossens, a l'hora d'escriure la prèdica dominical o d'exercir, de del confessorari o des de la

simple quotidianitat, el paper de guiatge moral i espiritual que, al món rural, pràcticament tothom li reconeixia?³⁸⁴

Certament, cal reconèixer-ho, no tot degué ser bufar i fer ampolles. La dinàmica de campanyes de mobilització dels fidels en forma de recollida de signatures, de mostres d'adhesió a aquesta o aquella causa concreta, sovint, a part de pel seu declarat contingut ideològic i polític, degué ser de mal comprendre per una parròquia i fins i tot per un mossèn de poble, poc avessat al món modern i menys encara, a les seves noves tècniques de politització. El testimoni de Ségur sobre aquest tema ens resumeix, molt gràficament, el que volem dir:

“Encontrábame yo en la campiña, y habiendo preguntado á un buen párroco si pensaba establecer el dinero de San Pedro en su parroquia, contestóme con extraña ingenuidad: -yo me guardaré mucho de hacerlo, mi gente no entiende lo que es; y yo no sé cómo explicarlo; y con tanto mayor motivo cuanto que los malos periódicos que leen los repiten en todos tonos que solo se les pide dinero para oprimir el pobre pueblo italiano, para mantener el lujo de los cardenales, etc... Doy cinco francos en nombre de la parroquia, y asunto concluido.”³⁸⁵

“Mi gente no entiende lo que es” però no menys important, i suposant que ell sí que ho entengués, el pobre mossèn rural reconeixia que “yo no sé como explicarlo”. Des del món urbà, i gràcies a l'empenta de decidits propagandistes de l'alçada de Sardà, el nou apostolat, s'entenia, arreu, com una bassa d'oli. Llibres con *El dinero de San Pedro*, de Ségur, que a França aconseguiren arribar a la xifra de 100.000 exemplars venuts, i que a la península Sardà s'encarregaria de difondre, contribuïrien a fer comprensibles tots aquests nous processos.

---

³⁸⁴ La citació a de Pereda, JM., *De tal palo tal astilla*. “letras hispánicas” núm. 34, Cátedra, Madrid 1984, p. 166. José Polo Benito, *Del periodismo católico*. Plasencia, Imprenat Manuel Ramos, 1901, citat per S.Hibbs-Lissorgues.

³⁸⁵ *Revista Popular*, núm. 71, 4.V.1872, ps. 247-248.

Tot i això per assenyalar que, en la nostra opinió, més que l'aproximació quantitativa a l'anàlisi de la difusió de la *Revista Popular*, el que resultarà interessant és la concreció del fenomen a partir de paràmetres qualitius com poden ser, l'estudi de l'abast territorial de la difusió del setmanari, o la concreció i caracterització sociològiques dels seus lectors.

A partir de la informació sobre el lloc d'origen que donen els propis participants a la subscripció popular impulsada per Sardà i Salvany hem pogut fixar, amb certa precisió l'abast geogràfic de la *Revista Popular* en aquest primers anys de funcionament.

Els resultats obtinguts, no per ja intuïts, resulten menys sorprenents. A l'alçada de 1874, el novell setmanari del jove prevere sabadellenc havia esdevingut tot un referent dins la publicística catòlica espanyola de l'època.

Malgrat la seva juvenesa, dins l'Estat ja arribava ni més ni menys que a prop de 400 municipis.³⁸⁶ Fora de la península es llegia a Canàries, a Ceuta, a Melilla, a les Balears, a les Filipines, a Cuba i a Puerto Rico. Puntualment arribaria fins i tot , a Arequipa, Lima, Benavides, Córdoba i Buenos Aires, ciutats des de les que Primitiu Sanmartí (mentre feia el seu viatge de noces) s'ocupà de trametre subscripcions.

L'anàlisi regional de la difusió de la *Revista Popular* corrobora amb claredat l'esforç de l'Església i en concret del seu fervent defensor sabadellenc per, sense haver de canviar el discurs de sempre, no perdre el carro de les noves tècniques propagandístiques que s'imposaven arreu.

L'índex de localitats i regions a les que arriba la *Revista Popular* confirma que el setmanari tenia bona acceptació a les regions tradicionalment catòliques i de base rural. Com no podia ser d'altra manera, trobarem la *Revista* notablement implantada a la regió de Navarra, a la Rioja, a Osca i a les comarques nord-occidentals de Saragossa. Arribava, també, a les àrees deprimides, de base agrària i poblament dispers . És el cas

---

³⁸⁶ Una quarantena dels quals, en l'actualitat desapareguts.

de comarques com les del Matarranya, Ports, l'Alt i el Baix Maestrat, dins els límits de les actuals províncies de Castelló i Terol. També , a la regió d'Oriola, d'Alacant i murciana, i encara que de forma més dispersa, a terres castellanés. Finalment, la trobem, com no, en l'emblemàtica regió de les Hurdes, al cor de l'Espanya més negra i deprimida.

Compte, però, a llegir precipitadament el que acabem de dir i més encara a veure en aquesta descripció la confirmació de la justificada associació entre una Espanya negra , endarrerida, de base rural i tradicional i l'Església catòlica. Reconeixent , com hem fet fins ara la comoditat amb què sense dubte es movia la *Revista* en aquestes regions, no és menys cert que , com expliciten homes com Sardà i Salvany –en la línia d'una tradició que arrenca com a mínim amb Balmes- foren molts els homes d'Església que s'adonaren, ben aviat, de la urgència de plantar cara al món urbà en procés d'industrialització que despuntava amb força sobretot a Catalunya.

L'anàlisi de la difusió de la *Revista Popular* a Catalunya confirma el que diem. Més encara que en la panoràmica general espanyola, el cas català mostra l'elevat i precoç grau d'implantació de la *Revista* en el món urbà. A l'alçada de 1874, des d'un punt de vista comarcal, només la Vall d'Aran restava al marge de la publicació de Sardà.³⁸⁷ La implantació a la resta de comarques era certament notable. Ho era, òbviament per raons de proximitat a les comarques de Barcelona, on arribava a cent tres municipis. També, però, s'obria camí a les de Girona (26 municipis) i Lleida (29). A Tarragona la *Revista Popular* comptava amb subscriptors només a dotze localitats.

A les comarques tarragonines i a les de la regió de Lleida la *Revista Popular* trobava subscriptors en viles petites i mitjanes, de base rural, en la majoria dels casos gràcies a la tenacitat i l'impuls dels rectors parroquials, o d'algun altre eclesiàstic. És el cas per

---

³⁸⁷ En una lectura estricta de la difusió de la *Revista Popular* en base a l'actual mapa comarcal del Principat, hauríem d'afegir en la llista d'àrees on no consta el nom de cap subscriptor, de costat a la Vall d'Aran, les comarques del Tarragonès, Montsià i Terra Alta. De fet, però, aquesta afirmació distorsionaria una realitat regional que s'apunta amb nitidesa i justament en la direcció contrària. L'anàlisi d'aquesta regió, prescindint de les divisions administratives comarcals actuals, confirma aquesta àrea, la de la part Sud de la franja de Ponent, precisament com un important nucli receptor de la *Revista Popular*.

exemple de Sant Llorenç de Morunys, al Solsonès, o de Sanahuja, a la Segarra, o de petits llogarrets com Nalech o Alàs, a l'Alt Urgell.³⁸⁸ A les comarques tarragonines ressalta la participació més o menys continuada de subscriptors reusencs, vendrellencs i tortosins.

Sens dubte, però i en la línia del que assenyàvem més amunt, és a les comarques de la Catalunya central i oriental on trobem un major grau d'implantació de la *Revista*. Significativament, a més, els municipis que hi participen amb més assiduitat, eren els que més decididament estaven afrontant els reptes de la modernitat. A banda de Barcelona, Sabadell i Terrassa, que mereixen un tractament apart donada la seva vinculació directa amb Sardà i Salvany, el cert és que entre les poblacions que més vegades subscriuen donatius a les columnes de la *Revista Popular* hi trobem municipis en ple desenvolupament industrial, urbà i social, que no tenen res a veure amb el que podríem considerar enclaus de tradició levítica. Ens referim a viles com Sants, Santa Andreu del Palomar, Sant Martí de Provençals, Granollers, o Badalona. Tots ells havien estat nuclis de base rural fins entrat el segle XIX quan, justament en el transcurs de la segona meitat del segle, coneixerien, de la mà de la industrialització i amb l'arribada del ferrocarril, importants transformacions econòmiques, urbanístiques i socials³⁸⁹

La presència d'un nombre important de subscriptors a la *Revista Popular* en aquestes ciutats en plena ebullició i conflictivitat social és important perquè, d'una banda,

---

³⁸⁸ Aquestes dues darreres en mans d'un mateix rector, Mn. Josep Ferrer.

³⁸⁹ Sants, un nucli eminentment rural fins entrat el segle XIX, veu instal·lar, el 1842, la fàbrica "el Vapor Vell"; el 1849 la *España Industrial*, el que es coneixeria com al "Vapor Nou", el 1855, l'any en que arribava a la vila el ferrocarril, Sants experimentava una important conflictivitat social. Josep Sol i Padrís, president de la Junta de Fàbriques era assassinat. En aquests anys centrals del segle, funcionaven ja a la vila 55.000 fusos i 1700 telers mecànics. A Sant Andreu de Palomar, el 1843, Ferran Puig obria la primera fàbrica de vapor de filats; poc abans s'havia inaugurat *La Cotonera*. Entre 1860 i 1920, Sant Andreu veu augmentar la seva població en un 820%, el 1839 inaugura un nou Cementiri; tres anys més tard, un nou Ajuntament; el 1856, veu arribar el gas, el 1870, l'aigua corrent. Des de 1854, Sant Andreu de Palomar comptava amb estació de ferrocarril, direcció Granollers. Des del 1855, també en direcció Sabadell. Processos similars són viscuts a Sant Martí de Provençals, on en el transcurs dels segles es configuren nous i importants barris obrers –Poble Nou, La Llacuna, Pequin, el Clot, Camp de l'Arpa...-, o a Badalona que, de tenir poc menys de 5.000 habitants el 1840, supera els 12.000 només vint anys més tard, o a Granollers, que aprofita el segle i l'arribada de noves xarxes de comunicacions (el ferrocarril el 1854 i la carretera Barcelona-Vic sis anys abans) per expandir-se i enderrocar les velles muralles.

explicita l'esforç de l'Església catòlica catalana per trobar el seu lloc en la nova societat industrial que s'estava bastint, això si, sense revisar el seu tradicional missatge teocèntric.

D'altra banda, el fet que les ciutats que més assíduament aporten subscriptors a les columnes de la *Revista Popular* siguin justament nuclis urbans amb una important conflictivitat social i/o amb una forta implantació del republicanisme federal i democràtic- és el cas , per exemple de Sant Martí de Provençals, un dels nuclis del progressisme i revolucionarisme durant el Sexenni, o, per a les comarques gironines, de Figueres o de la Bisbal, ambdós municipis amb una llarga tradició política republicana i federal- ens confirma el joc dialèctic que caracteritzarà la politització i fins i tot la sociabilització en la majoria de les ciutats embarcades en aquest procés de modernització.³⁹⁰ A la llista de subscriptors rebuda per Sardà i Salvany des de la Barceloneta, a principis de desembre de 1872, un dels contribuents pregava significativament "...para que Dios ilumine a los muchos obreros de este barrio que van descarriados."³⁹¹

A més de les ciutats esmentades, la *Revista Popular* aconseguia un nombre important de subscripcions a municipis com Sarrià o Sant Gervasi, localitats que en el transcurs de la segona meitat del segle s'afiançarien com a zones d'esbarjo i estiuatge de l'alta burgesia i com a recer d'un nombre important de comunitats religioses i institucions dedicades a la beneficència i a l'ensenyament.

---

³⁹⁰ Vegi's a tall d'exemple, Reig, R., *Blanquistas y clericales*, Institució "Alfons el Magnànim", Institució Valenciana d'Estudis i investigació. València, 1986.

³⁹¹ *Revista Popular*, núm. 103, 14.XII.1872, p. 289. Aclarim únicament en aquest punt que lluny de considerar, com ho havia fet el marxisme tradicional, l'Església com a una mera estructura dependent i al servei del "bloc hegemònic capitalista", ans al contrari, convençuts de la seva llarga i decidida tradició i interessos autònoms, amb tot, no és menys cert que, de costat a les qüestions teològiques i polítiques, el posicionament de l'Església davant "la qüestió social" contribuiria decisivament a eixamplar les esquerdes al sí de la societat catalana i espanyola. En tot cas, aquest tema l'abordarem al parlar de l'aportació ideològica de Sardà. Sobre la crítica a la visió marxista ortodoxa –i no tant ortodoxa- del paper de l'Església en relació a la burgesia, són interessants les reflexions de Guy Hermet al pròleg del llibre, ja clàssic, de *Los Católicos en España franquista...*, ps. XI-XXII.

Finalment, a les comarques de Barcelona ressalta la participació de viles com Sant Feliu de Codines, Sant Vicenç de Castellet, Sant Sadurní d'Anoia, Torelló, Mataró, Sitges, Molins de Rei o Vilanova i la Geltrú, viles que, com és sabut, participaven en major o menor grau i des de dates ben reculades, en els processos d'industrialització. D'entre elles destaquen Vilanova i Molins de Rei, les quals en el transcurs del període que aquí hem estudiat van trametre subscripcions en quaranta set i vint-i-vuit ocasions respectivament.

En resum, podem concloure que, certament, a bona part de l'Estat, la difusió de la *Revista Popular* s'obriria camí a través de la xarxa institucional que brindava la infraestructura eclesiàstica. De la mà dels soferts rectors parroquial, o com en el cas de Mollerussa o de Casserres, a través d'escoles de llatinitat, d'escoles dominicals o de segona ensenyança, la Subscripció Popular de Sardà i Salvany arribava arreu. També hi jugaven un paper molt destacat institucions com les Associacions de Catòlics, les conferències de senyores de Sant Vicenç de Paül (per exemple a Santander, o a Fuente del Maestre) i d'altres institucions seglars en l'òrbita eclesiàstica, les quals a més d'actuar i jugar un important paper com a agents de mobilització i d'afirmació com a grup, esdevenien plataformes des d'on projectar i difondre el pensament nacionalcatòlic a propis i estranys. En aquest sentit, no seria exagerat d'afirmar que, progressivament, la *Revista Popular* esdevindria, en no poques ocasions, una espècie de Butlletí eclesiàstic "oficiós" d'abast interprovincial, vertader punt de referència per al món catòlic i amb clara vocació d'arribar a tots els públics.

Com hem intentat exposar, però, aquesta innegable implicació i acceptació de la *Revista Popular* dins l'òrbita levítica, a Espanya i també a Catalunya -Vic, la Comarquina de Miquel de Llor o Girona ho testimonien-, no ens ha de fer perdre de vista que la vertadera vocació i alhora repte de Sardà i Salvany era fer de la seva publicació un instrument més per a la recatolització de les classes populars i que, en conseqüència, la implantació dins el món laic i popular era una de les seves principals preocupacions. D'aquí la seva tenacitat a l'hora d'intentar aconseguir el mecenatge d'algun seglar que financés la difusió gratuïta del setmanari pels carrers de les ciutats o a les portes de teatres i fàbriques. Com ell mateix explicava, en algunes ciutats ja s'havia aconseguit. A

Pamplona, a Cadis, a Puerto Rico , catòlics fervents finançaven la tramesa i adquisició de 100 exemplars setmanalment. En major o menor grau —explicava Sardà i Salvany- el setmanari es distribuïa gratuïtament a ciutats i viles com Santiago, Centelles, Sants, Albacete, Puerto de Santa Maria, La Bisbal, Arenys de Mar, Asp, Cadaqués, Sabadell, Castellar del Vallès o Tarragona.³⁹²

Sens dubte, com veurem més endavant, la dinàmica seguida a Sabadell pel propi Sardà i Salvany a través de la *Juventud Católica*, de les escoles nocturnes per a adults, o les escoles dominicals , exemplifica el model d’apostolat que de ben segur, creia exportable arreu de l’Estat.

4.2.6. Caracterització dels lectors de la *Revista Popular*

Sardà i Salvany, al primer número de la *Revista Popular* corresponent a 1872, feia balanç del que havia estat el primer any d’impuls de la campanya de *Subscripción popular en favor del Romano Pontífice pobre*. Segons les seves xifres, en el transcurs de l’any que s’acabava de tancar, és de 6.640 persones havien participat “en esta santa caridad”.³⁹³

Certament, sense negar la certitud de l’afirmació del jove prevere sabadellenc, aquesta partia, interessadament, d’una comptabilització errònia, almenys pel que fa a la pretensió d’usar-la com a indicador del nombre de persones subscrites a la col·lecta. I és que la presència del nom d’algú en les columnes de la *Revista Popular*, en no poques ocasions responia més al fervor i entusiasme d’algun dels seus familiars, sovint eclesiàstic, que no pas a una decisió personal i meditada dels presumptament interessats³⁹⁴. No hem d’oblidar tampoc que en no poques ocasions, la subscripció

---

³⁹² *Revista Popular*, núm. 21, 20.V.1871, ps. 167-68.

³⁹³ *Revista Popular*, núm. 54, 6.I.1872, p. 11.

³⁹⁴ Casos com els de , per exemple, Pere Amaliach, a Girona, o de Francisco d Asis Otzet, a Teià, o de molts altres eclesiàstics testimonien com sovint aquests , delerosos de participar amb una quantitat superior als 50 cèntims permessos per persona, no dubtaven a subscriure aquesta

esdevenia per a les famílies importants l'obligat tribut que s'esperava justament de la seva alta posició. D'aquí que per exemple famílies com els Turull, o com els Voltà i Viver, importants fabricants llaners sabadellencs, quan es subscrivien ho fessin ocupant bona part de la columna de la setmana.

Vista la dificultat de quantificar la participació real en la subscripció impulsada per la *Revista Popular*, amb tot, diversos elements ens permeten una aproximació qualitativa a la caracterització dels seus subscriptors.

D'entrada, la simple anàlisi de la informació que donen els propis subscriptors sobre la seva persona ens permet constatar la presència abrumadora de l'element clerical. Sens dubte, el prototipus de lector i subscriptor de les campanyes de la *Revista Popular*, s'ajustava en molts casos perfectament a aquell model de jove sacerdot "curita barbilindo", con cara de niña , donde sólo era sacerdotal la severidad del rubio entrecejo y la expresión ascética de las facciones" que ens descrivia Emilia Pardo Bazán en una de les seves novel·les , recent sortit de les aules del Seminari, si no seminarista encara , i per a qui tan inseparable com la seva levita era "el semanario chico" que duia sempre a la butxaca.³⁹⁵

En el transcurs dels anys 1871 a 1874, a les columnes de la subscripció hem pogut identificar a 466 subscriptors que es confessen eclesiàstics o seminaristes, xifra que, de ben segur, si tenim en compte que moltes de les aportacions es feien de forma anònima, era , en realitat, molt superior. D'entre aquest 466, prop del 14% (63) es confessen seminaristes, la majoria de Pamplona. Són molts, també, els qui es declaren tonsurats, subdiaques, o diaques, clar indicador, per tant , de la seva juvenesa. Sens dubte, l'element eclesiàstic jugava un rol fonamental com a difusor i transmissor del discurs de la *Revista Popular*, i per extensió, del discurs tradicionalista en general . En

---

quantitat pels respectius pares, germans i d'altres familiars difunt o especialment estimats, arribant en algunes ocasions a subscriure , per tant una sola persona, a desenes de familiars.

³⁹⁵ La descripció d'aquest sacerdot de ficció correspon al jover personatge Julián Álvarez, un dels protagonistes de la novel·la de Pardo Bazán, E., *Los Pazos de Ulloa* apareguda per primera vegada el 1886. Aquí hem usat l'edició dute a terme per Orbis S.A. Barcelona, s/d Les dues citacions a les ps. 10 i 11.

117 d'entre les 343 localitats que apareixen a les columnes de la subscripció, hi ha un eclesiàstic que es confessa promotor de la subscripció popular a la seva vila.

Ens equivocariem , però, si identifiquéssim els subscriptors a la col·lecta de la *Revista Popular* únicament com a eclesiàstics. Per tal d'analitzar-ho amb més deteniment, ens hem fixat, de forma tan exhaustiva com ho ha permès les fonts existents, en la caracterització sociològica dels subscriptors a la ciutat de Sabadell.³⁹⁶ La realitat que ens mostra l'estudi d'aquesta vila eminentment industrial resulta, sens dubte, prou complexa. A partir de la pròpia informació que donen els mateixos subscriptors i de la recerca dels seus noms i dels de la seva família a la Matrícula Industrial corresponent a l'exercici 1871/2 i als Padrons Municipals de 1871 i 1874, hem pogut precisar, amb força detall, la situació de 56 de les 96 persones que encapçalen la respectiva subscripció, ja sigui a títol personal, o en nom d'una basta llista de familiars difunts i/o estimats.³⁹⁷ Els resultats obtinguts avalen, certament, els mots de Sardà i Salvany quan, el gener de 1874, feia balanç del que havia donat de sí, fins a aquella data, la subscripció popular:

“y sucedió que a los pocos días de haber salido al público por vez primera la niña *Revista* hubo de comprender con su menguado caletre que en las cosas de Dios y de la Religión el hablar era lo de menos y el obrar lo principal [...] Y cayóle en gracia al buen pueblo español la ocurrencia de la criatura, y desde entonces empezó a llover sobre sus columnas limosna tras limosna que fue una bendición de Dios. Y trabajadores y caballeros y soldados y eclesiásticos y niñas y del colegio y pobres jornaleras y damas escopetadas empezaron a desfilarse delante de nosotros [...]”³⁹⁸

---

³⁹⁶ Vegeu quadre als apèndixs.

³⁹⁷ Per aquest apartat hem utilitzat la Matrícula Industrial de l'exercici econòmic corresponent a 1871-2; el Padró Municipal General de 1871, (encara que es incomplet , resulta molt interessant perquè informa de la data de naixement, professió, estat civil...dels indexats), el Padró Municipal de 1874, també incomplet i , finalment el Padró Municipal de 1880 (ens resulta útil per conèixer l'edat) AHS 911; AMH1281, Padró de Veïns 1871; AMH1282-2, 1283-3,1284 i 1285, Padró de veïns 1874; AML 25-2, Padró de Veïns 1880.

³⁹⁸ *Revista Popular*, núm. 158, 3.I.1874, p. 3-4.

Treballadors i cavallers, soldats i eclesiàstics, nenes de col·legi, pobres jornaleres i senyores “encopetadas” resumeixen perfectament i gairebé exhaustiva, la nòmina de subscriptors que trobem a Sabadell. En ella hi hem pogut identificar a cinc persones que consten al Padró com a teixidors; dos més treballen en sectors també vinculats a la indústria tèxtil, un com a tintorer i l'altra com a pentinadora; quatre consten com a llauradors o jornalers; un es declara carreter; un és sastre; un altre soldat; un consta com a revenedor; hi ha també un jove estudiant; nou preveres; quatre dones consten únicament com a solteres; una altra com a esposa de teixidor, una de petit comerciant; tres consten com a filles de teixidor; una com a filla de carreter; una altra com a filla de paleta; dos com a germanes de teixidor, i una filla de fabricant; onze persones es declaren “sirvientas”. Hi apareixen, finalment, quatre importants cognoms de fabricants llaners, els Baigual, els Llonchs, els Viver i els Turull, així com un advocat i un notari.

El testimoni de Sardà i Salvany, com es pot comprovar, almenys si prenen només com a referència el cas sabadellenc s'ajustava prou a la realitat. Afegim, a més, que els resultats obtinguts s'adiuen prou amb la caracterització sociològica que la historiografia ha fixat al parlar d'integristes o de carlins en l'etapa de la Restauració.³⁹⁹

Amb tot, com dèiem més amunt, el panorama obtingut, si s'observa amb deteniment, ofereix alguns elements prou interessants de ressaltar.

D'entrada, el cas sabadellenc mostra amb claredat la important presència entre els seguidors de la *Revista Popular* de les classes treballadores, fe que, sens dubte, degué complaure notòriament al seu director.⁴⁰⁰ A través de la *Juventud Católica*, de les

---

³⁹⁹ Per al cas dels integristes vegi's l'estudi de Maria Obieta Vilallonga *Los integristas guipuzcoanos 1888-1898*, Instituto de derecho Histórico de Eusk al Herria, Zarautz, 1996, en especial el capítol 7. Per als dels carlins vegi's el recent treball de Jordi Canal i Morell *El carlisme català dins l'Espanya de la Restauració. Un assaig de modernització política (1888.1900)*, Eumo Editorial, Vic 1998, concretament el capítol “La base social del Carlisme”

⁴⁰⁰ Especialment en el transcurs de les primeres setmanes des de l'aparició de la *Revista*, Sardà i Salvany no estalviaria esforços per captar l'atenció de les classes populars. Un dels molts excel·lents exemples on queda clara aquesta vocació popularista de Sardà i Salvany és la sèrie d'articles “La Religión y el pueblo” apareguda a la *Revista Popular*, entre gener i febrer de 1871, i compilada més tard, al volum VIII de les seves obres completes publicades sota el títol de *Propaganda Católica*. En ells, Sardà i Salvany, després de confesar-se “yo hijo del pueblo, como

Conferencias de San Vicente de Paül, o de la missió educativa de les escolàpies , la Revista Popular s'obria camí, d'educadors a adolescents i joves, i d'aquests, a les seves famílies. Són il·lustratives del que diem, per exemple, les intencions que inscriuen de costat a les respectives modestes subscripcions les joves Magdalena Pagés, Margarita Creus i Teresa Paloma, les tres "sirvientas":

"Magdalena Pagés, sirvienta: ¡Cuándo volveremos al Colegio de las Escuelas Pías! 50. –Teresa Paloma, sirvienta: ¿Cómo no vamos aún? 50. –Margarita Creus, sirvienta: paciencia, ya iremos cuando Dios quiera. 50."⁴⁰¹

O les paraules del jove apassionat Jacinto Serra, escollit president de la *Juventud Católica de Sabadell* per a 1873 i que, des de la seva elecció –de fet només durant aquesta- participaria amb deler a la subscripció, primer amb la inscripció "anònima" "El presidente de la Juventud Católica y su familia" i més endavant exhibint el nom i cognoms d'una família exempta –com la majoria de les inscrites a la subscripció- de satisfer la contribució industrial.

Als Argemí, la revista els arribava a través de Joan Argemí Calvet, de vint anys en el moment de subscriure's per primera vegada, estudiant, fill de Francisca Calvet, vídua. Als Casas, de la mà d'Antònia i Teresa, de 17 i 20 anys respectivament. Als Codina, carreters, a través de la filla Antònia. Als Farrés, llauradors, de Maria. Als Janer, jornalers, de Josefa, joveneta de 22 anys el 1874, la gran d'una nissaga de 4 germanes i que malgrat cedir, com havia de ser, l'encapçalament de la subscripció al pare, Magí

---

tu", s'esforça a demostrar el caràcter popular i interclassista de la religió: "La primera condició de popularidad que tiene nuestra divina religión es el ser universal, es decir igual para todos. Te gusta a ti la igualdad ante la ley, y tienes ya desde muy antiguo instintos niveladores que no puedes disimular. ¿Verdad que sí? Pues bien; nada más nivelador, nada más amigo de la igualdad, nada más democrático, en el mejor sentido de la palabra , que nuestra religión augusta. A todos mide con igual rasero. [...] Rey, papa, ministro, propietario, mendigo, soldado, labrador, sabio, necio, magistrado o mujercilla, nadie tiene aquí privilegio ni excepción , ni jerarquía [...] *Revista Popular*, núm. 3, 14.I.1871, ps. 17-18. Dues setmanes més tard, afegiria: "Papás, obispos, doctores y sacerdotes, lo más respetable que [la religión] tiene en su jerarquía lo saca de sus clases más humildes, y al ascender á un hijo tuyo á la cumbre de las mayores grandezas humanas y divinas, no se pregunta: ¿Eres noble? ¿ó eres rico? ¿ ó eres poderoso? No sino: Hijo del pueblo, ¿eres santo?, *Revista Popular*, núm. 5, 28.I.1871, p. 33.

⁴⁰¹ *Revista Popular*, núm. 160, 17.I.1874, p. 48.

Jané i Domingo, era l'encarregada de signar —probablement era la única amb prou “lletra” per poder-ho fer- la rogativa familiar. Els exemples podrien continuar.

L'altra via d'accés de la *Revista* a les famílies era, sens dubte , la condició eclesiàstica d'algun dels seus components. En aquest sentit són moltes les subscripcions clarament impulsades per algun fadrister prevere o per alguna germana monja. Entre els Cañomeres, carreters, o entre els Gumbert, els Pagès, o entre els mateixos Turull, és més que probable que el setmanari entrés a casa de la mà de l'oncle eclesiàstic de la família.

Finalment, la subscripció deixa clar el vertader paper de “quinta columna “que jugaven algunes dones en favor de la causa catòlica. Marian Burguès recordava, amb dolor, el cas del seu amic Pi Blasco, un home senzill, d'esperit obertament liberal i inquiet, que vivia de lloguer en una casa de Sardà i a qui “la seva muller, molt beata, li amargà la vida poderosament [arribant a l'extrem de] l'expurga de la seva bona biblioteca.”⁴⁰²

En el transcurs de la seva vida, Sardà dedicaria molts articles a glossar l'incommensurable paper d'apostolat jugat per les dones en el marc de la llar domèstica. Ja el març de 1871, referint-se a les mares i esposes reconeixeria que “de tu colaboración espera principalmente la revista el logro de sus cristians esperanzas”.⁴⁰³

---

⁴⁰² Burguès, M., *Sabadell del meu record...*, p. 177.

⁴⁰³ *Revista popular*, núm. 10. 4.III.1871, ps. 73-74. Vegi's també l'article “el apostolado Maternal” *Revista Popular*. Núm. 189, ps. 81-82. Les cites al text provenen del primer d'aquests articles. La confiança i devoció de Sardà i Salvany en les dones com a reserva i baluard dels valors catòlics en el transcurs de la història d'Espanya poden veure's , per exemple, en la seva “súplica a las españolas”, on escriuria: “Hay en España una fuerza superior y siempre invencible, que es exclusiva de nuestra patria. La Piedad, el amor y la dignidad de la mujer española constituyen esta fuerza. La historia de sus efectos es la historia de las conquistas y las glorias nacionales, cuando los romanos nos dominaban; cuando los moros nos oprimían, cuando Francia quiso avasallarlos, la mujer española comunicó a sus hijos el amor de su corazón, y revistiéndose con la piedad los hizo invencibles”. La dona, esdevinguda clarament el bastió i la reserva dels valors catòlics, actuava per Sardà a diferència dels homes, “por razones de sentimiento”, essent, per tant , abans catòlica que política! Convençut d'aquesta missió que tenien encomanada les dones no resulta estrany que, en conseqüència, els demanés que s'impliquessin a fons en la conversió dels seus marits: “¡Hijas de España! Comunicad al hombre el entusiasmo que si queréis podéis comunicarle, habladle con esa elocuencia que os inspiran la piedad y el amor a todo lo bueno, para que sienta como vosotras sentís, para que crea como vosotras creéis [...] ¡Hijas de la noble España! Apurad vuestras súplicas para que el hombre se

Als seus ulls les dones havien d'esdevenir, és que simples col·laboradores, vertaderes sacerdotesses domèstiques:

“...El marido podrá ser el brazo, la cabeza de la familia si se quiere, pero el alma eres tú, dicho sea sin ánimo de adularte. A tu dulce influencia se rinda á menudo lo que no se rinde á la voz misma de la religión; á más de un marido por ejemplo, y á más de un hijo mayor obligas en este santo tiempo á cumplir con la parroquia; más de un domingo oyeron misa por tu importunidad [...] Si felizmente eres buena, eres en cierto modo un sacerdote doméstico. ¡elevada misión! [...]”

Convençut de la força moral de les dones en el marc familiar, Sardà i Salvany els reclamava complicitat:

“Para ti escribimos, pues , casi siempre, y tú puedes hacernos la buena obra de trasladar a los tuyos lo que en tu boca tendrá mayor atractivo y más eficaz elocuencia que en nuestras frías columnas [...] ¡Hijas! ¡Esposas! ¡Madres! A esa mutua colaboración os invito, y de su resultado no respondo yo sino Dios. Ayudad a la revista, que a todos viene á ayudaros [...]”

Com mostra la subscripció sabadellenca, la crida de Sardà no passà debades. Quaranta de les cinquanta sis subscripcions identificades venen escapçades per dones de diversa condició social. De la resta de subscriptors, la majoria s'afanyen a deixar clara, de costat al seu nom, la participació de la seva muller: “José Creus y su esposa”, “F.O. y su esposa”, “F.LL. y su esposa T.R de LL.” Qui eren aquestes dones? Algunes d'elles responen de ben segur a l'etiqueta de “señoras encopetadas” amb què Sardà i Salvany, no sens certa dosi d'ironia, s'ha havia referit. És el cas de Maria i Francisca Boadella, solterones de 54 i 50 anys respectivament; de Maria Viver i Modolell, que encapçala la subscripció dels Voltà i Viver, uns dels principals contribuents de Sabadell; o d'Anna

---

interese en la gran conquista de la civilización la libertad del Papa, la reivindicación de los dominios de la iglesia necesarios par el libre ejercicio del poder espiritual. Las lágrimas y el ruego de la mujer española son la gran palanca que siempre puso en acción el valor de los españoles” *Almanaque de los Amigos de Pío IX*, calle del Pino, 5, Barcelona, 1872, p. 92.

Farrés de Mercadal. D'altres tenien un origen social més popular. És el cas de Joaquina i Josefa Viñas, quarentones solteres domiciliades a casa del seu germà Josep, d'ofici tintorer. O de Dolors Campmany, pentinadora; de Joaquina Corbera, Magdalena Creus, Dolors Giralt... "sirvientas"

Jovenets i jovenetes més o menys adolescents, eclesiàstics i dones de diversa extracció social serien doncs, en resum, els principals lectors i alhora vectors de transmissió de la *Revista Popular*.

Quant a la caracterització socioprofessional dels subscriptors de la *Revista Popular* ressalta especialment la presència de teixidors. Cinc subscriptors (Juan Calvó Llonch, José Creus Alsina, Pedro Duran Bracons, Isidro Munt Padrós i Lorenzo Segret i Rius) consten al Padró com a tals. Teresa Casas Fontanet i Francisca Estop, eren germanes i vivien a l'empara de teixidors; Cristina Duran era esposa de teixidor; finalment, Maria Vila, Josefa Roca i Carme Oliver, n'eren filles. Hem cregut important aturar-nos en la caracterització personalitzada d'aquests homes i dones perquè, a Sabadell, justament en els anys que aquí estudiem, el sector del tissatge va ser un dels que més conflictivitat i tensions socials i laborals va despertar.

Certament, pocs casos com els dels teixidors mostren de forma tan nítida l'impacte de la mecanització, en la vida dels homes i les dones. Marian Burguès, eminent terrisser anarquista Sabadellenc, en el seu llibre de memòries *Sabadell del meu record*, ressegueix entranyablement l'evolució dels teixidors de la llana, des dels anys en què "el fabricant anava a les tavernes a suplicar que anessin a teixir perquè hi havia qui esperava la peça" fins als anys en què , arribada la mecanització del tissatge, els teixidors perderen la seva posició privilegiada:⁴⁰⁴

---

⁴⁰⁴ Una breu ressenya biogràfica de la vida i personalitat de Maria Burguès Serra(1851-1935) es pot trobar a Castells, A., *Sabadell, informe de l'oposició*. Editorial Riutort, Sabadell, 1975, vol. II, p. 8.26, nota 36. L'autor en destaca el seu talant lliurepensador, inquiet i , malgrat el seu irreprimible activisme en la causa obrerista, el reconeixement de què gaudiria, tant entre les dretes com entre les esquerres de la vila. La cita es troba a M. Bruguès, *Sabadell del meu record...*, p. 72.

“[els teixidors a mà, explica Burguès] feien festa els dilluns i de vegades els dimarts, ells s’associaven (d’amagat), anaven al cafè en havent dinat i al vespre. A berenar, per qualsevol pretext; ara perquè havien acabat la peça, ara perquè en posaven de nova [...] Gairebé tots al matí, abans de començar, una rosquilla i mig petricó de barreja (mistela i aiguardent) i a les onze, un quarto d’aiguardent de la llana –era el vermut d’allavors- si era dolent, també era econòmic. Tavernes no en mancaven a cada carrer, sobretot a prop de les quadres de telers. Els teixidors els donaven vida. Alguns, no molts, els tenien el teler a l’entrada de casa seva: així eren més lliures en el treball. Molts es feien una caseta per no pagar lloguer, que llavors era de 16,18,20 o 24 duros l’any [...]”⁴⁰⁵

Si durant molt de temps –explicava Burguès- la noia que es casava amb un teixidor de mà es deia que havia fet sort, “vingué l’època en què el que resistí a servir el teler mecànic la passà negra. ¡Costava tant tancar-se onze hores enfront d’aquell artefacte de ferro que obligava a anar llest a canviar les llençadores i sense poder anar a la taverna a fer el quarto de la gana i no poder fer la manilla en havent dinat! Era un canvi massa fort i s’hi aclimataven pocs. Fou qüestió de fer nous teixidors...”⁴⁰⁶

El procés, però, com ho havia estat en la filatura i en les altres fases de la producció tèxtil, resultaria, malgrat la incredulitat dels teixidors, imparabile. Burguès, amb la seva particular agudesesa recordava com:

“La indústria progressava i la mecànica començà a envair la nostra vila. En el molí d’en Fontanet muntaren els primers telers mecànics, que funcionaven amb força hidràulica. Els teixidors a la mà se’n reien. Desconeixien l’esclau de ferro, que és la màquina, que no es cansa de treballar a favor de l’amo. Els semblava que sense la seva intel·ligència i experiència no es podia teixir. La llibertat del teixidor de mà perillava i tenien una espècia de ràbia pels artefactes nous que havien vingut d’Anglaterra. Les màquines de filar

---

⁴⁰⁵ Burguès, M., *Sabadell del meu record...*, p. 72.

⁴⁰⁶ Burguès, M., *Sabadell del meu record...*, p. 147.

augmentaren els fusos i tot feia creure que es faria roba de llana sobrera, quan els que la teixien encara només podien dur-la a les festes bones i a la resta de Catalunya i d'Espanya, els obrers no n'havien sentit a parlar mai. El progrés ho influí tot, i per més que ànimes mesquines bescantessin les innovacions, ell tot ho avassallà i ens feu entrar en una albada de glòria.”⁴⁰⁷

Els primers dies del Sexenni Sabadellenc vindrien marcats per les tensions derivades de la mecanització del tissatge, un procés que a Sabadell havia començat, tímidament, el 1864.⁴⁰⁸

En tot cas i pel que aquí ens interessa, cal ressaltar que cap dels teixidors subscriptors de la *Revista Popular* pogué afrontar l'adquisició d'un teler mecànic i per tant, tots, en major o menor grau, degueren sofrir de forma més o menys traumàtica els reptes que la modernització els plantejava.⁴⁰⁹ Significativament, però, i mentre la majoria dels seus companys d'ofici optarien de dels primers dies del Sexenni per denunciar la situació de precarietat en que es trobaven, ells en canvi, potser gràcies a la vacuna efectiva del discurs d'homes com Sardà i Salvany –que els convidava a l'harmonia amb els amos i a la resignació davant els dolors de la Terra- canalitzarien el seu malestar, simplement, sospirant pel triomf de la religió i pel retorn d'un passat idealitzat, que la seva pròpia experiència recent de vida recordava com a millor. Malauradament, però, com recordaria sarcàsticament Burguès, el seu temps, irremissiblement, havia passat en favor de “l'esclau de ferro, que és la màquina, que no es cansa de treballar a favor de l'amo” Tampoc hem de descartar que per aquests homes resultés estratègicament poc suggestiva la tàctica contestatària, conscients que “els descamisats”, “els rojos”, “els

---

⁴⁰⁷ Burguès, M., *Sabadell del meu record...*, p. 116.

⁴⁰⁸ Benaül, J.M., “La llana” dins *Història Econòmica de la Catalunya Contemporània*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1991, vol. III, p. 121. La dada prové de l'anàlisi de la Matrícula Industrial de Sabadell en els anys 1839-1870, sintetitzada pel propi Benaül en el quadre núm. 27.

⁴⁰⁹ Partint de la hipòtesi que la situació dels teixidors subscriptors de la *Revista Popular* seria de precarietat i per tant de recel envers el progrés tecnològic van considerar imprescindible conèixer de forma exhaustiva el nom dels empresaris que, entre 1868 i 1874 havien optat per l'adquisició de telers mecànics, convençuts que, entre aquests, no hi trobaríem cap subscriptor de la *Revista Popular*. Efectivament a partir de les dades obtingudes dels Llibres de la Contribución Industrial i de Comerç dels exercicis econòmics compresos entre 1868 i 1874 (AHS. AMH. 911. Núm. unitat d'arxiu 31), hem pogut comprovar la veracitat d'aquesta suposició.

caps calents”, “els pelons”- com reconeixia el propi Burguès- “quan flaquejava la feina eren els primers que no tenien peça, si eren teixidors, o quedaven en vaga forçosa si tenien ofici.”⁴¹⁰

En una vila de dimensions mitjanes com Sabadell, que en esclatar la *Gloriosa* rondava els 15.000 habitants, però que només vint-i-cinc anys abans era poc més que un poble gran, tan important com conèixer, com hem intentat fins ara, a qui arribava la *Revista Popular*, ho és , també, saber qui en quedava al marge. En aquest sentit, i prenent com a referència el seguit d’institucions i persones que el 1867, just només quatre anys abans de l’aparició del primer número de la Revista, havien participat, amb orgull, en el finançament de la Guía histórica, estadística y geográfica de Sabadell, escrita per Josep Sardà i Agustí Rius, el cert és que la presència a les columnes del setmanari tradicionalista de gent significada a la vida pública i econòmica sabadellenca resulta més aviat escassa. Així, mentre que la llista de “los señores suscritores que contribuyeron a la publicación de esta Guía” la de Rius i Sardà, venia encapçalada pel molt lltre. Ajuntament, seguit del rector de la Parròquia de Sant Fèlix, Josep Regàs i de l’Instituto Industrial i el Círculo Sabadellés , i acompanyada d’una llarga llista de cent particulars entre els que hem identificat, sense dificultat, 47 fabricants, 2 grans propietaris, 2 advocats, 3 preveres, 1 agent d’assegurances, 1 apotecari (a més del propi pare de Sardà i Salvany Llorenç), la nòmina que ens presenta la subscripció de la *Revista Popular* té, com ja hem vist, ben poc a veure amb aquesta realitat. L’obra de Rius testimoniava, sens dubte, l’orgull d’una ciutat industrial feta a si mateixa i de la que les burgesies locals se sentien satisfetes. A la subscripció de la *Revista Popular*, en canvi, la realitat era prou diferent. Certament hi trobarem els noms d’importants nissagues de fabricants i notables sabadellencs com els Turull, els Voltà i Viver o els Gorina. El cert, però és que un cop referits aquests personatges, pocs més d’entre els prop de 200 fabricants matriculats a la vila per aquelles dates consten com a subscriptors. No hi consten tampoc, òbviament, ni l’Ajuntament, ni el Círculo Sabadellés, ni l’instituto Industrial. Sense concloure amb això, tal i com sovint pretenia la pròpia burgesia sabadellenca de l’època, que Sabadell fos una vila progressista –en aquest sentit resulta significatiu, per

---

⁴¹⁰ Burguès, M., *Sabadell del meu cor...*, p. 156.

exemple, que un dels autors més citats a la Guia de Rius fos justament V. Gebhardt- no queda menys clar, em sembla , que el comú dels fabricants i notables de la vila, fins i tot –o justament pel fet de trobar-se en temps de desordre social i contrarevolució se sentien prou incòmodes constant a les pàgines d’un setmanari com el de Sardà i Salvany. En aquest sentit, no ens ha d’estranyar que les úniques institucions que com a tals decidissin contraure subscripcions fossin la *Juventud Católica* i la Comunitat de religioses Escolàpies, ambdues clarament de l’òrbita de Sardà. Curiosament, ni Josep Regàs, el sexagenari rector de la parròquia matriu de Sabadell, posaria el seu nom, en aquesta ocasió, a la llista de subscriptors.

Des de les pàgines de la *Revista Popular*, Sardà i Salvany, en aquelles dates un apassionat jove d’encara no trenta anys, denunciaria, visiblement molest, aquesta manca d’implicació dels fabricants Sabadellencs en les tasques d’apostolat religiós. Contràriament al que caldria esperar d’ells “nadie se cree más dispensado de sus deberes religiosos y morales que los poderosos” Sardà no dubtava, fins i tot , a amenaçar-los:

“sé que hay honrosas excepciones [...] sé que no falta en vuestras villas y ciudades el tipo de industrial piadoso, pero fuerza es confesar que escasea y va escaseando cada día más, precisamente a medida que va dejándose sentir más y más apremiante su necesidad [...]”

Molts anaven encara cada diumenge a Missa,

“...pero sé también que abundan más quienes no reconocen más templo que su fábrica, ni más Dios que su dinero. Sé que hay aún quien asiste con puntualidad a los oficios del domingo, pero sé también que son muchos más los que roban aquel santo día a Dios y al pobre [...]”

Sardà y Salvany denunciava irat que els seus propis ulls havien vist fumejar xemeneies el dia de Nadal! O negar a un nen el permís a anar a comulgar el dia de Pasqua, per haver d’escombrar el taller!

“Entrego estos dos hechos a la execración pública, a fin de que quede justificado el petróleo el día que la ira de Dios lo llueva del cielo [...]”

Per al jove prevere sabadellenc, el que havien de fer aquests empresaris (als qui no s'estava de recordar l'origen plebeu) era acabar amb el divorci existent entre indústria i religió:

“¿Por qué no sois los primeros en sostener con vuestro bolsillo la beneficencia pública, que por tantas causa políticas y no políticas anda hoy por los suelos? ¿Por qué no ponéis en vuestro presupuesto de locuras, donde tantas partidas hay ociosas, una partida siquiera para contribuir al fomento de la Religión? ¿Por qué no sois los primeros y los más visibles en los actos del culto? ¿Por qué no frecuentáis los sacramentos? ¿Por qué no gastáis un medio por ciento de vuestro capital en propaganda religiosa entre vuestros obreros, ya que el infierno gasta tanto en esparcir entre ellos la propaganda impía y socialista? ¿Por qué no convertís los domingos vuestro taller en escuela dominical para niños y niñas?”⁴¹¹

Si la implicació dels fabricants en la subscripció impulsada per la *Revista Popular* no era en aquestes dates massa important, no era major la participació de les “professions”. A les columnes de la subscripció no hi apareix cap dels cinc farmacèutics ni cap dels sis metges de què disposava la vila. Ni hi surten, tampoc, cap dels quatre mestres d'obres residents a Sabadell, molt sensibles segurament, a no desagradar els poders polítics municipals. Sí que hi trobem, en canvi, a Camil Mimó i Casades, un dels tres notaris amb què comptava la ciutat i a l'oncle de Sardà, Josep Sardà i Gabaldá, un dels tres lletrats que exercien a Sabadell. Resulta també prou sorprenent la no presència de ni un dels set cafeters ni de cap dels dinou taverners que treballaven a Sabadell el 1871. I més si tenim present que, especialment durant els anys del Sexenni, “les tavernes eren clubs i els cafès congressos.”⁴¹²

---

⁴¹¹ “ La Chimenea y el Campanario” sèrie d'articles apareguts a la *Revista Popular* entre juliol, agost i setembre de 1871, i compilats al volum segon de la *Propaganda Católica*. Les cites es troben a l'article Vè de la sèrie aparegut a la *Revista Popular*, núm. 34, 19.8.1871, ps. 265-66.

⁴¹² Burguès, M., *Sabadell del meu record...*, p. 143.

Quant als oficis, ressalta l'absència de cap persona vinculada a la indústria de la vila. Ni un propietari d'establiment de tints, ni un propietari de tallers de reparació de cavalleries, ni de vapors, ni de cardes. No hi consta tampoc cap dels sis terrissers que tenia la vila. Ni hi apareixen tampoc cap dels fabricants d'aiguardent, de sabó o de paper de fumar, oficis tots ells, que en molts casos sí que trobarem vinculats a d'altres famílies i tradicions polítiques, en especial el federalisme i l'anarquisme.

Com ja hem assenyalat més amunt, el propi món eclesiàstic era, també, més complex del que sovint es pressuposa. Fins i tot en uns anys com els del Sexenni, on els catòlics sentiren ràpidament la necessitat i la urgència de tancar files al voltant de les creences i les institucions amb què creien des de sempre, no deixa de ser sorprenent per exemple, l'absència a la subscripció de Josep Regàs Ribera, rector de Sant Fèlix, la parròquia matriu de Sabadell. O la no presència, tampoc, de cap dels 14 Pares escolapis residents a Sabadell segons el padró de 1871.

En resum, podem concloure que, si bé a l'alçada de 1874 la *Revista Popular* havia aconseguit un nivell de difusió i d'implantació relativament notable, no seria fins a l'arribada de la Restauració canovista que experimentaria un augment significatiu del nombre de subscriptors i, per tant, una veritable implantació fora de l'estricta xarxa institucional parareligiosa. Un nou clima polític i, sobretot –tal i com havia passat als anys quaranta amb les bullangues dels trenta-, l'escarment de l'experiència dels anys del Sexenni, farien reconsiderar a molts, la seva actitud respecte la religió catòlica i les seves institucions.

4.3. Sardà i Salvany i els esforços per a enquadrar el laïcat catòlic

Com hem pogut veure fins ara, malgrat que amb l'esclat del Sexenni Sardà abandona Barcelona i es reclou a Sabadell, és durant aquests anys quan concreta la seva vocació com a propagandista catòlic.

Implicat plenament de dels primers moment de la “revolució” com bona part dels seus amics, en la defensa del catolicisme a través de la premsa, Sardà completaria la seva activitat apostòlica treballant amb tenacitat en la vertebració d’una àmplia xarxa d’associacions confessionals “tendents a enquadrar el laïcat catòlica amb propòsits de fomentar la militància.”⁴¹³

A Barcelona, Sardà jugaria un important paper com a conseller dels joves amics que formaven la *Juventud Católica* de la ciutat. Com veurem en el tercer capítol, és probable que, fins i tot, fos ell l’instigador d’alguna de les més polèmiques actuacions de l’entitat en aquells temps revolucionaris. Ja hem vist, també, la seva col·laboració amb la secció de propaganda de l’*Asociación Católica de amigos del pueblo*, des de 1869, així com el seu decidit impuls i participació en el projecte de l’Apostolado a través de la premsa, un projecte amb pretensions transdiocesanes, que impulsava, un cop més , gràcies a l’ajut i participació dels seu amic Primitiu Sanmartí.

A Sabadell, en la mateixa línia, el 26 de desembre de 1870, Sardà va fundar la pròpia *Juventud Católica*, una entitat en un principi amb poc més d’una dotzena de socis, que arrencava provisionalment amb seu al propi domicili, al carrer de Sant Joan.⁴¹⁴ Per Burguès, la iniciativa responia clarament a una maniobra de la gent adinerada per ofegar l’esperit liberal de la ciutat:

“La gente adinerada [explicava Burguès a les seves memòries] s’entregà per complet a la direcció del Dr. Feliu i aquest fundà associacions catòliques de tota mena i fundà i bastí el casal de la Joventut Catòlica al carrer de Sant Joan. Calia ofegar l’esperit liberal de Sabadell i per aconseguir això no hi plangueren maquinacions.”⁴¹⁵

---

⁴¹³ Bonet, J., *L’integrisme a Catalunya...*, p. 14.

⁴¹⁴ Així consta a l’acta fundacional de l’associació que figura a la primera pàgina del Llibre d’actes de l’entitat, conservat a l’Acadèmia Catòlica de Sabadell, encara avui, en plena activitat. *Acadèmia Catòlica de Sabadell* (ACS). “Joventut Catòlica”. Llibre d’actes. 26.12.1870.

⁴¹⁵ Burguès, M., *Del meu record...*, p. 69.

Al marge de la més que probable confusió cronològica que pateixen les consideracions de Burguès- que probablement feia extensiva als anys del Sexenni, una sintonia entre la burgesia sabadellenca i Sardà que, de fet, no trobaren fins als anys de la Restauració-, la decisió de crear una entitat juvenil catòlica, a Sabadell, s'inscrivía clarament en el projecte de bastir uns espais de sociabilitat i politització alternatius als que oferia el liberalisme.⁴¹⁶ Es tractava, en definitiva de “reconquerir” per al catolicisme, el terreny perdut davant la revolució.

Arribats en aquest punt, i abans de continuar, potser caldria intentar conèixer si realment era molt el terreny cedit , a Sabadell, al liberalisme. En aquest sentit , i amb tots els matisos que es vulguin, certament els valors signes, símbols i llocs de la memòria hegemònics al Sabadell de 1968, eren liberals.⁴¹⁷ Com reivindicava Burguès, “políticament, Sabadell era liberal. Ho demostraven la muralla tota espitllurada i les torres dels retens que s’havien construït quan la primera guerra carlina”.⁴¹⁸ Els principals cognoms de les famílies de fabricants llaners de la vila –els Pissit, Rovira, Gorina, Turull, Brujas, Llonch, Corominas- havien format part de la milícia nacional instituïda per Espartero, en els anys de la regència.⁴¹⁹ Durant molts anys, a les cases obreristes i republicanes foren molts el marrecs que duïen el nom de Baldomer, en homenatge a l’home que posà fi a la primera guerra civil.⁴²⁰ A l’estiu de 1867, l’aixecament contra Isabel II havia estat recolzat per l’ajuntament presidit per Llorenç

---

⁴¹⁶ Sobre el concepte de “sociabilitat” i la figura de Maurice Agulhon, el seu introductor en el terreny de la història, veu el dossier que li dedicà , recentment, la revista *Historia Social*, al seu núm. 29, 1997. Vegeu especialment, l’article de J. Canal dedicat a la bibliografia d’Agulhon.

⁴¹⁷ No és aquesta la tesi defensada per G. Ranzato a *La aventura de una ciudad industrial. Sabadell, entre el antiguo regimen y la modernidad*, Naxos, Barcelona, 1987. Per Ranzato, el Sabadell del segle XIX era el paradigma d’una ciutat que havia sabut fer compatible el dinamisme i l’activitat econòmica de signe capitalista, amb la pervivència de moltes altres actituds i mentalitats , en el terreny polític, cultural i fins i tot econòmic pròpies de societats d’ancien régime.

⁴¹⁸ Burguès, M., *Del meu record...*, p. 64.

⁴¹⁹ Burguès, parlant d’aquest homes afegia que “eren tan liberals, que feien treballar dotze hores. El negoci és el negoci” *Ibíd.* Sobre aquesta qüestió vegeu, Benaül, J.M^e, “Pascual Madoz i el fabricants de Sabadell”, *Arraona*, 15, III època, Sabadell, tardor 1994, ps. 47-60.

⁴²⁰ Castells, A., *Sabadell. Informe de l’oposició*. Edicions Riuort, Sabadell, 1975, vol. I, P.6.47. Sobre la importància dels elements culturals a l’hora d’explicar la formació i pervivència de determinades cultures polítiques, vegeu Canal, J., “La gran familia. Estructuras e imágenes familiares en la cultura política carlista” capítol 4 del llibre de Cruz, R., Pérez Ledesma, M., (eds.), *Cultura y movilización en la España contemporánea*, Alianza, Madrid, 1997, ps. 99-136.

Juncà, i rebut, amb goig, per “la gran majoria progressista de la vila”. De resultes d’aquells fets, molts –Juncà el primer- foren empresonats i/o desterrats. Alguns dels principals contribuents de la vila foren multats per la seva demora a l’hora de donar suport a la repressió del comte de Cheste.⁴²¹

A més, malgrat que , com hem vist, a Sabadell, l’esclat del Sexenni es produí sense massa incidents i fou aviat reconduït cap a viaranys assumibles per la burgesia- que en general veié amb simpatia la caiguda d’Isabel II-, no és menys veritat que d’entre les primeres mesures dictades per la nova junta provisional, no hi faltarien les disposicions anticlericals ni la retòrica i simbologies ostentosa liberal-democràtiques.⁴²² Mentre el manifest de la junta provisional parlava de sobirania nacional, de llibertat fraternal i d’igualtat davant la llei, els carrers de Sabadell s’omplien de “veterans de la llibertat” delerosos d’exhibir i desempolsar els seus vells uniformes, les seves il·lustres medalles, i de cantar, fidels a la tradició política heretada, a cor obert, l’himne de Riego.⁴²³ Per un home com Sardà , per molt que la Junta i la burgesia locals tinguessin la “revolució “ totalment controlada, el panorama devia resultar prou esfereïdor. Del record d’aquells dies, Bruguès va escriure que, en poc temps, la ciutat s’ompli de fulls i proclames que parlaven de l’honor nacional”, de la “honra de la patria”, “del progreso” i de “la libertad”.

Llibres com *Las ruínas de Palmira*, o com *El viaje por Icaria*, o *La regeneración de España* –fins aleshores només a l’abast en cercles clandestins- passejaven ara lliurement per la vila. Com ho feia, també, l’eixam d’italians [que] envaí els nostres carrers i places duent arpes i cantant les gestes de Garibaldi” i recordant, amb nostàlgia, que havien hagut de

---

⁴²¹ Carreras Costajussà, M., *Elements d’història de Sabadell*, Caixa d’Estalvis de Sabadell, Sabadell, 1967 (1ª.1932), p. 576.

⁴²² AHS. Municipal. Actas de la Junta revolucionaria 1868. Exp.núm. 9 Les mesures es dictaren el dia 3 d’octubre i consistiren en la dissolució de les societats de Sant Vicenç de Paül i “demás de idéntica clase”. Prèviament, els dies 1 i 2, la Junta provisional s’ocupà , sobretot, de mantenir l’ordre i de preservar la seguretat de persones i propietats.

⁴²³ El manifest de la Junta provisional es troba reproduït a Carreras Costajussà, M.; *Elements d’història de Sabadell*, Caixa d’Estalvis de Sabadell, Sabadell, 1967. (1ª. 1932) p. 577. L’escena dels veterans de la llibertat a Burguès, M., *Del meu record...*, p. 142.

fugir d'Itàlia, excomunicats per haver envaït els Estats Pontificis.⁴²⁴ A Sabadell, en aquell context, tot bullia.⁴²⁵ Burguès ho expressaria amb la seva habitual agudesa.

“Qui no ha viscut el període d’anys de 1868 al 73 no es pot fer idea de l’activitat i febre de la política. En cafès penyes i cases particulars, tot bullia. Recordo que en una reunió de republicans en la sala de can Iglesias, un des oradors, en Met Canyomeres, home de més bona fe que intel·ligència digué: Ciutadans (el mot de “ciutadans” feia revolucionari): sabeu què vol dir República? Vol dir pa blanc, la racció de carn corresponent, vol dir a fora consums, a fora quintes i treball ben pagat; que el treballador no tingui d’anar a captar en arribar a vell i, sobretot , a fora capellans!”⁴²⁶

Recent estrenada la “revolució” i a propòsit de la convocatòria per a l’elecció dels diputats a Corts Constituents, la visita de polítics de primera fila no es faria esperar. Durant el darrer trimestre d’aquell 1868, Noouvilas, Balaguer, Robert, Serraclara, o el propi Fernando Garrido desfilaren per Sabadell. Segurament, una barreja de curiositat davant la novetat del ritual democràtic per una banda, i l’afirmació de les pròpies conviccions, de l’altra, contribuïren a omplir de públic els actes que s’organitzaren. El 29 d’octubre , per exemple, Fernando Garrido, acompanyat d’Elisée Reclus –amic i col·laborador de Bakunin- participava, amb gran èxit d’assistència, en un acte polític als “Campos de Recreo”. De l’acte celebrat, *El Sabadellés* en ressaltà “la mucha concurrencia que asistió, compuesta en su mayoría de horados jornaleros”⁴²⁷ El contingut del seu discurs, en especial a la seva defensa de la llibertat de cultes, que presentà com a “la gran conquista de nuestra revolución; la que más honra á España

---

⁴²⁴ La citació a Burguès, M., *Del meu record...*, p. 123. Les referències als llibres que circulaven per Sabadell (obres de Cabet, d’Evarist Ventosa, d’Eugène Sue...) p. 116.

⁴²⁵ En el gràfic “tot bullia” de M. Burguès , hi veiem reflectides les paraules que Maurice Agulhon va escriure a la presentació del primer volum de *Histoire vagabonde* i que feien referència a l’omnipresència de la política en la vida dels homes i les dones: “[la política] est partout dans nos recherches, peut-être parce qu’elle est exceptionnellement présent dans le milieu social, culturel et familial qui nous a nourri, et sûrement aussi parce qu’elle le fut dans l’ère historique étudiée. La cita a Jordi Canal, “Maurice Agulhon: Historia y compromiso republicano” a *Historia Social*, núm. 29, 1997, p. 56.

⁴²⁶ Burguès, M., *Del meu record...*, p. 166.

⁴²⁷ *El Sabadellés*, núm. 18, l.XI.1868, p. 72.

ante el mundo civilizado”, commocionà els sectors més conservador de la vila.⁴²⁸ Des de les pàgines de *El Sabadellés* se’l titllà de fanàtic i d’anticatòlic:

“[...] mala semilla es a nuestro saber y entender lo que en este día se sembró en los citados Campos. [...] Nos gustan las ideas democráticas pero no las anti-sociales y anti-religiosas. Demócrata no es sinónimo de anticatólico. La política a un lado , la religión a otro.”⁴²⁹

Els resultats de les eleccions a Corts constituents, convocades el gener de 1869, degueren confirmar a Sardà els més pessimistes presagis. Una participació electoral a l’entorn del 86% havia donat únicament 44 vots als carlistes. La candidatura de Pi i Margall, en canvi, va ser la més votada, amb 2.162 vots, fet que suposava haver obtingut el suport del 51,7% dels electors. Al centre de la ciutat, on es concentrava el vot burgès, la candidatura guanyadora havia estat, significativament, la de Víctor Balaguer.⁴³⁰

Com no escapava a Sardà , a més, la politització de la població, evidentment, anava molt més enllà de la mera participació electoral. Com en tantes altres ciutats, a Sabadell, a les portes del Sexenni, la política ho havia envaït tot.

Fou a l’escalf de les tavernes on tingueren lloc els primers actes i reunions dels federals. “Pa blanc” i “fora capellans” era l’eslògan que hem vist que predicava un dels líders republicans locals, precisament a Can Jan, un dels principals cafès de la vila. I és que com recordava Burguès, durant el Sexenni, a Sabadell “les tavernes eren clubs i els cafès congressos”⁴³¹ A cal Jan (Pallarès), a Can Borràs o a Cal’avi Gelat, s’hi reunien els liberals. Cal Sever era el lloc de reunió dels “monàrquics”. En una vila i en un temps on ben pocs particulars compraven el diari, la lectura i comentari de les principals novetats polítiques esdevenia tota una activitat social i pública. A Can Pallarès i a Can Borràs no hi

---

⁴²⁸ *El Sabadellés* va dedicar tots els seus núms. d’octubre a refutar les idees que Garrido havia exposat referent a qüestions religioses

⁴²⁹ *El Sabadellés*, núm. 18, 1.XI.1868, p. 72.

⁴³⁰ Les dades a Marín, J., *La revolució de setembre...*, p. 86.

⁴³¹ Burguès, M., *Sabadell del meu record...*, p. 143.

faltarien mai els diaris liberals del moment. Fou en aquest darrer on, segons Gurguès, es gestà el naixement del Cercle republicà:

“...després de prendre el cafè a cal Borràs tothom feia silenci i ells [en Gabriel Morral i en Josep Sampere] llegien els articles més furibunds i doctrinàries dels periòdics i aviat l’agrupament es convertia en un club de demòcrates. A l’últim s’associaren i es traslladaren a Cal Cabo [...] Els dissabtes al vespre i els diumenges a la tarda, propaganda; lectura de periòdics i fulles.”⁴³²

Pocs espais de sociabilitat com les tavernes i els cafès mostraven, a més, tan nítidament, com la política s’havia anat imbricant de forma espontània amb l’oci, la festa i la cultura tradicionals.⁴³³ Aquest és el cas, per exemple, dels “quintos”, una activitat lúdica associada clarament al calendari cristià –se n’organitzaven per Nadal, Sant Esteve, Reis...- però que divertia als seus participants amb la barreja de motius i referències sexuals, anticlericals, i d’allusions als llocs comuns de la memòria liberal. A Cal Jan era, segons Burguès, on s’hi celebraven els millors quintos de l’any⁴³⁴! És el que passava, també, el 28 de febrer, festa de Sant Baldomer. La festa, que proliferà sobretot a partir de mitjans dels anys seixanta, omplia de gom a gom carrers, cafès i teatres⁴³⁵. Burguès la recordava com a vertadera “festa grossa”:

“La festa de Sant Baldomer era festa grossa per tots els esparteristes. De bon matí els trets de fusells retrunyien com canonades despertant a tothom. [...] La marxa de Riego era obligada en tots els esclats de llibertat, i ella alegrava la mainada i a tots els entusiastes de la festa.[...] Els milicians, vestits amb

---

⁴³² Burguès, M., *Del meu record...*, p. 143.

⁴³³ Sobre la importància dels cafès vegeu, McPhee, P., *Les semailles de la République dans les Pyrénées Orientales, 1846-1852: classes sociales, culture et politique*, Perpinyà, 1994, especialment el capítol V.

⁴³⁴ El joc –que encara avui se celebra a Sabadell, a l’Empordà i a la Catalunya Nord –cossistia en ser el primer a marcar tots els números d’un cartró que contenia diversos, a mesura que un dels presents els anava cantant, a l’atzar. Gairebé tots els números que es dictaven duien, a més, una tradicional cantarella que s’ha conservat fins avui. El 35, per exemple, era el de “la crema convents”; el 12, “la constitució”; el 77 “les banderes d’Itàlia”, referències, totes elles, de marcada significació política a l’època. Burguès, M., *Sabadell del meu record...*, p. 130.

⁴³⁵ Castells, A., *Sabadell. Informe de l’oposició...*, p. 6.47.

l'uniforme de gala , es passejaven pels carrers amb les creus, medalles i xarretes [...] a la tarda s'omplien cafès i tavernes [...] i vinga a brindar. Al vespre en havent sopat, a omplir el petit teatre anterior al Principal, [...] Gran funció patriòtica. El meu pare, fervent milicià, m'hi portava amb tota la família i representaven ben sovint, "El puente de Luchana", episodis de la guerra carlista passada [...]"⁴³⁶

És el que passà, per exemple , a propòsit dels fets ocorreguts, el 6 d'abril de 1870, a la Placeta del Fort. Després d'un aldarull entre monàrquics i republicans "un espetec de trets sortí de les espitlleres del fort i del terrat de la rectoria. Un mort i alguns ferits caigueren a la plaça i l'indignació popular fou gran"⁴³⁷. El record d'aquell dia nefast seria perpetuat amb diverses cançons referides als caiguts.⁴³⁸ De cançons i de versos satírics, se'n feren moltes i a propòsit de moltes situacions: "vosaltres els moderats / comenceu a agafar el fato / i agafeu el camí de França / a veure el rei del expatriats". Sovint, la denúncia es referia a qüestions socials: "Jo us explicaré la vida / que avui fan els fabricants: al dematí quan se lleven /xocolata per endavant./ S'encasqueten el sombrero / i se'n van a passejar / i llavor s'enraonen / com ho faran per robar."⁴³⁹ Gairebé sempre, però, hi sortia l'element anticlerical: "suene la trompa intrépita, /brille la espada democrática, que la sangre aritocrática/ se derrame sin cesar. / Empezaremos por el trono/ y acabaremos con el clero / que es el animal más fiero/ que mantiene la nación." ⁴⁴⁰

De balls, evidentment , se n'organitzaven a tots els cafès. Un cop més, l'adscripció política i social de cadascú fixava l'espai des d'on cadascú es relacionava.

---

⁴³⁶ Burguès , M., *Del meu record...*, p. 65-66. Evidentment, proclamada la revolució, el consum de celebrar l'onomàstica de Sant Baldomer es mantingué. El 27 de febrer de 1869 se celebrà una vetllada teatral en homenatge a la figura d'Espartero. L'acte consistí en la lectura de poemes laudatoris al duc de la Victòria i en representació de "Guillermo Tell o el llibertador de Suïza", de Gil Zárate. *El Sabadellés*, núm. 34, 21.II.1869

⁴³⁷ Burguès, M., *Del meu record...*, p. 151.

⁴³⁸ "Ai, que estan grassos els gossos del Centro [monàrquic] / ai que estan grassos sense treballar./ del 6 d'abril el poble es recorda/ que la Placeta el van afusellar", *Ibidem*.

⁴³⁹ Burguès, M., *Del meu record...*, p. 91.

⁴⁴⁰ Burguès, M., *Del meu record...*, p. 151.

Que la cultura hegemònica al Sabadell de 1868 era liberal ho confirma, també, el cartell teatral que s'exhibí en aquells primers mesos de revolució, un cartell que, al marge de la seva major o menor qualitat artística, apareixia clarament polititzat.⁴⁴¹

Finalment, el panorama que Sardà podia contemplar passejant pels carrers de la seva vila natal, tampoc li devia resultar massa complaent. Fins i tot mesos abans de la revolució, de costat als 15 carrers amb noms de sants que hi havia a la ciutat; n'hi trobem d'altres dedicats a personatges com Argüelle, Lacy, Luis Fernanda, Madoz, Mina, Padilla, Riego, Torrijos, Duque de la Victoria, Isabel II, o fins i tot, Mendizábal, el símbol de la desamortització revolucionària.⁴⁴² Evidentment, durant el Sexenni, aquesta ocupació simbòlica de l'espai públic per part del liberalisme, s'accentuà. Els dos passigs dedicats a Isabel II deixaren pas als nous "passeig de la revolució" i "passeig Latorre"; el carrer de Luis Fernanda va ser rebatejat amb el nom de Topete i el d'Alfons, amb el de Pierrad.⁴⁴³ El 24 d'octubre de 1874, l'ajuntament va acordar, fins i tot, donar a un nou

---

⁴⁴¹ El 4 d'octubre de 1868, *El Sabadellés* anuncià l'organització, al Teatre Principal, d'una gran funció "dedicada a la Junta revolucionària". S'hi presentà "El corazón de un soldado", de Juan José Nieva. Mentrestant, a Terrassa, s'hi representà "Lanuzo o un mártir de la libertad", de Fèlix Ribot. *El Sabadellés*, núm. 14., 4.X.1868, p. 56. Pocs dies més tard, les pàgines de *El Sabadellés* anunciaven que al mig de les funcions que es feien al Teatre Principal, s'oferia al públic un "Pout pourri de marchas liberales". Als Campos de Recreo, s'hi presentava "Mossèn Anton en las montañas del Montserny", de Robreño. *El Sabadellés*, núm. 20, 15.XI. 1868, p. 80. El 27 de febrer de 1869 se celebra una vetllada teatral en homenatge a la figura d'Espartero. L'acte consistí en la lectura de poemes laudatoris al duc de la Victòria i en la representació de "Guillermo Tell o el libertador de Suiza", de Gil de Zárate. *El Sabadellés*, núm. 34, 21.II.1869

⁴⁴² La informació sobre el nom dels carrers abans de l'esclat del Sexenni consta a la "Lista alfabética de las calles de Sabadell", publicada per Sardà, J., Rius, A., *Guia històrica, Estadística y geogràfica de Sabadell*, Torner, Sabadell, 1867, ps. 200- 205. En aquest sentit, l'aparició d'aquesta llista en el llibre emblema de l'orgull de la burgesia local sabadellenca confirma la consciència i la deliberació amb què es produïa aquesta apropiació simbòlica dels espais públics. La majoria d'aquests noms havien estat incorporats durant el bienni progressista per l'alcalde Antoni Casanovas. Com es pot suposar, als anys seixanta, sota el mandat dels moderats, els nous carrers batejats no respondrien a aquests mateixos paràmetres sinó que serien sensibles a la incorporació de noms de batalles i gestes de la reconquesta, de "la guerra de la independència" i d'escriptors castellans clàssics. Cf. Carreras Costajussà, M., *Elements d'història de Sabadell*, Caixa d'Estalvis de Sabadell, Sabadell, 1967. (1ª.1932) p. 651.

⁴⁴³ Carreras Costajussà, M., *Elements d'història de Sabadell...*, p. 651. El canvi de nom de carrers fou una de les primeres mesures que adoptà la Junta provisional revolucionària (els aprovà el dia 4 d'octubre)

carrer el nom de “Puigcerdà”, en record de l’heroica resistència que la capital de la Cerdanya havia mostrat defensant-se dels carlistes.⁴⁴⁴

És en aquest ambient, doncs, que hem de situar els esforços de Sardà per construir una àmplia infraestructura que servís d’alternativa a la proposada per la cultura liberal i popular.⁴⁴⁵ Era l’hora de bastir alternatives o, dit d’una altra manera, de “restaurar” la religió entre la gent, una religió que Sardà tenia clar que, el 1868, havia perdut terreny:

“La revolución del 68 sorprendió a nuestro buen pueblo en la práctica de su fe, práctica viva en algunas partes, en verdad, pero en otras muchas muerta y rutinarias; oíase misa, celebrábase el Patrón, asitíase a las procesione, recibíanse los sacramentos indispensables; pero como todo esto no estaba sostenido en muchos por la convicción, sino por meras costumbres heredadas y practicadas inconscientemente, bastó la voz ardorosa de un agitador para que viniese al suelo con lamentable ruina”⁴⁴⁶

Per a Sardà, si la gent hagués estat ben instruïda, no només en la pràctica , sinó també en el sentit i la raó de la seva fe, la “Revolució” mai no hauria triomfat, ni s’haurien contemplat tantes i tan ridícules situacions híbrides de catolicisme i liberalisme, com les que recentment l’havien escandalitzat:

“No hubiera caído el Ayuntamiento de una inmortal ciudad en el disparate de invitar al impostor protestante a asociarse a las fiesta de la virgen del Pila, ¡que rasgo! Pues hubiera sabido que los protestantes niegan el culto de María; ni hubieran otros pedido a un cura párroco que bendijese con el ritual y el hipo un repartimiento socialista de bienes particulares; ni por Semana Santa hubiera

---

⁴⁴⁴ Ibídem.

⁴⁴⁵ Els intents de Sardà de reconduir les diverses expressions de la cultura liberal cap als seus paràmetres troben un important paral·lelisme amb els esforços esmerçats, de forma pràcticament coetània, per Josep Anselm Clavé, en el seu cas, però esforçant-se a re formular les expressions de la cultura popular cap als nous valors liberals i burgesos. Cf. Garcia Balaña, A., “ordre industrial i transformació cultural a la Catalunya de mitjans de segle XIX: a propòsit de Josep Anselm Clavé i l’associacionisme coral”, *Recerques*, 33, (1996), ps. 103-134.

⁴⁴⁶ Sardà i Salvany, F., “El peor de nuestros males”, *Revista Popular*, núm. 200, 1874, p. 259.

sido sacada en procesión la Virgen de las Angustias con gorro frigio que bordó para ella una devota federal, quizá en son de burla sino creyendo hacer un acto de singular piedad.”⁴⁴⁷

4.3.1 *La Juventud Católica de Sabadell*

El 26 de desembre de 1870, acompanyat del també eclesiàstic Juan Ribatallada, del propietari Valentí Calvó i d'una dotzena de joves, Sardà fundava, amb seu al propi domicili l'*Acadèmia de la Juventud Católica de Sabadell*.⁴⁴⁸ L'entitat, que en el transcurs de gairebé tres anys en què va funcionar va arribar a tenir una vuitantena de socis, es reunia setmanalment, cada diumenge, normalment a partir de les tres de la tarda. El 6 de juliol de 1873, per raons que a l'acta no s'especifiquen, l'associació va celebrar la seva darrera sessió.⁴⁴⁹

---

⁴⁴⁷ Ibídem.

⁴⁴⁸ De fet, durant aquest primer període canvià en dues ocasions de domicili. L'abril de 1871 es traslladà la carrer de la Rosa. El Juny de 1872, al carrer Nou. ACS *Juventud Católica* Llibre d'actes 29.II.1871 i 2.VI.1872

⁴⁴⁹ Aquells primers dies de juliol foren, sens dubte, un dels moments més tensos de tot el Sexenni. Si bé encara el 27 de juny, Agustí Riu, vice-rector dels PP. Escolapis havia escrit al seu germà que “En Sabadell estamos casi como en los tiempos normales, vestimos la sotana de escolapio y sólo para ir a Barcelona nos vestimos de paisano”, la mort, el 9 de juliol, del brigadier Cabrinety, a mans dels carlistes, desfermà les ires anticlericals. A dos quarts de dues de la nit del 12 de juliol, els Voluntaris de la República forçaren la sortida dels escolapis del Col·legi, per evitar, mals majors, els instaren a instal·lar-se a casa de particulars. El matí del dia 13, consumats els fets, l'alcalde oficialitzà el desterrament dels escolapis i ordenà el tancament de les esglésies. En aquest marc, evidentment, Sardà degué decidir suspendre les activitats de la *Juventud Católica*. Les dades i la citació a Castells, A., *Sabadell. Informe de l'oposició...*, p. 9.18.

Quadre 2. Socis de la Juventud Catòlica de Sabadell (1870-1873)

Núm. Socis fundadors	15
Núm. Socis admesos (1870-1873)	70
Peticions d'accés denegades	1
Socis menors de 18 anys (%)	35,4%
Socis entre 18 i 30 anys (%)	58,0%
Socis de més de 30 anys	2
Eclesiàstics	3

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades que aporta el Llibre d'actes de l'entitat.

ACS. Llibre d'actes.

A partir de la lectura del llibre d'actes d'aquesta primera etapa de funcionament (1870-1873), podem precisar quina era la seva activitat ordinària i quina, la seva finalitat. En general, les reunions consistien en una trobada d'unes dues hores, on en primer lloc, després de llegir l'acta de la reunió anterior, s'acostumava a fer alguna lectura i a discutir sobre ella; després es passava revista a temes de l'actualitat catòlica i, especialment, a qüestions d'apostolat que guardessin relació amb l'entitat. Finalment, donat el cas, es discutia sobre l'admissió o no, de nous socis o sobre algun altre tema de funcionament o d'organització. En general, malgrat que, com era costum a l'època, l'acta es feia en castellà, a les reunions es parlava sempre en català.⁴⁵⁰

El gener de 1872, però, hi hagué dins l'entitat una petita polèmica sobre l'ús de la llengua que ens indica fins a quin punt, especialment en els anys del Sexenni, el procés de nacionalització espanyol a Catalunya plantejava tensions en la realitat quotidiana.⁴⁵¹

⁴⁵⁰ Cf. Anguera, P., *El català al segle XIX. De la llengua del poble a la llengua nacional*, Empúries, Barcelona, 1997.

⁴⁵¹ Mauricio Janué, a la seva tesi doctoral, presenta els anys del Sexenni com un període decisiu en la consideració dels catalans sobre "el caràcter modern de la seva estructura econòmica i teixit social" Recorda, alhora que fou en els anys del Sexenni quan, per primera vegada, es

Així, a la sessió de 7 de gener, “El sr. Pablo Llobet pidió la palabra y dijo que convendría que el que la pidiese hablase el español”⁴⁵² Que la proposta de Llobet duia implícita, al menys als ulls dels qui l’escoltaren una connotació política, ho demostra la resposta que li donà Pratsginestós:

“ Pidió la palabra el señor Pratsginestós 1º diciendo que si la lengua castellana se votara como oficial, [es] blasfemaría de nuestra patria. El Sr. Argemí usó la palabra, diciendo que si hablásemos el español diríamos disparates y nos reiríamos del que hablaría [...]”⁴⁵³

L’un havia respost a Llobet en clau “patriòtica” i l’altre, de forma sens dubte més irrefutable, en clau pragmàtica.⁴⁵⁴ De totes maneres, com passava sempre que hi havia una qüestió delicada sobre la taula, la resolució definitiva del problema es posposà fins

---

discutí obertament sobre la configuració politicoadministrativa de Catalunya. Finalment, presenta aquests anys com a “un moment d’impuls catalanitzador, que es reflectí en l’ús de la llengua oral i escrita, i en manifestacions literàries i culturals”. Cf. Janué i Miret, M., *Polítics en temps de revolució. La vida política a Barcelona durant el Sexenni Revolucionari (1868-1873)*, (Tesi doctoral inèdita, dirigida per Borja de Riquer, UAB, desembre de 1994). Les conclusions de la tesi a Janué i Miret, M., “El Sexenni revolucionari a Barcelona (1863-1873): contradiccions internes i acaraments amb l’Estat”, *L’Avenç*, núm. 203, maig 1996, ps. 10-13. Les citacions a la p. 13. En la línia de Janué, vegeu, també, els treballs de Margalida Tomàs anteriorment citats.

⁴⁵² Més que perquè Llobet fos castellanoparlant, crec que la seva actitud s’ha d’interpretar com a reflex dels intents d’assumpció, en àmbits populars, del costum estès entre l’aristocràcia i la burgesia barcelonines de renunciar a la llengua pròpia. Parlant de la situació dels anys seixanta, Pere Anguera ressaltava l’anàlisi que feu un coetani, del procés creixent de diglòssia: “se dobleguen sens piular, diputat i senadors, prevers y procuradors, los literats y sabis y demás gent de upa, catalans, á rebrerne indicacions sols castellanas, escriure obres únicament en castella i parlar al carrer, passejant, al teatre ó en tertulia y fins á dins de casa, lo idioma que per mofa i c’sstich se nos imposá [...] La ronya de la *alt sociedad*, és a dir de la culta senyoralla de Barcelona y demás ciutats y poblacions grans de Catalunya se ha estesa entre la gent de mitj tòrn y fins de la baixa mà; y veli aquí pr qué s’parla particularment en la capital de antich Principat un catalá bárbaro [...] De aquí vè la mania de publicar los anuncis, pintar los rètols de llandars de portes y de botigues en péssim castellá; i fins los mes ignorants cartejar-se també en castellá, però en quatre paraules castellanas, duas de catalanas [tot plegat, concloïa] moda sempre lleugera y variable, sense tenir en lo fondo ninguna trascendencia”. Anguera, P., *El català al segle XIX...*, p. 106.

⁴⁵³ ACS. “Juventud Católica de Sabadell”. Llibre d’actes. 7.I.1872.

⁴⁵⁴ Tingui’s present, en aquest sentit, que malgrat que el procés d’industrialització a Sabadell havia comportat una important arribada de població romana, aquest provenia majoritàriament de comarques properes (pobles pròxims a Sabadell, de la conca del Tero o del Llobregat), o en tot cas, de zones deprimides del Principat. Cf. Camps i Cura, E., *Migracions i cicle familiar a Sabadell al segle XIX* Arraona, núm. 5, Sabadell, Tardor de 1989, p. 9-20.

a la setmana següent. Consultada la qüestió amb Sardà, el diumenge següent, Baygual –aleshores president-tancà la polèmica:

“[...] sobre la proposición de hablar el español, la junta directiva acordó que el que pudiese hablarlo, podría, pero que no se exigiría.”⁴⁵⁵

Alguns dels girs lingüístics registrats a les actes confirmen, sens dubte, l'encert d'aquesta decisió, si més no, per a tranquil·litat dels amants de la llengua castellana.⁴⁵⁶ Vist el funcionament ordinari de l'entitat ens cal analitzar quins eren els seus objectius.

En primer lloc, certament, tal i com hem vist que Sardà havia proposat des de la reflexió teòrica, al parlar de la conveniència de bastir una eficaç xarxa d'apostolat a través de la premsa, l'entitat era un espai per afavorir l'acció apostòlica entre els catòlics, en aquest cas, especialment entre els joves.⁴⁵⁷

En aquest sentit, un dels principals objectius perseguits era el foment de les bones lectures i la condemna de les heterodoxes. Des de les primeres setmanes de funcionament, trobarem un marcat interès per bastir una bona biblioteca que pogués restar a disposició dels socis. A cada sessió, a més, es disposava d'una estona per a la lectura de textos pietosos o edificants, procedents d'algun llibre de religió o de moral, o bé, de creació pròpia d'algun dels associats. En aquest darrer cas, tant si es tractava de suggerir la lectura d'algun poema com si es proposava el comentari d'algun discurs, abans de procedir a la seva lectura pública, es feia necessària l'aprovació prèvia del director de l'Acadèmia (Sardà).

---

⁴⁵⁵ ACS. "Juventud Católica. Llibre d'actes, 14.I.1872

⁴⁵⁶ De tot el grup, excepte els eclesiàstics, -que rebien al Seminari sòlida formació en llengua castellana-ben pocs devien usar la llengua "espanyola amb comoditat. Frases com "...Habiéndose el Rdo. Pedro Turull, ofrecido para enseñar de escribir en la escuela nocturna..." són del tot habituals al llibre d'actes. La frase a ACS, "Juventud Católica". Llibre d'actes, 10.XI.1872.

⁴⁵⁷ Recordi's en aquest sentit, que Sardà es mostrava convençut que el triomf de la revolució a Espanya, només havia estat possible gràcies a l'abandó generalitzat de la fe cristiana. El millor antídote, per tant per a prevenir noves investides revolucionàries de la població, era el retorn a la religió. Vegeu, Sardà i Salvany, F., "El peor de nuestros males".

En un marc polític i social de creixent polarització, mantenir una proposta de lectures que no aixequés recels en cap dels presents, no devia resultar senzill. Així, el 27 d'abril de 1873, l'acta de la sessió recull una petita polèmica entre dos socis, en la qual l'un acusava l'altre d'haver difós per la vila que l'Acadèmia s'havia polititzat. Malgrat que el soci acusat ho desmentí rotundament, de fet, si en atenem a les lectures proposades, les crítiques, d'haver existit, haurien estat més que justificades. No deixa de ser significativa, en aquest sentit, l'actitud del president de l'entitat d'aquell any, Jacint Serra, el qual "rogó encarecidamente" que a les properes sessions es llegís algun article o escrit procedent de qualsevol llibre catòlic, fet que confirma que en general no es feia.

Si no es llegien massa llibres o textos religiosos, què es llegia? En uns moments en què la vella premsa neocatòlica –convertida des de l'esclat del Sexenni al Carlisme– es mostrava més implacable que mai a l'hora de transigir o buscar espais de diàleg entre els carlistes i alfonsins, la lectura a l'acadèmia d'un dels màxims exponents d'aquesta premsa, *El Pensamiento español*, significativament, havia esdevingut una pràctica gairebé setmanal. Com ho era, també, evidentment, la lectura d'articles de fons de la *Revista Popular* i d'altres publicacions igualment "religioses".

Això ens situa en un altre dels principals objectius d'aquest tipus d'entitats. Ens referim al foment de la militància en favor d'una determinada concepció político-social. Des de la *Juventud Católica*, els socis accedien a la lectura de periòdics. Alguns dels qual, com a particulars, difícilment haurien arribat a tenir a les mans (és el cas d'*El pensamiento español*, per exemple). Alhora, aquest procés d'adoctrinament es traduïa, aviat, en una implicació dels joves com a agents difusors d'aquelles idees. Així, regularment, fulls de propaganda catòlica, números de la *Revista Popular*, estampes de la Verge, almanacs dedicats a Pius IX o altres formes diverses de propaganda catòlica eren distribuïdes entre els socis per a consum propi i per a ser repartits entre amics i familiars.⁴⁵⁸ Sardà i

---

⁴⁵⁸ El 6 de gener de 1871 es repartien entre els socis 500 exemplars del reglament de l'entitat. La setmana següent es distribuïren exemplars de la "Biblioteca Popular". El 22 de gener es van repartir 200 exemplars d'una instrucció sobre el matrimoni civil. El 2 de febrer, 125 exemplars de "Propaganda Católica". Així, gairebé setmanalment, els joves socis de l'entitat marxaven carregats d'opuscles de teologia popular –editats per Sanmartí, a cura de Sardà– programes de "conversaciones protestantes", etcètera. A més la tasca de difusió d'aquest tipus de

Salvany , parlant de l'educació que calia oferir als nens, insistiria, en els seus escrits, en la conveniència de donar-los sempre alguna cosa:

“Ejercítese con ellos [amb els nens] la propaganda eficazísima del librito y de la hoja suelta, haya frecuentes distribuciones en la escuela; algo quedará siempre de esta semilla esparcida como al acaso.”⁴⁵⁹

De vegades, aquesta militància es concretava en formes diverses de mobilització: creació de comissions que impulsessin la commemoració d'aniversaris del Papa, o de diades assenyalades; comissions de recollida de diners en favor de Pius IX o , comissions per anar repartir propaganda a les portes de les esglésies a propòsit de la Immaculada. Tot plegat, a més de l'objectiu en sí, contribuïa, evidentment, a reforçar l'adhesió al propi grup.

Demostrar als joves socis que, com havia escrit Sardà , els catòlics “no eran los menos sinó los más” era, també, un dels objectius perseguits. És en aquesta direcció que em sembla que cal interpretar l'esforç de la *Juventud Católica* per relacionar-se i contactar amb entitats catòliques de la resta de l'Estat, amb objectius similars als seus. Així, en el poc més de dos anys d'activitat desenvolupada, l'entitat es posà en contacte amb 14 altres associacions similars a la sabadellenca.⁴⁶⁰

---

propaganda, els obsequis eren, especialment per als més joves, un estímul per no faltar a les reunions. Així, per exemple, a la sessió del 10 de novembre de 1872, per gentilesa de Primitiu Sanmartí, president de la *Juventud Católica de Barcelona*, es regalà la presents calendaris de Pius IX per a 1873.

⁴⁵⁹ Sardà i Salvany, F., “Los niños” *Revista Popular*, núm, 103, 14.XII.1872, p. 280.

⁴⁶⁰ L'important nombre d'entitats amb què mantenia contacte la *Juventud Católica de Sabadell*, constitueix, alhora, un bon indicador del dinamisme i de la mobilització catòlica durant el Sexenni.

Quadre 3. Associacions que mantenen algun tipus de contacte amb la
Juventud Catòlica de Sabadell.

Nom	Data del primer contacte	Tipus de relació
Círculo de Obreros de Aloy	20.IV. 73	En reben una memòria
Juventud Católica d'Alcoy	5.I.73	En reben fulls de propaganda
Juventud Católica de Barcelona	Des dels inicis	En reben el butlletí mensual
Juventud Católica de Córdoba	31.III.72	
Juventud Católica de León	2.II.73	En reben Las veladas,el seu òrgan d'expressió.
Juventud Católica de Lleida	3.XII.71	
Juventud Católica de Madrid		En reben el butlletí mensual (de fet el rep Baygual, un dels socis, a casa seva); es llegeixen articles de la <i>Revista Católica de España</i> , el seu òrgan d'expressió.
Juventud Católica de Múrcia	24.IX.71	
Juventud Católica de Oviedo	6.VIII.71	Notícies i circulars puntuals
Juventud Católica de Salamanca	24.XI.72	Notícies puntuals
Juventud Católica de Santa Coloma de Queralt	14.IV.1872	Reben l'avís de la seva creació, el 9 d'abril de 1872
Juventud Católica de	17.IX.71	

Solsona

Juventud Católica de Tortosa	16.VII.71
------------------------------	-----------

Juventud Católica Valencia	9.II.73
----------------------------	---------

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades que facilita el llibre d'Actes de l'entitat.ACS Llibre d'actes. (I) No s'inclouen les vinculades a l'òrbita parroquial de Sant Fèlix, amb les qui, evidentment, col·laborava assíduament en l'organització de tributs, rogatives, processons i altres activitats de la vida litúrgica parroquial.

Demostrar als joves socis de l'entitat l'empenta del catolicisme, arreu, suposava, de ben segur, un estímul per a la seva pròpia mobilització, a Sabadell. Així, els joves membres de l'associació, en la majoria dels casos, a més de receptors de l'apostolat impartit dins l'entitat es convertien, aviat, en impulsors d'iniciatives fora del propi grup. El 3 de novembre de 1871, s'inaugurà, a casa del Dr. Sardà, una escola dominical. El 10 de març de l'any següent, els propis socis impulsaven una escola nocturna de doctrina. A finals d'any, l'1 d'octubre, s'obria una escola nocturna ja no únicament de doctrina, per a socis. El 17 de novembre, s'aprojava que l'escola fos gratuïta i extensiva al públic en general. En aquest mateix sentit, rebre butlletins de Joventuts catòliques d'arreu, degué decidir als socis de la Juventud de Sabadell a impulsar-ne el propi. El 2 de juny de 1872, sortia a la llum el seu primer número.⁴⁶¹

A més d'un marc des d'on facilitar l'apostolat entre els joves i la seva militància en favor de la causa catòlica –tal i com l'entenia Sardà–, la Juventud Católica perseguia esdevenir una proposta lúdica i cultural alternativa a l'oferta pel món liberal. Així, a més de la ja destacada biblioteca, l'entitat vetllà per a l'adquisició de jocs de taula (dominó, escacs...) que convidessin als joves a passar les tardes dels diumenges a la seu social (que no tancava fins a les 10 del vespre); organitzà loteries i, esporàdicament, excursions al santuari de la Salut. La nit de l'1 de gener de 1873 se celebrà, fins i tot, una

---

⁴⁶¹ D'aquesta primera etapa no n'hem pogut localitzar cap exemplar.

de les activitats que més es posarien en boga en la sociabilitat catòlica dels anys de la restauració: ens referim, a les vetllades literàrio-musicals.

Els projectes d'escoles dominicals i nocturnes mostren, amb claredat, aquesta decidida pretensió d'oferir una proposta d'institucions, en aquest cas educatives, alternatives a les proposades per l'ordre liberal.

Conscient de la importància que tenia l'educació dels nens per al futur de la societat i de la pròpia religió, Sardà es mostraria convençut que calia bastir una infraestructura educativa alternativa a l'estatal.⁴⁶² Bàsicament, creia Sardà, aquesta es feia imprescindible per dues raons: la primera pel perill de deixar els nens sense educació.⁴⁶³ La segona pel perill, "mayor aún, de poseer una educación falsificada".⁴⁶⁴ Segrestada per l'Estat la potestat de l'Església sobre l'ensenyança pública, calia deixar-se de lamentacions i posar-se a treballar:

"Renacen hoy por nuestra desdicha y por nuestra vergüenza nuevo paganismo y nueva barbarie. La enseñanza separada de la Religión, va á ser dentro poco, algo más que pagana, atea; y las clases populares, privadas del más vulgar

---

⁴⁶² En els mesos de la República, la preocupació de Sardà pel tema de l'educació cristiana en l'escola pública augmentà. Davant els temors a la separació definitiva entre Església i Estat, Sardà no dubtaria a mostrar-se confiat en la capacitat dels propis catòlics de bastir, com s'havia fet a Anglaterra, les pròpies escoles privades. En aquest sentit, Sardà cridava a la militància i implicació dels rics: "Los ricos católicos han de subvencionar estas necesidades, aunque sea disminuyendo un tanto los gastos de su tren , de sus diversiones, o del regalo de su persona. No hemos de permitir que el pobre pueblo pueda decir mañana:"No hay otra escuela que la del gobierno, y mi hija ha de ir a ella aunque sea impía si quiere aprender". Hemos de poder decirle, y han de poder decirle los Pastores y las sociedades católicas: "Frente a frente de la escuela pagada por el Estado ateo hay otra escuela oficial. Id a ella pagando lo que podáis pagar. Id de balde los que no podáis hacer ete sacrificio. Nosotros pagaremos por vosotros [...]Sardà i Salvany, F., "La escuela sin Dios", aparegut a la *Revista Popular*, l'estiu de 1873. La citació a *Propaganda Católica*, vol. VII, p. 235.

⁴⁶³ En uns dels seus articles setmanals a la *Revista Popular* , Sardà explicava l'esglai amb què, impartint classes en una escola dominical a Barcelona, va poder comprovar con "de veinte niños que componían una clase de cierta escuela dominical que he dirigido, seis no sabían el Padre nuestro, ocho ignoraban el Credo, ó símbolo de la fe, pocos recordaban perfectamente los mandamientos del Decálogo"; algunes de les respostes donades per les nenes, reconeixia Sardà , eren tan extravagants que fins i tot al catequista se li feia difícil no posar-se a riure. Sardà i Salvany, F., "Los niños", *Revista Popular*, núm. 99, 16.XI.1872, p. 232.

⁴⁶⁴ Sardà i Salvany, F., "Los niños", *Revista Popular*, núm. 99, 16.XI.1872, p. 231.

conocimiento de sus deberes, van á ser poco menos bárbaros que los bárbaros de la edad media. Para aquellos la única escuela era el campo de batalla [...] Para los nuestros la única escuela es muchas veces la fábrica, la única ciencia la industrial, los únicos libros el telar ó la selfactina. [...] Contra el nuevo paganismo, pues, de la ciencia atea, y contra la nueva barbarie de exclusivo industrial, recomienda hoy también la Iglesia su remedio de siempre: la escuela católica.”⁴⁶⁵

Una escola que es caracteritzaria , evidentment, per la qualitat del seu ensenyament, però, sobretot, per la integritat dels seus principis:

“ La escuela católica, sí, levantándose hoy frente á frente de la escuela oficial atea, como en los tiempos de Juliano se levantaba frente a frente de la escuela oficial pagana. La escuela católica, recogiendo cada noche y cada domingo á los hijos del taller, con la edad media recogía á los hijos de la guerra; [...] La escuela católica llevando la delantera á las demás en todo lo útil y sano, y verdaderamente progresivo, y derramando la luz y la ciencia en todos los ramos, desde la más vulgar instrucción agrícola, hasta el más elevado cálculo astronómico, pero informándolo todo, vivificándolo todo con el espíritu del Catolicismo, y enderezándolo todo á la defensa de la fe y al mejoramiento de las costumbres.”⁴⁶⁶

Com a moltes altres ciutats de l'Estat –Madrid comptava en aquells moments amb escoles a totes les parròquies; a Barcelona, el 1871, funcionaven a mans de l'Associació de Catòlics 4 escoles nocturnes- també a Sabadell alguns catòlics es disposarien a plantar cara al liberalisme en el terreny educatiu. Convençuts de la seva conveniència, Sardà els explicaria, des de la *Revista Popular* com posar en marxa, en la pràctica, les

---

⁴⁶⁵ Sardà i Salvany, F., “los niños”, *Revista Popular*, núm. 99, 30.XI.1872, p. 256.

⁴⁶⁶ Ibídem. Noti's com en les paraules de Sardà, clarament, el catolicisme, lluny d'autorepresentar-se com a contrari al progrés científic i material –en aquell mateix article Sardà insistia en que “amo como el primero los progresos de la industria”-, restringia la seva oposició al liberalisme polític.

escoles dominicals i nocturnes. Els joves i adolescents engrescats a fer-ho, només haurien de seguir les seves directrius. El desembre de 1872, Sardà va escriure:

“nada más sencillo que la organización de una escuela dominical. Es cuestión no de talentos ni de capital. Es pura y simplemente obra de buena voluntad. Un local capaz para cincuenta niños, una imagen de María, o un Crucifijo, para santificarlo, unas pocas estampitas con qué recompensar la asistencia. Héos ahí los primeros elementos de una buena escuela.”⁴⁶⁷

Tot seguit Sardà precisava l'actitud pedagògica que calia que tinguessin els educadors, una actitud prou xocant, especialment si la comparem amb la que ell mateix havia rebut:

“ Tres personas de buena voluntad bastan para dirigir el número citado de alumnos [50]. He observado que los niños acuden siempre que se les llama, sobre todo si se les da [alguna estampeta], o simplemente se les acaricia. De consiguiente, no faltarán. Divídanse en tres grupos, según el estado de sus conocimientos. Fórmense en círculo, ó en cuadro cada grupo, y colóquese en medio de él el catequista. A él y á ellos se les pasará volando la hora destinada para la instrucción. Amenícese esta cambiando frecuentemente el estilo, interrumpiendo el diálogo con interesantes narraciones, y estas con oportunos comentarios. La niñez es amiga del cuento. ¿Queréis poner atenta á una porción de revoltosos qua andan riñendo entre sí, ó jugueteando, ó paseando por la bóveda de sus traviosos ojuelos? ¿Queréis que os amen, os escuchen, os devoren con su mirada? Pues contad, referid con todos sus pormenores un caso histórico, una vida de un Santo, un ejemplo de las Escrituras. Haced que la

---

⁴⁶⁷ Sardà i Salvany, F., “Los niños”, *Revista Popular*, núm. 103, 14.XII.1872, p. 279. Aquestes paraules, confirmen, sens dubte, els límits de la vocació de Sardà de fer de l'ensenyament catòlic un ensenyament de qualitat, capaç de dur “la delantera á las demás en todo lo útil y sano, y verdaderamente progresivo, y derramando la luz y la ciencia en todos los ramos, desde la más vulgar instrucción agrícola, hasta el más elevado cálculo astronómico” que, com hem vist, havia escrit feia ben pocs dies.

máxima o comentario brote espontaneamente del suceso referido, y no temáis se les olvide jamás.”⁴⁶⁸

Sardà acabava la llista de consells insistint en la conveniència de regalar alguna cosa:

”Dada sempre, anques sia poso, però nunci os despitis sinó dar.”⁴⁶⁹

Quant a les escoles nocturnes, era important que la gent senzilla veiés la utilitat d’assistir-hi:

“la parta catequística debò entrar en elles al parcer solo accidentalmente, pero en realidad de un modo principal. Debe darse mucha importancia a la lectura, á la caligrafía, á la aritmética, á la geografía [...] Y a vueltas de estas cosas alguna plática sobre religión [...]”

Era justament quan els alumnes confiaven rebre només ensenyaments “útils”, que calia aprofitar la seva baixada de guàrdia i incloure en el discurs els principis cristians en totes les assignatures:

“la misma aritmética y la geografía y todo lo demás sazonado, envuelto en máximas, ejemplos y comparaciones católicas, con lo cual y con la amabilidad de carácter del profesor, les entrará como por encanto el Catolicismo, aún á los corazones más prevenidos.”⁴⁷⁰

Seguint aquests principis i subtils estratègies “una buena escuela de estas puede en brevísimo tiempo formar par Dios y para la sociedad un núcleo de jóvenes católicos, róbndolos á la impiedad y á las sectas antisociales.”⁴⁷¹ Heus ací, resumit, l’últim , i segurament el principal, dels objectius perseguits.

---

⁴⁶⁸ Ibídem.

⁴⁶⁹ Ibídem.

⁴⁷⁰ Ibídem.

⁴⁷¹ Ibídem.

4.3.2 Caracterització dels socis de la *Juventud Católica de Sabadell*

Qui eren els socis de la *Juventud Católica* de Sabadell?

Ja hem vist que, per a Burguès, l'entitat era un mer instrument de la "gent adinerada" de la vila per ofegar l'esperit liberal dels sabadellencs. Prejudicis apart, i almenys per als anys d'aquesta primera etapa de l'entitat, el cert és que si analitzem els orígens socioeconòmics dels associats, els resultats obtinguts presenten un panorama ben diferent, sinó contrari, al descrit per Burguès.⁴⁷² D'entre els nous socis fundadors que hem pogut identificar hi apareixen dos eclesiàstics, un propietari, dos teixidors –un dels quals cotitza per "un telar mayor"–, tres estudiants- del primer, no ens sabem l'ofici, però sabem que era el gran d'una nissaga de tres, i que era orfe de pare; l'altre, també orfe de pare, sabem que vivia amb la seva tia; finalment, el tercer, era el gran d'una família de sis germans, fill d'un modest teixidor de seixanta un anys- i un jove de setze anys, fill de llauradors. El panorama no canvia massa si ens fixem en els socis admesos durant els dos anys i mig de funcionament. Tres joves són –o ho era el seu pare- sabaters, un és espadenyer; set consten com a teixidors –un és fill de sereno-, dos són traginers, quatre consten com a jornalers o llauradors, un com a escriptor, un altre com a "guarnicionero", un altre com a aprenent, dos com a estudiants i un altre, com a eclesiàstic. Malgrat que el nombre dels identificats és reduït, amb tot, no em sembla massa arriscat afirmar que no ens trobem, precisament, davant d'un espai de sociabilitat de la "gent adinerada" de la vila. Les periòdiques discussions sobre la conveniència de reduir les quotes mensuals i l'expulsió, fins i tot, d'algun soci per no satisfer-les, ho ratifiquen.⁴⁷³ Destaca, també, l'elevat nombre de socis que són orfes, normalment de pare -nou dels vint-i-tres identificats.⁴⁷⁴

---

⁴⁷² Vegeu el quadre-resum a l'apartat dels apèndixs.

⁴⁷³ ACS. "Joventut Católica" Llibre d'actes. 11.V.1873

⁴⁷⁴ Noti's la semblança entre els orígens socio-econòmics dels socis de la *Juventud Católica de Sabadell* i els dels subscriptor a la col·lecta de la *Revista Popular* que hem vist a la primera part.

4.3.3 L'exhibició de la condició de catòlics

Malgrat que passades les primeres setmanes de “revolució” les relacions entre l'Església i l'Estat tendien a suavitzar-se, el projecte de llibertat de cultes crispà novament –i definitivament per a tot el Sexenni– els ànims entre la majoria dels catòlics⁴⁷⁵. A Sabadell, el novembre de 1868., *El Sabadellés* i *El Eco del Vallés* polemitzaren amb duresa per aquesta qüestió.⁴⁷⁶ Al gener, la campanya de recollida de signatures promoguda per l'*Asociación de Católicos* arreu de l'Estat, arribava també a Sabadell⁴⁷⁷. Com a moltes altres ciutats del país, els discursos al Congrés dels diputats Suñer i Capdevila i García Ruiz commocionaren a una opinió pública catòlica que no tardà a organitzar tridus de desgreu⁴⁷⁸. Igualment que a d'altres ciutats, la mobilització dels catòlics seria aviat contrarestada amb una manifestació en favor de la llibertat de cultes.⁴⁷⁹ Entremig, el carnestoltes havia suposat una bona ocasió per disfressar-se de milícia, de carlí, de monja o de capellà i ridiculitzar l'Església i el clergat.⁴⁸⁰

En aquest ambient, i malgrat que a Sabadell sembla que les tensions anticlericals tendiren a suavitzar-se, els catòlics més intransigents no dubtaren a accentuar els seus esforços per mobilitzar la militància⁴⁸¹. Compte, però a veure en l'actitud de Sardà el

---

⁴⁷⁵ Una nova síntesis d'aquesta qüestió, des de l'òptica liberal, pot trobar-se al capítol 8 del llibre de W.J. Callahan, *Iglesia, poder y sociedad en España, 1750-1874*, Nerea, Madrid, 1989.

⁴⁷⁶ *El Sabadellés*, núm. 22, 19.XI.1868, p. 90.

⁴⁷⁷ *El Sabadellés*, núm. 27, 3.I.1869.

⁴⁷⁸ *El Sabadellés*, núm. 44, 2.V. 1869.

⁴⁷⁹ La manifestació es va celebrar el 2 de febrer. *El Sabadellés* en va publicar una petita ressenya, amb amenaça inclosa per a les participants: “ La manifestación celebrada el martes último en la que figuraban hombres y mujeres y diferentes pendones de todos los colores, merece ser citada ya que ha despertado la curiosidad de nuestra población. Porque es digno de mencionarse que las mujeres hayan también querido hacer su demostración respecto á la libertad de cultos, que es lo que motivó aquella. Hacéis bien, hijas del pueblo en usar de la libertad que la revolución os ha concedido: ¿pero sabéis cuáles son vuestras convicciones? ¿Todo lo que hacéis dimana de vuestras ideas? Hacéis mal, muy mal, si obráis a impulsos de lo que os digan sin pensar si lo que os dicen es verdad. ¿Sois republicanas? Sí. Pues practicad la libertad, y que vuestra libertad esté en armonía con vuestro modo de pensar. Yo os aconsejaría que antes que todo hiciérais á vuestros hijos unos buenos ciudadanos útiles á la patria y á la humanidad, dejando esas demostraciones que no producen ningún resultado y que siempre pueden perjudicaros. ” *El Sabadellés*, núm. 32, 7.II.1869, P. 126.

⁴⁸⁰ Això ho denunciava *El Sabadellés*, núm. 33, 14.II.1869, p. 132.

⁴⁸¹ Com s'ha explicat anteriorment, a la processó del Corpus de 1869, ja hi assistí una àmplia representació de la corporació municipal.

reflex de la posició de tot el clergat, una posició que, fins i tot a la seva vila nadiua, era prou més complexa. En aquest sentit, ja hem vist com mai el rector de Sant Fèlix, per exemple, fou subscriptor a les columnes de la *Revista Popular*. A diferència del que passà a d'altres ciutats (a Burgos, per exemple, el 25 de gener fou assassinat brutalment el governador civil, dins mateix de la catedral als crits de “¡Larga vida a la religión y a Carlos VIII!), a Sabadell, en canvi, les institucions liberals trobaren sempre eclesiàstics disposats a col·laborar en els actes en què els ho demanaren⁴⁸². Davant l'assassinat de Joan Prim, el 30 de desembre de 1870, el P. Deu, per exemple, va oficiar a Sant Fèlix una Missa d'oració fúnebre , a instàncies del Centro Democrático Constitucional⁴⁸³. Mentre Sardà i Salvany feia les seves primeres passes amb la *Juventud Católica*, la força mobilitzada de Sabadell va poder jura la seva fidelitat al nou rei, amb una missa de benedicció de la bandera, amb Te Deum i desfilada incloses⁴⁸⁴.

Evidentment no era aquesta l'actitud de Sardà. Les poques ocasions en què en el transcurs dels pocs més de dos anys de funcionament Sardà visità la *Juventud Católica* (malgrat que n'era el director , normalment no solia participar directament a les activitats dominicals del grup) ho feu per a convidar els joves i zelosos catòlics a mobilitzar-se i participar en una o altra convocatòria religiosa. En aquest sentit, qualsevol excusa era bona: el 26 de maig de 1872, Sardà va assistir a la reunió per recordar la proximitat de la processó del Corpus, “encareciendo la necesidad que había de asistir a la misma por ser un acto público y artículo de reglamento⁴⁸⁵. Davant la proximitat de Sant Fèlix, Sardà assistí novament a una de les sessions per explicar als joves que l'Obra de la parròquia els havia assignat el pendó principal per a la processó de la festa major⁴⁸⁶. Davant la imminència de la caiguda del rei Amadeu, aquest interès per les manifestacions i exhibicions públiques de força augmentà. Així, el 5 de gener de 1873, Sardà visità els joves de l'acadèmia per demanar-los que, donat que el dia 6 les

---

⁴⁸² A Soria, per exemple, el governador no trobà ni un sol sacerdot disposat a cantar un Te Deum per celebrar la proclamació de la nova constitució. Cf. Callahan, W., *Iglesia, poder...*, p. 250.

⁴⁸³ Notícia de la missa per la mort de Joan Prim a *La crónica de Catalunya*, núm. 34, 21.I.1871. Segons la ressenya de l'acte d'aquest diari, el P. Deu lloà en el seu parlament la figura de Prim i la llibertat, quan aquesta era instruïda.

⁴⁸⁴ *La Crònica de Catalunya*, núm. 65, 9.II.1871.

⁴⁸⁵ ACS. “Juventud Católica”. Llibre d'actes, 26.V.1872.

⁴⁸⁶ ACS.”Juventud Católica”. Llibre d'actes, 28.VII.1872.

nenes de l'escola dominical feien la primera comunió, intentessin assistir a la missa "para llenar más la concurrencia"⁴⁸⁷". Havia estat justament durant els primers mesos del regnat d'Amadeu, al juny de 1871, quan els catòlics organitzaren una de les més reeixides campanyes de mobilització de la militància de tot el període. Encara que el motiu de la commemoració- els vint-i-cinc de pontificat de Pius IX- era un esdeveniment a celebrar per tot el món catòlic, a Espanya va prendre de del primer moment una clara connotació d'exhibició del desafecte que els catòlics sentien per un rei, Amadeu ("Macarroni I" als ulls de determinada premsa catòlica), de la mateixa sang que el carceller del Papa a Roma . Per a homes com Sardà, evidentment, el sentit que calia donar a aquella commemoració era doble, clar i inequívoc: havia arribat l'hora , en primer lloc, de fer costat al "Prisionero del vaticano"⁴⁸⁸ al mateix temps, però, aquell havia de ser el moment per demostrar al nou rei i als revolucionaris en general, el caràcter catòlic de la nació espanyola:

“¡Ea, levántate! Despierta pueblo español , pueblo el más católico del mundo, pueblo el más glorioso en tu pasado, el más desdichado en tu presente, el más provado en el infortunio [...] Pueblo, que no eres, no, el pueblo del libre-culto, ni el pueblo del matrimonio civil, ni el pueblo del can-can, ni el pueblo de la guerra a Dios, que todo esto es en ti pegado, postizo, extranjero, antinacional: ¡pueblo, sí, de la Cruz , de la Inmaculada Concepción, de las Navas, de Lepanto, del dos de Mayo, que esa es tu verdadera y nacional fesonomía!”⁴⁸⁹

Com era costum en Sardà, i per si algun dubtava sobre el que calia fer, el prevere sabadellenc recordaria que, en aquelles circumstàncies, faltar a la cita seria considerat cosa de traïdors i de covards:

---

⁴⁸⁷ De vegades, malgrat la insistència de la convocatòria, els resultats no eren els desitjats. Així, per exemple, davant el funeral d'un dels socis fundadors de l'entitat, el prevere Juan Ribatallada, el 31 de març de 1873, el llibre d'actes recollí la migrada assistència: "en su entierro se comprometieron a asistir la mayoría de la sociedad, pero desgraciadamente no se lo pudo tributar esta muestra de agradecimiento a causa de estar el tiempo lluvioso". ACS. "Juventud Católica". Llibre d'actes, 5.I.1873 i 31.III.1873.

⁴⁸⁸ *Revista Popular*, núm. 23, 3.VI.1871, P. 184. Sardà i Salvany, a propòsit d'aquelles celebracions va escriure "Una hoja de propaganda católica con el título de ¡Viva el Papa-Rey!", *Ibidem*.

⁴⁸⁹ Sardà i Salvany, F., "¡Por el Papa- Rey!", *Revista Popular*, núm. 24, 10.VI.1871, p. 186.

“y ¡Ay de los perezosos! ¡Ay de los rezagados! ¡ay de los cobardes! ¡ay de los que venden su conciencia a humanos respetos y á viles condescendencias con la impiedad! ¡Ay del que no se hallare aquel día en su puesto de honor! ¡ay del que se esconda para no ser visto entre las filas de los leales! ¡El día 16 de junio de 1871, el día del regocijo del mundo, sea eternamente el día de su remordimiento! Le conoceremos, sí, como traidor, y le conocerá Cristo, y le dirá en una hora tremenda: No quisiste declararte mío delante de los hombres, tampoco te declaraste mío delante de mi Padre celestial! Adviértalo para su gobierno mis lectores: esta pavorosa amenaza del Evangelio no se dirigió a los impíos, se dirigió tan sólo a los amigos cobardes, si es que un cobarde puede ser llamado amigo. –F.S.y S”⁴⁹⁰

Malgrat els incidents produïts pels carrers de Madrid i, fins i tot, al Congrés –on arrel d’una provocativa moció presentada per Nocedal s’acabà literalment a cops de bastó-, a Barcelona, Sabadell i a moltes altres ciutats de Catalunya, en aquella ocasió els actes previstos es van poder realitzar amb tota normalitat:

“[Aquell 16 de juny] las comuniones generales y parciales se sucedieron en distintas iglesias sin interrupción , siendo prodigioso el número de los fieles que se acercaron á recibir el pan de los ángeles. Las calles aparecieron adornadas con ramajes, colgaduras, banderas y gallardetes con los colores nacionales y pontificios, siendo innumerables los bustos de su santidad que bajo ricos doseles se admiraban en tiendas, balcones y capillas. “⁴⁹¹

A Barcelona, les funcions a la Catedral, a la Mercè i a Sant Jaume van ser esplèndides; a la tarda, a propòsits de l’ofrena d’un centre i lliri de plata a la Mercè es va organitzar una processó “la más brillante de que se conserva memoria en Barcelona, a la que concurrió lo más escogido que encierra nuestra ciudad, así en las letras y en la nobleza

---

⁴⁹⁰ *Ibíd.*

⁴⁹¹ *Revista Popular*, núm. 26, 24.VI.1871, ps. 204, 205 i 206

como en las artes y oficios, en número de tres mil, luciendo en el pecho un gran número de jóvenes el escudo pontificio”⁴⁹²

Malgrat els petits incidents a càrrec d’alguns impíos que nada tienen que perder”, la ciutat s’il·luminà ostentosament durant tres dies i “notoris coros, músicas y fuegos artificiales completaron esas fiestas de expansión y reogocijo”⁴⁹³

El dia 18 la *Juventud Católica de Barcelona* va organitzar a Sant Just una funció commemorativa; la *Sociedad Católica de amigos del Pueblo* va fer un certamen literari; el centro Católico-monárquico popular va celebrar un concert de cant i piano. Durant aquells dies foren distribuïdes, a més racions i diners per als pobres. A Calella, Montblanc, Sant Celoni, Manresa, Girona, Vic, Sant Joan de les Abadesses, Balaguer , Berga, Reus, Figueres, Malgrat, Bellpuig, i Valls s’hi van celebrar, també , diverses funcions i actes commemoratius. A Sabadell:

“ Los festejos empezaron el jueves con un solemne triduo. El templo parroquial de San Félix hallábase brillantemente decorado con flores y escudos de Pío IX, y la iluminación era espléndida. Cantóse misa solemne a toda orquesta cada día y trisagio a toda orquesta también cada noche. El gentío innumerable, en términos de verse privado una parte de él de penetrar en el sagrado recinto. La fiesta principal fue la del domingo.”⁴⁹⁴

Malgrat que per culpa de la pluja la processó prevista va haver de ser suspesa, Sardà va ressenyar, amb orgull, l’èxit de la mobilització sabadellenca. Diversos particulars havien il·luminat les respectives cases i els seus joves deixebles havien exhibit arreu el seu zel:

“La [il·luminació de la casa] de los padres escolapios figura en primera línea junto con la Rectoría y con la Academia de la Juventud Católica. Esta naciente

---

⁴⁹² Ibídem.

⁴⁹³ Ibídem.

⁴⁹⁴ Ibídem.

sociedad, que cuenta ya gran número de jóvenes de todas clases sociales, brilló por su fervor y compostura en todos los actos religiosos...”⁴⁹⁵

La valoració que als ulls de Sardà mereixia l’actitud mostrada pels catòlics durant aquella jornada no deixaria lloc a cap mena de dubte:

“Al leer las descripciones entusiastas de las grandes solemnidades que ha habido en todas las provincias, aun las que pasan por revolucionarias, el corazón se dilata y no se puede menos de exclamar: ¡Aun hay patria! El pueblo español es católico hasta la médula de los huesos, y no renegará jamás de la fe de sus padres. ¿Quién había de decir a los enemigos de la Iglesia que ellos mismos, en pleno dominio de la revolución, habían de confesar la fuerza incontrastable del Catolicismo en España?”⁴⁹⁶

En aquesta mateixa línia, des de les pàgines de la *Revista Popular*, Sardà commemoraria tot tipus d’efemèrides (tercer centenari de Lepanto; “Santiago, patró de Espanya”, la Immaculada; vint-i-cinquè aniversari del pontificat de Pius IX, aniversari del Papa). Buscant i confonent sempre una unió de sentiment (adhesió a la figura del Papa, a la seva ancianitat, patriotisme; fervor religiós; adhesió als costums dels ancestres) Sardà instaria contínuament a la mobilització dels catòlics, ja fos a partir de l’organització de tridus i rogatives, com, sobretot, a partir de la realització de pelegrinatges. El sentit que per a Sardà tenien totes aquestes expressions religioses, com es pot suposar, tindria sempre ben poc de conciliador amb el nou règim.

Als ulls de Sardà, en aquells moments de “revolució”, tant important com ser bon catòlic era exhibir-se com a tal davant la resta de conciutadans. Així ho explicità en l’article que va escriure a propòsit de la celebració de la peregrinació multitudinària que s’organitzà a Barbastro, el 30 d’abril de 1871.⁴⁹⁷ Exultant per l’èxit de la convocatòria - s’hi havien aplegat més de 15.000 persones-, Sardà feia una crida a seguir l’exemple del

---

⁴⁹⁵ *Ibíd.*

⁴⁹⁶ *Revista Popular*, núm. 27, I.VIII.1871, p. 212.

⁴⁹⁷ Sardà i Salvany, F., “¡Adelante!” *Revista Popular*, núm. 20, 13.V.1871.

que passava a Alemanya, a Bèlgica, a Anglaterra i fins i tot als Estats Units, i entrar, també a Espanya, en la dinàmica de convocatòria de pelegrinatges i altres tipus de mobilitzacions:

“¡Adelante! [...] ¿Qué nación más favorecida que la nuestra con excelentes condiciones para este objeto? ¿Qué pueblo en el globo tiene santuarios como los de Montserrat, de Zaragoza, de Santiago de Galicia y de Covadonga?”⁴⁹⁸

Per a Sardà, l'organització de romeries era especialment aconsellable per dues raons:

“La romería católica tiene dos objetos elevadísimos, que la hacen en todos tiempos, y hoy más que en otro alguno, recomendables. La oración y la manifestación”.⁴⁹⁹

Una manifestació que resulta molt interessant perquè, en primer lloc, permetia fer una exhibició pública dels que eren: demostrar que “somos los más [i no] los menos”. En segon lloc, perquè permetia fixar amb claredat les dues ribes: saber qui estava del costat del catolicisme i qui hi estava en contra (“en toda guerra no es poca ventaja conocer bien á los enemigos”) La manifestació pública era interessant, finalment, perquè, acabava “obligant” als que hi participaven: sempre seria més difícil abjurar o retractar-se d'alguna posició si prèviament se n'havia fet ostentació pública que no pas, si s'havia manifestat només en la intimitat.

Vista la conveniència de les manifestacions, Sardà arengava a implicar-se en aquella “cruzada pacífica” i explicitava de quina manera calia fer-ho:

“y ¿Qué es manifestarse? Y ¿Qué ha de ser sino hacer uso siempre y en toda partes de todos los derechos que la ley nos conceda? Combatir en todos los terrenos, aun en los menos favorables á nuestra Causa. [...] ¿Los meetings de la Internacional, en que se escupe á Dios y se barrenan los cimientos de la

---

⁴⁹⁸ Sardà i Salvany, F., *¡Adelante!*, p. 153.

⁴⁹⁹ *Ibidem*.

sociedad, habría de ser lícitos , y no podrían serlo las reuniones del pueblo católico, en uso de su libertad de conciencia? ¡Adelante! El primer paso ya está dado. Ciudades y aldeas, clero y pueblo, ricos y pobres, ármense para esta cruzada pacífica con tanto esplendor iniciada. ¿Adelante!”⁵⁰⁰

Fidels a aquestes conviccions, i en nom de la llibertat de consciència que tant es reclama des de les files liberals , les pàgines de la *Revista Popular* treballarien amb insistència en la promoció i difusió d’aquestes mobilitzacions.⁵⁰¹ Tenir als joves enquadrats en associacions confessionals dels tipus de la *Juventud Católica* esdevindria, sens dubte, un bon mitjà a l’hora de fer reeixir aquest tipus d’iniciatives.

L’efecte que aquest tipus de mobilitzacions aconseguia en l’esperit dels que hi participaven ens el mostra el relat que, des de l’exili, mossèn Gaietà Barrquer va trametre al *Diario de Barcelona*, explicant la seva participació en un romiatge a Lourdes. Del text, signat a Tolosa, l’1 de juny de 1873, en ressalta la narració d’un dels moments més emotius de la trobada:

“Nosotros rogábamos por la nación libre que nos alberga, por el Pontífice cautivo que tan señaladamente nos estima, y a la Virgen tan estimada de los hijos de Cataluña, pedíamos, rogábamos, por los demás nosotros que tan necesitados nos sentimos de compasión y de plegarias. Y cuando las luces estaban ya encendidas a millares, y la procesión iba a ponerse en marcha, del centro de aquel apiñado gentío, con el acento lastimoso que acompaña

---

⁵⁰⁰ *Ibíd.*

⁵⁰¹ La secció pietosa de la *Revista Popular* oferia puntualment la crònica de les mobilitzacions catòliques organitzades arreu. Les informacions sobre les activitats desenvolupades a França o a Alemanya, o a Bèlgica a més d’explicitar clarament el contingut polític d’aquell tipus de trobada - totes les ressenyes constataren la presència de diputats o militars legitimistes d’excombatents a les ordres dels exèrcits pontificis - esdevien un bon exemple i estímul per a la mobilització dels catòlics peninsulars. L’estiu de 1871 fou, en aquest sentit molt reeixit. La *Revista Popular* informaria d’una trobada de prop de 25.000 persones a Vic, d’una altra de 14.000 a Tortosa, de trobades a Cardona i a Solsona. A finals d’estiu es promogué, fins i tot, un pelegrinatge a Lourdes. Els motius variaven: commemoració del vint-i-cinquè aniversari del pontificat de Pius IX, aniversari del Papa, devoció a alguna Verge. L’objectiu final, però, era sempre el mateix. A les pàgines de *La Convicción*, per la seva banda, Salvador Casañas informà de la “Peregrinación al Santuario de Nuestra Señora de Nuria” que va promoure, el 27 d’agost, l’insigne bisbe Caixal. *La Convicción*, núm. 395, 3.IX.1871, ps. 5437-8.

siempre a la desgracia, pero con la ronca robustez catalana que los años nos debilitan, mientras el fuego del alma no se extingue, [...] [un dels presents va dir] “-Padre mío, yo soy un pobre sacerdote español; hay aquí muchos hermanos míos; somos desterrados; acabamos de rogar por la Francia: ¡ay! Rogad también por la desgraciada España. –Sí, roguemos por la España, dijo el Vicario general de la Vendée. Sí, sí, por la España, repitieron miles y miles de voces gritando, y por España levantaron al cielo sus manos y sus fervientes plegarias, aquellas gentes que sin conocernos, nos compadecían.”⁵⁰²

En un moment de màxima emotivitat i patetisme, Barraquer no podia reprimir sospirar, fins a la indignació, per la sort del seu país:

“Nosotros no rezábamos, la voz se apagó en la garganta... llorábamos. Yo en principio no supe, no pude llorar. Sentía en mis venas arder con nuevo, con más encendido fuego mi sangre de español, de catalán, dentro de mi pecho golpear, gritar mi corazón con fuerza desconocida; sentía que mi alma bullía y se agitaba en ideas y efectos encontrados de ternura, de vergüenza, de gratitud y... lo diré... de indignación; porque me encontraba en tierra extranjera sin haber cometido ningún crimen, ni tener compromiso político con nadie en la tierra de los derechos individuales, porque aquí, en extranjero suelo, disfrutaba de una libertad que me niega la patria mía, de la libertad de rogar en público y con toda libertad al Dios de mi padre, a la Virgen de mi madre [...]”⁵⁰³

Barraquer explicava, també, amb emoció, el personal que allà s’hi congregava:

“...la romería de Perpiñán constaba de 600 personas, la de Aux de 1500, la de la Vendée de 600, la de Clérmond 1000, la de Campania 900, todas acompañadas por su clero parroquial, precedidas de un estandarte y música

---

⁵⁰² El *Diario de Barcelona*, presentava a l'autor del relat, que signava amb les inicials de B [Barraquer] R [Roviralta], Gaietà, com a “Uno de los eclesiásticos más queridos en Barcelona”, *Diario de Barcelona*, núm. 177, 26.VI.1873, ps. 6543-46. La citació a la p. 6544.

⁵⁰³ *Ibidem*.

alguna de ellas. Pero la que a nosotros nos llamó la atención de una manera más marcada y cautivó irresistiblemente nuestra atención fue la de los hijos de Vendéé. Bien sabe usted, amigo mío, cuán gloriosas son las páginas que en la historia militar y religiosa de Francia tienen escritas aquellos nobles campesinos, que en el decurso de muchos años y en diferentes épocas se han hecho matar por su Rey y por su Dios, con la paciencia del mártir, con la sangre fría del soldado que lo es de veras. Y hartos habrá usted podido observar los puntos de contacto que todos ellos tienen con nuestros paisanos de la alta montaña.”⁵⁰⁴

4.3.4. Una ullada a la situació barcelonina

Els esforços per enquadrar el laicat catòlic realitzats per Sardà a Sabadell, a Barcelona es concretaren, sobretot, a partir de dues associacions: *la Asociación de Católicos* i *la Juventud Católica*.

Com ja vèiem en parlar de *l'Asociación católica de amigos del pueblo*, de fet, sovint, darrere el pompós nom de l'entitat s'hi amagaven poca cosa més que un grapat de joves això sí, zelosos i incansables militants de les pròpies conviccions. Com passava a la majoria de ciutats de la resta de l'Estat, a més, quan aquestes entitats prenen certes dimensions, aviat incorporaven al seu sí moltes de les tensions que caracteritzen la discussió al món catòlic de l'època.⁵⁰⁵

---

⁵⁰⁴ Ibídem. Que el *Brusi* publicqués una carta així, sens dubte corrobora fins a quin punt, a l'alçada de juny de 1873, la presència dels conservadors havia arribat al seu límit. El Text acaba citant, significativament, a Piferrer, per evocar un romànic sentiment de nostàlgia i cansament pels excessos revolucionaris!

⁵⁰⁵ Sobre *l'Asociación de Católicos* i *la Juventud* al conjunt de l'Estat vegeu Cárcel Ortí, V., *Iglesias y revolución en España (1868-1874)* Pamplona Ediciones Universidad de Navarra, 1979, ps. 539-581 i Urigüen, B., *Orígenes y evolución de la derecha española: el neo-catolicismo*, CSIC, Madrid, 1986, ps. 331-370.

A Barcelona, l'*Asociación de Católicos* va ser constituïda el 1872. El seu primer president fou Josep Coll i Vehí⁵⁰⁶. Des de 1870, funcionava també la *Juventud Católica*.⁵⁰⁷ En proclamar-se la República, les dues associacions van ser dissoltes.

Si ens fixem en els objectius que es proposaven ambdues entitats, les similitud entre elles eren notables. A l'article tercer dels seus estatuts, l'*Asociación de Católicos* explicava que "el fin de esta Asociación es la propagación de la doctrina católica en todas las esferas de saber."⁵⁰⁸ Per aconseguir-ho, l'entitat es valdria de "1º La formación de una buena biblioteca de autores católicos por instrucción de los socios. 2º la celebración de sesiones académicas. 3º La fundación de escuelas, dando preferencia a las de primeras letras para los artesanos e hijos de artesanos. 4º La fundación de bibliotecas populares y la publicación de hojas, folletos o libros."⁵⁰⁹ Per la seva banda, la *Juventud Católica de Barcelona*, al seu article segon fixava com a finalitat de l'entitat "1º Instruir á los Socios por medio de la lectura de obras religioso-sociales, y de los trabajos presentados por aquellos. 2º Fomentar la instrucción principalmente moral y religiosa del pueblo, por la enseñanza ya pública, ya privada. 3º Publicar hojas sueltas, encaminadas á destruir toda clase de errores, y hacer cundir las máximas del Catolicismo."⁵¹⁰

Sociològicament ambdues entitats eren també molt similars. A diferència del que hem vist per al cas de Sabadell, on la *Juventud Católica* es nodria d'un públic d'origen més aviat menestral i popular, a Barcelona, en canvi, en aquestes entitats hi trobarem representats els noms de les més destacades famílies catòliques de la ciutat. Així, el 1871, just inaugurada l'associació, Josep Coll i Vehí es decidia a editar els estatuts i la nòmina de socis que la conformaven. La decisió de publicar el nom dels socis, segons explicava ell mateix a la presentació de la iniciativa, responia a dos objectius: en primer

---

⁵⁰⁶ El 5 de maig de 1871 el Govern Civil n'aprova els estatuts. Cf. Bonet, J., Martí C., *L'integrisme a Catalunya...*, p. 14-15.

⁵⁰⁷ El 2 de febrer de 1872 l'Acadèmia de la *Juventud Católica* de Barcelona va celebrar el seu segon aniversari. Ressenya dels actes celebrats a *La Convicción*, núm. 54. 4.2.1872, p. 337-338.

⁵⁰⁸ *Asociación de Católicos de Barcelona*, Imprenta de Verdager, Barcelona, 1871, p. 33.

⁵⁰⁹ *Ibidem*.

⁵¹⁰ Reglamento de la sociedad *Juventud Católica* de Barcelona, Imprenta de Margriñá y Bubarana, Calle Santa Ana, núm. 11-13, Barcelona, 1870, p. 3.

lloc, al desig de “fomentar nostra mútuo conocimiento y estechar la intimidad de nuestras relaciones” en segon lloc i encara més important , a la convicció que l’exhibició dels noms dels socis era el millor aval per a l’entitat i, ahora, el millor resum de les seves pretensió. Publicar la llista de socis hauria de servir per a “facilitar a todos un medio de dar a conocer las condiciones de esta naciente sociedad, de las cuales muchos se darán por mejor enterados viendo los nombres de los asociados, que pasando la vista por los artículos de los Estatutos.”⁵¹¹

Quadre 4: Professió dels socis de l’Asociación de Católicos de Barcelona (1871)

Professió dels socis	Núm.	%
Eclesiàstics	21	13,8
Notaris, procuradors, corredors i advocats	34	22,3
Metges	3	1,9
Catedràtics, mestres i professors	11	7,2
Arxivers	1	0,6
Enginyers	1	0,6
Estudiants	4	2,4
Fabricants	8	4,8
Propietaris	27	17,7
Empleats de Banca , agents de duanes	4	2,4
Del comerç	32	21,0
Militars	1	0,6
Oficis	5	3
Núm: total de socis:	152	100

Font: elaboració pròpia a partir de les dades facilitades per Asociación de Católicos de Barcelona, Imprenta de Verdaguer, Barcelona, 1871. AHMB.

⁵¹¹ Asociación de Católicos de Barcelona, Imprenta de Verdaguer, Barcelona, 1871, p. 1.

Entre la llista dels associats hi trobarem els més eminents representants de la cultura i la societat catòlica conservadora barcelonina: V. Gebhardt, J. Rubió i Ors, E. Reynals y Rabassa o, el propi president de l'entitat Josep Coll i Vehí. Hi trobem prohoms de la cultura i també alguns dels més rancis cognoms de les "bones famílies" aristocràtiques i burgeses de Barcelona: el baró de Vilagayà (que formava part de la Junta central catòlico-monàrquica presidida per Llauder i per Rafel de Llanza), el baró de Maldà, el marquès de Castellvell, Doderó, Bosch o Dalmases.⁵¹² Resum de l'ambient aristocràtic i endogàmic que, de ben segur, presidia l'entitat, és la presència entre els socis, d'homes com Delfí Artós, L. Sagnier o Francisco Romaní i Puigdemolà, tots ells enriquits durant el segle XIX però clarament vinculats a l'òrbita de la vella aristocràcia⁵¹³. Menys nombrosos, encara que també significatius, són els noms de destacats fabricants , d'entre els quals ressalta, sobretot, Josep Antoni Muntadas.⁵¹⁴ D'entre els eclesiàstics presents, hi trobem noms com el de Salvador Casañas, de qui sabem que contribuïa a la subscripció impulsada per la *Revista Popular* de Sardà, però també d'altres com Ildefons Gatell, Josep Morgades o Eduard Maria Vilarrassa.

La presència d'aquests darrers, juntament amb la d'homes com Romaní Puigdemolas, que ens els primers moments del Sexenni simpatitza amb el federalisme, sens dubte devien donar credibilitat als reiterats esforços del president Coll i Vehí per reivindicar l'apoliticisme de l'entitat.⁵¹⁵

Aquesta és, sens dubte, una de les principals diferències existents entre la *Juventud Católica* i l'*Asociación de Católicos*. Malgrat la presència dins l'associació, com ja s'ha dit, de personatges clarament inscrits en l'òrbita del tradicionalisme (als que hi hauríem

---

⁵¹² Manllevo l'expressió al títol del llibre de McDonogh, G.W., *Las buenas familias de Barcelona*, Omega, Barcelona, 1989, llibre que ens ha resultat de gran utilitat a l'hora d'identificar moltes de les nissagues presents a la llista de socis de l'Asociación de Católicos.

⁵¹³ En un futur no molt llunyà, tots tres acabarien dirigint La Caixa de Barcelona, coneguda, més tard significativament , com a "La Caixa dels marquesos" Cf. McDonogh, G.W., *Las buenas familias...* p. 122.

⁵¹⁴ També hi consten Camps i Fabrés, A., Coma, M., Escuder, A., Coma, F., Bofarull, P., J. Soler i J. Pascual. Durant el sexenni, Muntadas fou diputat provincial en dues ocasions (1871-2 i 1874-75)

⁵¹⁵ Romaní i Puigdemolà, F., publicà el 1869, *El Federalismo en España*. Amb la Restauració evolucionaria cap al catalanisme conservador. El 1880 fou nomenat president de l'Asociació de Catòlics. Des de 1887, presidí la Lliga de Catalunya.

d'afegir cognoms com els de Llauder, o personatges com Pau Milà de la roca, notari, pare de Manuel Milà de la Roca; Guillem Guillén; Primitiu Sanmartí o Pere Nanot Renart) , l'entitat s'esforçaria a no caure en mans ni al servei d'una opció de partit, pretensió que no és improbable que hagués desitjat més d'un dels socis.

Coll i Vehí, un home que fins feia ben poc havia estat redactor al *Diario de Barcelona* de Mañé, malgrat la seva evolució cap a plantejaments més intransigents, reiteraria en els seus discursos als socis la conveniència de mantenir l'entitat al marge de la política. Als seus ulls, l'associació tenia una important missió que complir:

“El espíritu de propaganda que nos animó en los primeros momentos, de ninguna manera debe cesar de estimularnos en lo sucesivo. Todos los que no sea adelantar equivaldría ahora a perder, y á perder muchísimo. Las asociaciones católicas nacen como por un querer del cielo en todas las regiones del globo, y por más que nos cause rubor el consignarlo, de todas las naciones de Europa, España es la que más reacia se manifiesta, y de todas las ciudades de España, la más indiferente es Barcelona.”⁵¹⁶

En conseqüència...

“Conviene inculcar mucho la idea de que nuestra asociación es completamente agena a todo fin político, dado el sentido corriente y torcido de esta palabra. No rechazamos á ningún partidario de esta ó aquella forma de gobierno; pero á nadie admitimos, sean cuales fueren sus opiniones políticas, como desoiga en un ápice la voz de la Iglesia, ya poniendolo en tela de juicio la infalibilidad del Padre Santo, ya la necesidad y justicia del poder temporal de que tan inicuaamente fue despojado. Todos los principios fundamentales de nuestra política están contenidos en las decisiones de los Concilios, en las encíclicas y especialmente en el Syllabus.”⁵¹⁷

---

⁵¹⁶ Asociación de Católicos de Barcelona, Imprenta de Verdaguer, Barcelona, 1871, ps. 1-2.

⁵¹⁷ *Ibidem*.

Marcada amb nitidesa la línia de l'entitat, Coll reiterava la seva insistència en què, d'aquestes afirmacions, no necessàriament se n'havia de concloure el retraïment en qüestions polítiques: "obre en este punto cada cual como le pareciere."⁵¹⁸

Que la posició de Coll i Vehí no devia resultar gens fàcil ho confirmen els difícils equilibris sobre els que va haver de bastir el seu discurs de commemoració de l'aniversari de l'entitat, el 24 de març de 1872. En primer lloc, com ja havia fet en d'altres ocasions, Coll i Vehí insistia en el sentit que calia donar a l'apoliticisme de l'associació:

"al esquivar la política, así como al rechazar toda denominación política, no se entiende de ninguna manera que nos condenemos y resignemos á contemplar impasibles y mudos como la política se entromete osadamente en las cosas que por voluntad divina solo atañen a la Iglesia."⁵¹⁹

L'afirmació, que sens dubte degué ser interpretada com a una victòria per més d'un dels presents va rebre ràpidament, però, un server correctiu:

"Pero hablemos con franqueza: La verdad es que algunas de las personas engolfadas en la vida activa de la política no se avienen por una parte con la calma que reina en una asociación de la índole de la nuestra, y preocupados por otra con el diluvio de males y trastornos que el corazón presiente, dando a la política más importancia de la que realmente tiene, propenden, sin advertirlo, á anteponer lo secundario a lo principal, y lo transitorio y efímero á lo estable y permanente. ¿Qué hombre muy entregado á la política no cree á pie juntillas que con tal ó cual solución política habrían de quedar curados como por ensalmo todos los males sociales y remediadas para siempre nuestras desgracias? ¡Ilusión generosa!"⁵²⁰

---

⁵¹⁸ *Ibíd.*

⁵¹⁹ *Discurso que en la Junta general celebrada en 24 de marzo de 1872 por la disuelta Asociación de Católicos de Barcelona pronunció su primer presidente, El Sr. D. José Coll y Vehí (Q.E.P.D), Establecimiento Tipográfico de Magriñá y Subirana, calle de Cortés, 210, Barcelona, 1877, p. 5.*

⁵²⁰ *Discurso que en la Junta... p. 8.*

Per a Coll i Vehí es tractava, al cap i a la fi, de fer cada cosa al lloc on pertocava:

“Cometeríamos por lo tanto una insigne torpeza, fuera de que sería además una injusticia enorme, si por miedo o aversión á la política nos privásemos voluntariamente y a sabiendas del concurso de los que, con menoscabo de su tranquilidad, de sus intereses, y con peligro de su vida, con recta intención y buena voluntad se arrojan a los azares y quebrantos de la vida pública. Muy al contrario, debemos desearles a nuestro lado; y si la preocupación política les ofuscase hasta el punto de repugnarles concurrir al objeto exclusivamente religioso que nuestra Asociación se propone, no cesaríamos de advertirles que lo primero es lo primero, y que por mucha importancia que á la política buenamente concedemos, la religión está cien codos más alta que todos los negocios é intereses de este miserable mundo, y que lejos de poder nunca subordinarse la religión á la política, ésta es por el contrario la que debe estar siempre subordinada y sometida a la Religión”.⁵²¹

Difícilment es podia ser tan considerat i alhora tan contundent a l’hora de situar els polititzats en el lloc on els pertocava.

L’actitud de la *Juventud Católica de Barcelona* seria diametralment distinta a la de Coll i Vehí. Des dels seus origen, l’entitat juvenil va treballar i polemitzar, amb gran i mal dissimulada simpatia en favor de la Comunió Catòlica –Monàrquica. Situats sempre al centre de la polèmica, en el transcurs d’aquells encara no tres anys de funcionament protagonitzaren diversos incidents, algun dels quals va arribar, fins i tot, a les Corts.⁵²²

---

⁵²¹ *Ibíd.*

⁵²² Ens referim a l’incident que protagonitzaren el Governador de Barcelona, Bernardo Iglesias i Pere Nanot Renart, aleshores president de la *Juventud Católica*. Pel que sembla l’incident es produí per la negativa del governador a autoritzar la celebració d’una sessió en la que havia d’intervenir el jove estudiant i vece-president de la *Juventud Católica* de Madrid, Antonio Godró. Més que la prohibició de l’acte en sí, la polèmica al Congrés versà a l’entorn de les suposades males formes amb què Iglesias va fer fora del seu despatx a Nanot, que l’havia anat a intentar convèncer per tal que reconsiderés la seva decisió. *Diario de Sesiones de las Cortes*. T. 140, Imprenta de J.A. García, Madrid, 1872, ps. 1313-1322. Una vegada més, un incident menor era instrumentalitzat per la minoria carlista al Congrés per posar en qüestió el catolicisme del

Els noms dels diputats que en aquella ocasió van actuar com a portaveus de les seves denúncies confirmen la sintonia existent entre l'entitat i els candidats catòlico-monàrquics.⁵²³ Veurem també al següent capítol com la *Juventud Católica* aconseguí perjudicar greument els actes previstos per a les festes de la Mercè de 1872, uns actes que justament perseguïen la conciliació entre la religió i el liberalisme. En les dues ocasions, com en general a totes les seves actuacions, hi trobarem sempre la negativa d'aquests joves entusiastes a considerar catòlics als qui no professessin les seves idees polítiques.

Qui eren els promotors de la *Juventud Católica* a Barcelona? Per la ressenya que puntualment oferien de les seves activitats diaris com *La Convicción*, o setmanaris com la *Revista Popular*, hem pogut identificar la desena de socis que la impulsaven, alguns dels quals ja ens són coneguts i que, en general, responien a un mateix patró: gent molt jove, delerosa de fer les seves primeres passes en la vida pública, en una actuació a mig camí de la política i de la literatura.⁵²⁴ Alguns dels socis més actius de l'entitat, José de Palau, o el propi Manuel Milà de la Roca, van col·laborar com a redactors al diari de

---

govern, així com, el seu veritable respecte als drets civils, Ressenya de les discussions al Congrés a *Diario de Barcelona*, núm. 151, 1.VI.1871, p. 5836 i, més àmpliament, núm. 157, 6.VI.1871, p. 6030-32.

⁵²³ Amb data 23 de maig de 1871 els diputats Cruz Ochoa, Juan Vidal i Clarà, José Ignacio Dalmau, Juan de Vidal de Llobatera, Ramon Vinader, Llauder i Fernando Felipe Fernández havent entrat al Congrés una interpel·lació on es deia: " Pedimos al Congreso se sirva acordar que es digna de reprobación la conducta del gobernador civil de Barcelona, prohibiendo la celebración de una sesión extraordinaria á la Juventud Católica de la referida capital" Tots els signants formaven part de la minoria carlista al Congrés. Juan Vidal i Clarà, era prevere i diputat pel districte de Sant Fernando Felipe Fernández també era prevere i diputat pel districte d'Ourense. José Ignacio Dalmau ho era pel districte de la Seu. Cruz Ochoa, que fou l'encarregat de defensar la qüestió a l'hemicicle, juntament amb Ramon Vinader, eren membres de la Junta directiva de la minoria Catòlico-monàrquica. Per a la identificació i trajectòria dels diputats vegeu Urigüen, b., *Orígenes y evolución de la derecha...*

⁵²⁴ El 13 de juliol de 1871, *La Convicción* va publicar un "Mensaje de felicitación y protesta que la Academia de la Juventud Católica de Barcelona eleva a Su Santidad el Papa Pio IX con motivo del vigésimo quinto aniversario de su exaltación al solio pontificio" En el missatge, signat per la junta directiva de l'entitat hi constaven: Pare Nanot Renart com a president; P. Sanmartí i Lorenzpo Pascual, vice-president, Josep Vilarrasa i Ferrer, com a tesorers; Guillem Guillén, bibliotecari, Pelegrí Sanz i Joan Viurà i Carreras, constaven com a vocals, Antoni de Palau i Esteve de Martí i Ferret, secretaris. Cf. *La Convicción*, núm, 309, 13.VII.1871, ps. 4253-54. Per d'altres informacions aparegudes a la *Revista Popular*, hem pogut identificar també com a socis de la *Juventud Católica* a Sebastià Sanz, Dalmau, José de Palau, Nogués i Manuel Milà de la Roca. Cf. *Revista Popular*, núm. 59, 10.II.1872 i *Revista Popular*, núm. 60, 17.II.1872.

Lluís Maria de Llauder, *La Convicción*.⁵²⁵ Hem tingut ocasió de comprovar, també l'amistat i col·laboració existent entre Sardà i Salvany, i altres socis de l'entitat, Guillen i Sanmartí.⁵²⁶ Una amistat similar a la que unia a Pere Nanot Renart amb Jaume Collell. Quant a la participació en política estrictament de partit, cal destacar que Josep de Palau i Manuel Milà de la Roca formaven part de la Junta Catòlico-monàrquica reorganitzada a principis de 1872, a Barcelona.⁵²⁷ D'altra banda, en esclatar la tercera carlinada, homes com Manuel Milà de la Roca o com el propi Guillem Guillén no dubtarien a sumar-se a les files carlistes.⁵²⁸

Quant a l'activitat desenvolupada per ambdues entitats, polèmiques a banda, la realitat dels resultats fou més aviat discreta (especialment si la comparem amb el realitzat a d'altres capitals de l'Estat). El discurs que Josep Coll i Vehí pronuncià a propòsit del primer aniversari de l'*Asociación de Católicos*, després d'assenyalar com a principals realitzacions l'impuls de quatre escoles nocturnes, implícitament no podia amarga els límits de la projecció de l'entitat a la ciutat. Preocupat pel possible desànim dels socis, Coll els instava a fixar-se en la força que l'associació tenia a ciutats com València i a no tenir por de ser pocs o de fer el ridícul a l'hora de defensar la fe en una ciutat en mans de republicans. A les ratlles de presentació dels estatuts de l'entitat, que ja hem vist que va fer editar el 1871, Coll i Vehí es referí a l'entitat com a "nuestra humildísima e ignorada asociación."⁵²⁹ Certament, "humildísima" potser era una concessió a l'obligada modèstia. El sospir per "ignorada", en canvi, probablement s'ajustava força més a la realitat.

---

⁵²⁵ Quan, el 2 de febrer de 1872, la *Juventud Católica* va a celebrar el seu segon aniversari Josep de Paül i Milà de la Roca foren encarregats de fer els parlaments. A la ressenya dels actes que publicà al núm. 54, 4.II.1872, p. 337-338. Una simple lectura de les "Gacetillas" publicades a *La Convicción* mostra amb claredat la sintonia existent entre el diari i aquesta entitat.

⁵²⁶ Recordi's que amb ells va fundar la *Revista Popular*. La primavera de 1873, Primitiu Sanmartí i Josep Vilarrasa, tresorer de la *Juventud Católica*, van dur al Papa l'import de la subscripció popular recaptada per la *Revista Popular*

⁵²⁷ La Junta era presidida per Lluís Maria de Llauder. Ells en formaven part com a vocals . *La Convicción*, núm. 83, 3.III.1872, p. 621.

⁵²⁸ Janer i Milà de la Roca, A.; "Biografía del fundador y primer director de *El Correo Catalán*, Don Manuel Milà de la Roca, leía en el solemne acto de descubrir su retrato celebrado en el Palau de la Música Catalana de Barcelona, a 27 de marzo de 1927 por...", dins *El Correo Catalán, Bodas de oro. 1876-1926, Fomento de la prensa tradicionalista, Barcelona, 1927*, ps. 33-34.

⁵²⁹ *Asociación de Católicos...*, p. 8.

En el transcurs d'aquesta primera etapa de funcionament, i malgrat el marc hostil que sens dubte suposava haver de treballar a Barcelona, l'Asociación de Católicos va impulsar la participació en el seguit de campanyes de mobilització que es promovien arreu del món catòlic. Va promoure la celebració del Jubileu pontifici; els aniversaris de Papa; va recolzar i impulsar recollides de signatures, de subscripcions. Directament o indirectament, a més, va estimular la celebració de tot tipus de rogatives d'oració i de desgreuge, sempre, evidentment, amb una important càrrega política⁵³⁰. Va promoure, també, de forma més o menys regular, al carrer Nou de Sant Francesc, diverses conferències setmanals per on desfilaren preveres (Felip Vergés, Joan Masferrer, rector de Betlem) i intel·lectuals de l'òrbita catòlica (el propi Jaume Collell hi recità poemes cantant les gestes del Cid).⁵³¹

Explicita l'ambient d'aquest tipus d'accions i de trobades, la favorable ressenya que d'una d'elles oferí el *Diario de Barcelona*. El dimarts dia 30 de maig de 1871, just la nit abans que al Congrés es discutís la conveniència o no de reprovar l'actitud del Governador per haver prohibit a la *Juventud Católica* la celebració d'una nova sessió amb el senyor Antonio Godró, el Liceu s'omplí a vessar per sentir a aquell jover orador parlar del paper de la mare catòlica al si de la família:

“[...] lo más selecto de la sociedad barcelonesa se reunió [...] en el salón de descanso del Teatro del Liceo para oír al joven orador D. Antonio Godró, quien debía tomar parte en la velada artística y literaria dispuesta por algunas distinguidísimas señoras de esta capital con el objeto de alegar recursos para alivio de las necesidades de la Santa Sede. Precedieron el discurso del Sr. Godró algunas piezas musicales y poesías, ejecutadas las primeras por los Sres. Biscarri, Gimferrer, Torrents, Pardàs y otros varios artistas cuyos nombres

---

⁵³⁰ El 4 d'octubre de 1873, per exemple, sota el títol de “España penitente” la *Revista Popular* publicava la convocatòria adreçada a tots els catòlics instant-los a realitzar, cada matí mentre durés la situació d'Espanya i el captiveri del Papa, diversos actes d'oració i desgreuge. *Revista Popular*, núm. 145, 4.X.1873, p. 161.

⁵³¹ Vegeu la secció pietosa de la *Revista Popular*, núms. 19, 6.V.1871, núm. 25, 16.VI.1871 i núm. 55, 13.I.1872

ignoramos, y leídas las segundas por sus autores, los señores Molins i Sirera, Sanmartí y Palau i Huguet [...]”⁵³²

Més que les realitzacions concretes, aquesta era la vertadera missió de l'associacionisme catòlic del moment: mantenir la flama de la militància catòlica, amb la continuada mobilització i exhibició de les pròpies forces⁵³³. Com recordaven, a més, les dones que es mobilitzaren per denunciar la política secularitzadora del govern davant la qüestió del matrimoni, en el futur hom no s'oblidaria de qui havia donat la cara pel catolicisme:

“ [...] protestemos animadas por la inspiración de la hora de las esposas e hijos herida por este alarde inoportuno de la secularización de la familia, a fin de que, cuando lleguen mejores tiempos, y el derecho cristiano recobre el predominio que le es debido en la marcha social, tengamos la gloria de esta protesta [...]”⁵³⁴

Desaparegudes durant els mesos de la I República i, de fet, fins a la consolidació de la Restauració Canovista, a partir de 1876 en canvi les associacions catòliques tornarien a estendre's arreu de Catalunya i del conjunt de l'Estat. Així, el 1878 trobem Acadèmies de la Joventut Catòlica a Barcelona, Girona, Solsona, Manresa, Manlleu, Reus, Berga, Centelles i Terrassa. A partir de 1883 s'organitzaren les de Balaguer i Montblanc i el 1884 la de Ripollet. El 1891 entraven en funcionament les de Castellterçol, Prats de

---

⁵³² *Diario de Barcelona*, núm. 151, 31.V.1871, p. 5789-90.

⁵³³ Un apostolat que, com vèiem en el cas de Sabadell, tenia una doble sentit de conscienciació: el tenia per als receptors d'aquest apostolat i per als propis seglars i eclesiàstics que n'eren impulsors. És en aquesta doble perspectiva que hem de jutjar el zel del joves de la *Juventud Católica*, una empenta que, segurament, els degué permetre guanyar força fins i tot dins l'Asociación de Católicos. Havien estat Sanmartí i Vilarrasa, per exemple, els impulsors del “Taller de San José”, una iniciativa començada a l'octubre de 1871, al carrer Consell de Cent 310, i que tenia per objectius combinar l'aprenentatge de treballs manuals amb la formació en la pietat cristiana. En la majoria dels actes celebrats per l'entitat, a més, sempre aquests elements més joves, hi jugaven un paper protagonista (Concurat amb la presentació de poemes, de discursos o publicant la ressenya dels actes...) *Revista Popular*, núm. 64, 16.III.1872.

⁵³⁴ El text correspon a un fragment de la carta que “las señoras de Barcelona y de Tortosa” van remetre al Ministeri de Gràcia i Justícia contra l'ordre de l'11 de gener d'inscriure com a naturals els fills de matrimoni canònic que no haguessin estat degudament registrats al Registre civil. La carta fou publicada a la secció pietós de la *Revista Popular*, núm. 64, 16.III.1872

Lluçanès, Torelló, Casserres, Banyoles, Lleida i Vic. També existien centres catòlics organitzats a Taradell, el Masnou, Sant Boi del Llobregat, Sant Feliu del Llobregat, reus, Capellades, Olot, santa Coloma de Farners, La Pobla de Lillet, Granollers, Figueres, Girona, Sant Vicenç dels Horts, La Bisbal i Ponts. I Cercles catòlics a Badalona, Vilanova i la Geltrú, Montblanc, Calella, Hostafranchs, Martorell, Torroella de Montgrí, Gràcia, Sant Andreu de Palomar, Ripoll, Cambrils, Berga, La Garriga, Tarragona, sant Joan de l'Horta i Canet.⁵³⁵

En el cas concret de Sabadell, encara que l'Acadèmia Catòlica reivindicà que el seu objecte fundacional era "el fomento de la vida catòlica entre sus socios" en la pràctica es desenvoluparia com un important espai de sociabilitat i politització per a uns associats, que cada vegada més haurem de buscar entre les classes mitges i altes de la ciutat. Les classes populars anirien quedant com a subjectes passius receptors dels actes dissenyats per a la seva formació catequètica, per a la seva instrucció, lleure o auxili social. En els moments de màxima esplendor, l'Acadèmia arribaria a tenir uns cent cinquanta socis. En tot el període es mostraria activíssima en la defensa de les posicions ultracatóliques i procuraria influir en la selecció dels candidats més idonis per a l'Ajuntament.⁵³⁶

En un context de forta polarització social i decidits a contrarestar la influència de les anomenades escoles laiques, destaca l'impuls per part de l'Acadèmia catòlica dels espais d'ensenyament popular catòlic i gratuït a les nits. El primer curs s'engegà el setembre de 1882 amb una vetllada literario-musical al Saló de la Casa dels Pares escolapis, sota la presidència del Rector de l'Escola Pia i de Sardà i Salvany. Aquest darrer fou l'encarregat d'inaugurar el curs impartint la conferència "Los perjuicios y falsedat esencial de la llamada escuela laica."⁵³⁷ També cal ressaltar la notable tasca catequètica i d'ensenyament de les primeres lletres als infants, arribant els anys noranta a impartir classes per a més de 800 nens, comptant amb més de cinquanta catequistes organitzants en cinc punts de la ciutat. Sardà i Salvany va estar-ne al front

---

⁵³⁵ Moliner Prada, A., *Félix Sardá y Salvany...* p. 56.

⁵³⁶ Vegi's Ripoll, P. "L'Acadèmia Catòlica de Sabadell 18170-1936)" a Plecs d'Història Local, *L'Avenç*, núm. 216, juliol-agost 1997, ps. 36-38

⁵³⁷ *Revista Popular*, 14.IX.1882, p. 177. Citat per Moliner, A., *Félix Sardá y Salvany...* p. 58.

durant més de cinquanta anys. L'any 1903 el Cardenal Casañas elogiaria la iniciativa reevangelitzadora de Sardà i n'ordenaria l'extensió per tota la diòcesis.⁵³⁸

Interrompuda puntualment la seva activitat després de l'intent fallit d'insurrecció carlista, el 28 d'octubre de 1900, així com durant la guerra civil de 1936-1939, quan foren destruïdes les actes de l'entitat, l'endemà de la guerra aquesta institució reprengué la seva activitat per romandre activa fins als nostres dies. Sardà i Salvany en va ser consiliari fins el dia de la seva mort, el gener de 1916, quan prengué el relleu el Dr. Lluís Carreras i Mas.

---

⁵³⁸ *Revista Popular*, 25.VI.1903, p. 411.

5. EL DISCURS DE SARDÀ I SALVANY

“...Con pocas excepciones, en las páginas de la prensa la arrebatada euforia, la pasión política y la demagogia serían acogidas mucho más generosamente que la reflexión serena y la discusión civilizada. Por desgracia para nuestro periodismo, en aquellos años convulsos hombre del talante de Roque Barcía, Ducazcal, Paúl y Angulo, Manterola o Sardá y Salvany imponen con frecuencia su ley sobre los Giner de los Ríos, los Salmerón, los Azcárate, los Gasset, los Albareda, los Escobar o los Mañé y Flaquer. “

J.F. Fuentes i J. Fernández Sebastián, *Historia del periodismo español*.⁵³⁹

En la història d’Espanya parlar de la dreta és, sovint , fer-ho de l’Església i a l’inrevés.⁵⁴⁰ En aquest sentit, són molts els qui en intentar la caracterització de la dreta han fixat com a un dels seus elements definidors “la instrumentalización de la religión como baluarte ante los cambios sociales y en tanto que cuerpo doctrinal para la defensa de los intereses de las clases propietarias.”⁵⁴¹ Manolo, l’entranyable protagonista del film de Fernando Trueba, *Belle époque* (1992), en una de les escenes de la pel·lícula, en veure arribar plegats al capellà, Don Luís , i al favàs hereu de la família més rica i carlista del poble exclama un provocador “¡La Iglesia y el capital siempre juntos!” Certament, la instrumentalització de la religió per part de la dreta resulta innegable i serà, sens dubte, un dels asos amb què comptarà a l’hora de guanyar-se el suport d’àmplies capes de la població. Casos com els de Sardà i Salvany, corroboren, però, que una lectura inversa d’aquesta equació també resulta factible: la dreta instrumentalitza la religió però també la religió s’empara en la dreta per aconseguir fer reeixir els seus propis interessos.

---

⁵³⁹ Fuentes, J.F, Fernández, S., *Historia del Periodismo español. Prensa, política y opinión pública en la España contemporánea*. Editorial Síntesis, Madrid, 1997, p. 120.

⁵⁴⁰ Urigüen, B., a la introducció del seu llibre *Orígenes y evolución de la derecha española: el neocatolicismo*, CSIC, Madrid, 1985, reconeixia que segons i con “el presente trabajo podría considerarse como un importantísimo capítulo de la historia eclesiástica de España”. La cita a la p. 19 .

⁵⁴¹ Rodríguez Jiménez, J.L., *La extrema derecha española en el siglo XX*, Alianza Editorial, Madrid, 1997, p. 14.

Joan Busquets, parlant de les causes de la reforma “protestant”, i un xic cansat de tantes interpretacions deterministes recordava, fa uns anys, la necessitat de tenir com a mínim presents els motius religiosos a l’hora d’intentar entendre un fenomen que, per definició, així s’havia declarat.⁵⁴² Les ratlles que venen a continuació, i que intentaran caracteritzar, a grans trets, els principals eixos vertebradors dels discurs de Sardà parteixen d’aquesta convicció: l’autonomia –que no vol dir independència- del discurs i dels interessos religiosos respecte d’altres consideracions de tipus social i/o polític.

En homes com Sardà la política, la qüestió social, la qüestió nacional i en definitiva, tot el que afecta als homes en la seva vida terrena, s’ha d’anitzar des de l’òptica religiosa /teològica. La política remet a la teologia. D’aquí la seva convicció que al combatre amb tenacitat els principis instaurats per la revolució de 1868, no estava fent política sinó lluitant per la religió. D’aquí, també, el seu definitiu allunyament del combat a primera línia, a partir dels noranta, després d’una duríssima controvèrsia durant prop d’una dècada a l’entorn de la publicació de *El Liberalismo es pecado* (1884) i d’haver combatut implacablement qualsevol intent de conciliació dels catòlics amb el règim canovista, als seus ulls, encarnació de l’heretgia liberal.

Tanmateix, dit això, darrera l’enfrontament enarborat en nom de conviccions teològiques i de doctrina, darrera aquest espai i denominador comú de tota la institució eclesiàstica i parareligiosa, dins mateix de l’Església també hi apareixen, nítidament, posicionaments polítics clarament contraposats. A l’adhesió incondicional i fervorosa d’homes com Sardà, com Casañas o –encara que de forma menys abrandada- del propi Collell, en favor de la causa de la Comunió Catòlico-monàrquica, i del seu màxim exponent, el pretendent Don Carlos, hi hem de contraposar una no menys sincera, decidida i convençuda aposta conciliadora per part d’homes com Josep Ildefons Gatell, Eduard Maria Vilarrasa, Josep Mª Quadrado, Josep Penedés i Poblet –prevere i col·laborador a *La imprenta*, diari republicà continuador de *El Telégrafo*-, o, fins i tot, encara que d’una manera més diplomàtica, de Joan Mañé i Flaquer, tots ells, conservadors i gent d’ordre, però no menys inequívocament liberals i partidaris, per

---

⁵⁴² Busquets, J., Martí L., *Valoració actual de la Reforma*, Curial, Barcelona, 1986.

tant, d'adequar la religió i l'Església als temps moderns, sinònim, per a ells, del liberalisme.⁵⁴³ És justament aquesta militància durant el Sexenni i els anys de guerra civil en ribes polítiques separades, els uns en favor de la causa de Don Carlos i els altres, en l'alfonsina, el que deixarà a les portes de la Restauració als uns com a vençuts i als altres com a vencedors; als uns, gens predisposats a transigir i oblidar, i als altres totalment delerosos de posar fi als enfrontaments i començar a bastir exitosament el "seu" nou ordre.

En tot cas, l'èxit del discurs antiliberal de Sardà o, per l'altre costat de l'espectre ideològic, el d'homes com Barcía o Garrido -que omplien fins a la bandera els seus meetings republicans i anticlericals a Sabadell- diuen molt de l'estadi d'immaduresa i d'acceptació de les institucions i cultura liberals a l'Espanya del Sexenni, i ben poc, en canvi, en favor de les tesis historiogràfiques que han platejat que les coses, també en aquells anys, podien haver anat d'una altra manera.⁵⁴⁴

D'altra banda, superats els escàndols i els enfrontaments entre catòlics i entre carlistes i alfonsins propis dels anys vuitantes i fins als primers norantes – encara que el Papa Lleó XIII haurà cridat als catòlics d'Espanya a la conciliació i la despolitització de la religió a través de l'Encíclica Cum Multa, el 1882, Sardà i Salvany no publicarà "Alto el fuego" fins el 1896- serà a través del sorgiment del nou catalanisme polític que molts dels catòlics fins aleshores militants de la causa tradicionalista trobaran l'acomodació a l'ordenament liberal, encara que només sigui per uns anys.⁵⁴⁵

---

⁵⁴³ El 27 de novembre de 1872, comentant una carta pastoral francesa que atribuïa la pèrdua d'influència moral del clergat sobre la població a la seva politització i intransigència, Josep Panedés escrivia: "Comparando esta pastoral eminentemente evangélica de un obispo católico, apostólico, romano, con lo que pasa en la llamada España Católica, apostólica, romana, no queremos hacer comentarios; los hará todo el que tenga resto de sentido común. Sí pediremos a Dios fuerce la venida de una lluvia de pastorales y actos que se parezcan prácticamente á ésta que traducimos, para que no seamos sumidos algún día en un mar de sangre, de fuego, de luto, del ateísmo que siembran los extremos á que no pertenecemos." *La Imprenta*, núm. 271, 27.IX.1872, p. 6150.

⁵⁴⁴ Aquesta és la interpretació que oferien Fusi, J.P., i Palafox, J., a *Espanya: 1808-1996. El desafío de la modernidad*, Espasa Calpe, Madrid, 1997, ps. 76-85. No ha de passar desaparecebuda la data de publicació del llibre, el 1997, de ple dins dels anys d'eufòria econòmica i política a Espanya, descrits com a "la década prodigiosa", en referència al període 1995-2005.

⁵⁴⁵ "¡Alto el fuego!" *Revista Popular*, 11.VI.1996, ps. 370-371.

5.1. Sardà i Salvany, antiliberal

5.1.1. L'antiliberalisme doctrinal

L'Antiliberalisme és , sens dubte, el principal ingredient de la recepta doctrinal proposada per Sardà en el transcurs de la seva vida. L'antiliberalisme constitueix, a més, allò pel que Sardà seria més estimat i/o criticat en vida i, sobretot, allò pel que seria més recordat després de mort, especialment durant el franquisme⁵⁴⁶. Unes paraules d'A. Correa Veglison, governador civil de Barcelona en el moment de commemorar el centenari del seu naixement, ho il·lustren meridianament:

“Lo más destacado de la figura de Sardá [va dir Correa Veglison] era la valentía del gesto adoptado por él frente a las ideas liberales en pleno siglo XIX, cuando estaban en su apogeo. Es muy fácil –añadió- hablar del liberalismo cuando todo el mundo se ha dado cuenta de su fracaso pero lo difícil era decirlo entonces y esto lo hizo un modesto sacerdote que no tenía contacto con las Universidades extranjeras.”⁵⁴⁷

Dit això, ben mirat, la seva aportació en aquest tema té ben poc d'original. Aproximar-se a l'antiliberalisme de Sardà és llegir una pàgina més del llibre de la llarga i reivindicada “tradición espanyola” reaccionària que, de fet, com assenyala J. Herrero, “ni era tradición ni era española.”⁵⁴⁸ Hereu de la mentalitat reaccionària que arrela a la península especialment a partir de la revolució francesa i de la Guerra del Francès (Bousset, Bonald i de Maistre) en Sardà trobarem reiterats el que seran veritables “llocs

---

⁵⁴⁶ Vegi's a tall d'exemple , Rucabado, R., *Sardà y Salvany, apostol social*, Caja de ahorros de Sabadell, 1944; Ricart Torrens, J., S.I., *Así era el Dr. Sardà y Salvany*. Publicaciones Cristiandad, Barcelona, 1966; Brunso, m., *España en el diálogo o el Antiintegrismo, crimen de lesa pátria, signo y azote de nuestro tiempo*, Editorial Vicente Ferrer, Barcelona, 1966. Entre 1936 i 1975. *El Liberalismo es pecado* és reeditat novament en 2 ocasions: *El liberalismo és pecado*, E.P.C. S.A., Madrid, 1936; *El Liberalismo es pecado*, Publicaciones Cristiandad, Casals 133, Barcelona, 1960. Vegi's també els nombrosos núms. del *Boletín de información local de F.E.T. y de las J.O.N.S.*, de Sabadell, en el transcurs de 1941, cinquantenari de la mort de Sardà.

⁵⁴⁷ *La Vanguardia*, núm. 23.298, 24.V.1941, p. 3.

⁵⁴⁸ Herrero, J., *Los orígenes del pensamiento reaccionario español*. Alianza Universidad, Madrid, 1994, p. II

comuns” del discurs contrarevolucionari espanyol en el transcurs de tot el segle XIX i fins a dates ben recents.⁵⁴⁹ Ens referim al seu marcat maniqueisme; a la consideració de la revolució –del liberalisme– com a quelcom importat de l’estranger, aliè, per tant, a la pròpia tradició/definició nacional i , finalment, a la consideració de la revolució com al desenllaç d’una conspiració d’abast internacional.⁵⁵⁰

5.1.2. L’antiliberalisme: una qüestió teològica

En Sardà trobarem explicitada una visió essencialment providencialista de la història, una visió antropològicament pessimista i, en conseqüència, la sòlida convicció que els intents mundanals de millorar la sort dels mortals a la terra, lluny d’aconseguir ser coronats per l’èxit, aboquen sempre, fatalment , al desordre i la dissolució socials.⁵⁵¹

---

⁵⁴⁹ M. Ménendez Pelayo fou qui consagrà definitivament aquest tipus d’argumentació. Noms com M. Ferrer, D.Tejada, J.F. Acedo, F. Suárez Verdeguer, F. Elías de Tejada o F. Puy l’han continuat fins als nostres dies. Quant el mite de les sectes i de la gran conspiració hem d’assenyalar els noms del P. Lorenzo Hervás y Panduro(1725-1809) i del bisbe Raimon Straüch (1760-1823), l’introductor a Espanya, de les idees de Barruel. A més del clàssic, ja citat, de J. Herrero, vegeu Figuerola, J., *Església i societat a principis del segle XIX*, Eumo, Vic, 1988.

⁵⁵⁰ Vegeu, per exemple, “¿Quiénes son por ahí los oscurantistas?, *La Convicción*, núm. 170, 17.VII.1870, ps. 2267-69 on es fan afirmacions com “La revolución española no fue nacional como la francesa. Allí era el resultado de la combustión de elementos propios, de largo tiempo hazinados por los trabajos de la impiedad y por los desaciertos de la monarquía. Aquí las ideas revolucionarias eran pura importación y contrabando. “o, “La capital del liberalismo” a *La Convicción*, núm. 83, 3.III.1872, p. 622, on parlant del liberalisme Sardà escriu “Síntomas de esta universal conjuración los va ya presentando cada día más claros nuestra época. Uno solo y basta para todos. Hoy por hoy, imperios despóticos como Prusia, repúblicas libérrimas como Suiza, y monarquías doctrinarias como España e Italia, profesan idénticos principios en orden a las relaciones del Estado con la Iglesia, y se valen del mismo pretexto para perseguirla. ¿No es rara coincidencia esa? [...] Muestra evidente de que una sola mano es quien lleva la batuta en ese universal concierto de iniquidades. No son Bismark, ni los radicales suizos, ni los unitarios italianos, ni los progresistas ni unionistas españoles los que obran. Un poder oculto da impulso uniforme y acompasado a tan distintas ruedas...”Cf. Elorza, A. López Alonso, C.; *Arcaísmo y modernidad. Pensamiento político en España, siglos XIX-XX*, Historia 16, Madrid 1989. Sobre la història de la idea de la conspiració universal vegeu, Ferrer Benimeli, J.A.; *El contubernio judeo-masónico-comunista*, Itsmo, Madrid, 1982.

⁵⁵¹ Tesi de la que en constitueix màxim referent Donoso Cortés. J., Vegeu, d’aquest autor, per exemple *Ensayo sobre el catolicismo, el liberalismo y el socialismo. Otros escritos*. Planeta, Barcelona, 1985.

Des d' aquest plantejament, alhora ideològic i teològic, tota qüestió política duia implícita sempre, i fins i tot prèviament, una qüestió teològica.⁵⁵²

Sardà va explicitar nítidament aquest raonament en molts dels seus articles.⁵⁵³ Així, per exemple, l'11 de juny de 1871, pocs dies més tard que, a París, les tropes de Mac Mahon acabessin definitivament amb els darrers focus de resistència comunards, i encara commocionat per l'execució de l'arquebisbe parisenc, Sardà escrivia a *La Convicción* "La encíclica y la Comunne".⁵⁵⁴ Els fets ocorreguts a França marcaven definitivament –creia Sardà– els dos camins que l'home modern podia seguir: el que havia marcat l'Església a través de la darrera Encíclica o el que havia protagonitzat la *Commune*:

"...Poderosos de la tierra, resolveos pronto; pronto, sobre la marcha, porque eso va que vuela. El tren anda á toda máquina, y sólo Dios sabe dónde pararemos hoy o mañana. O con nosotros para salvarnos todos, o con ellos para volar un día con vuestras ciudades, vuestros palacios, vuestras fábricas y nuestros templos. Los templos lo último, ya lo veis. O con nosotros ó con ellos. Escoged."⁵⁵⁵

Prèviament, Sardà havia explicat l'origen del problema. Un problema que no era social, ni polític sinó teològic:

---

⁵⁵² Juan Donoso Cortés havia titulat el primer capítol del seu llibre *Ensayo sobre el catolicismo, el liberalismo y el socialismo* "De cómo en toda gran cuestión política va envuelta siempre una gran cuestión teológica". No seria fins als anys seixanta i setanta quan, de la mà d'homes com J.L. Aranguen es compaginaria l'argument encara sostingut per no pocs destacats catòlics i s'afirmaria que, contràriament al que s'havia dit fins aleshores, sovint "todo problema religioso nos hace desembocar en un problema político." Vegeu Aranguen, J.L., " Los cristianos, la política y la educación del pueblo", *Pastoral Misionera*, núm. 2, març-abril 1978, p. 53 .

⁵⁵³ Sabem que Sardà i Salvany col·laboraria a *La Convicción* i més tard a *La Hormiga de Oro* i a *El Correo Catalán* sota el pseudònim de "El Oscurantista de buena fe" perquè així ho explicà Lluís M. Llauder en un dels seus articles a *Correo Catalán*. Vegeu "Torna de possessió", *El Correo Catalán*, núm. 4053, 8.VII.1888, p. 8. També ho confirma el fet que la pràctica totalitat dels articles publicats per "El Oscurantista de Buena fe" a *La Convicción* formin part de la col·lecció d'articles del contingut polític de Sardà compilats al volum Vè de la *Propaganda Católica*.

⁵⁵⁴ "La encíclica y la comunne" *La Convicción*, núm. 252, 11.VI.1871, ps. 3548-49 . Aquí han fet servir l'article compilat a *Propaganda católica*, vol V, Libreria y Tipografía Católica, Barcelona, 1907, p. 260-263.

⁵⁵⁵ *Ibidem*.

“La última Encíclica es la voz de la Iglesia, tranquila y reposada, diciendo y repitiendo lo de siempre, porque la verdad es siempre la misma. [...] ¿Y qué ha dicho la Iglesia por boca de Pío IX? Que ella ha sido constituida intérprete del derecho natural y divino en todo el mundo [...] No hay, pues, interpretación legítima del derecho natural si se da en oposición á las doctrinas de la Iglesia”.⁵⁵⁶

Des d’aquesta perspectiva, evidentment, el debat sobre la separació entre les potestats civil i religiosa era inconcebible:

“No existe, pues, después de Cristo y donde es conocido Cristo, el derecho natural independiente. Y como el Liberalismo es la teoría del derecho natural independiente de la Religión; como el Liberalismo, aun el más moderado, se funda en la separación de estas dos ideas que la Iglesia ha declarado unidas, de ahí que la Encíclica última es la condenación radical del Liberalismo moderno.”⁵⁵⁷

Per si quedava algun dubte, Sardà reiterava la idea, anant a la seva concreció política pràctica:

“No se puede admitir la existencia de dos criterios distintos, uno para la Religión , otro para la política. La política no es sino un desarrollo de los principios del derecho natural; el derecho natural está subordinado á la religión y sujeto á la interpretación de la Iglesia; luego, después de la predicación del Evangelio, toda política debe estar subordinada á la sanción de la Iglesia, so pena de ser pagana. La separación de la Iglesia y del Estado, es pues, una herejía”.⁵⁵⁸

---

⁵⁵⁶ Ibídem.

⁵⁵⁷ Ibídem.

⁵⁵⁸ Ibídem.

Sense cap mena de rubor, Sardà acabava reconeixent que la seva posició era impecablement teocèntrica:

“La Iglesia no se ha movido un paso ni una línea del punto en que la dejó sentada su Maestro divino, ni se moverá. Llámese á esto teocracia. Lo es, en efecto. Es el derecho de Dios a intervenir en todo, hasta en la gobernación de los pueblos. Es el derecho de la Iglesia á juzgarlo todo, hasta los sistemas políticos. Colocada en este punto la cuestión, no hay sino una disyuntiva. O teocracia ó paganismo”⁵⁵⁹

5.1.3. *L’abast internacional de la lluita*

Aquesta era la qüestió: o teocràcia o liberalisme.⁵⁶⁰ Plantejada en aquests termes, la “revolució espanyola” i la lluita de Sardà tenien ben poc de singulars.⁵⁶¹ La seva no era sinó una batalla més, d’entre les moltes que des de temps immemorials, i arreu, havia lliurat l’Església contra l’error:

“Lo que en los tiempos modernos se conoce con el nombre de *revolución europea*, no es sino una fase, un episodio, de la gran lucha que desde la cuna del mundo sostienen el mal contra el bien, la mentira contra la verdad, el infierno contra Dios.”

Una batalla plantejada, sempre, evidentment, en clau maniquea:

---

⁵⁵⁹ *Ibidem*.

⁵⁶⁰ L’article mostra també com els homes que, com Sardà i Salvany, estaven convençuts de la incompatibilitat entre liberalisme i catolicisme, trobaren en la publicació del Syllabus, el desembre de 1864, l’aval doctrinal i l’escut necessari per arremetre contra els partidaris de la conciliació.

⁵⁶¹ El 1876, Sardà havia traduït al castellà *La secta católico-liberal*, de Mons. De Ségur. També el 1876, apareixerien publicats llibres com els de Tejado. G., *El catolicismo liberal, el credo político de los católicos* o com el de Mons. Gaume, *pequeño catecismo del Syllabus*.

“...Los enemigos del Catolicismo ser reducen a uno solo: el infierno. Los enemigos del infierno se reducen a uno sólo: Dios. Una sola es, pues, la lucha en todos los siglos y en todos los países, y dos solos los combatientes. Llámese socialismo aquí, o cesarismo en otra parte, o liberalismo como en todas, de un solo punto sale el ataque.”

Amb un llenguatge bel·licista i amb el convenciment íntim que el triomf dels valors liberals de la Il·lustració comportaven, inexorablement, la desnaturalització de la nació espanyola:

“...Al apuntar la aurora, no sé si infeliz o infausta, de los siglos modernos, debióse buscar nuevo motivo de guerra, y entonces fueron el libre examen, los derechos de la razón, la soberanía del pensamiento, la filosofía, la ciencia, la que sirvió de *Casus belli* a las huestes del infierno. Las armas fueron el libro, el periódico, la tribuna. Hoy además de estos pretextos son razones políticas las que se alegan para perseguir a la verdad; a veces la idea de alcanzar para la nación una unidad quimérica, como en Italia; otras el capricho de deshacer la unidad histórica, como en España...”⁵⁶²

Aquesta posició doctrinal-teològica expressada per Sardà, compartida, en aquells anys, per una àmplia majoria de l'Església catòlica, sense distincions nacionals, i que, sens dubte, remet a l'immemorial enfrontament entre el poder civil i el religiós és la que permet entendre l'interès mostrat per la *Revista Popular* per seguir de prop la marxa del catolicisme a Roma, però, també, a França, a Suïssa, a Anglaterra o a Alemanya. La lluita era, als seus ulls, la mateixa i la de sempre. En aquest sentit, doncs, quan, per exemple, Pius IX s'adreçarà als joves catòlics de Milà, a l'*Associació de catòlics alemanys* o als catòlics de Bèlgica... per recordar-los que no es podia servir alhora a dos senyors –a Déu i al liberalisme–, les seves paraules serien igualment recollides amb eufòria per l'*Univers* parisenc que per la *Revista Popular* barcelonina. Tan significatiu, a més, com el ressò que aquestes paraules trobarien en les columnes del setmanari de Sardà, ho era

---

⁵⁶² Sardà i Salvany, F., “Luchas y victorias”, *Revista Popular*, núm. 154, 6.XII.1873, p. 266.

el silenci amb què les acolliria *el Brusi*, prova inequívoca que uns i altres, intransigents i conciliadors, se sentien reafirmats o corregits en els seus propis actes, per les paraules pontifícies (encara que no els al·ludissin directament).⁵⁶³

L'eufòria amb què Sardà es faria ressò del Breu que Pius IX adreça als cercles catòlics de Bèlgica, el 8 de maig de 1873, confirma el que diem. Per a ell, clarament:

“En ese duelo a muerte que con universal pavor viene librándose en el presente siglo entre la revolución y la Iglesia Católica, duelo que no puede terminar sino con la desaparición de uno de los contendientes, una parte de los fieles se creyó con derecho a proponer entre los dos una transacción o conciliación que armonizase ¡imposible! Sus opuestas tendencias.”⁵⁶⁴

Les paraules pontifícies, confirmaven, finalment, l'error dels qui per “un generoso deseo de alcanzar la paz a cualquier precio, tal vez ciega preocupación, tal vez infernal hipocresía”, havien cregut compatible ser catòlic i ser liberal. Sardà copiava aleshores, un fragment del Breu de Pius IX:

“ ... lo que nos alabamos más en esa empresa llena de piedad [havia escrit Pius IX] es ver que vuestra aversión es completa a los principios *católico-liberales*, que tratáis de borrar de las inteligencias en cuanto os es posible. Aquellos que están imbuidos de estos principios hacen profesión, es cierto, de amor y respeto a la Iglesia. Y parece que consagran a la defensa de esta sus talentos y sus trabajos; pero se esfuerzan sin embargo en pervertir su doctrina y su espíritu, y cada uno de ellos, según la diversidad de sus gustos y de su temperamento, se inclina a ponerse al servicio del César [...] Piensan que es absolutamente necesario seguir este camino para quitar la causa de las disensiones, para conciliar con el Evangelio el progreso de la sociedad moderna y para restablecer la tranquilidad y el orden; como si la luz pudiera

---

⁵⁶³ Vegi's , per exemple, el tractament donat al Breve de Pio IX a los católicos de Bélgica, datat el 8.V.1873 i que la *Revista Popular* ressenyaria amb eufòria, en clar contrast amb l'actitud mostrada per *Diario de Barcelona*. Cf. *Revista Popular*, núm. 132, 5.VII.1873.

⁵⁶⁴ Sardà i Salvany, F., “Otro fallo del Papa” *Revista Popular*, núm. 132, 5.VII.1873, p. 1-2.

amalgamarse con las tinieblas , y como si la verdad dejase de ser verdad porque se la desvíe violentamente de su verdadera significación, y se la despoje de la fijeza inherente a su naturaleza[...]. Este error, lleno de asechanzas, es más peligroso que un enemigo descubierto, porque se oculta bajo el velo especioso del celo y de la caridad; y esforzándoos en combatirlo, y procurando alejarlo de los incautos, es como extirparéis seguramente la raíz fatal de las discordias, y trabajaréis con eficacia en producir y sostener la unión íntima de las almas.”⁵⁶⁵

És doncs, tenint present el caràcter internacional de la lluita que s'entén també, per exemple, l'atenció prestada per la *Revista Popular* a la publicació de llibres de propaganda catòlica fora d'Espanya. Malgrat haver estat escrits a milers de quilòmetres de Barcelona, Sardà es mostrava convençut que moltes d'aquelles lectures resultaven clarament alligçonadores i explicatives dels mals que es patien a la península. Així ho confessava, per exemple després d'haver llegit *La Revolución de Ségur o El pontificado y la revolución* de Crétineau-Joly.⁵⁶⁶ Alguns d'aquells llibres li servien , a més , per dir en paraules d'altres, i referides a situacions externes, idees segons ell extrapolables a la pròpia realitat i que es feien de mal dir en nom propi. Aquest fou el cas , per exemple, del llibre de Ségur *Viva el Rey*, un opuscle que defensava la conveniència que França retornés a la monarquia legítima , i que havia merescut molt favorables comentaris del propi Pius IX.⁵⁶⁷

---

⁵⁶⁵ Satisfet de veure ratificades pel Sant Pare les pròpies posicions, i després de recordar que el que acabava de dir Pius IX no era nou, car ja ho havia dit al Sylabus, Sardà ironitzava sobre el silenci de la premsa conciliadora: “*El breve* del Papa es conocido ya quince días en Europa. Todos los periódicos católicos lo han reproducido y comentado al momento; sólo los periódicos liberales, salvo rarísimas excepciones, han guardado acerca de el profundísimo silencio” I això, continuava Sardà , que alguns tenien a Roma actius corresponsals als qui en d'altres temes res no escapava! *Ibídem*.

⁵⁶⁶ Els quals li confirmaren, per exemple, la voluntat de la revolució , de les sectes secretes que la dirigien, d'acabar amb el clergat. Sarda i Salvany, F., “El clero y el pueblo”, PC. Vol IV, Librería y Tipografía Católica, Barcelona, 1903, p. 500.

⁵⁶⁷ Hemos recibido con satisfacción tu nuevo opúsculo [escribia Pius IX] , y deseamos de todo corazón que disipe en los demás los errores que tú mismo, aleccionado por las desdichas de tu patria, has tenido la fortuna de desechar. No son, en efecto, las sectas impías las únicas que conspiran contra la iglesia y contra la sociedad: son también todos estos hombres que, aunque se supongan en ellos las más rectas intenciones y la mejor buena fe, acarician las doctrinas liberales, frecuentemente reprovadas por la Santa Sede [...] Estas doctrinas, que favorecen los

La identificació entre uns i altres arribava a tal extrem que, de vegades, la reprimenda del Papa a l'excés de zel d'un publicista catòlic francès servia d'avis per a la resta de propagandistes, fossin o no francesos. Així, per exemple, el 27 d'abril de 1872, la *Revista Popular* informava de l'avis de Pius IX a Louis Veuillot, director de *l'Univers*:

“El padre común, que a todos sus hijos en el corazón encierra, y a todos en el pensamiento mantiene, reprende amorosamente a los que malogran dones, por la Providencia otorgados, en divergencias fraternales, en todo tiempo deplorables, funestísimas en los presentes días.

No hay motivo plausible para que existan aquellas, y urge aunar los esfuerzos de todos los defensores del bien y de la verdad, en presencia del recio y general combate que se está librando al catolicismo y a la civilización verdadera, de que aquel es piedra angular y coronamiento necesario.

La voz de Pio IX no puede ser desoída: no lo será. Uno de los adalides más ilustres de la buena causa [Veuillot] acaba de manifestar con una entereza que honra claramente sus canas y sus conocimientos, que se halla dispuesto a adaptar por entero su conducta a las prevenciones del juez supremo, y que a la autoridad del Papa y no al propio juicio fía la designación de la manera con que deba cooperar a la defensa y al triunfo de la Iglesia, a que ha consagrado su laboriosidad infatigable...”

“...Este magnífico ejemplo de Luis Veuillot tendrá, no lo dudamos, tantos imitadores como publicistas puedan considerarse aludidos. Por su parte, los que con escribir en esta Revista se honran, dan satisfacción cordial y cumplida a toda publicación y a toda persona respecto de los que hubieren acaso faltado a los deberes que la caridad prescribe, que nunca habrá sido con intención dañada y sí sólo por la flaqueza en el hombre ingénita.”⁵⁶⁸

---

principios de donde nacen todas las revoluciones, son tanto más perniciosas cuanto que, acaso a primera vista, aparecen más generosas. Los principios evidentemente impíos no pueden entrar, en efecto, más que en las almas ya corrompidas; pero principios que se visten con el velo del patriotismo y del celo por la religión, principios que ponen por delante las aspiraciones de los hombres honrados, seducen fácilmente a los buenos y los apartan insensiblemente de las verdaderas doctrinas [...]” *Revista Popular*, núm. 35, 26.VII.1871, ps. 276-277.

⁵⁶⁸ *Revista Popular*, núm. 70, 27.IV.1872, p. 234.

Si hem d'atendre a les controvèrsies i enfrontaments en els que Sardà participaria al llarg de la seva vida, contra els catòlics moderats del *Brusi*, contra el bisbe Urquinaona, contra els propis carlistes que a partir de 1888 es decidirien a participar en el joc electoral.. és evident que no es donà gens per al·ludit per l'advertiment papal. De fet, ben al contrari, segurament pocs com ell mateix contribuirien tant durant els anys de la Restauració a la inviabilitat de la unitat política dels catòlics, que reclamava com a tant necessària.

5.1.4. Maniqueisme

Una altra característica del discurs de Sardà és el seu maniqueisme. Els intents d'aproximació entre el bé absolut i el mal absolut eren, en la seva opinió , quimèrics⁵⁶⁹. L'atac contra els catòlics conciliadors seria, consegüentment, un dels elements més característics del seu antiliberalisme. Més , fins i tot, que l'atac als adversaris directament anticlericals. Ho seria en Sardà, però també, en aquells anys en el jove Jaume Collell. Tant com feien França L. Veuillot, Mons. De Ségur, Mons. Dupanloup, o com procurava fer, des de Roma , el propi Pius IX.⁵⁷⁰

En tots, el principal enemic a combatre era, no el demòcrata, ni el republicà anticlerical, sinó el liberal “disfressat de catòlic” o acomodaticí.⁵⁷¹ El nombre d'articles i referències

---

⁵⁶⁹ El maniqueisme és assenyalat per Rodríguez Jiménez, J.L., justament com a un dels trets definitoris del discurs de l'extrema dreta espanyola. Vegeu d'aquest autor, *La Extrema derecha española en el siglo XX*. Alianza Universidad, Madrid, 1997, especialment la introducció i el primer capítol dedicat a “Los orígenes políticos e ideológicos de la extrema derecha española”.

⁵⁷⁰ La simpatia de Pius IX pels catòlics liberals queda fixada en textos com *Breve de Pio IX a los jóvenes católicos de Milán (6.II.1873)*, *B.O.E.O.* núm. 796, V.1973, p. 138-139, *Breve de Pio IX a los católicos de Bélgica (8.V.1873)* , publicat a la *Revista Popular*, núm 132, 5.VII.1873, ps. 1-2.

⁵⁷¹ El fet que la Comunió Catòlico-Monàrquica participés en “coalició” amb els republicans a les eleccions de gener de 1871 i de març de 1872, sens dubte degué contribuir a accelerar aquest clima de consideració de Sardà respecte els seus més radicals adversaris. De fet, però la simpatia de Sardà pels republicans responia, sobretot a la seva cosmovisió maníquea. El 25 de setembre de 1870, a l'article “Desamortizar al por mayor” Sardà escrivia: “Mis simpatias estan con los republicanos. Se han declarador francamente anticatólicos, y hácnle al Catolicismo una guerra sin tregua ni cuartel. Vale más así. Pluguiese a Dios que estuviesen en frente nuestro, y no entre nuestras filas, todos nuestros enemigos!” Mesos més tard, en el marc de l'esglai i l'interès amb què la premsa seguia els esdeveniments a la Comune a París, Sardà

dedicats per Sardà als “catòlics liberals” (fins i tot des de les pàgines de la *Revista Popular*) resulta incommptable. Títols com “*La media religión*”, “*El fariseo*” “*¡Qué dirán!*”, “*Resignación impía*”, “*El crimen de muchos hombres de bien*”, “*Las circunstancias*” o “*Palabras máscara*” il·lustren amb claredat el to i el sentit que Sardà els donava. A “*la media religión*” Sardà arremetia contra els qui pretenien navegar entre dues aigües tenint per divisa “ni impiedad ni fanatismo”; Sardà denunciava a una gent que, segons ell, no es cansaven de fer professions de fe però que a la pràctica sempre afegien un “però”, que matisava el que en teoria assumien perfectament i que els permetia una vivència religiosa “sin prácticas enojosas, sin serios compromisos, sin deberes que cuesten, sin sacrificio alguno. Religión con todas las aparentes ventajas de la verdadera, y al mismo tiempo con toda la libertad y conveniencias de no tener ninguna.”⁵⁷² Denunciava també els porucs, referint-se amb aquest nom al “Católico que por un necio que dirán abandona las prácticas de su religión , o se muestra condescendiente con sus adversarios.”⁵⁷³ Un catòlic així era, per a Sardà, “un miserable que frente a frente del enemigo rehusa blandir el arma que se le ha entregado para la defensa de sus hermanos; es un cobarde [...] es un traidor, que podría creerse pagado por el enemigo para sembrar el desaliento entre los leales.”⁵⁷⁴ Si els acomodaticis i els porucs eren menyspreables, encara ho eren més, però, els hipòcrites: homes d’aparença benestant, dels qui en veure’ls passar pel carrer hom diria “¡Quan severo es su traje!” ,

---

defensava la coherència d’homes com García López o Pi y Margal al defensar els Comunards, actitud que contrastava, creia Sardà, amb la hipocresia mostrada per Martos o Sagasta al condemnar-los. El juliol de 1871, Sardà pronosticava, amb preocupació, la pròxima arribada de la República. Segons Sardà, aquesta comptava al seu favor amb el suport de les masses amb un context internacional favorable (“la corriente de las ideas”) i, també, amb el talent d’homes com Pi Castelar o Figueras. “Vegeu El oscurantista de buena fe, “Desamortizar al por mayor”, *La Convicción*, núm. 285, 25.IX.1870, p. 3818-19; id., “Recuerdos oportunos”, *La Convicción*, núm. 252, 4.VI.1871, p.3404-6 , “Síntomas y pronósticos” *Propaganda Católica*, vol V., ps. 298-301. Altres exemples d’aquesta mateixa simpatia de Sardà pels republicans a “Mis escrúpulos” (no localitzat) compilat a la *Propaganda Católica*, vol. V., ps. 34-38, datat al gener de 1870 o a “Tolerancia Religiosa”, *La Convicción*, núm. 466, 15.X.1871, ps. 6379-6381.

⁵⁷² Sardà i Salvany, F., “La media Religión”, *Revista Popular*, núm 62, 2.II.1872, compilada a P.C. vol. VIII, Librería y Tipografía Católica, Barcelona, 1924, ps. 97-98.

⁵⁷³ Sardà i Salvany, F., “Qué dirán” , *Revista Popular*, núm. 87, 24.VII.1872, p. 87.

⁵⁷⁴ *Ibidem*.

presumptament pietós però que, a l' hora de la veritat, no dubtaven a practicar la usura o a comprar béns desamortitzats.⁵⁷⁵

Davant de tot això, i a mesura que “la tempestad arrecia; la marea sube; crece el furor de los elementos conjurados contra nuestra fe; la persecución va tomando un carácter verdaderamente serio” , Sardà exhortava a tancar files i “¡morir antes que transigir!”:

“Hoy más que nunca importa que las Asociaciones y Congregaciones católicas se ahunen para imprimir una misma marcha a todas sus tareas, bien sea de piedad, bien de caridad, bien de propaganda. Y para esto conviene que cada una de ellas tenga bien unidos alrededor de su bandera sus individuos, descartándose de los elementos heterogéneos que hubiesen podido introducirse y que suelen ser la causa de todas las perturbaciones.”⁵⁷⁶

Per a Sardà, una de les maneres de copsar amb nitidesa l'ortodòxia i sinceritat de la fe dels cristians era “el afecto, la devoción al Papa, el interés y entusiasmo por todo lo que a él atañe.”⁵⁷⁷ Aquesta era, sens dubte “la más segura contraseña de los verdaderos hijos de la iglesia, hoy que por desgracia tanto abunda el género bastardo y falsificado [...] Hoy por hoy, no ser de los apasionados tenemoslo por síntoma mortal. Medítenlo nuestros lectores, y verán cuán profunda verdad entraña esta sencilla apreciación.”⁵⁷⁸

El fanatisme arribava sens dubte a l'extrem a “Terquedades Católicas”, una sèrie de dos articles on Sardà ratificava que preferia morir abans que transigir i on insistia en què “en lo que atañe a cuestiones de conciencia, transacción equivale casi siempre a traición [...]”

---

⁵⁷⁵ Sardà i Salvany, F., “Los Fariseos” *Revista Popular*, núm. 64, 16.III.1872, compilat a *P.C* vol. VIII, p. 105.

⁵⁷⁶ Sardà i Salvany, F., “¿Qué exige las circunstancias?”, *Revista Popular*, núm. 129, 14.VI.1873, compilada a *P.C*. Vol. VIII, p. 181.

⁵⁷⁷ Sardà i Salvany, F., “El cumpleaños de Pío IX”, *Revista Popular*, núm. 176, 9.V.1874, p. 292.

⁵⁷⁸ *Ibíd.* Les paraules de Sardà duen a més d'una a la memòria aquelles escenes de mítings de PCUS on després de sentir el discurs del líder, els aplaudiments es perllongaven àmpliament ja que ningú no s'atrevia a deixar de fer-ho el primer, per por a ser titllat d'heterodox.

No es al catolicismo a quien le toca conciliarse con nadie; a las leyes, a las costumbre, a las instituciones modernas, toca reconciliarse con él.”⁵⁷⁹

5.1.5. Una visió fatalista de la Història

Un altre aspecte característic del discurs de Sardà i Salvany és la seva visió fatalista –en un sentit donosià- de la història. Als seus ulls, l’avenç del liberalisme abocava, irremissiblement, cap al socialisme⁵⁸⁰. Els articles en els que explicita aquesta lògica lineal resulten incomptables.⁵⁸¹ Pocs, però, com el que va escriure a propòsit d’una massiva manifestació popular a Madrid, amb el títol “El pueblo tiene hambre”, resumeixen tan nítidament el seu raonament.

En opinió de Sardà, Espanya caminava, inequívocament, cap al socialisme:

“Que no soy socialista, lo saben mis benévulos lectores: mas que al socialismo caminamos á grandes pasos, tengóselo también en distintas ocasiones repetido. La corriente de las ideas revolucionarias marcha hoy en este sentido, ayudada por la indolencia de unos y por el empuje inconsciente de otros. La Revolución fue primeramente religiosa, y se llamó Protestantismo; hízose

---

⁵⁷⁹ Sardà i Salvany, F., “Terquedades católicas”, núms. 176, 9.V.1874, ps. 290-291 i 177, 16.V.1874, ps. 305-306.

⁵⁸⁰ Casimir Martí, parlant del pensament de Torras i Bages, ja va fixar-se en aquesta lògica lineal –que contrasta amb la dialèctica del marxisme-, que servia per explicar com l’avenç del liberalisme comportava inevitablement, sense voler-ho, la degeneració cap al socialisme. Martí, C., “Torras i Bages: “El regionalisme tradicionalista, un antitipus ètic-històric del sistema de la Restauració” a, Balcells, A., (comp) *El pensament política català del segle XVIII a mitjan segle XIX*, Edicions 62, Barcelona, 1988, ps. 159-177, especialment, ps.165-66.

⁵⁸¹ Vegi’s, per exemple, entre d’altres,, “La desamortización” (article no localitzat, publicat, segurament, en forma de solt) i els publicats a *La Convicción*, “Curas y liberales”, “La aniquilación social” “El pueblo tiene hambre, “Fuego en toda línea” o el ja citat “La Encíclica y la Commune” articles apareguts entre principis de 1870 i l’estiu de 1871 i que es troben compilats a *Propaganda Católica*, Vol V.

luego política y se llamó Liberalismo; tiene ahora a hacerse social, y viene siéndolo ya y se llama Socialismo”⁵⁸²

Diversos motius justificaven, segons Sardà, aquesta imparable evolució cap al socialisme: el primer, l'exemple donat per les classes mitges al poble, en desamortitzar a l'Església. Si la classe mitja havia pogut desamortitzar l'Església⁵⁸³, per què no podia el poble “desamortitzar “ la classe mitja⁵⁸⁴? En segon lloc, denunciava Sardà, la fam que patia. Una fam, a la que s’hi sumava “la carencia casi absoluta de ideas religiosas”:

“Mas aparte de esto, que todo el mundo ve, menos los ciegos, el pueblo tiene a su modo de ver otra razón poderosísima para ser socialista. Es el hambre. El pueblo tiene hambre [...]. Hambre tiene, y es el hambre del león, que tiene constantemente á la vista la presa en que puede cebarse [...] el pueblo tiene hambre ante los placeres. Como se le ha enseñado que no hay otra vida que la presente, y que esta se reduce a gozar lo más que se pueda, es natural ande hambriento de goce. Decidme, dichosos de la tierra: ¿es posible que el pobre pueblo pase indiferente ante el espectáculo de vuestra felicidad terrenal? ¿Es posible que no le hostigue la música de vuestros espectáculos, el succulento aparador de vuestros restaurantes, el esplendor de vuestras *soirées*, el aristocrático rechinar de vuestras carrozas?”⁵⁸⁵

---

⁵⁸² El Oscurantista de buena fe, “El pueblo tiene hambre”, *La Convicción*, núm. 182, 24.VII.1870, P. 2428-30. Aquí hem fet servir el text compilat a *Propaganda Católica*, vol. V., p.113-117. La citació a la p. 113.

⁵⁸³ Aquest seria un dels arguments constantment esgrimits per Sardà a l’hora de condemnar la desamortització dels béns de l’Església. Vegeu, per exemple, la sèrie de dos articles titulada “La desamortización *Propaganda Católica*, vol. V, hivern 1870, ps. 43-51.

⁵⁸⁴ És el mateix argument que esgrimiria el P. Coloma, a *Pequeñeces*, quan satiritzava sobre la por d’una nova rica a perdre, en proclamar-se la República, una basta propietat adquirida pel seu marit amb la desamortització de Mendizabal. Coloma posava en boca de Diògenes –un vell aristòcrata decadent i irreverent- el mateix argument de Sardà: “¿Pues qué ha de hacer? – exclamó Diógenes. ¡Polaina! Lo que hicieron los frailes Agustinos, cuando su marido de usted y Mendizabal le quitaron la dehesa... ¡Tener paciencia!...A Cada puerco le llega su San Martín, doña Ramona [...] ¡Los socialistas! ¡ Los socialistas!... Esos han aprendido lógica: ahí tiene V. los nuevos amortizadores...” Coloma, L., *Pequeñeces*, Imprenta del Corazón de Jesús, Bilbao, s/d (1ª.1890), p.173.

⁵⁸⁵ “El pueblo tiene hambre”, p. 114.

El poble tenia fam fisiològica, “de verdad”, però també, i sobretot, el poble tenia fam de moralitat:

“otra hambre tiene el pueblo, hambre de moralidad [...] A un espectáculo cínico de carnes al desnudo, con el nombre de cuadros al vivo, no corresponde otra cosa al salir de aquel teatro o burdel, que un grito de abajo la propiedad...”⁵⁸⁶

Sardà recordava als liberals que “quien vientos siembra coge tempestades”:

“El pueblo tenía antes una universidad par sí en cada convento y un catedrático popular en cada fraile. ¿Por qué le habéis incendiado el convento y le habéis enseñado á maldecir al fraile que era tan su amigo [...] ¡Hombres del siglo, el polvo de las sagradas ruinas, el vapor de la sangre derramada, el lloro de las inocentes que habéis arrojado de sus asilos, esa es la ira de Dios que os acosa, ese es el dogal del socialismo que os estruja! Ya no hay convento, mas hay club; ya no hay fraile, mas hay tribuno demagogo; ya no hay santas Congregaciones por esas calles, mas hay huelgas y manifestaciones socialistas; [...] Escoged. Aquello es lo nuestro, lo de ayer; esto es lo vuestro, lo de hoy...”⁵⁸⁷

Una sola era, per tant, la solució possible:

“Matemos el hambre de goces con el ascendiente poderosísimo de las ideas religiosas, enseñando al pueblo á que fije sus miradas en un más allá imperecedero que nada tiene de común con las presentes alegrías.”⁵⁸⁸

Una solució, en la que ell feia temps que treballava:

---

⁵⁸⁶ Ibídem.

⁵⁸⁷ Ibídem.

⁵⁸⁸ Ibídem.

“Matemos el hambre de verdad, prodigándola por todos los medios posibles, facilitando la adquisición de publicaciones cristianas, promoviendo corrientes de catolicismo allí donde tantos años se han promovido sólo corrientes ateas. El pobre pueblo apenas puede concurrir á los establecimientos de enseñanza oficial [...] Fundemos establecimientos de instrucción popular, casinos, ateneos, conferencias, que el oscurantismo, vulgo catolicísimo, sólo quiere mucha luz para propagarse.”

Sardà parlava de recatolització però també , de reacció:

“...Matemos, finalmente, el hambre de moralidad, poniendo diques al vicio, encerrando otra vez en sus oscuros escondrijos a tanto bicho inmundito como ha salido á la luz pública desde el primer grito de nuestra Revolución. Ensalcemos lo puro y lo honrado, y no honremos jamás, jamás con nuestro aplauso lo grosero y lo bestial.”⁵⁸⁹

Era, en resum, la convicció que resultava impossible evitar la degeneració dels règims liberals cap al socialisme el que feia a Sardà radicalment partidari d'ancorar-se en el passat i defensar, fins a l'extrem, la conveniència d'una monarquia catòlica. Com va escriure per justificar la seva oposició a la monarquia constitucional d'Amadeu:

“Mitad del mundo va hoy hacia la república social, término forzoso de los principios de la revolución francesa. La otra mitad vuelve como única esperanza a la monarquía católica que por providencia especial de Dios conserva aún es todas las naciones sus legítimos representantes. Oponer a la república invasora e intransigente una monarquía que por confesión de sus inventores sólo difiere de la república en la forma, es mofarse del sentido común. No con tales diques se contiene tan arrebatadas corrientes. Una monarquía sólo tiene razón de ser cuando es monárquica [...] Todo lo demás

---

⁵⁸⁹ Ibídem.

no son sino los libertadores de la república social que le vienen despejando el paso y abriéndole la marcha.”⁵⁹⁰

Això , justament , és el que estava passant a Espanya:

“ [la República] Ya vendrá, ya vendrá, y como ella misma se lo promete, esto es, por las vías legales. [...] El gorro frigio se esconde dentro de la corona. [...] La república está contenida dentro del régimen actual como el pollo dentro de la cáscara del huevo. Tres años seguidos, o cuarenta tal vez, hemos estado incubando el huevo con el suave calor de la libertad. Basta de incubación. El polluelo pía ya muy fuerte y empieza a romper la cáscara que le incomoda. Ya veréis como acaba por desprenderse de ella cualquier día [...]”

Abans que ell, insistia Sardà, ja ho havia predit, feia dècades , el P. Alvarado:

“Adivinólo cincuenta años atrás el Filósofo Rancio que usaba buenos anteojos y cazaba muy largo. Todo, todo lo predijo el bendito padre, excepto lo del petróleo que en sus tiempos no se conocía.”⁵⁹¹

Arribats a aquest extrem, però, Sardà es mostrava optimista i convençut que, passat el diluvi , tornaria la calma. De fet, “las tempestades, dice la física, son el mejor desinfectante de la atmósfera.” ⁵⁹²

5.1.6. La concreció de l'antiliberalisme en la política del moment

“Sólo puedo admitir en política lo que ni anule, ni perjudique, ni deshonre mi Catolicismo.”

Sardà i Salvany, Desembre de 1869

---

⁵⁹⁰ El Oscurantista de buena fe, *Síntomas y pronósticos*, núm. 372, 20.VIII.1871, p. 5116.

⁵⁹¹ *Ibíd.*

⁵⁹² *Ibíd.*

El que Sardà escrivia amb contundència a la *Revista Popular* ho radicalitzava, si cap, des de les pàgines de *La Convicción* o des de les fulles volants de propaganda catòlica. Des del diari de Llauder, a més, Sardà posava noms i cognoms al discurs que, des del seu setmanari, mantenia només en l'esfera de les idees.⁵⁹³ En general, els seus articles de política "del moment" es caracteritzarien pel seu marcat to demagògic, van buscar sempre la ridiculització i difamació de l'adversari i, en contrast amb el que havia fet Balmes vint anys abans, en cap moment serien sensibles al contrast dels pressupòsits ideològics amb l'anàlisi de la realitat. Per a Sardà, els polítics del Sexenni no eren sinó uns aprofitats, "magnifico grupo de patriotas debatiendo los problemas sociales cuchara en mano, en torno de la olla que los mantiene" disposats a causar i provocar cròniques crisis ministerials només per satisfer interessos mesquins:

"una cucharada, un destinillo que se arrebatara por descuido á uno de los convidados, arma camorra, produce un casus belli, y amenaza de crisis al ministerio."⁵⁹⁴

---

⁵⁹³ A "Mis escrúpulos" per exemple, Sardà arremetia contra el partit moderat: "¿Qué gobierno moderado ha intentado siquiera una reparación? [...] Política dirigida siempre á disminuir o a paralizar por completo la influencia católica en todo lo que depende del Estado, com enseñanza, beneficencia, etcetera; política esencialmente *secularizadora* y de consiguiente *atea*. Trabas en todas partes para el bien, en vivo contraste con la desahogada libertad que se otorga al mal. Abierto el club y cerrado el convento. Autorizada con públicos reglamentos la infame prostitución, y violado primero con importunas visitas y luego saqueado y finalmente suprimido el asilo de la castidad y del pudor cristiano. ¡Porque has de saberlo, aunque te avergüences, pueblo español! ¡Tu hija puede vender, si gusta, su honra y su cuerpo por cuatro reales con permiso del Gobierno, y contando con su protección en caso de atropello; no puede, empero, dedicar su corazón á Dios con votos religiosos porque... ¡El gobierno lo tiene prohibido!!!! L'únic que diferenciava un partit liberal d'un altre era una simple qüestió de proporcions a l'hora d'atacar l'Església.: "El moderado se contenta con inquietarla y desamortizarla *decorosamente*. El Unionista la pone en ridículo por boca y pluma de Lorenzana y del *Diario Español*. El progresista la insulta por las calles, la mata de hambre [...] El republicano la separa del Estado, ya que no puede de la tierra, demuele la parroquia, funde las campanas, ataca la virginidad de María [...] ¡Qué rareza! ¿No parece obedecer esta escala á una exacta ley de proporciones?, "Mis escrúpulos, ó sea, Catolicismo y liberalismo", *Propaganda Católica*, vol.V., ps. 34-38. Datat al gener de 1870

⁵⁹⁴ El Oscurantista de buena fe, "Cosas del día", núm. 304, 9.VII.1871, p. 4164. Aquest article, curiosament no fou compilat als volums de la *PC*.

Lluny d'interessar-se per les causes objectives que els provocaven, per a Sardà, els continus canvis de govern esdevenien el perfecte pretext per ridiculitzar el nou ordre liberal que s'intentava bastir. Així, per exemple, davant l'encàrrec d'Amadeu a Ruiz Zorrilla, "mozito despierto, vivaracho y andarín" de formar nou govern, l'estiu de 1871, Sardà va exhibir el pitjor rostre del seu discurs i va arremetre contra els polítics i el sistema representatiu liberal en general:

"Ministerio nuevo tenemos en campaña. El carro de la revolución española ha cambiado de tiro, y cansado sin duda de balancearse acá y acullá sin adelantar paso (unos dicen por la esperanza del camino, otros por la poca fuerza y habilidad del ganado), dispónese ahora a emprender, vivo, vivo, un trote franca y despejadamente progresista. Hora era ya [...]." ⁵⁹⁵

Per a Sardà, tot es reduiria, un cop més i com de costum, a parlaments i discursos. Als seus ulls, l'únic que intentaven fer homes com Ruiz Zorrilla amb tants parlaments era, senzillament, amagar la pròpia impotència a l'hora d'obrar, i intentar passar a la Història com a grans projectistes. Tot plegat, confirmava la inutilitat del sistema parlamentari:

"¡Qué día nos deparará la providencia de Dios un ministro mudo! ¡Si bien que aquel día muy mal andarían las instituciones parlamentarias, que por lo visto todas se reducen a hablar!" ⁵⁹⁶

Com es pot suposar, el resultat esperat per Sardà de tot plegat, confirmava les pròpies conviccions de sempre:

"Por de pronto sabemos ya cómo ha empezado todo esto... Réstanos saber ahora cómo acabará. Dificilillo es el oficio de profeta; pero si no mienten señas, si algo vale la ciencia que podríamos llamar astronomía política, esto acabará como suelen los fuegos artificiales: con trueno gordo. Óyese de lejos, lejos, un rum-rum que trae inquietos a los más avispados; percíbese en la atmósfera un

---

⁵⁹⁵ El Oscurantista de buena fe," ¡Al trote!", núm. 337, 30. VII:1871, ps. 4635-36.

⁵⁹⁶ *Ibíd.*

cierto olorcillo de petróleo que marea; vese en el horizonte tal cual celaje rojizo que pronostica no lejana tormenta. Toda Europa lo ve. Toda Europa lo teme. Y en tanto, nuestro carro no cesa de andar, y vive Dios que hace bien. En esto soy de la opinión de un colega liberal que acaba de decirnos lo mismo: “Lo que se ha de andar, que se ande pronto”. ¡Pronto, sí, señores míos, jarre, pues! ¡al trote! Y vayamos cuanto antes... á cualquier parte.”⁵⁹⁷

Si amb Ruiz Zorrilla Sardà no exhibí , precisament, un excessiu interès conciliador, no fou tampoc massa considerat a l'hora d'opinar sobre Sagasta i el nou ministeri que es veié cridat a constituir el desembre d'aquell mateix any⁵⁹⁸. Lluny de valorar els seus esforços per situar la “Revolució” en paràmetres més assumibles per als sectors conservadors, Sardà va ridiculitzar, sense matisos, l'actitud del polític riojà. La tàctica, com sempre, frases tretes de context i sàtires simplistes:

“¿Han oído Vds? Pues bien claro la va diciendo el nuevo conservador [...] Entendido lo tenemos, y nadie podrá alegar ignorancia. Ser conservador, según él, es conservar todo lo que conviene á un hombre cuando está satisfecho. Pues, digo yo ¿qué otra cosa puede convenir á un satisfecho, sino que le vayan conservando la mesa puesta, y en ella plata abundante? [...] Un ladrón que haya desamortizado (vamos a decir) una bolsa que estaba en las manos muertas de su legítimo dueño, ¿qué desea sino conservarla en su poder? Es claro: está satisfecho con ella. Es, pues, un buen conservador, tanto por lo menos como el Sr. Sagasta...”⁵⁹⁹

Els exemples, que podríem continuar, evidencien sempre la rotunda oposició de Sardà a cap mena de transacció ni conciliació amb el liberalisme en general, i amb l'ordre

---

⁵⁹⁷ *Ibíd.*

⁵⁹⁸ Una bona síntesis del context en que Sagasta és nomenat cap del govern, el 21 de desembre de 1871, i del Sexenni en general a López Cordón, Mª V., *La revolución del 68 y la I República*. Siglo XXI, Madrid, 1976.

⁵⁹⁹ El oscurantista de buena fe, “Un tipo de actualidad” *La Convicción*, núm. 47, 3.I.1872, p. 93-94. En l'article de Sardà i Salvany ridiculitzava Sagasta treient de context el mot “satisfet” usat per Sagasta al Congrés per explicitar la seva adhesió a l'ordre constitucional.

constitucional vigent, en concret. Evidencien, també, l'absolut menyspreu de Sardà per contrastar la pròpia cosmovisió amb l'anàlisi objectiva de la realitat.⁶⁰⁰

Com no podria ser d'una altra manera, les pàgines de la *Revista Popular* i, sobretot, els articles de Sardà a *La Convicció*, es posarien, des de l'esclat del Sexenni, al servei de la lluita contra el que, als seus ulls, eren dogmàtics intents de secularització de la societat. Reclamant-se sempre apolític, no obstant això, Sardà no dubtaria a combatre, amb passió, en favor de la unitat religiosa, i en contra, consegüentment, de tot el seguit de disposicions que es derivaren de la tímida assumpció per part de la Constitució de 1869, per primera vegada en la història d'Espanya, de principis de tolerància religiosa (matrimoni civil; registre civil; secularització dels cementiris).⁶⁰¹

A tal d'exemple, d'entre tots aquestes qüestions, aquí ens hem fixat en tres aspectes que resumeixen, prou clarament com concretava Sardà i Salvany el seu antiliberalisme doctrinal, presumptament apolític:

1. La posició de Sardà davant l'enderroc de convents
2. L'atac despietat a la premsa titllada d'anticatòlica i de forma molt especial, a la considerada "falsament" catòlica, amb qui de fet, estarà competint ideològicament però també econòmica.
3. La seva defensa, més o menys explícita, d'una opció de partit: la Comunió catòlico-monàrquica.

---

⁶⁰⁰ En aquest sentit, i a diferència de la manera com Gatell o Vilarrasa escriurién la seva *Historia de la revolució*, per Sardà l'argument era sempre el mateix. L'únic que canviava eren, en part, els seus protagonistes.

⁶⁰¹ L'article 21 de la Constitució de 1869 havia establert: "La Nación se obliga a mantener el culto y los ministros de la Religión Católica. El ejercicio público y privado de cualquier otro punto queda garantizado a todos los extranjeros residentes en España, sin más limitaciones que las reglas universales de la moral y del derecho. Si algunos españoles profesaren otra religión que la católica, es aplicable a los mismos todo lo dispuesto en el párrafo anterior". Sobre aquesta qüestió resulten de molt interès algunes de les reflexions presentades a la ponència "La confesionalidad del Estado en España" presentada per Manuel Revuelta González, a l'Encuentro celebrat a Alacant del 14 al 17 de novembre de 1990, i recollida a La Parra, E. i Pradells, J., eds. *Iglesia, Sociedad y Estado en España, Francia e Italia (s. XVIII al XIX)* Instituto de Cultura "Juan Gil Albert", Alicante, 1992, ps. 373-397.

5.1.6.1. La posició de Sardà davant l'enderroc de convents

Des de l'esclat del sexenni, i després de pràcticament vint anys sense demolicions, la qüestió dels enderrocs de convents i edificis eclesiàstics torna a ser tema d'actualitat en la vida política⁶⁰². Com es pot suposar, Sardà i Salvany no tardaria a sumar-se a les veus que reclamaven del govern la conservació d'aquests edificis⁶⁰³. De fet, la renovada empena demolidora que exhibirien les noves autoritats “revolucionàries” contribuï a augmentar en molts, el que fins aleshores només havia estat una incipient sensibilitat conservacionista.⁶⁰⁴

En tot cas, i de costat a la seva major o menor sensibilitat conservacionista, per Sardà i Salvany, sobretot, l'enderroc de convents era un argument més per ratificar el seu visceral antiliberalisme. Des de les pàgines de *La Convicció*, i amarat de romanticisme historicista, Sardà aprofitaria les efemèrides de la crema i/o enderroc de convents i monestirs dels anys trenta per recordar alhora que les arrels cristianes de Catalunya, el contrast entre el llegat monumental i el panorama destructor originat pel liberalisme⁶⁰⁵. Així, parlant de Sant Cugat, per exemple, Sardà escrivia:

---

⁶⁰² A Barcelona, durant els anys del Sexenni, s'enderrocaren l'Església de Sant Sebastià (1868), els convents de Santa Maria de Jonqueres (1868), Santa Maria de Jerusalem (1868-85), Sant Pere de les Puelles (1871) i l'Església de Sant Miquel (1869). Cf. Ganau i Casas, J., *Els orígens del pensament conservacionista en l'urbanisme català (1844-1931)*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1997.

⁶⁰³ De fet, a la península, la sensibilitat conservacionista tenia una ben curta tradició (tot just el 1857 la Real Academia de Bellas Artes de San Fernando havia estat designada com a la màxima autoritat de país en matèria de conservació de monuments, en substitució de les encara més ineficient Comisió Central de Monumentos)

⁶⁰⁴ Aquest és el cas, per exemple, de la pròpia Comissió de Monuments de Barcelona, la qual, des de l'esclat del Sexenni desplegaria una intensa –i poc reeixida– activitat per evitar molts dels enderrocs previstos per l'Ajuntament. També durant aquests anys l'Academia de Belles Arts de Barcelona (1869) i l'Academia de Bellas Artes de San Fernando (1872) reclamarien del govern una llei de conservació del patrimoni.

⁶⁰⁵ Vegeu per exemple “Un monumento de la libertad” *La Convicció*, núm. 228, 21.VIII.1870, p. 3036-37, article on, a propòsit d'una excursió a la capital del Ripollès, Sardà aprofita per plorar la crema del monestir de Ripoll. L'article tornaria a ser publicat amb el títol “Un monumento de la revolución” el setembre d'aquell mateix any. Vegeu també “Sant Cugat”, on commemora l'efemèride del 25 de juliol de 1835; “Hermoso desquite” “Rasgo liberal” o “Recuerdos oportunos”, tots els apareguts a *La Convicció* entre maig de 1871 i gener de 1872 i compilats a la *Propaganda Católica*, vol. V.

“...al penetrar en su hoy profanado recinto infunde pavoroso respeto la idea de que es aquel uno de los sitios de Cataluña más augustos por su antigüedad y por sus recuerdos, uno de los que más elocuentemente hablan al alma del buen católico y del buen catalán.”⁶⁰⁶

D'entre els articles escrits per Sardà sobre aquesta qüestió ressalten, sobretot, els dedicats a glossar la memòria de Ripoll. La commemoració de la crema de convents i monestirs com el de Ripoll,⁶⁰⁷ o Sant Cugat, era, per Sardà, una obligació ineludible en l'activitat del propagandista catòlic.

“Tesoros podría pagar el liberalismo por conseguir borrarla de sus abominable historia. Cuestión de empeño debe ser, pues, para el propagandista católico procurar se conserve perpetuamente viva en la memoria de los pueblos...”⁶⁰⁸

En una visió acrítica i idealitzada dels temps passats, la memòria dels excessos anticlericals, esdevenia, en definitiva, la prova irrefutable de la barbàrie liberal, que Sardà trobava confirmada arreu.

El juny de 1871, a propòsit de l'esglai mostrat per *La Crònica de Catalunya* pels fets de la Comuna parisenca, Sardà publicava “Recuerdos oportunos”, un incisiu article on es comparaven els excessos realitzats a París durant les darreres setmanes amb el seguit

---

⁶⁰⁶ “Sant Cugat del Vallés”, *Propaganda Católica*, vol. V, p. 303. Noti's també, la identificació que fa Sardà entre “catòlic” i “català”, senyal inequívoc d'un discurs nacionalcatòlic que el prevere sabadellenc no abandonaria en tota la seva vida. Vegeu per exemple, Sardà i Salvany, F., *Religió i Regionalisme o Catalunya per nostre Senyor Jesucrist per...* Conferència llegida en la Academia Católica de Sabadell lo dia 9 de mateix de 1892, Libreria y Tipografía Católica, Pi, 5, Barcelona, 1892.

⁶⁰⁷ Incendiat el 1835 i 1839, ja el 1842 es van dur a terme les primeres gestions per intentar preservar el que n'havia quedat. Des de 1850, i gràcies a la tenacitat d'Eudald Ragner, el monestir rebria petits ajuts econòmics per a tasques de consolidació. Fou a partir de 1851 que es començà a parlar, per primer vegada, de la possibilitat de restaurar el monestir. El propi Mañé i Flaquer dedicaria diversos articles des de les pàgines del Brusi a promoure aquesta iniciativa. Finalment, el 1871 l'Academia de San Fernando aprovaria el projecte de restauració del monestir presentat per Elies Rogent. Sobre aquestes primeres peses en el llarg camí de la restauració del cenobi de Ripoll vegeu, Ganau i Casas, J., *Els orígens del pensament conservacionista...*, ps. 54-62.

⁶⁰⁸ “Sant Cugat del Vallés”, p. 302.

d'atrocitats realitzades pel liberalisme a Espanya, el transcurs del segle. Després de recordar que també a l'estat espanyol els liberals havien tingut sempre per costum fer-se amb el poder per la via insurreccional; i que també aquí la propietat privada havia estat contínuament violada, Sardà afegia:

“La Comunne ha derribado la columna de Vendome, recuerdo de las victorias de Francia. ¿Qué era Ripoll incendiado por los liberales? El primer monumento de la reconquista de Cataluña por nuestros Condes. Allí estaba cincuenta años atrás la tumba de Vifredo que ahora buscamos entre las ruinas. El fuego liberal la devoró. ¿Qué era Poblet? El monumento del apogeo de nuestro poderío; nuestro Escorial. Allí estaban los mausoleos de la casa de Aragón. No los vándalos sino los liberales, arrancaron de su sepulcro la momia de Jaime el Conquistador, y la pusieron, fusil al brazo, par que parodiase un centinela [...] ¿Eran o no eran glorias patrias las tumbas de Vifredo y del Conquistador? Pues conste no fue la Comunne de París quien las pisoteó.”⁶⁰⁹

Com a França, tampoc aquí els liberals no havien dubtat a profanar les coses santes; ni havien dubtat a assassinar impunement⁶¹⁰; ni a enderrocar “bibliotecas y archivos y preciosidades artísticas⁶¹¹” Destaca com , en aquest punt, Sardà exhibia un argument que seria recuperat, anys més tard , durant l'aixecament militar del general Franco: el de responsabilitzar al liberalisme –la revolució- de la destrucció de monuments i tresors artístics:

“Incendio y demolición de bibliotecas y archivos y preciosidades artísticas. El fuego liberal arrasó con los mejores monumentos del arte español las mejores de sus bibliotecas.”⁶¹²

---

⁶⁰⁹ “Recuerdos oportunos” *La Convicción*, núm. 252, 4.VI.1871, ps. 3004-3006. Aquí citarem l'article compilat a la *Propaganda Católica*, vol. V, ps. 254-259.

⁶¹⁰ En aquest punt Sardà i Salvany feia memòria de l'assassinat del bisbe Strauch. El que no es recordava d'assenyalar del bisbe que traduí Barruel al castellà era la seva implicació amb la Regència d'Urgell.

⁶¹¹ *Recuerdos oportunos* p. 257.

⁶¹² *Ibíd.* El 1936 els bisbes espanyols ho dirien amb termes similars: “ A los sin Dios, si les sobra la elevación y consolación religiosa, les sobran también los monumentos de arte y la alta

Després d'esmentar diversos exemples –als seus ulls- d'injustes demolicions, Sardà es fixava en el que havia passat a Barcelona:

“Habían quedado en pie en Barcelona los claustros del magnífico convento de Santa Catalina. Para conservar esta joya del arte gótico catalán se pensó hacer de ellos pescadería, y se representó en este sentido. La respuesta de los liberales de Madrid es digna de la Cumunne: “De los monumentos del fanatismo, dijeron, no debe quedar ni una piedra ni una huella”. Y se derribó lo que quedaba de aquella joya.”⁶¹³

Setmanes més tard, Sardà recuperava el tema conservacionista amb un article on es felicitava per haver aconseguit salvar la part més artística del convent de Santa Maria de Jonqueres, un edifici situat en el límit de les muralles i que era vist per les autoritats municipals com a un obstacle per a la connexió de la ciutat antiga amb l'Eixample que es començava a configurar.⁶¹⁴ De l'argument de Sardà, en resalta, sobretot, el qüestionament de les raons esgrimides per l'Ajuntament a l'hora de justificar l'enderroc:

“Una orden fríamente dictada, apoyada en aparentes motivos de pública conveniencia, e inspirada en el fondo por odio satánico contra la fe.”⁶¹⁵

---

cultura...” fragment de “Las dos ciudades” Carta Pastoral del Bisbe de Salamanca, Enric Pla i Deniel (30.9.1936) reeditada a Toñón de Lara M., *Historia de España*, vol. XII, Labor, Barcelona, 1992, p. 463. “La révolutions fut barbare” en tant qu'elle détruisit l'oeuvre civilisatrice de plusieurs siècles. Elle détruisit des milliers d'ouvres d'art, dont beaucoup avaient une réputation universelle. Elle pillait ou incendiait les archives, rendant impossible la recherche historique ou la preuve instrumentale des faits d'ordre juridique et social. Des certains de tableaux ont été poignardés, des sculptures mutilées, des merveilles architecturales détruites à jamais...” *Lettre collective des Évêques Espagnols à tous les Évêques du monde au sujet de la guerre en Espagne* (1.7.1937), Imprimerie A. Ledigne, Bruxelles, 1937. Sobre aquesta qüestió vegeu l'interessant article de Marki Daniel, “Espanya: la cultura durant la guerra” dins *Art i poder. L'Europa dels dictadors*, Centre de Cultura Contemporània de Barcelona i Institut d'edicions de la Diputació de Barcelona, Barcelona, 1996, ps. 63-107.

⁶¹³ *Recuerdos oportunos*, p. 258. Incendiat el 1835, el 1837 fou acabat d'enderrocar per construir-hi l'actual mercat de Santa Caterina (1842)

⁶¹⁴ L'edifici fou enderrocat el 1869. Amb tot, l'Església i el claustre gòtics van ser desmuntats i traslladats a l'Eixample.

⁶¹⁵ “Hermoso desquite”, *La Convicción*, núm. 361, 13.8.1871, ps. 4953-54. De fet, Sardà no seria l'únic que dubtaria dels motius reals que havien propiciat l'enderroc del convent. Així, per

Per Sardà, tot plegat demostrava que “para la Revolución no hay Dios, ni hay arte, ni hay patria. “ El trasllat del claustre i de l’Església gòtica, prenien , a més un elevat valor simbòlic:

“En aquellos mismos angustiosos días la fe y el patriotismo se dispusieron a tomar un hermoso desquite. “Recojamos, se dijeron, esas piedras preciosas que la Revolución esparce con tanta saña, y reconstruyamos la obra de Dios, y démosles con ella en rostro a los impíos demolidores. Probemos al mundo que si ellos saben destruir, no le ha pasado aún al Catolicismo la época de edificar. No sea sola la Edad Media la única que pueda gloriarse de haber alzado en la ciudad condal monumentos de piedra a la Religión; mostremos que también sabemos hacerlo nosotros en plena edad revolucionaria. Y dicho y hecho. Y, a impulsos del ardor católico, apreció otra vez, como brotando de las entrañas de la tierra, el templo demolido.”⁶¹⁶

Reconstruir l’Església i el Claustre de Jonqueres era, en resum, molt més que refer un monument. Per Sardà i Salvany era el símbol dels inicis de la restauració cristiana.⁶¹⁷

Ultra la seva probablement sincera sensibilitat conservacionista, per a Sardà, la tenacitat en la defensa dels monuments religiosos esdevenia, en definitiva, un nou front des d’on poder plantar cara a “la Revolució”⁶¹⁸. Paradoxes del destí, però, i retòriques al

---

exemple, dos membres de la Comissió de monuments de Barcelona, J. De Manjarrés i J.O. Mestres, també s’oposaren a l’enderroc i qüestionarien els arguments de l’Ajuntament , ja que, al capdavant “se destruye un monumento tan solo para prolongar en línea recta una calle que toca ya a su término” Informe citat per *Ganau, J., Els inicis del pensament conservacionista...*p. 177, que alhora l’obté de l’extens resum de les activitats de la Comissió de monuments de Barcelona, realitzat per J. Grahit a *Comisión de monumentos históricos y artísticos de la provincia de Barcelona*, Comisión Provincial de Monumentos, Barcelona, 1947.

⁶¹⁶ *Ibidem*.

⁶¹⁷ L’argument esgrimit per Sardà a l’entorn de la recuperació de l’Església i claustre de Jonqueres és el mateix que, als vuitanta i noranta, exhibirien Jaume Collell o Morgades a propòsit de la restauració de Ripoll.

⁶¹⁸ De fet, una simple quantificació, per èpoques , del nombre de convents enderrocats, confirma que no era del tot injustificada l’atribució de les iniciatives d’enderroc a raons polítiques o ideològiques! Així, no deixa de ser significatiu que, a Barcelona, per exemple, entre 1835 i 1844 (1848) es produïssin 8 enderrocs; cap més fins al Sexenni; 8 més durant el període

marge, el cert és que justament aquella nova parròquia que per Sardà simbolitzava la primera victòria contra la revolució s'estrenaria tenint com a rector a Eduard Maria Vilarrasa, un dels eclesiàstics partidaris de l'harmonització entre catolicisme i liberalisme.⁶¹⁹

5.1.6.2. *L'atac despietat a la premsa titllada d'anticatòlica.*

Si a la *Revista Popular* Sardà i Salvany s'esforçarà, en general, a mantenir el seu antiliberalisme en el terreny de la doctrina (sense arribar a concretar-lo i personificar-lo en excés), a les pàgines de *La Convicció*, en canvi, Sardà arremetrà contra els qui considerarà el principal enemic dels catolicisme. Ens referim, és clar, no a republicans i socialistes, sinó, especialment, a la gent del *Diario de Barcelona* i de la *Crónica de Catalunya*.

En contra del que seria raonable de suposar, contrastant amb els despietats i continus atacs a la premsa catòlica liberal (*el Brusi*) i a la liberal progressista (*La Crónica de Cataluña*), les referències a la premsa republicana seran realment escadusseres. No hem trobat cap referència de Sardà a *La Voz de Cataluña* de Vallès i Ribot, ni a *El Estado Catalán* d'Almirall, ni pràcticament cap tampoc a la premsa republicana federal representada per *La Razón*, *El Independiente*, *La Independencia* o *La Reforma*.⁶²⁰ Els atacs i polèmiques a *el Brusi*, en canvi, serien a més d'una constant, un dels trets distintius de *La Convicció*. Atacat amb duresa des de les pàgines liberals i republicanes, de fet, a l'hora d'aconseguir el reconeixement dels col·legues carlins de res li serviria al

---

1868-1875 i 5 més entre 1876 i 1888. Dades extretes de la Taula 4 del llibre de Ganau, J., *Els inicis del pensament conservacionista...* ps. 182-183.

⁶¹⁹ Sardà s'oblidà també, evidentment, de ressaltar la presència en els actes d'inauguració de la nova parròquia (que es van celebrar el 15 d'agost de 1871) de l'alcalde Francesc Soler.

⁶²⁰ *La Razón* va deixar de sortir el juny de 1870. La substituï, fins a l'1 de febrer de 1871, *El Independiente*. A aquest el seguí *La Independencia*, que es publicà entre el 3 de febrer de 1871 i l'1 de juny de 1874. Després d'un breu parèntesi al juny, en què apareix sota el nom de *La Reforma*, *La Independencia* tornà a reaparèixer. Sardà esmentaria *La Independencia* en una ocasió, a l'article "Tutti contenti". Dades sobre aquests periòdics a *200 anys de premsa periòdica a Catalunya (1792-1992)*, Fundació Caixa de Catalunya, AHMB i Col·legi de Periodistes de Barcelona, Barcelona, 1992.

degà de la premsa catalana la seva total adhesió a la preservació de la defensa de la unitat catòlica d'Espanya, o la seva radical oposició a la instauració del matrimoni civil o del Registre civil. Als ulls dels joves redactors de *La Convicción*, el mal que feia *el Brusi* a la seva causa era molt pitjor, fins i tot, que el que podien fer republicans i socialistes.

De fet, ja ho havia dit Sardà i Salvany en l'opuscle *Los Malos periódicos*. Convençut que "si satanás hubiese de encarnarse en algo digno de su perversidad y de su odio a Dios y al género humano, encarnaría en un mal periódico". Sardà assenyalava com a periòdics més perversos els que, sota l'aparença de catòlics, professaven principis liberals.⁶²¹ Dintre d'aquests, distingia, a més, entre els "hipócritas torpes" i els hàbils:

"¡Mírale al hipócrita torpe! Encabeza su número con las cuarenta horas, Corte de María y Santos del Calendario. Tiene su sección de anuncios religiosos, e inserta con frecuencia descripciones de los actos de culto más extraordinarios. Esto es el barniz, la máscara, la saya de fraile que le cubren, ¿queréis ver el rostro verdadero y los cuernecitos de Satanás asomando detrás del negro capuz? Lee la Gacetilla, las correspondencias, el fondo; a caza siempre de anécdotas que puedan poner en ridículo el buen nombre de un ministro del altar, elogios a todas horas para toda disposición legal que tienda a mermar la legítima influencia de la iglesia sobre la sociedad, en todo conflicto entre la iglesia y la revolución siempre dando su voto favorable a la revolución y condenando las demasías (así las llama) de la Iglesia..."⁶²²

Si probablement *la Crónica de Cataluña* havia servit a Sardà d'inspiració a l'hora de descriure els periòdics hipòcrites ingenus, el record i la referència al *Brusi* no es farien esperar, en parlar del "periòdicos hipócritas hábiles":

"La máscara del periódico hipócrita hábil suele ser en primer lugar la moderación [...] en segundo lugar, una palabrita que es la clave de todas sus

---

⁶²¹ Sardà i Salvany, F., *Los malos periódicos, por...* 2a edició, "Biblioteca Popular", calle del Pino, 5, Barcelona, 1871, p.3.

⁶²² Sardà i Salvany, F., *Los malos periódicos...* p. 14-15.

operaciones y el secreto de todos sus equilibrios en la cuerda floja. Esta palabra dulce, blanda, acomodaticia, es la gran palabra de hoy, la gran palabra del siglo, la palabra compendio de todo el sistema filosófico de ciertas gentes. Esta palabra no es nombre, ni es verbo, es una simple conjunción, que ningún gramático reaccionario hubiese soñado llegado a tener con el tiempo tal importancia. Esta palabra mágica es el *pero*. Un *pero* soltado a tiempo y con habilidad, es el admirable comodín con que sale de todos los apuros y se contenta a todo el mundo [...] Con un buen *pero* a parecer perpetuamente irreconciliables, como son el espíritu católico y el espíritu revolucionario, el amor a la Iglesia y el entusiasmo por sus opresores, etc. Se puede decir, como se decía no ha mucho: el Papa está en su derecho de convocar un concilio, *pero* no conoce que los tiempos no están para eso. Lo de Víctor Manuel es una villanía, *pero* el *non possumus* del Papa es una terquedad. La Iglesia ha sabido la gran civilizadora del mundo, *pero* en el siglo actual no debiera oponerse á la corriente de las ideas. ¿Quién no ha leído estas y otras frases por el estilo? ¿Quién no conoce á alguno o algunos de estos periódicos sabios, que se erigen en intermediarios y amigables componedores entre la Iglesia y Satanás, dando lecciones a uno y á otro [...]”⁶²³

Ultra la discrepància doctrinal i estratègica entre uns i altres, el fet que els lectors del *Brusi* i de *La Convicció* fossin, especialment en aquelles circumstàncies de desordre social i polític, potencials subscriptors i fins i tot votants de les dues opcions, devia contribuir ben poc a serenar el to de les polèmiques. De fet, en el transcurs del Sexenni les polèmiques entre el *Brusi* i *La Convicció*, especialment davant la imminència de processos electorals serien constants.

A l’octubre de 1871, *Diario de Barcelona* i *La Convicció* (aquest darrer de la mà del jove sacerdot Salvador Casañas) mantindrien una llarga i tensa polèmica sobre la compatibilitat entre catolicisme i liberalisme.⁶²⁴ La duresa d’alguna de les acusacions

---

⁶²³ *Los malos periódicos*, ps. 18,19 i 20.

⁶²⁴ Casañas signaria les noves col·laboracions a *La Convicció* sota el pseudònim de “k”. Bonet, J., Martí, C., *L’integrisme a Catalunya. Les grans polèmiques: 1881-1888*, Vicens Vives,

creuades motivà la implicació en la polèmica de, fins i tot, Josep Coll i Vehí, un home que, com hem pogut veure, s'esforçava a mantenir l'associació de catòlics que presidia al marge de les trifulgues partidistes. Dolgut per les paraules del *Brusi* aparegudes el 21 d'octubre, que havien denunciat i censurat l'ús i abús del qualificatiu de "catòlic" per a tot tipus d'iniciatives, Coll i Vehí s'implicava, també, en el pols sostingut fins aleshores per Casañas:

"Lejos estaba yo de imaginarme que en el instante mismo de coordinar estas breves líneas [es refereix al pròleg que servia de presentació a la llista de socis de l'Asociación de Católicos], había de tener que ver prohijado un error tan grave por periódicos á cuya redacción pertencí largo tiempo, y quizás por amigos queridos de cuya sinceridad y rectitud tengo muchas y segurísimas prendas. Dicen algunos que no admiten que haya periódicos católicos, ni casinos católicos, ni *jockeys-clubs católicos*, porque les repugna que se abuse de una palabra tan respetable, al paso que reconocen la conveniencia de que haya periódicos escritos por católicos, y sobre todo con espíritu verdaderamente católico."⁶²⁵

Malgrat que Coll deia estar convençut que aquestes paraules no anaven dirigides a "nuestra humildísima é ignorada asociación", en la seva opinió, "la opinión del periódico responde en este punto á la opinión unánime de todos los enemigos del catolicismo".⁶²⁶ Coll i Vehí defensava, tot seguit, la licitud de la creació de tot tipus d'entitats amb l'etiqueta de catòliques, emparant-se en la reiterada benedicció que havien rebut del Papa, així com en el suport unànime del clergat a aquest tipus d'iniciatives. Per si aquest arguments resultaven insuficients, Coll i Vehí afegia el de la urgent necessitat de bastir una oferta de sociabilitat alternativa a la liberal:

Barcelona, 1990, p. 13. La polèmica entre el *Brusi* i *La Convicción* fou recollida a *Polémica sobre el liberalismo católico entre La Convicción y el Diario de Barcelona*. Librería de Palet Hermanos, calle de la Paja, 12, Barcelona, 1871.

⁶²⁵ Asociación de Católicos de Barcelona, Imprenta de Verdaguer, Barcelona, 1871, p. 7-8.

⁶²⁶ *Ibíd.*

“Cuando es tan evidente que existen y prosperan casinos, clubs, y ateneos donde amigablemente y con grande chacota se departe de los más santo y respetable, donde las mesas y bibliotecas están atestadas de libros, periódicos y revistas prohibidos, donde el protestante, el libre-pensador, el escéptico tiene derecho a propalar sus errores, ¿Qué razón plausible impide que al lado de esos ateneos, clubs ó casinos, se funden otros clubs, ateneos ó casinos donde el católico encuentre solaz esparcimiento, sin tener que llevarse las manos á los oídos, y sin temor de que ofendan su vista el papel saturado de blasfemias ó la inmundada caricatura del Papa?”⁶²⁷

Apretat per propis i estranys, i cansat de rebre de part de *La Convicción*, evasives i insults com a resposta als seus arguments, el *Brusi* va acabar abandonat la discussió, no sense explicitar cert regust de derrota. El 28 d’octubre escrivia:

“¿Es justo, es prudente, es digno que estando como estamos sosteniendo hace tres años una lucha á brazo partido contra todos los elementos revolucionarios y en defensa del dogma, de la disciplina, de la libertad de la Iglesia y de los intereses del clero, venga un periódico que se titula católico á distraernos, a zaherirnos y á herirnos por la espalda, dejando en paz á los enemigos de los principios que nos son comunes? Esto podrá satisfacer el amor propio de los redactores de *la Convicción*; será tan carlista como se quiera; pero dudamos que sea católico.”⁶²⁸

Amb tot, pocs mesos més tard, i potser per treure’s l’espina de la darrera polèmica, era un article de Mañé i Flaquer, “En lo pasado y lo presente”, el que encitava de nou les discussions.⁶²⁹ Malgrat que les pretensions d’aquest primer article eren modestes – tractava senzillament de rebatre el pressupòsit de considerar que les divisions dins dels partits afectessin només als de filiació liberal- la reacció de *La Convicción*, que el

---

⁶²⁷ Ibídem.

⁶²⁸ *Polémica sobre el liberalismo católico entre La Convención y el Diario de Barcelona*. Librería de Palet Hermanos, calle de la Paja, 12, Barcelona, 1871, p. 28.

⁶²⁹ Mañé i Flaquer, Joan, “En lo pasado y lo presente” *Diario de Barcelona*, núm. 27, 27.I.1872, p. 941-944.

considerà una vertadera provocació i insult a la inqüestionable noblesa del partit carlista, no es feu esperar.⁶³⁰ Amb l'enfrontament (que es perllonga diverses setmanes) Mañé i Llauder explicitarien, de nou, els seus punts de contacte i les seves divergències “estratègiques” i polítiques. Pel primer, la intransigència i dogmatisme del segon no farien més que perjudicar la causa que pretenia defensar. Una causa, a més, que no dubtava a fer un ús interessat i partidista del que era més sagrat, la religió. Així li ho retreia Mañé, en resposta al to injust i exagerat amb què Llauder havia contestat el seu primer article:

“ No conocemos sus propósitos, ni podemos adivinar sus fines; pero sí diremos que no es este el medio de agrupar alrededor de la bandera de los intereses permanentes de la sociedad á todos los elementos que, unidos, podrían hacerla triunfar de los enemigos que la combaten con armas poderosas y sin tregua ni descanso. Y si nuestro impugnador contempla este asunto desde la azotea que dice le sirve de observatorio, verá que este sistema, empleado ya antes en su partido, lejos de atraerle refuerzos ha producido aquellas divisiones que recordamos hace algunos días [...]”⁶³¹

Per a Llauder, en canvi, l'entestament de Mañé a l'hora de buscar la conciliació del catolicisme amb el liberalisme era el pitjor dels mals que podia patir societat:

“Más me entristecen artículos como los del señor Mañé y Flaquer que todas las proclamas de la Internacional; porque estas amenazan con franqueza, y aquellos van dirigidos á desbaratar la única defensa que podía oponérsele, a

---

⁶³⁰ L'article de Mañé fou contestat per la redacció de *La Convicció*, just l'endemà, amb un article sense signar, sota el títol de “Contestación al *Diario*”. Pocs dies després, era el propi Llauder que contestava Mañé amb l'article “La vida de nuestra causa”, *La Convicció*, núm. 51, 2.II.1872, p. 317. També la historiografia s'ha interessat, en més d'una ocasió, per la paradoxa que suposa el fet que un moviment que es considera “estático en sus ideales, haya ofrecido el espectáculo de frecuentes divisiones internas”. Cf. Lluís y Navas, J., “las divisiones internas del carlismo a través de la historia. Ensayo sobre su razón de ser (1814-1936)”, DDAA, *Homenaje a Jaime Vicens Vives*, Facultad de Filosofía y Letras de la Universidad de Barcelona, Barcelona, 1965, vol. II, ps. 307-345. La cita a la p. 307.

⁶³¹ Mañé i Flaquer, J., “La disciplina de los carlistas”, *Diario de Barcelona*, núm. 40, Viernes 9.II.1872, (EM), p. 1415.

destruirlo todo sin edificar nada [...] a mantener la división entre los españoles, que vacilando antes de renunciar a sus errores, encuentran quien les sostiene en ellos, y a quitar fuerzas á la única bandera anti-revolucionaria, católica y regeneradora que hoy por hoy existe para nuestra salvación.”⁶³²

Divergències apart, i malgrat la negativa de Llauder a reconèixer-ho, de fet el director de *La Convicció*n i Mañé i Flaquer compartien una mateixa idea sobre el paper que havia de jugar la premsa en societat. Així, als retrets de Llauder exigint al *Diario de Barcelona* que actués com era d’esperar d’un bon militant catòlic, donat que “para escritores que dicen ser católicos la prensa ha de ser una misión, y esta misión impone una responsabilidad”. La resposta de Mañé, lluny de rebutjar aquesta atribució (i reclamar-se com a tribuna d’informació crítica i independent), simplement qüestionaria l’autoritat dels carlistes per dir al diari més antic de la ciutat, un diari que probablement “ha servido de libro de testo a algunos de los redactores de *La Convicció*n” com si d’un bisbe es tractessin, què estava ben fet i què no ho estava.⁶³³

Frustrat per la impossibilitat de sostenir amb els carlins polèmiques que no acabessin degenerant en disputes, Mañé abandonava finalment una discussió que considerava estèril i inútil, no sense fer un darrer i sarcàstic cant a la conciliació:

“[...] deseamos desvanecer el error que nos supone enemigos encarnizados de los carlistas. Nada está más lejos de la verdad que esta suposición. Nosotros creemos, es cierto, que los carlista incurren en algunos errores de principio, que por punto general carecen de sentido práctico, que son víctimas muchos de ellos de generosas ilusiones; pero reconocemos que han prestado señalados servicios á los principios conservadores, y quisiéramos que sobre la conciencia de sus jefes no pesara la sangre de las víctimas sacrificadas en imprudentes y anti-patrióticas tentativas. Disuelto el partido conservador,

---

⁶³² Llauder, Ll .M. De, “Una polémica” , *La Convicció*n, núm. 66, 11.2.1872, p. 409.

⁶³³ Les paraules de Llauder a “Una polémica”, *Ibíd*em. Les de Mañé a *Diario de Barcelona*, núm. 64, 1.3.1872, p. 2151.

muertos o desautorizados sus jefes, el partido carlista ha servido durante tres años de refugio a muchos dispersos: esto ha evitado males de difícil reparación, y nosotros nunca le agradeceremos bastante que haya mantenido agrupados á la sombra de una bandera conservadora huestes que, cuando la hora sea llegada, vendrán a engrosar nuestras filas.”⁶³⁴

Com es pot suposar, malgrat el seu valor profètic –fins i tot en la persona d’alguns dels més exaltats en aquests dies, com Salvador Casañas- les paraules de Mañé agradarien ben poc a *La Convicción* que no tardaria a contra replicar.⁶³⁵

La proximitat d’unes noves eleccions a diputats, per a finals de març, contribuí ben poc, sens dubte, a posar fi a les polèmiques. El 8 de març de 1872, sota el títol de “¿Don Alfonso o Don Carlos?” Mañé publicava una molt favorable ressenya del llibre de D. Plácido María de Montoliu y de Sarriera que acabava de veure la llum amb el mateix títol que l’article de Mañé.⁶³⁶ Després d’assenyalar al Marquès de Miraflores i al treball, més recent, d’Aparisi, com als dos únics esforços per dirimir amb rigor i objectivitat sobre a qui pertocaven realment els drets a la corona d’Espanya, Mañé considerava un encert reprendre aquesta discussió en aquells moments de gran inestabilitat per a la corona d’Amadeu i on, a més, acceptada pels carlins la fórmula de govern representatiu, la qüestió dels drets o legitimitat d’origen prenia renovada importància.⁶³⁷ L’endemà mateix, des de *La Convicción*, Casañas desafiava a Mañé a sortir de la seva mal dissimulada neutralitat i fer la llista dels drets que estaven en favor de Don Alfonso; ell, per la seva banda publicaria els que estaven en favor de Don Carlos.⁶³⁸ Pocs dies més tard, sense referir-se a la provocació de Casañas, Mañé

---

⁶³⁴ Ibídem.

⁶³⁵ Llauder, LL. M. de, “Se despide”, *La Convicción*, núm. 83, 3.III.1872, P. 621-22.

⁶³⁶ Mañé i Flaquer, J., ¿Don Alfonso i Don Carlos? *Diario de Barcelona*, núm. 68, 8.III.1872, p. 2416-18.

⁶³⁷ Mañé es referia a les obres del Marquès de Miraflores, *Memoria histórico-legal sobre las leyes de sucesión a la Corona de España*, i a la d’Aparisi Guijarro, *La cuestión dinástica*, publicada pòstumament.

⁶³⁸ K, “Don Carlos o Don Alfonso!”, *La Convicción*, núm. 111, 9.3.1872, p. 681.

publicava un ampli resum del llibre de Montoliu, on s'oferien trenta arguments en favor de la legitimitat d'origen d'Alfonso XII.⁶³⁹

Entremig d'aquesta discussió entre Casañas i Mañé, un altre article dominical del director del *Brusi* despertaria aïrats comentaris de *La Convicció*. Ens referim a “Los conservadores en las elecciones”, un article interessant on Mañé, a més de deixar clara la seva opinió sobre el paper que havien de jugar els conservadors davant la propera convocatòria electoral, explicava la difícil situació en què s'havia de moure el *Diario de Barcelona* davant el creixent procés de polarització que patia la societat catalana i espanyola.⁶⁴⁰

Així, la seva proposta als conservadors d'abstenir-se de votar els ministerials, però també de fer-ho “cuando no puedan dar sus votos a personas que merezcan su confianza y que vayan a representar los principios cardinales de la doctrina conservadora” li suposaria a Mañé una pluja de crítiques provinents de tots costats. *La crónica de Cataluña* arremetria contra ell per la seva endèmica fredor i retraïment davant la monarquia d'Amadeu; els carlins, per la seva banda, es llançarien amb duresa contra els “indiferentes en política” i exigirien de Mañé que explicités si considerava que els conservadors havien de votar o no, a les candidatures carlistes.⁶⁴¹

La resposta de Mañé, si és que així pot ser considerada, seria un mesurat article titulat “Una tabla de salvación” publicat a propòsit de l'aparició d'un llibre d'Antonio Díaz Lope, *Una tabla de salvación en el temporal social y político que corremos*.⁶⁴² Assumint com a pròpies les tesis de l'autor Mañé explicava que, en la seva opinió, la solució als mals d'Espanya no radicava en una qüestió de partits o de règims sinó que era un problema moral, una qüestió de manca de “cultura política”, que diríem avui.

---

⁶³⁹ Mañé i Flaquer, J., “Don Alfonso o Don Carlos”, *Diario de Barcelona*, núm. 77, 17.III.1872, Ps. 2739-41.

⁶⁴⁰ Mañé i Flaquer, J., “Los conservadores ante las elecciones”, *Diario de Barcelona*, núm. 70, 10.3.1872, ps. 2483-85.

⁶⁴¹ A. De H. “A los españoles indiferentes”, *La Convicció*, núm. 121, 15.3.1872, ps. 741-42.

⁶⁴² Mañé i Flaquer, J., “Una tabla de salvación”, *Diario de Barcelona*, núm. 80, 20.3.1872, p. 2833-35.

Convençut doncs de l'accidentalitat de les formes polítiques, del que es tractava era de treballar en la regeneració del poble a partir de la propaganda moral i religiosa:

“Pongamos por encima de todo las necesidades de orden moral y los deberes de un levantado é imparcial patriotismo, y no limitemos la esfera de nuestra acción á los confines, siempre estrechos y mezquinos, de un partido político. Recordemos que la Iglesia no ha prescrito jamás, ni prescribe ahora a los pueblos forma alguna determinada de gobierno: únicamente les niega, y con sobra razón, á pueblos y á gobiernos el derecho, o mejor, la facultad que en virtud del progreso, del liberalismo y de la civilización moderna se irrogan para pretender que sus aspiraciones sean superiores o iguales en autoridad de doctrina á la doctrina de la Iglesia. Esta prohibición pesa igualmente sobre todas las formas de gobierno, sobre el absolutismo, sobre la monarquía representativa y sobre la república [...] Nuestro deber de católicos nos impone, pues, en todas circunstancias la obligación severa de trabajar incesantemente, sea cual fuere la forma de gobierno que rija, para que las aspiraciones del progreso que no ha de desaparecer de la tierra, el espíritu de la civilización que constituye la base de la sociedad, y el voto de los pueblos, cuando á esos pueblos su forma de gobierno les conceda el voto, no se sobrepongan, antes al contrario, se subordinen a la verdad representada y encerrada en la doctrina de la Iglesia. Y pues le queda ancho campo á nuestra actividad y á nuestro celo, si hemos de ir procurando que la verdadera ilustración se propague, que las costumbres públicas y privadas mejoren, que la fe brille cada día más en las sociedades, y que los pueblos vayan entrando por la recta y segura senda de reconocer y acatar la autoridad de la Iglesia, empleemos toda nuestras fuerzas, todas nuestra actividad, todo el tiempo, todos los medios, y todos los recursos lícitos y legales que tengamos á mano, y dejemos a la Providencia que disponga la época y el modo en que ha de verse realizado nuestro buen deseo...”

Aquestes eren les paraules i la cosmovisió, al marge de conjuntures i polèmiques del moment, de l'home acusat per Casañas, Llauder i Sardà i Salvany, de fals catòlic. D'altra banda, l'article de Mañé, que acabava desmarcant-se de l'eventual sorgiment d'un

cabdill salvador de la pàtria amb paraules ben poc ambigües, paradoxalment confirmava, als ulls de *La Convicció*, que Mañé volia que els conservadors votessin als candidats carlins allà on es presentessin.⁶⁴³ En tot cas, i segurament per acabar d'una vegada amb manipulacions interessades, Mañé publicaria el 24 de març un nou article on avisava que votar avui als carlins –encara que només fos com a vot de càstig al govern- seria, demà, haver-ho fet als qui s'havien llançat a la lluita armada.⁶⁴⁴

En mig de totes aquestes polèmiques i discussions, el 31 de març de 1872 Mañé es feia ressò de l'article de Josep Mª Quadrado aparegut feia pocs dies a *La Unidad Católica*, en que el prestigiós periodista i propagandista catòlic anunciava la seva retirada de la contesa política i religiosa, cansat de la divisió dels catòlics i de la seva incapacitat per superar les diferències que els enfrontaven. Citant diversos fragments de l'article de Quadrado, Mañé es fixava sobretot en el talant conciliador que havia caracteritzat la trajectòria política de l'escriptor mallorquí des dels temps de Balmes i aprofitava, alhora, per explicitar la seva absoluta adhesió a aquests principis. Uns principis que el propi Quadrado havia concretat en:

“[...]No ensalzando ventajas sino señalando defectos, no con blandos cumplidos sino con rígidas verdades, no exhortando a la intransigencia sino al sacrificio, desempeña el escritor público su misión conciliadora; y hasta respecto de su partido, si á algunos pertenece, cumple mejor dirigiendo y templando la opinión que favoreciendo sus exageraciones [...]”

“[...] Pero la conciliación es imposible, se dirá: enhorabuena; pues entonces es también imposible la salvación de España. Al abril la tumba a la conciliación, abrid otra contigua á la esperanza. ¿Esperáis en partidos? “Todo partido, lo acaba de decir un testimonio irrecusable, el insigne Aparici, todo partido por el hecho de ser partido no es bueno.” Y un diputado francés hace pocos días se

---

⁶⁴³ A. de H., *La Convicció*, núm. 125, 17.3.1872, p. 767.

⁶⁴⁴ Mañé i Flaquer, J., “¿Qué dirán?”, *Diario de Barcelona*, núm. 84, 24.III.1872, p. 2978-80. No s'equivocava Mañé ja que només vint dies més tard, el 14 d'abril, i usant com a pretext la farsa que havien suposat les eleccions, Don Carlos comunicava al general Díaz de Rada, l'ordre d'aixecament.

lamentaba así: “nuestros padres eran católicos, nosotros nos contentamos con ser del partido católico”. ¡Ah! El día en que los católicos españoles se conviertan en partido, ó en otros términos, el día en que se demuestre que sólo un partido tiene derecho a profesarse católico, será día de infausto consorcio que en vez de levantar el partido a la altura de la religión, rebajará esta al nivel del partido [...]”⁶⁴⁵

Coincidint Quadrado i Mañé en la denúncia de l'ús partidista de la religió i en la reclamació de la unitat i conciliació dels catòlics, l'escriptor barceloní es desfeia en lloances a Quadrado i lamentava la seva pèrdua per al periodisme. L'1 d'abril de 1872, Llauder respondria a l'article de Mañé, recordant que el catolicisme liberal havia estat condemnat reiteradament pel Papa. Malgrat reconèixer haver llegit amb devoció a Quadrado, Llauder l'acusava de ser monàrquic i no tenir rei o, el que era el mateix, de no voler reconèixer que el catolicisme només podia ser defensat per Don Carlos.⁶⁴⁶

Passades les eleccions del mes de març, sembla que l'interès per polemitzar amb el *Brusi* es reduí.⁶⁴⁷ De fet, en tot el mes d'abril pràcticament cap dels redactors ni articulistes del diari s'hi va referir. El 26 d'abril, a més, *La Convicció* seria suspesa. Cinc dies abans, havia començat oficialment un nou aixecament carlí.

Represa la marxa el 15 d'agost d'aquell mateix any, *La Convicció* recuperaria les seves vestides contra el *Brusi* amb renovades energies. Un Salvador Casañas apassionat i enlluernat davant l'aixecament de l'exèrcit carlí –amb qui compartia moltes llargues estades- publicaria nombrosos i encesos articles, que farien sens dubte moderada la ploma del propi Llauder i de Sardà.⁶⁴⁸ En un d'aquests articles, després d'acusar el

---

⁶⁴⁵ Mañé i Flaquer, J., “Tristezas” *Diario de Barcelona*, núm. 91, 31.3.1872, ps. 3189-91. La cita a la p. 3190.

⁶⁴⁶ Llauder, L.M., “Tristezas de los doctrinarios”, *La Convicció*, núm. 146. 1.IV.1872; ps. 897-898.

⁶⁴⁷ Sobre les eleccions i l'immediat retraïment dels carlistes, vegeu Urigüen, B., *Orígenes y evolución de la derecha española: el neocatolicismo*, CSIC, Madrid, 1986, ps. 448-458.

⁶⁴⁸ A tall d'exemple, i donada l'amistat que unia ja en aquests anys Casañas amb Sardà així com l'important carrera eclesiàstica que aquest jove prevere barceloní desenvolupà sota la Restauració canovista (bisbe d'Urgell durant molts anys, moriria sent bisbe de Barcelona i Cardenal) crec interessant fer referència a alguns dels seus més significats articles d'aquest

Brusi, sense citar-lo, de "Satélite" de *El Tiempo* i *La Época* i de titllar la guerra carlina de "cruzada del siglo XIX", Casañas afegia:

"He de confesar, en verdad, que si en los corazones carlistas pudiera albergarse sentimientos de odio y propósitos de venganza, á nada y contra nadie irían encaminados con mayor encono y más profunda energía que contra esos revolucionarios hipócritas, esos merodeadores de la política, esos conservadores de todas las iniquidades, esos conspiradores de salín y esos aventureros de corbata blanca."⁶⁴⁹

Cirera d'aquest pastís d'enfrontaments entre catòlics, que sens dubte preludiaven els que marcarien els anys vuitanta i noranta a Catalunya i a Espanya, foren els incidents ocorreguts durant les festes de la Mercè d'aquell 1872.

Malgrat que a les muntanyes els Torres de Sanahuja, Savalls, Castells i companyia continuaven guerrejant sense interrupció, a Barcelona tot semblava indicar que les festes patronals d'aquell any podrien transcórrer amb plàcida normalitat. Prevista la seva inauguració per a la tarda de la vigília, tot havia estat organitzat per evitar innecessàries disputes. La Junta de Fires i Festes fins i tot havia renunciat a commemorar l'aniversari de la revolució de Setembre per tal d'evitar "dar color político a las fiestas"⁶⁵⁰ El programa d'actes organitzats era prou atractiu: una àmplia gamma d'ofertes teatrals –representacions de Pitarra al Romea i a l'Olimpo; "El noi de la barrequeta" i "La vaquera de la pigra rossa" al Zarzuela; al Tívoli, les sarsueles "La fira de Sant Genís" i "Dos milions"; al Talia, "La Verge de les Mercès", drama en cinc actes;

---

període. En aquest sentit, vegi's , per exemple, "El ejército de la lealtad" , núm. 75, 17.II.1872, ps. 465-66 on s'extén, fins a l'extrem, en lloances cap a les tropes carlistes; "¡Santiago cierra España!", núm. 87, 24.II.1872, p. 537; "Vosotros y nosotros", núm. 97, 1.III.1872, p. 597; "Don Carlos y Don Alfonso", núm. 111, 9.III.1872, p. 681, "La conciliación española", núm. 123, 16.III.1872, p. 137, 24.III.1872, p. 857; "¡Viva el Rey!", núm. 143, 30.III.1872, ps. 876-77, a propòsit de l'aniversari de Don Carlos, o la sèrie "Cartas desde la frontera" apareguda entre agost i setembre.

⁶⁴⁹ K, "Cartas de la frontera" *La Convicción*, núm. 215, 30.VIII.1872, p. 1323-24.

⁶⁵⁰ *La imprenta*, núm. 267, 23.IX.1872, p. 6051.

òpera al Teatre Principal...-,⁶⁵¹ corrida de toros amb el “simpático matador” Manuel Arjona “Currito”, inauguració d’exposicions de Belles Arts, il·luminació de la Rambla i del principals carrers, repic de campanes a l’alba, xarangues, cucanyes i exercicis gimnàstics pels carrers, cors populars i música de la cobla de Pep Ventura i, sobretot, balls a totes les places.⁶⁵² D’entre ells, la redacció de *La Imprenta* ressaltava especialment l’organitzat a la plaça Catalunya, una instal·lació feta dins una gran carpa i que hauria de sorprendre a tothom per comptar, fins i tot, amb un jardí (amb cascada i gansos inclosos!).⁶⁵³ Malgrat que el govern municipal estava en mans republicanes, també els actes religiosos hi eren previstos: Missa solemne a les deu del matí, a la Mercè, i processó, a la tarda. Rematava l’esforç conciliador l’oferiment del pendó de la processó a *la Juventud Católica de Barcelona*.

Pocs dies abans de l’inici de les festes, i encara que no sense certa ironia, el propi Sardà i Salvany es mostrava satisfet per la celebració, un any més, d’una processó solemne per la Mercè. Les seves paraules –publicades a *la Revista Popular* i a *La Convicción*– ja duien, però el germen de la futura divisió:

“Los grandes recuerdos históricos de nuestra patria son a la par recuerdos religiosos, porque hubo una época en España, en que patria y catolicismo venían a ser una misma palabra. Todo cuanto contribuya, pues, a mantener vivo ese sentimiento de unión entre ambos caros objetos es para nosotros objeto de profunda simpatía.”⁶⁵⁴

La celebració d’una processó era motiu de satisfacció, explicava Sardà, fins i tot tenint present que molts, també entre les autoritats, només veien en aquella activitat un

---

⁶⁵¹ Dades sobre el context i la transcendència d’aquest procés d’embranzida del teatre popular a CF. Fontana J., “L’altra renaixença: 1860 i represa d’una cultura nacional catalana”, Gabriel, P., (dir) *Història de la cultura catalana*, vol.V, *Naturalisme, Positivisme i catalanisme (1860-1890)* Edicions 62, Barcelona, 1994, p. 15-33.

⁶⁵² Ressenya dels actes previstos a *La imprenta*, dies 22, 23 i 24 de setembre de 1872.

⁶⁵³ *La Imprenta*, núm. 268, 24.9.1872, o 6073.

⁶⁵⁴ Sardà i Salvany, F., “Las fiestas de la Merced” *Revista Popular*, núm. 91, 21.9.1872. Article compilat a *Propaganda Católica*, vol. III, ps. 133- 136. L’article fou publicat també a *La Convicción*, núm. 257, 24.9.1872, p. 1576.

reclam per atreure públic i augmentar les vendes dels seus comerços. Amb tot, afegia Sardà, hi havia satisfaccions que no tenien preu:

“[...] ver a los ateos organizando procesiones! ¡Qué gracioso está un comprador de bienes eclesiásticos llevando cirio! ¡Qué bonito es un ciudadano que no va a Misa obligado a asistir al sermón!”

Sardà es mostrava satisfet, a més davant la constatació que per mobilitzar a la gent, encara era necessari recórrer a motius religiosos:

“¡Con que lo verdaderamente popular, lo profundamente nacional, lo español, lo permanente, lo que ejerce alguna influencia sobre entendimientos y corazones es todavía la Religión!”⁶⁵⁵

Si Sardà i Salvany es mostrava aparentment satisfet per la celebració de la processó, també s’hi mostrava *La Imprenta* en l’article aparegut a la secció religiosa d’aquell mateix dissabte:

“¡Con cuánto regocijo, alegría y solemnidad se prepara el corazón de los esclavos de María para celebrar la fiesta de su Patrona, que bajo el título de La Virgen de la Mercedes es para la capital del Principado de Cataluña un timbre de gloria, un motivo de reconocimiento y una prenda de esperanza!”⁶⁵⁶

Després de recordar el descens de la Verge, el 1218, i la seva aparició a Sant Pere Nolasc, Sant Ramon de Penyafort i al propi Jaume I, per a alliberar-los de la tirania dels bàrbars infidels, *La Imprenta* convidava als barcelonins a estar contents per la pervivència del record de la Verge i d’aquesta gesta.⁶⁵⁷

---

⁶⁵⁵ *Ibíd.*

⁶⁵⁶ *La imprenta*, núm. 265, 21.IX.1872, edició del matí, p. 6008-9.

⁶⁵⁷ *La Imprenta* era considerat per Sardà un “periódico republicano vergonzante, anti-católico en todas sus páginas, que dedica, no obstante, una de ellas a funciones religiosas para embohar a los suscritores y para ignominia de los que le favorecen con el anuncio”, “Tutti contenti”, *La Convicción*, núm. 165, 29.9.1872, p. 163.

El clima d'entesa s'acabà, però amb l'aparició a les pàgines de *La Convicción* del convit que la junta directiva de la *Juventud Católica* adreçà a tots els catòlics de Barcelona, amb data 19 de setembre:

“Honrada la [Academia de la] Juventud Católica de esta ciudad con el pendón de la muy ilustre obra de la Iglesia de Nuestra Señora de las Mercedes, en la solemne procesión que a las cinco de la tarde del día 24 saldrá de dicha iglesia [...] tiene la satisfacción de invitar a V. para que se digne en calidad de católico y de barcelonés tomar parte en tan augusta ceremonia. Esta sociedad, cuyo lema y tendencias son muy conocidas, está muy lejos de participar de los sentimientos harto mezquinos de los que estos populares festejos no aciertan á ver otra cosa que un medio de favorecer los intereses materiales de esta industriosa capital; no, la Juventud Católica de Barcelona desea que su presencia y la de sus amigos en la procesión sea, no sólo una protesta ardiente y cariñosa del amor que a su santísima Patrona profesan los verdaderos católicos de este pueblo sino también una ferviente súplica elevada a la redentora de cautivos para que nos libre del yugo de la revolución impía, que tan vejadas tiene nuestras creencias...”⁶⁵⁸

La reacció de la premsa liberal no es feu esperar. L'endemà mateix de la publicació d'aquesta provocativa invitació, *La Imprenta* denunciava els nombrosos problemes que havien d'afrontar aquell any les Fires de Barcelona. Parlava de desgràcies ferroviàries, dels carlins, de la pluja d'última hora i de “la cuestión tan fuera de lugar y de tiempo suscitada por la Juventud Católica.”⁶⁵⁹ Malgrat que insistia a parlar positivament de les festes, que “a pesar de tantos contratiempos estarán animadas. El número de forasteros aumenta por millares y las calles presentan un movimiento extraordinario”, *La Imprenta* no reeixia a dissimular el seu enuig:

---

⁶⁵⁸ *La Convicción*, núm. 255, 22.9.1872, p. 1564.

⁶⁵⁹ *La imprenta*, núm. 267, 23.9.1872, p. 6051.

“Por esto es más de lamentar que á última hora se haya suscitado la cuestión de que hemos hablado antes, si bien es natural que sean los oscurantistas, los enemigos de todo progreso, los que sostienen contra el país una algarada que sin serles provechosa, causa males sin cuento, los que hayan intentado arrojar estos días la tea de la discordia con ánimo de perturbar la fiesta de la paz, del progreso y de los adelantos que celebra Barcelona.”⁶⁶⁰

Tot seguit *La Imprenta* publicava la invitació de la *Juventud Católica* apareguda el dia anterior a *La Convicción* i denunciava els intents de convertir la processó en una manifestació carlista.

De res serviren els esforços de la Junta Parroquial de la Mercè per fer retirar a la *Juventud Católica* les seves desafortunades paraules i intentar reconduir les coses. La circulació pels carrers de Barcelona, la nit del dilluns, d'unes octavetes redactades presumptament pels carlistes, que confirmaven, als ulls de la premsa liberal, la connotació partidista que es volia donar a la processó, acabà d'encendre els ànims. Els republicans, per la seva banda, que fins aleshores s'havien mostrat prudents i respectuosos, també s'afegiren amb virulència a la polèmica.

Així, ràpidament, les mostres de consideració de *La Imprenta* aparegudes just feia dos dies, es giraven ara en contra de la Junta de Fires i Festes:

“A la hora en que tomamos la pluma para tratar de nuevo este punto, ignoramos si el insulto que trata de inferirse al espíritu liberal de Barcelona con la procesión carlista, se llevará o no a cabo. NI sabemos si, en caso de llevarse á ejecución se verificará o no impunemente. Solo sabemos que la alarma es general, y esta alarma que turba en esta momento la tranquilidad del vecindario y de los forasteros que han venido á visitar los portentos de la actividad catalana, constituye ya por si sola un hecho grave, cuya responsabilidad recaerá por entero, no sobre los carlistas, que lo han

---

⁶⁶⁰ *Ibíd.*

provocado, sino sobre la Junta de Ferias y Fiestas, que sabiendo el espíritu político que anima al elemento religioso, sabiendo que la Roma teocrática está jugando actualmente en Europa el todo por el todo, sabiendo por confesión de los mismos periódicos carlistas de la capital que no se podía ser católico y liberal á la vez, [...] podía y debía evitar que esas camarillas, que prostituyen la religión convirtiéndolas en león de sus ambiciones políticas, tuvieran ocasión de producir la alarma. La junta de Ferias y Fiestas debía haber prescindido de la procesión; y ya que no tuvo el buen acierto de eliminarla del programa de este año, aún hay tiempo de esquivar la responsabilidad por lo que pueda suceder, acordando que la procesión no salga de la iglesia. Acuérdelo la junta, y si los carlistas quieren celebrar la procesión, celébrarla enhorabuena, pero celébrarla por su cuenta y riesgo.”⁶⁶¹

Per a *La Imprenta* havia arribat l’hora de deixar-se d’hipocresies i parlar clar:

“Fuera, pues, de subterfugios, fuera sutilezas escolásticas, fuera disfraces. La “Súplica elevada a la Redentora de los cautivos para que nos libre del yugo de la revolución impía” es, ni más ni menos, un trágala que las camarillas que apoyan desde Barcelona á los carlistas armados de la montaña, tratan de cantar á los liberales que componen la inmensa mayoría de la población”.⁶⁶²

---

⁶⁶¹ *La Imprenta*, núm. 268, 24.9.1872, ps. 6070-71.

⁶⁶² *Ibíd.*

Quadre 5: Polèmica de la Mercè 1872. Fullets i manifestos posats en circulació

A LOS CATÓLICOS MONÁRQUICOS (II)

La procesión de mañana, dedicada a Ntra. Señora de las Mercedes, tiene un carácter especial que no debe pasar desapercibido a los constantes defensores de la Religión, del Rey y de la Patria.

Nunca como ahora se nos presenta ocasión tan propicia para que resalte la universalidad de nuestras aspiraciones. Barcelona entera, con su municipio y demás autoridades al frente, se prepara para festejar solemnemente á Nuestra señora y a nuestra santa religión. No despreciemos, nosotros católicos ardientes, esta manifestación que tan brillantes resultados ha de dar para el triunfo de nuestra causa.

Que no falte uno solo de nosotros.

La procesión de mañana ha de ser la manifestación más solemne en favor de nuestra "Santa Causa"

DIOS, PATRIA Y REY

Barcelona, 23 de setiembre de 1872

LIBERALES DE BARCELONA

Ha llegado el momento de consumir en todas sus partes la Revolución de setiembre. La audacia de los carlistas no tiene límites. A sus amenazas hay que contestar con hechos decisivos porque será imposible la libertad en España mientras conserven influencias sus gentes. ¡Abajo de una vez los Carlistas y viva la Revolución!

Barcelona 24 setiembre de 1872.

Varios partidarios de todas las libertades.(II)

REPUBLICANOS

Vuestros elegidos para representaros en el democrático ayuntamiento de Barcelona protestan de la manifestación carlo religiosa que saldrá esta tarde de la iglesia de la Merced.

Con motivo de citada manifestación, La Juventud Católica, representante genuina de las hordas carlistas que asolan nuestros campos y poblaciones, que destruyen nuestras vías férreas, que incendian y hacen descarrilar los trenes que las recorren, y descargan sus fusiles al grito de ¡Viva la religión! Contra los indefensos pasajeros [...] esta Juventud católica que á raíz de la revolución no encontraba covachas donde esconderse, esta juventud católica osa ya levantar su voz a esta republicana ciudad, y con pública convocatoria reunir bajo su pendón á sus secuaces para insultaros a mansalva bajo el manto de la religión... (III)

Font: (I) full difós anònimament pels carrers de Barcelona, la nit del 23 de setembre de 1872. La Imprenta, núm. 268, 24.9.1872, p. 6071. (II) Contingut dels cartells apareguts per les parets de Barcelona el dimarts, dia de la Mercè. La Imprenta, núm. 269, 25.9.1872, p. 6094. (III) Fragment del Manifest del P. Republicà Federal publicat el 24 de setembre de 1872. La Independencia, núm. 1076, 24.9.1872, p. 5795.

Si des de les pàgines de *La Imprenta* s'era contundent en les crítiques la Junta de Festes, pels redactors de *La Independencia*, portaveu del republicanisme federal, els fets ocorreguts confirmaven l'error de l'Ajuntament a l'haver donat suport a una activitat que, lluny de ser merament religiosa, s'havia demostrat que tenia un clar significat polític. En aquest sentit, i no sense certa dosi d'ironia, el diari republicà afegia que els republicans prou que es manifestaven sense suport municipal ni subvencions. Portant l'argumentació de la separació entre l'esfera civil i la religiosa a l'extrem, *La Independencia* acabava ressaltant que, en la seva opinió, mai no s'havien d'haver inclòs actes de contingut religiós a unes festes que havien de ser de tothom. En conseqüència, reclamava la suspensió de la processó i exigia dimissions.⁶⁶³

Desbordats per la polarització de les posicions, finalment, una hora abans de l'inici de la processó, aquesta era suspesa "a causa de lo inseguro del tiempo."⁶⁶⁴

⁶⁶³ *La Independencia*, dies 23 i 24 de setembre.

⁶⁶⁴ *La imprenta*, núm. 269, 25.9.1872, p. 6095.

A l'hora de valorar el que havia passat, la coincidència en la consideració de l'encert de la suspensió no amagava cert regust amarg en la premsa que s'havia esforçat, un cop més, debades, a superar les divisions polítiques.

En aquest sentit s'expressaria, per exemple, *La Imprenta*, la qual, després de qualificar l'actitud de la *Juventud Católica* de "insensata chiquillada", lamentava que s'hagués intentat polititzar un acte que tothom volia que fos festiu. Amb tot, i per justificar-se, deixava clar que "lo que nosotros no quisimos, lo que Barcelona no podía tolerar de ninguna manera, es que faltando abiertamente al pacto de neutralidad política de las fiestas, se diere a la procesión oficial el carácter de protesta contra la revolución."⁶⁶⁵

Si des de les pàgines de *la Imprenta* i també des del *Brusi* es lamentaria la incapacitat d'haver aconseguit organitzar sense enfrontaments la processó, pels de *La Convicción*, en canvi, i especialment Sardà i Salvany, el fracàs de la temptativa no feia més que confirmar el seu convenciment que "nunca nos entendremos católicos y revolucionarios. Por hábiles que sean las juntas organizadoras. Por delicado que sea el disfraz que se recomiende, ó el término medio que se adopte, todos nos conocemos ya lo bastante para que sea posible llevar muy lejos el engaño."⁶⁶⁶

Si durant els moments més tensos de la polèmica les pàgines de *La Convicción* havien servit de plataforma de defensa i projecció de la posició de la *Juventud Católica* –la qual no es cansà de reivindicar el seu apoliticisme, i la seva lleialtat, només, a la defensa de la santa religió, encara que això fos vist, afegien amb orgull, com militar en el carlisme– els dos articles publicats per Sardà valorant el que havia passat, entraven, de nou, en oberta confrontació amb Mañé i Flaquer i confirmaven la satisfacció dels tradicionalistes pel fracàs de la processó:

---

⁶⁶⁵ *Ibidem*.

⁶⁶⁶ El *Oscurantista de buena fé*, "Tutti Contenti", *La Convicción*, núm. 265, 29.9.1872, p. 1623-1624.

“...¡Válgame Dios! No es poca la máscara que ha caído con ocasión de las llamadas Ferias y Fiestas populares de Barcelona! A fin de que fuesen realmente populares buen cuidado habían tenido sus promovedores de disfrazarlas con el nombre aquí tan popular de la Virgen de las Mercedes. Se quería en esto una máscara como cualquier otra. Últimamente se nos ha confesado por quien anduvo en el negocio, que el fin de tales fiestas no era religioso, sino pura y sencillamente industrial. Y ya se ve: todo industrial pone en su tienda un reclamo que atraiga a los curiosos. Y el reclamo ideado por los organizadores de las Fiestas de Barcelona había de ser la Venerada imagen Patrona de la ciudad...”⁶⁶⁷

En aquest sentit, doncs, per a Sardà, l’actitud de la *Juventud Católica* havia estat heroica:

“...Ningún católico de buen olfato dejó de adivinarlo; pero la *Juventud Católica* de Barcelona tuvo la cristiana osadía de ponerlo de manifiesto. Invitada a servir ella también de máscara al mercantilismo revolucionario, acepto el pendón ofrecido, pero declarando noblemente que lo aceptaba por la Virgen y por nada más, y haciendo constar que su presencia en la procesión sería una protesta contra la idea puramente mercantil y revolucionaria á que se quería sirviese de instrumento la religión.

El pinchazo, como dado de mano maestra, hirióle al adversario en el corazón; pusieron el grito en el cielo los revolucionarios disfrazados de católicos, y entre las convulsiones de su desesperación acabaron de soltar del todo la máscara que el catolicismo le había arrancado. Si se hacia la procesión conforme el manifiesto, iba a ser lucidísima; pero iba a ser católica y anti-revolucionaria, y eso no convenía.

De ahí todo ese cúmulo de infamias y de miserias puesto en juego para impedir la, desde la falsificación de invitaciones encabezadas con lemas carlistas,

---

⁶⁶⁷ *Ibíd.*

hasta los carteles terroríficos de los clubs, y las amenazas más o menos embozadas de los periódicos petroleros.”⁶⁶⁸

Fou aquell cúmul de despropòsits el que, segons Sardà, decidí a la *Juventud Católica* rebutjar la invitació de dur el pendó de la processó, abans fins i tot, de conèixer que s’havia decidit suspendre-la.⁶⁶⁹ Tot plegat, però era per Sardà motiu de satisfacció. Pel prevere sabadellenc estava clar que:

“Valía más empezar por donde se acabó, es decir, impidiendo que se hiciera la procesión. Así se verificó al fin y todos ganamos en ello. La venerada imagen no se vio profanada saliendo por las calles de Barcelona a fin de procurarles compradores a los tenderos, y forasteros a los fondistas. Los católicos nos ahorramos el dolor de ver á los objetos que amamos en tan bajo oficio. Los organizadores de las ferias evitáronse el sonrojo de tener que asistir ellos solos a la procesión, como si se tratara de la entrada triunfal de don Amadeo. Tuti contenti como diría este señor e el idioma de su tierra.”⁶⁷⁰

Però sobretot, insistia Sardà, el desenrotllament de la polèmica el feia feliç perquè confirmava l’encert de la seva convicció sobre que “nunca nos entenderemos católicos y revolucionarios”. És el que havia dit, amb raó, afegia Sardà, *La Imprenta*: l’entesa entre catòlics i liberals era impossible.

Quant al *Brusi*, Sardà i Salvany lamentava que hagués qualificat de poc important el que havia succeït i arremetia contra el seu “prudetísimo silencio”. De fet, el mateix dia que Sardà publicava sota pseudònim aquest article, Mañé signava “Fiestas Populares en Barcelona” un ponderat article on lamentava el que havia passat i criticava els fanatismes. Decebut per haver constatat la incapacitat de perpetuar el costum de

---

⁶⁶⁸ Ibídem.

⁶⁶⁹ De fet, no hem trobat cap indici que confirmi la voluntat de la *Juventud Católica* de Barcelona de no assistir a un acte que, a més de religiós, els havia de servir, clarament, per projectar-se socialment. Encara el diumenge 22, la *Juventud Católica* de Sabadell, tractà a la seva reunió setmanal sobre la invitació que havia rebut de la de Barcelona, convidant-la a participar a la processó. *Acadèmia Catòlica de Sabadell*. “*Juventud Católica*” Llibre d’actes, 22.9.1872.

⁶⁷⁰ Ibídem.

celebrar les festes populars amb la seva tradicional dimensió religiosa, Mañé responsabilitzava als neo-liberals i als neo-catòlics, per igual, d'haver frustrat la iniciativa; els uns pel desig d'accentuar la separació entre l'Església i l'Estat i els altres, per confirmar als ulls dels seus adeptes, la impietat de les institucions liberals.⁶⁷¹ De tot plegat, se'n desprenia un únic resultat:

“Sea de esto lo que fuere, el resultado ha sido que por culpa de los unos ó de los otros, ó por culpa de ambos, hemos venido a parar en aquella separación ó, hablando más propiamente, en la supresión del carácter religioso que, siempre, desde tiempo inmemorial, Barcelona había dado a sus fiestas populares y a sus regocijos públicos.”⁶⁷²

Mañé denunciava els qui en nom de la llibertat pretenen imposar les seves idees als altres. També es queixaria, però de l'actitud dels fanàtics:

“[...] no bastará la mala voluntad ni la oposición más o menos encubierta de los enemigos del catolicismo para imposibilitar un acto que Barcelona se preparaba á celebrar con inusitada pompa y casi general aplauso; peor unos cuantos jóvenes, más celosos que prudentes vinieron, con una publicación intempestiva, á dar apariencias de razón a los que atribuían significación política á una ceremonia puramente religiosa y de todo punto ajena á nuestras malhadadas discordias civiles.”⁶⁷³

Malgrat que lamentava la suspensió de l'acte, el considerava “cuerdamente suspendido”:

---

⁶⁷¹ Notí's en aquest punt, el paral·lelisme entre l'actitud dels catòlics intransigents com Sardà davant aquesta polèmica i l'actuació de l'Església a Barcelona, el 1938, resistint-se a normalitzar el culte a la ciutat mentre romangués vigent el règim republicà.

⁶⁷² Mañé i Flaquer, J., “Fiestas populares en Barcelona”, *Diario de Barcelona*, núm. 275, 29.IX.1872, ps. 9783-85.

⁶⁷³ *Ibíd.*

“Estamos seguros de que los que incautamente secundaron las miras de los enemigos de nuestra religión, cuando reflexionen con calma sobre el imprudente paso que dieron y comprendan toda su gravedad y trascendencia, se arrepentirán de haberse dejado llevar de un impulso que halla natural explicación en la inexperiencia de la juventud, impropia para manejar asuntos tan delicados como el que nos ocupa. Cuando lo mediten con ánimo sereno verán que ni á ellos les toca dar la voz de alarma cuando callan nuestros vigilantes pastores, ni su conciencia les exigía producir escándalo para sacudir una responsabilidad que nadie les imponía.”⁶⁷⁴

Entonant les notes d'una cançó que durant la Restauració es faria famosa, Mañé, malgrat comprendre la decepció dels qui veien com l'organització de determinades activitats religioses responia a inquietuds estrictament terrenals, recordava que no era missió dels homes sinó de Déu, jutjar la qualitat de la pràctica religiosa. Finalment, l'article acabava amb una crida a respectar l'autoritat dels bisbes:

“El catolicismo está pasando días de prueba; una nueva irrupción de bárbaros amenaza la iglesia de Dios y la pureza de nuestras creencias; hoy más que nunca es necesaria la disciplina y la confianza en nuestros jefes jerárquicos; por esto miramos como una peligrosa y deplorable ingerencia la de los legos que quieren dirigir a nuestros pastores o hacer funciones que a ellos solo corresponde...”⁶⁷⁵

Malgrat que, certament, Mañé tenia raó al recordar que el bisbat de Barcelona no s'havia pronunciat –almenys de forma oficial- sobre la polèmica, les paraules de Mañé foren ràpidament i durament contestades per Sardà. Sardà, que com hem vist jugà un paper significat a l'hora d'encendre els ànims en els joves de l'associació barcelonina, sortia en defensa de la *Juventud Católica* capgirant els arguments de Mañé i acusant-lo de “pontífice por lo civil”:

---

⁶⁷⁴ *Ibíd.*

⁶⁷⁵ *Ibíd.*

“Pues bien; entro yo ahora y digo: el *Diario de Barcelona* acusa de *escándalos, ingerencias y usurpaciones* á una sociedad católica de Barcelona, que funciona a la sombra de la autoridad eclesiástica del obispado, bajo su benévola inspección, dirigida por celosos sacerdotes, bendecida aún no hace quince días, el día 22, por su Santidad Pío IX en contestación de agradecimiento (gradimento) á una protesta de la Academia contra la ocupación de Roma, (documentos ambos, el de la Academia y el de Pío IX, que el *Diario de Barcelona*, después de haberlo prometido, rehusó insertar en sus católicas páginas).”⁶⁷⁶

Tot plegat mostrava, segons Sardà, que Mañé era víctima dels mals que justament denunciava en la *Juventud Católica*. En conseqüència:

“Humilde la academia ante las correcciones de la Iglesia, los anatemas de los pontífices por lo civil los oye como quien oye llover.”⁶⁷⁷

Malgrat que la polèmica es perllongà encara durant unes setmanes, finalment acabà com solien fer-ho totes: amb l'abandó per part de l'adversari de *La Convicción*. Un Mañé segurament convençut de l'esterilitat de les discussions amb la gent de *La Convicción*, deixaria finalment de donar resposta als atacs que li llançaven. I això que aquests, en la mesura que això era possible, encara augmentaren de to: “hipócritas”, “secta ladina”, “criminales, porque a sabiendas engañan al público”, “ignorantes, porque unen calificativos que se repelen”, “El Diario de Barcelona mucho tiempo ha dejado de ser católico, si es que algún tiempo lo ha sido” són només algunes de les pietoses al·lusions que li dedicarien en els dies successius.

Òbviament, als ulls de Sardà, com ho havia estat abans als de Llauder, el silenci final de Mañé en la polèmica exemplificava la seva contundent derrota. Així li ho explicava Sardà, el 19 de desembre, al seu amic Celestí Matas:

---

⁶⁷⁶ El Oscurantista de buena fe, “Satisfacción y retorqueo”, *La Convicción*, núm. 271, 2.X.1872, p. 1659.

⁶⁷⁷ *Ibíd.*

“Lo de la polémica con Brusi pasó como siempre. Calló el primero que yo, con la circunstancia agradable de que le desafié a insertar en sus páginas todos mis artículos, como yo había insertado en *La Convicción* todos los suyos. Apelé á su lealtad, y se hizo el sueco.”⁶⁷⁸

De fet, però, com el propi Sardà li havia reconegut a Matas en més d’una ocasió, la seva actitud en aquella discussió ja li havia ocasionat “algun disgustillo por parte de curas acomodaticios”.⁶⁷⁹

Algun disgust a nivell personal, o l’amistosa felicitació dels sequaços incondicionals, en resum, tot el que hi anaven a guanyar, amb tanta discussió. Així de cru li ho havia expressat Mañé a l’infatigable polemista Llauder, en un dels molts enfrontaments que havien sostingut:

“Generoso y cortés hasta la adulación, nuestro hidalgo adversario nos proclama periodistas invencibles hasta que nuestra mala estrella nos llevó a reñir batalla con *La Convicción*. Aceptamos el elogio [...] pero le diremos de paso que nosotros no creemos que en la prensa haya en absoluto vencedores ni vencidos: cada periódico y [fins] cada periodista tienen sus partidarios para quienes siempre su favorecido es vencedor y vencidos sus adversarios; y daría una triste idea del estado de su espíritu quien se creyera vencedor porque media docena de amigos ó de compinches le voten los honores del triunfo”.⁶⁸⁰

Sí, com hem tingut ocasió de comprovar, els Sardà, Casañas, Llauder i companyia arremetrien incansablement contra el *Brusi*, no seria menys constant l’atac de Sardà a la

---

⁶⁷⁸ La citació correspon a un fragment de la carta de Sardà a Matas transcrita per J. Bonet i C. Martí a *L’Integrisme a Catalunya...* p. 50, nota 28. L’original es conserva a l’Arxiu de la Província Tarraconense de la Companyia de Jesús, a Barcelona.

⁶⁷⁹ *Ibíd.* En aquestes cartes Sardà es referia expressament a Francesc Pui i Esteve, canonge de la Catedral de Barcelona. Amb tot, Sardà explicava a Matas que estava tranquil ja que s’havia curat en salut donant a censurar tots els seus articles al P. Fermí Costa, el seu inesperable conseller i amic.

⁶⁸⁰ Mañé i Flaquer, J., “Contestació á un carlista” *Diari de Barcelona*, núm. 49, 18.II.1872, p. 1737.

redacció de *La Crónica de Cataluña*.⁶⁸¹ A diferència però de Mañé, els de *La Crónica* no dubtarien a respondre a les provocacions llançades des de *La Convicción*, en general, amb el silenci. No sense exhibir certa petulància, *La Crónica de Cataluña* justificaria sovint la seva negativa a polemitzar amb *La Convicción* donada la dificultat i incomoditat que comportava fer-ho:

“a los que no están aquejados de sordera, costoso les es hablar a gritos con los que tal enfermedad padecen.”⁶⁸²

De fet, però, immodèsties apart, probablement aquesta actitud responia, més que a la innegable dificultat de fer-ho a dos motius menys superficials: en primer lloc, i a diferència del que li passava al *Diario de Barcelona*, els de *La Crónica* no havien de competir amb *La Convicción* per guanyar-se la simpatia d'un públic catòlic conservador potencialment afí a tots dos diaris.⁶⁸³ En aquest sentit, *La Crónica de Cataluña* no desaprofitaria cap ocasió a l'hora d'explicitar aquesta esquizofrènia del Brusi. Així, per exemple, davant l'obstinada negativa de *Diario de Barcelona* a l'hora de reconèixer la importància i caràcter positiu de la instauració del registre civil, Juan Manté, redactor del diari i jutge, escrivia:

“[...] no sabemos si le ha sentado tan mal como parece o si la bate en brecha solamente por estar en carácter y agradar á una clase especial de suscritores.”⁶⁸⁴

En segon lloc, a més, *La Crónica de Cataluña* tenia teòricament una visió radicalment diferent de la de *La Convicción* sobre el sentit que calia donar a l'activitat periodística:

---

⁶⁸¹ Hem pogut localitzar dotze articles en els que Sardà polemitzava -o almenys ho intenta- amb *La Crónica de Cataluña*.

⁶⁸² *La Crónica de Cataluña. Periódico liberal de Barcelona*, núm. 3, 3.I.1871. Que la tingúes, evidentment no vol dir que la posés sempre en pràctica. Ho confirma, sens dubte, els continus atacs que llançaria a *Diario de Barcelona* per la seva manca de lleialtat constitucional.

⁶⁸³ Recordi's, en aquest sentit, que com ha assenyalat C. Martí, quan, el 27 d'agost de 1856, el diari confessional *El País* deixà de sortir, no dubtà a traspassar els seus subscriptors al *Diario de Barcelona*, presentant-lo, per tant, com a un diari també confessional. Vegeu, Bonet, J., i Martí, C., a *L'Integrisme a Barcelona (1850-57)*, Curial, Barcelona, 1985, ps. 322-323 i ss.

⁶⁸⁴ *La Crónica de Cataluña*, núm. 34, 21.I.1871.

“La misión de la prensa no es hacer política de partido. Si quiere ser respetada y tener derecho á la consideración y al aprecio del público, al cual debe ilustrar estudiando y procurando resolver las cuestiones que al país interesan con lealtad y amor a la patria y con verdadero criterio científico, es preciso que no olvide cual es su misión, y que tenga en cuenta que es imposible servir a la patria sirviendo a intereses determinados con pasión y ceguedad, intereses que, por respetables que sean para los periodista, con mucha frecuencia son opuestos a los que el bien del país reclama.”⁶⁸⁵

Així doncs, i malgrat que les provocacions de *La Convicción*, i especialment de Sardà, foren contínues, *La crónica de Cataluña* mai no es dignà dedicar més que alguna “gacetilla” als seus col·legues tradicionalistes.

5.1.6.3. *Sardà i Salvany i el carlisme*

“El Clero, es verdad, en una gran parte ha sentido simpatías en favor de la causa carlista. Esto tiene una explicación muy natural. Los últimos seis años de la Revolución ha sido para el clero español seis años de continuas provocaciones. Se les ha arrojado de sus templos para convertirlos en cuartel, cuando no para cometer en ellos horribles profanaciones; se les ha insultado públicamente [...]; se le ha reducido á la miseria, hasta el hambre. El clero español, por lo mismo que es muy virtuoso, y se distingue por su severidad de costumbres, se ocupa muy poco de estudiar los problemas políticos [...] Los carlistas ofrecían reparar los atentados cometidos contra la religión, protegerla, sostener sus derechos [...] ¿Qué tiene de particular que una parte del clero español, sin meterse a examinar nada más sintiese predisposición en favor de los carlistas?”

Josep Ildefons Gatell i Eduard Mª Vilarrasa, 1875.⁶⁸⁶

---

⁶⁸⁵ “Esfuerzos desesperados”, *La Crónica de Cataluña*, núm. 22, 14.I.1871.

⁶⁸⁶ Gatell, Vilarrasa, *Historia de la revolución...*, vol. II, p. 1065.

Per entendre el procés d'aproximació d'homes com Sardà i Salvany al carlisme hem de tenir presents diversos aspectes. En primer lloc, no podem oblidar el procés de distanciament que, especialment des del reconeixement del regne d'Itàlia per part d'Espanya (1865), protagonitzaren el grup neocatòlic del Congrés, l'ala més dretana del partit moderat, respecte de la reina Isabel II.⁶⁸⁷ Tingui's present, en aquest sentit, que Sardà i Salvany era un assidu lector de Navarro Villoslada i de *El Pensamiento español*, el principal representant periodístic del neocatolicisme.⁶⁸⁸

Tampoc és menystenible, per la banda del carlisme, el fet que, especialment des de 1864 –quan la princesa de Beira escriu la seva famosa “Carta a los españoles”- aquest moviment ja no justificava la legitimació de la seva proposta dinàstica només per una qüestió de legitimitat d'origen sinó que ho feia, també, i sobretot, en base a una legitimitat “d'exercici”. Seria justament la defensa d'aquests principis el que portaria a Sardà a militar en les files de la *Comunión Católico-monárquica*.⁶⁸⁹

Davant l'esclat del Sexenni, el carlisme simbolitzaria, per a molts, la causa de la religió i de la llibertat ben entesa.⁶⁹⁰ Com recordaren Gatell i Vilarrasa, a més, cada arbitrarietat i cada injustícia del govern cap als carlistes li reportarien nous adeptes. Només l'excés de zel i la precipitació dels “impacientes”, haurien acabat desacreditat, de nou, l'opció de Don Carlos.⁶⁹¹

Entre aquests “impacientes”, sens dubte, hi hem de situar Sardà i Salvany. Col·laborador decidit –sempre sota pseudònim- al diari de Llauder *La Convicción*, malgrat que a les pàgines del seu setmanari, *la Revista Popular*, intentà sempre presentar-se com a

---

⁶⁸⁷ El procés de distanciament del grup neocatòlic respecte del partit moderat i el sistema simbolitzat per Isabel II pot resseguir-se a partir del treball ja clàssic de B. Urigüen, *Orígenes y evolución de la derecha española: el neocatolicismo*, C.S.I.C., Madrid 1986.

⁶⁸⁸ Sabem que Sardà era un assidu lector de *El Pensamiento Español* perquè, com ja s'ha vist al segon capítol, la lectura d'articles d'aquest diari constituïa una de les freqüents activitats que es realitzaven a les reunions dominicals de la Juventud Católica de Sabadell.

⁶⁸⁹ No perdre de vista aquest fet justament ens ajudarà a entendre el distanciament, anys més tard, de Sardà respecte del carlisme.

⁶⁹⁰ Així ho va sostenir, fins i tot, Vilarrasa i Gatell a la *Historia de la Revolución...*, vol. II, ps. 513 i ss, o el jove Jaume Collell (vegeu capítol anterior)

⁶⁹¹ Gatell, Vilarrasa, *Ibidem*.

apolític, fins i tot en aquest mitjà explicitari, en nombroses ocasions, la seva manifesta simpatia per Don Carlos i, fins i tot, per la resolució armada de la situació plantejada amb la revolució de Setembre.

El 30 de març de 1872, per exemple, poques setmanes abans que s'oficialitzés l'aixecament militar carlí, Sardà publicava l'article "La victoria" on entre d'altres afirmacions escrivia:

"Nuestra pasión es perpetua. Pero es también perpetua nuestra resurrección [...] ¡Luchar! ¡Y qué importa luchar cuando es segura la victoria? ¡Padecer! ¿Y qué importa padecer cuando el triunfo es infalible? ¡Morir! ¿Y qué vale morir, cuando hay la seguridad de una eterna resurrección?"⁶⁹²

Pocs dies abans, des de la "Sección piadosa", Sardà havia aprofitat alhora que per solidaritzar-se amb la campanya d'oposició als intents de secularitzar el registre de naixements que promovien les "mares de València" per retreure la covardia dels homes de bé:

"Los hombres de bien, con su conducta cobarde y egoísta, son en gran manera responsables de los atentados que la revolución ha cometido. La hemos dejado vivir y crecer demasiado; la hemos visto arrancar, una por una, todas las joyas de la católica corona de España, burlar nuestros más caros sentimientos, escarnecer nuestros derechos más sagrados, combatir por toda clase de medios, aún los más inicuos, las creencias y el culto de nuestros mayores. La hemos dejado destruir la familia, erigir el concubinato en unión legítima y negar al Sacramento los derechos de ciudadanía. ¿Qué más podía hacer la revolución?"

---

⁶⁹² Sardà i Salvany, F., "La victoria" *Revista Popular*, núm. 66, 30.III.1872, p. 174. Significativament, malgrat que pràcticament tots els articles d'aquell any serien compilats en algun dels volums de la *Propaganda Católica* editats durant la Restauració, en cap de les diverses edicions que es farien durant aquells anys s'hi recolliria aquest article.

“Tiempo es ya de que a la apatía suceda la actividad, a la cobardía el valor. Debemos hacer ver a la Revolución que no se insulta impunemente los sentimientos y creencias de un pueblo, y que no estamos dispuestos a consentir que la impiedad impere como soberano absoluto en nuestra patria” [...] ¿Qué podrá movernos ya, si no nos mueve la honra de nuestras madres?”⁶⁹³

El 18 de maig de 1872, en ple aixecament carlí al País Basc i a Catalunya, Sardà va publicar un dels articles més durs de tot el període. Després d’unes consideracions de tipus catequístic, Sardà posava el cas de Sant Pere com a model d’home que, després de l’aparició de l’Esperit, ja no necessità cap altre senyal per llançar-se al carrer a defensar la fe cristina. Recordant que enlloc no es llegeix que “para realitzar aquella especie de alzamiento moral que puso en conmoción a todo el pueblo, Pedro que fue el primero en alzarse anduviese pidiendo permiso a los magistrados de su nación, ni al pretor romano”, Sardà insistia en que l’apòstol Pere no havia dubtat a desobeir les lleis que li eren contràries:

“ ...Las leyes religiosas del país, las leyes civiles, el código penal estaban contra él. Pedro debía desobedecer a todo esto y desobedeció. [...] Y la legalidad de entonces dióse por ofendida, y Pedro el primer Obispo y el primer Papa fue llamado al tribunal de los judíos, como si dijésemos al Consejo de Estado de entonces, y en nombre de la ley se le intimó que callase...”⁶⁹⁴

La conducta de Pere havia de ser, segons Sardà, allisonadora: “Es necesario obedecer a Dios primero que a los hombres”. En conseqüència, no valien les crides a la moderació:

---

⁶⁹³ ¿Despertad católicos españoles!, *Revista Popular*, núm. 60, 17.II.1872, ps. 90-91. La campanya de mobilitació a la que refereix Sardà forma part de les activitats promogudes en protesta a la Reial Ordre dictada pel Govern l’11 de gener de 1872 que prescrivia que els fills de matrimoni només canònic fossin inscrits al Registre civil com a naturals. Sobre aquesta qüestió, vegeu’s Càrcel Ortí, V., *Iglesia y revolución en España (1868-1874)*, ediciones Universidad de Navarra, Pamplona, 1979, p. 270.

⁶⁹⁴ Sardà i Salvany, F., “Recuerdos oportunos” *Revista Popular*, núm. 73, 18.V.1872, p. 265-266.

“...Hay una clase de católicos, cuyo adjetivo no quiero cita, que a todas horas nos están aturdiendo con estas palabras: ¡La legalidad! ¡Respetar la legalidad! ¿No salirse de la legalidad! ¡Aprovechar los recursos que ofrece la legalidad! ¡No hacerse sospechoso a la legalidad! ¡Vivir dentro de la legalidad! Pues bien. No es a ellos a quien hemos de tomar por modelos [...] La legalidad es quien debe acomodarse a nosotros, no nosotros a la legalidad [...] No hay derecho contra el derecho, ni hay verdad contra la verdad, y Cristo tiene el derecho absoluto, y la Iglesia es la verdad absoluta...”⁶⁹⁵

La situació arribaria a l'extrem davant l'aprovació de l'anomenat “proyecto de arreglo del Clero”.⁶⁹⁶ Titllat per la Revista de “mendrugo” i de “limosna”, Sardà el considerava especialment pervers al deixar la sort del clergat en mans dels municipis o al proposar fixar un impost específic de “culto y clero”:

“...La trama está admirablemente urdida; con más habilidad no podía haberse preparado, los enemigos del Catolicismo pueden quedar satisfechos [...] ¡Cuánto asco causa la revolución, y cuán dignos de lástima son los que no trabajan para sacudir su yugo! En vano pediremos justicia, porque no se nos ha de hacer [...] ¿Qué recurso queda? ¡Católicos! La Iglesia es esclava: rompamos las cadenas que la oprimen. La Religión carece de libertad: apresurémonos a

---

⁶⁹⁵ Ibíd. Sardà, segurament conscient que les havia dit gruixudes, abans de finalitzar l'article precisà el sentit de les seves paraules. “La cuestión no es aquí de cañones ni de fusiles, que no los conocieron los Apóstoles (I), y la Revista no se ocupa de eso. Pero en el terreno de la defensa y de los ataques morales, en el terreno de la lucha pacífica que es la nuestra, la fiesta de hoy bien claro nos muestra nuestros deberes [...] (I) . No se inventaron las armas de fuego hasta siglos muy posteriores”

⁶⁹⁶ La reforma del pressupost eclesiàstic era un tema que s'arrossegava des dels primers moments del Sexenni. Abans que Montero Ríos aconseguís tirar-lo endavant —el Senat l'aprovà el 19 de desembre de 1872—, ho havien intentat, sense èxit, Ruiz Zorrilla, Segismundo Moret i el propi Montero Ríos. El projecte resulta interessant perquè lluny de conformar-se amb la simple revisió del pressupost eclesiàstic pretenia abordar, d'una vegada, la reforma i racionalització del nombre de diòcesis, parròquies, així com del personal eclesiàstic adscrit a cadascuna d'elles. Sobre el projecte de Montero Ríos i la percepció d'aquesta qüestió per part de la nunciatura, vegeu Cárcel Ortí, V. *Iglesia y revolución en España...* p. 278-290

conquistársela. Destruyamos el Imperio de la revolución [...] Miremos atrás, y veamos como obraron nuestros padres.”⁶⁹⁷

A finals de 1873, quan ja s’havien incorporat al front alguns dels seus amics de la Juventud Católica barcelonina –Guillen i Milà de la Roca- Sardà aprofitava el dia de la Immaculada per pregar a Déu que donés “fortaleza a los que combaten” i que concedís als bons la victòria definitiva:

“... ¡María! ¡Madre! ¡Madre Purísima! ¡Madre Inmaculada! ¡Reina y patrona de esta nación generosa que sufre más que otra alguna los horrores del ataque infernal [...] también esta vez daréis a vuestros hijos la victoria! [...] También esta vez volverá a resplandecer sobre nuestro hoy sombrío horizonte el sol brillante del catolicismo, como en mejores días resplandeció por luz del mundo y terror del infierno, como resplandeció, ¡oh Madre sin mancha! En las memorables jornadas de Covadonga, de las Navas y de Lepanto...”⁶⁹⁸

Amb tot el que hem dit, la devoció i implicació de Sardà, amb la ploma, en favor de la causa de Carles VII queda acreditada.

Noti’s però, que, de fet, en una retòrica avesada a parlar metafòricament de termes de “guerra”, “gran lucha” “combate”, “enemigo”, “armas”, “combatientes”, “casus Belli”, “ataque infernal”, delimitar quan aquests mots depassaven la metàfora i quan no, certament no era fàcil.⁶⁹⁹ Que la qüestió no era senzilla de dirimir ho confirma el fet

---

⁶⁹⁷ Inquidad Consumada” *Revista Popular*, núm. 103, 14.XII.1872, p. 282. Sobre la importància en la cultura política del carlisme de la lleialtat a la tradició política familiar vegeu, Canal, J. “La gran familia. Estructura e imágenes familiares en la cultura política carlista”, a Cruz, R. Y Pérez Ledesma, M., (eds) *Cultura y movilización en la España contemporánea*, Alianza Universidad, Madrid, 1997, ps. 99-136. Sobre el concepte de “cultura política” vegeu Berstein, S., “L’historien et la culture politique”, vingtième Siècle, núm. 35, 1992, ps. 67-77.

⁶⁹⁸ Sardà i Salvany, F., “Luchas y victorias”, p. 267.

⁶⁹⁹ El propi Pius IX felicità per primera vegada a Sardà per l’impuls de la *Revista Popular* (maig de 1873) amb els mots: “Batallad las batallas del Señor, y Él os dé gracia y fortaleza para defender sus derechos y los de la Iglesia”.

que, en el transcurs de tota la guerra civil, Sardà va eludir en tot moment la suspensió del setmanari.⁷⁰⁰

En tot cas, la lectura de les seves col·laboracions com “El Oscurantista de buena fe” o sota algun altre pseudònim al diari de Lluís Mª de Llauder, dissipen qualsevol mena de dubte sobre el seu posicionament polític partidista. Un posicionament que, especialment a partir de la proclamació de la I República, l’11 de febrer de 1873, no dubtaria a concretar en atacs i desqualificacions contra els partidaris de la restauració alfonsina. El 21 de febrer, sota el pseudònim d’”A.B. y C.” Sardà publica “un paso más”.⁷⁰¹ En l’article, després de constatar l’acompliment dels pronòstics realitzats, s’interpretava la proclamació de la República com a un pas més cap a la inevitable revolució social:

“El programa político queda ya realizado, los radicales nada han dejado que hacer en este punto a sus inmediatos herederos. Después de otorgado el sufragio universal y la libertad de cultos, no sabemos que ulterior reforma política puede ya prometerse ni realizarse [...] Y no quedando cosa que hacer en el terreno político, hay que buscar reformas en el terreno social. Los trabajadores lo han comprendido así en todas partes, y han *empezado* por pedir reducción de trabajo y aumento de salario. Y los fabricantes han *empezado* a transigir: así se empieza y todo es empezar.”⁷⁰²

Després de retreure a la “clase media” els seus quaranta anys d’atemptats constants a l’aristocràcia i a l’Església, Sardà es mostrava convençut que la República esdevindria irremissiblement, socialista i unitària.⁷⁰³ Denunciats els responsables d’haver arribat a

---

⁷⁰⁰ Suspensió a la que, per exemple, no escaparia *La Convicción*.

⁷⁰¹ *La Convicción* va ser novament suspesa entre el 5 i el 17 de febrer. A.B. y C., “Un paso más” *La Convicción*, núm. 66, 21.II.1873, p. 398. Sabem que aquest, i tots els articles apareguts a *La Convicción* el 1873 sota el pseudònim A.B. y C.” pertanyen a Sardà i Salvany perquè consten compilats al volum V de la *Propaganda Católica*.

⁷⁰² *Ibidem*.

⁷⁰³ L’al·lusió al caràcter unitari de la República, la feu, segurament, per molestar als republicans que ell més coneixia, i que eren federals: “lo dicho. La República española no puede ser federal; ese antojo se les irá quitando del magín a los pobres provincianos; será unitaria, sí, señor, pero será socialista.” *Ibidem*.

aquella extremsa situació Sardà reconeixia, però , que tan debò les coses es poguessin finalment reconduir. Com? De la mà de “la causa legítima”:

“No la deseamos [La Revolución socialista], sabe Dios con que ansia anhelamos el triunfo de la causa legítima, para ahorrarnos y ahorrar á la clase media española esta expiación. No hacemos más que señalar, á fin de que conociendo la causa se adivine también el remedio.”⁷⁰⁴

En el transcurs de las tres setmanes següents, Sardà reiteraria el seu atac als conservadors, especialment al *Brusi* i als partidaris de la solució alfonsina.⁷⁰⁵ Treballant incansablement en favor de la causa catòlico-monàrquica, Sardà s’esforçaria a qüestionar i desacreditar la credibilitat de l’alfonsisme com a opció restauradora de l’ordre social:

“Ahora bien, conservadores; ¿sois vosotros con tales antecedentes y con vuestros principios acomodaticios los destinados a restituir a España lo que por vuestro medio le ha arrebatado a España la Revolución? ¿Tendréis valor y fuerza para reconstruir piedra por piedra todo lo que habéis tenido valor para ir demoliendo piedra por piedra? Mirad la España de hoy. Miradla tal cual la ha hecho el Liberalismo. Es vuestra obra de cuarenta años de transacciones, mejor diremos, de traiciones. Oíd pues. No, vuestro papel no es el de restauradores. [...]Vuestro papel es el de tesoreros forzosos de la república...”⁷⁰⁶

Sardà acabava l’article convidant novament als vertaders conservadors a sumar-se a les seves files:

---

⁷⁰⁴ *Ibíd.*

⁷⁰⁵ Significativament, l’article “La alfonsinada” aparegut sota pseudònim a *La Convicción*, núm. 72, 25.II.1873, p. 425, seria un dels pocs articles de l’etapa del Sexenni que no seria recopilat a cap dels volums de les diverses edicions de la *Propaganda Católica*, les obres completes de Sardà.

⁷⁰⁶ A.B. y C. “Al vado ó a la puente”, *La Convicción* , núm. 111, 20.III.1873, p. 661. És el darrer article que Sardà publicaria a *La Convicción*. El 29 de març de 1873, el diari de Llauder va sortir per darrera vegada.

“ ¡Conservadores! Ha concluido vuestra misión activa. Empieza ó la nuestra ó la de la Internacional. Ya no os queda otra cosa que escoger: ó ella ó nosotros. Al vado ó a la puente.”⁷⁰⁷

Era el mateix convidat, però a la inversa, que any i mig més tard, Gatell i Vilarrasa escriurien com a epitafi de la seva *Historia de la Revolución*:

“Hoy los carlistas pueden escribir aun una página honrosa en su historia; mañana podrá ser tarde. Hoy puede demostrar a la Europa que lo que les lanzó al campo no fue una personalidad, no fue la fogosidad de una pasión, fueron los principios religiosos y sociales. Para defender estos principios, podemos y debemos unirnos todos; vengan ellos y vengan con su bandera de catolicismo y de orden, que esta bandera no se les debe obligar a humillarla. Tal vez cuando esto escribimos [1875] estén aún en condiciones de exigir en cambio de la paz garantías en favor de las grandes tradiciones religiosas de nuestra nacionalidad; háganlo, y si se puede decir de ellos que contuvieron el torrente de demagogia cuando este amenazaba devorarlo todo, se podrá decir también que han contribuido a salvar los principios religiosos y conservadores [...] Creemos que deben escoger entre esta gloria ó una inmensa responsabilidad que la historia no dejará de exigirles.”⁷⁰⁸

Evidentment, l'anàlisi feta per Vilarrasa i Gatell sobre el que havien suposat els darrers anys de revolució, tenia ben poc a veure amb el que setmanalment havia estat fent Sardà des de *La Convicción* i la *Revista Popular*.

Com ja hem vist, Gatell i Vilarrasa es mostraren considerats a l'hora de parlar del Carlisme. Respectuosos amb els que s'hi havien incorporat per defensar els principis de la religió, o per estar cansats de les injustícies i provocacions del govern, tanmateix, la seva posició política i, sobretot, la seva predisposició a aproximar-se críticament però

---

⁷⁰⁷ Ibídem.

⁷⁰⁸ Gatell, J., Vilarrasa, E., M^a, *Historia de la revolución...*, vol II, p. 1099.

objectiva a la realitat tenien ben poc a veure amb les actituds polítiques i intel·lectuals de Sardà.

Incòmodes amb les anàlisis demagògiques, Gatell i Vilarrasa havien retret al ministre Cristino Marcos, per exemple, els seus intents de desautoritzar l'Església a partir de comentaris extrets de *l'Univers* (un dels màxims referents de Sardà, recordem-ho) :

“Si nos atreviésemos a hombrearnos con Martos, le diríamos con nuestra ingenuidad habitual: No estudie V.E. las cosas de la Iglesia, ni en *L'Univers* ni en *Le Siècle*; y no le espantarán tanto las tinieblas que *Le Siècle* de continuo pinta, ni las decisiones por aclamación que el primero inventa. Un ministro debe alejarse de las exageraciones extremas y estudiar las cosas en su verdadero libro de texto.”⁷⁰⁹

Igualment, en parlar dels adeptes al carlisme, després de reconèixer l'existència, en les seves files, de gent de bona fe, no es mostraven menys contundents a l'hora de denunciar la manipulació interessada del sentiment catòlic per part d'alguns setmanaris presumptament religiosos:

“No negaremos que muchos de los que pasaron a engrosar las filas carlistas lo hicieron por motivos de religión. Debemos hacer justicia á la fe de aquellos a quienes los atentados de la revolución les herían en lo que hay para un alma de más íntimo [...] Había además una multitud de personas dotadas de buena fe que llega a cautivar por su candidez extraordinaria. A estas gentes sencillas alguna persona que les inspiraba confianza, cuyo parecer era para ellas de gran peso, les hacía entender que la causa carlista era la causa de Dios; se la presentaba también en este concepto el periódico religioso á que estaban suscritos, y claro es que tales afirmaciones habían ellas de aceptarlas como un dogma irrecusable.”⁷¹⁰

---

⁷⁰⁹ Gatell, J., Vilarrasa, E., *Historia de la revolución...*, vol. I, p. 934.

⁷¹⁰ Gatell, J., Vilarrasa, E., *Historia de la revolución...*, vol II, ps. 1067-68.

A diferència de l'argumentació de Sardà, Gatell i Vilarrasa, tal i com havia fet Balme trenta anys abans, s'esforçaven a aproximar-se a l'estudi del passat recent des de paràmetres positius. No eren carlistes però precisaven, amb nitidesa, l'àmplia gamma de matisos existent d'entre els seus components.⁷¹¹ No eren republicans, però eren capaços de distingir entre els partidaris d'una república del signe socialitzant i els simplement adeptes a l'escola liberal. Condemnaven el pensament d'homes com Roque Barcía, o Castelar, o Suñer i Capdevila, però sabien que el seu no era de fet, un discurs plenament equiparable. A l'hora de buscar les causes de la desfeta republicana, assenyalaven sense embuts la qualitat intel·lectual de molts dels líders republicans – tenien mots de consideració per republicans catòlics com Romaní i Puigdemolas, titllaven a Figueras de “parlamentario hábil”, a Salmerón d'exemple de “profesores de una vida consagrada al estudio de las ciencias filosóficas y sociales”, a Pi i Margall de ser representatiu de “talentos que se habían formado en la escuela de los más distinguidos utopistas”, a Castelar, d'exemple de brillant orador – però no acusaven menys clarament la falta d'un projecte polític compartit.⁷¹² Mentre Sardà i Salvany citava en els seus exitosos escrits “el filósofo rancio”, ells donaven suport a la seva argumentació citant Tocqueville.

Conseqüentment, en política, mentre per Sardà l'abandó de la monarquia tradicional i l'avenç del liberalisme duien irremissiblement cap al socialisme i la dissolució social, per a Gatell i Vilarrasa, en canvi, estava clar que:

“...los pueblos ya no se enamoran de la forma monárquica; en el país donde la monarquía ha tenido tantas y tan ilustres gloria la vemos bamboleándose desde hace un siglo, y en España, en la nación de Alfonso VIII, de Fernando el Católico y de Felipe II está también sujeta á los embates de la Revolución. No hay duda que, haciendo abstracción de personas y de hechos, la nueva política presenta un ideal que seduce. El templo de la justicia abierto para todos; derechos iguales para todos; reconocida la aristocracia del trabajo y de la

---

⁷¹¹ En aquest sentit, evidentment, es mostraven molt considerats pels catòlics nouvinguts al carlisme, amb l'esclat del Sexenni, (Aparisi, com a màxim exponent).

⁷¹² Gatell, J., i Vilarrasa, E., *Historia de la revolución...*, vol. II, p. 711 i ss.

virtud; el ejercicio de la autoridad política o delegado a un fatalismo, que puede hacer caer sobre un trono un Enrique VIII de Inglaterra ó un Carlos II de España, sino confiado al más digno.”⁷¹³

Somniar, com feia Sardà , que la restauració de la monarquia tradicional era possible constituïa, per Gatell i Vilarrasa, una utopia del tot irrealitzable. Les broques del rellotge de la història corrien en la direcció contrària:

“Volver al tiempo de Felipe II, gobernar con las ideas y las prácticas de otras épocas, he aquí la escuela [dels carlistes intransigents]. Un sistema semejante tiene toda la ilusión, todos los caracteres halagüeños, toda la fascinación de una utopía, pero lo mismo que toda utopía, presenta el inconveniente de no ser realizable. Es una fuerza providencial la que mueve el mecanismo del reloj de la historia; intentar hacer retroceder la aguja de este reloj del tiempo que mueve una mano divina es una locura; querer que el siglo XIX sea el siglo XVI, que hoy sea ayer, tiene el sencillo inconveniente de constituir un imposible.”⁷¹⁴

Posats a parlar de persones , a més, la comparança entre Don Carlos i Don Alfonso, als ulls de Gatell i Vilarrasa, deixava clar qui d'entre els dos era el més capacitat per a ser rei. Enfront d'un Don Carlos presentat com a un jove inexpert, malalt de “romanticismo extravagante”, carregat d'idees i mitificacions preconcebudes, en mans d'adeptes incondicionals totalment fanatitzats pel ressentiment, i delerós fins a la temeritat, per satisfer l'ambició de ser rei, Gatell i Vilarrasa parlaven d'un Alfons, el principal mèrit del qual hauria estat, precisament, la prudència i haver vist caure d'aprop, el tron de la seva mare. Educat de la mà del P. Claret en la més absoluta bona tradició espanyola , i comptant amb la benedicció del Papa Pius IX, el seu padrí, don Alfonso era “el destinado por la Providencia para empuñar, más o menos tarde, el cetro de los reyes católicos.”⁷¹⁵

Políticament , a més:

---

⁷¹³ Gatell, J., i Vilarrasa, E., *Historia de la revolución...*, vol. I, P. 456.

⁷¹⁴ Gatell, J., i Vilarrasa, E., *Historia de la revolución...*, vol.II, ps. 1060-61.

⁷¹⁵ Les referències sobre Don Carlos a Gatell, J., Vilarrasa, E., *Historia de la revolución...*, vol II. ps. 957 i ss. La citació a la p. 1087.

“...nos limitaremos a consignar que ha aprendido de una manera harto práctica una enseñanza que importa mucho la tenga presente un príncipe, y es que los reyes caen, aun cuando se sienten sobre tronos tan hondamente arraigados como parecía serlo en el de España, donde las tradiciones monárquicas contaban con una historia de tan largos siglos. [...] Además ha podido aprender, no en la escuela de la adulación, pues no es por medio de lisonjeras mentiras como se aprenden las grandes verdades, sino en otra escuela más provechosa, que es la de la desgracia. Durante seis años de infortunio habré visto y oído cosas que no las habría visto y oído en una larga vida de prosperidades. Si no desaprovecha tales lecciones, D. Alfonso tiene mucho adelantado para ser un buen rey...”⁷¹⁶

En front del dogmatisme i la política d'escola, Alfonso sabia governar en funció de les circumstàncies, dels temps i dels homes.

Governar en funció de les circumstàncies, dels temps i del homes, heus ací el programa que Gatell i Vilarrasa creien que hauria de dur a la pràctica l'alfonsisme. Una proposta, evidentment, del tot inassumible per un home de principis immutables, atemporals i metafísics com Sardà. Alfonsisme o Carlisme, heus ací, en resum el germen principal del futur enfrontament entre catòlics als anys setanta i vuitanta.

Des del punt de vista ideològic, doncs, com s'ha vist, per part de Sardà i Salvany durant l'experiència del Sexenni queda tot dit. Les controvèrsies que vindran en els anys a venir, primer, a partir de 1875, amb la restauració de la Monarquia a través del rei Alfons XII i l'organització d'un nou ordenament constitucional per part d'Antonio Cànovas del Castillo; més endavant, a partir de 1881 amb l'oposició rotunda als intents d'articulació de la Unió catòlica, d'alfonsins, carlistes i integristes; a partir de 1884, amb la publicació d'*El liberalismo es pecado* o, a partir de 1888, amb l'escissió entre carlistes i integristes mantindran sempre el mateix patró: intransigència absoluta davant qualsevol intent de conciliació amb l'error liberal i una incapacitat manifesta d'analitzar

---

⁷¹⁶ Gatell, J., Vilarrasa, E., *Historia de la revolución...*, vol.II, p. 1089.

la realitat des de paràmetres objectius i racionals, més enllà de la pròpia visió determinista, maniquea i fatalista de la Història.⁷¹⁷

Segurs que en aquesta lluita eterna entre la Veritat i l'error, la única posició moralment correcta era la seva, Sardà i Salvany no dubtaria a combatre implacablement amb totes les seves forces i sense escrúpols els qui no pensaven o actuaven com ell. Mirat així, especialment en una nació catòlica com l'espanyola que sempre havia combatut les heretgies, l'activisme integrista a través d' "una vida cristiana en acció" mitjançant la propaganda catòlica, l'associacionisme i la mobilització sostinguda eren la única manera possible de ser catòlic. És aquest fanatisme el que faran possible, fins i tot, enfrontaments amb membres de la jerarquia eclesiàstica, com el protagonitzat amb el propi bisbe Urquinaona davant els seus intents d'evitar la instrumentalització partidista de les manifestacions religioses, a través de la publicació de la pastoral del 7 de març de 1882; o amb Josep Morgades davant els seus intents de conciliació entre el catolicisme i el món modern, pocs anys abans, el 1875.⁷¹⁸ Com van estudiar Casimir Martí i Josep Bonet aquestes disputes fanàtiques van estar a punt de dur el catolicisme espanyol al cisma.⁷¹⁹

És des de aquestes posicions fanatitzades que s'expliquen, també, els atacs més furibunds, no precisament als adversaris de l'espectre aparentment més oposats ideològicament –socialistes, republicans..- sinó justament als catòlics més pròxims però que, per la seva tibiesa o hipocresia conciladora respecte del liberalisme i els seus perills, són acusats de ser enemics molt pitjors del Catolicisme que els propis anticlericals. Noti's finalment que, com passa sempre en els plantejaments integristes, sigui quina sigui la fe religiosa o nacionalista que els inspire, la fi o l'ideal que es

---

⁷¹⁷ Malgrat que certament la Constitució de 1876 garantí en el seu article 11 la llibertat de cultes, de fet prohibia qualsevol altre culte públic que no fos el catolicisme. L'oposició de Sardà a les pretensions de reconeixement de la monarquia alfonsina queda explicitada a *Cosas del día, o sea respuestas católico-católicas a algunos escrúpulos liberales* (1875), on es ratificava la impossibilitat per als catòlics de transigir amb l'error.

⁷¹⁸ Vid. Solange Hibbs-Lissorgues, (ed.), *El liberalismo es pecado...* ps. 64-66.

⁷¹⁹ Bonet, J., Martí, C., *l'integrisme a Catalunya...* op. Cit.

persegueix justifica els mitjans; la fe dogmàtica en les pròpies conviccions preval sobre la caritat, entesa com a la mínima capacitat de poder-se posar a la pell de l'altre, "porqué el respeto a la justicia, que es la ley del Señor, debe pasar antes que el amor a los hombres" escriurà Sardà sense escrúpols des de les pàgines de la *Revista Popular*.⁷²⁰ Justificant fins i tot l'acarnissament físic contra les persones equivocades Sardà advertiria a *El liberalismo es pecado* que:

"se puede amar y quere bien al prójimo (y mucho), disgustándole y contrariándole, y perjudicándole materialmente y aun privándole de la vida en alguna ocasión. Todo estriba en examinar si, en aquello en que se le disgusta ó contraria o mortifica se obra o no en bien suyo, ó de otro que tenga más derecho que él a éste bien, o simplemente en mayor Servicio de Dios."⁷²¹

Certament, malgrat l'explícita implicació de Sardà amb la causa carlista durant els anys de la guerra civil (1872-1876), aviat quedarà palès que el seu compromís finalment és únicament i exclusiva amb una visió teocèntrica de la societat i que, en conseqüència, el seu suport a aquest o aquell partit polític respon només a una lògica merament instrumental, en funció dels propis interessos i cosmovisió religiosos. Així, quan a partir de 1886 Don Carlos es distancii de les posicions més integristes i accepti que el partit carlista abandoni el retraïment electoral per poder participar a les eleccions a diputats provincials, Sardà i Salvany no dubtarà a fer costat a Ramón Nocedal, reprovar el gir possibilista i intentar reforçar les posicions religioses i polítiques, fins a erigir-se en el referent doctrinal del Partit Integrista.⁷²² En aquesta mateixa línia, Sardà no dubtaria a recolzar la *Manifestación hecha en Burgos por la prensa tradicionalista*, el 31 de juliol de 1888, reprovant el "cesarisme" de Don Carlos, ni a desmarcar-se de l'obediència a "a toda autoridad eclesiàstica o civil", que no seguís el camí integrista, com explicità en una conferència als locals de la joventut Catòlica de Sabadell, durant el mes d'agost.

---

⁷²⁰ *Revista Popular*, 14.VI.1883, p. 375

⁷²¹ Sardà i Salvany, F., *El Liberalismo es pecado*, Librería y Tipografía Católica, Barcelona, Barcelona, 1987, p. 80.

⁷²² Vegi's, Canal, J., *El Carlisme català dins l'Espanya de la Restauració. Un assaig de modernització política*, Eumo, Vic, 1998, així com Bonet, J. i Martí, C., *l'integriste a Catalunya...* op. Cit.

Una sintonia amb les posicions de Ramon Nocedal i *el Siglo Futuro*, però, que també es refredaran a partir dels noranta quan, cansat i desenganyat de tantes lluites, Sardà abandonarà definitivament la primera línia de combat i es decidirà a publicar el seu famós article ¡Alto el fuego! (1896)⁷²³. Les reiterades amonestacions del Papa Lleó XIII cridant a la conciliació dels catòlics espanyols i fins i tot a la participació en la vida pública hi degueren influir⁷²⁴.

De fet, però, com veurem, fidel a la pròpia manera de ser, encara davant de l'incipient - i atractiu per a Sardà i Salvany- moviment catalanista, el prevere sabadellenc no deixarà d'avaluar-ne el seu valor polític en funció única i exclusivament de la seva utilitat per a la restauració de la teocràcia catòlica a la societat.

5.2.Sardà i Salvany davant de la “qüestió social”

“Hijo de padres Industriales y de ciudad casi exclusivamente industrial, y habiendo ejercido constantemente el sagrado ministerio entre Industriales y al rumor de fábricas y talleres [...] me he decidido por desenvolver algunas reflexiones [...]”

Félix Sardá y Salvany, 1910.⁷²⁵

Fa uns anys, Feliciano Montero García, en el seu estudi sobre *El primer catolicisme social* y la *Rerum Novarum* en Espanya, a l'estudiar els precedents de “catolicisme social” que es donaren a l'Estat abans de la publicació de la famosa Encíclica de Lleó XIII, parlava de l'existència de dues tendències o sensibilitats clarament distintes. La

---

⁷²³ *Revista Popular*, 11.VI.1896, ps. 370-371

⁷²⁴ L'any 1888 Lleó XIII va publicar l'encíclica *Libertas*; el 10 de gener de 1890 la *Sapientiae Christianae*. En ambdues cartes encícliques Lleó XII exhortava a la unitat dels catòlics, a superació de les discòrdies i la participació en la vida pública. A més, en cartes al Cardenal Benavides, a Sardà i Salvany i al bisbe Casañas, el propi Sant Pare insistí en la necessària concòrdia entre catòlics. Vid. Revuelta González, M., *La Compañía de Jesús en la España contemporània*, Universidad Pontificia de Comillas, Sal Terrae, 1991, vol. II, p. 374. Citat per Hibbs-Lissorgues, *El liberalismo...* p. 153

⁷²⁵ Sardá y Salvany, F., “El Trabajo y el trabajador cristianos”, *Propaganda Católica*, vol. XI, Librería y Tipografía catòlica, Barcelona, 1910, p. 29.

primera, predominant i majoritària almenys fins a 1890, s'hauria caracteritzat pel seu caràcter fonamentalment defensiu i propagandístic. Filla de la ideologia tradicionalista, la concreció de la seva aportació davant la qüestió social s'hauria materialitzat únicament en iniciatives de caràcter caritatiu-benèfic o educatiu-catequètic. Des d'aquesta perspectiva, el problema social responia i reflectia, simplement, un problema previ de tipus moral i religiós. L'altra sensibilitat, anomenada pròpiament "catòlica social", s'hauria caracteritzat, en canvi, per haver copsat amb nitidesa la causalitat social i econòmica de la "qüestió social", a més de les raons morals i religioses, que també s'assumien com a importants.⁷²⁶

Malgrat que durant el primer franquisme la distinció entre aquestes dues tradicions es difuminaria, estudis més recents com els de Josep Mª Fradera o Casimir Martí, a propòsit de les figures de Jaume Balmes i Juan Donoso han recuperat la distinció entre aquestes dues tendències assenyalant, de nou, allò que les diferenciava.⁷²⁷

Així, mentre que davant la qüestió social Balmes intuï precoçment que els problemes de la societat en la que vivia eren fills i conseqüència de les transformacions socials i econòmiques derivades del procés d'industrialització, Donoso, en canvi, restaria ancorat en el discurs tradicionalista que justificava el sofriment i les desigualtats a la terra com a quelcom natural, conseqüència de l'expulsió de l'home del Paradís i que, per tant, només trobava antídote o consol en la caritat dels rics, la resignació dels pobres i la plena consciència d'ambdós, de l'estadi només transitori que suposava el seu pas per aquest món.

Fixats aquests dos referents o tendències –que òbviament no marquen un terreny nítidament separat- on hem de situar el Sardà i Salvany d'aquests anys de joventut?

---

⁷²⁶ Montero Garcia, F., *El primer catolicismo social y la Rerum Novarum en España (1889-1902)*, C.S.I.C. Madrid, 1983.

⁷²⁷ Aznar, S., Las Encíclicas "Rerum Novarum" i "Quadragesimo Anno", Precedentes y repercusiones en España, discurs pronunciat a la R.A.C.M.P. el 16.XII.1941, publicat a *Estudios religiosos –sociales*, Madrid, 1949, p. 119-181, Martí, C. "Datos sobre la sensibilidad social de la Iglesia durante los primeros treinta años del movimiento obrero en España", *Aproximación a la H^a Social de la Iglesia española contemporánea*, 1978, p. 121-140. Fradera, J. M^a., *Jaume Balmes. Els fonaments d'una política catòlica*, Eumao, Vic, 1996.

Malgrat que Montero assenyalava l'interès d'estudiar les referències a Balmes i/o Donoso com a element definitori de la tendència o sensibilitat dels diversos autors davant la "qüestió social", en el cas d'un home com Sardà aquest paràmetre, donada la seva marcada vocació d'escriure "...sin aparto científico de ninguna clase, con sólo el buen sentido alumbrado por la religión" i fer-se així planer i entenedor al poble, resulta poc aclaridor.⁷²⁸

En el més de dos cents articles publicats durant el anys del Sexenni a les pàgines de la *Revista Popular* o en el prop d'un centenar apareguts a *La Convicción*, només hem trobat quatre al·lusions a Balmes i dues a Donoso. Aquestes a més, s'emmarquen senzillament en un discurs retòric que no busca entrar en l'anàlisi del contingut de l'obra de cap dels dos autors:

"Rezaron, como los niños y las mujeres, hombres de genio como Bossuet, Newton, Balmes y Donoso Cortés..."⁷²⁹

Si l'anàlisi de l'apartat crític o de les citacions usades per Sardà resulten poc aclaridores, sí que ho resulten, en canvi, el contingut de les seves paraules. Per al que aquí ens interessa, ens hem fixat en 4 sèries d'articles aparegudes a la *Revista Popular* entre 1871 i 1874, que fixen amb precisió la tendència tradicionalista en la que s'emmarcava el Sardà de joventut.⁷³⁰

D'entrada, des del punt de vista estrictament doctrinal, Sardà i Salvany es mostrava convençut que la desigualtat social no era el resultat d'una situació de repartiment

---

⁷²⁸ Sardà i Salvany, F., "Ricos y Pobres" *Revista Popular*, núm. 45, 4.XI.1871, p. 354. La sèrie completa d'articles, es pot trobar, sota aquest mateix títol a *Propaganda Católica*, (PC) vol. II, 3ª edició, Libreria y Tipografía católica, Barcelona, 1924, ps. 93-120.

⁷²⁹ Sardà i Salvany, F., ¡Práctica, práctica!" *PC* vol. VIII, p. 95.

⁷³⁰ "La Chimenea y el Campanario", "Ricos y pobres", "La Religión y el Pueblo" i "La Restauración obrera". Els dos primers poden consultar-se a *PC*, vol. II Libreria y Tipografía Católica, Barcelona, 1924. El tercer està recollit, en versió resumida a *PC*, vol. VIII, Libreria y Tipografía Católica, Barcelona, 1924, "La Restauración obrera" va aparèixer publicada a la *Revista Popular* entre el 25 de gener de 1873 i l'1 de març del mateix any. "La Chimenea y el Campanario" i "Ricos y pobres" serien publicades, a més en forma d'opuscle per la "Biblioteca Popular". Vid annexes.

injust de la riquesa sinó que responia a una desigualtat natural dels homes, acceptada i volguda per Déu. Tant natural com la desigualtat era, consegüentment, el dret a la propietat. D'aquí el seu furibund atac al socialisme.⁷³¹ A "Ricos y Pobres" abordaria la qüestió sense embuts:

"El catolicismo ve la desigualdad de clases, deplora las aflicciones de la pobreza,; pero reparadlo, no las atribuye a imperfección o mala organización de la sociedad, sino a la imperfección de los hombres que componen esta sociedad. El catolicismo enseña que el hombre fue creado por Dios en un estado dichoso, del cual cayó por una primera desobediencia. Desde entonces lo que hubiera sido para todos un paraíso terrestre ha venido a convertirse en un valle de lágrimas..."⁷³²

En la línia del que plantejava la tendència tradicionalista, Sardà i Salvany considerava que la felicitat en aquest món era una fal·làcia. L'home, des de la seva sortida del Paradís, estava condemnat a vagar per un món esdevingut una vall de llàgrimes que oferia com a únic consol la religió:

"El pecado ha hecho brotar en la tierra, que había de ser un jardín, estas espinas que hacen de ella un valle de lágrimas. Sentencia es de Dios, y es inapelable."⁷³³

Partint d'aquests pressupòsits, els enfrontaments entre patrons i treballadors, la "qüestió social", lluny de la reflexió feta per Balmes, esdevenia, als ulls de Sardà, per damunt de tot, una qüestió moral i religiosa. En la restauració de la Religió i de la bona moral, en el matrimoni de la xemeneia i el campanar rauria la solució al conflicte social:

"El secreto del público bienestar y de lo que tan a boca llena se llama hoy civilización del pueblo está todo en la armonía, en el comercio, en el

---

⁷³¹ Notí's en aquest sentit que, des del punt de vista doctrinal, la Rerum Novarum assumiria plenament aquests raonaments.

⁷³² Sardà i Salvany, F., *Ricos y pobres*, p. 97.

⁷³³ Sardà i Salvany, F., *Ricos y pobres*, p. 111.

compañerismo de estas que vienen a ser como dos piezas de un mismo resorte; la chimenea y el campanario.”⁷³⁴

“sí, pobres trabajadores; os interesa más de lo que podéis figuraros tener amos que trabajen mucho, pero que oren mucho también. Sí, amos distraídos; os interesa muchísimo tener trabajadores que no solo piensen en vuestro salario, sí que también en el salario que ha de darles Dios. A todos, pues, os importa, a amos y a obreros, por motivos de dignidad y por motivos de interés [...] que el viejo campanario de la parroquia no se separe jamás de la moderna chimenea de la fábrica.”⁷³⁵

Per a Sardà , un empresari que no donés un sentit religiós a la seva feina no dubtaria a explotar els seus treballadors. Per la seva banda, igualment, uns obrers que tampoc donessin sentit religiós al seu jornal treballarien sense interès i caurien amb facilitat en el discurs materialista del socialisme que, en el fons, no era res més que “el trabajo sin religión”.⁷³⁶

En aquelles circumstàncies, doncs, en un món on “menudean los conflictos entre amos y obreros; y la mano secreta que se goza en promoverlos para sus fines, tiene buen cuidado de apartar también a unos y otros de la Religión que pudiera evitarlos, y que hasta ahora los habia evitado”, el sacerdot hi havia de jugar un paper decisiu: el d’esdevenir novament la consciència que recordés a uns i altres que “ni tú por ser rico dejas de ser hijo del hombre , ni tu por ser pobre dejas de ser hijo de Dios”

Sardà fixava aleshores, les obligacions d’uns i altres:

“El rico debe al pobre amor, liberalidad y buen ejemplo. El pobre debe al rico paciencia, resignación y los servicios que aquel le paga. Ni tú, rico, tienes

---

⁷³⁴ Sardà i Salvany, F., *La Chimenea y el Campanario*, p. 9.

⁷³⁵ Sardà i Salvany, F., *La Chimenea y el Campanario*, P. 13.

⁷³⁶ *Ibíd.*

derecho a abusar del pobre; ni tú, pobre, tienes derecho a levantarte contra el rico.”⁷³⁷

Explicada la “qüestió social “en termes morals i religiosos, només restava demanar als empresaris caritat i als treballadors paciència:

“Eres desgraciado, pueblo mío, ¿Quién lo duda? Eres desgraciado y llevas contigo la herencia de todos los hijos de Adán: el infortunio. Lloras más á menudo que ríes: esta es la verdad, y tu vida por más que digan, es vida de sufrimiento. [...] Pues bien amigo mío: para todos estos no hay remedio en la tierra, y fuera temeridad y locura prometértelo. Dios ha querido que sólo en el cielo no se sufriese [...] No hay remedio, pues, en la tierra, pero hay consuelo...”⁷³⁸

El consol, era , com no , la Religió.

De la lectura dels opuscles de Sardà d’aquest anys –uns anys, cal no oblidar-ho, viscuts per l’Església clarament a la defensiva-, hom podria creure justificada l’acusació feta tantes vegades a l’Església, de perdre la causa dels pobres i quedar fatalment associada a la sort dels grups poderosos. De fet, però, sense negar, certament, aquesta paper de “superestructura”, “d’intel·lectuals orgànics” al servei de l’ordre establert que haurien jugat conscientment o inconscient la majoria de publicistes catòlics, amb tot, el seu discurs, per damunt de tot, es justifica per interessos i objectius autònoms, fills únicament de les pròpies conviccions ideològiques i religioses, que no tenen, per tant , res a veure amb condicionaments de “classe” o altres determinismes previs.

Almenys pel que es refereix a Sardà i Salvany, podem afirmar que al prevere sabadellenc no li passaven per alt els intents d’instrumentalitzar interessadament la religió per a finalitats socials i econòmiques. Així ho denunciava obertament, el 10 de febrer de 1872:

---

⁷³⁷ *Ibíd.*

⁷³⁸ Sardà i Salvany, F., “La Religión y el pueblo” *Revista Popular*, núm. 6, 4.II.1871, p. 41.

“Sí, porque hora es ya de decirlo sin rodeos, hay una raza de católicos a su modo, que, así en el organismo político como en el social, quisieran a la iglesia nada más que como un guarda-viñas que guardas la suya de la invasión de las turbas que llaman desheredadas; unos católicos de solo nombre, que dicen sin vergüenza que la Religión es un excelente freno para el pueblo, lo mismo que la guardia civil o la policía, pero no más. Estos tales suelen invocar a la Religión en sus lances apurados, pero solamente como un dique contra el torrente que los amenaza: lamentan que el pueblo no la tenga ya como antes, a fin de poder vivir ellos a sus anchas y sin rivales ni envidiosos en el goce de su terrena felicidad... Pero ellos se ven dispensados de practicarla. No lectores, no: nunca me haré yo cómplice de tales miras interesadas.”⁷³⁹

Era en un altre sentit, aclaria Sardà, que calia entendre el seu atac al socialisme:

“Cuando he citado al Catolicismo como remedio contra el Socialismo, he querido mostraros en él, no solamente un freno para el pobre, sino un freno para el rico, principalmente, un regulador en las relaciones entre ambos, una mano a la vez serena y amistosa: severa para reprimir al que intenta extralimitarse; amistosa para acariciar y enjuagarle las lágrimas al que necesita consuelos. Catolicismo, en una palabra que contenga con una mano las impacencias de la pobreza, y refrena con la otra los abusos de la riqueza.”⁷⁴⁰

En aquesta mateixa línia, quan a “La chimenea y el campanario” Sardà analitzava les causes que en la seva opinió havien ocasionat el divorci entre l’Església i el nou món industrial, carregava contra els obrers però també , i sobretot, contra els patrons. Ells eren, en opinió de Sardà, els màxims responsables donat que eren “los más ilustrados y los más ricos, y por consiguiente los más influyentes. Son por lo mismo ellos los más obligados.”⁷⁴¹

---

⁷³⁹ Sardà i Salvany, F., *Ricos y Pobres*, p. 116-117.

⁷⁴⁰ *Ibidem*.

⁷⁴¹ Sardà i Salvany, F., *La Chimenea ...*, p. 19.

Eren els màxims responsables i en canvi, en la pràctica, eren sovint els més allunyats del temple:

“Nadie se cree más dispensado de sus deberes religiosos y morales que los poderosos [...] Sé que hay honrosas excepciones [...] sé que no falta en vuestras villas y ciudades el tipo de industrial piadoso, pero fuerza es confesar que escasea y va escaseando cada día más, precisamente a medida que va dejándose sentir más y más apremiante su necesidad”⁷⁴²

Molts anaven encara cada diumenge a Missa, “pero sé también que abundan más quienes no reconocen más templo que su fábrica, ni más Dios que su dinero. Sé que hay aún quien asiste con puntualidad a los oficios del domingo, pero sé también que son muchos más los que roban aquel santo día a Dios y al pobre.”⁷⁴³

Notòriament enfurismat, i en un acte que -com hem pogut comprovar anteriorment- degué ajudar ben poc a Sardà a l’hora d’aconseguir subscriptors per a la seva *Revista* entre els fabricants sabadellencs, Sardà i Salvany denunciava el que els seus propis ulls havien vist a la pròpia ciutat natal:

“¡Mis propios ojos han visto humear la chimenea y moverse las máquinas el día cien veces vendito de la Natividad del Señor! Cuando hasta la naturaleza parece tomar parte en las inefables alegrías de aquel dulcísimo aniversario, el pobre trabajador de aquel fabricante ni aquel día pudo olvidar que era máquina, para acordarse de que era hombre redimido por la sangre del Dios Niño!!! Mis oídos han oído a otro negar a un chico el permiso para hacer su primera Comunión la mañana del día solemne de Pascua. La sublime razón que alegaba el desventurado era la de que ¡el muchacho debía estar limpiando el taller aquella santa mañana! Entrego estos dos hechos a la execración pública,

---

⁷⁴² *Ibíd.*

⁷⁴³ *Ibíd.*

a fin de que nadie se asombre del fuego del cielo el día que la ira de Dios lo llueva del cielo...”⁷⁴⁴

Reconeixent que fins i tot interessadament- per obtenir la tranquil·litat dins l’empresa- convenia als empresaris que els seus treballadors fossin creients, amb tot, Sardà insistia que la única manera que la propaganda fos efectiva era que fossin els amos els primers a predicar... amb l’exemple. En aquest sentit, Sardà fixava amb claredat el paper que els empresaris havien de jugar:

“¿Por qué no sois los primeros en sostener con vuestro bolsillo la beneficencia pública, que por tantas causas políticas y no políticas anda hoy por los suelos? ¿por qué no ponéis en vuestro presupuesto de locuras, donde tantas partidas hay ociosas, una partida siquiera para contribuir al fomento de la Religión? ¿Por qué no sois los primeros y los más visibles en los actos de culto? ¿Por qué no frecuentáis los sacramentos? ¿Por qué no gastáis un medio por ciento de vuestro capital en propaganda religiosa entre vuestros obreros, ya que el infierno gasta tanto en esparcir entre ellos la propaganda impía y socialista? ¿Por qué no convertís los domingos vuestro taller en escuela dominical par niños y niñas?”⁷⁴⁵

Posat a dir-les clares, Sardà no s’oblidava, tampoc, de recordar l’origen plebeu de la majoria de nous rics sabadellencs.⁷⁴⁶

A tot això cal afegir-hi que si bé des del punt de vista doctrinal Sardà se situa plenament dins la tendència tradicionalista, de fet, si ens fixem en les al·lusions indirectes a la qüestió social, -en els articles no dedicats específicament a aquesta qüestió- el seu

---

⁷⁴⁴ Ibídem. A la *Revista Popular*, núm. 34, 19.VIII.1871, p. 266, Sardà i Salvany no feia ús de la metàfora del “fuego del cielo” amb què l’article fou compilat a la PC sinó que, molt més contundentment, conclouia: “Entrego esos dos hechos a la execración pública, a fin de que quede justificado el petróleo el día que la ira de Dios lo llueva del cielo” En aquelles dates, “el petróleo”, en no poques ocasions, tenia noms i cognoms, els de la revolució social,

⁷⁴⁵ Ibídem.

⁷⁴⁶ Una afirmació, d’altra banda, corroborada per la historiografia. Vegeu, Benaül Berenguer, J.M., “Els empresaris de la industrialització. Una aproximació de la indústria tèxtil llanera catalana, 1815-1870” a *Recerques*, núm. 31, Curial, Barcelona, 1995, p. 93-113.

nivell de denúncia i concreció en la realitat de les injustícies en el món laboral resulten prou significatius.

Fill de Sabadell , Sardà no podia ser insensible , per exemple, a la reivindicació del respecte a les festes dels treballadors.⁷⁴⁷ Òbviament, la primera justificació que Sardà trobava a la seva existència era d'ordre religiós. Les festes eren “un tributo que pagamos a la gloria de Dios”. No s'oblidava d'afegir, però, que eren també un tribut “ a la dignidad del hombre.”⁷⁴⁸ En un dels articles de la sèrie que dedicà a aquesta qüestió, Sardà defensaria, fins i tot, la conveniència que, de tant en tant, el treballador tingués més d'un dia de festa seguit:

“Aparte de las razones poderosísimas de orden religioso, que hacen que ciertos misterios deban ser solemnizados con más extraordinario regocijo, hay razones de orden social que aconsejarían la celebración de ellas, aun cuando la Iglesia no las hubiese instituido. Las dobles fiestas, distribuidas de vez en cuando en el decurso del año, son para el pueblo trabajador una necesidad de primer orden, tanto como lo es la celebración de la fiesta de cada semana.”

“El obrero encerrado durante los seis días de la semana en el taller y atado diez hora o doce cada día a su máquina necesita de vez en cuando alguna mayor

---

⁷⁴⁷ L'evolució d'aquest tema a nivell internacional seria tractat molt freqüentment per la Revista. Al núm. 72, 11.V.1872, Sardà publicava el text votat i aprovat pel Senat dels EUA prohibint el treball dominical; al núm. 78, 22.VI.1872, proposava la creació d'una *obra Pía para impedir la profanación de los días festivos*, suggerint com a estratègia de pressió, el boicot dels consumidors als comerços que obrissin en diumenge. En els núm. 92 i 94, apareguts entre finals de setembre i principis d'octubre, Sardà informava àmpliament de la campanya promoguda pels dependents de comerç a Jaén, Sevilla, Madrid, etcètera, reclamant el descans dominical. Sardà i Salvany no dubtava a adherir-se a la campanya amb paraules ben expressives: “ Desde nuestras humildes columnas nosotros excitamos a todos los dependientes y a todos los obreros de España a que pidan sin cesar a sus jefes ese día de descanso ordenado por el mismo Dios [...] cunda y propáguese ese movimiento en pro de la fiesta del domingo , y se habrá dado un gran paso para la moralización de la sociedad española y el bienestar de las clases menos acomodadas. “ Sardà afegia, finalment, la idoneïtat de participar en una campanya que permetia disputar la bandera de les reivindicacions populars “ a la Internacional esa bandera que aquella profana y deshonra” *Revista Popular*, núm. 92, 28.IX.1872, p. 151.

⁷⁴⁸ Sardà i Salvany, F., “¡Las fiestas, las fiestas!”, *Revista Popular*, núm. 68, 13.IV.1872, p. 202.

expansión de la que puede permitirle el solo descanso del domingo, aun dado el caso que fuese rigurosamente observado este precepto”.⁷⁴⁹

Ultra la denúncia implícita de l'incompliment , fins i tot, dels descans dominical, Sardà reclamava la conveniència de facilitar als obrers la possibilitat d'anar , de tant en tant, a visitar la filla que tenien casada en un altra comarca o els pares que vivien lluny... Sardà rematava amb un exemple clarament ruralista, la seva posició:

“Ponderábame en cierta ocasión un ilustradísimo catedrático el fin altamente moralizador de las vacaciones concedidas a los estudiantes en Pascua y semana Santa. Y fundábalo en la conveniencia de que los hijos de familia, alejados de ella en la edad más crítica de su vida, pudiesen ir allá con frecuencia, y renovarse y restaurar el corazón con el aire sano del hogar doméstico, precioso contraveneno para disipar o debilitar por lo menos la acción del aire corrompido que suele respirarse en las grandes capitales. Y ¿por qué lo que allí se decía de la clase escolar no puedo desearlo yo para la pobre clase trabajadora que vive en los grandes centros industriales?”⁷⁵⁰

Convençut que era la ciutat, “el aire de la cloaca revolucionaria”, el que pervertia el cor dels obrers, facilitar-los el retorn al camp, “el aire puro de la montaña” especialment si era de la mà de romeries populars, només podia ser, per a amos i treballadors, beneficiós.⁷⁵¹

Separant-se fins i tot, dels postulats més liberals hegemònics en aquell context, Sardà explicitava la seva convicció que, donat el cas, l'Estat havia d'intervenir i garantir l'escrupolós respecte dels dies de festa:

“La fiesta es el día de Dios y el día del pueblo. Quien impide su celebración se lo roba a Dios y se lo roba á su hermano. La autoridad no debiera tolerar eso,

---

⁷⁴⁹ Sardà i Salvany, F., “¡Las fiestas, las fiestas!”, *Revista Popular*, núm. 74, 25.V.1872, p. 278.

⁷⁵⁰ Sardà i Salvany, F., “¡Las fiestas, las fiestas!” , *Revista Popular*, núm. 76, 8.VI.1872, p. 301.

⁷⁵¹ *Ibíd.*

como tantas otras cosas no debiera tolerar. La ley que deviera ser la guardadora eficaz de los grandes intereses del género humano debiera castigar severamente la criminal avaricia de los profanadores, y la iniciativa particular pudiera ayudar muchísimo en este sentido. Hágalo por su cuenta cada uno de nuestros lectores.”⁷⁵²

Denunciada la conveniència del respecte al descans del treballador, Sardà no era menys explícit a l’hora de denunciar l’explotació dels infants. Escandalitzat per l’absoluta ignorància de la majoria de nens i nenes fills d’obriers de Barcelona en qüestions de doctrina, Sardà apuntava amb fúria contra els pares i empresaris que preferien fer-los treballar abans que vetllar per la seva formació:

“La codicia de los padres ha atado muy temprano aquellas pobres criaturas a la rueda de una máquina, y esa es toda su educación y todo su ideal. Aguardar con impaciencia tener algunos años más de edad y algunos palmos más de estatura para duplicar su jornal, sacudir la tutela de los padres, y campar por su respeto. Trabajar las doce horas del día esperando la noche para tender los miembros cansados y contra los días que median hasta la próxima fiesta, para dejar en ella los andrajos del taller, vestirse, peinarse y bailar , pues a todo esto se reduce par muchos obreros la santificación de la fiesta [...] Poco le importa a aquel padre el embrutecimiento de su hijo con tal que entren el sábado algunos reales más en casa; poco le importa a aquel industrial el embrutecimiento de aquel trabajador con tal que entren cada año algunas piezas más de género...”⁷⁵³

Malgrat que, certament, Sardà demostrava una gran incapacitat per posar-se en lloc de les famílies on els ingressos dels marrecs eren un complement imprescindible per a la supervivència, amb tot, no resulta menys evident, la seva lúcida preocupació per les conseqüències nefastes que aquesta situació generava.

---

⁷⁵² *Ibíd.*

⁷⁵³ Sardà i Salvany, F., “ Los niños”, *Revista Popular*, núm. 99, 16.XI.1872, p. 232.

Que a la sèrie d'articles publicats sota el títol "La Restauración obrera", Sardà faci referència a les iniciatives que s'estan concretant sota l'etiqueta de "círculos católicos de obreros" a París, a Lió, a Marsella;⁷⁵⁴ l'al·lusió a Mons. Mermillod, "el elocuente apóstol de las clases trabajadoras", a qui Sardà inclou, en el primer número de 1874, fins i tot en un gravat, així com la satisfacció amb què rep la notícia de la inauguració, a Alcoi, del primer Círculo Obrero de l'Estat, confirmen la sensibilitat i el contacte de Sardà i Salvany, malgrat la seva formació i bagatge tradicionalista, amb els corrents més innovadors del catolicisme en matèria social.⁷⁵⁵

Superada l'experiència del Sexenni, Sardà desplegarà una intensa activitat social destinada a les classes més populars. Així, el 1882 fundaria la primera mútua obrera, una caixa de suports mutus per a facilitar l'adquisició de medecines i el *Bazar del pobre*. A tall d'exemple, en el cas del Bazar del pobre, mostra la seva ambició, el fet que ja el primer any de la seva creació, el 1898, aquest servei dispensés més de set centes peces de vestir entre sis centes famílies sabadellenques. Moltes d'aquestes iniciatives les finançà, a més de amb les quotes dels obrers, amb el propi patrimoni personal.⁷⁵⁶

D'altra banda, com hem tingut ocasió de veure en tractar la creació de l'Acadèmia Catòlica de Sabadell, el 1870, la instrucció i moralització de les classes populars i en especials dels seus infants, fou sempre un dels seus objectius fonamentals. Com ho fou també l'impuls de biblioteques parroquials i de la divulgació de l'obra de la Llibreria diocesana (1879), iniciatives inspirades pel Bisbe Urquinaona, destinades a facilitar l'accés a lectura, la difusió de literatura catòlica a través del seu préstec gratuït i el finançament dels llibres escolars per fills de famílies obreres.⁷⁵⁷

Ja al segle XX, una de les darreres iniciatives socials de Sardà seria la reconversió de la pròpia casa natal i lloc on visqué tota la vida en Asil de les germanetes dels pobres, que

---

⁷⁵⁴ Sardà i Salvany, F., "La restauración obrera", *Revista Popular*, núm. 109. 25.I.1873

⁷⁵⁵ Recordi's, en aquest sentit, que Mons. Mermillod seria el promotor, entre 1885 i 1891, de les famoses reunions d'estudis socials a Friburg (Suïssa), reunions que durant molt de temps han estat considerades com a un dels principals nuclis de gestació de l'Encíclica *Rerum Novarum*.

⁷⁵⁶ Moliner, A., *Félix Sardá y Salvany y el integrismo...* p. 18.

⁷⁵⁷ Vegi's els núm. de la *Revista Popular* corresponents a desembre de 1879 i gener de 1880.

entraria en funcionament, el 1905. El propi Sardà i Salvany hi residí durant els darrers anys de la seva vida fins al dia de la seva mort, el dos de gener de 1916. Coincidint amb la donació de la seva casa, Sardà també aprofità per fer donació de la seva llibreria personal, conformada per uns quatre mil volums, donant peu a la inauguració d'una biblioteca pública, que dugué el seu nom.⁷⁵⁸

En el terreny de les idees, també en el camp social tot havia quedat dit durant el Sexenni. Un fet que no treu que Sardà mantingués una ingent activitat propagandista. Així, a l'aparició de la "Biblioteca ligera para uso de todo el mundo", sèrie de fulls publicats entre 1876 i 1883, seguiren els 76 opuscles sota el títol de "Conversaciones de hoy sobre materias de siempre", publicats entre 1884 i 1889.⁷⁵⁹ Tal i com havien après i practicat durant els anys de la Revolució es tractava de seguir facilitant a preus irrisoris i fins i tot gratuïts, lliçons de teologia popular que contrarestessin la publicitat impia i protestant i que poguessin ser distribuïdes gratuïtament en pels tallers, per les escoles dominicals i societats catòliques.

Si durant els anys setantes i vuitantes, Sardà s'ocuparia prioritàriament de les controvèrsies polítiques, el combat als conciliadors amb el Règim canovista i de la lluita contra l'heretgia liberal, a partir de la dècada següent la "qüestió social" recuperaria protagonisme. La publicació, el 1891, de la Carta Encíclica Rerum Novarum per part del Papa Lleó XIII fou àmpliament ressenyada i celebrada per Sardà i Salvany des de *La Revista Popular*, així com per Jaume Collell des de la *Veu del Montserrat*. En aquells anys, els setmanaris de Sardà i de Collell representaven els dos principals referents per al catolicisme popular. En aquesta qüestió, la coincidència entre ambdós, així com amb l'episcopat fou absoluta.⁷⁶⁰ Des de aleshores, i segurament esperonats per l'increment de la conflictivitat social a les fàbriques i als carrers, la qüestió social, l'augment del socialisme i de l'anarquisme prengueren el major protagonisme en l'activitat catequètica i propagandista de Sardà, tant a través de les pàgines de la *Revista Popular*

---

⁷⁵⁸ Moliner, A., *ibídem*.

⁷⁵⁹ El centenar d'escrits de la Biblioteca ligera van ser compilats al primer volum de la *Propaganda Catòlica*, Librería y Tipografía Católica, Barcelona, 1891.

⁷⁶⁰ Entre 1891 i 1892 les referències de la *Revista Popular a la "Rerum Novarum"* seran contínues.

com en les diverses conferències pronunciades a entitats catòliques de signe divers, compilades, en els diversos volums de la *Propaganda Católica*. Destaquem-ne les conferències quaresmals “El Trabajo y la caridad” (1898), “Pan del alma”, “El espíritu de Dios y el espíritu del mundo” (1902), “El Padre nuestro y la Cuestión social” (1906), “El Anarquismo contemporáneo y sus factores” (1910) pronunciades a l’Acadèmia de Sabadell, a partir de 1898 i recollides al volum onzè de la *Propaganda catòlica*, publicat el 1910.⁷⁶¹ Els títols de les conferències, opuscles i demés articles recollits en el darrer dels volums de la col·lecció, aparegut el 1914, en són una bona mostra. Així, set dels catorze textos seleccionats tractaven directament la qüestió social: “O socialistas o clericales”, “Cuestiones del día: El Patrono y el obrero. La desavenencia social..”, “Burgueses, ¿Qué hacemos?”, “la más intensa labor social.”, “Doble técnica del obrero industrial”, “La Huelga-madre”, “Fábrica, cuartel, Parroquia”⁷⁶². Acceptació de la naturalitat de les desigualtats socials, resignació per als pobres i responsabilitat moral dels rics continuarien essent les receptes socials de Sardà. Compatible amb què, com a fill i nét d’industrials, Sardà se sentiria amb autoritat moral per recordar que:

“nuestros abuelos hacían menos discursos sobre la suerte de las clases jornaleras, pero sabían mejor el camino de la casa del jornalero enfermo, y alzaban hospicios para sus huérfanos, y legaban dotes para sus hijas. Nuestros abuelos hablaban menos de soberanía popular y de derechos del pueblo, pero vivían en medio de él más que nosotros, y eran menos altivos con él que nosotros. Nuestros abuelos, en una palabra, eran más cristianos.”⁷⁶³

Que des del punt de vista doctrinal ni Sardà ni el catolicisme integrista incorporaren massa novetats a la reflexió aportada durant els anys del sexenni ho confirma la

---

⁷⁶¹ Sardà i Salvany, F., *Propaganda catòlica*, Vol. XI, Librería y Tipografía Católica, Barcelona, 1910

⁷⁶² Sardà i Salvany, F., *Propaganda catòlica*, Vol. XII, Librería y Tipografía Católica, Barcelona, 1914.

⁷⁶³ *Belén y la cuestión social*, a *Propaganda Católica*, vol. I, Barcelona, 1907, p. 257

reedició, el 1941, de *La Chimenea y el campanario*, una sèrie d'articles, com hem vist, dels seus primers anys de joventut, reiteradament editada.⁷⁶⁴

En resum i per acabar aquest apartat, crec que podem concloure assenyalant els següents aspectes:

1. Des del punt de vista doctrinal, en els anys del Sexenni Sardà i Salvany encarna perfectament una baula més de la sensibilitat tradicionalista pel que fa a la “qüestió social”.
2. Aquesta sensibilitat tradicionalista, lluny de concretar-se i com feia al parlar del liberalisme- en una inhibició absoluta respecte els problemes d'aquest món, Sardà la fa compatible amb una crítica oberta i decidida als aspectes més injustos de les relacions laborals.
3. Al fer-ho, Sardà explicita l'autonomia dels seus interessos –exclusivament religiosos- en aquesta matèria.
4. Encara que no s'alliberarà mai d'una visió paternalista cap a les classes treballadores, la seva condició personal de Sabadellenc, ciutat descrita a l'època com a “la Manchester catalana”, així com el fet de ser fill i nét d'industrials el predisposaran a una acció social i assistencial de tipus molt pragmàtica.

---

⁷⁶⁴ *La Chimenea y el campanario*, Central Nacional Sindicalista, delegación sindical de Sabadell. Sección de prensa y propaganda en Homenaje al Dr. Félix Sardá y Salvany, Sabadell, 1941. Aquesta sèrie d'articles apareguts per primera vegada el a la *Revista Popular* durant 1871, foren novament publicats, juntament amb les sèries “Ricos y pobres” i “Los desheredados”, al segon volum de la *Propaganda Católica*.

5.3.El nacionalisme de Sardà i Salvany.

El 8 de desembre de 1868 Sardà i Salvany va despertar-se neguitós, a l'alba, amb el deler de saber si també aquell primer any de revolució els canons de Montjuïc saludarien com havien fet sempre a l'antiga Patrona, la Immaculada. Pocs minuts més tard, en sentir les canonades, "trémulo de emoción y húmedos los ojos" , Sardà i Salvany expirava un "¡Gracias a Dios! ¡Gloria a María! ¡Bien por España!". Malgrat la incertesa dels moments, aquelles canonades al cel deixaven clar que "Todavía somos españoles, ¡Gran Dios! En medio de nuestras inmensas desventuras, todavía aquí son hermanas gemelas la Iglesia y la Patria, todavía nos tiene bajo su manto protector María Inmaculada!". Des d'aleshores, afegia Sardà "cada año al romper el 8 de diciembre, a pesar de la vergüenza de nuestro estado presente, he tenido orgullo de ser español".⁷⁶⁵

La identificació entre pàtria i religió constitueix el tercer dels eixos discursius que marquen el pensament de Sardà en aquests anys del Sexenni i que l'acompanyaran al llarg de tota la seva vida. Constatada la impossibilitat dels catòlics de transigir i conviure amb l'error liberal; esforçada la *Revista Popular* a mostrar el seu caràcter –i el de la Religió en general- genuïnament popular; la tercera pota del tríode discursiu de Sardà el constitueix, sens dubte, la vertebració d'un discurs nítidament nacionalcatòlic orientat a fixar amb claredat, per tant, la definició de la nació espanyola –i a partir dels norantes la catalana- en base a criteris religiosos.

El 30 de desembre de 1871, fent balanç del que havia estat el primer any de la *Revista*, Sardà i Salvany reconeixia que els objectius que el setmanari es fixava eren:

"procura encender en su corazón [en el dels lectors] la llama del entusiasmo por las gloria nacionales y religiosa y pone en su boca palabras fáciles y llanas con que pueda contestar a cualquier hora a los argumentos de la impiedad que por todas partes le rodea."⁷⁶⁶

---

⁷⁶⁵ Sardà i Salvany, F., "Los tres latidos del buen español" , *Revista Popular*, núm. 206, desembre de 1874, ps. 256-259.

⁷⁶⁶ Sardà i Salvany, F., "Balance" , *Revista Popular*, núm. 53 ,30.XII.1871, p. 418.

Gairebé un any més tard, a propòsit de l'arribada de les festes de la Mercè, Sardà reiterava la seva voluntat de conservar el record de les glòries nacionals, justament perquè eren indissociables de les glòries religioses:

“los grandes recuerdos históricos de nuestra patria son a la par recuerdos religiosos, porque hubo una época en España, en que patria y catolicismo venían a ser una misma palabra. Todo cuanto contribuya, pues, a mantener vivo ese sentimiento de unión entre ambos caros objetos es para nosotros objeto de profunda simpatía.”⁷⁶⁷

Articles com “Por Maria, por Pío IX y por España”, “El acto de fe Nacional” o “Los tres latidos del buen español”, confirmen que Sardà i Salvany restaria fidel durant tot aquest període als objectius que el setmanari s’havia fixat.⁷⁶⁸

Des de la seva perspectiva, la fe era l'ànima de la nació espanyola. Perdre la fe era, en conseqüència, apartar-se del vertader “caràcter nacional” i caure en la debilitat. El que li havia passat a França en la darrera guerra amb Prússia, explicitava, en opinió de Sardà, les nefastes conseqüències que comportava per una nació l’abandó de la seva fe:

“¡Aprende pueblo! No es una gran nación la nación irreligiosa, por muy rica y muy poderosa que sea. No es un gran pueblo el pueblo descreído, por más que extienda sus manufacturas por todo el mundo, y gane dinero y tenga diversiones con que distraer su vida. No, no un pueblo ateo ha de ser por precisión un pueblo corrompido y un pueblo corrompido no puede ser un pueblo de valientes”.

“Religión, Religión, este es el primer elemento con que han de contar los pueblos para ser grandes. La Religión es para las naciones lo que el alma para

---

⁷⁶⁷ Sardà i Salvany, F., “Las fiestas de la Merced”, *Revista Popular*, núm. 91, 21.IX.1872. La citació a *PC* vol. VIII, p. 133.

⁷⁶⁸ Apareguts a la *Revista Popular*, núm. 49, XII.1871; 101, 30.XI.1871 i 206, desembre de 1874 respectivament.

los cuerpos centro de unidad, energía del corazón, fuente de todo movimiento, freno de todo desorden, lazo admirable que de miembros dispersos constituye un solo ser. Nuestra España lo mostro al mundo hace sesenta años [a la Guerra del Francès] en un caso muy semejante. El mundo nos vio invencibles, porque éramos profundamente religiosos. ¿Seríamos invencibles ahora? No quiera Dios someternos a tan ruda prueba.”⁷⁶⁹

En el cas concret d’Espanya, a més, fins i tot per raons exclusivament polítiques, qüestionar la unitat religiosa de la nació era un disbarat. Marginada la religió catòlica, Sardà i Salvany es preguntava què és el que tindrien en comú els espanyols?

“¿Qué tremenda cuenta no debería dar ante Dios y ante la historia el hombre infausto que dijo un día a su patria: “Nada tienes común, ni idioma, ni costumbres, ni legislación, ni ideas políticas. Sólo estás unida por el lazo de la misma fe. Pues bien. ¡Quiero que ni este lazo de unión de quede! Quiero que te despedacen los partidos en religión como te despedazan en política.”⁷⁷⁰

Sardà definia amb nitidesa el caràcter consubstancialment catòlic de la fisonomia de la nació espanyola.⁷⁷¹ Com faria també anys més tard Torras i Bages en la seva aportació a la definició nacional catalana, Sardà i Salvany no desaprovava l’ocasió per justificar, partint del pressupòsit nacionalcatòlic, la seva radical oposició a la secularització de la legislació civil:

---

⁷⁶⁹ Sardà i Salvany, F., “Aprende Pueblo ” , *Revista Popular*, núm. 7, 11.II.1871, ps. 49-50. Sardà i Salvany recuperaria aquest argument poques setmanes més tard a l’article “un 1808 y 1870” aparegut a *La Convicció*, núm. 117, 12.III.1871, p. 1713-1714.

⁷⁷⁰ Sardà i Salvany, F., “Delicias de la libertad de cultos ”, núm. 88, 31.VIII.1872. La citació prové de l’article compilat a la *PC*, vol.VIII, p. 131.

⁷⁷¹ En la mateix línia que ho feia, també *El Sabadellés*, l’òrgan oficial de la burgesia sabadellenca: “No solamente Dios ha dotado España de todas las producciones útiles al hombre, no sólo le ha dado un clima benigno [...] si que también ha dotado a sus habitantes de una inteligencia despejada para conocer la verdad, y de una voluntad firme para defenderla[...] Nada es capaz de arrancar del corazón de un verdadero español la verdad; de manera que se puede decir, que no puede ser español al que juntamente no es católico y amante de las verdades eternas” *El sabadellés*, núm. 20, 15.XI.1868, p. 80.

“¡Ea, levántate! Despierta pueblo español, pueblo el más católico del mundo, pueblo el más glorioso en tu pasado, el más desdichado en tu presente, el más provado en el infortunio [...] Pueblo, que no eres, no el pueblo del libre-culto, ni el pueblo del matrimonio civil, ni el pueblo del can-can, ni el pueblo de la guerra a Dios, que todo esto es en ti pegado, postizo, extranjero, antinacional: ¡pueblo, sí, de la Cruz, de la Inmaculada Concepción , de las Navas, de Lepanto, del dos de Mayo, que esa es tu verdadera y nacional fisonomía!”⁷⁷²

Una fisonomía que era legítim defensar, si era necessari, fins i tot amb les armes:

“...una vez establecida la fe en una nación, hijas de la fe todas sus leyes, sumisos a la fe todos sus poderes, es lícito y muy lícito el uso de la fuerza para defenderla de los ataques exteriores que intentan socavarla o corromperla. Entonces no es el Clero quien defiendes sus creencias, es el poder público quien sale a la defensa de la Religión atacada, como sale a la defensa de los demás principios fundamentales de la sociedad cuando los ve socavados. Una nación entera profesa ciertos principios, y ha puesto en su código penal castigos contra los que ataquen á la propiedad, á la familia ó a la seguridad individual. ¿Quién puede negar a esa nación el derecho de castigar tales delitos? ¿Hay aquí imposición de ningún género? Hay simplemente un caso de legítima defensa.”⁷⁷³

---

⁷⁷² Sardà i Salvany, F., “Por el Papa Rey ” , *Revista Popular*, núm. 24, 10.VI.1871, p. 186.

⁷⁷³ Sardà i Salvany, F., “El Clero y el Pueblo ” , *Revista Popular*, núm. 146. 11.X.1873. Nosaltres hem usat la sèrie d’articles completa recollida a *PC* vol. IV, ps. 477-518. La citació a les ps. 494-495. Les paraules de Sardà, com les de tants d’altres en posterior moments de la nostra història, remetien, sens dubte , als mots amb què Pi i Margall, comença el seu llibre més influent *La Reacción y la revolución*, quan Sardà encara era un marrec , i que ell mateix resumia en “La revolución es la paz; la reacción es la guerra” Una de les moltes edicions sobre aquesta obra pot trobar-se a Pi y Margall, F., *La reacción y la revolución*. Estudio preliminar y notas crítica a cargo de Antoni Jutglar. Anthropos Editorial del hombre, Barcelona, 1982.

Noti's a més , la recurrència de Sardà en l'argumentació tradicional del reaccionarisme espanyol que considera "estranger", "postizo", "antinacional" les idees de l'adversari polític.⁷⁷⁴

En aquest sentit, en la mateixa línia amb què el clergat i el reaccionisme espanyol havien construït i justificat doctrinalment el combat contra els exèrcits de Napoleó el 1808, i en la mateixa direcció en què s'hi referirien els setembre de 1936 el bisbe Enric Pla i Deniel, o un any més tard, el propi general Franco, la lluita contra l'enemic esdevenia una vertadera "croada" una guerra de religió.⁷⁷⁵ El 13 de maig de 1871, un Sardà eufòric per l'èxit de la recent peregrinació al Santuari de Pueyo (Saragossa) escrivia:

“ Los paladines de la edad media, que no sabían más que andar a tajos y lanzadas con la morisma, escribirían hoy artículos y folletos contra los moros del día, ni menos numerosos que aquellos ni menos temibles. Los que volaban con tanto ardor a los abrasados campos de Asia, acudirían hoy al ateneo católico, ó a la academia, ó a la romería, ya que á esos otros terrenos se ha trasladado la lucha. Vivamos, pues, la vida de nuestro siglo, como ellos vivieron la vida del suyo, y sin perjuicio de que haya quien esgrima la espada cuando conveniere (como tantos jóvenes lo han hecho en defensa del Papa), esgrimamos hoy por hoy el arma pacífica de la oración y de la manifestación [...] ¡Adelante! El primer paso está ya dado. Ciudades y aldeas, clero y pueblo,

---

⁷⁷⁴ Vegi's en aquest sentit el ja clàssic de Herrero, J., *Los orígenes del pensamiento reaccionario español...*, Abellán, J.L. "La persistencia de la mentalidad inquisitorial" en *la vida y la cultura española contemporánea* y la teoría de "las dos Españas" dins Alcalá. A. *et al Inquisición española y mentalidad inquisitorial (Ponencias del Simposio Internacional sobre Inquisición , Nueva York, abril de 1983)*, Ariel, Barcelona, 1984, ps. 542-54 i Rodríguez Jiménez, J.L., *La extrema derecha...*, que conté una extensa bibliografia sobre el tema.

⁷⁷⁵ Sobre el ús del mot "croada" en el sentit de "guerra religiosa" per referir-se a la guerra civil de 1936, vegi's Fernández García, A. "La Iglesia Española y la Guerra civil" , *estudia historica: historia contemporánea*, núm. 3, 1985, i el treball recent d'Andrés Gallego, J., *¿Fascismo o estado católico?*, Ediciones Encuentro, Madrid, 1997, especialente el primer capítol, on recupera i amplia els treballs sobre aquesta qüestió. En Sardà la *Revista Popular*, núm. 20, 13.V.1871, p. 154.

ricos y pobres, ármense para esta cruzada pacífica con tanto esplendor iniciada.”⁷⁷⁶

Sardà parlava de “croada pacífica” i , amb l’ambigüitat que li era pròpia, afegia també la seva aprovació als qui, donat el cas, decidissin agafar l’espasa.

Pocs tractes com els que infringiria als “protestants” fixaven tan clarament el caràcter exclouent i xenòfob que Sardà donava a la nació espanyola. El 2 de novembre de 1872, satisfet per les mostres de fe catòlica que Espanya acabada de donar el dia de Tots Sants, Sardà tenia també uns mots de record per als que, en aquella ocasió, considerava els seus màxims enemics: els protestants i els incrèduls. A ambdós grups els titllava d’“anticatólicos y por fortuna també antiespañoles, porque ambos son importación extranjera.” ⁷⁷⁷ Un any més tard, Sardà reconeixia haver sobrevalorat la importància de les conseqüències de l’entrada de “protestants” a Espanya. Convençut que aquestes eren pràcticament inexistents, Sardà restringia la seva existència a espais marginals i artificials:

“en casa de algún particular, extranjero o mal español, podrá vivir trabajosamente, como planta exótica que se hace vegetar como fuerza en la atmósfera artificial del invernáculo. Pero en contacto con nuestra verdadera atmósfera nacional, muere sin remedio.”⁷⁷⁸

Com reiteraria des de les pàgines de la *Revista Popular* fins al final dels seus dies, i perfectament sintonitzat amb el relat tràgic de la història de les dues Espanyes, per a Sardà hi havia una Espanya i una Catalunya autèntiques i catòliques, “la España de la fe, la España de la sana tradición” i una altra d’adulterada i il·legítima, estrangera i liberal:

---

⁷⁷⁶ Sardà i Salvany, F., “¡Adelante!”, *Revista Popular*, núm.20., 13.V.1871, p. 154.

⁷⁷⁷ Sardà i Salvany, F., “¡Rogad por ellos!”, *Revista Popular*, núm. 97, 2.XI.1872, p. 208.

⁷⁷⁸ Sardà i Salvany, F., “Suma y sigue”, *Revista Popular*, núm. 152, 22.XI.1873, p. 216.

“¡Oh Santa gloriosa! ¡Oh, España insigne! Esta es la España que ya no es vuestra España, porque ya no es la España de vuestra fe. Es la España de vuestros enemigos... y de los nuestros. ¡Mirad cómo la han puesto a la infeliz mentidos apóstoles de regeneración social, pérfidos, villanos, bastardos, indignos del Hermoso nombre de españoles. No, porque no lo son legítimos los que tienen declarada guerra mortal a lo que siempre España amó, a lo que heredó con lo más castizo de sus glorias, a lo que sostuvo diez y ocho siglos a costa de lo más puro de su sangre. No, no es esta la España: es la irrupción estrangera que ha usurpado el nombre de tal [...] No son ellos la España verdadera; la verdadera España somos nosotros, y entre ella y nosotros hay un abismo que jamás se llenará.”⁷⁷⁹

Amb tot el que hem dit fins ara, del discurs de Sardà i Salvany respecte de la nació espanyola, se’n poden treure algunes conclusions:

En primer lloc, la nítida assumpció, des de les files del tradicionalisme, de la idea de nació en un sentit modern-liberal. Sardà explicita una plena comoditat amb la concepció “nacional” de la política, així com –ni que sigui per negar-los- amb d’altres conceptes de la retòrica liberal com “sobirania nacional”, “sufragi universal”, etcètera. Recordi’s, en aquest sentit que, com ha assenyalat recentment Álvarez Junco, fins pràcticament la guerra del Marroc, el conservadorisme espanyol –en la seva versió liberal i més encara en la tradicionalista- es va mostrar prou indiferent al procés de nacionalització, un procés, per tant, deixat únicament a mans dels liberalisme i que només els començaria a preocupar quan aquest augmentaria el seu to anticlerical.⁷⁸⁰ Des d’aleshores, en canvi, fins i tot en les files del conservadorisme començaria un clar procés de disputa i apropiació de la bandera nacional.⁷⁸¹

---

⁷⁷⁹ “Santa Teresa de Jesús”, *Revista Popular*, 12.X.1882, p. 239.

⁷⁸⁰ Álvarez Junco, J., “El nacionalismo español como mito movilizador. Cuatro guerras” a Rafael Cruz y M. Pérez Ledesma (eds), *Cultura y movilización en la España contemporánea*. Alianza, Madrid, 1997, ps. 35-67.

⁷⁸¹ En aquest sentit, l’eufòria amb que els seminaris de Vic –on Collell estudiava Retòrica- i de Barcelona –on Sardà es formava com a seminarista- van celebrar, el febrer de 1860, l’entrada de les tropes espanyoles a Tetuan, confirma el que diem. A les seves memòries dels anys d’adolescent, Collell recordava que “un dia [...] de la primera setmana de febrer, mentre els

D'altra banda, la definició de la nació espanyola feta per Sardà no respon a criteri voluntaristes sinó , ben al contrari, a condicionaments culturals. En aquest sentit, la nació espanyola es defineix principalment –i únicament, afirma Sardà- per la seva condició de catòlica. El discurs historicista de tall romàntic que s'hi afegeix recupera selectivament aquells episodis de la història que confirmen el matrimoni indissociable entre la pàtria i la religió. Des d'aquesta perspectiva, l'atac a la religió esdevé, necessàriament, una actitud "antipatriòtica", "antiespanyola".

Si tenim en consideració l'èxit i la influència de Sardà com a propagandista i agent mobilitzador de les masses catòliques, l'Església catalana d'aquests anys del Sexenni se'ns apareix com a un dels embrions de la construcció i difusió de la mitologia nacional espanyola entre les classes popular catalanes. Recordi's , en aquest sentit , que el propi Jaume Collell reconeixia l'admiració i emoció amb què va escoltar per primera vegada , a l'Església dels Sant Just i Pastor de Barcelona, l'himne "Firme la Voz" de Sardà , de clar contingut nacionalcatòlic espanyol.⁷⁸²

El seu èxit confirma , també, la progressiva apropiació de la bandera de la nació espanyola per part de la dreta reaccionària de signe tradicionalista o liberal i la conseqüent marginació del nacionalisme espanyol estrictament liberal que havia

---

estudiants del Seminari anaven donant la volta pel pati ans d'entrar a classe, tot plegat s'obre el balcó de la casa rectoral, y surt, més vermell que de costum, lo doctor Mariano Puigllat, y ab un ayre de viva satisfacció cridá que les tropes acabaven d'entrar a Tetuán. *Festa, festa!* responguérem tots a la una, y eixírem rebents com mals esperits a escampar la nova per tota la ciutat" Els Te Deums, repics de campanes i "Il·luminàries generals" no es farien esperar. "Pero además dels festeigs oficial y de les manifestacions populars, els estudiants del Seminari volgueren ferne una de sonada, y més que sonada, estrepitosa. Ab el permís dels superiors y llicència de les autoritats, organisaren una cavalcada que fou ensempsuna mascarada, perque era en aquells dies de Carnestoltes." A cas, per la seva banda, Collell considerà que "havia de posar a contribució el meu magí, dictant uns versos que quasi bé puch assegurar foren dels primers que hauré compost." A Barcelona, igualment, el Seminari s'afegí a l'eufòria general: "Las torres y los campanarios de las iglesias han aparecido también iluminados. Es extenso frente del Seminario conciliar presenta sus puertas y sus largas filas de ventanas iluminadas con multitud de faroles de colores". Collell Jaume, *Del meu fadrinatge*, "Biblioteca d'autors vigatans", núm. XV, Gazeta de Vich, Vic, 1920, ps. 12,13 i 14. *Diario de Barcelona*, núm. 40, 9.II.1860, p. 1341.

⁷⁸² Collell, J., "Firme la voz..." a *Filial homenaje de la Revista Popular a su director y maestro Félix Sardà y Salvany. Revista Popular*, núm. Extraordinari, Tipografía Católica Pontificia, Pino 5, 15 junio 1916, ps. XIV-XV.

protagonitzat fins aleshores, amb totes les febleses que es vulguin, el procés nacionalitzador a Espanya⁷⁸³.

Aquesta decidida aportació de Sardà a la construcció de la nació espanyola resulta del tot compatible, com hem pogut comprovar amb la sintonia més o menys entusiasta envers el procés de recuperació lingüística i cultural catalanes engegat des dels Jocs Florals de Barcelona i més encara, si cap, amb el posicionament favorable a l'acció pastoral en llengua catalana, com acredità, el 1900, amb el seu suport decidit a les posicions del Bisbe Morgades – amb qui per altra banda en tantes ocasions havia polemitzat- , ja en plena crisi finisecular, arran de la polèmica sobre l'ús de la llengua catalana per a la predicació i ensenyament del catecisme.⁷⁸⁴ En opinió de Sardà, la qüestió de la llengua havia de ser tractada, també i només, en base al criteri d'utilitat per a la religió. Així , la necessitat d'usar “la llengua que parla'l poble” es justificava per raons d'ordre pràctic, això és, l'eficàcia de l'acció catequètica i de la propagació de la fe: “si el pueblo por regla general no entiende bien otro idioma que el suyo nativo, ¡es evidente que en éste debe ser adoctrinado en la fe y no entro alguno!”⁷⁸⁵ Dels Jocs Florals, en tot cas, Sardà en criticaria la convivència en el seu si d'elements no prou íntegrament catòlics; mai però, el seu esperit “catalanesc”.⁷⁸⁶

Els articles de Sardà expliciten, a més , l'esforç dels quadres intel·lectuals de l'època per harmonitzar els “llocs comuns” o referents simbòlics difosos pel nacionalisme romàntic espanyol, amb els que, de forma incipient, estava bastint el romanticisme català.⁷⁸⁷ És

---

⁷⁸³ Sobre aquesta qüestió pot veure's Álvarez Junco, J., *Mater dolorosa. La idea de España en el siglo XIX*, Taurus, Madrid, 2001.

⁷⁸⁴ Aquesta qüestió va ser estudiada per Figuerola, J., *El bisbe Morgadas i la formació de l'Església Catalana contemporània*, Abadia de Montserrat, 1994.

⁷⁸⁵ *Revista Popular*, 28.III.1895, p. 207.

⁷⁸⁶ Vegeu al respecte, a tall d'exemple, la ressenya del Jocs florals de 1873 que oferí *Revista Popular*, en l'article titulat “Debido tributo”, *Revista Popular*, núm. 124, 10.V.1873.

⁷⁸⁷ Recordi's en aquest sentit, que el 1850 s'inicià la publicació de l'obra de més de trenta volums, de Modesto Lafuente. *Historia general de España desde los tiempos más remotos hasta nuestros días*, empresa que suposà la vertadera arrencada d'una historiografia pròpiament nacional espanyola i que, com ha assenyalat J.Mª Jover, no faltaria a cap biblioteca de ningú que en aquells anys, a Espanya , presumís de culte. CF. Cirujano, P., Elorriaga, T., Pérez Garzón, J.S., *Historiografía y nacionalismo español, 1834-1868*, CSIC, Madrid, 1985. Jover, JM^a., “La era

en aquesta línia de “compromís” que hem de situar frases com les que parlaven de Poblet, o de Ripoll, com a “nuestro Escorial”, o la combinació d’al·lusions a Covadonga, als Don Pelayo o al Cid amb d’altres a “nuestros condes” o a les “glorias patrias” en referència als sepulcres de Guifré el Pelós o al rei Jaume.⁷⁸⁸

Des d’aquesta perspectiva, seria un complet anacronisme titllar d’espanyolista el discurs de Sardà i Salvany.⁷⁸⁹ En els anys del Sexenni, pensar el futur de Catalunya al marge de la nació espanyola constituïa una vertadera excentricitat.⁷⁹⁰ Altra cosa és, certament, que es compartissin els criteris des del que s’estava construint aquesta nació.⁷⁹¹ Antiliberal sempre i en tot lloc, i conscient de la sensibilitat anticentralista existent a Catalunya en aquells anys, Sardà no dubtaria a aprofitar maliciosament els plantejaments unitaristes per desprestigiar les institucions liberals. És el que feu, per exemple, en proclamar-se la República:

---

isabelina y el Sexenio democrático (1834-1874)”, *Historia de España*, Espasa Calpe. Madrid, 1981, p. LXXXIV.

⁷⁸⁸ Sabem segur que el jove Sardà havia llegit, almenys indirectament la historiografia romànica catalana perquè el seu nom consta, de costat de la del seu pare, en la llista de subscriptor que, el 1867, van finançar el llibre de J. Sardà i A. Rius, Sardà, José i Agustín Rius, *Guia histórica, Estadística y geográfica de Sabadell*, publicat a Sabadell per l’Establecimiento Tipográfico de Torner. En el llibre el nom i les referències a V. Balaguer hi apareixien a més d’una dotzena d’ocasions; també hi apareixen cites de Bofarull i de Víctor Gebhardt, d’idees carlines. V. Gebhardt, autor, el 1864, de la *Historia general de España y de sus Indias*, a més de membre de l’Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, era soci de l’*Asociación de Católicos*.

⁷⁸⁹ Parafrasejo, en aquest punt, les paraules utilitzades per Josep M^è Fradera al judicar “la imputació d’espanyolisme” atribuïda a la posició política de Balmes. Cf. *Escrits polítics sobre Catalunya. Jaume Balmes*, pròleg de Josep M^è. Fradera, IUHJV., Eumo, Vic, 1998. Sobre la relació entre nacionalisme espanyol i catalanitat resulta obligatòria la novíssima aportació de Joan-Lluís Marfany, *Nacionalisme espanyol i catalanitat. Cap a una revisió de la Renaixença*, Edicions 62, Barcelona, 2017.

⁷⁹⁰ Margalida Tomàs, en la seva antologia de textos sobre la Jove Catalunya-associació que desenvolupà les seves activitats a Barcelona del 1870 al 1875, que comptava amb una setantena de socis i que, sens dubte, constitueix el germen del futur nacionalisme català- reconeixia que “la Jove Catalunya serà bàsicament una societat catalanista. Ara, el que pugui significar la paraula catalanista és una cosa que ni ells mateixos tenen gaire clara o en tot cas, no tots l’entenen de la mateixa manera...” Tomàs, M., *La Jove Catalunya. Antologia*. Edicions La Magrana i Diputació de Barcelona, Barcelona, 1992, p. VI.

⁷⁹¹ Cf. Fradera, J.M^è., “La regla del joc: marc liberal i descobriment d’una identitat distintiva en el segle XIX, dins Serrano, C., i Zimmermann, M.C. *Le discours sur la nation en Catalogne au XIXe et XXe siècles*, Éditions Hispâiques, París, 1995, ps. 103-188. Vegeu també Fontana, J., a Vilar, P., (dir) *Història de Catalunya*, vol. V: *La fi de l’antic Règim i la industrialització (1787-1868)*, Edicions 62, Barcelona, 1988, ps. 426-28.

“..Lo dicho. La República española no puede ser federal; ese antojo se les irá quitando del magín á los pobres provincianos. Será unitaria, sí, señor, pero será socialista...”⁷⁹²

Posat a desprestigiar el liberalisme, en algun dels seus articles Sardà sembla apuntar, fins i tot, el germen del discurs que, anys a venir, bastiria Josep Torras i Bages: el de la confrontació d’una Espanya i d’una realitat estatal, liberals, i per tant artificials, en contraposició a una Catalunya, regional, natural i per tant, essencialment cristiana. Així, per exemple, ja hem vist com Sardà parlava sovint dels “liberales de Madrid” o com , al referir-se a les ruïnes de Ripoll, o de Sant Cugat, jugava amb la confusió entre “el alma del buen católico y del buen catalán.”⁷⁹³ I és que en el fons, insistim-hi, malgrat l’innegable adhesió sentimental que com hem vist Sardà sentia per la nació espanyola, la seva religió no era la nacionalista espanyola ni tampoc la catalana sinó únicament la catòlica o, si es vol, l’antiliberal.⁷⁹⁴

---

⁷⁹² El oscurantista de buena fe, “Un paso más”, *La Convicción*, núm. 66, 21.II.1873, p. 389.

⁷⁹³ Vegeu “Recuerdos oportunos” o “Sant Cugat del Vallés”, compilats a la *Propaganda Católica*, vol. V.

⁷⁹⁴ La lleialtat i l’adhesió de Sardà a la nació espanyola, i més endavant –quan es construí- a la catalana, estava condicionada a la definició d’aquestes com a catòliques. Encara que ara depassa el marc cronològic que aquí ens interessa, Sardà fixaria aquesta posició en les sèries d’articles que publicà a la *Revista Popular* sota el títol de “Catalanes y catalanistas”, entre maig i juliol de 1909. De fet, ja abans ho havia fet a *Religió i Regionalisme o Catalunya per nostre Senyor Jesuchrist, per..* Conferència llegida en la Academia Católica de Sabadell lo dia 9 de matx de 1892, Libreria y Tipografia Católica, Pi, 5 Barcelona, 1892. Noti’s, en aquest sentit, que l’adhesió “condicionada” de Sardà al nacionalisme català o espanyol, estava en la línia del també condicionat nacionalisme de la burgesia local sabadellenca, en aquest cas, però, en funció de la consecució o no, d’un marc aranzelari proteccionista. Així, per exemple, el 25 d’octubre de 1868, *El Sabadellés* publicava un article aparegut prèviament en un diari tarragoní on, després de fer una crida a la unió dels catalans per a la preservació d’un sistema aranzelari favorable, s’amenaçava als lliurecanvistes amb la secessió: Deseamos ir unidos y compactos con todas las demás provincias españolas, porque esa unión es la que nos ha de salvar a todos; pero antes que dejarse dominar por el libre-cambio, antes que verse arruinada por ese germen destructor del trabajo nacional, Cataluña en masa gritará diciendo: antes que libre-cambista quiere ser independiente y en todos los rincones de Cataluña resonará el mismo eco, porque no queremos libertad sin protección, ni protección sin libertad.” “¡Alerta Catalanes!” *El Sabadellés*, núm. 17, 25.X.1868, ps. 66-67. Clarament, uns i altres, eclesíàstics i burgesia industrial, s’apuntarien o no , a la construcció de les nacions , segons aquestes es poguessin ajustar a la seva pròpia cosmovisió i interessos.

Així quedarà palès en el transcurs de la seva vida fins i tot davant el sorgiment del moviment regionalista finisecular i, abans, amb l'afirmació del "catalanisme catòlic", un moviment del que fins i tot per raons generacionals Sardà i Salvany mai arribarà a sentir del tot com a propi⁷⁹⁵.

En tot cas, plenament conscient dels nous mètodes de cristianització a través de la mobilització i de l'ocupació de l'espai públic propis dels temps moderns, durant els anys de la Restauració Sardà participaria fervorosament des de les pàgines de la *Revista Popular* i sense que per a ell suposés cap tipus de contradicció en el foment de peregrinatges i romeries a Montserrat (el 1880, a propòsit de la celebració del Mil·lenari; el 1881, en motiu de la coronació de la Verge, el 1883 d'afirmació de l'odi a l'error liberal; o el 12 d'Octubre de 1892, per a commemorar el quart centenari de la descoberta d'Amèrica per part de Cristòfol Colom...); a Roma en honor de Sant Jordi, el 23 d'abril de 1888; però també en les peregrinacions també a Roma en honor de Santa Teresa (1876, 1882..), al Pilar de Saragossa (15 d'abril de 1880, maig de 1905), o al Desierto de las Palmas, a Castelló de la Plana, el 1891. Per a Sardà, la reivindicació de Sant Jordi, com la de Santa Teresa, Sant Joan de la Creu, Sant Lluís Gonzaga com la de Cristòfol Colom, d'igual manera que la devoció per Covadonga, Montserrat o el Pilar no eren sinó expressions locals d'una mateixa fe catòlica:

“Lo que Covadonga para Asturias, y Montserrat para Cataluña, y los Desamparados para Valencia, y Begoña para Vizcaya, y los Reyes para Andalucía, eso y mucho más es el Pilar para toda España, que no solo para Aragón.. No caben aquí celos ni exclusivísimo regionalistas de clase alguna.. [...] Aquel templo es el amplio hogar de todas las almas netamente españolas y netamente católicas; aquel Pilar incommovible es el símbolo mejor así de nuestra común fe heredada de María... como de nuestra nacionalidad...”⁷⁹⁶

---

⁷⁹⁵ Com va assenyalar Vicente Cacho viu en el seu estudi sobre la relació entre catalanisme i catolicisme, els protagonistes d'aquest procés van pertànyer, amb alguna excepció a la generació finisecular i la de 1914. Vid. Cacho Viu, V., *El nacionalismo catalán...* p. 134.

⁷⁹⁶ “¡Al Pilar!”, *Revista Popular*, 27.IV.1905, ps. 257-258.

Tot plegat compatible amb què des de les pàgines de la *Revista Popular*, Sardà i Salvany elogiés l'aparició, el 1892, de *La Tradició catalana*, de Torras i Bages, així com que simpatitzés amb la recuperació de la festa dels jocs florals, el sorgiment del Centre Excursionista de Barcelona o l'impuls, el 1899, de La Lliga espiritual de nostra Senyora de Montserrat, amb la idea "d'unir tots els catalans en l'amor a la Reyna de Catalunya [...] reivindicar sa personalitat mitjançant la propagació del caràcter i la llengua de nostra pàtria en els actes pietosos tan públics com privats."⁷⁹⁷ Prova d'això ho és també la celebració habitual de Jocs Florals a l'Acadèmia Catòlica de Sabadell, d'on Sardà n'era el Consiliari, amb premis per a destacats dirigents de la Lliga Regionalista local inclosos. L'Acadèmia de Sabadell es dotaria de secció catalanista a partir de primers d'any de 1900. A la inauguració no hi faltà Jaume Collell.⁷⁹⁸ Com no hi faltaven, tampoc, les relacions amicals entre Sardà i el catalanisme polític local i supralocal, com acrediten la correspondència amb els diputats Timoteo Bustillo i Leoncio Soler o amb P. Pascual Salichs i Joan Rubió i Bellver, de la Lliga Regionalista.⁷⁹⁹

En total sintonia amb les tesis de Torras i Bages i del "nucli de Vic" –Mossèn Cinto Verdaguier, Jaume Collell i el propi Torras, nascuts com ell als anys quaranta-, també durant aquells anys Sardà i Salvany sentiria la necessitat de fixar la seva posició ideològica a l'entorn del sorgiment del nou moviment catalanista. El 9 de maig de 1892, a l'Acadèmia Catòlica de Sabadell, Sardà va pronunciar la conferència "Religió i regionalisme ó Catalunya per nostre Senyor Jesuchrist."⁸⁰⁰ Per a Sardà, com abans per a Torras i Bages i per a Collell, el Regionalisme havia de ser rebut amb simpatia. Ho havia escrit Torras i Bages: "Crist fou l'Orfeó de la Nació catalana, doncs Ell mateix ha de ser el

---

⁷⁹⁷ *Revista Popular*, 4.V.1899, p. 283.

⁷⁹⁸ El 28 de gener de 1900 Collell escriu a Sardà confirmant-li l'assistència a l'acte. Vid. Miquel Coll, op cit., p. 128.

⁷⁹⁹ El 21 de maig de 1907 Josep Manau y Artigas, secretari de la Lliga Regionalista de Sabadell és premiat per l'Acadèmia Catòlica de Sabadell. En carta a Sardà i Salvany, també el felicitaria per la celebració dels Jocs Florals a l'Acadèmia, el 3 de juliol de 1907. La correspondència de Sardà també inclou cartes de Timoteu Bustillo i de Leoncio Soler March. Vid. Miquel Coll i Moscardó, *Epistolario...* p. 64.

⁸⁰⁰ Sardà i Salvany, F., *Religió y Regionalisme ó Catalunya per nostre Senyor Jesuchrist. Conferència llegida en la Acadèmia Catòlica de Sabadell lo dia 9 de matx de 1892*. Barcelona, Llibreria y Tipografia Catòlica, 1892.

restaurador.”⁸⁰¹ De fet, Jaume Collell, ja el 1879, en el seu treball sobre *Catalanisme. Lo que és i lo que deuria ésser* havia justificat el catalanisme en termes similars, això és definint “el sentit catòlic, únic, veritable i digne d’aplaudiment de la paraula *Catalanisme*”, on “català val tant com dir catòlic i fer catalanisme és per a nosaltres fer catolicisme”.⁸⁰² Per a Sardà, en aquesta mateixa línia, era impossible no referir-se a Catalunya sense subratllar també que “tots voldriam véurela joh! ¡Aixís fos i ans avuy que demà! Gran, gloriosa, prepotent, com en antichs temps; respectable i respectada en nostre segle com en los millors de la nostra història; lliure i sobirana y de si mateixa única senyora.. més ans que tot, verdadera filla de Jesuchrist.”⁸⁰³ Com havia escrit Collell catorze anys abans, “en una paraula, tant com catalana, catòlica.”⁸⁰⁴ Des d’aquesta perspectiva, el regionalisme havia de ser vist amb esperança:

“en mitx del general escepticisme que devora com corch les modernes generacions, ofereix, a manera de flor que naix entre runes, belles esperances de restauració social a la desgastada i decrèpita Europa. Catalunya, sí, amb entusiasme podem aquí proclamarho, Catalunya ha sigut un dels pobles que mes aviat ha sentit sobre sos esmortuits restos aqueix alè de resurrecció”

Amb la seva renaixença literària, amb les seves investigacions arqueològiques i històriques, amb el projecte de recuperació administrativa i política fixat a les Bases de Manresa, “que ara com en temps de la Reconquesta està destinada a ésser tal volta nostra Covadonga” el nou Regionalisme només podia despertar les simpaties dels ciutadans de bona fe sempre i quan fos realment “lo bon fill de Catalunya, y com té dret a exigir-lo lo religiosíssim passat de aquesta nostra tan desdixada com benvolguda pàtria.”⁸⁰⁵

---

⁸⁰¹ Torras i Bages, J., *La Tradició catalana. Estudi del valor ètic i racional del regionalisme català*, fidel Giró, Barcelona, 1892, a OC, 1984, vol I, p. 332. Citat per Vicente Cacho Viu, op. cit.

⁸⁰² Collell, J., *Catalanisme. Lo que és i lo que deuria ésser*, treball premiat al primer certamen catalanista de la Joventut Catòlica de Barcelona, 27 d’abril de 1879. Citat per Vicente Cacho Viu, op cit, p. 150.

⁸⁰³ Sardà i Salvany, F., *Religió i regionalisme...* p. 5.

⁸⁰⁴ *Ibídem*.

⁸⁰⁵ *Ibídem*.

I aquí és on per Sardà i Salvany calia ser crític amb el Regionalisme ja que “falta quelcom de vital a gran part de aqueix moviment que tant nos arrebatava y enamora; falta lo viu y verdader principi religiós.” Estudiats tots els seus corrents, “en poch, en poquíssims, en casi cap he vist la afirmació clara y crua de que lo regnat social de Cristo nostre Déu y Senyor deu ésser la pedra angular y lo primer fonament de la futura Restauració catalana.”⁸⁰⁶ Per a Sardà, “Verdader catalanisme no vol dir solsament parlar i escriure molt bé y amb gran correcció y puresa l’idioma català. La Gramàtica és un gran llibre; mes ans que ella deu ésser lo Catecisme. Aquells miserables afrancesats, escòria y afront de nostra terra en lo gloriós moviment espanyol del any vuyt, eran varios de ells molt bons *hablistas*, tant, que no poch han passat a formar part de nostres col·leccions de literatura clàssica. Però eran bons *hablistas* i res més. Parlavan i escribian en espanyol però pensavan i sentien en francès.”⁸⁰⁷ En aquest punt, i com quan Sardà descrivia els liberals, tampoc la qualificació d’aquest tipus de regionalistes mereixia pietat ni massa consideracions: “fills bords”, fills que no tenen de catalans “ni una gota de sangh en llurs venes”, homes que potser “són catalanistes, però no s’atreveixen a ésser catalans.”⁸⁰⁸ Que entre els obrers proliferés la lectura de *la Campana de Gràcia* o *La Tramontana* no feia sinó confirmar l’error liberal que el catalanisme contribuïa a difondre, d’una forma molt més mortífera que quan es divulgava en castellà.

Arribats en aquest punt, Sardà resumí “amb breus y compendioses frases” -que era la seva més gran habilitat -, el que en la seva opinió hauria de ser el Regionalisme:

“Catalunya restaurada ha de ésser la Catalunya de Cristo [...] Ha de ésser amb tota la independència y llibertat de son poble, però també amb la independència y llibertat de sa fe [...] que no pot en manera alguna compaginar-se amb la llibertat e independència del error [...] Catalunya restaurada ha de ésser Catalunya ab lleys sábies y justes (y no n’ha de fer de noves, li basta fer cumplir les antigues) [...] Catalunya restaurada vol en conseqüència aduanes en totes ses fronteres; no sols en l’ordre material per salvar sa agricultura, ses fàbriques, y l’

---

⁸⁰⁶ *Ibidem*.

⁸⁰⁷ *Ibidem*.

⁸⁰⁸ *Ibidem*.

pa de sos fills; sino en l'ordre moral per salvar les animes de ells, y les costums de sa antiga llar y les creences sanes [...] Catalunya restaurada vol ser braç de la Església per tota obra bona i santa [...] vol per primer y únic títol de ciutadania legal de sos fills, lo Sant Baptisme, com dictavan les antigues lleys; vol per primer y únich fonament de la constitució legal de la família y de tots sos drets civils, lo Matrimoni de Cristo [...] vol per primera condició de la ensenyansa, desde la primària y elemental, fins a la professional y universitària la neta y ortodoxa professió de la fe catòlica [...] Finalment, y per acabar d'un colp, Catalunya restaurada vol com a signe de igualtat, llibertat y fraternitat, no lo triángul massònich ó lo nivell anarquista, sinó los tres braços de la santa creu, que ha sigut sempre lo verdader arbre de la llibertat de les nacions.”⁸⁰⁹

Queda clar, doncs, que en Sardà i Salvany és l'antiliberalisme i no l'adhesió al nacionalisme espanyol o a l'incipient nacionalisme català el motor principal del seu activisme. El regionalisme li resultarà simpàtic, “llegítim”, en la mesura i només en la mesura que sigui catòlic, un vehicle per a la catolització i la regeneració social! Així, posat a avaluar el nou moviment catalanista, per a Sardà i Salvany mancava “quelcom de vital i gran part d'eix moviment que tant nos arrebatava i enamora, falta lo viu i verdader principi religiós.” Advertint, en conseqüència del risc que “com lo Liberalisme és pecat, i tot Liberalisme és pecat, i és pecat en qualsevol idiomes am que es vulgui disfressar-lo, l'enemic moral de la societat cristiana, tindrem senyors i amics meus, un Liberalisme catalanista [...]”⁸¹⁰ És des de aquesta lògica que, com ha advertit Antoni Moliner, resultarà comprensible el seu recel i fins i tot desengany amb el catalanisme quan aquest articularà, a partir de 1906, el moviment de Solidaritat Catalana, transversal i als seus ulls d'inspiració liberal:

“Así vivimos la hora presente, y multitudes de gentes honradísimas y católicas no se acaban de dar cuenta de que se les predica en catalán lo mismo que execran en castellano, de que en catalán se va propagando el indiferentismo

---

⁸⁰⁹ Ibídem.

⁸¹⁰ *Religió i regionalisme...* op cit.

religioso en el orden político, como durante un siglo se les ha predicado en español.”⁸¹¹

L'ànima de Catalunya era catòlica i per tant qualsevol moviment adulterador d'aquesta premissa havia de ser denunciat:

“el alma de Catalunya es profundamente catòlica, y que por tanto es horrible mutilación la que se intenta pretendiendo imponernos un catalanismo, que emperzaría por no ser catalán, si se le quisiera más o menos divorciado de los principios de la Religión verdadera.”⁸¹²

És el que seguiria defensant gairebé ja en els seus darrers anys de vida, a la sèrie “Catalanes y Catalanistas” apareguda a la *Revista Popular*, entre maig i juliol de 1909. Jugant amb la distinció de Milà i Fontanals entre catalans com a sinònim de cristians rancis i, catalanistes com a fills de les idees modernes era evident que el catalanisme d'aquells dies, agrupat sota la bandera unitària de la Solidaritat Catalana, estava apunt de cometre els mateixos errors que van cometre els catalans de les corts de Cadis: oblidar la realitat i les arrels d'on provenien! Així, per a Sardà:

“El Catalanismo hoy de moda nació con este vicio de origen y con él crece o decrece, y con él habrá de morir, si no enmienda a tiempo, que á sus años es harto difícil. Se le va comiendo vivo el radicalismo ateo, que no hace más que sacar consecuencias lógicas del principio que en hora maldita sentó como axioma fundamental de su vida pública: ¡Nada de Dios, dijo, nada de religión!”⁸¹³

Després de denunciar que el catalanisme estava quedant en mans de l'esquerra, Sardà admetia que, de fet, segurament mai no havia estat en mans de la dreta, en la mesura que mai no havia tret l'espasa per defensar l'Església. En el fons, segons Sardà, amb la

---

⁸¹¹ “Jugando a bombas”, *Revista Popular*, 26.VII.1906, p. 48. Citat per Moliner, A., *Félix Sardà i Salvany...* p. 50.

⁸¹² “¿Hay peor separatismo?”, *Revista Popular*, 17.I.1907, p. 33-34.

⁸¹³ *Revista Popular*, núm. 2008, 3.VI.1909, p. 337.

seva conducta aquest catalanisme conservador no havia sinó aplanat el camí a l'esquerra:

“En nuestro desdichado caso, la izquierda anticlerical necesitaba un blando adormecedor que allanase los caminos para una fácil victoria; este adormecedor de los espíritus catalanes nadie podía serlo mejor que una derecha que no lo fuese más que de nombre. Este favor le ha prestado la llamada derecha catalanista a las izquierdas.”⁸¹⁴

I aquest era el principal retret que Sardà i Salvany feia als catalanistes catòlics. Haver permès que el prestigi dels seus noms se sumés al regionalisme, ja que en fer-ho havien acabat avalant un projecte polític neutre en matèria religiosa, que havia prioritzat el seu suport a les tesis autonomistes per davant de la imprescindible intransigència doctrinal. Per si això fos poc, denunciava Sardà, mentre els catalanistes d'esquerres havien continuat exhibint les seves conviccions anticlericals, els catòlics, en canvi, s'havien autoreprimit la pròpia confessió religiosa. Ara, però, el catalanisme conservador recollia els fruits del seu pactisme i oportunisme:

“Pues, ¿qué es toda vuestra historia sino una historia de conveniencias y convencionalismos, en que nunca la justicia entró para algo o para nada? Todos los argumentos y todas las sutilezas (hasta teológicas) con que se han pretendido justificar las monstruosas alianzas de la Solidaridad, se han reducido a este solo punto de vista: tal amasijo de católicos e impíos era conveniente para llevar adelante la rehabilitación de Catalunya. El hecho inaudito de haber obligado a los católicos a votar y a enviar al Parlamento a hombres y enemigos de Cristo y del nombre cristiano se fundó tan solo en el otro hecho, verdadero o falso, de que sin eso no se podía librar a nuestra región de las garras del centralismo y del caciquismo. Nunca aquí se ha discutido la justicia, y sí solo la utilidad.”⁸¹⁵

---

⁸¹⁴ *Revista Popular*, núm. 2008, 3.VI.1909, p. 338.

⁸¹⁵ *Revista Popular*, núm. 2012, 1.VII.1909, p. 1-2.

Un retrets en tot cas encara insuficients a l'hora d'evitar la baixa de la subscripció d'alguns seguidors de la *Revista Popular* de la resta de l'Estat, per als qui, el regionalisme, liberal o integrista finalment no era sinó un disfraz per al separatisme català . Per aquests subscriptors molestos, calia denunciar “la causa separatista que hipòcritamente se agita con el nombre de regionalismo.”⁸¹⁶

5.4.L'antimaçonisme de Sardà.⁸¹⁷

El 20 d'abril de 1884 Lleó XIII publicava la seva carta encíclica *Humanum Genus*, “sobre la maçoneria i altres sectes”. Tot just dos mesos més tard el jove Josep Torras i Bages, futur bisbe de Vic, se sumava a la campanya amb la publicació, al setmanari *La Veu del Montserrat*⁸¹⁸, d'una sèrie d'articles que serien motiu de felicitació explícita per part del director de la *Revista Popular*, *Fèlix Sardà i Salvany*.⁸¹⁹ Un any després, era el mateix Sardà qui, sota el títol *Masonismo y Catolicismo. Paralelos entre la doctrina de las logias y la de nuestra santa Iglesia católica, apostólica, romana, única verdadera*, donava a conèixer, en forma d'opuscle, la seva contribució al tema de l'antimaçonisme.⁸²⁰

---

⁸¹⁶ Francisco Arjona Martelo, José Martínez Manrique i un subscriptor “burgalés” escriurien a Sardà per justificar la seva baixa com a subscriptors de la *Revista Popular*, indignats per la deriva de la publicació cap a posicions catalanistes. Vid. Miquel Coll, op. Cit. Ps.135 i 136.

⁸¹⁷ Aquest apartat desenvolupa l'article que vaig publicar amb el títol “El antimasonismo finisecular, punto de encuentro de una Iglesia catalana en confrontación: Sardà i Salvany y Torras y Bages” a Ferrer Benimeli, J.A. (coord.), *La masonería española y la crisis colonial del 98*, Zaragoza, 1999, vol. 1, ps. 203-221.

⁸¹⁸ Articles publicats a *La Veu del Montserrat*. (7 de juny-26 de juliol de 1884), que apareixerien poc després publicats per l'autor, en forma d'opuscle, a Vic, Imprenta Anglada, 1884. En aquest article farem servir l'edició compilada a Torras i Bages, Josep, *Obres completes* Vol. 1 Barcelona. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1984, p. 72-131.

⁸¹⁹ *Revista Popular*, núm. 723, 15 d'octubre de 1884, p. 253.

⁸²⁰ Publicat a Barcelona, per Librería y tipografía Católica. 1885. L'opuscle és el resultat de la compilació d'una sèrie d'articles apareguts a la *Revista Popular*, des de 8 de maig de 1884, data en la qual va donar a conèixer el seu primer article, fins al dijous 11 de juny de 1885, en què va aparèixer l'última entrega. La sèrie correspon a un total de 23 números: 700-702, 704, 707, 708, 715-717, 720, 721, 723, 724, 726-729, 749-753, 755 i 757. En el transcurs de la publicació d'aquestes sèries, Sardà i Salvany inseriria també, en diverses ocasions, comentaris sobre el tema, del seu gran amic i protector, el bisbe de la Seu d'Urgell, així com un llarg recull de notícies, comentaris, confessions de maçons, provinents , majoritàriament, de la premsa italiana.

Tal com tindrem ocasió de comprovar, la convocatòria romana a la lluita antimaçònica reunia, sota un mateix estàndard,⁸²¹ els sectors més intransigents del catolicisme català,⁸²² però també el sector catalanista i presumptament “moderat.”⁸²³

No obstant això, tot i compartir l'estímul comú que suposava l'Encíclica romana, les diferències “formales y estratégicas” existents – i en augment- entre els plantejaments d'ambdós eclesiàstics es podien albirar ja en aquests textos incipients.⁸²⁴ Cal no oblidar que el mateix home que, a l'octubre de 1884, felicitava Torras i Bages per la seva contribució a la lluita antimaçònica, quatre anys més tard, a les mateixes pàgines de la *Revista Popular*, el reprovaria pel seu “espíritu transaccionista y contemporizador” a propòsit de la publicació de *El clero en la vida social moderna*.⁸²⁵ Ni tampoc podem deixar de recordar com de llunyans quedaven ja , en aquell 1884, els anys d'“amalgama” que van caracteritzar el Sexenni i en els quals, Sardà i Salvany, des de la seva *Revista Popular*, o des de les seves col·laboracions al diari *La Convicción*, dedicaria grans elogis als treballs d'un jove anomenat Jaume Collell. El 1884, poca cosa quedava d'aquella relació que havia propiciat, per exemple, tot just 10 anys abans, que Torras i Collell representessin davant del Papa, i per encàrrec de Sardà i Salvany, la *Revista*

---

⁸²¹ Sánchez, P., en la seva obra *La Maçoneria a Catalunya*, Barcelona, Edicions 62. 1990, p. 64, ens presenta la maçoneria com “l'espai en què hi haurà acord comú” entre integristes i “moderats” (sic). Segons l'opinió de Sánchez el combat a la maçoneria seria un dels instruments més propicis per afavorir la tan desitjada reunificació del catolicisme.

⁸²² “Es tan grave y trascendental la última Encíclica (...) que nos creemos obligados a darlo a nuestros suscriptores en pliego aparte, haciendo además numerosa tirada de él para los que gusten repartirlo...” Amb aquestes paraules, Sardà i Salvany, tot anticipant-se a les instruccions que sobre la matèria donaria el seu bisbe, Jaume Català, dues setmanes més tard, mostrava la seva satisfacció pel nou text pontifici. La cita, a *Revista Popular* núm. 699, d'1 de maig de 1884. La pastoral del bisbe Català sobre la matèria al Boletín Oficial Eclesiástico Obispado de Barcelona (BOEOB), núm. 1022, 13 de maig de 1884, p. 105-115.

⁸²³ L'interès del “vigatanisme” o catalanisme conservador catòlic pel tema de la maçoneria ja ha estat estudiat per Sánchez, P., op. Cit., en l'epígraf que porta per títol “El catalanisme conservador i la maçoneria”, p. 64-76.

⁸²⁴ Canal i Morell, J., “La Masonería en el discurso integrista español a fines del siglo XIX: Ramón Nocedal y Romea” a Ferrer Benimeli, J.A. (coord) . *Masonería, Revolución y reacción...*, IV simposi Internacional d'Història de la Maçoneria Espanyola, Institut de Cultura” Juan Gil Albert”, vol. II, Alacant, 1990, p. 771-791. Les paraules citades a la pàgina 781.

⁸²⁵ *Revista Popular*, núm. 937, 22 de novembre de 1888, p. 348. Com es pot veure, que el llibre de Torras i Bages comptés amb els avals de l'arquebisbe de Tarragona Vilamitjana i del bisbe Morgades de Vic no foren raó suficient per estalviar la reprovació de Sardà. Sobre aquesta qüestió vegi's Xavier Baró, “La immensa obra d'un autor prolífic: Josep Torras i Bages (1846-1916), dins, DDAA, *Torras i Bages. L'home de l'eternitat*, Bisbat de Vic, Vic, 2016, ps. 141-145.

Popular.⁸²⁶ Qüestions com ara l'actitud respecte dels catòlics liberals o com el catalanisme ja havien generat, sens dubte, una rasa àmplia i profunda entre ells.

La posició de Torras i Bages i Sardà i Salvany respecte de la maçoneria constituirà certament un dels llocs comuns en què tots dos arribarien a coincidir.⁸²⁷ Tot i això, encara en aquest terreny, no és menys cert que les diferències a l'hora de dissenyar l'estratègia per defensar la religió, i especialment l'opinió i concreció diferent de l'enemic a batre, distarien notablement. Sardà i Salvany, usant el text com a pretext, se sumaria a la campanya antimaçònica sense oblidar que aquells que, segons ell, constituïen els pitjors enemics de la fe no eren els maçons en si, sinó "els liberals mestissos". Torras i Bages, en canvi, circumscriuria la seva intervenció a la simple projecció de les directrius pontifícies marcades a l'Encíclica.

5.4.1 *L'interès clerical per la Maçoneria*

D'on provenia l'interès del clergat català pel tema de la maçoneria? Era, igual que el seu antiliberalisme declarat i compartit, una constant en els seus textos periodístics? O més aviat constituïa simplement la implicació i la contribució a una campanya més, de les moltes que per aquells anys promovia l'Església catòlica a nivell internacional, en el seu esforç per retrobar un (el seu) lloc al món?

Segons la nostra opinió, l'interès de Sardà, de Torras o dels seu inseparable amic Jaume Collell per la qüestió maçònica, sense oblidar la llarga tradició antimaçònica que va caracteritzar l'Església catòlica des del segle XVIII⁸²⁸ i de la qual formarien una baula

---

⁸²⁶ Vegeu Collell, J., "Recuerdos de Roma" a *Revista Popular*, núm. 173 i 175, corresponents al 18 d'abril i al 2 de maig de 1874.

⁸²⁷ Per a la realització d'aquest capítol hem optat per l'anàlisi comparativa dels opuscles de Sardà i Salvany i de Torras i Bages. No obstant això, no cal oblidar que aquests no són més que dos exponents d'entre una àmplia gamma de propagandistes que no van poder evitar la temptació d'escriure sobre la maçoneria. Jaume Collell, per exemple, va dedicar entre 1882 i 1886 diversos articles al tema. Josep Morgades li va dedicar una pastoral el 1889; Jaume Català, bisbe de Barcelona, ja ho havia fet cinc anys abans.

⁸²⁸ Tal com veurem, el mateix Lleó XIII iniciaria la seva encíclica *Humanum Genus* amb una al·lusió a la vasta llista de pontífexs que, des de Climent XII i la seva constitució *In eminenti* de

indiscutible, és inesperable del procés d'intensificació del combat antimaçònic produït a Europa Occidental, especialment a Itàlia i Espanya, durant el pontificat de Lleó XIII ⁸²⁹ i que troba el seu màxim exponent en la publicació de la *Humanum Genus*. ⁸³⁰ Confirma aquesta hipòtesi, crec, l'escàs interès mostrat per aquests eclesiàstics durant els seus primers anys com a publicistes catòlics. ⁸³¹

Tot i que, tal com ha demostrat la historiografia, cal situar el veritable origen i enlairament de la història maçònica a Espanya en els anys del Sexenni, ⁸³² certament si analitzem l'interès de Sardà i Salvany i Jaume Collell, que en aquells anys eren ben joves i apassionats, pel tema maçònic, el resultat és clarament descoratjador. Així ho testimonien els articles setmanals del primer a *La Convicció* ⁸³³ o els seus més de 200

1738, el van precedir en la seva condemna de la maçoneria. Sobre la llarga tradició antimaçònica a l'Església vegeu, per exemple, Ferrer Benimeli, J.A., *La Masonería Española*, Madrid, Istmo, 1996, concretament la seva "introducción general" i de manera especial les pàgines 129-149.

⁸²⁹ Aquesta intensificació de la lluita contra la maçoneria ha estat assenyalada en reiterades ocasions per diversos autors. Vegeu, per exemple Ferrer Benimeli, J.A., *El contubernio Judeo – masónico comunista*, Madrid, Istmo, 1982, p. 39-42; o del mateix autor, *Masonería española Contemporánea. Desde 1868 hasta nuestros días*, Madrid, Editorial Siglo XXI, 1987, p. 37-41. Jordi Canal també se'n feia ressò, insistint en la continuïtat existent en la lluita antimaçònica entre els pontificats de Lleó XIII i el seu antecessor Pius XI. Vegeu Canal Morell, J., "La Masonería en el discurso integrista español a fines del siglo XIX: Ramón Nocedal y Romea", op. cit.

⁸³⁰ Sobre la *Humanum Genus* i la seva repercussió a Espanya, consulteu per exemple Robles, C., "Iglesia y masonería en la Restauración. En torno a la Hamanus Genus", a Ferrer Benimeli, J.A., coord., *Masonería política y sociedad. III Symposium de Metodología aplicada a la Historia de la Masonería Española*. Còrdova 15-20 de juny de 1987, vol.II, Saragossa, editorial Centro de Estudios Históricos de la Masonería Española, 1989, p. 809-821.

⁸³¹ Tampoc s'ha d'oblidar que, a Espanya, des de l'aprovació, el juliol de 1883, de la nova Llei d'impremta, la maçoneria va augmentar notablement la seva presència pública, aspecte que, indubtablement, va estimular l'interès dels catòlics per combatre-la. Sobre aquest aspecte, vegeu l'article de López Casimiro, F., "Católicos y masones: Polémicas en la prensa" publicat a Ferrer Benimeli, J.A., coord., *Masonería y periodismo en la España contemporánea*, Saragossa, Universitat de Saragossa, 1993, p. 175-193. En aquest article s'aborda la major presència pública de la maçoneria, especialment en la premsa republicana, a partir de l'arribada al poder, el 1881, del partit liberal fusionista.

⁸³² "La historia de la masonería española se puede decir que empieza a raíz de la revolución del 68", explica Ferrer Benimeli a *La Masonería Española*, op. cit., p. 93. Vegeu també, sobre això, extra IV, 1977, p. 57 a 76. L'autor ens recorda la important relació de noms famosos- Ruiz, Zorrilla, Sagasta, Romero Ortiz, Manuel Becerra, Miguel Morayta, el marquès de Soane- que no dubtarien a presentar-se obertament davant l'opinió pública com fervents seguidor de la maçoneria, contribuint, per tant, a la seva difusió.

⁸³³ A més d'en els volums del mateix diari, que es troben de manera completa a l'Arxiu Històric Municipal de Barcelona i parcialment a la Biblioteca de Catalunya, la sèrie d'articles publicats per Sardà i Salvany a *La Convicció* es pot trobar, pràcticament completa, en el volum V de la

articles publicats a la *Revista Popular* durant els anys del Sexenni.⁸³⁴ Pel que fa a Jaume Collell, no deixa de ser significatiu que a la seva emblemàtica *La Revolució i les antigüalles*,⁸³⁵ la referència a la francmaçoneria es produeixi tan sols en una ocasió, i que aquesta sigui per atribuir-li la responsabilitat de la, segons ell, vergonyosa comèdia representada per Don Amadeu de Savoia a Espanya.⁸³⁶

Pel que fa a Sardà, sens dubte resulta simptomàtic que, en contrast amb les reiterades al·lusions a paraules com “Revolució”, “infern” o “socialisme” la “maçoneria”, en canvi, en els seus articles publicats a la *Revista Popular*, aparegui tan sols explícitament al·ludida en cinc ocasions. Així, per exemple, a la primera al·lusió que hem localitzat,⁸³⁷ Sardà i Salvany es feia ressò d’una de les imatges més tòpiques de l’antimaçonisme clerical: la que presumeix l’existència d’un pla secret per procedir a la substitució del veritable Papa per un impostor.⁸³⁸

No obstant això, el prevere sabadellenc deixava clar que el seu màxim enemic no era la maçoneria, sinó el catolicisme liberal. La segona al·lusió de Sardà i Salvany a “la Maçoneria” és interessant perquè ens mostra el gran confusionisme que regnava entre els propagandistes catòlics a l’hora d’inventariar les files enemigues. Sota el sobrenom genèric de “grup de l’odi”, Sardà incloïa “es liga infernal y subterránea llamada

---

seva Propaganda Católica, Barcelona, Librería Tipografía Católica. Aquí hem consultat l’edició de 1907. Els articles van aparèixer a la premsa entre l’1 de març de 1870, quan va sortir el primer número de *La Convicción*, i el 29 de març de 1873, data en què el diari va tancar les portes.

⁸³⁴ De la *Revista Popular*, hem procedit a la lectura dels articles publicats setmanalment per Sardà i Salvany des de la fundació del periòdic, el primer de gener de 1871 fins el 31 de desembre 1874, data en què, convenientment, es donar per acabat el període revolucionari.

⁸³⁵ Considera da per Joan Requesens com l’últim exponent de la seva etapa juvenil, “...la darrera gallejada de joventut”. La cita procedeix d’*Escrips Polítics. Jaume Collell*. IUHJV Eumo, Vic, 1997, edició, presentació i notes de Joan Requesens, pròleg d’Isidre Molas, p.7.

⁸³⁶ Collell, J., *La revolució i les antigüalles*, op. cit., p. 93. Sardà i Salvany, en el seu article “Al vado o al puente”, op.cit., també es referiria a la francmaçoneria com a promotora de l’arribada a Espanya de Don Amadeo.

⁸³⁷ “Quijotada revolucionaria”, a *Revista Popular*, núm. 77, 15 de juny de 1872, p. 317-319. La referència explícita a la francmaçoneria a la p. 318.

⁸³⁸ Vegeu, a tall d’exemple, la coneguda novel·la d’Andre Gide, *Les caves du Vatican*, París Editions Gallimard, 1914. De fet, la idea d’atribuir a les sectes el desig de segrestar el Papa no era nova. La *Revista Popular*, per exemple, a la secció de “Crònica general” del número 27 del 1871, ja pressuposava, en una de les seves correspondències, aquesta intenció als revolucionaris de la *Commune*.

masonismo”, que segons explicava a continuació, es caracteritzava per la seva participació en la compra de béns desamortitzats, o per la pràctic del matrimoni civil, el que és el mateix, en definitiva i senzillament, pel seu tarannà liberal.⁸³⁹ Set mesos més tard, Sardà i Salvany al·ludia de nou a la maçoneria.⁸⁴⁰ Sardà celebrava les paraules del Breu enviat per Pius IX als cercles catòlics de Bèlgica condemnant el Catolicisme conciliador o liberal.⁸⁴¹ Per fi, explicava Sardà i Salvany, quedava desemmascarada la coartada amb què s’escudaven certs catòlics. “El Papa decían, ha condenado el Liberalismo, es verdad, pero refiriéndose al liberalismo ateo, francomasón, librepensador (...) No pudo, empero referirse a nosotros, liberales, sí, pero católicos siempre...”⁸⁴² Un cop més, no era la maçoneria allò que més preocupava Sardà, sinó els seus odiats coreligionaris conciliadors. També, una vegada més, es constata un desconeixement i confusionisme marcats a l’hora de retratar la francmaçoneria. La quarta al·lusió a la maçoneria ens situa en el terreny de la lluita per l’educació religiosa en l’ensenyament públic. Per a Sardà i Salvany, semblava clar que, darrere dels intents d’eradicar la presència del catolicisme a l’escola s’hi amagava la maçoneria.⁸⁴³ No obstant això, no se’n fa al·lusió més que de manera tangencial. Finalment, l’octubre de 1874 (sic), més d’un any després de la seva darrera referència a la maçoneria, Sardà s’hi referia simplement per relatar la conversió del jove francmaçó Lord Ripon, conseller de la Reina Victòria, al catolicisme.⁸⁴⁴ No va ser més gran el grau de preocupació o interès mostrat per Sardà i Salvany des de les columnes de *La Convicción*. D’entre els seus 103 articles que hem pogut localitzar, tan sols en dos d’ells va al·ludir expressament a la maçoneria.⁸⁴⁵

---

⁸³⁹ Sardà i Salvany, F., “Mas sobre Navidad” a *Revista Popular*, núm. 105, 28 de desembre de 1972, p. 304.

⁸⁴⁰ *Revista Popular*, núm. 132, 5 de juliol de 1873, p. 2.

⁸⁴¹ Donat a Roma el 8 de maig de 1873.

⁸⁴² *Revista Popular*, núm. 132, 5 de juliol 1873, p. 2.

⁸⁴³ “La escuela sin Dios”, sèrie d’articles apareguts a la *Revista Popular* en els números 126, 127, 128, 130, 133 i 134 de 1873. L’al·lusió a la maçoneria a Sardà i Salvany, *Propaganda Católica*, vol. VII, P. 436.

⁸⁴⁴ “Cuadro más consolador” , a *Revista Popular*, núm. 197, 10 d’octubre de 1874, p. 210.

⁸⁴⁵ Per a la consulta de les al·lusions tangencials a la maçoneria, vegeu “Bromazo de mal género” a *La Convicción*, núm. 48, 29 de gener de 1871, p. 611-613 i “ Al vado o al puente” a *La Convicción*, núm. 111, dijous 20 de març de 1873, p. 661.

Com a la *Revista Popular*, per al Sardà de *La Convicció*, durant el Sexenni, -segons les seves pròpies paraules “ uno de los períodos mas borrascosos de nuestra historia contemporánea”- els motius de preocupació eren altres: La “Revolució impia” i qüestions com el matrimoni civil, o la secularització de l’ensenyament o dels cementiris. Sardà i Salvany es referiria constantment de de les columnes dels seus articles dominicals a “infern” a “Satanàs” a “la Revolució” a “les sectes secretes”, “al protestantisme” i , fins i tot, a la idea de la “conspiració universal”⁸⁴⁶La persecució de l’Església, la Revolució , sempre fidel a la direcció del diable,⁸⁴⁷ mostrava a Europa múltiples noms i rostres. No obstant això, la maçoneria , en aquells moments, no era encara un d’ells.

5.4.2 La *Humanum Genus* a través de Sardà i Salvany i Torras i Bages

Seria doncs, a partir dels anys vuitanta i especialment, a partir de la publicació de la *Humanus Genus*, quan despertaria l’interès antimaçònic en el clergat català.

Summament interessats són , sens dubte, la sèrie d’articles publicats durant l’últim trimestre de 1884 per Sardà a les pàgines de la *Revista Popular* i que , tal com ja hem indicat anteriorment van aparèixer publicats, al cap de pocs mesos, sota el títol de *Masonismo y catolicismo*.

En aquest articles, el prevere sabadellenc passa revista als grans temes que són motiu de preocupació per a l’Església d’aquells anys: el qüestionament de la sobirania social de Jesucrist –es a dir, el procés de secularització de l’Estat-; la Religió, la família, la propietat, la beneficència i , molt especialment, el tema de l’educació.

En el fons, tal com ja s’ha dit, Sardà i Salvany, utilitzant el text com a pretext, no dubtarà a articular els seus comentaris i observacions a l’entorn de la *Humanus Genus*, tot mantenint-se fidel a la seva singular croada contra els seus enemics eterns: ens referim,

---

⁸⁴⁶ Vegeu al respecte, a tall d’exemple “El pueblo tiene hambre” a *La Convicció*, núm. 146, 24.VII.1870, p. 1948-50.

⁸⁴⁷ Vegeu ,per exemple “Luchas y Victorias” a *La Convicció*, núm. 556, 8.XII.1871, p. 7593-94.

sens dubte , al liberalisme i, més concretament, al sector més odiat d'entre els seus components, els conservadors o catòlics conciliadors. Cal tenir en compte, per exemple, que ja en les seves primeres pàgines, el clergue sabadellenc presentava l'Encíclica motiu de comentari, con el tret de gràcia definitiu contra la “revolució mansa”:

“...para nosotros es de indudable certeza que la peor y definitiva herida mortal quien más directamente la recibió con la encíclica es la Revolución mansa, o sea el llamado catolicismo liberal. El Syllabus fue su sentencia de muerte. La Encíclica *Humanus Genus* es su ejecución y su entierro”.⁸⁴⁸

En aquesta direcció, ja en el seu primer article de l'opuscle, Sardà i Salvany vertebrava l'eix del que seria la seva principal aportació al tema: la distinció entre “maçoneria” i “maçonisme”. Si per “maçoneria” Sardà entenia simplement la societat o secta maçònica com a tal, per “maçonisme” en canvi, va creure que al·ludia a molt més. Sardà i Salvany ens defineix el “maçonisme “ com “... la doctrina masónica que suelen tener y profesar y practicar, y realmente tienen y profesan y practican , muchos que materialmente no pueden ser llamados masones porque no están materialmente inscritos en los registros de la Masonería. El Masonismo es la influencia masónica en las leyes, en la diplomacia, en las lecturas, en las diversiones, en la beneficencia, en la enseñanza y en todas las esferas de la vida social”⁸⁴⁹ El maçonisme no era, en definitiva, més que mer liberalisme. Aquesta era, simplement, la seva “denominación vulgar y usual”⁸⁵⁰

Cal no oblidar, en aquest sentit, que l'Església espanyola va patir amargament el procés d'adaptació al nou règim canovista de la Restauració.⁸⁵¹ A ell i a les seves concessions excessives s'atribuiria, entre altres coses, l'augment de la maçoneria. Conscient, a més que la maçoneria despertava entre la població més desconfiança que el liberalisme —el

---

⁸⁴⁸ Sardà i Salvany, F., *Masonismo y Catolicismo...*, op. cit., p. 7-8.

⁸⁴⁹ Sardà i Salvany, F., *Masonismo...*, op. cit., p. 15.

⁸⁵⁰ *Ibíd*em, p. 17.

⁸⁵¹ Vegeu al respecte Benavides, D., *Democracia y cristianismo en la España de la Restauración 1875/1931*, Madrid, Editora Nacional, 1978. Vegeu en especial les pàgines 13 a 40 dedicades a la polèmica discussió i aprovació de l'article 11 de la Constitución que va reconèixer tímidament la llibertat de cultes.

seu veritable enemic- no ha de resultar improbable que l'Església apostés per participar i instigar la identificació/confusió d'ambdós termes. D'aquesta estratègia participària, sens dubte , Sardà i Salvany, però també Torras i Bages, el qual no dubtaria a denunciar que “el liberalisme coincideix amb el maçonisme” (sic) ⁸⁵².

La sèrie d'articles publicada per Torras i Bages a *La Veu del Montserrat* i compilats sota el títol *Què és la Maçoneria?* Constitueix, al nostre parer, un dels màxims i més clars exponents de la coincidència en les posicions doctrinals i teològiques de fons, entre els diversos sectors eclesiàstics catalans , aparentment enfrontats i en total discrepància.⁸⁵³ Tot i això, tal com tindrem ocasió de comprovar, un cop reconegut aquest substrat comú ampli, les diferències de tarannà i/o estratègia a l'hora d'articular la seva aportació a la propaganda catòlica no serien menys tangibles.

Torras i Bages compartia amb Sardà el motiu de la publicació d'aquests articles: seguint les directrius romanes, treballar per “desenmascarar ” la secta malvada. Una secta presentada clarament com a antítesi del catolicisme i com a veritable religió “alternativa “ a aquest sistema. Compartien, doncs, la convicció que atribuïa com a objecte de la maçoneria “...destruir de raíz toda disciplina religiosa y social que ha nacido de las instituciones cristianas, y de sustituirla con otra nueva adaptada a sus ideas, y cuyos principios leyes fundamentales están sacados del Naturalismo”. ⁸⁵⁴ Compartien, també la denúncia implacable del naturalisme com a origen doctrinal de la maçoneria i

---

⁸⁵² Torras i Bages, J., *Què és la Maçoneria?*, op. cit., p. 78.

⁸⁵³ Aquest no és el lloc per entrar en l'anàlisi dels enfrontaments aspres que van sacsejar l'Església espanyola i especialment la catalana, des dels primers anys de la Restauració i , sobretot, a partir de la dècada dels vuitanta del segle passat. Només assenyalarem, d'entre l'escassa bibliografia existent, l'excel·lent treball de Bonet, J. I Martí, C., *L'Integrisme a Catalunya. Les grans polèmiques (1881/1888)*, Barcelona, Edicions Vicens Vives, 1990.

⁸⁵⁴ Sardà i Salvany, F., *Masonismo...*, op. cit., p. 53. Torras i Bages ho diria amb paraules similars, en català: l'objecte de la Maçoneria és “...la destrucció de la present forma de societat i l'adveniment d'un temps tenebrós i ple de mortals boires”, a Torras i Bages, J., op. cit., p. 73. De fet, tots dos fan referència , més o menys explícitament, a les paraules de Lleó XIII, que situa com a objectiu de la maçoneria “... destruir hasta los fundamentos de todo el orden religioso y civil establecido por el Cristianismo” per substituir-lo i per un altre sistema basat en els principis del naturalisme. Per a aquesta i les citacions successives de l'encíclica, hem utilitzat la versió editada per Acción Católica Española, Colección de encíclicas y documentos pontificios, Publicaciones de la Junta Técnica Nacional, Madrid, 1955, p. 35-48. La cita concreta , a la p. 38.

compartien per descomptat, la convicció que, en la línia de les paraules amb que va iniciar la seva carta encíclica Lleó XIII, maçoneria no era sinó un exponent més de la lluita eterna que enfronta el bé amb el mal o, el que és el mateix., el Regne de Déu amb el regne de Satanàs. Torras i Bages, com Sardà i Salvany, al·ludeixen de manera similar al diagnòstic social retratat per Lleó XIII. Tots dos denuncien el caràcter secret de la maçoneria, tots dos denuncien els seus plans perversos, desconeguts fins i tot per a la majoria des seus adeptes, tots dos insisteixen en desemmascarar l'engany que han utilitzat els maçons per avançar en la consecució dels seus objectius: primer, amb l'adulació dels prínceps; després , amb l'engany i la manipulació del poble amb falses promeses; tots dos, finalment adverteixen del perill que suposa per a l'Estat el procés imparabile d'introducció de maçons en el seu si.⁸⁵⁵ Tots dos, seguint Lleó XIII, s'esforcen a desmentir el presumpte caràcter filantròpic de la institució, i , és clar, la seva oposició i incompatibilitat radical respecte del catolicisme.

Cal notar, però, que , per exemple, ja en aquest darrer aspecte , les diferències entre ambdós eclesiàstics, encara que simplement de matís , apareixen amb claredat. Mentre que per a Sardà "maçoneria" equival a " todos los democráticos o aristocráticos revolucionarios de los tiempos presentes"⁸⁵⁶ sense cap mena de discussió, Torras en canvi, no passa per alt, a les primeres línies del seu text, el vernís indulgent amb què

---

⁸⁵⁵ Lleó XIII advertia, a l'Encíclica , de l'audàcia amb què la maçoneria havia aconseguit infiltrar-se en totes les classes socials fins al punt que "...parece haberse hecho casi dueña de los estados". En la mateixa línia, Torras i Bages parlava de la maçoneria com d'una mena de "Status in statu" i de com, disposada sempre a cobrar els seus favors, s'interessava a aconseguir fer escalar posicions socials i professionals als seus seguidors. Podeu veure la idea en les seves pròpies paraules a Torras i Bages, J., Què és la maçoneria?, op. cit., p. 85 i següents. Finalment, Sardà i Salvany, fidel al seu estil nu de matisos, no dubtava a denunciar que "todos los grados de la Jerarquia social estan podridos por esta lepra" o que "...en determinados ramos del servicio público ser masón es la mejor de las recomendaciones para lograr ser bien colocado" o que "...en los grados de la jerarquía militar "ser masón" ayuda al mérito personal, y puede muy bien suplirlo si conviene. En actos de oposición literaria y en confección de temas no es inverosímil haga inclinar muy a menudo la balanza y la conciencia. En el comercio y la navegación proporciona relaciones que son el capital de más importancia para el mercader: en operaciones de guerra abre plazas cerradas, facilita planos y confidencias (...) En el campo de las letras improvisa éxitos fabulosos". Un cop més Sardà i Salvany expresaba planerament allò que altres apuntaven de manera més diplomàtica. Les cites a Sardà i Salvany, F., *Masonismo...* op.cit., p. 31, 37 i 39 respectivament. La cita de l'encíclica, a *Acción Católica Española*, colección de encíclicas y documentos pontificios, op.cit., p. 37.

⁸⁵⁶ Sardà i Salvany, F., *Masonismo...*, op.cit., p. 7.

Lleó XIII tenyeix les seves paraules en distingir entre els divesos graus d'implicació en la maçoneria i, en conseqüència, el jove vigatà aprofita per recordar-nos que “ si bé tos els allistats en la secta són culpables, no tots han penetrat en els abismes de la malícia que astutament són amagats de la vista dels qui conserven encara sentiments honrats i honestos”⁸⁵⁷ Algú pot suposar en boca de Sardà i Salvany l'atribució de valors com l'honradesa o l'honestedat referits a algun maçó o ni tan sols a qualsevol catòlic liberal? Torras i Sardà van distar també, probablement, pel que fa a la mateixa autoexigència epistemològica. Tot i la precarietat innegable de les fonts de tots dos, no és menys cert que, enfront de les dues úniques referències documentals citades per Sardà i Salvany – una de les quals remet simplement a “un periodico autorizado” -,⁸⁵⁸ Torras i Bages es mostraria, en canvi, reiteradament preocupat per la veracitat i el rigor de les seves afirmacions. En aquest sentit, tot i el seu bagatge intel·lectual reaccionari mal dissimulat, ressalta el seu esforç per contextualitzar històricament l'origen i la naturalesa de la maçoneria, així com per arribar a esbossar i distingir entre les diverses obediències i rituals en funcionament,⁸⁵⁹ intuït, fins i tot, el germen i la debilitat que l'aguaitava: les desavinences i divisions cròniques, filles , segons la seva opinió, de l'examen lliure. Conseqüent amb la seva anàlisi històrica de la maçoneria, Torras i Bages marcaria distàncies respecte de les presumpcions esotèriques que atribuïen a la maçoneria una direcció única, una espècie d'antipapa, general dels exèrcits revolucionaris.

“Té, sí, desgraciadament, la maçoneria , unitat d'esperit i unitat de fi; més no unitat de direcció”⁸⁶⁰

---

⁸⁵⁷ Torras i Bages, J., *Què és la Maçoneria?*, op. cit., p. 73.

⁸⁵⁸ Sardà i Salvany, F., *Masonismo...*, op.cit., p. 24.

⁸⁵⁹ Torras i Bages, J., *Què és la Maçoneria?*, op. cit., p. 80.

⁸⁶⁰ Torras i Bages, J., *Què és la Maçoneria?*, op. cit., p. 82. Aquesta posició contrasta sens dubte amb la que, per exemple, abonava Sardà i Salvany en el seu article “La capital del liberalismo” que va aparèixer a *La Convicción*, núm. 83, diumenge, 3 de març de 1872, p. 622, i en què destaquen frases com ara: “Todo favorece la creación de este gran centro de propaganda satánica contra la verdad: todo: los adelantos geográficos, la facilidad del transporte y de las comunicaciones, la fuerza colosal de la imprenta; todo contribuye a que dentro de poco, ya tal vez ahora las fuerzas inmensas del mal puedan ser dirigidas por una sola mano, como lo fueron siempre las del bien, las de la Iglesia. Todo favorece la creación de una gran iglesia anticristiana contra la Iglesia de Cristo, La primera se llama Revolución, ya para no espantar a algunos

Pel que fa a les fonts consultades, en tots dos casos és innegable el seu caràcter indirecte i poc fiable.⁸⁶¹ Malgrat això, cal insistir en el grau distant d'autoexigència que preocupa tots dos eclesiàstics. Torras i Bages, en fer front al repte de discursar sobre el tema de la maçoneria, fa servir, com Sardà i Salvany i la resta de publicistes catòlics europeus, fonts gairebé sempre indirectes i d'origen eclesiàstic i estranger.⁸⁶² S'al·ludeix constantment als bisbes d'Orleans, Dupanloup;⁸⁶³ o de Magúncia, Mons. Ketteler,⁸⁶⁴ o al diari *La Civiltà Cattolica*, que obren sens dubte tot un panorama de testimonis i documents presumptament maçònics, que són àmpliament citats i explotats pels propagandistes. Sardà i Salvany els coneix i els utilitza, sens dubte, però no creu necessari citar-los en els seus articles sobre la maçoneria. El prevere sabadellenc al·ludeix únicament en una ocasió a un text aparegut al *Bulletin Maçonique de la Grand Loge Symbolique Ecossaise*. (sic). Torras i Bages, en canvi, cita textos de manuals maçònics en diverses ocasions.⁸⁶⁵ Més important que la citació o al·ludició en si a textos maçònics o a presumptes testimonis de maçons⁸⁶⁶ és, en la meua opinió, que a través d'aquestes podem constatar la seva declarada preocupació intel·lectual per oferir un testimoni verídic i contrastat. Frases com ara “ ... I per si aquestes cites

---

pazguatos (...) Liberalismo” Sardà i Salvany acaba el seu article al·ludint a diferents situacions que, segons ell, confirmaven l'existència d'aquesta vasta conspiració universal.

⁸⁶¹ Sobre la dubtosa fiabilitat de la majoria de les obres dedicades a la maçoneria, tant les que procedeixen del mateix camp maçònic com les d'origen antimaçònic, en el transcurs de tot el segle XIX i ja al segle XVIII, vegeu Sánchez, P., *La Maçoneria a Catalunya*, op. cit., p. 22 i següents.

⁸⁶² Javier Herrero, a *Los orígenes del pensamiento reaccionario español*, Madrid, Alianza, 1994, (2ª edició) ja va assenyalar la influència determinant exercida pels autors estrangers que van reaccionar en contra de la il·lustració, a l'hora de conformar la tan freqüentment al·ludida “tradición reaccionaria española”, molt menys original del que se suposava habitualment.

⁸⁶³ El 1875 es va editar, a Barcelona, la traducció de la seva obra *Estudios sobre la Francmasonería*, petit opuscle de 127 pàgines.

⁸⁶⁴ Torras i Bages confessa que la font d'on extreu les seves citacions de maçons famosos com Ragon, o de manuals maçònics, són les obres de Mons. Dupanloup. Vegeu Torras i Bages, J., *Què és la maçoneria?*, op. cit., p. 85. En el transcurs de l'opuscle, el nom de Dupanloup apareix citat en 6 ocasions. El de Mons. Ketteler, en 2. També s'al·ludia en una ocasió a l'obra de Mons. Fava *Le secret de la Franc-maçonnerie*, publicada el 1883.

⁸⁶⁵ Torras i Bages cita també en una ocasió el *Bulletin maçonnique de la Grande Loge Symbolique Écossaise*. Ara bé, afegeix, a diferència de Sardà i Salvany, el número i la data del text a que es fa referència. Al·ludeix també a manuals maçònics publicats a Barcelona, Mataró, Nàpols, Florència i Madrid.

⁸⁶⁶ Torras i Bages, al·ludeix a Ragon en 3 ocasions; a Feliu Pyat, en 2, a Mazzini, en 4 i a Louis Blanc, en 3.

semblen antigues a la vista tenim⁸⁶⁷ testifiquen clarament el tarannà intel·lectual que volem ressaltar i que resulta totalment aliè, òbviament, a un home de veritats absolutes com Sardà i Salvany, preocupat únicament per oferir un discurs simple, assimilable i simpàtic per als seus fidels lectors.

A pesar del que s'ha dit, com ja hem assenyalat i seguirem veient, la construcció del discurs antimaçònic de Sardà i de Torras, certament, en allò fonamental, discorre pels mateixos paràmetres.

5.4.3. Els eixos de la coincidència entre Sardà i Salvany i Torras i Bages

Lleó XIII, en la seva obra *Humanum Genus*, va parlar sense embuts de les funestes conseqüències que comportaria l'expansió de la maçoneria tant en l'ordre social com en el polític. Quant a les primeres, el pontífex centra l'atenció de manera prioritària en tres aspectes: l'educació, la perversió dels costums i el dany de la vida domèstica.

L'educació va constituir, sens dubte, un dels grans camps de batalla que enfrontarien a Espanya, pràcticament fins als nostres dies, l'Estat liberal amb l'Església.⁸⁶⁸ En aquest terreny, una vegada més, el consens i la identitat entre les posicions torrasianes i les de Sardà i Salvany era absolut. Ambdós eren conscients que el que estava en joc era el desplaçament de la influència secular de l'Església del centre de l'esfera social i política. Fermes partidaris, en termes doctrinals i teològics, i sense matisos, del regnat social de Jesucrist, van unir les seves veus en contra de les pretensions secularitzadores dels liberals (maçons) :

Si – escrivia Torras-,⁸⁶⁹ el millor auxiliar que tenen l'error i la impietat en els temps modern són la pagana educació i la falsa instrucció que avui dia

---

⁸⁶⁷ Torras i Bages, J., *Què és la maçoneria?*, op. cit., p. 93.

⁸⁶⁸ No hem d'oblidar que tan sols dos mesos després de l'aparició de l'opuscle de Sardà i Salvany sobre la maçoneria, el polèmic ministre Alejandro Pidal y Mon. Va publicar el seu famós decret sobre ensenyament lliure (18 d'agost de 1885), el contingut del qual va desagradar a parts iguals tant a liberals com a clericals.

⁸⁶⁹ Torras i Bages, J., *Què és la maçoneria?*, op. cit., p. 116.

dominen (...) La secta, per assegurar-se l'èxit ha començat per arrabassar la pública instrucció de la direcció de l'església. No és ara el moment de reivindicar els drets que aquesta hi té, però sí de recordar l'obligació que té tot cristià de treballar per la reconquesta de l'escola..."

Torras i Bages no va dubtar, poques línies més avall, a exigir als pares catòlics el boicot a l'escola pública, segons ell "atea" , per evitar "l'emmetzinament" dels seus fills.⁸⁷⁰ Per a Torras, l'Estat, veritable "botxí de l'Església"⁸⁷¹ perseguia clarament la substitució del catolicisme per la maçoneria; la qual cosa explica les seves crítiques furibundes a l'Estat liberal opressor:

"Els cristians són els esclaus dels maçons, amb son diner has de contribuir a pagar lo que abominen; veuen llurs fills arravatats de la casa paterna on creixen a l'ombra del sant arbre de la Creu i se'ls instruïa en els fonaments de la religió cristiana, esser portats a l'escola sectària d'on amb ignomínia han llençat la imatge de Crist de qual llei no pot parlar-se sens incórrer en pena; i allí en lloc del Catecisme, se'ls ensenya amb els manuals de Pau Bert,⁸⁷² és a dir, són informades les infantils intel·ligències no amb la fe cristiana, sinó amb la llum maçònica."⁸⁷³

Els argument i les paraules esgrimits per Torras i Bages coincideixen summament amb els del prevere sabadellenc; ara bé, en aquest és més forta , si és possible, l'agressivitat de to:

"Si, porque ¿quién puede negar que los padres de familia católicos, aun los que prácticamente dejan algo que desear en punto a catolicismo, desean todos para sus hijos Enseñanza católica? ¿Y quién puede desconocer que esos padres

---

⁸⁷⁰ He considerat interessant ressaltar l'ús d'aquesta paraula perquè la va utilitzar de manera idèntica Sardà i Salvany unes setmanes més tard.

⁸⁷¹ Torras i Bages, J., *Què és la maçoneria?*, op. cit., p. 100.

⁸⁷² Es refereix a Paul Bert, fisiòleg i polític francès, ministre d'instrucció pública entre 1881 i 1882.

⁸⁷³ Torras i Bages, J., *Què és la maçoneria?*, op. cit., p. 99.

de familia constituyen aún hoy la mayoría, la casi totalidad de la masa contribuyente?”⁸⁷⁴

“Ellos “los padres” pagan la Enseñanza oficial, ellos dan su dinero a los catedráticos, ellos sostienen las Universidades e Institutos y Escuelas normales y primarias. Ellos sostienen todo eso con sus contribuciones primero, y luego con sus matrículas cuando a tales establecimientos llevan a sus hijos. Parece, pues, que pagándolo ellos, ya que lo pagan, y que por cierto muy caro se les vende, deberían por lo menos obtenerlo conforme a su deseo y voluntad. Pues no hay tal. El Estado vende su Enseñanza, la vende cara, la vende con privilegio exclusivo, no permitiendo que sea válida la que en otro establecimiento se dé; y sin embargo se arroga el derecho de no darla ni siquiera a gusto del comprador y del consumidor (...)”⁸⁷⁵

Com es pot observar, són molts els problemes que Sardà i Torras posava sobre la taula: el monopoli estatal sobre els estudis universitaris; el finançament i els costos de l'ensenyament i, com no, la qüestió del lliurepensament o de l'antagònica submissió de tot ensenyament al dogma religiós.⁸⁷⁶

---

⁸⁷⁴ Sardà i Salvany, F., *Masonismo y Catolicismo*, op. cit., p. 109-110-111.

⁸⁷⁵ Sardà i Salvany continuava: “...El Estado -docente, convertido en mercachifle de asignaturas, las da a trueque de buen dinero, falsificadas y envenenadas; y no se avergüenza de practicar él, el Dios-Estado, lo que castiga cada día en cualquier adulterador de los artículos de comer y beber. Y el padre, el pobre padre ha de pagar con su oro el envenenamiento moral de su hijo, y ha de consentir en el riesgo por lo menos de tan envenenamiento si ha de darle carrera, porque el Estado masónico ha cortado todos los caños del agua de la ciencia, obligando a los ciudadanos a que no puedan beber más que de la suya metífica y envenenada, para adquirirse un diploma facultativo o profesional...” Sardà i Salvany, F., *Ibidém*.

⁸⁷⁶ Cal tenir en compte, per exemple, que en el moment de publicar per primera vegada, en forma d'opuscle, aquelles línies, el calendari marcava la data de juny de 1885. Malgrat això, Sardà i Salvany no va dubtar, per exemple, per desautoritzar els èxits del lliurepensament, a subscriure afirmacions com ara “la ciencia, o lo que por tal se proclame, es pues, libre para permitirse toda clase de desahogos y libertades, incluso la de enseñar que el hombre no es más que un orangután perfeccionado...” Es complien pràcticament trenta anys des de la publicació, el 1859, de L'origen de les espècies de Darwin. Des dels primers anys setanta, les tesis darwinistes eren àmpliament conegudes i acceptades per tots els cercles europeus il·lustrats. Com a excel·lent mostra coetània del caràcter especialment “vidriós” que suposa en l'Espanya d'aquells anys la qüestió universitària i la llibertat de pensament en general, vegeu la polèmica sorgida l'octubre de 1885 en l'entorn de la lliçó inaugural del Curs pronunciada per Miguel

Lleó XIII va fer referència, en segon lloc, a la perversió dels costums. La conseqüència de la negació del pecat original de l'home per part de maçons i naturalistes, i per tants, de la seva tendència irremediable al mal, comporten un excés insuportable de liberalitat/permisibilitat a l'hora de legislar sobre els estímuls a les apetències de l'home –la premsa, les revistes, les novel·les, el teatre...-; causa del dany de l'ordre social. No cal dir que, en aquest camp, una vegada més el consens entre Sardà i Salvany i Torras i Bages és absolut. Tots dos ataquen amb duresa el predomini del naturalisme, la cerca de la felicitat en les simples qüestions materials. Sardà aprofita l'ocasió, a més, per censurar la frívola caritat promoguda per presumptes "filantrops" i contraposar-la a la veritable caritat cristiana.

Finalment, pel que fa a la perversió de l'ordre social, Lleó XIII parla de la qüestió de la família i, més concretament, del tema del matrimoni civil. Motiu d'agres polèmiques entre l'Església i l'Estat des dels temps del Sexenni, Torras i Bages i Sardà i Salvany al·ludeixen a la qüestió en termes similars⁸⁷⁷. Per a tots dos, en la línia d'allò dictat per Roma, l'error liberal consistia en el seu esforç per socialitzar una institució, la família, d'innegable caràcter natural, diví i, com a conseqüència, d'origen previ a qualsevol organisme humanament constituït.⁸⁷⁸ Sardà ho va expressar sense embuts:

“Antes más bien pudiera decirse que el Estado es creación o ampliación de la Familia, pues no se concibe el Estado sin precisas familias agrupadas o ampliadas para constituirlo. No le vienen, pues, a la familia sus derechos, de

---

Morayta, catedràtic d'història de la Universidad Central i, com ja s'ha dit, maçó declarat. Vegeu Benavides, D., op.cit.p. 98-101. Sobre el tema del paper de l'Església davant la política educativa de l'Estat al segle XIX, es pot consultar: Gracia Regidor, T., "La actitud de la iglesia española ante la política educativa del Estado y el fenómeno de la secularización docente. II La iglesia en España, Madrid, BAC vol. II, 1997, p. 137-161.

⁸⁷⁷ A títol d'exemple, vegeu Sardà i Salvany, F., "La política y la Religión", "Tolerantes e intolerantes" i "¡Cosas de España!" a *Revista Popular*, núm. 1, dissabte 1 de gener de 1871, p. 2-4; núm. 83, dissabtes 27 de juliol de 1872, p. 37-38 i núm. 147, dissabte 18 d'octubre de 1873, p. 181-183, respectivament.

⁸⁷⁸ En l'àmbit de l'antropologia, són de gran interès els nombrosos estudis que han tractat la qüestió dels processos de naturalització de processos i institucions socials amb la finalitat de legitimar-los i situar-los en el terreny d'allò indiscutible. Vegeu, per exemple, els estudis sobre el tema de Teresa San Román, Rosa Valdés o de Claude Lévi Strauss. Assenyalem només el títol d'exemple, d'aquest últim, *Polèmica sobre el origen y la universalidad de la familia*, Barcelona, anagrama, 1974 o íd. De près et de loin, Odile Jacob, París, 1988.

otorgación alguna del Estado: ni es el Estado quien le confiere al padre su patria potestad, sino que a lo más, se la reconoce y regulariza en su ejercicio”.⁸⁷⁹

L'argument de la maçoneria tenia, finalment, conseqüències no menys funestes en l'ordre polític. Un cop desemmascarada la falsedat del caràcter filantròpic de la maçoneria per les seves pròpies accions –l'atac a la religió, a la família, a la propietat-, per a tots dos eclesiàstics era innegable que l'augment de la maçoneria en la societat portaria aquesta de manera inevitable, a la dissolució social i al socialisme.

No obstant això, ¿com es podria considerar que una societat com la maçònica, que en paraules del mateix Sardà i Salvany “ procura manteners en la esfera de un conservadurismo honrado y sensato a su manera” y que “ quiere que sus fundamentos sociales , quiere orden, quiere equidad, quiere mutuo respeto de las clases y de los intereses; sólo que todo esto lo quiere sin Jesucristo”,⁸⁸⁰ com , dèiem, aquesta societat maçònica, composta clarament per sectors de la burgesia professional i urbana en general, podia acabar precipitant l'ordre social cap al socialisme?

Aquesta contradicció, aparent en el discurs de tots dos eclesiàstics, com van explicar, J. Bonet i C. Martí,⁸⁸¹ de fet és inexistent en la lògica lineal i doctrinària de Sardà i Salvany i Torras i Bages. Per a ells, l'avanç de la societat cap al socialisme i la dissolució social no seria el fruit d'una lliure elecció o el resultat d'una confrontació dialèctica de classes amb interessos contraposats, sinó més aviat la conseqüència del descarrilament del tren liberal:

“... els homes quan comencen a baixar no poden deturar-se on voldrien, i d'aquí que amb gran saviesa pugui dir el Papa Lleó XIII , que el socialisme és fill de la maçoneria”.⁸⁸²

---

⁸⁷⁹ Sardà i Salvany, F., *Masonismo y Catolicismo...*, op.cit., p. 86.

⁸⁸⁰ Sardà i Salvany, F., *Masonismo y Catolicismo...*, op.cit., p. 59.

⁸⁸¹ Sardà i Salvany, F., *L'Integrisme a Catalunya*, op. cit., p. 606.

⁸⁸² Torras i Bages, J., *Què és la maçoneria?*, op.cit., p. 109.

En aquest punt cal assenyalar , en la justificació de la derivació de l'Estat liberal cap a un Estat socialista, l'altíssim nivell de coincidència ideològica existent entre Sardà i Torras i Bages. Per al primer:

“El estado masónicamente constituido viene (aunque claramente no lo diga) a considerarse dueño absoluto de todos los bienes de los ciudadanos, como se considera tal de todos sus hijos. En este concepto anula el derecho sacratísimo de Propiedad en quien se le antoja, como hizo con el de la Iglesia y comunes por medio de la desamortización; *imposibilita el libérrimo uso de ella que es su esencia* por medio de las leyes de desvinculación,⁸⁸³ despoja de ella por fútiles motivos al ciudadano contra su voluntad, como se ve en muchos de los casos hay tan latamente concedidos de expropiación forzosa, sin contra esa especie de barato que, como hemos indicado, se cobra sobre las herencias y contratos de transmisión...”⁸⁸⁴

Comparem aquest al·legat sorprenentment liberal amb les paraules que Torras va escriure el 1893, amb el títol de Consideracions sociològiques sobre el regionalisme i en les quals redunda clarament en els mateixos argument. ⁸⁸⁵

Sardà i Salvany primer, i anys més tard Torras i Bages, van exhibir la seva al·lèrgia a l'igualitarisme, amb un discurs articulat a partir de l'atribució a l'Estat d'un caràcter

---

⁸⁸³ Exemple, el de la desvinculació, sens dubte desafortunat, coneguda com és per tots, l'element greument distorsionat de les lleis de mercat que suposava la vinculació de patrimonis en l'antic règim

⁸⁸⁴ Sardà i Salvany, F., *Masonismo y Catolicismo...*, op.cit., p. 92.

⁸⁸⁵ “El socialisme és la demostració, ad absurdum de la inconveniència de la revolució, de lo antinatural i antiinhumà de tot absolutisme. La suma direcció de l'Estat, i fer d'aquest el suprem regulador de la vida civil, comunal, domèstica i religiosa, porta com a corol·lari el donar-li també la distribució de la riquesa social , i establert el principi de que l'home desapareix restant sols el ciutadà, el funcionari, el servidor de la república proclamat el culte a l'ídol de la Igualtat, aquest pateix l'esclavitud, aleshores l'estat no sols és l'únic legislador sinó que a son albir distribueix la propietat immoble i es fa el patró i empresari universal. El socialisme és la darrera conseqüència de l'uniformisme...” Torras i Bages, J., “Consideracions sociològiques sobre el regionalisme” a Torras i Bages, J., *L'Església i el regionalisme i altres textos (1887-1899)*, Barcelona, Edicions La Magrana/Diputació de Barcelona, 1985, p. 75.

artificial, en contraposició a la família, la propietat, la religió i la regió, presentats com a valors naturals i, per tant, suprahistòrics.⁸⁸⁶

Sens dubte la solució als perills anunciats es fonamentava en el matrimoni entre l'Estat i l'Església. En aquest punt, no hi ha cap dubte de la concepció unilitarista de la religió, ja en Lleó XIII:

“Además de los turbulentos errores , que llevamos enumerados, han de temerse los mayores peligros para los Estados. Porque, quitado el temor de Dios y el respeto a las leyes divinas, menospreciada la autoridad de los príncipes, consentida y legitimada la manía de las revoluciones, sueltas con la mayor licencia las pasiones populares, sin otro freno que el castigo, han de seguirse necesariamente el trastorno y la ruina de todas las cosas...”⁸⁸⁷

I per si quedava cap dubte de la utilitat de la religió per al bon govern dels pobles, Lleó XIII recorda ,poques línies més avall, que “..el hacer dimanar de Dios mismo, conforme hace la Iglesia, el derecho de mandar, da gran incremento a la dignidad del poder civil y no leve apoyo para captarse el respeto y benevolencia de los ciudadanos...”⁸⁸⁸ No cal dir que en aquest aspecte, una vegada més, la coincidència entre Sardà i Salvany i Torras i Bages era absoluta.

Sardà no va mostrar cap rubor en admetre la utilitat o conveniència d'atribuir a la propietat un caràcter natural. No fer-ho suposaria deixar-la subjecta i vulnerable als avatars i les vicissituds de la política i la voluntat del sufragi. Una cambra legislativa composta per elements majoritàriament socialistes podria sentenciar-ne el repartiment

---

⁸⁸⁶ En aquest punt cal assenyalar que, pel que fa al tema de la regió, mentre que Sardà i Salvany va romandre fidel i inamovible en les seves posicions tradicionalistes, pròpies del reaccionarisme espanyol, i se sumará, sense complexos, a la construcció del discurs nacionalista espanyol de la fi del segle, Torras i Bages, en canvi, com és sabut, malgrat compartir la seva mateixa ideologia en termes doctrinaris i teològics, es va sentir cridat a seguir la bandera de l'incipient nacionalisme català conservador.

⁸⁸⁷ Lleó XIII, *Humanum Genus*, op.cit., p. 44.

⁸⁸⁸ Lleó XIII, *Ibíd.*

o l'abolició. “Esta es la consecuencia de arrojar la idea de Dios de las instituciones humanas.”⁸⁸⁹

5.4.4 L'estratègia antimacònica fa aflorar les diferències

Sardà i Salvany i Torras i Bages vas subscriure la crida papal a combatre la maçoneria desemmascarant-la i mostrant-la al poble “tal com és”. Tots dos es van esforçar per demostrar la incompatibilitat entre el catolicisme, l'Església de Déu i el maçanisme o liberalisme, “Església satànica”. Tots dos van estar d'acord en la necessitat de contrarestar l'avanç de les idees maçòniques amb l'accentuació de l'esment en la instrucció i pràctica religioses del poble⁸⁹⁰ i amb la difusió de l'associacionisme catòlic com a alternativa a l'atractiva proposta associativa liberal. No obstant això, cap dels dos no va poder deixar de concloure les seves respectives sèries d'articles sense intercanviar algun retret mal dissimulat.

Sarda i Salvany , fidel a la seva cosmovisió dual de la societat, acabava el seu opuscle advertint que havia arribat l'hora de prendre partit en un dels dos bàndols en disputa. No cal dir que el seu atac es dirigia, més que als ja clarament posicionats del bàndol de la Revolució, als catòlics liberals. “Que importa empero no haber participado con su espíritu, hecho prosélito de sus máximas y costumbres, y muchas veces, sin advertirlo siquiera, caluroso y eficazísimo propagandista de ellas? Antes aquí es mayor el daño y de más eficacia la acción, cuanto es más velada ésta y procede de personas de quienes menos se recela el recibirla. Así andan las cosas hoy día, y eso explica el inmenso predominio del Masonismo científico, literario, artístico y de costumbres en la sociedad actual” ⁸⁹¹ Per a Sardà era evident que el maçanisme, la malaltia que assola tants

---

⁸⁸⁹ Sardà i Salvany, F., *Masonismo y Catolicismo...*, op.cit., p. 96.

⁸⁹⁰ Cal tenir en compte que tots dos religiosos són defensors fervents de la conveniència de recuperar (?) la pràctica col·lectiva del rosari...Vegeu Torras i Bages, J., *Què és la maçoneria?*, op.cit., p. 125.

⁸⁹¹ Sardà i Salvany, F., *Masonismo y Catolicismo...*, op.cit., p. 151.

catòlics, era molt més perniciosos que la maçoneria en sí, la desaparició física de la qual no suposaria, en cap cas, la desaparició del problema real.

Si Sardà i Salvany ens va parlar clarament en les seves últimes opinions, no ho va fer de manera menys contundent Torras quan , ja gairebé conclusa la seva sèrie d'articles sobre la maçoneria, va arremetre contra determinades maneres de servir a la religió:

“El Papa demana als homes de mèrit , amants de la Religió i de la Pàtria, que es posin a treballar en aquesta nobilíssima restauració social; ¡quant més valdria això que no pas gastar les forces en l'estèril i cruel lluita interna, que no porta la restauració sinó la destrucció!”⁸⁹²

O quan, poques línies més avall, va atacar els que convençuts de la conveniència de restaurar la pràctica del rosari, de fet només es dedicaven a predicar-lo (sic) Sens dubte, l'al·lusió al sector integrista sembla difícil d'excusar:

“considerem que l'hom “referint-se directament al sacerdot” que ha lograt introduir la pràctica de passar cada dia el Rosari es una dotzena de cases, ha fet més contra la maçoneria que l'escriptor que ha dictat una dotzena d'articles contra ella.”⁸⁹³

Malgrat això, i deixant de banda coincidències i sofriments comuns, Sardà i Salvany i Torras i Bages apuntaven els seus objectius en direccions oposades.

En conclusió i per acabar, assenyalem en primer lloc que, com s'ha pogut comprovar, la guerra de Sardà i de Torras era la mateixa, però els seus fronts eren clarament diferents. El seu enemic era comú, però la manera de combatre'l , diametralment diferent. Malgrat que als anys 80 l'antimaçonisme s'erigeix com un dels llocs comuns en què arriben a coincidir els diferents sectors eclesiàstics agrament enfrontats, el seu enfocament distava notablement. Mentre que per a Sardà i Salvany el tema de la

---

⁸⁹² Torras i Bages, J., *Què és la maçoneria?*, op.cit., p. 125.

⁸⁹³ *Ibidem*.

maçoneria era un pretext més per reprendre la seva lluita intensa i constant contra el catolicisme liberal, Torras i Bages, en canvi, va explicitar en el seu discurs antimaçònic l'esforç d'un ampli sector eclesiàstic català per ressituar-se en el nou ordre de la Restauració, sense haver d'assumir abjuracions doctrinals.⁸⁹⁴

També hem assenyalat l'escàs interès mostrat per l'Església catalana cap al tema de la maçoneria fins a ben entrats els anys 80. Sens dubte, l'encíclica *Humanum Genus* va actuar com a vertader catalitzador o tret de sortida de tota una bateria literària antimaçònica que, lluny de preocupar només els sectors eclesiàstics més intolerants, va despertar també l'interès del clergat més contemporitzador.

Pel que fa al contingut d'ambdues aportacions, en la línia de pràcticament tota la literatura antimaçònica, ressalta la seva feblesa intel·lectual; la seva constant al·lusió a tòpics endèmics –la sobre dimensió del poder de la maçoneria; el seu anticatolicisme declarat; el seu secretisme; el seu caràcter conspirador...-, així com el seu marcat confusionisme. Malgrat que, especialment en Sardà i Salvany, les al·lusions a “la bestia”, a “Luzbel”, al “diable” o al “dimoni” són contínues, els seus articles no tenen res a veure amb la tradició “d'absurdes patrañas”⁸⁹⁵ i relats fantàstics, que en aquelles mateixes dates inaugurava l'impostor Léo Taxil i que tan grans èxits li van reportar. Finalment, quant al binomi freqüentment maçoneria-judaisme que caracteritzarà el discurs antimaçònic de la premsa carlista i catòlica, en l'etapa de la fi del segle,⁸⁹⁶ el cas és que en els textos de Sardà i de Torras i Bages brilla per la seva absència. Únicament una frase d'aquest últim apunta en aquesta direcció: Torras descriu la maçoneria com a “anticristiana y judaica”.⁸⁹⁷

---

⁸⁹⁴ Sobre aquesta idea, vegeu Fradera, JM^a., “Entre l'abisme i la realitat: estratègies del catolicisme català” a *L'Avenç*, núm. 85, 1985, p. 64-74. Vegeu també Martí, C., “Torras i Bages, el regionalisme tradicionallista, un antitipus ètico-històric del sistema de la Restauració” a Balcells, A., comp., *El pensament polític català. Del segle XIII a mitjan de segle XX*, Barcelona, Edicions 62, 1988, p. 159-177.

⁸⁹⁵ Ferrer Benimeli, J.A., “Satanismo y Masoneria” a Ferrer Benimeli, J.A., *Historia* 16, extra IV, 1977, p. 34.

⁸⁹⁶ Sobre aquest tema, vegeu, a títol d'exemple, el text d'Eduardo Enríquez del Árbol, “La masoneria en la prensa carlista y catòlica” a Ferrer Benimeli, J.A., coord. *Masoneria y periodismo en la España Contemporánea*, Saragossa, Universitat de Saragossa, 1993, p. 31-48.

⁸⁹⁷ Torras i Bages, J., *Què és la maçoneria?*, op. cit., p. 122.

6. CONCLUSIONS

“A Fi que V.E.I. ho sàpiga tot no em sembla avinent afegir-li que el clericat és en aquesta Diòcesi integrista amb molt rares excepcions. No com alguns creuen equivocadament, carlista, per produir trastorns polítics; no: el clericat ací és integrista perquè és de bones idees religioses i principalment perquè quan sofrí la terrible persecució en què els eclesiàstics eren caçats com conills i quasi tots emigraren o s’hagueren de disfressar per escapar de les mans dels seus botxins, sols trobaren sosteniment en el partit integrista.”

Bisbe Jaume Català al Nunci, 3 de març de 1888.⁸⁹⁸

Fèlix Sardà i Salvany, paradigma d’una església reaccionària i al mateix temps innovadora.

La biografia intel·lectual i personal de Fèlix Sardà i Salvany se’ns apareix com un testimoni més del difícil procés d’acomodació del catolicisme espanyol al Liberalisme. Fill i nét d’industrials Sabadellencs, ingressat als 14 anys al Seminari de Barcelona, Sardà incorporaria des de ben jove una cosmovisió de tall nítidament tradicionalista, acompanyada d’un afecte cap a l’Ordre dels PP Jesuïtes, -que aleshores personificaven més que ningú l’antirevolució- que l’acompanyarien la resta de la seva vida.

Com s’ha vist en aquest treball, l’experiència del Sexenni revolucionari, uns anys en què els eclesiàstics “eren caçats com conills” li confirmà de facto, el que doctrinalment havia après a les aules: que el Liberalisme era pecat, una expressió moderna de les heretgies de sempre, el seguiment del qual acabava duent inevitablement a la revolució i la dissolució socials. Incapaç de percebre les oportunitats que per al catolicisme suposaria la Restauració de la Monarquia a través d’Alfons XII i d’Antonio Cànovas del Castillo,

---

⁸⁹⁸ Carta del Bisbe Català al Nunci, del dia 3 de març de 1888. Arxiu Particular Mn. Bonet i Baltà. Citat per Bonet i Baltà, J., “L’Església i el món obrer a Catalunya a finals del segle XIX”, *Serra d’Or*, febrer de 1965, p. 52.

Sardà va ser un dels màxims culpables de la impossible unitat dels catòlics en el camp de l'acció política fins pràcticament el tombant de segle. Fidel únicament a les seves conviccions teocèntriques, el prevere sabadellenc no dubtaria a defensar Don Carlos i la lluita armada contra el liberalisme durant els anys setanta, però tampoc a separar-se'n a partir de 1888, quan considerà que els carlistes s'equivocaven acomodant-se al joc polític de la Restauració. Referent per al partit integrista de Nocedal des d'aleshores, finalment l'acabà abandonant (1896), cansat de tants desenganys, controvèrsies i advertiments de la jerarquia eclesiàstica. Davant el sorgiment del catalanisme modern que, en la seva vessant conservadora encarnà el regionalisme de figures com Torras i Bages o Jaume Collell, Sardà i Salvany simpatitzà amb els seus plantejaments, advertint però, sempre, dels perills de la seva contaminació i deriva liberals.

L'experiència del sexenni marcarà tota una generació.

L'etapa que s'inaugura amb el Sexenni va suposar un nou episodi de violència i d'enfrontament entre liberals i catòlics i també, malgrat els intents d'amalgama contrarevolucionària, entre catòlics intransigents i catòlics liberals o, senzillament, conciliadors. Per a molts dels catòlics espanyols aquells havien estat uns anys de radicalisme: anys de "o tot o res" –va escriure Carles Cardó–; anys, en definitiva, on de l'enemic no se'n podia acceptar...ni el bé. Acomodats en la teoria de la "catàstrofe prèvia", joves eclesiàstics com Sardà i Salvany es mostraren partidaris que la "Revolució" exhibís fins a l'extrem les seves urpes, per recomençar així millor i escarmentats, la restauració catòlica.

Convençut o amb el pretext que sota cap circumstància l'Església podia acomodar-se en l'ordre liberal –als seus ulls condemnat pel Papa al Syllabus- Sardà i Salvany i bona part del clergat català i espanyol no dubtaren a enterrar en l'oblit la reflexió transaccionista de Balme i a identificar la sort de l'Església amb la d'un partit, la Comunió Catòlico-monàrquica.

Sortosament, no tots els catòlics s'havien posicionat a la mateixa riba que Sardà i Salvany. Encara que la majoria, certament, no haurien corregit ni una coma als discursos

d'Antolín Monescillo o del canonge Manterola quan, l'abril de 1869, fixaren amb meridiana claredat davant les Corts la seva implacable intransigència amb el que consideraven l'Error, de fet, des dels inicis del Sexenni homes com Mañé i Flaquer, Vilarrasa o Gatell mostraren el seu escepticisme quan no la seva decidida oposició a la intransigència respecte de l'ordre establert i, encara més, respecte de la teoria de la catàstrofe prèvia, en què tant confiava Sardà.

Amb aquestes dues sensibilitats enfrontades i amb aquesta nítida discrepància sobre el sentit que calia donar a la desitjada "restauració catòlica", el manifest de Sandhurst del príncep Alfons, el desembre de 1874, necessàriament hagué de ser rebut de forma ben diferent per uns i altres. Per a Mañé, Gatell i per a Vilarrasa el guant que llançava l'alfonsisme era, si els catòlics sabien estar units, més que suficient:

"Formenos juntos una masa compacta, y aún cuando podamos tener apreciaciones diferentes, aun cuando podamos no estar conformes en cuestiones de detalle, aun cuando podamos disentir en los puntos libres, estaremos unidos en los necesarios; y si una larga cadena de desengaños nos lleva a los unos y a los otros, no al campo del escepticismo político, sino al de la independencia; si sabemos sobreponer á los partidos y hasta á las formas lo que vale más que todo esto, que son los principios; si sabemos ser, no una pandilla, no un partido, sino la grande escuela española y católica, mucho podemos hacer aún para encauzar de nuevo el curso de nuestra historia. No se nos diga, por Dios, que lo que conviene es que vuelva la Revolución, porque tras la Revolución ha de venir el ideal político. Decir esto hoy, ya no sería una aberración, una ceguera; decir esto, querer esto hoy sería un crimen. Una larga cadena de desengaños nos da a conocer que no se va al orden por el camino de la anarquía."⁸⁹⁹

El que havia passat a França després de la Revolució, després de *la Commune*, o el que havia passat a la pròpia Espanya ho confirmava. Tanmateix, com s'ha vist en aquestes

---

⁸⁹⁹ Gatell, J., Vilarrasa, E., *Historia de la revolución...*, vol II, p. 1101.

pàgines haurien de passar vint anys abans Sardà i la major part del clergat català i del conjunt d'Espanya no assumissin (i encara amb matisos) recollir aquest oferiment conciliador llançat per Gatell i Vilarrasa. En tot cas, per al catolicisme, l'experiència d'aquells anys de revolució no havia passat debades. En la memòria dels catòlics, el sexenni va deixar els gèrmens de les futures divisions, les ferides (reals i imaginàries) dels excessos anticlericals i de la guerra civil.

El Liberalisme no es pot combatre només des de la trona: “Lo viejo a lo moderno.”

Alhora però, i aquest segurament és la novetat més rellevant, aquells anys deixen també com a herència el naixement d'una nova generació de joves i zelosos propagandistes, marcats per l'experiència viscuda i convençuts que la reconquesta del lloc hegemònic que tots consideraven que havia de tenir el Catolicisme i molt especialment l'Església en la societat només s'aconseguiria amb la decidida militància i amb la participació, amb les mateixes armes que el liberalisme, en la lluita per la conquesta de l'opinió pública. El combat de la premsa racionalista, materialista i atea necessitaven, en definitiva “el contrapeso de un apostolado en favor de los principios religiosos, [...] de un apostolado muy enérgico, muy activo.” Aquesta era, finalment, la principal lliçó que els llegaven sis anys de “revolució”. Vistes les orelles del llop i convençuts que si tornava, “hoy , la revolución no ha de venir de la misma manera que vino el 68; no volveríamos á su 73 [...] la revolución en España es ya más adulta”, calia posar-se a canviar moltes coses, si es volia que tot continués igual.⁹⁰⁰ Sardà i els seus seguidors dedicarien tota la vida a promoure nous instruments de propaganda catòlica, nous espais de sociabilitat i de mobilització política que, de costat als sermons i la predicació convencionals, permetessin la preservació del lloc central de la Religió en la societat. Des de les pàgines dels seus vehicles de comunicació – *La Revista Popular*, principalment- i espais de sociabilitat – les acadèmies i Joventuts Catòliques esteses arreu-, especialment a partir dels anys setantes i fins als noranta Sardà i Salvany esdevindrà el que avui en diríem tot un *influencer* no només sobre els estaments catòlics del seu temps, sinó sobre el conjunt de la societat de l'època.

---

⁹⁰⁰ *Revista Popular*, 2.III.1872

Encara que no abandonaria la seva activitat com a propagandista catòlic fins al moment de la seva mort, de fet a partir de la publicació de l'article "Alto El Fuego", l'11 de juny de 1896, Sardà aniria reduint la seva activitat i quedant cada vegada més restringida a l'àmbit sabadellenc i en especial a l'activisme social i educatiu per a les classes populars. Com s'ha tingut ocasió d'analitzar, ja amb la creació de l'Acadèmia Catòlica de Sabadell, el 1870, la instrucció i moralització de les classes populars i la dels seus infants, foren sempre un dels seus objectius fonamentals. Com ho va ser també l'impuls de biblioteques parroquials i la divulgació de l'obra de la Llibreria diocesana (1879), iniciatives destinades a afavorir la lectura de textos catòlics i moralitzants entre la població. En els seus darrers anys, Sardà reconvertiria la pròpia casa natal en Asil de les germanetes dels pobres (1905) i faria donació de la seva llibreria personal, conformada per uns quatre mil volums, donant peu a la inauguració d'una biblioteca pública. També seguiria impulsant periòdiques campanyes de beneficència.

De l'anàlisi del discurs de Sardà i Salvany se'n poden extreure també algunes conclusions. En primer lloc, la poca originalitat del seu discurs, tradicionalista i antiliberal, que cal inscriure en la tradició del reaccionarisme francès (Bossuet, Bonald i De Maistre) engegat l'endemà de la Revolució Francesa i que a Espanya arrelà ràpidament, amb ben poques i honroses excepcions, per estendre's fins ben a prop dels nostres dies. Segonament, quant a la qüestió social, tampoc en aquest punt les aportacions de Sardà seran especialment originals ni encara menys mínimament avançades. Només el fet de ser fill de fabricants, crescut doncs al si d'una societat industrial com Sabadell donaran a Sardà una innegable sensibilitat cap a la sort de les classes treballadores, que en tot cas mai serà raó suficient per poder superar el convenciment determinista que les diferències socials responen a raons naturals i transcendents i que per tant cal acceptar-les amb resignació. Certament, però, la seva condició de fill i nét d'industrials i, per tant, el coneixement directe de la realitat de la vida quotidiana dels obrers i fabricants sabadellencs duran a Sardà i Salvany a impulsar un munt d'iniciatives de beneficència/assistència social, molt reconegudes a la seva ciutat i a exigir, apel·lant sempre al seu coneixement de causa, exemplaritat moral als empresaris. Respecte de la idea de nació, Sardà i Salvany confirma l'assumpció decidida

per part del reaccionarisme espanyol de la idea de nació, inicialment defensada pels sectors liberals però progressivament assimilada i apropiada pels més conservadors. Plenament imbuït de l'imaginari nacionalista romàntic, l'aparició del nou catalanisme polític serà viscut amb precaució per Sardà, en la mesura que se li apareix com a excessivament conciliador amb els postulats liberals. Com va intuir Vicente Cacho Viu i com ha estat àmpliament estudiat per la historiografia, la trajectòria de Sardà demostra també que el catalanisme va esdevenir un eficaç vehicle de traspàs de les posicions tradicionalistes cap al liberalisme, evidentment conservador.

Finalment, quant a l'estudi de la seva convulsa memòria, la trajectòria del record de Sardà i Salvany mostra, un cop més, la diferència nítida entre història i memòria, així com els esforços de l'Església catalana contemporània per acreditar, amb més voluntat que eficàcia la "ininterrompuda tradició de fidelitat a Catalunya".

A propòsit de la memòria de Sardà aquí s'han mostrat les "dues tradicions" que van marcar la història intel·lectual catalana i, més concretament, la evolució del catolicisme català, des de mitjans del segle passat fins pràcticament els nostres dies. Resulta innegable que l'església dels anys vint tenia poc a veure amb la de la dècada següent i menys encara amb la de després de la Guerra Civil. La sensibilitat religiosa i eclesial dels Vives i Tutó, Morgades, Torras i Bages, Cardó, Carreras, Esplugas, tenia, probablement, poc o res a veure amb catalans coetanis seus, com el propi Sardà, Gaietà Soler, Ramón Rucabado o Pla i Daniel. Compte no obstant a considerar que podem fixar amb precisió la nòmina dels personatges adscrits a la bona o la mala tradició, seguint amb la terminologia del canonge Cardó. Perquè foren molts els que, com s'ha vist en aquest estudi, en una època militaren en un costat, però en un altre temps en l'altre i viceversa. Atenció també amb identificar la "bona tradició" amb la democràcia i la "mala tradició" amb les solucions o propostes polítiques de signe autoritari. Atenció, finalment, amb la identificació automàtica de l'Església catalana com un conjunt homogeni que havia intuït i digerit l'esperit conciliar dels anys 60, *avant la lettre* per contraposició a una Església espanyola, estranya a Catalunya, que hauria estat imposada als catalans, i que s'hauria caracteritzat per el seu caràcter decisivament integrista.

El mateix Joan Costa i Deu, amic i incansable reivindicador de la memòria de Sardà, com molts d'altres, malgrat que certament davant de l'aixecament militar del 18 de juliol de 1936 es mostrà fidel a la legalitat republicana, probablement commocionat i atemorit davant el procés revolucionari que agafà cos després del fracàs de la rebel·lió militar dels dies 18 i 19 de juliol, es va exiliar a Itàlia i va passar a col·laborar activament en favor de la causa de Franco.⁹⁰¹

Quant a Ramón Rucabado, que al finalitzar la guerra va prendre partit clarament i sense complexos pel bàndol franquista, resulta important no oblidar que abans de 1936 havia estat col·laborador també de *La Veu de Catalunya*, al costat de noms com el de Carles Cardó o Josep Maria Batista i Roca; a *La Paraula Cristiana*, revista mensual publicada a Barcelona entre gener de 1925 i juliol de 1936, dirigida per Josep M. Capdevila, també director de *El Matí*.⁹⁰² Manuel de Montoliu, l'home que havia prologat, el 1930, el segon volum de *L'ideari del Dr. Sardà*, havia aclarit, justament en aquelles pàgines de la *Biblioteca Sabadellenca*, la seva sintonia total amb Sardà sobre que "... els mals que roseguen els pobles moderns tenen un remei cristià infal·lible, que les institucions públiques poden tenir una concepció, una construcció i una funció totalment catòlica, original, distinta i superior a les realitzades i proposades per les escoles racionalistes, arribades ja al caos de llur descomposició final."⁹⁰³ Com es sabut, davant "l'alzamiento" no va dubtar a treballar al costat i per als franquistes. D'altra banda, revistes com *Vida Cristiana*, sorgida inicialment com a portaveu del Primer Congrés Litúrgic de Montserrat (1915), coeditada fins 1926 pel *Monestir de Montserrat* i *l'Associació d'eclesiàstics de Barcelona*, altaveu a Catalunya dels corrents més renovadors del catalanisme europeu, va ser dirigida certament per Carreras i Mas, però comptaria amb assídues col·laboracions, també i, tant sols a tall d'exemple, d'eclesiàstics com Isidre Comas.

---

⁹⁰¹ Vegi's Riquer, B., *L'últim Cambó*, ps. 45 i 116-132, 133-136 i 152.

⁹⁰² Certament, el tarannà integrista de Ramón Rucabado no era nou. Vegi's, per exemple, les polèmiques sostingudes durant 1928-1929 des de les pàgines de *Catalunya Social* con *La Veu de Catalunya* i tots els que reivindicaren la figura de Cristòfor de Domènech, escriptor anticlerical.

⁹⁰³ Manuel de Montoliu i Togores, Pòrtic, volum II, *Ideari del doctor Sardà i Salvany*, op. Cit. P. 14.

Finalment, Lluís Carreras i Mas, l'home recordat als nostres dies com gran col·laborador de Torras i Bages; un dels màxims organitzadors del Congrés Litúrgic de Montserrat de 1915; l'home que al 1924 va haver de marxar a l'exili temporalment pel seu informe enviat a Roma en defensa de la llengua catalana; l'home recordat com a amic i col·laborador del venerat arquebisbe Vidal i Barraquer, com hem tingut ocasió de comprovar, va ser també amic i incansable reivindicador de la memòria de l'autor de *El liberalismo es pecado*. Si Josep M. Piñol parlant del canonge Cardó va destacar que aquest " va preferir quinze anys d'exili, després de la victòria franquista, a comprar el seu retorn amb un cant èpic a la "cruzada" , no tots van seguir aquest camí.⁹⁰⁴ Emigrat a França durant la guerra Civil, Carreras publicà, el 1938 *Grandeza Cristiana de España*. Malgrat que la redacció més o menys sincera d'aquest llibre degué facilitar l'oblit del seu vell catalanisme per part del nou règim franquista, no es menys veritat que aquest llibre no li estalviaria la posterior marginació. Encara que al finalitzar la guerra va tornar a la seva activitat ordinària i malgrat la seva participació lleial amb les autoritats falangistes i franquistes locals –el trobarem, per exemple, en la comissió organitzadora de la commemoració del vint-i-cinc aniversari de la mort de Sardà per part de l'Ajuntament de Sabadell- no és menys cert que, passats els anys més durs de la postguerra, Carreras no tardaria a recuperar "..el vell catalanista que havia estat", participant de la Lliga *de la Mare de Déu de Montserrat*, impulsant el grup universitari *Torras i Bages* o la reorganització del escoltisme.⁹⁰⁵ Com és sabut, vinculats al grup Torras i Bages trobarem els noms de les principals figures cristianes protagonistes del restabliment de la democràcia a Catalunya, d'entre els quals va destacar Jordi Pujol, Joan Reventós o Anton Cañellas, per a citar-ne només alguns.

Tot això explicita, simplement, un panorama catòlic menys heroic del que probablement hauria estat desitjable, però també menys mesquí del que sovint s'ha

---

⁹⁰⁴ Piñol, J.M., op. Cit., p. 38.

⁹⁰⁵ La cita a Castells, A., *Sabadell Informe d'Oposició*. Vol. VI, Editorial Riutort, Sabadell, 1983, p. 26-28.

volgut ressaltar.⁹⁰⁶ Quant a la traducció estrictament política d'aquesta tradició genuïnament catalana, malgrat la seva proximitat amb les fonts catòliques integristes, el pujolisme governant durant vint-i-tres anys a Catalunya es mantindria fidel a les posicions de Prat de la Riba i del primigeni catalanisme polític modern, que com va explicar Ucelay de Cal “ desde su surgimiento en los años ochenta, siempre tuvo algo de mestizo” (l'insult preferit dels integristes al·lusiu a qui es barrejava amb el liberalisme moderat o extrem), en la mesura que buscava la confluència de tots, republicans i dinàstics, liberals i conservadors a l'entorn del tema específic de la recuperació de l'idioma i d'unes institucions de representació autòctones (no necessàriament les tradicionals, anteriors a 1714).

Per a Jordi Pujol , com per a Prat de la Riba, sintonitzar amb el catolicisme no tenia res a veure amb sotmetre's a ell. ⁹⁰⁷ Així, davant dels qui a finals del segle XIX van contraposar el “Catalunya serà cristiana o no serà” atribuït a Torras i Bages, al de “Catalunya serà moderna o no serà” propi dels modernistes, Pujol faria pròpies les paraules de Prat de la Riba segons les quals:

“ Catalunya podria ser uniformista, centralitzadora, democràtica, absolutista, catòlica, lliurepensadora, unitària, federal, individualista, estatista, autonomista i imperialista sense deixar de ser catalana. Son problemes interns que es resolen en la consciència i en la voluntat del poble [...] Jo podria no estar-hi d'acord amb segons quina d'aquestes Catalunya, però no podria dir mai que no és Catalunya.”⁹⁰⁸

Una posició totalment compatible amb el manteniment d'una fervorosa militància catòlica i inclús, amb la persistència d'importants llaços de relació privada i el

---

⁹⁰⁶ En aquest sentit, resulten realment grollers llibres-judici com el d'Ignasi Riera destinat a passar revista “als catalans de Franco” descontextualitzant absolutament les actuacions del marc en el qual es van produir.

⁹⁰⁷ Ucelay de Cal, E., *el Imperialismo catalán. Prat de la Riba, Cambó, D'Ors y la conquista moral de España* .Edhasa, Barcelona, 2003, p. 379.

⁹⁰⁸ Pujol, J., *Les quatre cares de Catalunya (1888-1988)* a Pujol, J., *Quatre conferències*, Edicions 62, Barcelona, 1990, p. 67.

reconeixement de la influència de personatges com el Pare Pere Llumà o Raimon Galí, als ulls de molts adalils del més ranci integrisme.

Durant els anys vint, i potser abans, alguns – els menys- començaren a intuir la compatibilitat i coherència de la separació nítida entre el poder civil i el religiós.⁹⁰⁹ Per a la majoria, no obstant, la interiorització de la tradicional identificació entre nació i catolicisme, entre Estat i Església, seria un matrimoni i la separació del qual no serien capaços d'assumir com a factible fins els anys del Concili Vaticà II. La polarització, esquematització de les posicions que comportà la guerra civil va tallar d'arrel, en tot cas, les possibilitats del que hagués pogut arribar a ser aquest petit nucli de renovació litúrgica i teològica i congelà el debat a Espanya, a l'espera que arribés, de nou, des de l'exterior. Ja en els nostres dies, a principis de segle, l'expresident Jordi Pujol es confessaria "un montinià amb la sensació de cert fracàs"⁹¹⁰ Per la seva banda, Joan Carreras, amic i company de Jordi Pujol a la fundació, al novembre de 1974, a Montserrat, de Convergència Democràtica de Catalunya, durant molts anys bisbe auxiliar de Barcelona, el desembre de 2004 sorprendria a l'opinió pública alertant de la proliferació, dins de l'església catalana, de grups integristes.⁹¹¹ De nou, idealitzacions a banda, la bona i la mala tradició se'ns apareixen molt més pròximes i barrejades del que potser molts haurien desitjat.

Acabo. Gaziel va escriure que fer la història d'un poble és un problema més senzill que escriure la biografia d'un home.⁹¹² No hi estic d'acord. Perquè tan cert com que els límits temporals d'un poble són essencialment imprecisos, també ho és que els límits i les contradiccions de l'ànima humana ens resulten finalment incommensurables. És només des d'aquest raonable relativisme que l'aproximació a la vida i obra de Sardà ens

---

⁹⁰⁹ En aquesta direcció, per exemple, es va moure l'encàrrec del govern liberal de José Canalejas, per mediació de Francesc Cambó i de Buenaventura Muñoz, a Miquel d'Esplugas, al 1910, d'un projecte de separació no traumàtica entre l'església i l'Estat.

⁹¹⁰ Alguns dels comentaris de Jordi Pujol no expressament citats en els textos formen part de la conversa-entrevista que, expressament per a la redacció d'aquest estudi, vaig mantenir amb el mateix expresident de la Generalitat, el 6 de juliol de 2005, en el seu despatx de Passeig de Gràcia a Barcelona.

⁹¹¹ L'Avui, 13.XII.2004.

⁹¹² Gaziel, *Quina mena de gent som*, Edicions Proa, Barcelona, 1999, p. 34. Els assaigs de Gaziel foren escrits entre 1938 i 1947 i donats a conèixer, per primera vegada, el 1970, pòstumament.

resulten intel·ligibles i èticament suportables. Félix Sardà i Salvany va ser un home de molta fe i poca pietat, tradicionalista i modernitzador, famós i abrandat defensor de la seva Veritat catòlica de jove -i en la maduresa- i solitari, desenganyat i generós amb els més pobres en la senectut. Molts dels seus postulats doctrinals i morals contribuirien decisivament a agreujar les divisions que abocaren a l'enèsim enfrontament entre espanyols, el 1936. Confio que judicis morals a banda, aquesta biografia ens preservi de noves temptacions integristes fanàtiques i ens reafirmi, un cop més, en la bona tradició reivindicada per Josep Ferrater i Mora i Jaume Vicens i Vives o sigui, en el seny, la mesura i el bon humor que tot ho relativitzen. Perquè, com va escriure Ferrater Mora i, com encarna nítidament la trajectòria de Sardà i Salvany “gran part dels vicis catalans són cabalment conseqüència d’una exageració de les virtuts mateixes.”⁹¹³

---

⁹¹³ Ferrater Mora, J., *Les formes de la vida catalana*, Selecta, Barcelona, 1955; Vicens Vives, J., *Notícia de Catalunya*, Editorial Vicens Vives, Barcelona, 2010. La primera edició va se el llibre més venut durant les festes de Nadal de 1954. La citació de Ferrater Mora, extreta de l’edició de Proa, de 1999, pàgina 11.

7. FONTS I BIBLIOGRAFIA

7.1. Publicacions periòdiques

Premsa

ABC. Puntual.

Diari de Sabadell. Puntual.

Diario de Barcelona (1860, 1868-74). Puntual

Diario de Catalunya (1888), a partir de 1893 *Diario Catalán*. Puntual.

El Sabadellés (1868 i 1869). Exhaustiu

Gazeta del Vallés. Puntual.

La Campana de Gràcia. Puntual.

La Convicción (1870-73). Exhaustiu

La Crónica de Cataluña (1868-74). Puntual

La Imprenta (1872). Puntual

La Independencia (1872). Puntual

La Vanguardia. Puntual.

La veu del Montserrat. Puntual.

Revista de Sabadell. Puntual.

Revista Popular (1871-74). Exhaustiu

Revista Popular (1875-1916). Puntual

Altres publicacions

Boletín de información local de F.E.T. y de las J.O.N.S., de Sabadell (1941)

Boletín Oficial del Apostolado de la prensa (1872)

Boletín Oficial eclesiástico del Obispado de Barcelona (1868-74)

Boletín Oficial Revolucionario de la provincia de Barcelona (1868)

Diario de Sesiones. Congreso de los Diputados (legislatura 1871)

7.2.Arxius i biblioteques

Arxius

Arxiu de la Biblioteca Episcopal del Seminari de Barcelona

Fons Bonet i Balta

Arxiu de la Universitat de Barcelona

Expedients acadèmics

Arxiu de l'IES Ramon Muntaner (Figueres)

Expedients acadèmics

Arxiu Diocesà de Barcelona

Expedients d'ordenacions

Arxiu Història de Sabadell

Fons Simó i Bach. Fons Notarial. Fons Municipal

Hemeroteca.

Biblioteques i hemeroteques

Arxiu Històric Ciutat de Barcelona. Hemeroteca.

Arxiu i Biblioteca Provincial dels PP. Escolapis a Catalunya.

Biblioteca Caixa d'Estalvis de Sabadell.

Biblioteca "Casa Borja" (Sant Cugat).

Biblioteca de Catalunya.

Biblioteca de l'Acadèmia Catòlica de Sabadell.

Biblioteca Pública Episcopal del Seminari de Barcelona.

Biblioteca Seminari Bisbat de Girona .

7.3. Bibliografía

Abellán, J.L., "La persistencia de la "mentalidad inquisitorial" en la vida y la cultura Española contemporánea y la teoría de "las dos Españas" dins Alcalá , A . et al ., *Inquisición española y mentalidad inquisitorial* (Ponencias del *Simposio Internacional sobre Inquisición*, Nueva York, abril de 1983), Ariel, Barcelona, 1984, ps. 542-54.

Abellán, José Luis, *Historia crítica del pensamiento español*, tomo IV, Espasa Calpe, Madrid, 1984.

Acadèmia Catòlica de Sabadell, *a la venerada memòria del seu fundador i consiliari el Doctor Feliu Sardà i Salvany, dedica aquest número extraordinari del seu butlletí l'Acadèmia Catòlica*, Sabadell, 1916.

Alarcón y Menendez, Julio, "Lo que le debemos a Sardá y Salvany" dins *Filial homenaje de la Revista Popular a su director y maestro Félix Sardà i Salvany*, Barcelona, *Revista Popular*, 1916.

Alsina Roca, J.M., *El tradicionalisme filosòfic en España*, Promociones Publicaciones Universitarias, Barcelona, 1985.

Álvarez Bolado, A., *La Iglesia Católica y la Guerra Civil Española. Cincuenta años después*. Madrid, 1990.

Álvarez Junco, José, *Mater dolorosa. La idea de España en el siglo XIX*, Taurus, Madrid, 2001.

Andrés -Gallego, J., "Los círculos de obreros (1864 -1887)", *Hispania Sacra*, XXIX , núm. 57-58, 1976, ps. 259-310.

Andrés Gallego, José, *La política en España, 1889-1913*, Editorial Nacional, Madrid, 1975.

Andrés, Gallego, José, "Aproximación cartográfica a la religiosidad popular: los españoles ante la libertad religiosa del Sexenio Revolucionario" *Actas de las primeras Jornadas de metodología Aplicada de las Ciencias Históricas*, IV, Historia contemporánea, Universidad de Santiago de Compostela, Vigo 1975, ps. 265-275.

Andrés-Gallego, José, *¿Fascismo o estado católico?* Ediciones Encuentro, Madrid, 1997.

Andrés-Gallego, José, *La política religiosa en España, 1889-1913*, Editora Nacional, Madrid, 1975.

Andrés-Gallego, José, *Pensamiento y acción de la Iglesia en España*, Espasa Calpe, Madrid, 1984.

Anglada i Vilardebò, A., *Biografía del doctor Josep Torras i Bages, bisbe de Vic*, Vic 1990.

Anglada i Vilardebò, A., *El venerable doctor Josep Torras i Bages*, Vic 1996.

Anguera, Pere, "Catalanisme i integrisme dins DDAA" *El catalanisme conservador*. Cercle d'estudis històrics i socials, Girona, 1996, ps. 27-54 .

Anguera, Pere, *El català al segle XIX. De llengua del poble a llengua nacional*, Empúries, Barcelona , 1997.

Anzizu, Eularia M., *Notes hagiogràfiques del Eminentíssim senyor Dr. D. Salvador Casañas y Pagés*, Impremta de Francisco Altés y Alabart, Barcelona, 1909.

Aranguera, José L., "Los cristianos, la política y la educación del pueblo", *Pastoral Misionera*, núm. 2, marzo-abril 1978, ps. 51-60.

Araquistain, Juan Venancio, *El integrismo y la Iglesia*, Madrid, 1988.

Arboleya Martínez, Maximiliano, *Otra masonería: el integrismo contra la Compañía de Jesús y contra el Papa*, Mundo Latino, Madrid, 1929.

Arcos, Ángel María, *¿Es lícito a un católico ser liberal en política?*, Imprenta Católica, Burgos, 1874.

Arquistain, Juan Venancio, *El integrismo y la Iglesia*, Madrid, 1888.

Arte de escribir por reglas y con muestras según la doctrina de los mejores autores antiguos y modernos, extranjeros y nacionales, acompañado de unos principios de aritmética, Gramática y Ortografía castellana, Urbanidad y varios sistemas para la formación y enseñanza de los principales caracteres que se usan en Europa compuesto por D. Torcuato Torío de la Riva. Imprenta de la viuda de Don Joaquin Ibarra, Madrid, 1802.

Artola, Miquel, *Partidos y programas políticos, 1808-1936*, tomo I, Aguilar, Madrid, 1974.

Asociación de Católicos de Barcelona, Imprenta de Verdaguer, Barcelona, 1871.

Aubert, Paul, (éd), *Religión y Sociedad en España*, Casa de Velazquez, Madrid, 2004.

Aubert, Roger, "Pío IX y su época" en *Historia de la Iglesia*, Edicep, València, 1974.

Bada, J., *Guerra Civil i Església Catalana*, Facultat de Teologia de Catalunya, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1987.

Balaguer, Víctor, *Guía de Barcelona a Tarrassa por el ferrocarril*, Barcelona, 1857.

Ballanger, Claude, *Histoire générale de la presse française*, PUF, París, 1969.

Balmes, Jaume, *Obras completas del Dr. Jaime Balmes, Pbro. Primera edición crítica, ordenada y anotada por el P. Ignacio Casanovas*, Biblioteca Balmes, 1925. 33 vol.

Barrull i Pelegrí, J., "Carlistes i integristes: presència institucional i debat ideològic durant el primer ters del segle XX" en *Actes. Carlins i integristes. Lleida segles XIX-XX*, Lleida, 1993, ps. 209-229.

Bartolomé Martínez, B., *Historia de la acción educadora de la Iglesia en España*, BAC, Vol. II, Madrid, 1997.

Batllori, Miquel, "Josep Torras i Bages, (1846-1916): la història idealitzada" dins *Obra completa*, Eliseu Climent editor, València, 2001.

Batllori, Miquel, *Obra completa, vol XVI. Del vuit-cents al nou-cents: Balmes, Ehrle, Costa i Lloberas, Casanovas València*, Tres i quatre, 2002, ps. 3-16.

Benaül, Josep Ma., "Els empresaris de la industrialització. Una aproximació des de la indústria tèxtil llanera catalana, 1815-1870" a *Recerques*, núm. 31, Curial, Barcelona, 1995, ps. 93-113.

Benaül, Josep Ma., "Família i empresa en una nissaga de fabricants llaners sabadellencs: els Corominas, 1759-1874", a *Arraona*, 13, III època, Sabadell, tardor 1993.

Benaül, Josep Ma., "Industrialització i moviment obrer a Sabadell, 1840-1868" a *Miscel·lania commemorativa del desè aniversari del Col·legi Universitari de Girona*. Girona, 1981, ps. 187-197.

Benaül, Josep Ma., "La Caixa d 'Estalvis de Sabadell: el temps dels fundadors", a *Arraona*, II etapa, Publicacions del Museu d'Història de Sabadell, núm. 15, Sabadell, primavera de 1895 ps. 25-33.

Benaül, Josep Ma., "La llana" dins J. Nadal (dir.) *Història econòmica de la Catalunya Contemporània*. Enciclopedia Catalana, Vol III, Barcelona, 1991, ps. 87-158.

Benaül, Josep Ma., "Notes sobre la industrialització a Sabadell (1780- 1898)", a *Arraona*, Publicació del Museu d'Història de Sabadell, II època, núm. 12, Sabadell, Tardor 1981 ps. 55-78.

Benaül, Josep Ma., "Pascual Madoz i els fabricants de Sabadell", *Arraona*, 15, III època, Sabadell, tardor 1994, ps. 47-60.

Benaül, Josep Ma., "Pere Turull i Sallent i la modernització 1841-1845" a *Arraona*, tecnològica de la indústria tèxtil llanera, 5, Sabadell, Tardor 1989, ps. 81-95.

Benaül, Josep Ma., "Política i consums. La revolució de 1868 a Terrassa", *Recerques*, 17, ps. 73-103.

Benaül, Josep Ma., Calvet, J., Deu, E. (eds.), *Indústria i ciutat Sabadell. 1800-1980*. Fundació Bosch i Cardellach i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1994.

Benaül, Josep Ma., *La indústria llanera a Catalunya, 1750-1870. El procés d'industrialització al districte industrial de Sabadell- Terrassa*, tesi doctoral, UAB, 3 vols., 1991.

Benaül, Josep Ma., "Industrialització i liberalisme, 1808-1874" dins J .Ma Benaül a *Història de Terrassa*. Ajuntament de Terrassa, Terrassa, 1987.

Benavides, Domingo, *Democracia y cristianismo en la España de la Restauración 1875/1931*, Editorial Nacional, Madrid, 1978.

Benet, Josep, *El Doctor Torras i Bages en el marc del seu temps*, Ed. Estela, Barcelona, 1968.

Benítez i Riera, Josep M^a, *Jesuïtes i Catalunya: fets i figures*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1996.

Berenguer, Lluís, "La casa-missió de Sabadell i el Dr. Sardà", *dins Doctor Sardà i Salvany*, Manresa, Imprenta San José, 1929 .

Berstein, S., "L'historien et la culture politique" , *Vingtieme Siecle*, núm. 35, 1992, ps. 67-77.

Boix Fuster, Emili, *Forja 1945-1966 Un portaveu del catalanisme catòlic sota el franquisme. Revista de Catalunya*, núm. 203. P. 95-111.

Bonet, Joan; Martí, Casimir, *L'integrisme a Catalunya. Les grans polèmiques. 1881/1888*, Vicens Vives, Barcelona, 1990.

Bonet i Baltà, Joan, *L'Església catalana de la il·lustració a la Renaixença*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1984. (Biblioteca Abat Oliba)

Borda Miquel, *El pensamiento político de Josep Torras y Bages*. Tesi doctoral. Universidad Complutense de Madrid. Madrid, 2016.

Bordas, Miquel, *El pensamiento político de Josep Torras i Bages*. Tesi doctoral. Universidad de Madrid. Madrid 2016.

Bosch i Cardellach, Antoni, *Memòria de les coses notables de la vila de Sabadell començant en desembre de 1787*, Sabadell, 1944.

Botella y Serra, Cristóbal, *Don Cándido Nocedal (1881-1975)*, Barcelona, 1913.

Botti, Alfonso , *Cielo y dinero. El nacionalcatolicismo en España (1881-1975)*, Alianza Editorial, Madrid, 1992.

Botti, Alfonso, *La Spagna e la crisis modernista. Cultura, società civile e religiosa tra Otto e Novecento*, Brescia, 1987.

Brenan, Gerald, *El laberinto español. Antecedentes sociales y políticos de la guerra civil*, Éditions Ruedo Ibérico, París, 1962.

Brunsó, M., *España en el diálogo o el Antiintegrismo, crimen de lesa patria, signo y azote de nuestro tiempo*, Editorial Vicente Ferrer, Barcelona, 1966.

Burch y Ventós, José Pbro., *Datos para la historia del tradicionalismo político durante nuestra revolución*, Librería Gili, Barcelona, 1909.

Burgués, Marian, *Sabadell del meu record. Cinquanta anys d'història anecdòtica local*. Ajuntament de Sabadell, Sabadell, 1992.

Busquets, Joan, Martí, Luter., *Valoració actual de la Reforma*, Curial, Barcelona, 1986.

Cacho Viu, Vicente, "Catalanismo y catolicismo en el ambiente intelectual finisecular" en *André, M.; Cacho Viu, V. Cuenca, J.M. Domínguez Ortiz, A. Folgado Florez, S. García Escudero, J.M Longares, J. Martí C. Revuelta, M. Tusell aproximación a la historia social de la Iglesia española contemporánea*, Real Monasterio de El Escorial, El Escorial, Madrid, 1978.

Cacho Viu, Vicente, *El nacionalismo catalán como factor de modernización*. Quaderns Crema. Barcelona, 1998.

Callahan, W. J., *Iglesia, poder y sociedad en España, 1750-1874*, Nerea, Madrid, 1989.

Campomar Fornieles, Marta, *La cuestión religiosa en la Restauración. Historia de los heterodoxos*, Sociedad Menéndez Pelayo, Santander, 1984.

Campomar, Marta, "El integrismo ultramontano y sus efectos en la ideología y la literatura de la Restauración" dins J. Tusell (ed.) *Estudios sobre la derecha española contemporánea*, UNED, Madrid, 1993 .

Camprubí, Martín, "Recuerdos viejos" dins Centro Moral de San Francisco de Paula, *Al eminentísimo y reverendísimo Señor Cardenal Casañas obispo de Barcelona en sus bodas de plata*, Litografía artística, Barcelona, 1904, ps. 57-65.

Camps i Cura, E., "Les repercussions de la industrialització en les pautes de fecunditat i nupcialitat . Sabadell al segle XIX", a *Arraona*, 11, Sabadell, Tardor 1992, ps. 33-48.

Camps i Cura, E., "Migracions i cicle familiar a Sabadell al segle XIX", a *Arraona*, 5, Sabadell, tardor de 1989, ps. 9-20.

Camps i Cura, Enriqueta, "Industrialización y crecimiento urbano: la formación de la ciudad de Sabadell", *Revista de Historia Económica*, núm. 1, 1987.

Canal i Morell, J., La Masonería en el discurso integrista español a fines del siglo XIX: Ramón Nocedal y Romea a Ferrer Benimeli, J.A (Coord) *Masonería, Revolución y reacción*. IV Simposi Internacional d'Història de la Maçoneria Espanyola, Institut de Cultura "Juan Gil Albert", vol. II, Alacant, 1990, ps. 771-791.

Canal i Morell, Jordi, *El carlisme català dins l'Espanya de la Restauració. Un assaig de modernització política (1888- 1900)* Eumo, Vic, 1998.

Canal, J ., "Carlins i integristes a la Restauració : 1'escissió de 1888" a *Revista de Girona*, núm 147, juliol-agost 1991, ps. 59-68.

Canal, J., "El carlisme. Notes per a l'anàlisi de la producció historiogràfica del darrer quart de segle (1967/1992)" dins J. Canal, *El carlisme. Sis estudis fonamentals*, L'Avenç-SCEH, Barcelona, 1993, ps. 5-49.

Canal, J., "La gran familia. Estructuras e imágenes familiares en la base de la pervivencia del carlismo a Cruz, R., i Pérez Ledesma, M., (eds) *Cultura y movilización en la España Contemporánea*, Alianza, Madrid, 1997, ps. 99-136.

Canal, J., *El Carlisme Català dins l'Espanya de la Restauració*. Eumo, Vic, 1998.

Canal, Jordi, *El Carlisme català dins l'Espanya de la Restauració. Un assaig de modernització política*. Eumo, Vic, 1998

Cárcel Ortí, Vicente, *Iglesia y revolución en España (1868-1874)*, Ediciones Universidad de Navarra, Pamplona, 1988.

Cárcel Ortí, Vicente, *León XIII y los católicos españoles*, ediciones Universidad de Navarra, Pamplona, 1988.

Cárcel Ortí, Vicente, *Iglesia y revolución en España (1868/1874)*, Ediciones Universidad de Navarra, Pamplona, 1979.

Cárcel Ortí, Vicente, *León XIII y los católicos españoles*, Pamplona, 1988.

Cardó, Carles, *Les dues tradicions. Història espiritual de les Espanyes*. Claret, Barcelona, 1977.

Carreras Costajusa, Miquel, *Elements d'història de Sabadell*, Caixa d'estalvis de Sabadell, Sabadell, 1967. (1a 1932)

Carreras i Mas, Lluís, "El apologista popular" dins *Filial homenaje de la Revista Popular a su director y maestro Félix Sardá y Salvany*, *Revista Popular*, Tipografía Católica Pontificia, Barcelona, 1916.

Carreras i Plana, Joan, *La canya escardada*, editorial Mediterrània, Barcelona, 1993.

Casañas, Salvador, *Una constitución pontificia y el Diario de Barcelona* por Imprenta de Federico Marti y Cantó, Barcelona, 1875.

Casanovas, Ignasi, *Balmes la seva vida, el seu temps, les seves obres* 3 vols. Barcelona, Biblioteca Balmes, 1932.

Casas, Santiago, *León XIII, un papado entre modernidad y tradición*, Pamplona, EUN La, 2014.

Castellanos, Jordi, "Torras i Bages i Gaudí" dins Juan José Lahuerta, *Gaudí i el seu temps*, Barcanova, Barcelona 1990.

Castells i Peig, Andreu, *Sabadell, informe de l'oposició*. Edicions Riutort, Sabadell, 1975-1983, 6 vs .

Castells, A., *Sabadell Informe de Oposición*. Vol VI. Editorial Riutort. Sabadell, 1983.

Castro Alvarrán, A. de, *Guerra Santa. El sentido católico de la Guerra española*, Burgos, Editorial Española, Burgos, 1938.

Castro, Fernando de, *Memoria testamentaria. El problema del catolicismo liberal*, Biblioteca de Pensamiento , edición de J. Luis Abellán, Valencia, 1975.

Catálogo de la Biblioteca Popular inaugurada en Abril de 1870, bajo la protección del glorioso Patriarca San José, Tipografía Católica, Pino, 5, Barcelona, 1872.

Catón cristiano para uso de los niños en el que se da también una breve noticia de los ejercicios que son propios de las Escuelas Pías para las que concurren a ellas, Joaquín Abadal, Puigcerda , s/d.

Centro Moral de San Francisco de Paula, *Al eminentísimo y reverendísimo Señor Cardenal Casañas obispo de Barcelona en sus bodas de plata*, Litografía artística, Barcelona, 1904.

Chenu, Marie-Dominique, *La doctrine sociale de l'Église comme idéologie*, Les Editions du Cerf, París, 1979.

Colección de encíclicas y otras Cartas. Madrid Junta Central de Acción Católica, 1935.

Collell, Jaume, "Recuerdos de Roma", a *Revista Popular*, 1874.

Collell, Jaume, "La Revolució i les antigüalles", dins Collell, Jaume, *Escrits polítics*, Eumo, Vic, 1997.

Collell, Jaume, "Del meu fadrinatge," *Biblioteca d'Autors Vigatans*, núm. XV, Gazeta de Vich, Vic, 1920.

Collell, Jaume, *Dulcis Amicitia*. "Correspondencia del Doctor Torras y Bages a Mossen Jaume Collell..." *Biblioteca d'autors vigatans* vol. XX, Gazeta de Vic, Tipografia Balmesiana, Riera, 5, Vic, 1926.

Collell, Jaume, *Escrits polítics*, Eumo, Vic 1997.

Collell, Jaume, "Memories d'un noy de Vich", *Biblioteca d'autors Vigatans*, Gazeta Montanyesa, Impremta de Sant Joseph, Vic, 1908.

Collell, Jaume, *Novíssim Fra. Ansel Catòlic Monarquic*. llibre de Eones màximes, 1871.

Collell, Jaume, *Sembrant arreu*, Tipografia Balmesiana, Vich, 1927

Collell, J., "Sermón de la adoración de los Magos predicado en la Iglesia de Nuestra Señora de los Reyes Magos o del Pino, de la ciudad de Barcelona, en su fiesta titular, a 6 de enero de 1874" dins Pérez de Olaguer, A., *El Canónigo Collell*, Juventud, Barcelona, 1933, ps. 216-238.

Coloma, L., *Pequeñeces*, Imprenta del Sagrado Corazón de Jesús, Bilbao, 1990.

Compendio de aritmética para uso de los discípulos de la Segunda clase de las Escuelas Pías..., Juan Abadal, Mataró, 1807.

Costa, Joan, *Dels moviment de l'Església a la militància política*, Mediterrània. Barcelona, 1977.

Cruz, Rafael i M. Pérez Ledesma (eds.), *Cultura y movilización en la España contemporánea*, Alianza, Madrid, 1997, ps. 35-67.

Cuenca Toribio, José Ma., "El episcopado español catalán ante la revolución de 1868" a *Analecta Sancta Tarraconensia*, 40, 1967, ps. 159-186 i 371-77.

Cuenca Toribio, Juan Manuel, *La Iglesia española ante la revolución liberal*, RIALP, 58, Madrid, 1971.

Cuenca Toribio, Juan Manuel, *apertura e integrismo en la Iglesia española decimonónica. En torno a una polémica de los inicios del reinado de Isabel II*, Publicaciones de la Diputación Provincial de Sevilla, Sevilla, 1970.

Cuenca Toribio, Juan Manuel, *Estudios sobre la Iglesia española del XIX*, Rialp, Madrid, 1973.

Cullà i Clara, Joan B., *El pal de pallé*, Convergència Democràtica de Catalunya (1974-200), Pòrtic, Barcelona, 2000.

Serra de Manresa, Valentí, *La predicació dels framenors caputxins des de l'arribada a Catalunya al Concili Vaticà II (1578-1965)* Barcelona; Facultat de Teologia de Catalunya, p. 214-233.

200 anys de premsa periòdica a Catalunya (1792-1992), Fundació Caixa de Catalunya, AHMB i Col·legi de Periodistes de Barcelona, Barcelona, 1992.

DDAA, *El catalanisme conservador*, Cercle d'estudis histories i socials, Girona, 1996.

DDAA, Jaume Collell. *Miscel·lània d'homenatge 1866-1926*, Editorial Altés, Barcelona, 1927.

DDAA, "El carlisme entre dues guerres 1876-1936", *Revista de Girona*, núm. 147 juliol/agost 1991.

DDAA, *Torras i Bages. L'home de l'eternitat 1846-1916*, Bisbat de Vic, Vic, 2016.

De Bolos, Ramón M. "El Dr. Torras y Bages y el Dr. Sardá y Salvany " a *Revista Popular*, núm. 2357.

Diccionari d'Història eclesiàstica de Catalunya, vol.I, Generalitat de Catalunya, Editorial Claret, Barcelona, 1998.

Diccionario de Historia eclesiástica de España, CSIC, Madrid, 1972.

Donoso Cortés, Juan, *Carta al Emmo. Cardenal Fornari sobre el principio generador de los más graves errores de nuestros días*, Imprenta de Tejado, Madrid, 1865.

Donoso Cortés, Juan, *Ensayo sobre el catolicismo, el liberalismo y el socialismo, considerados en sus principios fundamentales*, Imprenta de la Publicidad, Madrid, 1851.

Donoso Cortés, Juan, *Ensayo sobre el catolicismo, el liberalismo y el socialismo*, Madrid, 1880.

Duarte, Angel., "El republicanismo decimonónico (1868-1910)", *Historia Social*, núm. 1, 1988, ps. 120-126.

El Doctor Sarda i Salvany. Memòries i records, Biblioteca Sabadellenca, Sabadell, 1927.

El Palio Pontifical. Para perpetuar la memòria de la imposición de... con que el Augusto vicario de Jescucristo, nuestro santísimo Padre el Papa Pío IX se ha dignado distinguir al

Emmo. y Rmo Sr . Cardenal Casañas y a todos sus sucesores en el Obispado de Barcelona hecha en su santa Catedral Basílica el día 12 de febrero de 1905, Imprenta Harta, Mataró, 1905.

Elorza, A. López Alonso., C., *Arcaísmo y modernidad. Pensamiento político en España, siglos XIX-XX*, Historia 16, Madrid, 1989.

Enriquez de Árbol, Eduardo, “La masonería en la prensa carlista y católica” a Ferrer Benimeli, J.A., coord., *Masonería y periodismo en la España Contemporánea*, Universitat de Saragossa, Saragossa, 1993.

Escrits sobre Catalunya. Jaume Balmes. Pròleg de J.Mª Fradera, IUHJV-Eumo, VI, 1998.

Ester i Vilanova, Mercedes., *Pasqual Maragall. L'home i el polític*. Ediciones B, Barcelona, 2008.

Ferrer Benimeli , José A., “ Los masones en la historia Contemporánea española” a *Historia 16* extra IV, 1977.

Ferrer Benimeli , José A., *La masonería española*, Istmo, Madrid, 1996.

Ferrer Benimeli , José A., *Masonería, política y Sociedad*. III Symposium de Metodología aplicada a la Historia de la Masoneria Española, 1987, Editorial Centro de Estudios Históricos de la Masonería Española, 1989, Còrdova, 1987, vol.II.

Ferrer Benimeli, José A., “Satanismo y Masonería” a Ferrer Benimeli, J.A. *Historia 16*, extra IV, 1977.

Ferrer Benimeli, José A., *El contubernio judea-masónico-comunista*, Istmo, Madrid, 1982.

Ferrer, Melchor, *Historia del tradicionalismo español*, Ediciones Trajanol, Sevilla, 1941.

Figuerola, Jordi, "Carlisme, integrisme i les lluites politico- religioses del final de segle XIX", dins Solé i Sabaté, J.M^a (dir), *El Carlisme com a conflicte*, Columna, Barcelona, 1993, ps. 205-245.

Figuerola, Jordi, Martí, Casimir, "L'Església a Catalunya durant la Restauració: estat de la qüestió", a *Catalunya i la Restauració*, Centre d'Estudis del Bages, Manresa, 1992, p. 269-273

Figuerola, Jordi, *Església i societat a principis del segle XIX*, Vic, 1988.

Figuerola, Jordi, *El bisbe Margadas i la formació de l'Església catalana contemporània*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat Barcelona, 1994.

Florensa, Joan, "Restauración de la provincia de Cataluña" a *Analecta calasanctiana*, segona época, vol. XXX , núm. 59, Salamanca, 1988, gener-juny, ps. 231-262.

Font, Melcior, "Mossèn Jaume Collell", *Revista de Catalunya*, núm. 34, Abril de 1927, p. 366.

Fontana, J., "L'altra renaixença: 1860 i la represa d 'una cultura nacional catalana", Gabriel, P., (dir.) *Història de la cultura catalana*, vol. V: *Naturalisme, Positivisme i catalanisme (1860-1890)*, Edicions 62, Barcelona, 1994, P. 15-33

Fontana, Josep, "Catalunya i la revolució de 1868" a *L'Avenç*, núm. 17, juny 1979, ps. 48-61.

Fontana, Josep, "La fi de l'Antic Règim i la industrialització, 1787-1868", a P. Vilar (dir.) *Història de Catalunya*, vol. V , Edicions 62, Barcelona, 1988.

Fradera, J.M., "Entre l'abisme i la realitat: estratègies del catolicisme català" a *L'Avenç*, núm. 85, 1985.

Fradera, Josep M^a., "La regla del joc: marc liberal i descobriment d'una identitat distintiva en el segle XIX", dins Serrano, E. i Zimmerman, M.C., *Le discours sur la nation en Catalogne au XIXe et Xxe siecles*, Éditions Hispaniques, París, 1995, ps. 103-188.

Fradera, Josep M^a., *Cultura nacional en una societat dividida*, Curial, Barcelona, 1992.

Fradera, Josep M^a., *Jaume Balmes. Els fonaments racionals d'una política catòlica*, Eumo, Vic, 1996.

Fuente Monge, Gregario L. de la, "La revolución de septiembre de 1868 en España: estado de la cuestión", a José Álvarez Junco (ed.), *Populismo, caudillaje y discurso demagógico*, Ediciones CIS, Madrid, 1987, ps. 22-72.

Fuente Monge, Gregario L. de la., "La revolución de 1868 y la continuidad del personal político", a Isabel Burdiel (ed.), *La política en el reinado de Isabel II, Ayer*, núm. 29, 1998, ps. 161-185.

Fuentes, J.F., Fernández Sebastián, J. *Historia del Periodismo español. Prensa, política y opinión pública en la España contemporánea*. Editorial Síntesis, Madrid, 1997.

Fusi, J.P., Palafox, J., *España: 1808-1996 El desafío de la modernidad*, Espasa Calpe, Madrid, 1997.

Gabernet, Josep, *Josep Torras i Bages. Bisbe de Catalunya*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 1987.

Ganau, Joan, *Els inicis del pensament conservacionista en l'urbanisme català (1844-1931)*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1997.

García, C., *Génesis del sistema educativo liberal en España. Del " informe" Quintana a la "ley Moyana" (1813-1857)*. Universidad de Oviedo, Servicio de Publicaciones, Oviedo, 1994.

Garmendia , V., *La segunda guerra carlista (1872-1876)*, Siglo XXI, Madrid, 1976.

Garmendia V., Manterola, V., *Canónigo, diputado y conspirador carlista*, Caja de Ahorros Municipal de la Ciudad de Vitoria, s/d.

Garmendia, Vicente, *La ideología carlista (1868-1876). En los orígenes del nacionalismo vasco*, Diputación foral de Guipúzcoa, Zarautz, 1984.

Gatell, José Ildefonso, *De como el liberalismo es pecado según lo demuestran el Syllabus, la encíclica Quanta Cura y otros documentos pontificios con su explicación por el abate Gaume*, Imprenta de San Francisco de Sales, Madrid, 1901.

Gatell, José Ildefonso, *Estudios sobre la presente crisis religiosa en España*, Imprenta de Jaime Jepús, Barcelona, 1883.

Gatell, Josep Ildefons i Vilarrasa, Eduard, M^a, *Historia de la revolución de Setiembre, Imprenta i Librería religiosa y científica del heredero de Pablo Riera*, Barcelona, 1875, 2v.

Gatell, Josep Ildefons i Vilarrasa, Eduard., M^a, *Historia de la revolución de Septiembre, Imprenta i Librería religiosa y científica del heredero de Pablo Riera*, Barcelona, 1875, 2 vs.

Genovés, Francisco Pbre., *La cuestión candente o intransigentes y oportunista*, Imprenta de Manaut, Valencia, 1888.

Gide, André, *Les caves du Vatican*, Editions Gallimard, París, 1914.

González Cuevas, P.C., *Acción española, Teología política y nacional-catolicismo autoritario en España (1913-1936)*, Madrid, 1998.

González Cuevas, P.C., *Ha hablado la Iglesia. Documentos de Roma y del Episcopado español, a propósito del movimiento nacional Salvador de España*, Editorial Española, Burgos, 1937.

González, José Nicolás, *El radicalismo en sentido católico*, Establecimiento tipográfico de C. Miró y Gimbert, Barcelona, 1877.

Guereña, Juan Luis, "El Sexenio revolucionario en la historiografía (1968-1978)", a Manuel Tuñón de Lara et al., *Historiografía española contemporánea*, Siglo XXI, Madrid, 1980, ps. 147-174.

Hermet, Guy, *Los católicos en la España franquista, Los actores del juego político. Siglo XXI CSIC*, Madrid, 1985, 2 vs.

Hermet, Guy, *Los católicos en la España franquista, Los actores del juego político. Siglo XXI CSIC*, Madrid, 1985, 2 vs.

Herrero, Javier, *Los orígenes del pensamiento reaccionario español*, Alianza, Madrid, 1971.

Hibbs Lissorgues, S., *Iglesia, prensa y sociedad en España (1868- 1904)*, Instituto de Cultura "Juan Gil-Albert" i Diputació d 'Alacant, Alacant, 1995.

Hibbs, Solange, "El celibato en la literatura religiosa del siglo XIX" en *Historia social y literatura. Familia y clero en España (siglos XVIII-XIX)*, Editorial Milenio, Lérida, 2004, p. 219-232.

Hibbs, Solange, "El padre Antonio María Claret (1807-1870): un pionero de las bibliotecas populares en el siglo XIX" en *Prensa, impresos, lectura en el mundo hispánico contemporáneo. Homenaje à Jean-François botrel*, Presses Universitaires de Bordeaux, Burdeos, p. 209-222.

Hibbs, Solange, "La contre-propagande révolutionnaire dans la presse catholique espagnole à la fin du XIXe siècle" en après 1789: *la Révolution, modèle ou repoussoir*, Presses Universitaires du Mirail, Toulouse, 1991, p. 229-238.

Hibbs, Solange, "La presse traditionaliste face à la littérature: "La Hormiga de Oro" en *Typologie de la presse hispaniques*, Presses Universitaires de Rennes, Rennes, 1984. p. 65-77.

Hibbs, Solange, "La veu de Montserrat (1878-1891) y la identidad catalana" en *Prensa, impresos y territorios: centros y periferias en el mundo hispánico contemporáneo*. Université de Michel Montaigne, Burdeos, 2004, p. 117-129.

Hibbs, Solange, "Los centenarios de Calderón de la Barca (1881) y Santa Teresa de Jesús (1882): un ejemplo de recuperación ideológica por el catolicismo integrista" en *Hommage à Robert Jammes*, PUM, Toulouse, 1994, p. 542-552.

Hibbs-Lissorgues, S., *Iglesia, prensa y sociedad en España (1868- 1904)*, Instituto de Cultura "Juan Gil-Albert" i Diputació d 'Alacant, Alacant, 1995.

Hobsbawn, E. J., *Los ecos de la Marsellesa*, Editorial Crítica, Barcelona, 1992.

Jacob, Odile, *De près et de loin*, Odile Jacob, París, 1988.

Janué i Miret, M., *La Junta revolucionaria de Barcelona de 1 'any 1868*, Eumo, Vic , 1992.

Joventut Catòlica de Sabadell, *La Juventud católica: instrucción y reglamento para los individuos de esta sociedad en Sabadell*, Tipografía Católica, Barcelona, 1876.

Joventut Católica de Sabadell, *Reglamento de la Juventud Católica de Sabadell*, Tipografía católica, Barcelona, 1884.

Jover, José M^a. (dir.), "La era isabelina y el Sexenio democrático (1834-1874)", a *Historia de España*, vol . XXXIV, Espasa Calpe, Madrid, 1988, ps. IX-CLXII.

La Jove Catalunya. Antologia . A cura de M.Tomás, La Magrana - Diputació de Barcelona, Barcelona, 1992.

La Parra López, Emilio de, Pradels, Jesús, *Iglesia, Sociedad y Estado en España, Francia e Italia (ss XVIII al XX)* Instituto de cultura Juan Gil-Albert, Alicante, 1991.

La Parra López , Emilio de, "El eco de la Lamennais en el progresismo español: Larra y Joaquín María López" en *Libéralisme chrétien et catholicisme libéral en Espagne, France et Italie dans la première moitié du XIXe siècle*, Publications et Diffusion de l'Université de Provence, Aix-en Provence, 1989, p. 323-342.

La Parra López, Emilio de, "Los inicios del anticlericalismo español contemporáneo (1750-1833)" en *El anticlericalismo español contemporáneo*, cap. 1 , Madrid, 1998.

La Parra López, Emilio de, Pradels, Jesús, *Iglesia, sociedad y Estado en España, Francia e Italia (ss XVIII al XX)*, Instituto de Cultura Juan Gil –Albert, Alicante, 1991.

Laboa, Juan María, *La Iglesia del siglo XIX. Entre la Restauración y la Revolución*. Publicaciones de la Universidad Pontificia Comillas, Madrid, 1994.

Lannon, F., *Privilegio, persecución y profecía. La Iglesia Católica en España (1875-1975)* Madrid, 1990.

Lettre collective des Eveques Espagnoles à tous les Évêques du monde au suget de la guerre en Espagne, Imprimerie A. Ledigne, Bruxelles, 1937.

Levi Strauss, Claude, *Polémica sobre el origen y la universalidad de la familia*, Anagrama, Barcelona, 1974.

Llanas, Eduard, *¿Es pecado el liberalismo? Doctrina de la Encíclica "De libertate humana" sobre la índole moral del modernoliberalismo*. Casa Provincial de la Caridad, Barcelona, 1888.

Llauder, Luís Ma. de., *El desenlace de la Revolución española, Magriñá y Subirana*, Barcelona, 1869.

Lleó XIII, *Humanum Genus*, Acción Católica Española. Colección de encíclicas y documentos pontificios. Publicaciones de la Junta Técnica Nacional, Madrid, 1955.

Llongueres, Juan, *Verdaguer y Montserrat*. Forja, 1953.

Lluís y Navas, J., "Las divisiones internas del carlismo a través de la historia. Ensayo sobre su razón de ser (1814-1936)", DDAA, *Homenaje a Jaime Vicens Vives*, Facultad de Filosofía y Letras de la Universidad de Barcelona, Barcelona, 1965, vol. II, ps. 307-345.

López Casimiro, F., "Católicos y masones: Polémicas en la prensa", publicat a Ferrer Benimeli, J.A, coord, *Masonería y periodismo en la España contemporánea*, Universitat de Saragossa, Saragossa, 1993.

López Cordón, M.ª V.^a., "La mentalidad conservadora durante la Restauración" dins DDAA, *La España de la Restauración*, Siglo XXI, Madrid 1985, ps. 71-109.

López Cordón, M.ª V.^a., *La revolución del 68 y la I República*, Siglo XXI, Madrid, 1976.

Loring, Jorge, *Para Salvarte. Compendio de las verdades fundamentales de nuestra santa religión y normas para vivirlas*. Editorial Sal Terrae, Santander, 1960.

Macaya, Miquel, *El Dr. Lluís Carreras, pvre. de Santa Memoria*. Vic, 1955.

Magaz Fernández, J.M., *La Unión Católica (1881-1885)* Publicaciones del Instituto Españoles de Historia Eclesiástica, Madrid, 1990.

Magaz Fernández, J.M., *La unión Católica (1881-1885)*, Publicaciones del Instituto Español de Historia Eclesiástica, Madrid, 1990.

Mañé i Flaquer, Joan, *Viaje alrededor de la República. Cartas a don Cándido. Estudio político social de la Revolución y su tiempo publicado en forma epistolar en el diario de Barcelona durante los años 1873 y 1874. Coleccionadas y ordenadas en un prólogo por Arcadio Arquer, Adrnn. del Diario de Barcelona*, Barcelona, 1911.

Mañé i Flaquer, J., *La revolución del 68 juzgada por sus autores*, Barcelona , 1876.

Maragall, Pasqual, *Oda inacabada. Memòries*. La Magrana RBA, Barcelona, 2008.

Marcet, A.M^a., “Les romeries a Montserrat”, dins *Filial Homenaje de la Revista Popular a su director y maestro Fèlix Sardà i Salvany*, Barcelona, *Revista Popular*, 1916.

Marcet i Coll, José M., *Mi ciudad y yo. Viente años en una alcaldía. 1940-1960*, dúplex, Barcelona, 1963.

Marfany, Joan-Lluís, *Nacionalisme espanyol i catalanitat. Cap a una revisió de la Renaixença*, Edicions 62, Barcelona, 2017.

Marín, M., “La revolució de setembre de 1868 a Sabadell i la instauració del sufragi universal” *Arraona*, 13, Sabadell, 1993, ps. 79-87.

Marrero, Vicente, “El tradicionalismo español del siglo XIX,” *Prensa Gráfica*, Madrid, 1955.

Martí Gilabert, Francisco, *Política religiosa de la Restauración (1875-1931)* Ediciones Rialp, Madrid.

Marti, C., “Arrels històriques de l'anticlericalisme a Catalunya”, *Revista de Catalunya*, núm. 6, Barcelona, 1987, ps. 59-72.

Martí, C., "La religiositat a Barcelona a mitjan segle XIX", dins Manent, A . (dir.), *Contribució a la història de l'església catalana. Homenatge a mossèn Joan Bonet i Balta*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Montserrat, 1993, ps. 121-177.

Martí, C., "Les proclivitats integristes del catolicisme "a *Qüestions de vida cristiana* , núm. 184, 1996, ps. 11-18.

Martí, C., *L'església a Barcelona (1850-1857)*, Curial-Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1984, 2 vs .

Martí, Casimir, "Iglesia y franquismo" en *El primer franquismo. España durante la segunda guerra mundial*, Ed. J.L. Delgado, Madrid, 1989.

Martí, Casimir., "Datos sobre la sensibilidad social de la Iglesia durante los primeros treinta años del movimiento obrero en España", *Aproximación a la Hª Social de la Iglesia española contemporánea*, 1978, p. 121-140.

Martí, C., "Torras i Bages: el regionalisme tradicionalista, un antitipus ético-històric del sistema de la Restauració", a Balcells, A., (comp.) *El pensament polític català del segle XVIII a mitjan segle XIX*, Edicions 62, Barcelona, 1988, ps. 159-177.

Martín Tejedor, Juan, *Concilio Vaticano I (1870)* , Diccionario de Historia Eclesiástica de España, CSIC, Madrid, 1972.

Martín, Casimir, "Iglesia y franquismo", en *El primer franquismo. España durante la segunda guerra mundial*, ed. J.L. Delgado, Madrid, 1989.

Marx, K., Engels, F., *La revolución en España. Artículos*, Moscú, Ediciones Progreso, 1978.

Mas i Oliver, Francesc de Paula., Pvr., *Elogio fúnebre del Emmo. y Rdm. Señor Cardenal Dr. Don Salvador Casañas y Pagés, obispo de Barcelona, predicado en la iglesia de Nuestra Sra. de Belén de dicha ciudad con motivo de los píos sufragios que la Asociación*

de Católicos dedicó a Su Eminencia el día 9 de noviembre de 1908 por Establecimiento Tipográfico La Hormiga de Oro, Barcelona, 1909.

Massot i Muntaner, Josep, *Església i societat a la Catalunya Contemporània*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2003.

Massot, Josep., *Aproximació a la història religiosa de la Catalunya contemporània*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 1973.

Mateu Vidal, Ernesto, *Franco en Sabadell*. Archivo Histórico Sabadell, 1943.

Mauri, Lluís, i Uría, Lluís, *La gota malaya, la obstinación y el poder*, Bestselia, Barcelona, 1999.

Mayeur, Jean-Marie, *Des partis catholiques à la démocratie chrétienne*, Armand Colin, París, 1980.

Mcdonogh , G .W., *Las buenas familias de Barcelona. Historia social del poder en la era industrial*, Omega, Barcelona, 1989.

Menéndez Pelayo, M., *Historia de los heterodoxos españoles*, México, 1983.

Mestre Campi, J., (dir.) *Diccionari d'Història de Catalunya*, Edicions 62, Barcelona, 1997.

Mestres , F., *Creo en Dios, con las Santa Iglesia Católica Romana. Carta del P. Franciscano exclaustro a don Fco. Suñer Capdevila en contestación a su folleto Dios. N. Ramirez y Cía*, Barcelona, 1869.

Millán, J., "Per una Hª social del Carlisme. Una reflexió sobre els problemes de l'anàlisi històrica del moviment carlí" dins Conxita Mir, *Carlins i integristes: Lleida segles XIX i XX*, IEI, Lleida, 1993, ps. 13-15.

Millán-Chivite, J.L., *Revolucionarios, reformistas y reaccionarios* (aproximación a un estudio de la generación de 1868), Sevilla, 1979.

Miquel i Macaya, J., *El Dr. Lluís Carreras, prevere de Santa Memòria*. Vic, 1955.

Moliner Prada, Antonio, *Félix Sardà i Salvany y el integrismo en la Restauración*. Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra, 2000.

Moliner Prada, Antonio, *Nueva Biblia de Jerusalén*, revisada y aumentada, bajo la dirección de José Angel Ubieta López, Desclée de Brouwer, Bilbao, 1998.

Moliner Prada Antonio, *La iglesia española y el primer franquismo*, Hispania Sacra, CSIC, núm. 91, 1993.

Monescillo, A., *Discurso pronunciado por el Sr. Obispo de Jaén... en las cortes constituyentes en los días 13 y 14 de abril sobre la totalidad del proyecto de constitución*, Magriñá i Subirana, Barcelona, 1869.

Montero García, F., *El primer catolicismo social y la "Rerum Novarum"* en España (1889/1902, Madrid CSIC, Madrid, 1983.

Montilla, José, *Intervenció del Molt Honorable president José Montilla a l'acte del 40è aniversari de la Facultat de Teologia de Catalunya*, Barcelona, 2008.

Montserrat, Pantaleón, *Consideraciones filosófico-cristianas y políticas sobre la tolerancia religiosa*, Imprenta y Librería del heredero de Pablo Riera, Barcelona, 1868.

Nadal, Jordi, (dir.) *Historia econòmica de la Catalunya Contemporània*. Enciclopedia Catalana, Vol III, Barcelona, 1991, ps. 423-433.

Nuevas lecciones escogidas para los niños de lectura redactadas por profesores escolapios del Real Colegio de San Antonio Abad de Madrid, Barcelona, Juan Gaspar, 1852.

Obieta, M., *Los integristas guipuzcoanos 1888-1898*, Instituto de Derecho Histórico de Euskal Herria, s/d.

Ortiz Uruella, *El liberalismo católico y el Concilio. Cartas al Señor Montalembert*, Sevilla, 1869.

Discursos Parlamentarios, Madrid, Rojas Hermanos, 1894.

Pardo Bazán, E., *Los Pazos de Ulloa*, Orbis, Madrid, 1994.

Patxot, Fernando, *Las ruinas de mi convento*, Tipolitografía de Luís Tasso, Barcelona, 1899.

Payne, S., *El catolicismo español*, Planeta, Barcelona, 1984.

Pazos, Anton M., *Una documentación para el estudio sociológico del Clero español contemporáneo: los "expedientes de órdenes"*, *Hispania Sacra*, 41, 1989, ps. 227-236.

Pellistrandi, Benoît (ed), *L'histoire religieuse en France et en Espagne*, Casa de Velázquez, Madrid, 2004.

Pérez de Olaguer, A., *El Canónigo Collell*, Juventud, Barcelona, 1933.

Pérez Garzón, J.J., Cirujano Marín, P., Elorriaga Planes, T., *Historiografía y nacionalismo español 1834-1868*, CSIC, Madrid, 1985.

Pérez Gutiérrez, F., *El problema religioso en la generación de 1868*, Madrid, 1975.

Pérez Ledesma, M., "Una lealtad de otros siglos (en torno a las interpretaciones del carlismo)", *Historia Social*, núm. 24, 1996, ps. 133-149.

Pérez Revuelta, M., "Libertad de enseñanza y colegios de jesuitas durante el sexenio revolucionario" a *Studia histórica et Philologica in honorem M. Batllori*, Roma , 1984, ps. 393-409.

Petición dirigida a las Cortes constituyentes en defensa de la Unidad católica de España. Impr. de "La Esperanza", A .P. Dubrull, Madrid, 1869.

Petschen, S., *Iglesia-Estado, un cambio político. Las constituyentes de 1869*, Madrid Taurus, Madrid, 1975.

Pi y Margall, F., *La reacción y la revolución*, Anthropos, Barcelona, 1982.

Pidal y Mon, Alejandro, *La España del siglo XIX, Balmes y Donoso Cortés. Orígenes y causas del ultramontanismo su historia y transformación.* Librería de A. San Martín. Madrid, 1888.

Pierrard, Pierre, *Louis Veillot*, Beauchesne éditeur, París, 1998.

Piñar, Blas, *Combate por España*, Madrid, 1973.

Piñol, Josep Maria, *El Nacionalcatolicisme a Catalunya i la resistència 1926-1936*, Ajuntament de Barcelona. Edicions 62, Barcelona, 1933.

Pío IX, "Quanta Cura", a *Acción Católica Española*, Colección de documentos pontificios, Publicaciones de la Junta técnica Nacional, Madrid, 1955, ps. 545-559.

Pladevall, A., *Història de l'església a Catalunya*, Claret, Barcelona, 1989.

Polémica sobre el liberalismo católico entre La Convicción y el Diario de Barcelona, Librería de Palet Hermanos, Barcelona, 1871.

Portero Molina, José Antonio, *Púlpito e ideología en la España del siglo XIX*, Libros Pórtico, Zaragoza, 1978.

Prats i Batet, Josep Ma., *Del trabuc a la trona. Integristes i mestissos a l'església de Tarragona*, Ajuntament de Tarragona, Tarragona, 1992.

Puigbert, Joaquim Maria, (ed) *Les visites pastorals. Dels orígens medievals a l'època contemporània*. CGC Edicions. Universitat de Girona, Girona, 2003.

Puigvert i Solá, Joaquim Ma., "Historiografia eclesiàstica i catalanisme a la Catalunya de la Restauració" dins *El Contemporani*, Centre d'estudis historiogràfics Universitat de Barcelona, Gener-abril 1995, ps. 30-37.

Pujol, Jordi, "Les quatre cares de Catalunya (1888-1988)" a Pujol, J., *Quatre conferències*, Edicions 62, Barcelona, 1990.

Pujol, Jordi, "150 aniversari del naixement del bisbe Torras i Bages i del canonge Collell" a *Paraules del President de la Generalitat de Catalunya*. Generalitat de Catalunya. Departament de Presidència, Barcelona, 1998.

Pujol, Jordi, *Antologia política de Jordi Pujol*, Pòrtic, Barcelona, 2003.

Pujol, Jordi., *Paraules del President de la Generalitat de Catalunya*. Generalitat de Catalunya. Departament de Presidència, Barcelona, 1998. *El Discurso y la réplica*, ps. 134 a 152.

"La religión y las ideologías políticas" en *Historia de España* Ramón Menéndez Pidal, La época del romanticismo (1808-1874), tomo XXXV, Madrid, ps. 231-260.

Ramisa, M., *Els orígens del catalanisme conservador*, Eumo, Vic, 1985.

Ranzato, G., *La aventura de una ciudad industrial. Sabadell, entre el antiguo régimen y la modernidad*. Barcelona, Naxos, 1987.

Requesens, J., (ed.), *Romanticisme, cultura i religió a Catalunya*, Cruilla, Barcelona, 1997.

Resumen de caligrafía o arte de escribir para uso de los discípulos de las escuelas Pías de Cataluña, Mallorca, 1813.

Revuelta González, Manuel, *La Compañía de Jesús en la España contemporánea*, tomos I y II, Universidad Pontificia de Comillas, Sal Terrae, 1991.

Revuelta González, Manuel, "La religión y las ideologías políticas" en *Historia de España Ramón Menéndez Pidal, La época del romanticismo (1808-1874)* tomo XXXV, Madrid, p. 231-260.

Reynals y Rabassa, E., *La libertad de cultos y el matrimonio civil*, Imprenta del Diario de Barcelona, Barcelona, 1870.

Ribas y Planas, J., *Sermón que dijo el día 29 de Junio de 1869 en la Iglesia de San Pedro de Galligans...*, "impreso a instancias de varios entusiastas del pontificado", Imprenta de Tomás Carreras, Girona, 1869.

Ricart Torrens, J., *Así era el Dr. Sardá y Salvany*. Publicaciones Cristiandad, Barcelona, 1966.

Rico y Amat, J., *La unidad católica. Biografías y discursos de los diputados católicos que han tomado parte sobre la cuestión religiosa en las Cortes constituyentes de 1869*, Madrid, 1869.

Riera, Ignasi; Pujol, Jordi, *Llums i ombres*, Angle Editorial, Cornellà de Llobregat, 2001.

Rius Borrell, Agusti, Sardá Gabaldá, Josep., *Guía histórica, estadística y geográfica de Sabadell*, Establecimiento Tipográfico de M. Torner, Sabadell, 1867.

Riquer, Borja de, *L'últim Cambó. La dreta catalanista davant la guerra civil i el primer franquisme*, Eumo, Vic, 1996.

Robles, Cristobal, *Política y secularización después de 1876*, Anthologica annual, 1996, ps. 11-106

Robles, Cristobal, *Insurrección o legalidad*, CSIC, Madrid, 1988.

Rodríguez Aisa, María, *El Cardenal Gomá y la guerra de España*, Madrid, 1981.

Rodríguez González, JJ., "La Sociedad española ante la libertad religiosa. 1869. Una valoración cuantitativa", *Hispania Sacra*, XXXV, gener-juny 1987, ps. 239-296.

Rodríguez Jiménez, José Luis, *La extrema derecha española en el siglo XX*, Alianza Universidad, Madrid, 1997.

Rucabado, Ramon, *Sardá y Salvany, apóstol social*, Caja de Ahorros de Sabadell, 1944.
Sabadell, de vila a ciutat. La petjada impresa. Catàleg de l'Exposició. Fundació Caixa de Sabadell, 1998.

Sabater, Salvador, "El Dr. Sardà, catequista sabadellenc", *dins El Doctor Sardà i Salvany*.

Salvany i Oller, Josep, *Reflexiones críticas sobre la antigüedad de la parroquia de Sabadell José Salvany i Oller; precedidas de unos apuntes biográficos del autor por el Dr. Don Pedro Puig i Sardà*, Imprenta de Mariano Torner, Sabadell, 1888.

Sánchez, Pere, *La maçoneria a Catalunya*, Edicions 62, Barcelona, 1990.

Sanz de Diego, R., "La actitud de Roma ante el artículo 11 de la Constitución de 1876", *Hispania Sacra*, 28 (1975) ps. 167-96.

Sanz de Diego, R., "La Iglesia Española ante la Restauración de los borbones (1874). Al filo de un centenario" a *Razón y Fe*, núm. 936, 1976, ps. 31-42.

Sanz de Diego, R., "Urrubaru, Villada y otros corresponsales onienses de Sardá y Salvany" a *Estudios Eclesiásticos*, vol 56, núm 216/17, Madrid enero/junio 1981.

Sanz de Diego, R., *Medio siglo de relaciones Iglesia-Estado: el Cardenal Antolín Monescillo y Viso (1811-1897)*, Universidad de Comillas, Madrid, 1979.

Sanz de Diego, J.M., "La legislación eclesiástica del sexenio revolucionario (1868-1874)" en *Revista de Estudios políticos*, núm. 200-201, 1975, ps. 195-223.

Sardá y Salvany, Félix, *El liberalismo es pecado*. Estudio preliminar y edición de Solange Hibbs, Universitat de Lleida. Pagès editors, Lleida, 2009.

Sardà i Gabaldà, Josep, *Guía histórica y geográfica de Sabadell*, por José Sardá y Agustín Rius, Establecimiento Tipográfico de M. Torner, Sabadell, 1867.

Sardá y Salvany, Félix., *El liberalismo es pecado*, Librería y Tipografía Católica, Pino, 5, Barcelona, 1887.

Saura, V., *Carlins, capellans, cotoners i convergents. Història d' "El Correo Catalán" (1876-1985)*, Diputació de Barcelona, Col·legi de Periodistes de Catalunya, Barcelona, 1998.

Schumacher, J.N., "Integrism: a Study in Nineteenth- Century Spanish Politico-Religious Thought" *The Catholic Historical Review*, XLVIII, 3, 1962, p. 343-364.

Serra de Manresa, Valentí, *La predicació dels framenors caputxins des de l'arribada a Catalunya al Concili Vaticà II (1578-1965)* Barcelona; Facultat de Teologia de Catalunya, p. 214-233.

Sirinelli, Jean-Francois, "Génération et histoire politique" a *Vingtième Siècle*, núm. 22, avril-juin, 1989, ps. 67-80.

Six, Jean-François, *Du "Syllabus" au dialogue*, Editions du Seuil, París, 1970.

Sola i Moreta, Fortià, *Biografia de J. Torras i Bages*, Vols. I-II, Ed. Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Barcelona 1993 (2n ed).

Solana, M., *El tradicionalismo español. Su historia , su ideario, sus hombres*, Editorial Católica, San Sebastián, 1934.

Suárez, Federico, *Introducción a Donoso Cortés*, Rialp, Madrid, 1964.

Sunyer i Capdevila, Francesc, *Dios*, Inocencio López, Barcelona, 1869.

Tejado, Gabino, *El catolicismo liberal*. Librería Católica Internacional. Madrid. 1875.

Telo Lázaro, José Angel, *Ideología y política. La Iglesia católica española, 1936-1959*, Libros Pórtico, Zaragoza, 1984.

Termes, Josep, "De la Revolució de Setembre a la fi de la guerra civil, 1868-1939", a P. Vilar (dir.) *Història de Catalunya*, vol. VI , Edicions 62, Barcelona, 1992.

Toledano González, Lluís Ferran, *Entre el sermó i el trabuc. La mobilització política del carlisme català davant de la revolució democràtica (1868-1872)*. Memoria de 9 crèdits del Tercer cicle d'Història Contemporània, dirigida per Borja de Riquer, UAB, 1992.

Toledano, L.F., *Antiliberalisme i guerra civil a Catalunya. El moviment carlí català davant de la revolució democràtica i la tercera guerra carlina, 1868-1875*. Tesi doctoral. UAB, Bellaterra, 1999.

Toribio, José María, *La Iglesia española ante la revolución liberal*, Ed. Rialp, Madrid 1971.

Torras i Bages, Josep, *Epistolari de Josep Torras i Bages*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 1994-1998, 5 vol.

Torras i Bages, J., *Obres Completes*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 1984- 1994, 10 vols.

Torras i Bages, J., "Consideracions sociològiques sobre el regionalisme" a *L'església i el regionalisme i altres textos (1887-1899)*, edicions La Magrana, Barcelona, 1985.

Torras i Bages, J., "El regionalisme tradicionalista, un antitipus ètico-històric del sistema de la Restauració". A Balcells, A., comp. *El pensament polític català. Del segle XIII a mitjans segle XX*. Edicions 62, Barcelona, 1988.

Torras i Bages, J., *El clero en la vida social moderna*, 1888, O.C.

Torras i Bages, J., *L'Església i el regionalisme i altres textos (1887-1899)*, Edicions La Magrana i Diputació de Barcelona, Barcelona, 1985.

Torre y del Pozo, Pedro de la, *O el catolicismo o nada, o sea examen de todas las religiones hoy dominantes ante el tribunal de la razón*. Imprenta de Magriñá y Subirana, Barcelona, 1869.

Tuñón de Lara, M ., *Historia de España*, vol. XII, Labor, Barcelona, 1992.

Tusell, J., Montero, F., Marín, J.Ma. , (Eds.), *Las derechas en la España Contemporánea*, Anthropos, UNED, Madrid, 1997.

Tusquets, Ester, i Vilanova, Mercedes, *Pasqual Maragall. L'home i el polític*. Ediciones B, Barcelona, 2008.

Ucelay -da Cal, Enric, *El imperialismo catalán. Prat de la Riba, Cambó, D'Ors y la conquista moral de España*. Edhasa. Barcelona, 2003.

Ugas Grau, J., *El doctor Sardà i Salvany. Memòries i records*, Sabadell, 1927.

Ugas, Joan, *Ideari del Doctor Sardà i Salvany*, 2 vols. Sabadell, 1927-1930.

Uria, Lluís, *La gota malaya, la obstinación y el poder*, Bestselia, Barcelona, 1999.

Urigüen, Begoña, *Orígenes y evolución de la derecha española*, CSIC, Madrid, 1986.

Urigüen, Begoña, *Orígenes y evolución de la derecha española: el neocatolicismo*, CSIC, Madrid, 1986.

Vallverdú, Robert, *El tercer carlisme a les comarques meridionals de Catalunya 1872-1876*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1997.

Verdaguer, Jacint, *Dos màrtirs de ma patria o sia Lluçia i Marciá. Poema en dos cants. Amb un prólech de mossèn Jaume Collell*, Biblioteca d'Autors Vigatans, I, Vic, Gazeta Montanyesa, 1907.

Vila, Santi, *Elogi de la Memòria*, Edicions 3i4 , València, 2005.

Vila, Santi, "El antimasonismo finisecular, punto de encuentro de una iglesia catalana en confrontación: Sardà y Salvany y Torras i Bages", a J.A. Ferrer Benimeli (coord.), *La masonería española y la crisis colonial del 98*, vol. I, Cehme, Zaragoza, 1999

Viñas i Camps, D., *El dr. Lluís Carreras i Mas*, Barcelona, 1985.

8. APÈNDIXS

Apèndix I

1.RELACIÓ D'OBRES,D'ARTICLES I OPUSCLES PUBLICATS I/O TRADUÏTS PER FÈLIX SARDÀ I SALVANY , 1868-1874

1.1. Articles Periòdics a la *Revista Popular* (1871-1874)⁹¹⁴

1871

Prospecto (a títol de presentació) , núm. 1, 1.I.1871, (PC vol VIII)

Los amigos del Pueblo, núm. 2, 7.I.1871 (PC vol I; PC vol VIII)

La Religión y el Pueblo, núms. 3, 4,5 i 6, 14.I.1871, 21.I.1871, 20.I.1871, 4.II.1871 (PC vol VIII)

¡Aprende, pueblo!, núm. 7, 11.II. 71 (PC vol VIII)

Algo sobre carnaval, núm. 8, 18.II.71 (PC vol VIII)

¿Y después? núm. 9, 25.II.71

La mujer y la "Revista", núm. 10, 4.III.71

Fruta del tiempo, núm. 12, 18.III.71 (PC vol VIII)

Los malos periódicos, núm. 13, 17, 19, 22 i 27, 25.III.71, 22.IV.71, 6.V.71, 27.V.71, 1.VII.71 (PC vol II)

Ecce Homo, núm. 14, 1.IV.71

¡Aleluya!, núm. 15, 8.IV.71 (PC vol VIII)

El mes de María, núm. 18, 29.IV.71

¡Adelante! , núm. 20, 13.V.71

¡Por el Papa-Rey!, núm. 24, 10.VI.1871 (PC vol VIII)

¡Pío IX!, Núm. 24, 10.VI.1871 (PC vol VIII)

El acto de fe en España, núm. 26, 24.VI.71

---

⁹¹⁴ Entre parèntesi volum de la *Propaganda Catòlica* (PC) on són recopilats. Col·lecció completa a AHCB,BC i BSBB.

La chimenea y el campanario, núm. 28, 29, 30, 32, 34, 37 i 39, 8.VII.71, 15.VII.71, 22.VII.71, 5.VIII.71, 19.VIII.71, 9.IX.1871 i 23.IX.71 (PC vol II)
Festejos religiosos-populares, núm. 36, 2.IX.1871 (PC vol VIII)
¡Dad por el Papa-Rey!, núm. 38, 16.IX.1871 (PC vol VIII)
¡Lepanto!, núm. 40, 30.IX.1871
Padre Nuestro, Ave María y Gloria, núm. 42-43, 14.X.71 i 21.X.71
Las últimas blasfemias del Congreso, núm. 44, 28.X.71 (PC vol VIII)
Ricos y pobres, núm. 45, 46 ,48, i 52, 5.XI.71, 11.XI.1871, 25.XI.1871, 23.XII,71 (PC vol II)
Una réplica al señor Lostau, 47, 18.XI.1871
¡Por Maria, por Pío IX y por España!, núm. 49, 2.XII.1871⁹¹⁵
¡María Inmaculada!, núm. 50, 8.XII.1871
Increíble, (nota de la Redacció sobre la subscripció...) núm. 51, 16.XII.1871
¡Navidad! , núm. 52, 23.XII.1871 (PC vol VIII)
Balance, núm. 53, 30.XII.1871 (PC vol VIII)

1872

Almanaque de los amigos de Pío IX, Barcelona, 1872.
Nova sede, sed nove, núm. 54, 6.I.72
Ricos y pobres, núms. 55, 57 i 59, 13.I.72 i 10.II.72 (PC vol II)
Ir a por lana..., núm. 56, 20.I.72
Idea Recomendable, núm. 56, 20.I.72
Dos palabras al oído, núm. 58, 2.II.72 (PC vol VIII)
Cuaresmales. Un consejo amistoso, núm. 60, 17.II.72
Cuaresmales. ¡Práctica, práctica!, núm. 61, 24.II.72 (PC vol VIII)
Cuaresmales. La Media Religión, núm. 62, 2.III.72 (PC vol VIII)⁹¹⁶
Cuaresmales. La Piedad, núm. 63, 9.III.72 (PC vol VIII)
Cuaresmales. Los Fariseos, núm. 64, 16.III.72 (PC vol VIII)
¡San José!, núm. 64, 16.III.72

---

⁹¹⁵ Aparegut també, íntegrament, el 6 de XII. 1871 a *La Convicció*

⁹¹⁶ Reeditat i traduït al català per la "Biblioteca Sabadellenca", Joan Ugas, *Ideari del Dr. Sardà i Salvany*, vol I. Sabadell, 1927, p. 203-207.

Dramas Biblico-sacros, núm. 64, 16.III.72 (PC vol VIII)

Cuaresmales. El Calvario, núm. 65, 23.III.72 (PC vol VIII)

Cuaresmales. La victoria, núm. 66, 30.III.72⁹¹⁷

¡Las fiestas, las fiestas!, núm. 68, 69, 71, 74 i 76, 13.IV.72, 20.IV.72, 4.IV.1871, 25.V. 1872 i 8.VI.1872 (PC vol I)

El mes de María, núm. 70, 27.IV.1872

El cumpleaños del Papa, núm. 72, 11.V.1872 (PC vol VIII)

Recuerdos oportunos, núm. 73, 18.V.1872 (PC vol VIII sota el títol de “Recuerdo oportuno”).

Corpus y su octava, núm. 75, 1.VI.1872

Quijotada revolucionaria, núm. 77, 15.VI.1872 (PC vol VIII)

¡San Juan!, núm. 78, 22.VI.72

¡Tu es Petrus!, núm. 79, 29.VI.72 (PC vol VIII)

¿Se suscribe usted?, núm. 80, 6.VII.72

Tolerante e intolerante, núms. 80, 81, 83, 85, 6.VII.72, 27.VII.72, 10.VIII.72 (PC vol I)

Bismark y Pío IX, núm. 81, 13.VII.72

¡Todos somos iguales!, núm. 82, 20.VII.72

¡Esos curas...!, núm. 84, 3.VIII.72⁹¹⁸

¡Qué dirán!, núm. 86, 87 i 89, 27.VIII.72, 24.VIII.72 i 7.IX.72

Delicias de la libertad de cultos, núm. 88, 31.VIII.72 (PC vol VIII)

A los desgraciados que no creen, núm. 90, 14.IX.72⁹¹⁹

Las Fiestas de la Merced, núm, 91, 21.IX.1872 (PC vol VIII)

¡Sea Enhorabuena!, núm. 92, 28.IX.1872

El Rosario de María, núm. 93, 94 i 95, 5.X.1872, 12.X.1872 i 19.X.1872

¡Rogad por ellos!, núm. 97, 2.XI.72

Los niños, núm. 98,99,100,101 i 103, 9.XI.1872, 16.XI.1872, 23.XI.72, 30.XI.72 i 14.XII.72

El acto de fe nacional, núm. 101, 30.XI.1872

⁹¹⁷ Curiosament no fou compilat.

⁹¹⁸ A la *Biblioteca Ligera* Sardà hi publicaria també un opuscle amb el títol “¡Esos curas... los hay tan malos!

⁹¹⁹ No és segur que fos de Sardà. Va signat amb una creu.

La Inmaculada Concepción, núm. 102, 7.XII.1872
¡Navidad!, núm. 104, 21.XII.1872
Más sobre Navidad, núms. 105-106, 28.XII.1872 i 4.I.73

1873

La voz del Papa, núm. 107, 11.I.73 (PC vol VIII)
Impaciencias, núms. 107-108, 11.I.73, 18.I.73 (PC vol VIII)
La Restauración obrera, núms. 109, 110, 111, 25.I.73, 1.II.73 i 8.II.73
Un mal libro y un buen aviso, núm. 110, 1.II.73
A propósito, núm. 111, 8.II.73
Un dato elocuente, núms. 112, 113, 15.II.73 i 22.II.73 (PC vol VIII)
Ejemplo recomendable y oportuno, núm. 112, 15.II.1873
El púlpito y el confesionario, núms. 114, 115, 116, 117, 118, 119 i 120, 1.III.1873, 8.III.1873, 15.III.1873, 22.III.1873, 29.III.1873, 5.IV.1873, 12.IV.1873 (PC vol IV)
Cuaresmales. El ayuno ante la razón; Cuaresmales. Las Diversiones en Cuaresma; Cuaresmales. La limosna Cristiana; Cuaresmales. El cumplimiento pascual; Cuaresmales. El Calvario del cristiano; Cuaresmales. La pascua eterna, núm. 114 a 120, 1.III.1873 (PC vol VIII excepte el núm. 120)
La fiesta de San José en 1873, núm. 116, 15.III.1873
La primera comunión, núm. 121, 19.IV.1873 (PC vol VIII)
¡Bien por el pueblo!, núm. 121, 19.IV.1873
Artículo único, núm. 122, 20.IV.1873
Necrología, núm. 122, 20.IV.1873⁹²⁰
Flores y Frutos, núm. 123, 27.IV.1873 (PC vol VIII)
Una ocurrencia de la revista, núm. 123, 3.V.1873
Espejo del Pueblo, núm. 124, 10.V.1873 (PC vol VIII)
¡Ochenta y un años!, núm. 124, 10.V. 1873 (PC vol VIII)
¡Felicísima sorpresa!, núm. 125, 17.V.1873
¡Gracias, beatísimo padre, gracias!, núm. 125, 17.V. 1873
La escuela sin Dios, núm. 126, 127, 128, 130, 133 i 134, 24.V.1873 (PC vol VIII)

---

⁹²⁰ Del Cardenal García Cuesta.

Pentecostés, núm. 127, 31.V.1873
La Razón y el misterio, núm. 128, 7.VI.1873 (PC vol VIII)
¿Qué exigen las circunstancias?, núm. 129, 14.VI. 1873 (PC vol VIII)
El Sagrado Corazón de Jesús, núm. 129, 14.VI.1873
A la práctica, núm. 130, 21.VI.1873
Sueños y realidades, núm. 131, 28.VI.1873
Otro fallo del Papa, núm. 132, 5.VII.1873
El drama de siempre, núm. 125, 26.VII.1873
La consigna, núm. 135, 26.VII.1873
Horas de prueba, núm. 136, 2. VIII.1873 (PC vol VIII)
La patria y el destierro, núm. 137, 9.VIII.1873 (PC vol VIII)⁹²¹
Muy importante, núm. 137, 9.VIII.1873
Resignación impía, núm. 138, 16.VIII.1873 (PC vol VIII)
Heac Meminisse Jubavit, núm. 139, 23.VIII.1873 (PC vol VIII)
El clero y el pueblo, núm. 140, 141, 142, 144, 146, 150, 153, 155, 161 i163,
30.VIII.1873 (PC vol IV)
Campañas Pacíficas, núm. 143, 20.IX.1873 (PC vol VIII)
Libertad, igualdad y fraternidad, núm. 145, 4.X.1873
República modelo, núm. 146, 11.X.1873
Cosas de España, núm. 147, 18.X.1873
Una visita anual, núm. 149, 31.X.1873
El marqués de Chavenay, núm. 15 1. XI.1873 (PC vol VIII)
Suma y sigue, núm. 152, 22.XI.1873 (PC vol VIII)
¡Magnífica Idea!, núm. 152, 22.XI.1873
A nuestros suscritores, núm. 153, 29. XI.1873
Luchas y victorias, núm. 154, 6.XII.1873
La última encíclica, núm. 156, 20.XII.1873
¡Navidad!, núm. 157, 24.XII.1873

---

⁹²¹ Reeditat i traduït al català per la "Biblioteca Sabadellenca" , Joan Ugas, *Ideari...*op. cit., ps. 127-130.

1874

- Año nuevo*, núm. 158, 1.I.1874
- La revolución y los jesuitas*, núm. 159, 10.I.1874
- El crimen de muchos hombres de bien*, núm. 160, 17.I.1874
- La moral universal*, núm. 162, 31.I.1874⁹²²
- Son hombres o son niños*, núm. 164, 14.II.1874
- Cuaresmales*, núm. 165, 166, 167, 168 i 169, 21.II.1874
- Recuerdos y analogías*, núm. 170, 28.III.1874
- ¡Aleluya!*, núm. 171, 4.IV.1874
- ¡Viva Pío IX!*, núm. 173, 18.IV.1874
- Fuego en toda línea*, núm. 174, 25.IV.1874⁹²³
- Terquedades católicas*, núm, 176 i 177, 9.V.1874, 16.V.1874⁹²⁴
- La mentira universal*, núm. 178, 23.V.1874, (PC vol VIII)
- Corpus Christi*, núm. 179, 30.V.1874
- Misterium Fedei*, núm. 180, 6.VI.1874
- Las circunstancias*, núm. 181, 13.VI.1874 (PC vol VIII)
- Más sobre las circunstancias*, núm. 182, 20.VI.1874 (PC vol VIII)
- ¡No prevalecerán!*, núm. 183, 27.VI.1874 (PC vol VIII)
- Síntoma mortal*, núm. 1 s/d (4.VII.1874)
- Recuerdo oportuno*, núm. 186, s/d 1874 (PC vol VIII)
- El apostolado maternal*, núm. 189, s/d 1874
- Lo de acá y lo de allá*, núm. 190, s/d 1874 (PC vol VIII)
- Una de tres*, núm. 191, s/d 1874
- El bú del jesuitismo*, núms. 192,193 i 194, s/d 1874⁹²⁵
- Alerta, padres y maestros*, núm. 195, s/d 1874 (PC vol VIII)
- Para muestra...un botón*, núm. 196, s/d 1874
- Cuadro más consolador*, núm. 197, s/d 1874 (PC vol VIII)
- Palabras máscaras,*, núm.198, s/d 1874
- Súplica a nuestros amigos*, núm. 199, s/d 1874

---

⁹²² Un article molt similar a *La Convicción*, 1870. (PC vol V)

⁹²³ Un article molt similar a *La Convicción*, 1870. (PC vol V)

⁹²⁴ Aparegut també a la *Biblioteca Ligera*, núm. 50.

⁹²⁵ Article molt similar a la *Biblioteca Ligera*, núm. 89 i 91.

El peor de nuestros males, núms. 199, 200, 202, 204, 205, 207 i 208, s/d 1874
Todos los santos, núm. 201, s/d 1874
¡Guardaos de él!, núm. 203, s/d 1874 (PC vol VIII)
Los tres latidos del buen español, núm. 206, s/d 1874 (PC vol VIII)
Las nuevas de Belén, núm. 209, s/d 1874.

1.2. Artículos Periodísticos a *La Convicción*

Signa sota els pseudònims de “el 421enero421s421stes de buena fe” o “A.B. y C”. En alguna ocasió ho fa també sota les inicials del seu nom (“F.S y S). La majoria dels seus articles aniran al darrera d’un article de fons de Lluís Mª de Llauder, director del diari. En força ocasions fins i tot ocupen aquell lloc.⁹²⁶

Curas y Liberales, núm. 3, 16.III.1870, ps. 28-29 (PC vol V)
Mia guaja de marear, núm. 19, 25.III.1870, ps. 227-228 (PC vol V)
Garibaldi escritor, núm. 34, 3.IV.1870, ps. 427 a 429a (PC vol V)
Ahora como entonces, núm. 44, 12.IV.1870, ps. 555-557 (PC vol V)
La moral universal, núm. 46, 1.V.1870, ps. 579-580 (PC vol V)
El espíritu del siglo, núm. 58, 8.V.1870, ps. 732-734 . (PC vol V)
¿Qué es ser católico?, núm. 70, 15.V.1870, ps. 881-883. (PC vol V)
La gran liquidación social! , núm. 82, 22.V.1870, ps. 1036-1038. (PC vol V)
Libertad y libertinaje , núm. 92, 29.V.1870, ps. 1188-1190. (PC vol V)
La nueva jurisdicción espiritual, núm. 104, 5.VI.1870, ps. 1348-1350.
Un conato de caridad civil, núm. 115, 12.VI.1870, ps. 1492-1494. (PC vol V)
Los indolentes, núm. 136, 26.VI. 1870, ps. 1796-8.
El matrimonio civil, núm. 146, 3.VIII.1870, ps. 1948-50. (PC vol IV)
El oscurantismo, núm. 158, 10.VII.1870, ps. 2108-2110. (PC vol V)
¿Quiénes son por ahí los oscurantistas?, núm. 170, 17.VII.1870, ps. 2267-2269.
(PC vol V)

---

⁹²⁶ Col·lecció completa AHCB

¡El pueblo tiene hambre!, núm. 182, 24.VII.1870, ps. 2428-30. (PC vol V)
Tiene la palabra el cañón, núm. 193, 31.VIII.1870, ps. 2568-71. (PC vol V)
La ilustración, núm.205, 7.VIII.1870, ps. 2729-31. (PC vol V)
Un monumento de la libertad, núm. 228, 21.VIII.1870, p. 3036-7.
Más sobre el matrimonio civil, núm. 252, 4.IX.1870, p. 3356-7. (PC vol V)
La hora de Dios, núm. 262, 11.IX. 1870, ps. 3508-3510. (PC vol V)
De un oscurantista a otro" idem., núm. 274, 18.IX.1870, ps. 3667-8.
Desamortizar al por mayor, núm. 285, 25.IX.1870, ps. 3818-19. (PC vol V)
Guerra a Dios, núm. 292, 2.X.1870, ps. 3929-30.
Votos y bayonetas, núm. 299, 9.X.1870, ps. 4043-4044.
Nuevo atentado, núm. 306, 16.X.1870, ps. 4154-55.
Fuego en toda línea, núm. 313, 23.X.1870, ps. 4265-67.
El revolucionario-conservador, núm. 320, 30.X.1870, ps. 4377-79.
Distracciones progresistas, núm. 327, &.XI.1870, ps. 4489-9.
Consulta, núm. 334, 13.XI.1870, ps. 4601-3.
La revolución y los 422enero422s, núm. 341, 20.XI.1870, ps. 4713-15.
Los dos catolicismos, núm. 348, 27.XI.1870, ps. 4825-27.
Moralidad, núm. 369. 4.XII. 1870, ps. 4977-78.
El respeto humano, núm. 371, 11.XII.1870, ps 5121-22.
Pontificios y garibaldinos, núm. 383, 18.XII.1870, ps. 5273-75.
Lo nuevo y lo viejo, núm. 395, 25.XII.1870, ps. 5427-29.

1871

Una calumnia de La Crónica, núm. 1, I.I.1871, ps. 3-4 (PC vol V)
La contestación de La Crónica, núm. 8, 8.I.1871, ps. 147-148.
¡Allá va!, núm. 18, 12.I.1871, ps. 228-229.
Nou Fra Anselm, núm. 24, 15.I.1871, ps. 299-301. (PC vol V)
Balanza liberal, núm. 36, 22.I.1871, ps. 452-453. (PC vol V)
Un bromazo de mal genero, núm. 48, 29.I.1871, ps. 611-613. (PC vol V)
¡Ministros de un Dios de paz!, núm. 59, 5.II.1871, ps. 765-766. (PC vol V)
El gobierno y los preladados , núm. 71, 12.II.1871, ps. 924-925. (PC vol V)
Insolencias teocráticas, núm. 83, 19.II.1871, ps. 1084-1086. (PC vol V)

La oposición a trabucazos, núm. 93, 26.II.1871, ps. 1234-35. (PC vol V)
Un tropiezo mayúsculo, núm. 105, 5.III.1871, ps. 1395-97
Un 1808 y 1808, núm. 117, 12.III.1871, ps. 1553-1554. (PC vol V)
¡Adelante!, núm. 129, 19.III.1871, ps. 1713-1714. (PC vol V)
 Los cementerios católicos y la libertad liberal, núm. 138, 25.III.1871, ps. 1850-51.
 (PC vol V)
Generaciones y semblanzas, núm. 151, 2.IV.1871, ps. 2027-28. (PC vol V)
Recuerdos y esperanzas, núm. 160, 9.IV.1871, p. 2155. (PC vol V)
Recuerdos oportunos, núm. 252, 4.VI.1871, ps. 3404-6
La encíclica y la Commune, núm. 261, 11.VI.1871, ps. 3548-49
La fecha memorable, núm. 269, 16.VI.1871, ps. 3660-61.
Consuelos y desconsuelos, núm. 272, 18.VI.1871, ps. 3699-3700.
Justicia seca, núm. 283, 25.VI.1871, ps. 3851-52
¡Centinela! ¿Qué tal la noche?, núm. 293, 2.VII.1871, ps. 4004-4005.
Cosas del día, núm. 304, 9.VII.1871, ps. 4163-64.
Entre mi criado y yo, núm. 315, 16.VII.1871, ps. 4323-24.
¡Al trote!, núm. 337, 30.VII.1871, ps. 4635-36.
¡El Papa no se rinde!, núm. 349, 6.VIII.1871, ps. 4795-96.

Un hermoso desquite, núm. 361, 13.VIII.1871, ps.4953-54.
Síntomas y pronósticos, núm. 372, 20.VIII.1871, ps. 5115-17.
Impresiones de viaje, núm. 383, 27.VIII.1871, ps. 5276-77.
El 23 en Roma, núm. 395, 3.IX.1871, ps. 5436-37. (PC vol V)
¡Memento Homo!, núm. 406, 10.IX.1871, ps. 5592-93. (PC vol V)
Lance imprevisto, núm. 430, 24.IX.1871, ps. 5901-2 (PC vol V)
De la adulación y de los aduladores, núm. 442, 1.X.1871, ps. 6061-62. (PC vol V)
Tolerancia religiosa, núm. 466, 15.X.1871, ps. 6379-81.
Un vástago ilustre, núm. 478, 22.X.1871, ps. 6539-41. (PC vol V)
Los moralistas al uso, núm. 494, 31.X.1871, ps. 6762-63. (PC vol V)
¡Áteme usted esos cabos!, núm. 512, 12.XI.1871, ps. 7003-4. (PC vol V)
¡Tristes victorias!, núm. 524, 19.XI.1871, ps. 7164-65. (PC vol V)
Necrología, núm. 536, 26.XI.1871, ps. 7324-25. (PC vol V)

Los frailes ante la filosofía progresista, núm. 548, 3.XII.1871, ps. 7482-84. (PC vol V)

Por María, por Pío IX, por España, núm. 552, 6.XII.1871, ps. 744-46.⁹²⁷

Lucha y victorias, núm. 556, 8.XII.1871, ps. 7593-94. (PC vol V)

Transtueque liberal, núm. 571, 17.XII.1871, ps. 7794-7796. (PC vol V)

¡Mañana! , núm. 582, 24.XII.1871, ps. 7962-63 (PC vol V)

1872

71 y 72, núm. 1 1.I.1872, p. 2. (PC vol V)

Medrados estamos, núm. 9, 6.I.1872, p. 50. (PC vol V)

¿Quiénes son los frailes?, núm. 14, 10.I.1872⁹²⁸

Rasgo liberal, núm. 19, 14.I.1872, p. 126. (PC vol V)

Un tipo de actualidad, núm. 47, 31.I.1872, p. 93-94. (PC vol V)

La libertad no liberal, núm. 66, 11.II.1872, p. 410. (PC vol V)

La capital de liberalismo, núm. 83, 3.III.1872, p. 622. 11.II.1872, p. 410. (PC vol V)

Cuaresmales. III. La media religión, núm. 102, 4.III.1872, p. 629.⁹²⁹

Cuaresmales. V., núm. 126, 18.III.1872, p. 773⁹³⁰

Tutti Contenti, núm. 265, 29.VIII.1872, p. 1623-24.⁹³¹

Las fiestas de la Merced, núm. 257, 24.IX.1872, 1576.⁹³²

Satisfacción y retorqueo, núm. 271, 3.X.1872, p. 1659

Imparcialidad, núm. 281, 9.X.1872, ps. 1715-16.⁹³³

1873

Del 5 al 17 de febrer el diari va suspendre la seva aparició. El 29 de març de 1873, *La convicción* publica el seu darrer número.

---

⁹²⁷ Aparegut el dissabte anterior a la *Revista Popular* .

⁹²⁸ Article publicat prèviament a la *Revista Popular*.

⁹²⁹ Aparegut prèviament a la *Revista Popular*.

⁹³⁰ Aparegut prèviament a la *Revista Popular*, Signa "F.S.y S. de la *Revista Popular*"

⁹³¹ Des de el 26 d'abril *La Convicción* havia estat suspesa per ordre del Govern Civil de Barcelona.

⁹³² El signa amb les seves inicials. És un article de la *Revista Popular*.

⁹³³ És el darrer article de l'any.

Un paso más, núm. 66, 21.II.1873, p. 389. 11.II.1872, p. 410. (PC vol V)⁹³⁴

La alfonsinada, núm. 72, 25.II.1873, p. 425.⁹³⁵

¡Con orden!, núm. 91, 8.III.1873, p. 541. (PC vol V)

Al vado o al puente, núm. 111, 20.III.1873, p. 661 (PC vol V)

1.3. Llibres, opuscles i fullets (1868-1874)

Hojas de propaganda católica o lecturas Populares, Barcelona, 1869-1974.

Lecciones de teología popular, Barcelona, 1871

Almanaque de los amigos de Pío IX, Barcelona, 1972.

El Zuavo del Papa, 1872.

La secta católico-liberal, versión literal del opúsculo de Mons. Luis Cayetano Segur, Hommage aux jeunes catholiques-libéraux por (...), Barcelona, Librería y Tipografía Católica, 1873.

Manual del apóstol do de la presa , o sea Guía pràctica del individuo de esta sociedad, Barcelona, Tipografía Católica, 1873.

Hojas de propaganda católica o lecturas Populares, Barcelona, 1869-1874.

Ecos del Vaticano, Barcelona, 1874.

Apostolado (brevíssima idea del) de la oración, por... Tipografía Católica, s/d (Biblioteca Popular, consta al catàleg de 1873) N/L

A una señora y a muchas. Tipografía Católica, Barcelona, 188?, 22 p. Bc, BSG.

---

⁹³⁴ Tots els articles de 1873 els signa amb el pseudònim d' "A.B. y C."

⁹³⁵ Article, significativament, no recollit als volums de la *Propaganda Católica*.

Ayunos y abstinencias. La bula, por... Tipografía Católica, Barcelona, s/d. (Biblioteca Popular, consta al catàleg de 1873)

Casa y Casino, Tipografía Católica, Barcelona, 188?, 30 p.

AHCB; BC

El clero y el pueblo. 2ª edició. Tipografía Católica, Barcelona, 1881, 62 p.

AHCB; BC

El Concilio, la iglesia, la infalibilidad, por Tipografía Católica, Barcelona, s/d (Biblioteca Popular, citat al catàleg de 1873) NL

El culto de María, por ... Impr. Miró y Marsá, Barcelona, 1871, Lecciones de teología popular (Biblioteca popular) BCB

El culto de San José, Impr. De Miró y Marsá, Barcelona, 1871, 14 p. Lecciones de Teología Popular, VI. (Biblioteca Popular) BCB

El culto e invocación de los Santos, por ... (Biblioteca Popular; citat al catàleg de 1873)

El protestantismo, de dónde viene y á dónde vá, por... Impr. de la Viuda de Miró y Cia. Barcelona, 1871, 72 p. (Biblioteca Popular) Lecciones de Teología Popular, vol VIII. ERP; BCB

El Purgatorio y los Sugragios, por... (Biblioteca Popular, citat al catàleg de 1873) NL

La Biblia y el pueblo. El pueblo y el sacerdote, por... Tipografía Católica. Barcelona, s/d (Biblioteca Popular; citat al catàleg de 1873) NL

La chimenea y el campanario. Impr. De la Viuda Miró y Cia. Barcelona, 1871, 46 ps. (Biblioteca Popular) ERP

La chimenea y el campanario. Colección Popular, fomento Social. Editorial Vicente Ferrer, Madrid, 1949. BCB

La escuela sin Dios. 1873. NL

La gloria del cielo. Las penas del infierno. NL

La voz de la cuaresma. Librería y Tipografía, Barcelona, 187?, 29 p. BC

La voz de la cuaresma... 2ª edició. Tipografía Católica. Barcelona, 1875, 29 p. BC

Lecciones de teología Popular, por... 3ª edició. Impr. De la Viuda Miró y Cia. Barcelona, (Biblioteca Popular) vol.I: El Concilio, la Iglesia la infalibilidad, 1874. Vol.VIII: El Protestantismo de dónde viene y á dónde vá. 1880 BC

Lecciones de Teología Popular, por... 13 opúsculos. Tipografía Católica, Barcelona, 1876. BCB

Lecciones de Teología Popular, por... Librería y Tipografía Católica, Barcelona, 1882, 12 p. Vol. XV: Las glorias del cielo BCB

Los Malos periódicos, Tipografía Católica, Barcelona, 188?, 22 p. BC; BSG

Manual del apostolado de la prensa. Impr. De Fco. Martín y Cantó. Barcelona, 1872, 94 p. (Biblioteca Popular) BCB

Manual del Apostolado de la Prensa o sea Guía práctica del individuo en esta sociedad, por... 2ª edició. Tipografía Católica, Barcelona, 1873, 84 (12) p. (Biblioteca Popular; 26) AHCB; BC

Matrimonio Civil, por... (Biblioteca Popular; citat al catàleg de 1873) NL

¡Pobres Espiritistas!, Tipografía Católica, Barcelona, 1873, 43 p. (Biblioteca Popular, 1ª serie; 7) AHS; AHCB, BC, BSG

¿Qué falta hacen los frailes?, Tipografía Católica, Barcelona, 1877, 42 p.
BCB,BC,BSG

¿Qué hay sobre el espiritismo?, Cuatro palabras sobre esta secta, por Tipografía Católica, Barcelona, 1872, 69 p. (Biblioteca Popular. 1ª serie 11) AHS, AHCB, BC, BCB, BSG

¿Qué hay sobre el espiritismo?, Cuatro palabras sobre esta secta, por... Tipografía Católica, Barcelona, 1876, 70 p. AHCB, BC

¿Qué hay sobre el espiritismo? Cuatro palabras sobre esta secta, por..., Tipografía Católica, Barcelona, 1892, BC

Ricos y pobres, por Tipografía Católica, Barcelona, 1872, 36 p. (Biblioteca Popular) BCB

Ricos y pobres, por Tipografía Católica, Barcelona,, 1876, 44 p. BC

Ricos y pobres, por 3ª edición. Librería y tipografía católica, Barcelona, 1884, 36 p.
ERP; BC

1.4. Opuscles i fullets probablement traduïts per Sardà (1868-74)

Al soldado en tiempo de guerra por Mons. De Ségur, Tipografía Católica, Barcelona, 1872, 20 p. (Biblioteca Popular, 1ª serie, 12)
BC

*Conversaciones sobre el protestantismo actual, por Mons. De ségur; traducido por un sacerdote, Tipografía Católica, Barcelona, 1872, 276 p. (Biblioteca Popular)*⁹³⁶

BC

*Imitación de María (Libro de la) escrito por un monje premonstratense aleman, y traducido del latín por U.d.de M.*⁹³⁷ (Biblioteca Popular; citat al catàleg de 1873)

La secta católico-liberal: versión literal del opúsculo de Mons. De Ségur por D. Félix Sardá y Salvany, Tipografía Católica, Barcelona, 1875, 106 p.

BC; AHCB

Las maravillas de Lourdes, por Mons. De Ségur, traducida por J. Sardá, Tipografía Católica, Barcelona, Tipografía Católica, 1875, 106 p.⁹³⁸

BC

Veladas religiosa ó instrucciones familiares sobre todas las verdades de la Religión, por Mons. de Ségur, Imprenta Religiosa, Barcelona, 1872

(Biblioteca Popular) BC

---

⁹³⁶ Incloem l'obra a traduïda per Sardà i Salvany amb reserves ja que foren molts, a més de Sardà, els qui traduiren al castellà obres de Ségur. En aquests mateixos anys, per exemple, Josep Morgades (1868).

⁹³⁷ U.D. de M. acrònim de "Un devoto de María".

⁹³⁸ El seu oncle, Josep Sardà i Gavaldà.

2.- Obres de Sardà i Salvany (1875-1916)

Año Sacro, Barcelona, Librería y Tipografía Católica, 1884.

Bien ¿y qué?: reflexiones apara aliento de los débiles y confusión de los malvados en épocas de persecución, Barcelona, Tipografía Católica, 1881.

Caracteres de la lucha actual: por ellos está justificada la conveniencia de las Academias de la Juventud Católica: conferencia leída en la de Barcelona, Barcelona, Librería y Tipografía Católica, 1884.

Conversaciones de hoy sobre materias de siempre, Barcelona, 1899.

Cosas del día, o sea, respuestas católico-católicas a algunos escrúpulos católico-liberales, Barcelona, Tipografía Católica, 1875.

Devota novena a la Virgen Santísima de la Salud, para pedir a Dios por su intercesión soberana el remedio en nuestros males, Barcelona, Librería y Tipografía Católica, 1890.

Discurso leído por D. Fèlix Sardà i Salvany en el congreso Católico de Zaragoza, Barcelona, Tipografía Católica, 1890.

El apostolado seglar, o Manual del propagandista católico en nuestros días. Barcelona, Librería y Tipografía Católica, 1885.

El clero y el pueblo, Barcelona, Tipografía Católica, 1879.

El dinero de los católicos, Barcelona, Tipografía Católica, 1879.

El Laicismo católico: conferencia leída en la Asociación de Católicos de esta Ciudad, Barcelona, Librería y Tipografía Católica, 1885.

El Mal social y su más eficaz remedio: breve conferencia leída en la Academia de la Juventud Católica de Sabadell por su consiliario (...) Barcelona, Librería y Tipografía Católica, 1883.

El Liberalismo es pecado. Cuestiones candentes. Librería y Tipografía Católica, Barcelona, 1884.

El Liberalismo es pecado. Cuestiones candentes. Poliglota Monumental, Establecimiento Tipográfico de la Hormiga de Oro, 1891.

El Liberalismo es pecado. Cuestiones candentes. Librería y Tipografía Católica, Barcelona, 1887. Edició facsímil a cura d'Editorial Alta Fulla, Terrassa, 1999.

El liberalismo es pecado. Publicaciones Cristiandad , Barcelona, 1960.

El Pan del pobre, Barcelona, Librería y Tipografía Católica, 1896.

¡Alto el fuego! *Revista Popular*, núm. 1.331, 11 de junio 1896.370.

El Sacerdocio doméstico, o sea El deber de los padres y amor para con sus hijos y dependientes, Barcelona, Librería y Tipografía Católica, 1882.

Frailes y Monjas, Barcelona, Librería y Tipografía Católica, 1899.

Higiene espiritual, Barcelona, Librería y Tipografía Católica, 1882.

¿Integristas?, Lérida, Imprenta del Diario de Lérida, 1889.

La acción antimasonica, Barcelona, Librería y Tipografía Católica, 1896

Las Diversiones y la moral, Barcelona, Librería y Tipografía Católica, 1876.

La Vida espiritual, Barcelona, Librería y Tipografía Católica, 1900.

Los Frailes de vuelta. Breve y familiar apología de los institutos religiosos, Barcelona, Librería y Tipografía Católica, 1880.

Masonismo y catolicismo : paralelos entre la doctrina de las lógias y la de nuestra Santa Iglesia, católica, apostólica , romana única, verdadera, Barcelona, Librería y Tipografía Católica, 1885.

Mes de juny dedicat al sagrat Cor de Jesús: breu, sencill, practich, acomodat a tota classe de persones, Barcelona, Librería y Tipografía Católica, 1893.

Nimiedades católicas, Barcelona, Librería y Tipografía Católica, 1878.

No puedo dar limosna, Barcelona, Librería y Tipografía Católica, 1892.

Panegírico de Santo tomás de Aquino en su solemne fiesta del Seminario conciliar de Barcelona, Barcelona, Imprenta de la Viuda e Hijos de J. Subirana, 1881.

Propaganda Católica, 12 vol, Librería y Tipografía Católica, Barcelona, 1883-1909.

Propaganda Católica, Libreria y Tipografia Católica, Barcelona, 1924.

Religió i regionalisme, ó Catalunya per Nostre Senyor Jesuchrist: conferència llegida en la Academia Católica de Sabadell lo dia 9 de maig de 1892, Barcelona, Librería y Tipografía Católica, 1892.

Revista Popular, Barcelona, 1870-1916.

Ricos y pobres, Barcelona, Tipografía Católica, 1876.

San Juan de la Cruz: Álbum conmemorativo del tercer centenario de este insigne español, Barcelona, Librería y Tipografía Católica, 1891.

Apèndix II

SELECCIÓ D'ARTICLES REPRESENTATIUS DE FÈLIX SARDÀ I SALVANY, 1871 -1874

Los amigos del pueblo.⁹³⁹

Eres, pueblo querido, una de dos; o muy bueno, o muy bobo. Y si torciendo el gesto me preguntas con qué razones apoyo mi afirmación, voy a responderte con una sola, pero tal vez que vale por ciento, y aún por mil, si demasiado me apuras. En la siguiente: tienes muchos amigos.

¡Válgame dios y su María Purísima! ¡Y cómo son innumerables los que se desviven por tu felicidad y se deshacen dirigiéndote protestas de desinteresado cariño! Gran cosa debes de ser tú, cuando te rodea por doquier tal séquito de aduladores y cortesanos; mucho de tí debe esperarse cuando en tí se fijan todas las miradas, para tí son todos los mimos, a ti vuelan a todas horas ternezas y requiebros, que, por lo repetidos, podrían empezar ya a ser sospechosos á quien no tuviese tu increíble candidez y tu imponderable buena fe. Soberano te han llamado algunos, otros rey, y otros, echando el resto en esa puja de adulaciones, te han saludado dios. Y te has puesto tú tan hueco y tan orondo, y lo has creído todo, todo pueblo querido, dando lugar a que otros, echándola por el lado opuesto, te hayan creído niño, y no sólo niño, sino condenado a eterna niñez. Y no obstante, no eres niño, no; pero tampoco eres dios; ni rey, ni soberano, ni pizca que lo parezca. Eres lo que en frase vulgar y corriente se llama con cierta compasión, un buen hombre.

¿Quieres tu retrato moral? Mírale, pues, ú óyele. Mediana inteligencia, buena voluntad, excelente corazón, ligereza de cascos casi siempre, y de vez en cuando veleidad y rareza. Ni más ni menos. Así se explica que rujas a veces indómito y desencadenado como fiera, o lleves otras en paciencia ser trasquilado como oveja; que seas dócil y blando unas, y testarudo al mismo tiempo sin que des tu brazo a torcer por nada de

---

⁹³⁹ Sardà i Salvany, F., "Los amigos del pueblo", *Revista Popular*, núm. 2, 7.I.1871, p. 9-10.

este mundo. Así se explican tu eterna ilusión y tu eterno desengaño, sin que este mate jamás a aquella, ni aquella pueda jamás impedir que renazca este. Todo se explica con sólo conocerte un poquitillo el humor, y la educación que traes contigo. Más de esta y de aquél, hablando con toda franqueza, ¿quién tiene la peor culpa? Los amigos.

Importa, pues, quiénes lo son buenos y quiénes lo son malos, quiénes te aman por tí sólo y por dios, y quiénes te aman pro sí, y por sus interés y conveniencia. Importa que sepas quiénes tuercen tu excelente natural induciéndole a lo bajo y a lo grosero; quiénes te corrompen para engañarte, engañándote a la vez que explotarte como mina riquísima a disposición siempre del más diestro o del más desvergonzado. Todo esto importa que sepas, y prescindiendo de lo que me propongo decirte en el decurso de esta publicación, si dios la favorece con larga vida, ahí te doy apuntadas por de pronto algunas contraseñas, con las cuales muy ciego serás si no distingues a primera vista los que de veras te quieren bien, de los que te lo dicen de burlas.

Por descontado no es tu amigo el que se empeña en no reconocerte defectos. Los tienes y mayúsculos. Todo hijo de Adán lleva de su primer padre un principio de depravación y de desorden que le inclina constantemente al error y al mal. Y tú cedes muchas veces a esta desconsoladora tendencia. Ayudado por Dios y conducido por la religión puedes vencerla. Empero eres libre, y haces frecuentemente uso pésimo de tu libre albedrío. Esa es la verdad. Quien eso te disimule, quien te llame perfecto, impecable, quien de nada te crea responsable, te engaña, no es tu amigo.

Ni lo es tampoco el que, reconociendo en ti esa funesta tendencia que debes contrarrestar, la fomenta por todos los medios posibles, procurando ahogar en ti los gérmenes de la virtud y los elevados pensamientos que conserva aún como lejano recuerdo de tu primer estado de inocencia, y como restos de un patrimonio divino no del todo malbaratado. No es pues, tu amigo quien te excita a la lujuria con escandalosos espectáculos, quien te convida al can-can deshonesto o al lascivo Mabilie, o a los impúdicos cuadros al vivo. No es tu amigo quien te da a leer novelas en que se derrama a torrentes la obscenidad, y cuyas páginas y cuyas láminas no puedes mirar sin deshonorar y corromper tu alma. No es tu amigo quien se burla de la inocencia de tus

hijos, del pudor de tus hijas, de la castidad de tus madres de familia y de las leyes santas de la fidelidad conyugal. No, porque no puede ser tu amigo quien te envilece y te degrada, por más que todo esto intente con frases cultas y esmeradas a favor de una literatura encantadora. No, ese es tu peor enemigo, no le abras la puerta de tu honrado hogar, no le franquees el asilo en donde gozan tus hijos e hijas la paz de la inocencia y de la virtud. Envenenaría su alma, y haría corrompida y miserable y desventurada su hermosa juventud.

Tampoco es tu amigo quien excita tus odios y tus insensatos furores. Vivir es amar, pueblo mío, hermano mío: vivir es amar: el odio es el infierno. No escuches la voz que te atiza contra la autoridad, o contra la riqueza, o simplemente contra cualquiera de tus prójimos.

No es tu amigo quien procura hacerte concebir en tu corazón groseras envidias, pintándote cuadros de felicidad que son mentira, pues ni para el rico ni para el pobre es posible en este mundo otra felicidad que la de la resignación. Sufrirás pueblo mío, aunque tengas en tu bolsillo los millones de Rostchild. Quien te diga, pues, al oído, o en la plaza pública o en el club: ¡repartamos lo ajeno y serás feliz! Te engaña miserablemente. Pídele a Dios fortuna honrada: si te la diere dále tú por ello las gracias; si no te las diere bendice su voluntad.

No es tu amigo quien te enseña a despreciar lo respetable y a vilipendiar y cubrir de lodo lo que es superior a tu condición. Eres padre tal vez, ¿y con qué derecho exiges respeto a tus canas, si ultrajas tú al sacerdote o al magistrado, y te gozas en verlos en caricatura, bien sea en el papel o bien en la escena?

No es tu amigo quien te habla sin cesar de derechos que jamás, jamás podrás ejercer, olvidándose de predicarte deberes que siempre, siempre tendrás que cumplir. Bajo cualquier forma de gobierno, serás siempre ciudadano, ¿y qué es siempre un ciudadano sino un esclavo de la ley? ¿No está por ventura la verdadera libertad de cada uno?

Ni en un siglo acabaría mi lista, si tuviese que hacértela de todos los que, llamándose amigos tuyos, son para ti pura y simplemente traidores. Algo más de eso diré en otra ocasión. Ojo, mucho ojo, pueblo querido: y si alguna vez, y esas serán muchas, me llamo amigo tuyo, examíname bien a la luz de esta candela que en la mano te he puesto, y que no es otra que la del sentido común ilustrado por el catolicismo. Verás entonces si yo y los que desde estas humildes páginas te hablamos cada semana merecemos o no con más razón que otros muchísimos el honroso dictado que encabeza este artículo.

F.S.y S.

Los malos periódicos ⁹⁴⁰

Creo, lector, que, si Satanás hubiese de encarnarse en algo digno de su perversidad y de su odio a Dios y al género humano, encarnaría en un mal periódico. Recorriendo con la imaginación lo mucho malo que sobre la haza de la tierra ha vomitado el infierno, desde el pecado de Adán hasta las blasfemias de Suñer, nada encuentro tan diabólicamente corruptor como un periódico impío. Así también deben de haberlo conocido los enemigos de nuestra fe y de la felicidad del pueblo cuando tan buena maña se han dado en llenar el mundo de esta funesta mercancía. Nuestra celosa Autoridad eclesiástica acaba de prohibirnos la lectura y retención de uno por mil conceptos execrables: la Humanidad; y el que sea católico ha de acatar en esto como en toda voz de la Iglesia so pena de dejar de serlo. No quiero entrar, pues, en el examen y censura de aquel inmundo papelucho, que harto juzgado queda con haber merecido los anatemas de la Iglesia católica. Pero el género abunda, mi buen lector, y del mismo modo que no son los solos ladrones los que van al presidio, pues no pocos andan y triunfan por calles y plazas, así no sólo es enemigo tuyo y de tu fe el periódico prohibido por la Iglesia; muchos llevas cada día entre manos merecedores de tu execración. Voy, pues, a hablarte en general de los malos periódicos.

El periódico se reduce a cuatro o más páginas de papel, bien o mal redactadas, peor o mejor impresas, que se introducen cada mañana en el hogar, en el taller o en el almacén de tres, cuatro o cinco mil hijos del pueblo. El periódico es pues, un huésped que admities todos los días en tu casa, para comer con él desde el desayuno hasta los postres de la cena, para que con el mismo conversen familiarmente, íntimamente, tu mujer, tus hijos y tus dependientes. Es un desconocido a quien abres cada día la puerta para que una vez dentro de tu habitación diga lo que se le antojare, enseñe lo que convenga o no convenga, instruya o desmoralice, sin que nadie le vaya a la mano. El tal desconocido puede contarle hoy a tu hija una anécdota infame que robará a su corazón la inocencia, y hará salir a su rostro los colores de la vergüenza. Puede enseñar a tu hija a despreciar a Dios, a ridiculizar al sacerdote y a sacudir el yugo de los santos deberes

---

⁹⁴⁰ Sardà i Salvany, F., "Los malos periódicos", *Revista Popular*, núm. 13, 23.III.1871, p. 97-98.

de la familia. A tu dependiente le dirá tal vez que es necesaria la emancipación del obrero y el exterminio de los tiranos como tú, que ejercen la feroz tiranía de ser más ricos que él o más industriales. Predicará, en fin, lo que le diere la gana en verso, en prosa, en gacetillas ligeras, o en graves artículos, en cuento, en historia y aún en anuncios, que el diablo es tan sagaz que hasta de esto sabe sacar su provecho el maldito, Y tú descansarás tan tranquilo en la seguridad de que diste a los tuyos excelente educación, de que en casa no falta el rosario, y se va a misa los días de guardar, y se observan todos los mandamientos. Y ¡no adivinarás de dónde le vino a tu hijo aquel arranque de insubordinación o aquella máxima perversa que le oíste, o a tu hija aquella desenvoltura o ligereza de cascos que te van volviendo tan desemejante a su madre! ¡Cáspita con los cortos de vista! ¡Y averiguarás solícito con quien se acompaña el muchacho en sus juegos, o a quién mira la niña o a quién deja de mirar, sin tener en cuenta que aquellas cuatro páginas del mal papel que cautelosamente se te introducen por debajo la puerta pueden ser la verdadera causa de todos tus disgustos!

Todo este peligro tiene un periódico malo. Pero ¿cómo, me dirás, puedes caber en ser tan insignificante tanta malicia? Sencilísimo. ¿Has oído decir lo del refrán de que la gota cava la piedra? Pues bien, el periódico ruin es una gota también, pero una gota de veneno corrosivo capaz de hacer mella en los corazones de mejor temple, sobre todo si los hallas desprevenidos; es una gota, pero gota que cae sin cesar cada día, cada día, sabiendo que la constancia, así en el bien como en el mal, obra prodigios. Y si el periódico, con ser moralmente perverso, sabe presentarse con los atavíos del buen decir y con el atractivo del gracejo, es entonces gota de veneno azucarada que tragarán no sólo con facilidad, sino hasta con delicia, cuantos en el mundo suelen no guiarse con otro criterio que el de paladar, que son innumerables.

¡Espanto causa pensar con qué ligereza se abren las puertas del honrado hogar a ese enemigo doméstico, silencioso autor de la mayor parte de los desastres morales que lamentamos en la patria y en la familia! ¡Irrita la glacial indiferencia con que padres bonachones miran en manos de sus hijos o en el taller de sus dependientes aquellas páginas venenosas en que se enseña el desprecio de todo lo respetable, desde la suprema autoridad de Dios hasta la de sus últimos delegados en la tierra! Y a una

observación cualquiera que sobre esto se haga se contesta con la mayor tranquilidad, y soltando tal vez la carcajada: ¡Oh! ¡Es un periódico! ¿Quién va a hacer caso de los periódicos? ¡No seáis intolerantes!

Tú, lector, has sido también acaso uno de los cortos de vista a quien así he oído hablar. Y has abierto diariamente la puerta de tu domicilio a alguno o algunos de esos desconocidos dispuestos a envenenar el corazón de tus hijos, que por otra parte quisieras conservar tan puros e inocentes. Y no sólo les has abierto la puerta, si no que les has invitado, y les has dado dinero encima para que viniese a ejercer entre los tuyos su negro oficio de corromper. ¡Infeliz!

Pero vos, señor Popular, anatemizado los malos periódicos parece envolvéis en vuestra excomuni6n mayor a todos indistintamente. El género abunda, habéis dicho; ¿Cómo he de distinguir, pues, el legítimo del averiado? ¿Qué marca distingue a ese contrabando? La pregunta o las preguntas están, lector curioso, muy en su lugar, pero las contestaciones lo necesitan mayor del que me conceden mis amigos en la presente Revista. Ten alguna paciencia, y sobre esto prométote otro artículo que pueda arder en un candil. Allí verás pintados con sus pelos y señales los malos periódicos, que quienes debes guardarte como del mismo diablo que en ellos te viniese empapelado. Salud, entre tanto, y hasta la próxima.

F.S. y S.

Los malos periódicos II ⁹⁴¹

En mi primer artículo sobre esta materia te prometí o lector, algunas señas con que distinguir fácilmente a los periódicos de buena ley de los perversos o averiados. Tarea importante y de urgente necesidad en los tiempos que vivimos, pero también enojosa hasta cierto punto, y repugnante y antipática según como se la considere. A más de cuatro lectores véoles torcer el gesto, y arrugar la frente doliéndose de que un periodista (que lo soy, aunque indigno) se meta a acusador de algunos de sus colegas, denunciándolos a la opinión pública como sospechosos y excitando contra ellos la indignación de las gentes honradas.

Tremenda es la imputación y bastara ella sola para que soltase yo al momento la pluma cual si quemase mis dedos, a no estar persuadido, y mucho, de que no me coge de frente ni de través el feo dictado de delator. No, porque no voy a designar personas: ni siquiera aludiré a periódicos determinados. Si alguno por desgracia se halla comprendido entre los que yo reprobaré como detestables, conste que no soy yo quien tengo la culpa. En su mano está no caer bajo la censura de los que como yo reprobaban con franqueza lo que merece ser reprobado.

Los malos periódicos divídanse en dos clases: la de los descarados y la de los hipócritas. La primera es poco abundante, y por muchas razones la menos temible, La segunda es numerosa y por distintos conceptos la más funesta.

Descarados: llamo así a los que paladinamente y sin rebozo manifiestan el plan de combatir la Religión y las buenas costumbres. Los tales suelen negar claramente a Dios, a Cristo, y a la Iglesia; en religión suelen ser ateos, en moral sensualistas, en política demagogos, en economía apóstoles del sensualismo. El odio a Dios y el odio a la sociedad suelen ser las musas ocultas que inspiran sus venenosos artículos; la obscenidad y el escándalo su salsa y sus recursos oratorios. No se sabe de ellos a punto fijo si corrompen las costumbres para extraviar las inteligencias, o si viceversa,

---

⁹⁴¹ Sardà i Salvany, F., "Los malos periódicos", *Revista Popular*, núm. 17, 22.IV.1871, p. 129-130.

pervierten las inteligencias para corromper las costumbres, de tal suerte andan allí a una revueltos el error y la inmoralidad.

No es simpática esta especie; su deformidad la hace repugnante aún a los más desalmados. Los que con tales armas procuran combatir la Religión y la moral muéstrense verdaderos aprendices en el oficio; suelen ser jóvenes inexpertos, o viejos a quienes el furor ciega hasta el punto de desconocer los más triviales rudimentos de la estrategia. Acostumbran aparecer únicamente en épocas de público trastorno; no escriben para la discusión, ni siquiera para la lectura sosegada, sino para producir la impresión del momento, o para desahogar la bilis largo tiempo comprimida. Se les conoce hasta por el título, y respecto de ellos es imposible la equivocación. Su vida suele ser corta: agotado el diccionario de los insultos y de las desvergüenzas, vuelven como la serpiente al antro de donde salieron, sin dejar al parecer rastro ni huella.

¿Quién no ha tenido la desgracia de alcanzar alguno o algunos de estos periódicos los últimos años? ¿Quién no los ha leído con verdadero estremecimiento, cual si el veneno que de sus columnas chorrea debiese matar con solo el contacto? Todavía circulan entre nosotros tales monstruos de perversidad, introduciéndose con preferencia en el taller del pobre, porque saben que la víctima está allí más desprevenida, y la caza es por consiguiente más segura. Y la verdad, esta es segura solo porque aquella está desprevenida.

¡Rasgad, rasgad, hijos del pueblo, la página impía que os dice lo que jamás en vuestra vida quisierais darles a vuestros hijos y a vuestra mujer! ¡Rasgad el papel infame que intenta haceros fáciles predicándoos el odio como el único sentimiento digno de vuestro corazón! He paseado con horror mis ojos por estas producciones del infierno y no he podido hallar otra palabra con que compendiar sus horribles doctrinas que esta: aborrecer. Aborrecer a Dios, porque refrena mi fiero antojo; aborrecer a la Iglesia, porque me habla de Dios, aborrecer a la autoridad, porque me obliga a obedecer la ley; aborrecer a los ricos, porque no he sabido o no he podido hacerme del número de ellos. Aborrecer, en una palabra, todo lo que sobrepuje de una línea el bajo nivel de mis ruines sentimientos. ¡Y eso a título de dignidad, de emancipación social y de no sé

cuántas otras cosas! ¡Y con esto se pretende educar al pueblo, ilustrarle, ennoblecerle, redimirle, emanciparle! ¡Falsos apóstoles! ¡Mirad en Francia vuestra obra! ¡Mirad a esa nación y a ese pueblo, sin Dios y sin ley; desgarrándose a sí mismo las entrañas en el ciego delirio de la desesperación provocada por ochenta años de lectura subversiva! Y el ariete que ha logrado conmovir hasta los cimientos aquellos poderosos edificios, no lo dudéis, es en primer lugar el periódico ruin.

Pero no es sólo el periódico descarado á quien hay que hacer merecida justicia. Cábele la parte mayor por su mayor grado de perversidad al periódico hipócrita. De esta hablaremos otro día.

F.S. y S.

Los malos periódicos III⁹⁴²

El periódico malo por excelencia es el periódico hipócrita. La casta abunda; señal evidente que el enemigo ha conocido desde lejanos tiempos ser esta el arma más poderosa que podía esgrimir contra la verdad. El periódico impío es arrojado con desdén o con indignación por el hombre a quien las pasiones o los errores no han acabado de corromper completamente; de donde se sigue que, por regla general, el lector de un periódico descaradamente perverso poco tiene ya que perder en punto a moralidad y sanas creencias.

No así con el periódico hipócrita. Este es una celada, un lazo, constantemente tendidos a la gente de bien; es una emboscada pérfida escondida al abrigo de frases moderadas, y quizás, quizás, devotas y compungidas; es un arma cargada con pólvora sorda que hiere y mata sin ruido, sin que la víctima haya podido muchas veces precaverse, y, lo que es peor, sin que frecuentemente ella misma se aperciba del daño recibido. El efecto del periódico hipócrita es lento como el de ciertos venenos que debilitan paulatinamente, y dan al estrago que causan todas las apencias de una enfermedad natural. El desdichado que de buena fe traga diariamente la toma funesta que cautelosamente le va administrando desde su redacción un enemigo sagaz, siente entibiarse insensiblemente sus creencias; el fervor de otros días va pareciéndole exageración mujeril; los generosos arranques del alma cristiana parécenle ya rasgos de grosera intolerancia. El mísero envenenado no acierta a ver la mono infame que va pagando en su corazón todo el fuego de las convicciones arraigadas, para darle en su lugar cierta condescendencia (hoy muy en boga) con todas las opiniones, que así empieza a llamar a él a las creencias; cierto justo medio como excelente criterio en todas las polémicas; ciertos respetos por los derechos del libre-pensamiento, no muy avenidos con la caridad evangélica que manda, si, amar a los adversarios pero también aborrecer con odio cordial sus perniciosos errores, y detestarlos y combatirlos sin tregua.

---

⁹⁴² Sardà i Salvany, F., "Los malos periódicos", *Revista Popular*, núm. 19, 6.V.1871, p. 145-146.

La sociedad actual, atosigada por el influjo de periódicos hipócritas, débiles, lectores míos, su decaimiento moral, su falta de convicciones sinceras, su profunda indiferencia para todo lo que no sea cuestión de intereses materiales. ¡Ah! ¡Pluguiese al cielo que todos los periódicos hostiles a la verdad estampasen cada día al frente de sus números el satánico “guerra a Dios”, que sólo unos pocos han tenido la franqueza de proferir! ¡Cuántos espíritus, hoy traidoramente seducidos, rasgarían con horror el impío artículo que hoy sin escrúpulo devoran! ¿por qué no han de tener nuestros enemigos la franqueza del mal, como tenemos nosotros la franqueza del bien? ¿Por qué? ¿Quieres saberlo lector? Apuntado te lo dejé en uno de mis anteriores. Porque el diablo, que es muy listo porque es muy viejo, sabe de estrategia como cien Moltkes y mucho más.

Medrado estoy, señor Popular, y ahí donde me ve, póneme vuestra merced con esta advertencia en muy buen aprieto. Si tan listo y tan disfrazado anda culebreando el enemigo entre nosotros, será cosa de que andemos los hijos del pueblo siempre recelosos y desconfiados, sin atrevernos a tender la mano a periódico alguno que no muestre antes el visto bueno del fiscal eclesiástico. ¡Y digo! ¡Benditos están los tiempos para censuras y fiscales! Al vapor se escriben los periódicos, o me los dan en plazas y paseos, y léolos yo al vapor, sin tener tiempo de meterme en profundas investigaciones. Y luego, si el veneno anda allí tan desleído o tan azucarado, ¿quién diablos se libra de él como no tenga muy finos paladar y olfato?

¡Decididamente quieres, lector sencillo, algunas reglas prácticas para discernir en lo posible a los enemigos de los amigos en este campo de batalla de la prensa periódica? Vaya en gracia, pues; voy a ser franco, y, como dice el refrán, a quien Dios se la diere San Pedro se la bendiga.

Mas como la materia tiene sobrada importancia para que se la trate de corrida, y como así debería hacerlo si tratase de dártela toda en el presente artículo, pongámosle a este punto final, y guardemos lo restante para el próximo, que será el último de la serie.

F.S. y S.

Los malos periódicos IV⁹⁴³

¿Quién es capaz de describir el periódico hipócrita? ¿A quién se le ocurrirán, para presentarlos en lista, los miles y un disfraces de que echa mano cada día para seducir a los incautos y obtener entre ellos cierto crédito de honradez, cierta reputación católica que le permita ser introducido como amigo, allí donde precisamente desea ejercer en mayor fervientes protestas de religiosidad (a toda prueba), de sumisión a la Iglesia, de respeto a su Cabeza, que constituyen tal vez la máscara de sus siniestras intenciones? Voy a describirle, lector curiosísimo, dos tipos de esta familia infernal, en ellos verás reunidos los rasgos y distintivos que caracterizan a todos los demás.

Con en todos los ramos de la humana industria, hay aquí una división que señalar; la de los torpes y la de los hábiles. El hipócrita torpe se conoce a la legua; a cada paso que da levántasela por su descuido una punta u otra del disfraz y descubre sus interioridades. El hipócrita hábil es más reservado; rara vez se le coge desprevenido; hay que sorprenderle con gran cautela, hay que observarle por mucho tiempo y con gran detención, haciéndose cargo de todos sus detalles, para llegar a conocerle a través del antifaz.

¡Mírale al hipócrita torpe! Encabeza su número con las Cuarenta Horas, Corte de María y Santos del calendario. Tiene su sección de anuncios religiosos, e inserta con frecuencia descripciones de los actos de culto más extraordinarios. Esto es el barniz, la máscara, la saya de fraile que le cubren. ¿Quieres ver el rostro verdadero y los cuernecitos de Satanás, asomando detrás del negro capuz? Lee la gacetilla, las correspondencia, el fondo; a caza siempre de anécdotas que puedan poner en ridículo el buen nombre de un ministro del altar, elogios a todas horas para toda disposición legal que tienda a mermar la legítima influencia de la Iglesia sobre la sociedad, en todo conflicto entre la Iglesia y la revolución siempre dando su voto favorable a la revolución y condenando las demasías (así las llama) de la Iglesia. Abogado incansable del matrimonio civil que la Iglesia ha condenado, campeón decidido de la inicua desamortización que tiende

---

⁹⁴³ Sardà i Salvany, F., "Los malos periódicos" *Revista Popular*, núm. 22, , 27. Sardà i Salvany, F., "Los malos periódicos", *Revista Popular*, núm. 13, 23.III.1871, p. 97-98.1871, ps. 169-70.

envilecer la obra de Dios, rabioso enemigo de las órdenes religiosa, que son las niñas de los ojos del Catolicismo, no hay patrañas que no invente, ni escándalo que no propale, ni calumnia que no halle acogida en sus desvergonzadas columnas. Uno de los tales difamó hace poco en una de sus correspondencias a dos ilustres comunidades de Paris. Si lo que en aquella asquerosa página se dijo de ilustres señoras y distinguidos caballeros se hubiese dicho de la madre y de la esposa y de las hijas del periodista, este hubiera acudido a los tribunales o hubiera desafiado a muerte al autor de tan grosera villanía. Pero como el ultraje es un periódico, y los ultrajados visten hábito de religión, el que autorizó en el suya la vil calumnia pasea tranquilamente y sin rubor por las calles como los demás hombres honrados. En nombre de la moral siquiera sea la universal o revolucionaria, en nombre del decoro público, en nombre del derecho que tiene cada uno en su fama, dígolo hoy en alta voz para que todos me oigan y para arrancarles la ilusión a muchos crédulos lectores. Las Cuarenta Horas, el Santo del día, la visita de la corte y los anuncios religiosos del que a 'si se porta no son sino máscara torpe y mal disimulada del odio más feroz contra el catolicismo!

O sino, dígaseme con lealtad y franqueza: ¿se puede ser católico y andar espiando, acechando, aprovechando a todas horas todas las ocasiones de vilipendiarle y hacerle una guerra mortal al Catolicismo? ¿Se puede ser católico y cantarle todo el día el trágala a la Iglesia de Dios? ¿Se puede ser católico y estar cada día al lado de sus enemigos en esta fiera lucha que está sosteniendo hoy de un confín a otro de Europa? ¿Se puede ser católico antes de reunirse, y burlarse de su suprema autoridad un vez reunido, y declarar guerra sin cuartel a sus decisiones después de promulgadas? ¿Se puede ser católico con estas condiciones? Puede que sí, pero no de nuestro catolicismo, no del Catolicismo del Papa, no del Catolicismo de Cristo-Dios.

La falta de habilidad de alguno de nuestros cofrades en este particular raya en lo increíble en Semana Santa: para condescender con el sentimiento dominante en aquellos días de religión, cantan plañideras endechas a la muerte del Salvador y dedican artículos lacrimatorios a sus santa pasión, en aquellas mismísimas columnas en que ultrajaron días antes a la Iglesia fundada a costa de la preciosísima Sangre derramada por aquel mismo Salvador en aquella pasión misma. Cargue el diablo con tanta piedad y

con tan desacostumbrados fervores. A mi solo se me antoja citar ahora un recuerdo que le viene a mi asunto como un cirio a un altar. Cuando Satanás en la vida de los Padres del desierto se transformaba en austero solitario para seducir a aquellos insignes penitentes, hacíalo a las mil maravillas, oraba con ellos, y aún tal vez les ayudaba a cantar una mística salmodia. Pero rara vez se engañaban aquellos varones de Santa memoria. Pronunciaban el nombre de Jesús, y a ese poderoso conjuro perdía la calma el maligno disfrazado y marchábase, rabo entre piernas, asordando la soledad con sus terribles aullidos. Los católicos de hoy tenemos una palabra poderosa con que arrancar máscaras a satanás cuando se nos presenta en hábito de periodista católico. Echadle a las barbas la palabra Papa. Ese santo vocablo le abrasa la piel, como al diablo el agua bendita. Veréisle enfurecerse, perder en un punto los estribos, soltar la blasfemia revolucionaria. Entonces habéis logrado vuestro intento: habéis descubierto, como dice el refrán, que “bajo el sayal hay “ habréis echado por el suelo la careta de un hipócrita torpemente disfrazado.

Pero, ¿y a la del que se disfraza con habilidad? El asunto es abundante. Proseguirémoslo en otro número.

F.S. y S.

Los malos periódicos V⁹⁴⁴

No te sulfure, lector de mi ánima, al leer otra vez el epígrafe de este artículo. No te cansaré más con él. Es el último de la serie muy a gusto mío suspendida hace cuatro semanas por materias de más urgente necesidad.

Desde mi último, en que te puse de manifiesto las trampas y bellaquerías del periódico hipócrita torpe, ¿cuántas veces habrás tenido ocasión de ver aplicadas en la práctica las observaciones que te hice? Verdaderamente ha sido una mala temporada la última para los periódicos hipócritas. El que en estos últimos días no los haya conocido a fondo, bien puede resignarse a la idea de que Dios no le ha dotado de los mayores alcances. ¡Cuánta rabia no se ha dejado entrever, por ejemplo, a través de ciertos vanos escrúpulos de legalidad! ¡Figúrate tú que hasta hubo un periódico de orden, sí, señor, católico si hemos de creerle a él, que se lamentaba de que los vecinos de Barcelona hubiesen disparado cohetes en obsequio del Papa por estar prohibido en las ordenanzas municipales! ¡Oh santo respeto a la ley! ¡Oh torpes máscaras!

No es de los tales de quienes quiero hablar en este día. Dejemos ya en paz y honrosamente retratados a los periódicos hipócritas torpes. Quiero hoy ocuparme del periódico hipócrita hábil. Es difícil de retratar. Por más que se le aplique cien veces la máquina fotográfica, tiene tal destreza en ladearse, y toma tantas y tan variadas actitudes, que no se sabe por dónde cogerlo. Es necesario hallarse desprevenido, y esto sucede poquísimas veces, porque es hábil. Así que difícilmente puede darse con exactitud su perfil; bastante se hará con apoderarse de alguno de sus rasgos más salientes, para que sirva como de contraseña para reconocerle.

La máscara del periódico hipócrita hábil suele ser en primer lugar la moderación. Vean Vds. Es moderado, templado y comedido hasta en la defensa de su fe atacada con frenesí y furor por sus enemigos. En el asalto de una combatida fortaleza él no se pondría de parte de los sitiadores, no, jamás; limitaría a recomendar la calma, la

---

⁹⁴⁴ Sardà i Salvany, F., "Los malos periódicos", *Revista Popular*, núm. 27, I.VII.1871, p. 209-10.

moderación y la templanza a los combatidos. A los primeros no les vituperaría la fiereza del ataque: ¿por ventura no están en su derecho legal? Pero a los defensores les tacharía de execrable sinrazón el vigor de la defensa. Una revista salía a la luz en España poco antes de la última revolución. No quería pasar por anticatólica. Estaba magistralmente pensada y magistralmente escrita. Águilas de ojeada muy certera descubrieron en ella, al través de sus habilidades, el odio más profundo contra el Catolicismo. No se engañaron. Al romper la revolución sus diques, los autores de aquellos sesudos artículos fueron los que hicieron derramar las primeras lágrimas a la Iglesia española. Eran hipócritas hábiles.

El tipo que estoy sacando a la vergüenza suele tener, en segundo lugar, una palabrita que es la clave de todas sus operaciones y el secreto de todos sus equilibrios en la cuerda floja. Esta palabra, dulce, blanda, acomodaticia, es la gran palabra de hoy, la gran palabrea del siglo, la palabra compendio de todo el sistema filosófico de ciertas gentes. Esta palabra no es nombre ni es verbo, es una simple conjunción, que ningún gramático reaccionario hubiese soñado llegase a tener con el tiempo tal importancia. Esta palabra mágica es el *pero*. Un *pero*, soltado a tiempo y con habilidad, es el admirable comodín con que se sale de todos los apuros y se contenta a todo el mundo. Con él se puede hacer, no como Jano, cara a dos, sino cara a ciento, como no imaginó jamás la mitología, con un buen *pero* se unen cosas al parecer perpetuamente irreconciliables, como son el espíritu católico y el revolucionario, el amor a la Iglesia y el entusiasmo por sus opresores, etc. Se puede decir, como se decía no ha mucho: El Papa está en su derecho al convocar un concilio pero no conoce que los tiempos no están para eso. Lo de Víctor Manuel es una villanía, pero el *Non possumus* del Papa es una terquedad. La Iglesia ha sido la gran revolucionaria del mundo, pero en el siglo actual no debiera oponerse a la corriente de las ideas. ¿Quién no ha leído estas y otras frases por el estilo? ¿Quién no conoce a alguno o algunos de sus periódicos sabios, que se erigen en intermediarios y amigables componedores entre la Iglesia y Satanás, dando lecciones a uno y a otro, y lamentando melodramáticamente que por no seguir sus prudentes consejos se perjudiquen a la causa de la fe, que ellos indudablemente defenderían mejor que los mismos encargados de defenderla? ¿Qué es un catolicismo con *peros*,

sino un catolicismo mutilado? ¿Y qué es un catolicismo mutilado sino un catolicismo falso? ¡Maldito pero, gran encubridor de traiciones y apostasías!

En tercer lugar (y van tres señas) el periódico hipócrita hábil suele tener gran horror á llamarse católico a secas. No le importa que le llamen católico con tal que se le añada algún calificativo que disminuya o temple la acidez y crudeza de esta palabra. Notadlo bien. Pocos se han fijado en esta particularidad, y no obstante, es un dato importantísimo. ¿Cuál puede ser la causa de este empeño tenaz en apropiarse un catolicismo del de los demás católicos? ¡Cuánto me extendería sobre este particular! Me lo veda la severidad del lema que estampa cada día la *Revista* en su primera página. Coste sólo que no hay más que un catolicismo; el que además de esta divisa que lo dice todo, quiere distinguirse en Religión con otra, ha de hacerse por necesidad sospechoso a sus hermanos. Derecho da para que se dude si tiene la fe de todos, el que rehúsa llamarse sencillamente con el apellido de todos.

¡Lástima grande que muchas veces se nos presenten envueltos en este odio grupo no solo los hipócritas sino también sus víctimas; no sólo los seductores, sí que los seducidos! Efectivamente. Sucede con frecuencia que con la mayor buena fe hacen causa común con los hipócritas hábiles muchos de cuyas sanas intenciones es imposible dudar. Instrumentos inconscientes de una vasta conspiración anticristiana, dan muestra en ciertos momentos de verdadero amor a la santa causa que defendemos, y bátense por ella como bravos. ¿No es por lo mismo más sensible verlos separados en otros casos de la corriente genuinamente católica, y miserablemente envueltos con el tropel de sus enemigos? ¿No es esta la historia de algunos nombres brillantes de quienes no se sabe a punto fijo si son mayores los servicios que han prestado a la Iglesia católica o a las alegrías que han dado a sus enemigos? Buena fe que podrá excusar sus almas ante el para las de su prójimo que el furor de los más descreídos. Guárdate de unos y otros, pueblo mío; y los rasgos que bien o mal te he dibujado no te dejarán engañar. Recuerda a todas horas para tu provecho y para el de tus hijos que el periódico impío, bien pertenezca al grupo de los descarados, bien al de los hipócritas hábiles o torpes, es siempre tu peor enemigo. Es el arma privilegiada de Luzbel en el presente siglo, es el gran conductor eléctrico de toda la electricidad infernal que conmueve en estos días al

mundo. Quítese los periódicos impíos y el mal habrá perdido en un momento sus más decididos apóstoles, y la sociedad civil sus más peligrosos agitadores, y la familia cristiana el ariete que a todas horas le está sacudiendo y que acabará por cuartearla. Por esto he dedicado a tan importante materia estos cinco artículos.

F.S y S.

¡Adelante!⁹⁴⁵

Los católicos de Barbastro y su comarca acaban de celebrar una peregrinación magnífica, imponente, al santuario de Pueyo, uno de los más venerados del reino de Aragón. Más de quince mil personas fueron allá en procesión el domingo 3 de abril, fiesta del Patrocinio de San José, a orar por el Romano Pontífice oprimido y a dar público testimonio de su entusiasmo religioso. Nuestros lectores hallarán en este acontecimiento. A mi sólo me toca hoy discurrir sobre él, y ofrecer a todos los católicos de España las reflexiones que me ha sugerido.

En esto como en otras cosas pertenecientes a la Religión debimos llevar la delantera, y en esto como en otras cosas nos vemos obligados a ser simples imitadores. Las romerías a los santuarios célebres vienen celebrándose ya desde mucho tiempo por el pueblo, en favor del Romano Pontífice, en Bélgica y Alemania, y aún en la protestante Inglaterra y en los Estados Unidos. Circunstancias especiales, que no es del caso consignar aquí, nos han hecho permanecer hasta ahora mudos espectadores de tan hermosos ejemplos. Los aragoneses han sido los primeros en romper el silencio. El primer ensayo ha sido brillante. ¿Por qué no ha de oírse en toda España un grito de ¡Adelante!” ¡Que a todos nos mueva a continuar lo comenzado; un grito de ¡Adelante! Que levante en peso aldeas y ciudades hacia los lugares que en nuestro suelo han hecho célebre la fe, la historia o la tradición? ¿Qué nación más favorecida que la nuestra con excelentes condiciones para este objeto? ¿Qué pueblo en el globo tiene santuarios como los de Montserrat, de Zaragoza, de Santiago de Galicia y de Covadonga? ¿Qué pico de los nuestros no luce como espléndido coronamiento una ermita, ó que valle no la esconde entre sus verdes enramadas?

La romería católica tiene dos objetos elevadísimos, que la hacen en todos tiempos, y hoy más que en otro alguno, recomendable. La oración y la manifestación.

---

⁹⁴⁵ F.S. y S., “¡Adelante!”, *Revista Popular*, núm. 20, 13.V.1871, ps. 153-54.

La oración individual es poderosísima, pero Cristo ha prometido escuchar con mayor atención la colectiva. La oración de muchas se presenta al trono de Dios con el sello de la unión, que ha hecho de muchos corazones un solo corazón para dirigirla, y Dios ama con preferencia esta unión de corazones movidos hacia Él por una misma fe, sostenidos en Él por una misma esperanza, ligados con él por un mismo lazo de caridad: y esta oración de todo un pueblo es por lo mismo más fervorosa, que también en el orden moral como en el orden físico los corazones se alientan con el contacto mutuo, y se comunican uno a otro su fuego y sus latidos. Y esta oración de todo un pueblo confiada a la intercesión eficaz del Patrono o Patrona a quién se profesa particular veneración, ¿Cómo no salir por necesidad más encendida y ardiente que la que en circunstancias ordinarias dirige a Dios cada alma aislada desde el fondo de su soledad?

La manifestación es otra ventaja de la romería católica. La manifestación ha sido siempre utilísima; hoy es de todo punto indispensable. En nuestro siglo vivir es manifestarse. Nada ni aún el furor de nuestros eternos enemigos, puede sernos tan perjudicial como la inacción y el quietismo. Manifestémonos para contarnos: si nos convenciésemos de que somos los más no nos arredrarían con tanta facilidad nuestros perseguidores, que son los menos. Manifestémonos para conocernos; si procuramos que salgan al público todas las caras, presto quedarán deslindados los campos: en toda guerra no es poca ventaja conocer bien a los enemigos. Manifestémonos para obligarnos; una vez hubiéremos ofrecido en público nuestro alarde de católicos ya nonos será lícito retroceder sin mengua; el mismo amor propio nos forzará a ser consecuentes, si algo vale aún esta asendereada palabra.

Y ¿qué es manifestarse? Y ¿Que ha de ser sino hacer uso siempre y en todas partes de todos los derechos que la ley nos conceda? Combatir en todos los terrenos, aún en los menos favorables a nuestra causa. Cada siglo tiene su fisonomía, y las luchas de la Iglesia ofrecen en cada uno su carácter particular, hijo de las circunstancias.

Los paladines de la edad media, que no sabían más que andar a tajos y lanzadas con la morisma, escribirían hoy artículos y folletos contra los moros del día, ni menos números que aquellos ni menos temibles. Los que volaban con tanto ardor a los abrasados

campos de Asia, acudirían hoy al ateneo católico, o a la academia, o a la romería, ya que a estos terrenos se ha trasladado la lucha. Vivimos, pues, la vida de nuestro siglo, con ellos vivieron la vida del suyo, y sin prejuicio de que haya quien esgrima la espada cuando conviniere (como tantos jóvenes católicos lo han hecho en defensa del Papa), esgrimamos hoy por hoy el arma pacífica de la oración y de la manifestación, que todos, aun los débiles podemos manejar. Manifestémonos; levantemos el espíritu popular, en algunos puntos lamentablemente decaído, establezcamos al través de las masas corrientes de electricidad católica, ya que tan buena maña se dan nuestros enemigos en establecerlas en electricidad revolucionarias; agitemos, enardeczamos, hagamos subir hasta los poderes del cielo y de la tierra el clamoreo de nuestros derechos, pesa a quien pesa y cueste lo que costare.

Pese a quien pese, he dicho, y no retiro la frase, que podrá parecerle a algún tímido sobradamente enérgica. Pese a quien pese, porque con motivo de la peregrinación de Pueyo han soltado ya sus declamaciones acostumbradas ciertos apóstoles de falsas libertades, que pretenden negárnosla a nosotros de hacer lo que más nos diere la gana dentro de la legalidad sancionada por ellos mismos. Pues, qué, ¿los meetings de la Internacional, en que se escupe a Dios y se barrenan los cimientos de la sociedad, habrían de ser lícitos, y no podrían serlo las reuniones del pueblo católico, en uso de su libertad de conciencia?

¡Adelante! El primer paso está ya dado. Ciudades y aldea, clero y pueblo, ricos y pobres, ármense para esta cruzada pacífica con tanto esplendor iniciada. ¡Adelante! El mes de mayo, que ofrece tan hermosa eflorescencia de devoción en nuestra patria, ¿no podría terminarse en muchos puntos con una poética romería? ¡Adelante! ¿No lo quiere Dios? ¿Qué falta, pues, sino que lo queramos nosotros?

F.S. y S.

¡Por María, por Pío IX y por España!⁹⁴⁶

Dentro de breves días celebrará el mundo la Inmaculada Concepción de María. Es la primera de las fiestas de nuestra Madre, como indudablemente es el principal de todos sus privilegios el que en ella se recuerda. Es la gran fecha de Pío IX, que la ha escogido para los actos más grandiosos de su grandiosísimo Pontificado. Es, finalmente, la fiesta nacional de España, que tiene sobrados motivos para llamarse la nación más entusiasta por la Inmaculada. La Revista Popular anticipará un día su salida para celebrar a su modo esta gran fiesta; pero aun así no quiere aguardar hasta entonces el hablar de ella. Tardía fuera su excitación. El llamamiento a la fe del pueblo español debe hacerlo hoy, cuando queda todavía tiempo para que este corresponda del modo que cuando quiere sabe hacerlo.

¡La fiesta del 8 de diciembre es la fiesta de María, la fiesta de Pío IX, la fiesta de España!
¿Necesítanse más poderosas razones para mover a todo corazón católico a solemnizarla del modo debido?

¿Quién no ama a María? He oído decir (y creo haberlo visto yo mismo) que hay hombres infelices que han logrado arrancar de su corazón todo vestigio de amor y de temor a Dios, y sin embargo no han sabido desprenderse de no sé qué tierno afecto a su purísima Madre. ¡Qué inconsecuencia! ¿no es verdad? Pero también, ¡Que dato más precioso a favor del culto de María! Pues bien. Esto debiera bastar para levantarnos a todos el peso, y obligarnos a poner de nuestra parte todo lo posible para que la fiesta de la Inmaculada Concepción fuese en las ciudades, villas, pueblos, y aldeas de España día de ferviente devoción y de pomposos festejos. Y no necesito insistir más sobre este primer punto.

Por este día ha venido a ser también en el que con justicia podríamos llamar el día de Pío IX. Mirad. En él da cima el inmortal Pontífice al acto más glorioso de su vida, la definición dogmática de este misterio. En él lanza, en medio de las pasiones que hierven

---

⁹⁴⁶ F.S. y S., "¡Por María, Por Pío IX y por España!", *Revista Popular*, núm. 49, 2.XII.1871, ps. 385-86.

en esta Europa revolucionaria, el *Syllabus* y la *Encíclica* que hoy son la bandera las huestes católicas. En él inaugura el Concilio Vaticano acontecimiento el más trascendental entre los que registra la historia eclesiástica moderna. Esta es, pues, la fecha favorita del Papa; esta debe serlo de todo buen católico. El 8 de diciembre debe ser, pues, para todo hijo legítimo de la Iglesia, día de oración y de manifestación. Al pie de los altares de Aquella que tiene clavada su plana sobre la cabeza del dragón infernal, primer revolucionario del mundo debemos pedir, y pedir confiadamente, y lo obtendremos! El aniquilamiento de la revolución y el triunfo del Pontificado. Y como no basta orar, sino que es también un deber el manifestarse, al pie de esta mujer vencedora y de este dragón aplastado debemos agruparnos, como se agrupan los soldados fieles en torno a su estandarte, y a loa mofa, y al escarnio y a la risita pérfida y venenosa de los malvados o de los indiferentes hemos de contestar con la serenidad altiva de ella. ¡Somos hijos del siglo XIX pero no hijos de la revolución que pretende personificarlo y monopolizar sus legítimos progresos! ¡Somos, al contrario, hijos de la Iglesia, hijos de Pío IX, hijos de la Inmaculada Concepción!

Finalmente, la fiesta de hoy viene siendo desde muchos siglos fiesta nacional y popular española. Hoy el pueblo debe suplir por medio de su generosa iniciativa la frialdad, o por mejor decir, oposición que hallan en las esferas oficiales sus católicos sentimientos. Nuestro pueblo ha de probar hoy al mundo que la fiesta de la Inmaculada no ha dejado ni dejará de ser fiesta nacional. La España católica cuyo noble rostro es cada día escupido y abofeteado por sus pretendidos regeneradores; la España católica, que bebe hoy a grandes sorbos la hiel y el vinagra de una pasión amarguísima, a la cual no faltan ni los Judas, ni los Pilatos, ni los fariseos; la Católica España, ¡infortunada patria! Deje, siquiera por un día, sus lágrimas y su traje de viuda, y muéstrese, como es en el fondo, la más rica en fe, la más aventajada en piedad, la más digna de un porvenir venturoso!

Y la católica España no son solo nuestros magníficos monumentos, no es nuestra soberbia literatura, no las hazañas fabulosas de nuestros mayores, no las páginas inmortales de nuestra historia. La Católica España sois vosotros, lectores católicos que me leéis; la católica España sois vosotros honrado trabajador, probó comerciante, creyente industrial celoso sacerdote, piadosa doncella, bizarro militar. La España sois

vosotras, madres de familia, o pobres mujeres cuya única riqueza es la fe, o ilustres damas que lo contáis entre las más preciosas joyas de vuestra herencia. La católica España somos nosotros, nosotros todos los que, por la gracia y misericordia de Dios, creemos aún, y amamos, y esperamos; nosotros somos aún los más, y lo llenamos todo, y no lo dominamos todo únicamente tal vez por nuestra pereza descuido o cobardía.

¿Cobardía he dicho? ¡Palabra ignominiosa, indigna del diccionario español! Demasiado cierta, empero, por vuestra desventura!

Levantémonos, pues, y por María y por Pío IX y por España repitamos el imponente acto de fe con que hace cinco meses aturdimos y dejemos ciegos de rabia a nuestros enemigos. Levantémonos, y que se repitan el día 8 de diciembre la manifestación católica y la manifestación nacional!

Comuniones generales, solemnes misas, brillantes procesiones, iluminaciones públicas, música, fuegos, banderas, lemas y enramada, pregone todo nuestra fe, y sea todo como el grito de ese pueblo fiel, y generoso y entusiasta por María, por Pío IX y por España!

¡Que se oiga de lejos el vigoroso latido del corazón de España, que lo admiren nuestros amigos de lo restante del mundo, y que lo teman, aunque lo odien de muerte, nuestros enemigos! Que nos odien, pero que aprendan a no despreciarnos!

¡A trabajar, pues, en este sentido, católicos españoles! Cada uno esté a su puesto; cada uno es su fila. ¡Por María, por Pío IX, por España!

F.S. y S.

“ La restauración obrera”⁹⁴⁷

No, no podemos apostar los ojos del trabajador, ya que tampoco aparta de él los suyos la impiedad para hacerlo primero su cómplice y después su víctima. No podemos dejar de hablar muy a menudo de esta clase obrera, que dadas las condiciones especiales de nuestra situación, es hoy un poder formidable, un poder que nuestros enemigos quieren utilizar para el mal y que por lo mismo nosotros hemos de procurar aprovechar para el bien. Sí, porque ciego es quien no lo ve. La Revolución, enemiga del Catolicismo, y quiere tener a su disposición soldados y literatos, empleados y magistratura; pero lo que principalmente quiere tener es el obrero. Años a que la propaganda infernal no tiene apenas otro objeto que este: deslocalizar, descristianizar el obrero. La impiedad sería reina del mundo el día en que fueran de los todos suyos esas falanges numerosísimas de hijos del pueblo que pueblan nuestras fábricas y talleres. A conseguirlo se dirigen todos sus esfuerzos.

Y lo doloroso es tener que confesar que en gran parte lo han conseguido. Gracias a varias causas funestas que no hemos de enumerar aquí, y sobre la cuales hemos hablado bastante alto y bastante claro en el folleto *La Chimenea* y el *Campanario*, la situación del obrero español, particularmente en las provincias más industriales, tocante a religión y costumbres es deplorable. Sí, lectores míos, es deplorable y no hay que disimularlo. No quiero señalar la parte de responsabilidad que cabe a cada cual en esta ruina de las buenas costumbres obreras que todos lamentamos. No importa tanto saber por qué caminos hemos venido a este sensible extremo, cuanto buscar a todo trance el camino de salir de él... Lo cierto es que las pobres clases trabajadoras andan hoy en su generalidad completamente fuera de su natural sendero; ciegas y desatentadas, sordas a la voz amiga de la Religión que las llama, déjanse conducir, o mejor, extraviar y despeñar, por mentirosos apóstoles de ideas, a quien parece haber confiado el infierno tan desastrosa misión. Y los efectos los vemos ya, los palpamos. Un descarado ateísmo en las creencias, un cínico materialismo en las costumbres, los lazos de familia relajados, una brutalidad asquerosa ocultándose bajo la cubierta exterior de

---

⁹⁴⁷ F.S. y S., *La Restauración obrera*, núm. 109, 25.I.1873, p. 37-38.

un lenguaje más culto, y de un traje más fino; he aquí las cualidades que hacen de muchos de nuestros obreros, seres a menudo muy criminales y casi siempre muy desventurados. El sacerdote es para estos infelices objeto de horror, o de sangrienta rechifla; el amo siempre un tirano; la esposa una esclava; los hijos carga insoportable; la ebrias de goces materiales y cada día más sedientas de ellos. Falta Dios, y faltando Dios, ¡quien ha de llenar este inmenso vacío, sino el demonio su enemigo?

Urge una restauración, hay que construir sobre los cimientos indestructibles de la fe este edificio que minado con tanta insistencia por los enemigos amenaza desastres ruina.

Felizmente se ha empezado ya a trabajar en esta reconstrucción. La restauración obrera es ya uno de los ramos más importantes del apostolado católico de nuestros días. Francia, en donde, gracias a Dios, la iniciativa de los buenos es tan poderosa y fecunda, ha dado a conocer los Círculos católicos de obreros que existen ya muy numerosos en París, Lyon, Marsella y otras ciudades industriales. La voz del obispo Mons. Mermillod, el elocuente apóstol de las clases trabajadoras, ha excitado en muchas provincias de la vecina nación un verdadero entusiasmo en favor de esta pacífica cruzada.

El impulso se ha dejado sentir ya en nuestra patria, y nuestros lectores habrán podido ver en el número anterior la reseña de la inauguración del círculo católico de obreros de Alcoy, cuyas bases y reglamento circulan ya con profusión por toda la Península: Alcoy, villa eminentemente fabril, en donde la propaganda revolucionaria ha sido en estos últimos años espantosa, por un contraste verdaderamente providencial, ha sido la primera de aclimatar en España la nueva obra de nuestros hermanos los católicos franceses. Me atrevo a asegurarlo. No quedará perdida esta semilla. No quedará sin imitadores este ejemplo. Dentro breve tiempo la obra de los círculos católicos será popular en España, como lo fue hace poco la conferencia de San Vicente de Paul.

Y porque así lo deseo, y para contribuir con mi débil esfuerzo al fomento de obra de tal importancia, dedicaré a este interesante asunto algunos artículos.

F.S y S.

Al vado o al puente ⁹⁴⁸

La venida del ciudadano Figueras a esta capital entre otros mil cosas curiosamente ha ofrecido dos hechos que prueban, por si solos, la natural tendencia en que se encuentra ya en sus primeros días la recién nacida República. Una ha sido la reunión de capitalista (quien dijo capitalista dijo conservadores), convocados por dicho ciudadano, a fin de mover sus entrañas de misericordia (vulgo sus cajas) a que diesen algo al Gobierno para salir de sus más urgentes apuros.

De ella salieron, a decir de varios periódicos ministeriales, muy complacidos todos; así el ciudadano Presidente de la República pobre, como los susodichos ciudadanos ricos. El otro fue la concesión otorgada a una respetable comisión de internacionalistas, quienes se presentaron al ciudadano Presidente con pretensión muy parecida a la que éste había dirigido a los ciudadanos capitalistas. Empero, si los ciudadanos capitalistas no concedieron por de pronto sus caudales al ciudadano Figueras, éste, más generoso, concedió inmediatamente un convento (propiedad de la Iglesia católica) a los ciudadanos de la Internacional, para que allí instruyesen al pueblo trabajador en la no existencia de dios, en la materia pensante, en la ilegitimidad del capital y otras zarandajas tan inofensivas como éstas. También de esta segunda reunión diz que salieron muy complacidos. Filosofemos.

Tenemos por de pronto que la República actual pide con una mano a los conservadores, y otorga con la otra a los internacionalistas. A los primeros pide capitales con que vivir. A los segundos otorga conventos con que acallar su furia. Es, pues, la República un simple medio de transmisión, un conducto, digámoslo así, por el cual pase lo de los conservadores a los internacionalistas, y punto redondo. Aquellos darán: estos serán los aprovechados.

El fenómeno no es nuevo aunque lo parezca. Es la vieja historia del liberalismo español desde sus primeros albores. Figueras, a pesar de su reconocida habilidad, no ha sabido

---

⁹⁴⁸ A.B. y C., "Al vado o al Puente", *La Convicción*, núm. 111, 20.III.1873, p. 661.

inventar nuevos resortes. Muchos años ha que en España el liberalismo tiene dos manos, una con que explota a los conservadores, otra con que entretiene y alimenta la demagogia. Sólo que los conservadores han sido en todos tiempos bastante más cándidos para dejarse explotar; al paso que la demagogia ha sido siempre bastante astuta para nunca darse por contenta.

Examinadlo bien. Todo el predominio que tiene hoy en España las ideas disolventes y anti-sociales se lo ha dado el Liberalismo por medio de las clases trabajadoras. La demagogia pedía la destrucción de las Órdenes religiosas. El liberalismo preguntó a los conservadores: “¿Expulsamos a los frailes?” Y los conservadores respondieron: “Sea así, con tal que nos permitas entrar a la parte del botín” Y cayeron los frailes, a gusto de la demagogia, es cierto, pero a impulso de la conservaduría.

Y dijo más adelante la demagogia: “Nos estorba la riqueza del clero, que le hace poderoso e influyente”. Y preguntó el Liberalismo a los conservadores: “¿Despojamos al clero? ¿Desamortizamos?” y respondieron los conservadores; “sea así, con tal que nos admitas a la subasta”. Y fue un hecho la desamortización, y hasta los periódicos conservadores (¿católicos?) anunciaron la subasta.

Y añadió luego insaciable la demagogia: “Queremos libertad absoluta de imprenta”. Y preguntó a sus oráculos el Liberalismo: “¿Concedemos libertad a la prensa? ¿Permitiremos el insulto a la religión?” “Sea” respondieron ellos; y cayó la censura, y fue lícito atacar lo más sagrado, con tal que no se atacase la personalidad ministerial.

Y fue avanzando la demagogia y dijo. “ahora me estorba el trono de Dª Isabel” Y preguntó el Liberalismo a los conservadores: “¿derribamos a Isabel? Y respondieron ellos... al fin ya se sabe lo que respondieron en Cádiz y Alcolea por boca de Serrano, Topete y demás... conservadores.

Desde este punto cada día fue un nuevo rugido de la demagogia y cada día una nueva concesión conservadora. Los conservadores entregaron al monstruo la Unidad religiosa, el presupuesto del clero, la santidad del matrimonio, todo lo hubieran entregado, hasta

la honra de sus madres. La historia conservadora de las Constituyentes pasadas es asquerosa. Bajo el nombre de conciliación se ve allí un tejido de todas las traiciones y de todas las cobardías.

Y vino Amadeo en nombre de la Francmasonería europea. Y los conservadores aceptaron a Amadeo. Y cayó lego Amadeo en nombre de la demagogia española. Y los conservadores aplaudieron su caída. Y se proclamó la República. Y los conservadores, aunque a regañadientes, saludaron también la República.

¡Oh! ¡Bien haya en medio de tanta miseria y corrupción el heroísmo del partido, único nacional, única consecuente, en cuyo corazón se ha conservado íntegra, sin concesiones y sin condescendencias, la fe católica y la fe monárquica de nuestra amadísima patria!

Ahora bien, conservadores; ¿sois vosotros con tales antecedentes y con vuestros principios acomodaticios los destinados a restituir a España lo que por vuestro medio le ha arrebatado a España la Revolución? ¿Tendréis valor y fuerza para reconstruir piedra por piedra todo lo que habéis tenido valor para ir demoliendo piedra por piedra? Mirad la España de hoy. Miradla tal cual la hecho el liberalismo. Es vuestra obra de cuarenta años de transacciones, mejor diremos, de traiciones. Oíd, pues. No, vuestro papel no es el de restauradores. Vuestro papel lo adivinó Figueras al convocaros hace pocos días a la reunión. Vuestro papel es el de tesoreros forzosos de la República; mientras el de la Internacional, también halagada por dicho ciudadano presidente, es el ser heredera forzosa de él y de vosotros.

Dad a Figueras lo vuestro, que el lo único que podéis hacer, parar que Figueras dé lo vuestro a la Internacional, que es su legítima sucesora. Si no dáis ¡temblad! Figueras es esta caso no os responde del orden, y la heredera es ya niña traviesa que sabrá tomarse sin escrúpulos de monja lo que le neguéis. Al tiempo por testigo.

¡Conservadores! Ha concluido vuestra misión activa. Empieza o la nuestra o la de la Internacional. Ya no os queda otra cosa que escoger: o ella o nosotros. Al vado o al puente.

A.B. y C.

¡ Alto el fuego!⁹⁴⁹

Uno solo es nuestro Dios y Señor, y uno solo el corazón de su Hijo Jesucristo; y un solo corazón y una alma sola quiere sean en consecuencia, por su unión con El, todos sus hijos. Tal deseo expresó como la más tierna de sus amorosa encomiendas en del despido de la última cena. “Sean (dijo) una sola cosa, como una sola cosa como Vos, Padre mío, y Yo”

¿De dónde , pues, la división y la discòrdia entre los hijos de un mismo Padre, cuales son los católicos todos, sinó del Olvido de esta incontestable y fundamental verdad?

Si dos cosas o muchas, iguales a una tercera, como dice el axioma matemático, por fuerza han de resultar iguales entre sí, los corazones de los cristianos, templa dos al unísono con el Corazón de Jesús, por fuerza han de resultar todos entre sí, unísonos y afinados en perfecta consonància. No están entre sí en esa consonància: prueba de que no están perfectamente afinados al tono que les da el Corazón de Cristo Dios.

Pueden ¿quién lo duda? Como científicos, cómo discutir y contrariarse en lo que toca a lo científico; pueden en lo mercantil ¿quién no o ve? Tener y sostener intereses mercantiles mutuamente opuestos; pueden ¿quién lo niega? En el orden político prohijar diversas y aún contrarias opiniones políticas y dinásticas, y procurar cada uno prevalezca la suya sobre la de su contradictor. Mas tales divergències y oposición han de cesar para ellos en lo que mira a su estricta profesión de Cristianos: aquí debe resolverse todo lo antitético en una como síntesis superior; aquí debe refundirse en lo idéntico lo múltiple; aquí no es possible ser los mismos Hombres varias cosas opuestas ni siquiera diversas entre sí; aquí no cabe entre todos más que la unidad de ideas y la unanimidad de sentimientos, y en consecuencia la homogeneidad de acción, ya qu no hay por suerte ni puede haver opuestos modos de ser cristiano, como los hay de ser político, literato, comerciante ó industrial. Uno es Dios uno el Cristianismo, y una sola cosa el ser de buen cristiano.

---

⁹⁴⁹ *Revista Popular*, núm. 1.331, 11 de junio 1896.

Divisus est Christus? Clamaba a los de su tiempo en ocasión parecida el Apóstol san Pablo: “ ¿Hay acaso división en Cristo?” Pues, si no la hay en Cristo no puede haberla en la invocación de Cristo, ni en la profesión de su doctrina, ni en la defensa de ella. ¡y la hay, no obstant, pese á dios y pese al Apóstol y pese á la fuerza incontrastable de la fe , de la razón y del buen sentido!

La hay , y millares de cristianos invocant al parecer á Cristo para mutuamente destrozarse con odio de Caínes; se reconocen de Cristo para declarar enemigos propios y tratar como tales a otros hijos también de Cristo discípulos de la fe de cristo, y defensores de la honra de Cristo. Y ¡horror! Del mismo Corazón de Cristo hacen com barricada para desde detrás de él y a su sombra herir más sobre seguro el corazón de su hermano, que cree como ellos, espera como ellos, ama a Dios, como dicen amarle ellos.

¿Qué locura es esa? ¿Qué ceguedad? ¿Qué fratricida, ó major, suicida delirio? Otra vez la aragura y el desconsuelo por nuestras miserables divisiones de familia, han puesto en los labos del supremo Caudillo de las fuerzas católicas nueva orden de ¡alto el fuego! Dirigida a los que no han cesado todavía, tres otras igualmente severes intimaciones, de dispararse ferozmente entre sí. NO, no hemos de ser nosotros quienes sigamos dando ejemplo de tan triste desobediencia; si ya no debe llamarse procaz rebelión, a tan soberanos mandatos.

¡Alto el fuego! Clamaremos y repetiremos a nuestra vez, gozándonos en hacernos eco de la voz de mando de tan autorizado Capitán. ¡alto el fuego! Y no se luche ya más entre nosotros, los que nos gloriamos de servir a un mismo Dueño y Señor. Guardemos, para emplearlas de consumo contra el enemiga de El, nuestras armas y nuestras energías. ¡Alto el fuego! Católicos son como nosotros muchos de nuestros hermanos que no gustan apellidarse con mote alguno de los arriba dichos, entre los cuales nos contamos.

Bajo este concepto alrgamos nuestra mano, enviamos nuestro saludo de amigos , á cuantos en los opuestos campos e que se halla dividida hoy, quizá por culpa de todos, la nación española , sostiene la misma bandera de los derechos de Dios Nuestro Señor y

del Reinado de su Hijo Jesucristo, siquiera desientan en apreciar cómo y en qué forma y por qué caminos y con qué medios ha de buscarse y ha de hacerse práctico cuando suena la hora de Dios el triunfo de esta bandera.

Es ésta la única segura, es ésta la única inmortal, es ésta la única que no ha de traerle a quién firmemente se agarre a ella, sonrojos ni desengaños aunque sí, ¡alabado sea Dios! Dolores y sacrificios.

Es la "única de Dios, es la única del Papa, es la única en que ha de brillar puro de todo amaño y doblez, el escudo del Sagrado Corazón.

Es la única que con su favor poderoso ha de logramos un día a todos la apetecida victoria. Es la única por la que nos regocijaremos a la hora de la muerte de haber sabido luchar y padecer y morir.

¡alto el fuego! Entre nosotros los católicos españoles de cualquier secundaria denominación. En torno al Corazón Sacratísimo agrupados, en formidable cuadro de batalla unidos, obtendremos el título y beligerancia de ejército católico de veras, como hasta hoy no hemos alcanzado más que en el desprecio y hasta compasión de nuestros propios enemigos!

Felix Sardá y Salvany

Apèndix III

OBRES RECOMANADES PER LA *REVISTA POPULAR* PER LA SEVA QUALITAT PEDAGÒGICA O UTILITAT EDUCATIVA

Nom	Títol	Comentari de Sardà o de l'expenedor	Data del primer anunci
Roca i Cornet, Joaquin	<i>Manual de madres católicas</i>	"... es la guía de la madre cristiana [...] puede figurar con fruto en la modesta mesa de pino del artesano, así como su corrección y galanura la hacen digna del gabinete de la dama más exigente	1.IV.1871
	<i>Carteles Catequísiticos para uso de las escuelas dominicales</i>	Els presenta com a succedani excel·lent als llibres: "se da uno [d'aquests cartells] á cada niño al entrar en la escuela. Es su libro de texto. Se le obliga á saber unas pocas líneas de texto cada semana, y se le propone un buen premio para cuando sepa una cara del cartel [...] los carteles iran numerados y de uno puede pasarse a otro sucesivamente [...] Habrá en catalán y en castellano	27.I.1872
	<i>Libros de cuaresma</i>	"es obrita muy a propósito par regalo en las escuelas"	24.II.1872
Séгур, Mons.	<i>La Comunió al alcance de los niños</i>	"...libro de texto para prepararse a la primera comunió..."	24.II.1872

Rubió Ors, J.	i <i>Biblioteca escogida de la Juventud</i>	“Tanto a los señores libreros como a los señores Directores de colegios haremos notables rebajas en sus pedidos” [de venda a Subirana]	16.III.1872
Rubió Ors, J.	i <i>Biblioteca Económica de la Infancia</i>	También s’anuncien importants descomptes per a les escoles...	23.III.1872
Ségur, Mons.	<i>La religión al alcance de los niños</i>	“Dedicada la obra a los niños, excusado es decir que lo está más bien a los maestros y madres de familia a quienes incumbe su educación...”	13.VII.1872
Ossó, Enrique de Pbro.	<i>Guía práctica del Catequista</i>		7.IX.1872
Renau Fco. Asís, Pbro	<i>Una fotografía de</i>	...”se dirige especialmente a la juventud que sale de los colegios para prevenirla contra los peligros que la aguardan en el mundo”	12.X.1872

Nom	Títol	Comentari de Sardà o de l’expenedor	Data del primer Anunci
Mateu Prbo,	i Smandia, <i>Compendi de la doctrina catalana</i>	“lo recomendamos de un modo especial á los reverendos curas párrocos y directores de escuelas para la clase obrera, como	19.X.1872

		preferible a los catecismos escritos en lengua castellana	
	<i>Práctica de intercesión al Sagrado Corazón de Jesús para las necesidades de la Cristiandad</i>	“Muchas personas no saben como componérselas cuando se les inculca frecuentemente que rueguen a Dios [...] Los principales objetos [mantenidos] por los cuales debe orar el cristiano están en este opúsculo distribuidos para los siete días de la semana, expuestos con claridad y presunción, y sobretodo con suma brevedad (sic)”	7.II.1874
Payà y Rico, Manuel, Mons.	<i>Discurso pronunciado en la octogésima congregación general del Concilio Ecuménico del Vaticano por el Excmo. E ilmo. Dr. D. Manuel Payà y Rico, obispo de Cuenca</i>	“...un buen libro de texto para las clases de teología de los Seminarios”	7.III.1874
Sánchez Miguel,	<i>Curs Theologiae</i>		21.III.1874

Pbro.	<i>Dogmaticae</i>		
Mullois	<i>La Caridad Cristinana enseñada a los niños y niñas</i>	“Hemos apresurado la impresión de esta obrita a fin de que pudiesen aprovecharla para regalos de primera Comunion los directores de colegios de ambos sexos, los padres de familia y los reverendos cura-párrocos...”	11.IV.1874
Blanch , Juan	<i>Memorial de la Geografía</i>		VIII.1874
Carrión Joaquin, Pbro.	<i>Diccionario de sinónimos</i>		VIII.1874
Maspons i Labrós , Fco.	<i>Jochs de la Infancia</i>		IX.1874

Nom	Titol	Comentari de Sardà o de l'expenedor	Data del primer Anunci
Miró, Ignacio Ramon acreditado profesor barcelonés	Advertencias y consejos que da para un enayo de colegio...		XI.1874
León y Domínguez José M ^a , Pbro.	Galeria dramática	[Recull d'obretes de teatre susceptibles de ser representades a col·legis...]	XII.1874

Apèndix IV

SOCIS DE LA JUVENTUD CATÓLICA DE SABADELL, 1870 - 1873

SOCIS FUNDADORS⁹⁵⁰

Nom	Edat (1871)	Professió	Càrrec dins l'entitat	Observacions
Beigual [Casanovas] Miguerl	23	Fabricant	President (1871-72)	Subscriber esporàdic a la Revista Popular. Fou impulsor de la Junta per als diners de Sant Pere (1873)
Beigual [Casanovas] Eduardo	17	Fabricant		Fill de Juan Baygual Germà, de 56 anys, casat, fabricant, i de Dolors Casanovas i Pou, filla de Sabadell, de 46 anys; la família constava de 6 fills. A l'exercici 1871-72 Juan Beigual va cotitzar per "un telar mayor", un total de 10,7 pts.
Barata, Ángel			Vocal 1er	
Borrell [Cardona]Salvador	24	Estudiant		Orfe de pare, és fill de Carmen Cardona Sala, filla de Mataró, de 47 anys. Ell és el gran de tres germans
Calvó	67	"Viudo y	Vocal 2on	Mort el setembre de

⁹⁵⁰ Segons consta a l'acta fundacional de l'entitat, conservada a l'Acadèmia Catòlica de Sabadell. L'acta es troba a la primera pàgina del Llibre d'Actes de l'entitat. Duu data de 26 de desembre de 1870. ACS. Joventut catòlica. Llibre d'actes (1870-1873). Les dades sobre l'edat, professió i entorn familiar les hem obtingut a partir de la consulta a l'Arxiu històric de Sabadell de la Matrícula Industrial de l'exercici econòmic corresponent a 1871/2. (AMH 911); segons el Padró Municipal general de 1871, (PV 1871, AMH 1281); Padró Municipal de 1874 (PV 1874; AMH 1282/2;1283/2; 1284 i 1285) i Padró Municipal de 1880 (PV 1880, AML 25-2).

Nom	Edat (1871)	Professió	Càrrec dins l'entitat	Observacions
[Carment], Valentín		propietario"		1871. Constava domiciliat a casa de Juan Calvó Llonch, teixidor.
Fontdevila, Ignacio	23	Estudiant		El primer d'una família de 6 germans, el pare, Agustí Fontdevila, un modest teixidor de 61 anys d'edat.
Giralt, José			Tresorer	
Giralt, Juan			Vocal 3er	
Planas, Alberto				
Pratsginestós, Miguel			Secretari (1871) vice-president (1872), Bibliotecari	Era el corresponsal a Sabadell, de El año cristiano. En el transcurs de 1872, de la mà dels seus pares, es va subscriure en diverses ocasions a la col·lecta de la <i>Revista Popular</i> . Segons consta a les columnes de la subscripció era fill de José Pratsginestós i de Francisca Ninou i membre d'una prole de 7 germans
Ribatallada y Casanovas, Juan		Eclesiàstic		
Sardà y Salvany, Félix	30	Eclesiàstic	director	
Serra, Jacinto			President (1873)	El 1873 es va subscriure a la col·lecta de la <i>Revista Popular</i> en favor del Papa

Nom	Edat (1871)	Professió	Càrrec dins l'entitat	Observacions
Torras [Pujalt], Joaquin	18	Estudiant		Orfe de pare, viu amb la seva mare M ^a Rosa Pujalat (de Torres) de 48 anys, a casa de la germana de la mare.
Vilaró [Bagués], Juan	16		Vice-president	El tercer d'una família de 4 germans, nascut a Barberà fill de F. Vilaró i Major i de Teresa Bagués, que consten com a llauradors (sense terra, ja que no paguen contribució territorial ni el 1872-73 ni el 73-74)

Nom	Edat (1871)	Professió	Càrrec dins l'entitat	Observacions
Anglada Torras, Feliu	13	Sabater	30.VI.72	Fill de Francisco Anglada, teixidor, vidu, de 42 anys. Tenia també una germana, Carmen
Anglada Torras, Miguel	18	Sabater	30.VI.72	Germà de Feliu
Argemí [Artigás] José	16	Teixidor	16.IV.71	Vice-president 1er (1873) Bibliotecari (1873). En la polèmica per a la qüestió lingüística a usar dins la JC es mostraria partidari d'usar el català per raons de pragmatisme..., fill de Carme Artigás Argemí, de 34 anys vídua.
Badia, Juan ⁹⁵²			16.VI..72	Casat amb Josefa Clerch Planas, de 26 anys i de professió teixidor
Blas, Agustí			16.III.73	
Cabanach [Ubiñana], Pedro	14	Teixidor (fill de)	13.VII.71	Fill de Pedro Juan Cabanach i de Raymunda Ubiñana de 44 i 37 anys respectivament. És el gran de 4 germans

⁹⁵¹ ACS. *Juventud Católica*. Llibre d'actes (1870.1873). Les dades sobre l'edat, professió i entorn familiar les hem obtingut a partir de la consulta a l'Arxiu Històric de Sabadell de la Matrícula Industrial de l'exercici econòmic corresponent a 1871/2 (AMH 911); segons el Padro Municipal General de 1871, (PV 1871, AMH 1281); Padró Muicipal de 1874 (PV 1874; AMH 1282/2; 1283/2; 1284 i 1285) i Padró Municipal de 1880 (PV 1880, AML 25-2).

⁹⁵² Hem pogut localitzar 4 persones que responien al nom de Juan Badia; el primer, Juan Badia Derdalló, casat de 70 anys d'edat, domiciliat al carrer de Jesús, el segon, Juan Badia Prats, casat amb Josefa Clerch Planas, de 26 anys i de professió teixidor; el tercer i quart, pare i fill, Juan Badia Nadal, de 80 anys, vidu i Juan Badia Lladó de 48, casat i teixidor.

SOCIS ADMESOS EN EL TRANCURS DE 1871-1873

Nom	Edat (1871)	Professió	Càrrec dins l'entitat	Observacions
Cañomeras, Juan	18	Traginer	16.VII.71	Fill de Juan Cañomera i de Mariángela Gorina, es el segon de tres germans
Casajuana, José			24.XI.72	
Casanovas, José ⁹⁵³		Fabricant	10.XII.71	
Centellas, Gaspar			9.VII.71	
Chaveli, Bartolomé ⁹⁵⁴			4.VI.71	
Clusellas [Ballver] Gabriel	17	Llaurador (fill de)	25.VIII.72	Ell i el seu germà Ramon, són fills de Vicente Clausellas Carol, llaurador, de 43 anys i de Maria Ballver Llovet, de 45 anys, ambdós fills de Sabadell. Ramon i Gabriel són els grans d'una família de 5 germans.
Clausellas, Ramon	20	Llaurador (fill de)	25.VIII.72	
Clerch [Bosch] Juan	22	Espardenyer	7.I.72	
Closas [Carné], Isidro	28	Teixidor	12.III.71	Isidro i Salvador, fills d'Eulàlia Carné de Closas, de 60 anys, vídua. Són el segon i el tercer

⁹⁵³ Hem localitzat a 5 persones que responen a aquest nom: José Casanovas Serres (?), de 59 anys, forner; José Casanovas Roses, de 31 anys, miner i José Casanovas Miarons de 23 anys (3.IV.1848), fill de Domingo Casanovas Manent i Teresa Miarons fabricants, ambdós de 59 anys. Finalment José Casanovas, de 18 anys fill d'Isidro Casanovas, ferrer (cerrajero).

⁹⁵⁴ Fill de metge, José Chaveli

Nom	Edat (1871)	Professió	Càrrec dins l'entitat	Observacions
				d'una nissaga de tres germans; el gran Jaime, de 29 anys, està casat i és llaurador. Isidre consta com a solter. El 1857 consta domiciliada a casa del Dr. Sardà, com a minyona una jove de nom Rosa Carné.
Closas [Carné], Salvador	25	Jornaler	26.III.71	Vocal 1er de la Junta, el 1873
Colomer [Portella], Manuel	15	Guarnicioner (fill de)	22.II.71	Fill de Juan Colomer Bru i de Margarita Portella; és el segon de quatre germans
Colomer [Font], Pedro	26	Teixidor	26.III.71	Nascut a Olesa
Comas, Teodoro			9.VI.72	
Corderas (?) Juan			15.XII.72	
Crous , Jaime	21	Escrivent	9.IV.71	El 1873 és novament secretari. Fill de Jaime Crous i Palmero, Sabadellenc de 68 anys, teixidor, i de Josefa Bril Coret de 48. És el gran de tres germans. Vivien al carrer de San Pedro, amb dues germanes del pare.
Daniel, Salvador			19.V.72	
Durant , José ⁹⁵⁵			9.VII.71	

⁹⁵⁵ Diverses persones responen a aquesta nom: José Duran Obach, de 16 anys, fill de Jaime Duran Artigas, fabricant, i de Ignacia Obach. El segon de 4 germans. José Duran, el segon d'una família de 10 germans, amb 17 anys. Fill de Joaquin Duran, teixidor. José Duran Solé, de 14 anys, fill de Juan Duran Renoni, escaldador, i de Jacinta Soler, ell consta com a jornaler. José Duran Formosa, 21 anys , solter, pastisser; el segon d'una llista de 9 germans. José Duran Carreras, 15 anys. Fill de Juan Duran Carbonell, teixidor.

Nom	Edat (1871)	Professió	Càrrec dins l'entitat	Observacions
Durbau [Guitart] Tomàs	14	Teixidor (fill de)	19.I.73	Fill de Ramon Durbau Piquet, teixidor, (consta que té 23 anys però ha de ser un error) i de Cristina Guitart de 33 anys. És el segon de 4 germans.
Gari, Gabriel			3.IX.71	
Garriga, Joaquin			28.IV.72	
Gorchs, Mateo			16.VI.72	El 27 d'octubre de 1872 és nomenat tresorer de l'escola nocturna.
Gorchs, Ramon			21.IV.72	Malgrat la seva lletra i ortografia horribles, el 1873 és nomenat secretari 2on
Grau, Antonio			23.IV.71	Va haver d'esperar a una segona votació per a ser admès.
Griera, Cipriano			19.I.73	
Gurí, Agustín			9.IV.71	
Guri LLosas, Juan			23.VI.72	
Illa, Salvador			14.VII.72	
Jan, Juan			!3.VII.71	
Janer, Manuel			31.III.72	Vocal 2on (1873)
Lacueva [Paulino], José	14	Aprenent	4.VI.71	Tresorer de la junta per als diners de Sant Pere. Localitzat al Padró de 1874, José Lacueva consta com a fill de José Lacueva Sanfeliu, valencià, de 60 anys, mestre d'obres i de Concepció Paulino de 48 anys. És el segon d'una nissaga de 5 germans. Viu a la carretera

Nom	Edat (1871)	Professió	Càrrec dins l'entitat	Observacions
				de Terrassa, núm. 54. (districte 1º , barri 1º)
Llambés , José			31.XII.71	
Llaonart, Antonio			25.VIII.72	
Llobet, Pablo			16.IV.71	És qui protagonitza el 7.I.1871 la polèmica sobre quina llengua calia usar dins de la <i>Juventud Católica</i> , ell reclamaria l'ús de l'espanyol. A l'assemblea extraordinària del 26.XII.1871 opta a president enfront de Baygual, obté 3 vots contra 24 per a Baygual. El 14.I.72 se'l nomena president de la comissió per a la recaptació dels diners de Sant Pere.
Masllovet, Cayetano			16.VII.71	L'11 de maig de 1873 és expulsat per no pagar les quotes. A finals de juny se'l readmet.
Merida, José			13.VII.71	
Mimó [Margenat], Juan	16	Estudiant	22.II.71	Consta com a fill de Ana Mimó Margenat, de 60 anys, vídua. Es el segon més petit d'una família de 5 germans. Viuen al carrer San Quirico, 9 Districte 1, barri 2
Miró, Juan			29.II.71	
Morató Fontanet, Fco.			8.XII.72	
Munné [Sallarés], Tomàs	21		8.X.71 // 8.XII.72	Fill de Francisca Sallarés Gulart de 60 anys, vídua. Consta com a

Nom	Edat (1871)	Professió	Càrrec dins l'entitat	Observacions
				propietària. Viuen al carrer Lavadero Viejo, 23 Districte 1. Barri 2
Pascual [Cabanach], José	21	Teixidor	25.VI.71	Nomenat secretari de la junta de l'escola nocturna i tresorer (1873) Localitzat al Padró de 1874. Fill de Ramon Pascual Carrera, sereno, vidu, 60 anys. Consta com a únic fill. Nascut a Camprodon. Carrer de Calderón. Districte 1er. Barri
Pous , José			22.VI.71	
Prat (o) (?), José			26.III.71	És possible que es tracti de José Prat Fàbregas, de 20 anys (1874), fill de José Prat, jornaler de qui el 1874 "se ignora su paradero" i de Maria Fàbregas de 50 anys. Ell seria el gran d'una família de 5 germans. En el moment de fer el padró consta com a "sirve en el ejército" Viuen al c. Argüelles 116. Barri 6.Districte 2º
Pratsiginestós, Esteve			23.IV.71	
Puigneró y Casanovas, Ramón			1.VI.73	
Puig, Pedro			9.VII.71	
Rivatallada i Casanovas, José			27.IV.73	Germà del soci fundador ?

Nom	Edat (1871)	Professió	Càrrec dins l'entitat	Observacions
Rocabert, Juan			27.VIII.72	
Rovira [Pont], Isidro	23	Sabater	24.XI.72	Nascut a Sabadell, consta com a fill de Juan Rovira, de 56 anys, teixidor i de Dolores Pont de 47 anys. És el gran de 3 germans. C. de las Balsas, 41. Districte 1, barri 1
Sallent, Buenaventura			22.X.71	
Sampere i Brujas, Agustín			6.IV.73	
Sampere, Ricardo			12.XI.71 / 5.I.73	
Santamaria, Juan			19.III.71	
Santamaria, Pedro			19.III./1	
Sardà, Buenaventura			9.VI.72	Director i impulsor del Cor creat el juny de 1872; vicepresident 2on.(1873)
Sardà, Jacinto			12.III.71	
Solé [Farré], Ignacio	15	Arriero	30.VII.71	Segon fill de Ramon Sule i de Marina Farrés, de 60 anys i 58 anys respectivament, nascut a Tàrrega i Palau. Consten com a llauradors. Viuen a C. Argüelles 15 i 18. Districte 4, barri 6.
Talet, Pablo			2.III.73	
Trullás, Juan			18.VIII.72	Secretari de la junta per als diners de Sant Pere (1873) La seva filla

Nom	Estat (1871)	Professió	Càrrec dins l'entitat	Observacions
				vivia en una casa propietat de Sardà.
Turull [Moragas], Pedro	26	Eclesiàstic		Sense ser soci de la JC s'ofereix per ensenyar a escriure a l'escola nocturna; ⁹⁵⁶ se'l nomena vicedirector
Velázquez [Plà], Juan	18	Estudiant	22.II.71	Fill de Maria de Velázquez Pla, vídua de 46 anys. És el gran de 4 germans. Viuen al carrer Sant Quirico núm.50, Districte 1er, barri 1er.
Ventura, Juan			11.VI.71	
Vila, Dionisio			6.X.72	
Vives, Juan			6.X.72	La seva filla vivia en una casa propietat de Sardà.
Xercavins, Fco			2.II.71	

PETICIONS D'ACCÉS A LA JUVENTUD CATÓLICA DENEGADES

Nom	Data	Motiu
Romeu, Salvador	7.I.72	" No puede ser académico mientras propague toda clase de historias."

⁹⁵⁶ L'escola nocturna d'adults s'inaugura el 25 de novembre de 1872.

Apèndix V

SOCIS DE L' ASOCIACIÓN DE CATÓLICOS DE BARCELONA (1871)

SOCIS DE L' ASOCIACIÓN DE CATÓLICOS DE BARCELONA (1871)⁹⁵⁷

Núm. d'ingrés	Nom	Professió que fa constar	Adreça	Responsabilitats dins l'associació
128	Agelí, Enrique	Del comerç	Cuch, 24, 2	
124	Agustí Francesc d'Asís	Advocat	Boters, 16 tenda	
93	Almar, Ramon	Metge	Unió, 23, 1	
122	Almeda, Joaquin	Advocat	Palla, 16, 3	
89	Alós, Luis Fernando de	Propietari	Baixa de Sant Pere, 30 1er.	
105	Amell i Jordá, Fedrico	Comercianat	Duc de Victòria, 4 2n.	
57	Antón Pascual, sebastían	Propietari	Xuclà, 19, 1r.	
111	Arbós, Pedro	Alumne de la Facultat de Ciències (a mà professor)	Carme, 31, 3r.	
76	Artós Delfin	Propietari	Gignás, 42, 1er	Membre de la comissió d'escoles.
77	Aviño, José	Del comerç	Baños viejos, 5 1er	

⁹⁵⁷ Font: AHCB, *Asociación de Católicos de Barcelona*, Imprenta de Verdaguer, Barcelona, 1871.

Núm. d'ingrés	Nom	Professió que fa constar	Adreça	Responsabilitats dins l'associació
11	Badia, Fco	Procurador	~~Sant Ramon, 4~~ 1er	Membre de la Comissió d'escoles professor de l'escola nocturna.
8	Balmes, Fidel, J.	Comerciant	Arcos de Junqueras 14, baixos	
144	Banús, Cayetano	Metge	Sagristans, 4 3r.	
80	Baró de Maldá	Propietari	Santa Anna, 25, 2n	
148	Baró de Vilagayá	Propietari	Condal, 20 1r.	
134	Barraquer, José	Propietari	Plaça del Beat Oriol, 2 1r	
123	Bellera ,Vicente	Propietari	Carme, 34, 1r	
104	Biscarri, Jaime	Professor de música	Bresolí, 7 2n	
78	Bocabella, José	Llibreter	Princesa, 5 tenda	
99	Bohigas i Novell Tomàs	Del comerç	Portal del Xifré, 14 , 1r	
114	Borrell Monmany, José	Advocat	Santa anna, 10 1r.	
54	Bosch, Teodoro	Propietari	Pl. Catalunya, 5 4t.	
87	Bruguera,	Propietari	Baixa de Sant	

Núm. d'ingrés	Nom	Professió que fa constar	Adreça	Responsabilitats dins l'associació
	Francisco		Pere, 16, 1r.	
2	Buigas, Manuel	Advocat	Plaça del Pi, 2, 2n.	
107	Calafell, Santiago M.	Comerciant	Boqueria, 9 1r.	
109	Campilla, Pedro	Comerciant	Gignás, 41, tenda	
25	Camps i Fabrés, Antonio	Fabricant	Pou de Sant Pere, 7, tenda	
30	Camps i Sala, Juan	Advocat	Montjuïc de Juan, 1, 1r.	
22	Camps Francisco	Prevere	Fraseria, 1 4t.	
41	Cárcer, Enrique de	Propietari	Santa Anna, 25 1r.	
140	Cardona, Fco	Prevere	Bondeu, 4 1r.	
63	Casañas, Salvador	Ecònom del Pi	Casa rectoral del Pi	Professor de religió de l'escola nocturna.
19	Coll y Vehí, José	Catedràtic	Carme, 3 1r.	President de l'Associació. Membre de la Comissió d'escoles.
142	Coll, Joaquin	Comerciant	Dormitori Sant Francesc, 11, 3r.	
24	Colomer, José	Rector	Casa rectoral	

Núm. d'ingrés	Nom	Professió que fa constar	Adreça	Responsabilitats dins l'associació
	tatxat)		de Castelldefels	
121	Coma , Martí	Fabricant	Passatge d'Escudellers, 5, 3r.	
72	Coma, Miquel	Advocat	Tallers, 7 1r.	
83	Cruspinera, José	Del comerç	Ripoll, 5 1r.	
95	Cuadras y Prim, José	Del comerç	Rambla d'Estudis 10, 4t	
129	Dalmases, Eduardo de (a mà indica que morí el 17 de gener de 1872)	Del comerç	Freneria, 1, 4t	
82	Dalmases, Manuel de	Del comerç	Freneria, 1, 4t.	
74	Dalmases , Ramon de	Propietari	Moncada, 20, 1r	
143	Delàs y de Jalpi Fernand de	Propietari	Condal, 20, 2n	
58	Dodero, Antonio	~~Estudiant~~	Pl. Cucurull, 1, 1r.	
47	Dodero, José O.	Propietari	Plaça de la Cucurull 1, 1r.	
117	Domenech, Pedro	Mestre enquadrador	Ausiàs March, 1 baixos	
110	Durán y Pla, Eduard	Advocat	Plaça del Rei, 8 1r.	

Núm. d'ingrés	Nom	Professió que fa constar	Adreça	Responsabilitats dins l'associació
60	Durán y Pla, Gil	Del comerç	Bou de la Plaça Nova, 9 3r.	
7	Duran, José	Comerciant	Regomir, 6 2n	
81	Enrich, Pablo	Prevere	Girona, Hermanitas de los pobres	
23	Escolano, Antonio	Administrador del Banc	Riera de Sant Joan, 22, 2n.	Membre de la Comissió d'escoles.
94	Escuder, Antonio	Fabricant	Llibertat, 35 tenda	
39	Espinosa, Justo	Metge	Governador, 5, 2n	Vocal de la Junta directiva.
55	Farrés, Luís	Prevere	Pl. Catalunya, 4 1r.	
97	Feliu i coma, Manuel	Fabricant (a mà)	Baños Nuevos, 3 2n	
32	Ferrer, Melchor	Advocat	Bajada de Cervantes, 6 2n	
141	Fivaller, José M ^a	Propietari	Mercè, 34 1r.	
35	Flaquer i Fraisser, José	Catedràtic	Carme, 64, 1r.	
136	Florensa, Antonio	Advocat	Porta Ferrissa, 19 1r.	
145	Fenolleras, Fco. Javier	Propietari	Sant Pau 38, 1r.	
125	Font i Vinyals,	Propietari	Pl. de Regomir,	

Núm. d'ingrés	Nom	Professió que fa constar	Adreça	Responsabilitats dins l'associació
	Joaquim		1 1r.	
115	Font i Vinyals, Ramon	Advocat	Pl. de Regomir, 1 3r.	
152	Forns ,Miguel	Del comerç	Pl. de Regomir	
71	Garrigosa, Antonio	Propietari	Condal, 1 4t.	
50	~~Gatell, Hdefons~~	Rector	Casa rectoral de la Providència	
68	Gebhard, Víctor	Advocat	Rambla Sant Josep 10, 2n	
79	Grases Ricardo	Del comerç	Carme, 15 1r.	
14	Guasch, Joaquin	Del comerç	Nova de Sant Francesc , 16, 2n	
6	Guillén , Guillermo	Enginyer	Mendizabal, 19, 4t.	
100	Huguet, Pedro	Serer (a mà)	Hospital, 48 tenda	
18	Jensà , Tomàs	Maestro albañil	Magdalena, 13 2n.	
103	Justo y Villanueva, Lluís	Catedràtic	Freneria, 1 3r.	
88	Juvé, Estanislau	Del comerç	Baños Viejos, 11, 1r.	
133	Llauder, Fernando de	Advocat	Sant Honorat, 7 1r.	
139	Luis, Rafael	Tenedor de	Boters 7-9	

Núm. d'ingrés	Nom	Professió que fa constar	Adreça	Responsabilitats dins l'associació
			llibres del banc	
73	Lopez de Sancho, Francisco	Catedràtic	Flassaders, 9 1r.	
44	Maresma, Julian	Rector	Casa rectoral de Sant Jaume	
147	Marqués de Castellvell	Propietari	Plaça de Santa Anna, 6 1r.	
149	Marroco y Ferrer, José	Professor de Música	Montjuïc del Obispo, 3 1r.	
146	Martí y Cantó, Domingo	Advocat	Leona 14, 2n.	
116	Martí y Estruch, Ramon de	Propietari	Xuclà , 15 2n	
65	Martí, Luis	Comerciant	Dormitori de Sant Francesc 27, 1r.	
34	Masferrer, Juan	Rector	Casa rectoral de Betlem	
151	Mella, Leandro de	~~Capità retirado de la Armada~~	Escudillers, 6	
127	~~Milà de la Roca, Pablo~~	Notari	Canuda, 24 2n.	
69	Miguel , Rómulo	Advocat	Ronda, 154	Membre de la comissió d'escoles
3	Miracle, Agustín	Prevere	Ripoll , 8 2n.	Membre de comissió

Núm. d'ingrés	Nom	Professió que fa constar	Adreça	Responsabilitats dins l'associació
				d'escoles. Professor i director de l'escola nocturna. ⁹⁵⁸
62	Miró, Pablo de	Advocat	Palma de sant Just , 9 2n.	
112	Moré, Jaime	Comerciant	Mercaders, 31, 1r.	
29	Morgades, José	Canonge penitenciar	Plaça del Rei, 8 1r.	Vice-president
46	Motiño, Francisco de p	Rector	Casa rectoral de Sant Josep	
51	Muntades, Jose A	Fabricant	Rambla d'estudis , 10 1r.	
98	Muntades i Vilardell, Juan Federico	Advocat	Pi, 1 1r.	Membre de la Comissió d'escoles. Professor de l'escola nocturna.
113	Nanot Renart, Pedro	Advocat	Mercaders, 23 4t.	
49	Novelle, Francisco	Agent aduanes	Portal de Xifré, 6 baixos	
150	Obiols i Tapias , Luis	Del comerç	Baixa de Sant Pere, 51 2n.	

⁹⁵⁸ El president de la Comissió era Juan de Palau i Soler, vicari capitular.

Núm. d'ingrés	Nom	Professió que fa constar	Adreça	Responsabilitats dins l'associació
138	Olivar, Rafel de	Del comerç	Conde de Asalto, 31, 3r.	
108	Palau, José de	Advocat	Boqueria, 2 2n.	
91	Palau, Luis de	Prevere	Boqueria, 2 2n.	
132	Pallejà, Esteban	Estudiant	Pou dolç, 3 2n.	
9	Paradell, Juan	Comerciant	Baixa de Sant Pere, 38 2n.	
56	Parés, Ignacio	Corredor	Hostal del Sol, 10 2n.	Professor de l'escola nocturna.
66	Parés, José	Corredor	Princesa, 7 1r.	
42	Pascual de Bofarull, Manuel M.	Advocat	Xuclà, 19 1r.	Membre de la Comissió d'Escoles.
36	Pacual Bofarull, Narciso M.	Advocat	Nova de Sant Francesc, 2 2n.	Membre i secretari de la Comissió d'escoles.
37	Pascual de Bofarull, Oscar	Fabricant	Nova de Sant Francesc, 2 2n.	
53	Pascual, José	Fabricant	Junqueras, 11-13, 1r.	Secretari primer.
61	Peyra, Antonio	Propietari	Boltres 2 3r.	
64	Pibernat, Esteve	Catedràtic (a ma Prevere)	Montserrat, 14 1r.	
45	Plandolit, Nonito	Comerciant	Escudellers, 82 1r.	
130	Fujadas i Parellada, Juan	Propietari	Pí, 1 2n.	

Núm. d'ingrés	Nom	Professió que fa constar	Adreça	Responsabilitats dins l'associació
135	Reynals y Rabassa, Estanislao	Catedràtic	Nova de Sant Francesc, 23 3r.	
96	Ribot i Puig, José	Del Comerç	Passatge del Rellotge, 2 3r.	
28	Robert, Martín	Ecònom	Casa rectoral de La Mercè	
17	Roca, José P.	Advocat	Porta d'Àngel, 10 2n.	Secretari segon
20	Roca , Manuel	Del comerç	Porta d'Àngel, 10 2n	
131	Rodríguez, Manuel	Prevere	Magdalenas, 4 1r.	Professor de religió de l'escola nocturna.
90	Romaní y Puigdengolas , Francisco	Advocat	Còdols, 16 3r.	
43	Ros, Joaquin de	Propietari	Santa Anna, 25 1r.	
126	Rubió i Ors, Joaquim	Catedràtic	Raurich, 8 2n.	
31	Sagnier, Luis	Propietari	Palau , 4 2n.	
120	Sagnier, Manuel	Propietari	Avinyò, 32, 1r.	
52	Sala Canalda, Pablo	Advocat	Sant Pau, 63 3r.	
137	Sala , Pedro	Prevere	Gobernador, 4 entresòl	

Núm. d'ingrés	Nom	Professió que fa constar	Adreça	Responsabilitats dins l'associació
10	Salvo , Mariano	Prevere	Habitació annexa a l'església de l'Esperit Sant	
15	San Martí , Leoncio	Advocat	Petritxol , 11 2n.	
5	San Martí, Primitiu	Arxiver	Petritxol , 11 2n.	
67	Sans, José de	Propietari	Riera del Pi, 9 1r.	Vocal primer de la Junta directiva l'AC
48	Sarriera, Esteban de	Propietari	Canuda, 47 1r.	
70	Sarriera, Narciso	Propietari	Plaça Cucurulla, 1 2n.	Membre de la Comissió d'escoles
106	Serra, José M ^a	Comerciant	Barra de ferro, 8 1r.	
21	Serra, Manuel	Corredor	Escudellers, 77 3r.	
119	Sicars, Manuel de	Advocat	Baños Nuevos, 11 2n.	
118	Sicars, Narciso de	Propietari (a ma) President de sala jubilat)	Baños Nuevos, 11 2n.	
40	Solá y Roca , Ramon	Mestre enquadernador	Vidre, 6 4t.	
1	Solé, Juan	Fabricant	Arcos de	

Núm. d'ingrés	Nom	Professió que fa constar	Adreça	Responsabilitats dins l'associació
			Junqueras, 13 1r.	
33	~~Suñer, Leandro~~	Professor de Música	Alta de Sant Pere, 25 2n	
26	Suñol, José	Plater	Libertat, 7 tenda	
102	Suñol, Ramón	Advocat	Canuda , 47 3r.	
59	Taltabull, Cristòbal	Comerciant	Mercè, 10 baixos	
75	Togores, Alejo de	Comerciant	Cometa, 6 2n.	Membre de la Comissió d'escoles
27	~~Torres, José A.~~	Estudiant de dret	Arrepentidas, 2 2n.	
92	Torres, Juan Miguel	Rector	Casa rectoral de Sant Francesc de Paula	
12	Urrejola, Hermenegildo de	Del comerç	Mercaders, 28 3r.	
86	Verges, Felip	Catedràtic (a mà Prevere)	Elisabet, 11 1r.	
4	Vergés, Jose M ^a	Advocat	Elisabet, 11 1r.	
101	Vidal, Miguel	Professor	Archs, 10 1r.	
13	Vilaclara, Raimundo	Del comerç	Cremat gran, 3 1r.	
85	Vilarrasa	Rector	Casa rectoral	

Núm. d'ingrés	Nom	Professió que fa constar	Adreça	Responsabilitats dins l'associació
	Eduardo M ^a		de la Concepció	
16	~~Vilarrasa, José~~	Advocat	Pau de l'ensenyança, 2 2n.	
38	Villaronga, Manuel de	~~Canonge~~	Paradís, 11 1r.	
84	Xivixell, (?) José	Caixer de Banc	Escudillers, Blanchs, 5 2n.	

Apèndix VI

SUBSCRIPTORS DE LA REVISTA POPULAR A SABADELL 1871 - 1874

SUBSCRIPTORS DE LA REVISTA POPULAR A SABADELL 1871 - 1874⁹⁵⁹

Nom	Professió / Estat Civil ⁹⁶⁰	Anys i quantitats subscrites (en rals)	Pregària
A.M.M		1874; 0,50	
Anònims			Por la Paz de la Iglesia” “Por la vida de Pío IX “Por la Seguridad del clero” “Por el sosiego de España”, “Por las pobres religiosas”, “ Por la victoria de las armas cristianas”, “un joven retrógrado” “Un socio de la JC, por la libertad del Papa reforma de las costumbres y triunfo de la Iglesia Católica”, “Patrona de Cataluña, reina de Montserrat, protege a mi patria, líbrala de todo mal “ <i>Revista Popular</i> (RP), núm. 121, 19.IV.1873 p. 196; RP núm. 168, 14.III.1874 p. 176, RP núm. 191, p. 128 i RP núm. 192, p. 170.
Archs, Miguel , Josefa		1874; 1,50	
Valls i el fill, Pepito			
Argemí, Juan ⁹⁶¹ , José	Dependent	1872, 7,50	

⁹⁵⁹ Font: AHCB, *Revista Popular*.

⁹⁶⁰ Segons indiquen ells mateixos a la *Revista Popular* o segons consten a la Matricula Industrial de 1871-2 o al Padró de 1871 o de 1874 (ambdós incomplets).

Nom	Professió / Estat Civil ⁹⁶⁰	Anys i quantitats subscrites (en rals)	Pregària
Girbau, difunto ; Maria Anglada de Girbau,difunta; Antonia Girbau, de Argemí, difunta etc.	o estudiant	1874, 1,00	
Artiragués, Juan i Família		1872, 12 1873, 4 1874, 4	“...en desagravio de las ofensas que se cometen contra nuestra santa Religión, por la cual deseo derramar toda mi sangre y la de mis tiernos hijos”
A.S. y D.	Prevere	1872, 20,00 1874, 20,00	“Por la inquebrantable adhesión del Clero español a la palabra infalible del Papa”
Baigual, Miquel ⁹⁶²	Fabricant	1872, 0,50	
Boadella, María i Francisca Boadella ⁹⁶³	Solteres	1873, 1,00	
Bravo, Brígida		1874, 0,50	
Cabeza, Maria		1873, 0,50	
Calvó, Juan ⁹⁶⁴	Teixidor	1874, 2,00	
Camós y Prats, Sabina i		1873, 3,50	

⁹⁶¹ Probablement Juan Argemí Plans, nascut el 27 de gener de 1843, solter i dependent a la botiga de casa. També podria tractar-se de Juan Argemí Calvet, nascut el 18 de desembre de 1851, solter, de professio estudiant. Fill de Francisca Calvet Iglesias, vídua, de 35 anys. Vivien al carrer Arrabal Dentro, barri 4, districte 2.

⁹⁶² Creiem que es refereix a Miguel Baygual Casanovas, de 23 anys (1871), solter, fill de Juan Baygual Germá, fabricant i de Dolores Casanovas. Miquel era el gran d'una nissaga de 6 germans. Vivien al carrer Illa, barri 5, districte 2.

⁹⁶³ María, soltera de 54 anys. Francisca també soltera, de 50. Viuen juntes al carrer Arrabal de dentro, barri 4, districte 2on.

⁹⁶⁴ Juan Calvó Llonch, nascut el 24 de gener de 1829, casat amb Josefa Vallhonrat. Fill de Valentin Calvó Carné, de 67 anys, vidu, propietari i soci fundador de la Juventud Católica. Juan Calvó vivia al carrer Sant Cugat, barri 2on, districte 1er, amb 3 fills, Valentí, José i Antonio.

Nom	Professió / Estat Civil ⁹⁶⁰	Anys i quantitats subscrites (en rals)	Pregària
família , i alguns dels Mon, emparentats amb ells (Francisca Prats de Mon) (+) Havia maridat amb Pedro Mon (+)		1874, 10,00	
Campmany, Dolores	Pentinadora	1873, 1	
Cañomeras, Juan i família (entre ells Joaquin, prevere, qui consta just després del cap de família) ⁹⁶⁵	Carreter	1873,6,00 1874, 3,00	
Casals, José ⁹⁶⁶	Teixidor o pastor o carreter o soldat	1874, 3,00	
Casas, Teresa; Antonia Casas (Juan Casas+) Asunción Casas ⁹⁶⁷	Teixidor (germana de)	1873, 1,00 1874	“Una madre con dos hijas pide para toda la familia la bendición del gran Pío IX”

⁹⁶⁵ Juan Cañomeras, de 58 anys, casat, de professió “arriero”, casat amb Mariàngela Gorina, viuen al carrer Sant Quirico, barri 1, districte 1, juntament amb 3 fills, un d’ells, de 18 anys, que també es diu Juan. Tots consten com a carreters. Hem localitzat també a Juan Cañomeras Casajuna, vidu de 53 anys (1871), teixidor.

⁹⁶⁶ Hem localitzat diverses persones que responien al nom de Josep Casals: José Casals Serra, nascut el 13 de febrer de 1843, casat, fill de Oedro Casals Pagés i Eulàlia Casals Serra, és el segon d’una nissaga de 4 germans. Vivien a la Crta. De Manresa, barri 1, districte 1er. La seva dona fou, Catalina Gambús Solà. Hem trobat també a José Casals Prat, de 32 anys, pastor, casat amb Lucía Noguera, pares d’un nen de 12 anys. Vivien al carrer Padilla, barri 2on, districte 1er. Finalment hem trobat José Casals Bayó, de 56 anys, carreter, casat amb Serafina Olivé, pares de tres fills i a José Casals Llobet, de 23 anys, soldat, fill de Pablo Casals Pich i de Juana Llobet, teixidor. En tot cas, com es pot comprovar, tots tenien uns orígens socials i econòmics populars.

⁹⁶⁷ Teresa Casas Fontanet, de 20 anys (1874) viu al carrer de San Quirico, 2, amb els seus 6 germans més. Consta com a cap de la família, José Casas Fontanet, de 25 anys, solter, teixidor. Antonia té 17 anys i asunción en té 6.

Nom	Professió / Estat Civil ⁹⁶⁰	Anys i quantitats subscrites (en rals)	Pregària
Codina [Farres], Antonia ⁹⁶⁸	Carreter, filla de	1873, 0,50	
Corbera, Joaquina	Minyona	1873, 1,00	
		1872, 1	
Creus, José y su esposa ⁹⁶⁹	Teixidor	1873, 8 1874, 6	
C.O		1873, 1, 00	
Creus , Magdalena [el 1874 diu Margarita]	Minyona	1873, 0,50 1874, 0,50	
Cruixent , Raimunda		1873, 0,50	
Duran, Cristina ⁹⁷⁰	Teixidor	1874, 0,50	
D.M.		1874, 1, 00	
E.F.		1874, 0,50	
El presidente de la Juventud Católica y su familia : [Jacint Serra]		1873, 4,00	“por el triunfo de la Iglesia y la libertad de Pío IX y para que cesen las tribulaciones de los católicos de esta vila”
Estop, Francisca y algunas alumnas de su colegio ⁹⁷¹	Teixidor (germana de?)	1874, 24,00	
Farrés, José	Prevere	1874, 0,50	
Farrés, Maria, Teresa	Llaudors	1873, 1, 00	

⁹⁶⁸ Nascuda el 16.III.1852, soltera, filla de José Codina Balart i de Dolores Codina Farrés, que consten com a carreters. És la gran de tres germans.

⁹⁶⁹ José Creus Alsina, de 48 anys, casat amb Raimuna Masons Martínez; consta com a teixidor. Vivien al carrer de Sant Antoni amb tres fills.

⁹⁷⁰ Cristina Duran Mayol, de 38 anys d'edat, casada amb Pedro Duran Bracons, de 42, teixidor... És la mare de 4 fills.

⁹⁷¹ Francisca Estop Castellet, nascuda el 8.II.1840, filla de Maria Estop Castellet, vídua de 59 anys. Viuen al carrer Montserrat, barri 3, districte 1. És la segona d'una nissaga de 3 germans. Consten com a teixidors.

Nom	Professió / Estat Civil ⁹⁶⁰	Anys i quantitats subscrites (en rals)	Pregària
Farrés (+) ⁹⁷²	(família de)	1874, 0,50	
F.B.y P.		1873, 20,00	
F.D.		1874, 10, 00	
Ferrés, Lucía		1872, 0.50	
F.LL.y su esposa T.R.de Ll.		1874, 40, 00	
FO. y su esposa		1873, 2,00	
Giralt, Dolores	Minyona	1873, 1 1874, 0,50	
Giralt, Salvador	Prevere	1874, 2,00	
Gorina, Joaquina, Gertrudis, Gorina; Teresa Gorina ⁹⁷³	Fabricant, filla de	1874, 2,50	
G.P. de R.		1874, 20,00	
Grau y Busquets, Juan		1873, 4,00	
Gumbert, Damián, prevere, y familia	Prevere	1874, 4,00	
Guri, Buenaventura		1874, 4,00	
Jané y Domingo, Majin; Luisa Pubill de Jané; els fills: Manuel, Josefa, Antonia, Leonor, Francisqueta, etc. ⁹⁷⁴	Jornaler	1873, 5,00 1874, 6,00	“Josefa Jané: Angel de Dios, perseguid a los enemigos de la Iglesia y quitadlos de entre nosotros”

⁹⁷² Maria Farrés Uñó, de 23 anys (1874), filla de Agustin Farrés Vivié, llaurador i de Maria Uñó Cuscó. Té un germà de 6 anys.

⁹⁷³ Joaquina Gorina Pons, de 23 anys, soltera, filla de Jaime Gorina Morató, fabricant de 44 anys, vidu, pare de 6 fills, entre ells, Juan Gorina Pons, també fabricant. Gertrudis i Teresa tenen 16 i 14 anys respectivament. Viuen al carrer de Sant Pere, barri 2º, districte 1. En el moment de fer la subscripció, (segons la Matrícula de 1874/75) Juan Gorina consta com a propietari de 3 telers majors; el cognom Gorina Morató, com a propietari de 300 fusos, tot al carrer Madoz.

⁹⁷⁴ Josefa Jané és la filla, té, el 1874, 22 anys, i és la gran de 4 germanes. És filla de Magí Jané, 56 anys, i de Lucía Pubill de 50 anys.

Nom	Professió / Estat Civil ⁹⁶⁰	Anys i quantitats subscrites (en rals)	Pregària
J. A. O		1874, 1,00	
J.LL.P		1873, 9,00	“Por la paz de la Iglesia” “Proteged, oh, María al pobre clero”
J.M.M.		1874, 0,50	
J.P.		1874, 20, 00	
Llambés , José; pels seus avis difunts José Comellas i Francisca Comellas , per la seva mare Lucía Llambés etc		1872, 3,90	“que desea morir por la fe de sus abuelos”
“La comunidad de religiosas Escolapias de esta villa y las alumnas...”		1873, 200,0 1874, 41,00	Fan constar que és en obsequi a la Immaculada
La Juventud Católica, segundo trimestre:		1873, 24,48 1874, 44,00 1874, 121, 50 ⁹⁷⁵	
“Las señoras de una comunidad Religiosa”		1873, 20,00	
Llonch, Francisco, su esposa y familia ⁹⁷⁶	Petit fabricant	1873, 20,00	
Marengues, José , su esposa y familia		1874, 2,00	
Masllovet [Pujol], José, la seva esposa, Joaquina Ballvé de Masllovet; els seus fills Cayetano,		1872, 28	

⁹⁷⁵ Recollit a la funció del dia de la Immaculada.

⁹⁷⁶ Tributa per vuit telers majors, el 1871- 2.

Nom	Professió / Estat Civil ⁹⁶⁰	Anys i quantitats subscrites (en rals)	Pregària
María, i Josefa i els seus pares Pere i Francisca Pujol,etc			
Mimó, Camilo + Candida Poch +, i família	Notari	1874, 2,00	
M.M. (Margarita Malet) ⁹⁷⁷	“pobre Sirvienta”	1872, 0,20 1873, 16,00 1874, 12,00	“por el Papa y sus valientes defensores”
Morató, Francisco		1873, 4, 00	“...socio de la Juventud Católica”
Mundet, Constantina		1873, 4	
Muns, Josefa	Jornalera	1873, 0,50	
Munt, [Padrós], Isidro ; Rosa, Padrós de Munt ; Rita Grau de Munt i diversos Munt i Grau ⁹⁷⁸	Teixidor	1873, 3,00	Rita Grau de Munt, por la salud del director de la Juventud Católica de esta villa, 50. [...] Carmen Munt i Grau para que se restablezca las conferencias de San Vicente de Paul, 50. Marieta Munt y Grau , por la seguridad del Párroco y demás clero de esta villa, 50”
Oliver, Carmen ⁹⁷⁹	Teixidor, filla de	1873, 0,50	
Oliver, Pablo	Jornaler	1873, 0,50	
Oliver, Rosa ⁹⁸⁰	Minyona		

⁹⁷⁷ Cada cop es subscriu amb un nom diferent: M.M; Margarita Malet; “Margarita, pobre sirvienta...”

⁹⁷⁸ Isidro Munt Padró, de 47 anys d’edat (1874), teixidor, casat amb Rita Grau Ribas, de 46, tenen 3 filles, viuen al carrer Sant Cugat, barri 2, districte 1.

⁹⁷⁹ Carmen Olivé Roca, de 12 anys (1874) filla de Pablo Olivé i de Francisca Roca, de 51 i 52 anys respectivament. Té dos germans. Viuen al carrer de Sant Cugat.

Nom	Professió / Estat Civil ⁹⁶⁰	Anys i quantitats subscrites (en rals)	Pregària
Pagés, Magdalena; el 1874 s'afegeixen José Pagés, prevere, que encapçala la subscripció familiar.	Minyona	1873, 0,50	"Magdalena Pagés, sirvienta, por la libertad de las Escuelas Pías" "... por el regreso de los PP. Jesuitas", RP núm. 139, 23.VIII.1873, p. 96, RP núm. 145, 4.10, 1873, p. 168.
Paloma, Teresa	Minyona	1873, 1,50 1874, 1,00	
Parera , Paula		1873, 0,50	"Para que Dios me conceda santa vejez"
Pascual, Jaime, "su esposa y familia"		1873, 4,00	
Pineda, María	Revenedora	1873, 0,50	
Pont, Isidro y familia		1873, 6,00	"Maria Pont de Marajes, que desea educar sus hijos en las Escuelas Pías, 50. –Por la libertad de su esposo, 50- Por sus hijos Pedro y Ramon..."
Pont, Paula; Rosa Pont		1874, 14,00	"Dos católicas de las firmes hasta morir"
Puigneró, Ramon		1874, 2,00	
Pulit, Cristina ⁹⁸¹	Comerciant (dona de)	1874, 0,50	
Prats, José Oriol ; Josefà Sardá, de Roca ; Gracia Prats, viuda de Roca;		1874, 24,00	Oncles i nebots de fèlix, en el seu testament els va tenir presents

⁹⁸⁰ Al padró de 1871 consta que viu amb Maria i Francisca Boadella, ambdues subscriptores de la RP.

⁹⁸¹ Cristina Tiana Tarrella, de 34 anys (1874), casada amb Francisco Pulit Vidal, de 46, comerciant. Tenen 3 fills.

Nom	Professió / Estat Civil ⁹⁶⁰	Anys i quantitats subscrites (en rals)	Pregària
Manuela Prats de Roca; Dolores Prats de Gambús ; Anita Prats y Sardá			
Pratsginestós, José ; Francisca Ninou de Pratsginestós i Punset Pratsginestós més.		1872, 4,50	
Riu i sagret, Lorenzo; María Segret y Riu	Teniente de Artilleria	1874, 59,00	
Roca, Antonia	Minyona	1873,0,50 1874, 0,50	“Por la fe de mis padres” El 1850 els pares de Fèlix havien tingut com a minyona a Maria Roca.
Roca, Josefa ⁹⁸²	Teixidor, filla de	1873, 1,00	
Romeu, Juan; Agustina Miarons de Romeu, difunta; diversos Romeu i Miarons (Silvestre i Catalina) ; Antonia Voltà de Romeu, [casada doncs amb Silvestre o amb Juan]; diversos Romeu i Voltà [Juan, José, Silvestre]		1873, 5,00 1874, 20,00	
Sabatés , Carmen		1872, 50	
Salt, Antonio	Prevere	1874, 20,00	

⁹⁸² Josefa Roca Zaragarona, de 25 anys, filla de Maria de Roca Zargarona, vídua de 60 anys, mare de tres fills, el gran del qual, Gabriel consta com a teixidor.

Nom	Professió / Estat Civil ⁹⁶⁰	Anys i quantitats subscrites (en rals)	Pregària
Salt, Vicente	Prevere	1873, 0,50	
Salvans , Margarita		1873, 0,50 1874, 6,00	“Virgen de la Misericordia, rogad por el Papa y por los sacerdotes expatriados”
Sanmiguel y Serra, Juan (67 anys el 1880); Antònia Casablanques de Sanmiguel; diversa família Sanmiguel i Casablanques ⁹⁸³	Sastre	1872, 9,5	
Sardà, Buenaventura		1874, 4,00	
Sardà, i Gavaldà, José; Tecla López de Sardà; José María López etc..	Advocat	1872, 2,50 1873, 3,00 1874, 8,00	Oncles de Fèlix per la banda del pare.
Sardá y Salvany , Fèlix i família ⁹⁸⁴	Prevere	1872, 6,50 1873, 6,50 1874, 8,00	
S.C. “pobre católica” ⁹⁸⁵		1873, 20,00	

⁹⁸³ Juan Sanmiguel Serra, fill de Sabadell, de 60 anys (1874), sastre, casat amb Antonia Casablanques, de 40. Tenien 5 fills, vivien a la crtra de Manresa, 29.

⁹⁸⁴ La subscripció de Sardà en memòria dels seus familiars difunts obriria cada any la columna de subscriptors sabadellencs. En ella Sardà tindria un record per als seus avis paterns Josep Sardà i Pujol i Mª Gràcia Gabaldà de Sardà; pels seus pares, Llorenç Sardà i Gabaldà [que a la subscripció de 1874, apareix erròniament amb el segon cognom del seu pare] i Maria Salvany de Sardà; pels seus tres germans, Josep, Assumpta i Juanito; per Sor Teresa Sardà i per ramon, Feliu, Joaquin, raimunda i Pablo, tots familiars de la banda paterna.

⁹⁸⁵ Dolores Solé i Font, de 16 anys (1874) filla de José Solé Riera, de 46 anys, paleta, i de Maria Font Mimó. És la gran de 3 fills.

Nom	Professió / Estat Civil ⁹⁶⁰	Anys i quantitats subscrites (en rals)	Pregària
Segret i Riu, Lorenzo; Enrica Fortuny de Segret i una difunta. ⁹⁸⁶	Teixidor	1874, 10,00	
Serra, Sebastián; Ana Pla de Serra i 6 Serra més (José, Francisca, Ana, Teresa (+) , Jacinto) ⁹⁸⁷		1872, 4,00 1873, (Jacinto) 3,00	
Sogas, Dolores	Minyona	1873, 1,00	
Solà , Pablo		1874, 1,00	
Solé, Dolores	Paleta, filla de	1873, 0,50	
Tiana y Robira, José+, Paula Torrella de Tiana+. Cristina Tiana de Pulit;		1874, 1,50	
T.R. de LL.		1874, 20,00	“Para que Dios conserve firmemente católicos apostólicos, romanos, a todos los de su familia”
Turull i família ⁹⁸⁸	Comerciants de llana i	1873, 23,50 1874, 23,50	

⁹⁸⁶ Lorenzo Segret i Riu, de 33 anys (1874) teixidor, casat amb Enrica Fortuny Alfonso, de 29. No tenen fills. Viuen al carrer Calderon, barri 1, districte 1.

⁹⁸⁷ És tanta la seva passió que es veu obligat a fer trampes, per poder subscriure's 2 vegades: “Jacinto Serra a los pies de Pío IX, 50. El mismo no pudiendo besar los pies de Pío IX besa su retrato, 50” RP, 1872, p. 128.

⁹⁸⁸ Turull y Font, Pablo, difunto; Esperanza Sallent de Turull, difunta; Pedro Turull y Sallent, difunto; María Comadran de Turull; diversos Turull i Comadran (Pablo, Juan, Pedro, Enrique); Concepción Turull de Arribas; antonio Oliver; Juan Turull i Sallent, difunto; Josefa Salas de Turull, difunta; Pablo Turull i Salas; Joaquina Sallarés de Turull; diversos Turull i Sallarés (Juan, José +, Dolores, Josefa, Pilar, Joaquina+, Inés, Teresa,); Matías Turull i Salas; Cristina Rius de Turull; diversos Turull i Rius (Juan, Inés); Teresa Moragas de Turull; Feliu turull i Salas, diversos Turull i Moragas (Pedro i Damián); Fco. de Paula Casanovas; Joaquina Turull de Casanovas, diversos Casanovas i Turull (arturo, Luís, Paquito, Pompeyo, Juan, Encarnación, Teresa, Joaquina, Marta, Antonio+, José+, Concepción+.

Nom	Professió / Estat Civil ⁹⁶⁰	Anys i quantitats subscrites (en rals)	Pregària
	fabricants		
Urabo, Brigída		1873, 0,50	
Valls, Juan, pvre. Valls, Ramon, pvre	Preveres	1872, 5,50 1873"el billete núm. 00427 de la Casa de la Caridad" 1873, 11,50 1874	Ramon Valls era un dels bons amics de Sardà a Sabadell. Quan, el 1873, la Sardà va creure oportú dictar testament el cridà perquè actués com a testimoni.
Valls i Picañol, Pepa ⁹⁸⁹	Minyona	1873, 13,50 1874, 0,50	
Vila, Maria ⁹⁹⁰	Estudiant, filla de teixidor	1873, 0,50	
Viñas, Joaquina i Josefa ⁹⁹¹	Solteres. Família Tintorer	1873, 1,00 1874, 3,00	
Viver i Modolell, Maria		1873, 0,50	
Voltà y Utset, Jaime, difunto; Teresa Vivé de Voltà difunta; José Voltà i Viver; Teresa Carreras de Voltà; diversos Carreras;	Fabricant de Llana	1873, 8,00	"Ana Farrés de Mercadal, por la educación de mi hija única Francisca"

⁹⁸⁹ Com la seva amiga M.M. també usa diversos noms per "amagar" la seva identitat.

⁹⁹⁰ Maria Vila i Guarro, de 12 anys (1874) consta com a estudiant.(segurament de les Escolàpies). Filla de Valentin Vila Carné i antoia Guarro Mas, teixidors. És la segona de 4 fills. Viuen al carrer de San Cucufante.

⁹⁹¹ José Viás Fabregá és qui consta com a cap de família. Té 58 anys (1874) és solter i tintorer. Viu amb les seves dues germanes solterones, Josefa i Joaquina, de 49 i 50 anys respectivament. Viuen al carrer de San Quirico.

Nom	Professió / Estat Civil ⁹⁶⁰	Anys i quantitats subscrites (en rals)	Pregària
diversos Voltà i Carreras ⁹⁹²			
Viver de Farrés, Francisca; Farrés Joaquina; Luis Mercadal ; Ana Farrés de Mercadal; altres Farrés entre ells José Farrés , prevere.			
Xalma, Pedro Màrtir (Prevere) i família (Juan, Teresa, +, Eulàlia+, Pedro i d'altres)	Prevere, organista (germà d'un paleta) ⁹⁹³	1874, 7, 00	

⁹⁹² José Voltà i Viver important fabricant de llanes. El 1873/74, cotiza per 29 telers majors i 3 de menors. Es troba, per tant, entre els 40 principals contribuents industrials de la vila. (Cotitza 311,91 pts) Significativament no hi surt el seu germà Emilio Voltà i Viver notable fabricant de llana.

⁹⁹³ 41 anys el 1874. Vivia al carrer de Sant Quirico, amb la família.

Apèndix VII

PREVERES SUBSCRITS A LA *REVISTA POPULAR* PER A CONTRIBUIR “EN FAVOR DEL ROMANO PONTÍFICE”, 1871 - 1874

SUBSCRIPTORS DE LA *REVISTA POPULAR* A SABADELL 1871 - 1874⁹⁹⁴

Nom	Lloc de procedència	Observacions ⁹⁹⁵
AD	Castellar del Vallès	
AG	Yecla	
Aguilar y Gallegos , Manuel	Cabeza de Vaca	
Aguirre, Antonio seminarista	Navarrés	
Almera; Jaime	San Joan de Vilassar	
Agulló, Ferreol	Granollers	
Alonos, Deogracias	Villajoiosa	
Alonso, Pedro	Yecla	
Alsina, José	Caserres	
Altés [Alabart], Juan Bautista		Batea, 1845- Tortosa, 1916, Prevere i escriptor. Estudia al Seminari de Tortosa on, durant el Sexenni(1872) fou Catdràtic de llatí i retòrica. Feu les seves primeres passes com a publicista a <i>El amigo del Pueblo</i> , i a la revista

⁹⁹⁴ Font: AHCB, *Revista Popular*.

⁹⁹⁵ Les dades biogràfiques provenen de les pròpies referències que els subscriptors donen a les columnes de la *Revista Popular*, així com de la consulta del *Diccionari d'història eclesiàstica de Catalunya*, vol. I , Generalitat de Catalunya, Editorial Claret, Barcelona, 1998, i del B.O.E.O.B., núm. 392, 13.VI.1865, ps. 249-252.

Nom	Lloc de procedència	Observacions ⁹⁹⁵
		<i>Santa Teresa de Jesús</i> . Als anys vuitanta, col·laboraria a <i>El Correo Catalán</i> i a <i>La Hormiga de Oro</i> .
Altet, José		
Álvarez, Julián		
Alvarez Povez, Donato	Coruña	L'únic subscriptor a La Corunya
Amaliach, Pedro	Girona	Un bon exemple de l'apostolat entre els familiars. Al seu costat hi consten cinc Amaliach més...
Amat, Gerónimo	Albacete	
Amblas, José	Gràcia	
Andreu, José M ^a	La Bisbal	
Anfruns, Silveste	Berga	
Anglès, Juan M ^a	Catllar	
AP	Gràcia	Tot un poeta. A la subscripció hi afegeix: "És católico deber, al Pontífice socorrer" <i>Revista Popular</i> , núm. 127, 31.V.1873, p. 271
AP	Yecla	
Aquenza, Jacinto		Seminarista
Aran, Francisco	Camprodon	
Arandia, Ramon	Navarrés	Seminarista
Arnej, Pío	Sádaba	
Arisa, José	Artés	
Ariztegui, Nazario	Navarrés	Seminarista
Arraiza, Emeterio	Pamplona	Seminarista
Arregui, Damaso	Gibraltar	
Arrizabaleta, José M ^a	Navarrés	Seminarista
Artiga, Juan	Cruïlles	Vicari de...

Nom	Lloc de procedència	Observacions ⁹⁹⁵
Arús, José	Gualba	Ecònom
A.S.y D.	Sabadell	
Aulet y Sureda, Joan	Manacor	
Azcona José	Fontellas	
Azpiazu, Joaquin	Pamplona	Seminarista
Badó, José	Teià	
Ballester, Eduardo	Balsa Pintada	
Barasoain, Cirilo	Navarrés?	Seminarista
Barasoain, Gabriel	Sanguesa	
Barasoain, Javier	Sanguesa	
Barasoain, Luis	Sanguesa	
Barba, Pere Jaume	Vilafranca Penedès	del
Barber, Àngel	Navarres	
Barrera, Ramon		Subdiaca
Barnio, Juan	Casserres	Subdiaca. El 1874 consta ja com a prevere
BF	Maho	
Barraquer, Gaietà	Barcelona	“Cayetano barraquer, presbítero, para que el señor se digne confundir y destruir el liberalismo desde su escuela atea hasta la perniciosísima llamada liberal-católica, 4,00” <i>Revista Popular</i> , núm. 207, 1874, p. 384. [Notes biogràfiques al text]
Barrera, Felipe	Navarrés	Seminarista
Bartolí, Joaquin	Copons	
Batet, Pere		Diaca
Berasain, Martin		Seminarista de Pamplona

Nom	Lloc de procedència	Observacions ⁹⁹⁵
Brenadí, Lorenzo	Barcelona	
Beriain, Bernardo	Pamplona	Seminarista
Berio, José	Pamplona	Seminarista
Bertrand, Antonio	San Quintin	
Basset, Fedrico	Santander	
Biadiu, José		
Biosca, Antoni	Casernes	Vicari
Boix, Felix Ramon	Vilajoiosa	
Bos, Pere	La Bisbal	
Bosch, Jacint	Santa Eugènia	
Bosch i Pagés, José		
Bosichy, Joaquin	Cádiz	
Bofarull, José de		
Bonet, José A.	Vilafranca del Penedès	
Bonet, Salvador	Palafrugell	
Bruguera, Mateo	Barceloneta	
C.A	Mataró	
CG	Terrassa	
Calveras, Fco.		
Calvet, José	Alfou	
Calvet, Juan	Juliola	
Calvo, Nemsio	Pamplona	
Camín , Bernardo	Gijón	
Camós i Teixidor, Miguel	Girona	
Canaleta, Salvio	Roses	
Candela, José	Alcoi	
Canudas, Jaime	Casserres	

Nom	Lloc de procedència	Observacions ⁹⁹⁵
Canudas, José	Casserres	“Quien desea la humillación de los grandes que se han alistado en el masonismo, 4, 00 RP, 20.VI.1874, núm. 182, p. 400.
Canut, Salvador	Martorelles	
Cañomeras, Joaquin	Sabadell	
Capdevila, José		Rector
Caparrós, José M ^a		
Capdevila, Jaume		Escolapi
Cardona, Fco	Menorquí	
Cardona, Rosendo	Barcelona	
Carrey, Pere Jaume	Gràcia	
Carreras Coll i Masó, Miquel	Begur Begur	
Casadesús, Antoni	Montesquiu	
Casadesús, Joan	Solsona	Joan Casadesús i Tubau, va ser ordenat prevere el 12 de juny de 1865, al mateix temps, per tant, que Sardà.
Casals, Antoni	Berga	
Casas i Abad, Bruno	Oscà	
Casas, Jaume	Barcelona	
Casas, Marcial	Barcelona	
Casas, Tomàs	Barcelona	
Cerero Manuel	Cádiz	
CG	Alcoi	
Chacón, Salvador	Vilajoiosa	
Clapés Fco.		

Nom	Lloc de procedència	Observacions ⁹⁹⁵
Clarà, Fèlix	Sitges	
Claramunt, Jaime		
Claramunt, Joaquim	Prat del Llobregat	
Clotet, Agustín	Cádiz	
Coll , José	Santa Inés	
Collell, Andrés , vicari	Terrassa	
Colom, Joan	Castellfort	
Colomer, Mariano	Huesca	
Comellas, Ramon	Caserras	(1874, subdiaca)
Comellas y Cluet, Antoni	Berga	Berga 1832-1884. Prevere i filòsof. Estudià als seminaris de Solsona i de Vic i fou ordenat sacerdot el 1856. Al seminari de Solsona exercí com a professor de llatí(1859) i de teologia (1862). Traslladat a Berga es dedicà a l'estudi de les llengües, camp on adquirí una prodigiosa erudició.
Conde, Juan	Santander	
Rosich, Esteve	Copons	
Costa, Jaume	La Roca	
Costa Tomàs	Cádiz	
Cotó, Enric	La Bisbal	
Dalmau, Agustín		
Delrey, Alejo	Pamplona	
Díaz Calvo, José M ^o		
DJC	Alcoi	
DJV	Sarrià	
Dieguez , Manuel	Santa Cruz de la	

Nom	Lloc de procedència	Observacions ⁹⁹⁵
	Zarza	
Donézar, Esteban	Pamplona	Seminarista
Duran, Pablo	Olesa de Montserrat	
DVP	Alcoi	D.V.P. Pbro. En unión de varios fieles que estan orando sin intermisión a fin de que Dios conceda al Santo Padre ver humillados y abatidos hasta el polvo de la tierra a los enemigos de la Santa Iglesia Católica, Apostólica y Romana, 50,002 <i>Revista Popular</i> , núm. 175, 2.V.1874.
EC	Alcoi	
Echarri, Brauli	Navarrés	
Echegaray, Rogbustiano	Pamplona	Seminarista
Elduayen, Alejandro	Pamplona	Seminarista
Elduayen, Ángel	Pamplona	Seminarista
Elizalde, Pío	Pamplona	
EM	Castellà del Vallès	
Erro , Fermín	Pamplona	
Escurra, Jesús	Navarrés	Seminarista
Espinás, Romualdo	Barcelona	
Espona, Ramon	Armancias	
Estadella, Vicente		
ET	Mahó	
Etayo, Gervasio	Pamplona	Seminarista
Fábregas, Federico	Arenys de Mar	

Nom	Lloc de procedència	Observacions ⁹⁹⁵
Farré, Josep	Nalech	
Farrés Josep	Sabadell	
Farrés , Josep	Santiga	
F.Ch.G.	Sax	
F.E.		
Febrer, Frederich	Barcelona	
Felició, José (censurat)		
Fernández y Mateos, Juan	Cádiz	
Ferrer, Antonio		Seminarista
Ferrer i Miralles, Antonio	Barcelona	
Ferrer, Jaume		
Ferrer, Bonaventura	Sanahuja	
Ferrés , Miquel	Riba	
Ferret i Ballester, Miquel	Sitges	
FP	Mataró	
FP	Sant Martí de Provençals	
Figueras, Pere	Sant Andreu de Palomar	
Flotats, Pere	Barcelona	
Fiol, Josep	Poble Nou	
Fortuny, Joan	Vilanova i la Geltrú	
Fosalba, Pau	Capellades	
FR	Barcelona	
Fronti Bernardino	Maó	
Fronti, Jeroni	Maó	

Nom	Lloc de procedència	Observacions ⁹⁹⁵
Galar , Antonio	Navarrés	Seminarista
Galar, Victorià	Pamplona	Seminarista
Galí, Antoni	Poble Nou	
Gallardo, José	Cádiz	
Gallado , Joan	Ceuta	
	Palma de Mallorca	
Garcia, Alfons	Yecla	
Garcia Deulofeu, Josep	Cádiz	
Garcia, Federico	Cádiz	
Garcia, José M ^a	Pamplona	Seminarista
Garcia Remigio	Madrid	
Gari, José Antonio		
Garriga, Agustí	Arenys de Mar	
Garriga, Pedro Mayner, José		
Gatell, Agustí	Riba	
Gelabert, José		
Gili, Maties	Vilafranca del Penedès	
Gimenez, Juan José	Albacete	
Giralt, Salvador	Sanata/ Villalba	Rector
Girbau, Gaietà	Terrassa	
Goicoa, Miguel	Navarrés	Seminarista
Gomez Aguado José	Cádiz	
Gómez T.	Acira	
Gonzaga Carles, Luís	Girona	Vicari General
González Linares, Francisco	Riuloba	
González Romualdo	Zaratán	

Nom	Lloc de procedència	Observacions ⁹⁹⁵
González Solà, Juan	Chirivel	
Goñi, Bartolomé	Navarrés	Seminarista
Gotarredona i Planells, Vicente		Seminarista
Guasch , Juan		
Guerrero Péramo, José		
Gumbert i Lligé, Jaume		
Grau Enric	Poble Nou	
Grau , Eugeni	Palafrugell	Ecònom
Grau, Lluís	Poble Nou	
Grifell, antoni	Casserres	Diaca
Gruart , Pedro		
Guirbau, José	Sitges	
Girbau, Pere	Sitges	
Gutierrez, Miguel	Cádiz	
GV	Mataró	
Heuterà , José	Barcelona	
Hernández, Félix	Navarres	Seminarista
Hernández, Martín	Fuente del Maestre	
Herranz , Marcelí	Girona	Canonge
Hom i Paratge, Antoni M ^o	Girona	
Homs, Ramon		
Ibáñez, Diego	Hellin	
Ibarbia, Ignacio	Navarrés	Seminarista
Iglesias, Miguel	Girona	
Illa, José	Santa Coloma de Centelles	
Inglada, Joaquin	Sant Pere de ribes	Vicari

Nom	Lloc de procedència	Observacions ⁹⁹⁵
Irgoyen, Francisco	Pamplona	Seminarista
Isidoro, Nicolàs	Santa Columba de Carnota	
IV	Barcelona	
IV y R	Terrassa	
Izaguirre, José M ^a	Navarrés	Seminarista
Izquieta, Santiago	Pamplona	Seminarista
JC	Barcelona	
Jacas, Teodoro		
JM	Alcoi	
JM	Alcoi	
JMG	Barcelona	
JMV	Sax	
Jordá , Ramón	Palafrugell	
Juan, Jaime		
Juansarrás, Angel	Pamplona	Seminarista
Junyent, Gabriel	Vilafranca del Penedès	
JB	Sitges	
JMLV	Vivero	
JR	Mataró	
JR	Terrassa	
J.V.R	Terrasa	“Prevero y 27 alumnos suyos”
Lacunza, Juan Cruz Seminarista	Navarrès?	Seminarista
Lafuente, José	Santiago	
Landiro, José	Maó	
LGL	Manila	
Larraya, Lucas	Navarra	Seminarista

Nom	Lloc de procedència	Observacions ⁹⁹⁵
Lartiegui, Eustaquio	Pamplona	Seminarista
Lasarte, Miquel	Pamplona	Seminarista
Lecina, Miguel	Graus	
Leima, Miguel	Graus	
León , José	Cádiz	
Lizarraga, Cipriano Seminarista de Pamplona		
López , Cristobal	Pamplona	Seminarista
Lopez de Estrada, Rafael	Pamplona	Seminarista
López , Francisco	Pamplona	Seminarista
Lledó , Salvador	Barcelona	
Llobet , Jaume		
Llobet, Juan		
Llobet Vicenç	Palafregell	
Llorca, Pedro Juan	Villajoiosa	
Llorens, Lorenzo	Cherta	
Llorensi , Josep	Palafregell	
Lluch i Dalmases, Ramon	Riba	
Machorro, Juan José	Cádiz	
Macià, Jaume	Sitges	
Manach, A.	Barcelona	
Manté, Miquel	Santa Ceclina	
Marcé, Joan	Camprodon	
Marcotegui, Juan José	Navarrès	Seminarista
Mayans, Bartolomé		
Mayans, Jaume Joan	Eivissa	

Nom	Lloc de procedència	Observacions ⁹⁹⁵
Mayor, Ramon	Cherta	
Marí, Miquel		Seminarista
Marí, Juan	Eivissa	
Marí Cardona, Miguel	Eivissa	Seminarista
Martí, Francesc	Gràcia	Diaca (1872)
Martí Jaume	Gràcia	
Martín alías, Miguel	Alpeñes	
Martín , José Antonio	Sant Pere de Molanta	
Martínez, Julián	Navarrès	Seminarista
Martínez, Leocacio	Albacete	
Martorell, Timoteu	Calig	
Marquès , Manel	Granollers	
Mas, Miquel	Sant Andreu del Palomar	
Masaveu, José		
Masià, Jose	Alcoi	
Masó , Jaume	Arbúcies	
Melé, Josep		Seminarista
Mata i Gassó, Ramón	Las Preses	
Matabosch, Pere	Camprodon	
Matas, Jaume	Gràcia	
Mendía, Fermín	Pamplona	Seminarista
Mercadal, esteve	Copons	
Miguel, Juan		
MJ	Cádiz	
Mogas, Miguel	Samalús	
Mogas, Tomàs	Canovelles	
Molins , José	“regente de	

Nom	Lloc de procedència	Observacions ⁹⁹⁵
	Lapedra"	
Molins, Pedro	Pamplona	
Morejón Nuño, Andrés	Valladolid	
Montaner, Baldomer	Puerto Rico	
Montealegre, Robustià	Riuloba	
Montoto, Ramon, Fr.,	Les Preses	
Morell		
MP	Benjamà	
Morenas, Juan		
Mundet, Benito	Begur	Ecònom
Mundet i Pagès, Josep	Torroella de Montgrí	
Muruzabal, Lorenzo	Pamplona	seminarista
NN	Castellar del Vallès	
N	Las Preses	
N. Miguel	Sant Andreu Palomar	
N. Tomàs	Sant Andreu Palomar	
Nen, Ramon	La Bisbal	
Nin, JJ	Puerto Rico	És juntament amb Baldomero Montaner l'impulsor de les subscripcions a Puerto Rico
Nogeroles, MA	Villjoyosa	Subdiaca
Nunell, José	Mataró	José Nunell i Blanch , va ser promogut a subdiaca al mateix temps que Sardà era ordenat prevere
	Lleida	
		"Un seminarista de Pamplona"

Nom	Lloc de procedència	Observacions ⁹⁹⁵
Olano, Ignacio	Pamplona	Seminarista
Oliveras, Joan Baptista	Artés	
Oliveras, Ramon	Begur	
Oller, Antoni		
Orfila, Antoni		
Orozco, y Juan, Ramon		Canonge magistral
Ortega Vicente		
Ortiz Domingo		Seminarista
Ostiz, Manuel	Pamplona	Seminarista
Otzet, Francesc d'Asis	Teià	Un altre bon exemple de capellà que promou la subscripció de tota la família
P.	Pamplona	Seminarista
Pagès i Martínez, Manuel	La Bisbal	Corresponsal de la <i>Revista Popular</i> a la Bisbal
Pascual i Pascual, Virgili	Alcoi	Corresponsal de la <i>Revista Popular</i> Alcoi
Pastor, Miguel	Albacete	
Payà, Miguel	Benejama (Alacant)	
PD	Barcelona-Terrassa	Diaca. 1874 es presenta com a prevere
Perera, José		
Pérez, Antonio		
Perez, Agustín		
PH	Bóbeda	
Pi, Alejandro	Vilafranca del Penedès	
Pi i Vidal, Pío	Girona	
Pilitero, José	León	

Nom	Lloc de procedència	Observacions ⁹⁹⁵
Piñol, Joan	Vilaroz	
Plana, Antonio		Subdiaca
Plana , Miquel	Begur	
Polo, Juan Antonio	Busot	
Pons Benito	Mahó	
Pons, Joan	Barberá	
Pons, Miquel	Maó	
Prat, Juan (+)		
Prims, Isidoro		
PT		Subdiaca
PSP		Diaca
Puerto, Carlos	Iglesuela del Cid	
Puig, Arderiu, Francisco	Puigcerdà	
Puig, Joan	La Bisbal	
Puig, Joan	Cruilles	Rector
Puigcercús i Giralt , Delfí Miquel	Boltaña	
Pujol, Francesc de Paula	Teià	
Pujol, Joaquim		
Pujol, Pere		
Queraltó, Martí	Vilafranca del Penedès	
Querol, Francesc		
Quintana, Climent	Casserres	
Quiñores, B.,	Cangas de Onís	
R.D.C.		
R.J.C.		

Nom	Lloc de procedència	Observacions ⁹⁹⁵
R.M.		
Ramon, Juan		Seminarista
Ramonedà, Juan		
Ramon Colon, Antonio	Maricao, Puerto Rico	
Reig, Isidre	Prat del Llobregat	
Ribas, Agustí	Sant Sadurní de l'Heura	
Ribas, Jacint	Cádiz	
Ribas, Josep	La Bisbal	
Ribas, Vicente		
Ribó, Narcís	Plegamans	
Riera, Antoni	Torroella de Montgrí	
Riola, Juan	Maó	
Riudevents i Ponseti, Pere	Maó	
Roca, Bartomeu	Camprodon	
Roca, Francesc	Barcelona	
Roca, Josep	Berga	
Roca i Vilà, Josep	La Garriga del Vallès	
Rodriguez Espinosa, Lluís	Barcelona	
Romero, Eugenio	Cádiz	
Romeu, Ramon	Mataró	
Ros, Manuel María	Bordon	
Rosich, Esteve	Copons / Gelida	
Rovira, Antoni	Senfores	

Nom	Lloc de procedència	Observacions ⁹⁹⁵
Rovira, Dalmau (+)		
Rovirola, Martirià	Sant Sadurní de l'Heura	
Sacasas, Arsenio		Promogut al subdiaconat el mateix dia que Sardà és ordenat prevere.
Sagristà, Josep	Sant Boi de Llobregat	
Sala, Jaume	Barcelona	
Salt, Antoni	Sabadell	
Salt, Vicenç	Sabadell	
Sallent i Panadés, Pere	Barcelona	
Samaranch, Antoni	Terrassa	
Giralt, Salvador	Sanata	
Sánchez, J.T	Vianos	
Sánchez Pérez, Francisco		
Sanlecque, José de	Puerto Rico	
Sanmartí, Àngel	Pamplona	Seminarista
Sanpons, José	La Bisbal	
Sardà i Salvany, Fèlix		
Satrústegi, Crispulo	Puente de la Reina	
SDBC	Mataró	
Segarra, Joan	Benisanet	Seminarista. 1874 s'inscriu com a subdiaca.
Serra , Joaquin	La Palma	
Serra, Ramon	Sant Pablo de Ordal	
Serra i Roure, Joan	La Garriga del Vallès	
Solà, Francesc	La Garriga del	

Nom	Lloc de procedència	Observacions ⁹⁹⁵
	Vallès	
Soldevila, Jaume		
Soldevila, Nicolau	San Andreu del Palomar	
Solé, Juan		
Solís, Servando	Pamplona	Seminarista.
SQB	Barcelona	
Sugrañes, Domingo	Barcelona	
Tarragó, Marià	Berga	
Tarrés, Jaume	Casserres	
Torrabadella, Bartomeu	Caserres	
Tettamanzi, Vicenç	Santiago	
Torras, Antoni	Barcelona	
Torres, Benito	San Andreu del Palomar	
Torres Mayans, Joan	Eivissa	Diàca
Torres, Juan		
Trabal i Capellades, Josep	Sant Faust de Campcentelles	
Trias Astals, Pau	Terrassa	P. Escolapi
Tur, Antonio		Seminarista
Tur, José		Seminarista
Tur, Juan		
Tur, Mariano		
Turmo, Eduard	Maó	
Turull i Moragas, Pedro	Sabadell	
Uliaque, Miguel	Pobla d'Híjar	
	La Bisbal	"Un pobre vicario"

Nom	Lloc de procedència	Observacions ⁹⁹⁵
	La Bisbal	“Un sacerdote por el triunfo de la Iglesia”
	La Bisbal	“Un sacerdote que desea la libertad del inmortal de Pío IX”
Urrios, Félix	Vilajoiosa	
Utesà, Andreu	Papiol	
Vall, Pere	Vic	
Vallicrosa, Pere	Palafrugell	
Valls i Duran , Joan	Teià	
Valls, Juan	Sabadell/ Teià	
Valls, Ramon	Sabadell/ Teià	
Valluví, José	Barcelona	
Varniol, Joan	Casernes	
Vela, Gabino	Pamplona	Seminarista
Vendrell, Juan	Sant Andreu del Palomar	
Vendrell, Salvador	Vilafranca del Penedès	
Ventosa; Josep	Barcelona	
Ventosa, Pau	Barcelona	
Verdaguer, Josep	Capellades	
Vernaus, R	Casernes	
Vidal, Antoni	Orgaña	
Vila, Jaume		
Vilaclara, Jaume	Casserras	
Vilardell, Ramon	Capellades	
Villanueva, Francisco	Pamplona	
Villanueva, Simon	Pamplona	
Villora, Sebastià	Albacete	

Nom	Lloc de procedència	Observacions ⁹⁹⁵
Villota, Gerard	Santander	
Viñas, Antonio		
Viñas, José		
Vivés, Esteban		
Xalma, Pedro Màrtir		
Xifreda, Francesc	Palafrugell	
Yoldi, Hilarion		
Zabalegui, Fernando	Pamplona	Seminarista
Zafrilla, Asensio	Yecla	
Zarranz, Doroteu	Pamplona	Seminarista
Zarran, Miguel	Pamplona	Seminarista
Zufiaurre, Narciso	Pamplona	Seminarista

Apèndix VIII

LOCALITATS ON ARRIBA LA *REVISTA POPULAR*, 1871 - 1874⁹⁹⁶

DINS L'ESTAT

Alacant	
	Alacant
	Alcoi
	Benasau
	Busot
	Callosa de Segura
	Concentaina
	Saix (Sax)
	Sant Vicente de raspeig
	Villajoyosa
	Xixona
Alava	
	Bóbeda
Albacete	
	Albacete
	Alpere
	Hellín
	La Ginesta
	Minyana
	Vianos
Almeria	

⁹⁹⁶ Elaborat a partir de la informació que faciliten les columnes de la "subscripción popular en favor del Romano Pontífice" AHCB.

	Almeria
	Dalias
	Vélez Rubio
	Chiribel (veí de Vélez)
Asturias	
	Cangas de Onís
	Gijón
	Las Castas
	Nueva
Aude	
	La Palma
Ávila	
	Ávila
	Barco de Ávila
Badajoz	
	Berlanga
	Cabeza de Vaca
	Fuente del Maestre
	Llerena
	Montemolín
	Olivenza
	Puebla de Sancho-Pérez
	Vilafranca de los barros
Barcelona	
	Abrera
	Arboç
	Armancias (Sant Martí d’Ripollès)
	Arenys de Mar
	Artès (Bages)

	Badalona
	Balsareny
	Barberà
	Barcelona (Barceloneta)
	Begues
	Berga
	Breda
	Canovelles
	Cànoves
	Capellades (Osona)
	Cardona (Bages)
	Cardedeu
	Casseres (Berguedà)
	Castellar del Vallès
	Centelles
	Copons (Anoia)
	Cornet
	Esplugues del Llobregat
	Esquirol (Osona)
	Gaià
	Gelida
	Gràcia
	Granollers
	Gualba (Vallès Oriental)
	Horta
	Hospitalet de Llobregat
	Hostalfranchs
	Igualada
	La Garriga

	La Roca
	Malgrat
	Manlleu
	Manresa (Bages)
	Martorelles (Vallès Oriental)
	Masnou
	Mataró
	Molins de Rei
	Mollet
	Montesquiu
	Mura (Bages)
	Olesa de Montserrat
	Olost
	Ordal
	Palau Tordera, Sant Esteve (Vallès Occ)
	Papiol (Baix Llobregat)
	Piera (prop Olesa)
	Plegamans (Vallès Occ)
	Polinyà del Vallès
	Prat del Llobregat
	Sabadell
	Samalús (Vallès Or)
	Sanata (Vallès Or)
	Sans
	Santa Coloma de Gramanet
	Sant Andreu de Llavaneres
	Sant Andreu de Palomar
	Santa Eugènia de Berga

	Santa Eulàlia de Papiol (la parròquia de Papios)
	Santa Eulàlia de Riuprimer
	Santa Eulàlia de Ronsanes
	Santa Agnès (Maresme)
	Sant Boi de Llobregat
	Sant Celoni
	Sant Climent de Llobregat
	Sent Esteve de Sas Roviras (prop Olesa)
	Sant Faus de Campcentelles
	Sant Feliu de Codines
	Sant Feliu de Llobregat
	Sant Feliu del Recó (Vallès Occ)
	Sant Gervasi
	Sant Joan de Vilassar (Maresme)
	Sant Joan d'Horta
	Sant Just D'esvern
	Santiga (Vallès Occ)
	Sant Llorenç Savall (Vallès Occ)
	Sant Martí de Provençals
	Sant Pau d'Ordal
	Sant Pere de Terrassa
	Sant Pere de Ribes
	Sant Pere de Ruidevilles
	Sant Pere de Torello
	Sant Quirze de Besora
	Sant Sadurní d'Anoia
	Sant Vicenç de Castellet (Bages)

	Sarrià
	Serrateix (Berguedà)
	Seva (Osona)
	Sitges
	Terrassa
	Teià (Maresme)
	Tona
	Torelló
	Vallbona (Anoia) al costat de Piera
	Vilanova i la Geltrú
	Vilassar de dalt (Sant Genís de Vilassar)
	Vilassar de Mar (Sant Joan de Vilassar)
	Villalba
	Vic
	Viver (al costat de Serrateix)
Biscaia	
	Bilbao
	Durango
Burgos	
	Briviesca
	Burgos
Càceres	
	Alcollarín
	Casar de Palomero (a Las Hurdes, prop de Plasencia)
Cadis	
	Benaocaz
	Cadis
	Jerez de la Frontera

	Paterna de Rivera
	Rota
	Sanlúcar de Barrameda
Canàries	
	Las Palmas
Castelló de la Palme	
	Alcora
	Calig
	Castellfort
	Castelló de la Plana
	Iglesuela del Cid
	San Roque
	Segorb
	Todolella
	Vinaroz, San Jore
Ceuta	
	Ceuta
Córdoba	
	Arjona
	Benameji (fronterer amb Sevilla i Màlaga, en plena serralada Bética)
	Cabra
	Dos Torres
Corunya	
	Boiro (Cimadevila)
	Corunya
	Filgueiras

	Noya
	Santiago
	Villagarcía (?)
Cuenca	
	Horcajo de Santiago
Eivissa	
	Eivissa
Filipines	
	Manila
	Zamboanga
Girona	
	Arbúcies
	Banyoles
	Bàscara
	Begur
	Cadaqués
	Camprodon (Ripollès)
	Canyelles (La Selva)
	Castell d'Aro
	Catllar
	Cruïlles (Baix Empordà)
	Figueres
	Girona
	La Bisbal
	Les Preses
	Llorona
	Monells (al costat de Cruïlles)
	Olot
	Palafrugell

	Peralada
	Puigcerdà (Baixa Cerdanya)
	Roses
	Santa Pau (Garrotxa)
	Sant Sadurní de l'Heura (al costat de Cruïlles)
	Torroella de Montgrí
	Ullastret
	Vilobí
Gibraltar	
	Gibraltar
Gijón	
	Gijón
Granada	
	Albuñol (prop d'Almeria , en plenes Alpujarres)
	Granada
	Motril
Guipúzcoa	
	Andoain
	Sant Sebastià
Huelva	
	La Nava
	Sant Telmo de Ferrerías
Jaén	
	Arjonilla
	Baeza
	Martos
La Rioja	

	Alfaro
	Bañares de rioja
	Calahorra
	Logroño
	Nájera (veí de Bañares)
	Sant Román de Cameros
León	
	Astorga
	Castro-contrigo
	Gradefes
	León
Lleida	
	Agramunt (Lleida)
	Alàs (prop de la Seu d'Urgell)
	Albí (prop de les Borges Blanques)
	Anglesola (entre Cervera i Lleida)
	Artesa de Segre
	Balaguer
	Biosca (Solsonès)
	Cervera
	Fontelles (Alt Urgell)
	Fuliola, la
	Lleida
	Gerri (veí de Peracalç)
	Miralcamp
	Mollerusa
	Molsona, Santa Maria de
	Montblanc
	Morunys, Sant Llorenç de (Solsonès)

	Nalech (Alt Urgell)
	Palau d'Anglesola
	Peracalç (Pallars Jussà)
	Sanahuja (Segarra)
	Seu d'Urgell
	Solsona
	Sort
	Sos (Alta Ribagorça)
	Torà (de Riubregós?)
	Organyà
	Vilanova de Meià (Villanueva de Moyà)
Madrid	
	Madrid
	Valdemorillo (Valdemorilla) al constat de San Lorenzo del Escorial
Málaga	
	Málaga
Mallorca	
	Manacor
	Palma
Melilla	
Menorca	
	Mahó
	Sant Cristòfol
Múrcia	
	Cartagena
	Corvera
	Múrcia

	Yecla
Navarra	
	Artajona
	Indeterminat "navarrès"
	Pamplona
	Puente de la Reina
	Sanguesa
	Uno del valle de Ulzama
Orense	
	Orense
Osca	
	Almunia [de San Juan] al costat de Montzó
	Ayerbe
	Barbastre
	Boltanya
	Graus
	Jaca
	Montzó
	Osca
	Torres del Bisbe [Torras del Obispo] a la franja (Baixa Ribagorça)
Oviedo	
	Oviedo
Pontevedra	
	Cerdedó
	Tuy
Salamanca	
	Béjar

	Salamanca
	Vilamayor
Santander	
	Corvera
	Santander
Saragossa	
	Castejón de Valdejasa
	Puebla de Hajar
	Sábada
	Torrelles (a la franja)
Sevilla	
	Cazalla de la sierra
	Lebrija
	Puebla de Cazalla
	Sevilla
Tarragona	
	Arboç
	Benissanet
	Cambrils
	Capçanes (Priorat)
	Gunyoles (Penedès)
	Montblanc
	Reus
	Riba (Alt Camp)
	Santa Coloma de Queralt
	Tortosa
	Vendrell, el
	Vilafranca del Penedès
	Vinyols

	Xerta
Teruel	
	Alcanyís
	Bordón
	Cantaviejas
	Cretes (a la riba de l'Algars, el de Nonasp!)
	Torrecilla de Alcañiz
	Valdealgolfa
Toledo	
	Navahermosa
	Real de San Vicente
	Santa Cruz de la Zarza
	Talavera de la Rein
València	
	AlziraPalmira de Ador (probablementment)
	València
Valladolid	
	Cigueña
	Medina del Campo
	Valladolid
	Zaratan
Vigo	
	Cangas
Zamora	
	San Cristobal de Entraviñas

FORA L'ESTAT

Argentina	
	Buenos Aires
	Córdoba
Bolívia	
	Benavides
Cuba	
	La Habana
	Santiago
França	
	París
Perú	
	Arequipa
	Lima